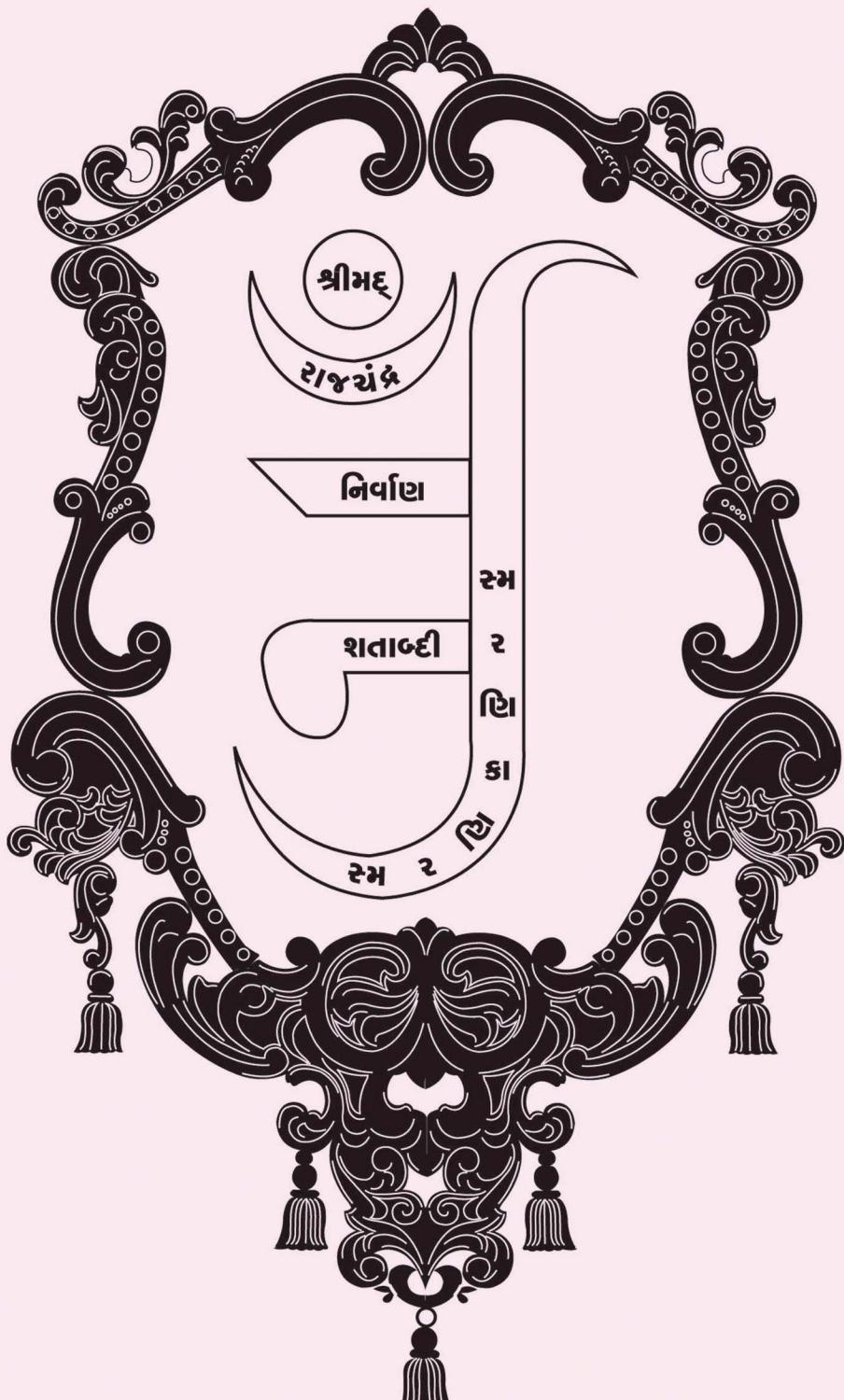

श्री सहज शुत पटव
श्री राजकोट तीर्थ
अप्रिल २००१

SRI SUDHABEN

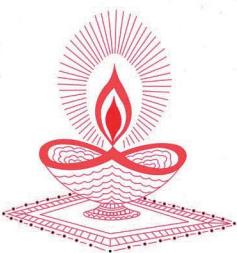

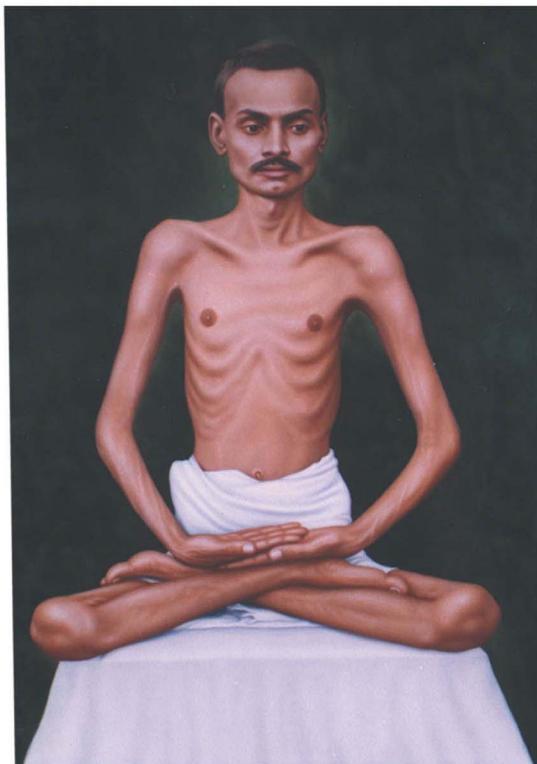
श्री सहज श्रुत परब
श्री राजकोट तीर्थ
अप्रिल २००१

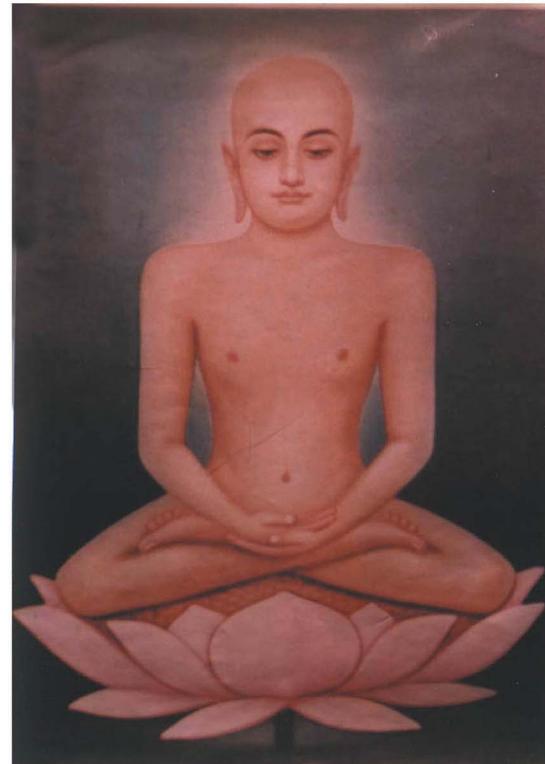
તમે કોઈ પ્રકારે આ પુસ્તકની
આશાતના કરશો નહીં
તને ડાધ પાડશો નહીં
ફાડશો નહીં
બગાડશો નહીં તેમજ
નીચે જમીન ઉપર મૂકુશો નહીં

श्रीमहेराजगुरु

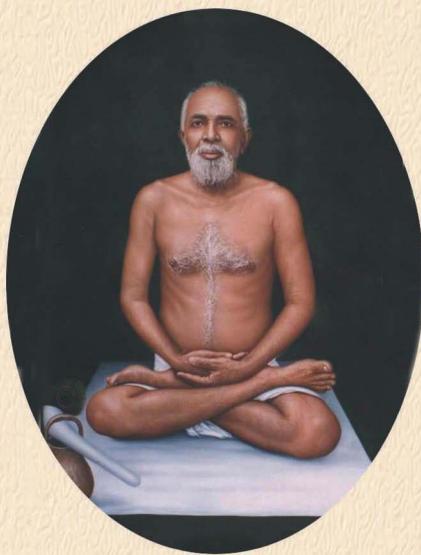

श्री महावीर स्वामी

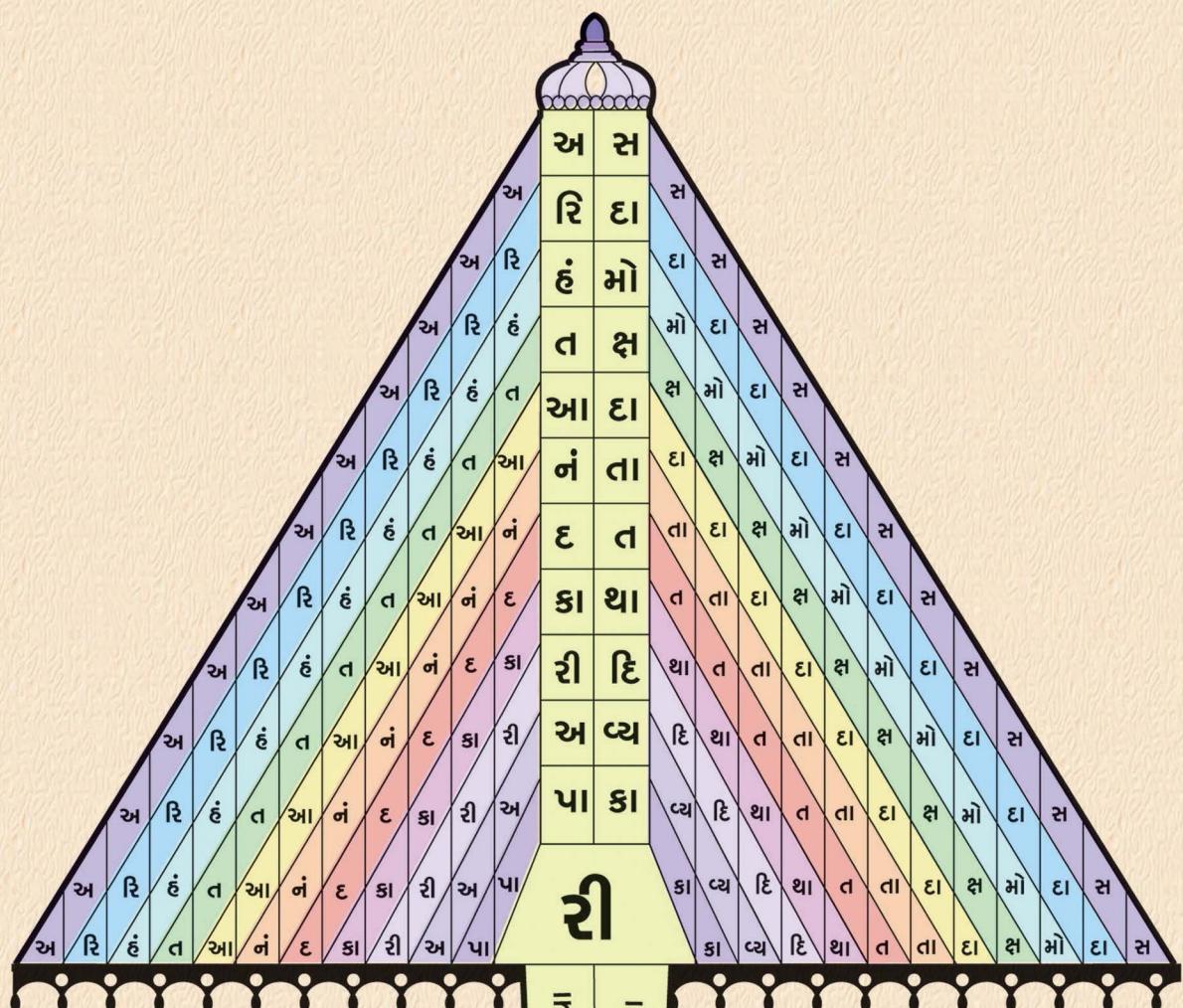
परमहंस पाणु देव श्रीमह राजचंद्रल

प. पू. प्रभुश्रीजी

प. पू. भक्तचारीजी

૧

અંતર્ગત-ભુજંગી ઇંદ
અરિહંત આનંદકારી અપારી,
સદા મોક્ષદાતા તથા દિવ્યકારી;
વિનંતિ વળિંકે વિવેક વિચારી,
વડી વંદના સાથ હે ! હુઃખહારી:

૩

પ્રયોજન પ્રમાણિકા
વળિંક જેતપુરના, રિજાવવા કસૂર ના;
રચ્યો પ્રબંધ ચિત્થી, ચતુરભુજ હિત્થી.

ન	હ
લ	ન
ઝ	ંગ
ઝ	ંઘ
લ	બ
ઝ	ંસ
લો	ઠ
જ	ષ
લ	ંછ
ઝ	ંઝ
ઝ	ંઝ
લ	જ

૨

કર્ત્ત્વ ઉપજાતિ

વવાળિંયાવાસી વળિંક જ્ઞાતિ,
રચેલ તોણે શુભ હિત કાંતિ;
સુભોધ દાખ્યો રવજી તનુજે,
આ રાયચંદે મનથી રમૂજે.

૪

આ પ્રબંધમાં દાખ્યોષ, હસ્ત-
દોષ કે મનદોષ દાખ્યોચર થાય તો
તેને માટે ક્ષમા ચાહી વિનયપૂર્વક
વંદના કરું છું. હું છું.

-રાયચંદ્ર રવજી

■ પ્રકાશક અને પ્રાપ્તિસ્થાન :

શ્રી સહજ શુંત પરબ
શ્રી નિરંજનભાઈ શેઠ
શ્રી સુધાબેન શેઠ
૧૧૧, સિલ્વર શાઈન
પંચાયત ચોક
યુનિવર્સિટી રોડ
રાજકોટ ૩૬૦૦૦૫ ગુજરાત

■ પ્રકાશન તારીખ : નિર્વાણ શતાબ્દી દિન : ૧૨-૦૪-૨૦૦૧

ચૈત્ર વદ ૫ : વિ.સં. ૨૦૫૭

■ પ્રથમાવૃત્તિ

પ્રત ૫૦૦૦

■ મૂલ્ય : અમૂલ્ય સ્વાધ્યાય

■ ટાઈપસેટીંગ :

અક્ષર ફોટોટાઈપોગ્રાફી
રાજકોટ
ફોન : ૨૪૬૧૫૭૫

■ મુદ્રક :

ગેલેક્સી પ્રિન્ટર્સ
રાજકોટ
ફોન : (O.) ૨૨૨૭૩૩૪, (F.) ૨૩૮૮૩૮૧

ખાસ નોંધ :

પુસ્તક પ્રાપ્તિ માટે પત્રથી, ફેક્સથી કે ફોનથી
અગાઉથી જાણ કરવા વિનંતિ

ફોન : ૦૨૮૧-૨૫૭૫૧૮૪
(બપોરે ૧-૦૦ થી ૪-૦૦)

ફેક્સ : ૦૨૮૧-૨૫૭૩૨૬૨

ॐ
આમુખ

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ પ્રભુની નિર્વાણ શતાબ્દી નિમિતે આ નાની-શી સ્મરણિકા
આપના કરકમળમાં મૂકૃતાં સપ્રેમ જ્ય પ્રભુ.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ જીવનકળા, શ્રીમદ્ રાજચંદ્ વચનામૃતજી, ઉપદેશામૃતજી,
બોધામૃતજી ત્રાઝે ભાગ, પ્રજ્ઞાવબોધ વગેરે સત્યશુતનાં વાંચનની આપને આ તકે
વિનંતિ કરુંછું.

શૈક્ષણિક કારકિર્દી દરમ્યાન અર્થશાસ્ત્ર- Entire Economics સાથે M.A. કર્યું હોવાથી
સંસ્કૃત-ગુજરાતી ભાષાકીય ભૂલ જ્ઞાપ તો ક્ષમ્ય ગણશોજી. ક્યાંયે ઉત્સૂન પ્રરૂપણા ન થાય તેનો લક્ષ
રાખ્યા છતાં ઉપયોગ ચૂકાયો હોય તો, સર્વજ્ઞ પ્રભુ રાજની સાખે, તારક ત્રિપુરી ભગવંતની પાસે, આપ
સહુ સુજનોની સમક્ષ ક્ષમા યાચું છું.

પ.પુ.બ્રહ્મચારીજીની બાર-બાર વર્ષની સંનિધિ પ્રાપ્ત અને તેઓશ્રીની આજ્ઞાવશાત્રુ પરમ
કૃપાળુદેવ વિષે સૌ પ્રથમ Ph.D. કરનાર, Philosophy of Srimad Rajchandra (English) બા.બ્ર.
પ.પુ. શ્રી શાન્તિભાઈ પટેલે એસી વર્ષની વયે છેક અમેરિકાથી તેમની લેખિનીનો લાભ એક લેખ
પૂરતો પણ આપીને મહતી કૃપા કરી છે. CALIFORNIA-USA ની ભૂમિ પર પણ મને - અમને
કૃપાળુદેવ, પ્રભુશ્રીજી, બ્રહ્મચારીજીનું ઓળખાજી કરાવીને અત્યુત્કૃષ્ટ ઉપકાર કર્યો છે.

‘મોક્ષમાળા’ સર્જનશતાબ્દી ૧૮૮૪માં ગઈ અને ‘આત્મસિદ્ધિ’ રચના શતાબ્દી
૧૯૮૬માં ઊજવાઈ ગઈ અને ચાલુ સાલે ૨૦૦૧માં નિર્વાણ શતાબ્દી ઊજવાઈ રહી છે. એવાં
ઉત્કૃષ્ટ નિમિતે થયેલા સ્વાધ્યાયના અર્થ દ્વારા પરમ કૃપાળુદેવને અંજલિ આપવાનો નામ પ્રયાસ
આ પુસ્તક રૂપે રજૂઆત પામે છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તક પ્રકાશનના અર્થસૌજન્ય જેવા સુફૂતના સહભાગી દાતા-દાત્રીઓનો સહદ્યતાપૂર્વક
આભાર વંદુંછું, જેમણે નામનાની નામ માત્ર કામના કર્યા વિના કીર્તિની લાલસાની વાસનાને નામશેષ કરી છે, તેમને
અંતરથી વંદુંછું.

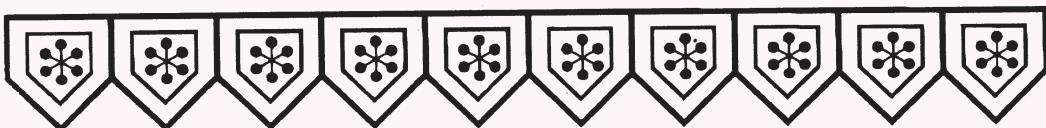
ગેલેક્સી પ્રિન્ટર્સનો આભાર માનવા સાથે અક્ષર ફોટોટાઇપોઓઝિવાળા ભાઈશ્રી ભાવિનભાઈ,
શ્રી પ્રકુલ્લભાઈ, શ્રી ભૂપેનભાઈ, ડૉ. અરુણભાઈ પાઠકનો હાર્ટિક ઋણ સ્લીકાર કરું છું જેમણે જરા પણ કંટાળાનો
ભાવ બતાવ્યા વિના મારા વારંવારના સુધારાવધારા સહન કર્યે જ રાખ્યા છે અને લિપિ અંગે પણ માગ્યા એવા
મરોડના ટાઈપ નવા ઉમેરીને કે બદલીને પણ મારી અપેક્ષા સંતોષીને અવિસ્મરણીય સહકાર આપ્યો છે.

જે સાહજિકતાથી કૃપાળુદેવે કોટ ટીંગાડવા આપ્યો હતો તેવી કે તેથી યે વિશેષ સાહજિકતાથી,
સ્વસ્થતાથી, પાંચ પાંચ કલાકની પરમ સમાધિસ્થ દશા દાખવીને, શ્રી રાજકોટની ભૂમિને ઉત્ત વર્ષ, ૫ માસ ને ૫
દિનનો દેહનો કોટ અર્પણ કરીને, રવિવારની રાત્રે બે વાગ્યે જન્મેલા રાજપ્રભુએ મંગળવારની બપોરના બે વાગ્યે
તા.૮-૪-૧૯૦૧ના રોજ પરમ પંથે સિધાવીને પરમ પુનિત નિર્વાણભૂમિ લેખાવી.

“નમસ્કાર હો ! હે પ્રભુ ! રાજચંદ્ ભગવંત;
આત્મહિત હું સાધવા, કરું પત્ત ધરી ખંત.”

વાકીઈ, વિનમ્રતાથી વારંવાર વંદુંછું.

સુધાના
સવિનય આત્મસમરણ...

અનુક્રમણી

ક્રમ	વિષય	પાન નંબર
૧	લગ્નાધિકારી પ્રેમપ્રાર્થના	૧-૨૬
૨	મોકભાગામાં મોકભાગી	૨૭-૫૫
૩	બાઈ, આટલું તારે અવશ્ય કરવા જેવું છે.	૫૬-૭૨
૪	અમૃતની સચોડી નાળિયેરી	૭૩-૮૮
૫	મોકભૂતિ શ્રી પરમ કૃપાળુદેવ	૮૮-૧૦૮
૬	જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના	૧૦૯-૧૩૦
૭	ઠીક જે જીવીજન	૧૩૧-૧૪૬
૮	આવ્યે તેમ સ્વભાવમાં	૧૪૭-૧૫૮
૯	સુખધામ અનેત સુસ્તિ ચહી	૧૬૦-૧૬૮
૧૦	રાજસ્તુતિ શતસમુદ્ધય	૧૭૦-૨૧૨

૩૦

શ્રી 'સહજ'ને નમોનમ:

ઇત્ત્ર પ્રબંધસ્થ પ્રેમ-ગ્રાર્થના

પત્રાંક ૧૪

જેતપુર, કાર્તિક સુદ ૧૫, વિ.સ. ૧૯૪૧

રાજલોક કે ભુવન ૧૪, એમાં જીવસમાસ પણ ૧૪, જેમાં સંમૂર્ચિષ્ઠમ મનુષ્યનાં ઉત્પત્તિસ્થાન પણ ૧૪, અધ્યયન કરે તે મહાવિદ્યા પણ ૧૪, બહુશુદ્ધ બને તે પૂર્વ પણ ૧૪, વિકાસની ભૂમિકા યાને ગુણસ્થાન પણ ૧૪, મનુ પણ ૧૪, તીર્થકર દેવના માતાનાં સ્વખ પણ ૧૪, ચક્રવર્તીનાં રલ પણ ૧૪ તો સમુદ્ર મંથન સમયે પ્રાપ્ત રલ પણ ૧૪, શરીરની મુખ્ય નાડી ૧૪ તો સંગીતના મુખ્ય છંદ પણ ૧૪, ૧૪મું ગુણસ્થાન પણ અયોગી ગુણસ્થાનક અને અતે પ્રસ્તુત છે છેલ્લું ૧૪મું તે પરમકૃપાળુ દેવ પ્રણીત મોક્ષમાળાનો ૧૪મો પાઠ તે જિનેશ્વરની ભક્તિ.

સમગ્ર વચનામૃતજી ગ્રંથમાં, પોતાના જન્મદિને લખાયેલી ચાર પત્રપ્રસાદી પૈકી પ્રથમ તે આ એક ઇત્ત્રપ્રબંધસ્થ પ્રેમગ્રાર્થના. પત્રાંક ૮૮ સમુચ્ચયવયવયર્ય જેમાં કૃપાળુ દેવે પોતે પોતાનો વૃત્તાંત લખી દેવાની કૃપા કરીછે. પત્રાંક ૫૪૨માં, પ. પૂ. શ્રી સોભાગભાઈને ભવાંત વિષેની ચતુર્ભંગી સમજાવી છે અને પત્રાંક ૮૦૨માં, પ. ઓ. પ. પૂ. પ્રભુશ્રીજીને અસંગતા અંગે અનંતી કરણા કરીને લઘ્યું છે.

ગુજરાતી સાહિત્યના કાવ્યસ્વરૂપોમાં—

મુક્તક, સુભાષિત, ઉખાણાં, સમસ્યા-પ્રહેલિકા, રાસ-રાસો, છંદ, પવાડો, શલોકો, આખ્યાન, પદ્યાત્મક લોકવાર્તા, ફાળુ, ખટક્ખતુ, બારમાસી, સંદેશ કાવ્ય, ભડલી વાક્ય, કક્કો-હિતશિક્ષા, ભજન, સંતવાળી, રાસ-ગરબો-ગરબી અને પ્રબંધ છે તથા મહાકાવ્ય, ખંડકાવ્ય, ઊર્મિકાવ્ય, સોનેટ, ગજલ, કરુણ પ્રશસ્તિ, બાલકાવ્ય, દેશભક્તિકાવ્ય વગેરે છે.

પ્રબંધ એટલે ?

ગદ્યાત્મક અને પદ્યાત્મક બસે હોય.

ગદ્યાત્મક પ્રબંધમાં ચિત્રિત અને કથા સાહિત્ય આવે. શ્રી ઋષભદેવથી મહાવીર દેવ સુધીનાં, ચક્રવર્તીથી શ્રી આર્થરકિતસૂરિ સુધીનાં ચિત્રિત કહેવાય છે અને પછી થયેલાનાં વૃત્તાંત તે પ્રબંધ કહેવાય છે. પ્રબંધ ચિત્તામણિ, પ્રબંધ કોશ, ભોજપ્રબંધ, ત્રિભુવન દીપક પ્રબંધ, પુરાતન પ્રબંધ સંગ્રહ, નળદમયંતી પ્રબંધ, શાંખ પ્રદ્યુમ્ન પ્રબંધ, નર્મદા સુંદરી પ્રબંધ, રંગરત્નાકર નેમિપ્રબંધ, શ્રીપાલ પ્રબંધ વગેરે વગેરે.

બારમી-તેરમી સદીમાં શ્રી પાશ્ચિદેવ રચિત 'સંગીત સમયસાર' મુજબ, ૪ ધાતુ અને ૬ અંગ વડે પ્રબદ્ધ તેથી પ્રબંધ કહેવાય છે.

પદ્યાત્મક પ્રબંધ

કાવ્યરચના બે પ્રકારે છે. શાખ અક્ષર ચિત્ર અને અર્થચિત્ર જેમાં અર્થાલિકાર હોય છે. અષ્ટપદી પદ છે. રાગ-છંદમાં ગાઈ શકાય છે. ચિત્રકાવ્યમાં, ચિત્ર એટલે નવાઈ અથવા છબી. જે કવિતાની રચના જોતાં તેમાં કોઈ અસાધારણ ચ્યાતકારવાળી અક્ષરરચના અથવા કોઈ પદાર્થનાં ચિત્રમાં બરાબર ગોઠવાઈ રહે એવા શાખા કે અક્ષરોનું બંધારણ હોય તેને ચિત્રકાવ્ય કહે છે.

ચિત્રકાવ્ય કે પ્રબંધ કાવ્યની વાત આવે અને શ્રી સમંતભદ્રાચાર્યજીનું સ્મરણ ન થાય તો આપણું ભદ્ર-કલ્યાણ કેમ થાય ? બીજી સદીમાં તેમણે રચેલ 'જિનશતક' કે 'સ્તુતિવિદ્યા'માં મુરજબંધ, અર્ધબ્રમ, અનુલોમ-પ્રતિલોમ, ગોમૂત્રિકા બંધ વગેરે કેટલી ઉત્તમ રચનાઓ છે ? મૃદુગના બંધન જેવી ચિત્રાકૃતિમાં અક્ષર બાંધે તે મુરજબંધ.

વિ.સં. ૧૭૬૫માં, શ્રી જિનપ્રભસૂરિ રચિત 'ચિત્રસ્તવ' કે 'વીર જિનસ્તવ'માં ૨૭ ચિત્રાત્મક પદમાં શ્રી મહાવીર સ્તુતિ છે, જેમાં પણ અનુલોમ-પ્રતિલોમ, પ્રતિલોમ-અનુલોમ, અર્ધબ્રમ, મુરજ, મુશળ, ત્રિશૂળ, હાર, અષ્ટદળકમળ, ચામર વગેરે બંધ છે.

વિ.સં. ૧૫૧૨માં, શ્રી ઉદ્ય માણિક્ય ગણિ કૃત શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામી સ્તવનમાં અષ્મંગલ ચિત્ર સ્તવ સહિત ૧૦ પદમાં પ્રબંધ કાવ્ય છે.

૧૫મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં, દિગંબર આચાર્ય શ્રી ચારુકીર્તિજીએ 'ગીતવીતરાગ પ્રબંધ' રચ્યો છે જે શ્રી જયદેવ કવિ કૃત 'ગીતગોવિંદ'ના અનુસરણ રૂપે લાગે.

કોઈ દિગંબર મુનિ કે પંડિત શ્રી ગુણભદ્રજી રચિત ૨૪ તીર્થકરની સ્તુતિનાં ૨૮ પદ પણ અનેકવિધ બંધથી વિભૂતિષ્ઠ છે.

૧૮મી સદીમાં પ્રકાશિત અને વચનામૃતજ્ઞમાં પત્રાંક ૨૮, ૫૨, ૬૨, ૮૮માં ઉલ્લેખિત 'પ્રવીણસાગર'માં પણ અનેકવિધ ચિત્રકાવ્ય છે, જેવાં કે - ગોમૂત્રિકા, પર્વત, કમળ, ચક, સોળ પાંખડી, જાળી, અષ્ટકોણ, ચોપટ (ચોપાટ), નાગ, નાગશિશુ, નાગશુદ્ધ, નાગફણા, પદ્મ, નલિની, અષ્ટદલકમલ, કેતકી, નાળિયેરી, સ્વસ્તિક, દેવાલય, ત્રિશૂળચક, મુકુટ, ગજ, અશ્વ, ગોખ અને વ્યજન (વીંઝાંગો) પ્રબંધ.

છેલ્લે, પ.પૂ. શ્રી અંબાલાલભાઈએ પણ ચોકડી પ્રબંધ, ચોસલા પ્રબંધ, કુંડળી પ્રબંધ રચ્યા છે. જેમાં શ્રી રાજ પ્રભુની સ્તુતિ જ મુખ્ય છે. પ.પૂ. શ્રી રણરાજ સ્વામીએ પણ ચોપાટ પ્રબંધમાં પરમકૃપાળું દેવની સ્તુતિ કરી છે. પૂ. શ્રી ભદ્રમુનિએ પણ બે કમળપ્રબંધ રચ્યા છે.

વળી, પ્રબંધ એટલે બંદોબસ્ત, ગોડવણ, આયોજન, વ્યવસ્થા. અરિહંત પ્રભુએ સિદ્ધ પ્રભુ થવાનો પ્રબંધ કરી લીધો છે, Booking... Reservation કરાવી લીધું છે તે છત્ર પ્રબંધસ્થ પ્રત્યેની ગ્રાર્થના છે. અથવા જેમના મસ્તક પર ત્રણ ત્રણાધત્રણનો પ્રબંધ થઈ ચૂક્યો છે તેવા અરિહંત પ્રભુ પ્રત્યે ગ્રાર્થના છે. તીર્થકર દેવ પણ અરિહંત તો ખરા જ ને ?

ભુજંગી છંદમાં રચિત આ પ્રબંધના બાર અક્ષર જાણો કે બારમા ગુણસ્થાનકના અંતે થતા ક્ષીણમોહી અરિહંત અને તેમાંથે તીર્થકર અરિહંતના બાર ગુણનું સૂચવન નથી કરતા ? અર્થાત્ કરે છે. "વીતરાગ પરમાત્મા રે, ક્ષીણમોહી અરિહંત સલૂષા."

અરિહંત આનંદકારી અપારી

અરિહંત એટલે ?

હું કંઈ કહું તે કરતાં, મોક્ષમાળા શિક્ષાપાઠ ૭-૮ મુજબ, "પ્રત્યેક આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના સદૈવ અનાથ જ છે. સનાથ થવા સત્ત, દેવ, સત્ત ધર્મ અને સત્ત ગુરુને જાણવા અવશ્યના છે. ત્રણ તત્ત્વ આપણે અવશ્ય જાણવા જોઈએ. જ્યાં સુધી એ તત્ત્વ સંબંધી અજ્ઞાનતા હોય છે ત્યાં સુધી આત્મહિત નથી. એ ત્રણ તત્ત્વ તે સત્ત દેવ, સત્ત ધર્મ અને સત્ત ગુરુ છે.

સંસારમાં મુખ્યતા ભોગવતાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય એ

ચાર કર્મ ભસ્મીભૂત કરીને જેઓ સ્વસ્વરૂપથી વિહાર કરે છે, ...અઠાર દૂષણાથી રહિત, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપથી વિરાજમાન અને મહાઉદ્ઘોતકર બાર ગુણ જેઓમાં પ્રગટેછે; જન્મ, મરણ અને અનંત સંસાર જેનો ગયો છે તે સત્ત્વ દેવ નિર્ણય આગમમાં કહ્યા છે. એ દોષ રહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામેલ હોવાથી પૂજનીય પરમેશ્વર કહેવામાં છે.”

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથ (વચનામૃતજી) પ્રારંભે આદિદેવ ઋખભજિનને વંદન કરીને અને અરિહંતને જ્યવંત કહીને જળહળ જ્યોતિસ્વરૂપ કેવળજ્ઞાની પ્રભુને પ્રાર્થના કરી તેમાં ગાથા ઉં અને ગાથા ઈમાં પણ કેવું લખ્યું છે ?

આવિનાશી અરિહંત તું, એક અખંડ અમાન;
અજર અમર અણજન્મ તું, ભયભંજન ભગવાન. ૭
આનંદી અપવર્ગી તું, અકળ ગતિ અનુમાન,
આશિષ અનુકૂળ આપજે, ભયભંજન ભગવાન. ૮

પ્રથમ નમસ્કાર અરિહંતને શા માટે ?

પંચ પરમેષ્ઠીમાં સર્વોત્કૃષ્ટ પદ જો કે સિદ્ધ ભગવંતનું છે છતાં, સર્વજ્ઞતા-વીતરાગતા-અનંત ચતુષ્ય સંપત્તા વગેરે આંતરિક વિકાસ તો બસેનો સમાન જ છે.

સિદ્ધ ભગવંતનો મહિમા કોણે બતાવ્યો ? કદાચ આપ કહેશો કે, સંતો-આચાર્યો-ઉપાધ્યાયો-ઋષિમુનિઓએ ગ્રંથોમાં ગાયો છે. એ ય ખરું કે, આપણે તેમના ગ્રંથો-શાસ્ત્રો જ વાંચીએ છીએ. પરંતુ આ પરંપરા બની તો અરિહંત પ્રભુની દેશના થકી. વીતરાગની વાણી ખરી ખરી, દિવ્યધ્વનિ પ્રગાટી. આ પરમોપકારને કારણે પ્રથમ નમસ્કાર. સત્યનો પ્રથમ સાક્ષાત્કાર અને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અરિહંતને છે. પછી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ ભગવંત જે જનસમૂહ સમક્ષ વ્યાખ્યાને છે. મૂળ અનુભૂત સત્યની પ્રતિમા તો અરિહંત છે. આધ્યાત્મિકતાનું સર્વોચ્ચ પવિત્રતમ રૂપ ત્યાં છે, તે છે. આ અ-લૌકિક કારણ કહું.

લૌકિક કારણ શું ?

અરિહંતનું ધ્યાન ધરતાં પુષ્ટ પુષ્ટયબંધ થાય અને સાંસારિક મુશ્કેલી સમાપ્ત થાય. જેટલા પણ ઋદ્ધિ મંત્ર છે તેના બીજમંત્રમાં અરિહંતનો અર્થ અનેકશઃ અંતર્નિહિત છે. ત્રિવિધ તાપથી પરેશાન થઈને કોના શરણે જઈશું ? પરેશ યાને ભગવાનને શરણે. પરને પોતાનું માન્ય માટે આપણે પરેશાન છીએ ને ? પર યાને શ્રેષ્ઠ પરમાત્માને પોતાના માને અને પોતાને પણ શુદ્ધાત્મા યાને, શુદ્ધ ભાવમાં રહે, શુદ્ધ ઉપયોગમાં રાચે તો ? ‘વાત છે માન્યાની’ પ્રભુશ્રીજ્ઞાન બોધમાં જવલંત રિતે જળકે છે. “પરેશાં રાત સારી હૈ... સિતારેં તુમ તો સો જાઓ” શ્રી જગજિતસિંહની ગજલ યાદ આવી ગઈ. ગ્રહવો હોય તો ત્યાં યે બોધ જ છે !

અરિહંત અને સિદ્ધ બસે દેવતાત્મ (દેવ-ગુરુ-ધર્મતાત્વમાં) પણ દર્શન તો અરિહંતનાં જ થાય ને ? સાકાર, સયોગી, સદેહી, સશરીરી, સગુણ, સકલ, દેહધારી પરમાત્મા માટે દેવાધિદેવ !

જો કે, અરિહંત બે પ્રકારે. સામાન્ય અરિહંત અને તીર્થકર અરિહંત. તીર્થકર નામકર્મ પ્રકૃતિનો ઉદ્ય વેદવો પડે છે તે તીર્થકર પ્રભુ. બાકી કેવળજ્ઞાન તો બસે ધરાવે છે.

પંચજ્ઞાનની પૂજામાં શ્રી રૂપવિજયજી મ.સા. કહે છે તેમ,

“પૂજા શ્રી અરિહંતની, કરીએ ધરીએ એક તાન, મોહન !
નાગકેતુ પરે નિર્મળી, પામો કેવળજ્ઞાન, મોહન.”

અને આપણે ગાઈએ કે, “પ્રથમ નમું ગુરુ રાજને, જેણે આખું જ્ઞાન; જ્ઞાને વીરને ઓળખ્યા, ટળું દેહઅભિમાન.”

મંગલમય મંગલકરણ, વીતરાગ વિજ્ઞાન,
નમો તાહિ જતે ભયે, અરિહંતાદિ મહાન.

- પંડિત શ્રી ટોડરમહાલજી

અરિહંતાદિ સ્વરૂપ વીતરાગ વિજ્ઞાનમય છે. એ વડે જ અહીંતાદિક સુતિ યોગ્ય મહાન થયા છે. કારણ કે, જીવતત્ત્વથી તો સર્વ જીવો સમાન છે પણ રાગાદિ વિકાર વડે વા જ્ઞાનની હીનતા વડે જીવ નિદાયોગ્ય થાય છે તથા રાગાદિની હીનતા વડે વા જ્ઞાનની વિશેષતા વડે સુતિ યોગ્ય થાય છે.

જે વડે સુખ ઉપજે વા દુઃખ વિજસે એ કાર્યનું નામ પ્રયોજન છે. એ પ્રયોજનની જેનાથી સિદ્ધિ થાય તે જ આપણું ઈષ્ટ છે. અને વીતરાગ વિશેષ જ્ઞાનનું હોવું એ પ્રયોજન છે, કારણ એનાથી નિરાકુલ સત્ય સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ પ્રયોજનની સિદ્ધિ શ્રી અરિહંતાદિક વડે થાય છે.

આત્માના પરિજ્ઞામ ત્રણ પ્રકારના છે : સંકલેશ, વિશુદ્ધ અને શુદ્ધ. તીવ્ર કખાયરૂપ સંકલેશ છે, મંદ કખાયરૂપ વિશુદ્ધ છે, કખાયરહિત શુદ્ધ છે.

અરિહંતાદિ પ્રત્યે જે સ્તવનાદિ રૂપ ભાવ થાય છે તે કખાયની મંદતાપૂર્વક હોય છે. માટે તે વિશુદ્ધ પરિજ્ઞામ છે. તથા સમસ્ત કખાયભાવ ઘટાડવાનું સાધન છે તેથી તે શુદ્ધ પરિજ્ઞામનું કારણ પણ છે. એવા પરિજ્ઞામ વડે પોતાના ઘાતક ઘાતી કર્મનું હીનપણું થવાથી સ્વાભાવિકતઃ જ વીતરાગ વિશેષ જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. એ પ્રમાણે શ્રી અરિહંતાદિ વડે પોતાનું પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે.

અથવા શ્રી અરિહંતાદિકના આકારનું અવલોકન કે સ્વરૂપ વિચાર, તેમના વચનનું શ્રવણ, નિકટવર્તી હોવું અથવા તે અનુસાર પ્રવર્તતું વગેરે કાર્ય તત્કાલ જ નિમિત્તભૂત થઈ રાગાદિકને હીન કરે છે. જીવ-અજીવ આદિનું વિશેષ જ્ઞાન ઉપજાવે છે માટે એ રીતે પણ શ્રી અરિહંતાદિક વડે વીતરાગ વિશેષ જ્ઞાનરૂપ પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય છે.

તો પ્રશ્ન થાય કે, તેમનાથી એવા પ્રયોજનની તો સિદ્ધિ થાય છે પણ ઈન્દ્રિયજ્ઞનિત સુખ ઉપજે કે દુઃખ વિજસે એવાં પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય કે નહિ ? તો થાય -

અહીંતાદિકની સ્તવનાદિ રૂપ વિશુદ્ધ પરિજ્ઞામ થાય છે. તેનાથી અધાતી કર્માની શાતાદિ પુણ્ય પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે. વળી જો તે પરિજ્ઞામ તીવ્ર હોય તો જે પૂર્વ અશાતાદિ પાપ પ્રકૃતિ બાંધી હતી તેને પણ મંદ કરે છે અથવા નાના કરી પુણ્ય પ્રકૃતિરૂપે પરિજ્ઞામાવે છે, જે પુણ્યનો ઉદ્ય થતાં ઈન્દ્રિય સુખના કારણભૂત સામગ્રી સ્વયં મળે છે તથા પાપનો ઉદ્ય દૂર થતાં દુઃખના કારણભૂત સામગ્રી સ્વયં દૂર થાય છે. એ પ્રમાણે એ પ્રયોજનની સિદ્ધિ પણ તેમનાથી થાય છે.

અથવા જૈન શાસનના ભક્ત દેવાદિક તે ભક્ત પુરુષને અનેક ઈન્દ્રિયસુખના કારણભૂત સામગ્રીનો સંયોગ કરાવે છે તથા દુઃખના કારણભૂત સામગ્રીને દૂર કરે છે. એ પ્રમાણે પણ એ પ્રયોજનની સિદ્ધિ શ્રી અરિહંતાદિક વડે થાય છે. પરંતુ એ પ્રયોજનથી કાંઈ પોતાનું હિત થતું નથી. કારણ કે, કખાય ભાવ વડે બાધ્ય સામગ્રીમાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટતા માની આત્મા પોતે જ સુખદુઃખની કલ્યના કરે છે. કખાય વિના બાધ્ય સામગ્રી કંઈ સુખદુઃખની દાતા નથી. વળી કખાય છે તે સર્વ આકુલતામય છે. માટે ઈન્દ્રિયજ્ઞનિત સુખની ઈચ્છા કરવી વા દુઃખથી ઉરવું એ બધો ભર્મછે. વળી એવાં પ્રયોજન અર્થે અરિહંતાદિની ભક્તિ કરવા છતાં તીવ્ર કખાય હોવાથી પાપબંધ જ થાય છે. માટે એ પ્રયોજનના અર્થી થતું યોગ્ય નથી. કારણ કે, એવાં પ્રયોજન તો અરિહંત ભક્તિથી સ્વયં સિદ્ધ થાય છે. જુઓને, મોક્ષમાળા શિક્ષાપાઠ ૧૫ (ત્રોટક છંદ) શું કહે છે ?

ભક્તિનો ઉપદેશ

શુભ શીતળતામય છાંય રહી,
મનવાંછિત જ્યાં ફળપંક્તિ કહી;
જિનભક્તિ ગ્રહો, તરુકલ્ય અહો !
ભજુને ભગવંત, ભવંત લહો. ૧
નિજ આત્મસ્વરૂપ મુદા પ્રગટે,
મન તાપ ઉતાપ તમામ મટે;
અતિ નિર્જરતા વજા દામ ગ્રહો,
ભજુને ભગવંત ભવંત લહો. ૨
માટે અરિહંત જ પરમ ઈષ છે, પરમ મંગળ છે.

મંગં લાતિ એટલે કે, સુખને લાવે છે તે મંગળ. (શુકનમાં મગ એટલે વપરાય છે ?)
મલમુ, મામુ ગાલયતિ એટલે કે, પાપને, મળને, મમત્વને ગાળી-ઓળાળી નાખે તે મંગલ છે.

જુઓને, મંગલ પાઠ પણ કેવો માંગલિક છે ?

ચત્તારિ મંગલં -

અરિહંતા મંગલં । સિદ્ધા મંગલં । સાહૂ મંગલં । કેવલીપત્રતો ધર્મો મંગલં ।

ચત્તારિ લોગુત્તમા -

અરિહંતા લોગુત્તમા । સિદ્ધા લોગુત્તમા । સાહૂ લોગુત્તમા । કેવલીપત્રતો ધર્મો લોગુત્તમો ।

ચત્તારિ સરણં પવ્વજ્જામિ-

અરિહંતે સરણં પવ્વજ્જામિ । સિદ્ધે સરણં પવ્વજ્જામિ । સાહૂ સરણં પવ્વજ્જામિ । કેવલીપત્રતં ધર્મ સરણં પવ્વજ્જામિ ।

લોકમાં ચાર ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે, ચાર ઉત્કૃષ્ટ પદાર્થ છે, ચારનું શરણ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય
છે. શ્રી અરિહંત, શ્રી સિદ્ધ, શ્રી સાહૂ અને શ્રી કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મ.

પરમકૃપાળુદેવે પોતે પણ ગાયું...ગવરાવું કે,

વ્યવહારસે હે દેવ જિન, નિહચેસે હે આપ;
એહિ બચનસે સમજ લે, જિન પ્રવચનકી છાપ.

અરિહંત ચેઝઆણ ચૈત્યસ્તવ

અરિહંત ચેઝઆણ કરેમિ કાઉસગં ।

વંદણવત્તિઆએ પૂઅણવત્તિઆએ સક્કારવત્તિઆએ સમ્માણવત્તિઆએ ।

બોહિલાભવત્તિઆએ નિરુવસગવત્તિઆએ,

સદ્ગ્રાએ મેહાએ ધીઝે ધારણાએ અણુષ્ણેહાએ વદ્વમાણિએ ઠામિ કાઉસગં ।

દ્રવ્યમંગળ અને ભાવમંગળ

દ્રવ્ય મંગળમાં કળશ, પુષ્પ, દહી, શ્રીફળ, સુવર્જા, રત્ન, કુમારિકા વગેરે તથા ઊં, શ્રી
વગેરે અક્ષરો તથા સાથ્યો (સ્વસ્તિક) વગેરે ચિત્ર આવે છે.

ભાવમંગળમાં ‘અરિહંત’ પ્રભુની આપણે વાત કરીએ છીએ.

સર્વશાસ્ત્ર-આગમની શોભારૂપ અરિહંત છે, વિદ્ધને દૂર કરનાર અરિહંત છે, કર્મ અરિ પર વિજય મેળવતા આનંદકારી અરિહંત છે, સંસાર સમુદ્રથી દૂર લઈ જનાર અરિહંત છે અને શાસ્ત્રનો પાર પમાડનાર પણ અરિહંત છે.

અરિહંત બોલતાં જ સર્વમંગળમાં પ્રવેશ થાય છે.

અરિહંત એટલે ?

અ રિ હં ત અક્ષરોને વિવિધ રીતે સમજવા યત્ન કરીએ.

૧. અ : આત્મા, એકત્વ, શુદ્ધ, બુદ્ધ, જ્ઞાનરૂપ શક્તિનું ઘોટક.

રિ : ર + ઇ | ર : કાર્યસાધક, શક્તિનું પ્રસ્ફોટક અને વર્ધક

ઇ : લક્ષ્મી પ્રાપ્તિનું સાધક, કોમલ કાર્યસાધક, કઠોર કાર્યનું બાધક,
ઝીં બીજનું જનક, ઝીં સર્વશક્તિનું બીજ છે.

હ : શાન્તિ. માંગલિક અને પૌષ્ટિક કાર્યોનું ઉત્પાદક, લક્ષ્મી ઉત્પત્તિમાં સાધક.

અં : કર્મભાવ માટે પ્રયુક્ત, ધ્યાનમંત્રમાં પ્રમુખ, અનેક મૃદુલ શક્તિનો ઉદ્ઘાટક.
સર્વબીજનો જનક.

ત : શાન્તિનું અવિજ્ઞાક, કાર્યસાધક, સારસ્વત બીજ સાથે સર્વ સિદ્ધિદાયક.

મંત્ર વિજ્ઞાનની પરિભાષા પછી થોડું સરળ રીતે સમજુએ.

૨. અ : વિષ્ણુ, જ્ઞાનવ્યાપક, કેવળી, અરિહંત.

ર : રાગ

હં : હણનાર

ત : શૂરવીરતા વાચક.

૩. અ : અભ્યદાન દેનારા અરિહંત

રિ : રત્નત્રય યુક્ત; રિક્ત એટલે ખાલી. અર્થાત્ કર્મસંબંધથી રહિત સિદ્ધ.

ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મ.સા.કૃત નવપદજીની પૂજામાં, ચારિત્રયપદ વખતે ગાઈએ છીએ
તે -

ચય તે આઈ કરમનો સંચય, રિક્ત કરે જે તેહ;

ચારિત્ર નામ નિરુતે ભાયું, વંદું તે ગુણગોહ રે...

સિદ્ધચક પદ વંદો રે ભવિકા...

હં : કર્મ હણવા ઉધમશીલ આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-સાધુ.

ત : તપ-ત્યાગમય જિન ધર્મ.

धम्मो मंगलमुक्तिकुं अहिंसा संजमो तवो ।
 देवा वि तं नमस्संति जस्स धम्मे सया मणो ॥
 श्री दशवैकालिख सूत्र अध्ययन १, गाथा १

अ : आठ, अष्ट

रि : कर्मशत्रु

हुँ : हड्डीने

त : तारीने

व्याकरणाथी भोक्ष ?

पाणिनी व्याकरणाकार 'अस्त्राध्यायी'मां बतावे छे के, जगत् केवी रीते विस्तरे छे अने केवी रीते समेटाय छे एटले तो, व्याकरणने भोक्ष या अपवर्गनुं द्वार कहे छे.

वर्झ शुं ? अक्षर. अ, ई, क, ख वगेरे. जे क्षय न थाय ते अक्षर. लिंपि बदलाय, भाषा बदलाय, अक्षर न बदलाय. ध्वनिरूपे नित्य छे. ब्रह्मा अक्षमाणा रूपे आ अक्षरोने धारण करे छे.

(ध्वनि) नाई ज्यारे नाभिकमणमांथी उठीने अनाहत चक्ने अतिकमतो थको कंठमां आवीने आहत थाय छे (वागे छे, अवाज आवे छे) त्यारे अक्षर बनी ज्याय छे. जे प्रथम अक्षर के ध्वनि प्राप्त थाय छे ते अ छे. आद्य अक्षर, समस्त वर्णोनुं मूण, वेदांती जेने सगुण ब्रह्म कहे छे. आ सगुण ब्रह्मथी जगत् विस्तरे छे, विस्तृत थाय छे. नाभियकमां नाईरूपे जे ध्वनि सुप्त रहेली छे ते पशा अ ज छे पशा ते निर्गुण ब्रह्म छे.

अ जगत् केवी रीते रये छे ?

कंठमांथी अ ने ताणवा सुधी लઈ जतां इ थर्ह जशे. इ ने शक्ति माया के चित् कला कहे छे. आ माया शक्तिनो आश्रय करीने सगुण ब्रह्म जगत् सर्जन करे छे. हवे अ ने प्रसारण करतां होठ सुधी लावीऐ तो उविष्णुरूप बनशे. संसार त्यारे ज बने छे ज्यारे रूप अने रसना माध्यम द्वारा ब्रह्म पोताने प्रगट करे छे. ताणवाथी होठ सुधी आपांतो सीधा नथी आवी शक्ता. वर्ये छे मूर्धा अने दांत, ऋ अने लृ. ऋ रूप छे. लृ रस छे. पशा आपांतो रूपने गणी जईऐ छीऐ ? नहीं. ते रूप आपांता मनमां रसनो संचार करे छे. जे रसनुं आस्वादन करीऐ छीऐ ते लृ.

ऐ ज रीते संसार समेटवानो छे.

अ इ उ म् > अ उ म् > उ म् अथवा ऊँ

अ इ उ थी जे ण (जगत्) बन्युं हतुं तेने म् मां लय करी दो एटले शुं थाय ? ओम् ए ज ऊँ, योगदर्शन जेने प्रशव कहे छे.

द्रव्य-गुण-पर्यायथी कोनुं ओणभाषा ?

श्री कुंदकुंदाचार्य भगवंत विरचित 'प्रवचनसार'मां,

જો જાણિ અરહંત, દવ્વત્-ગુણત-પજ્જવતેહિ ।
સો જાણિ અપ્પાણ, મોહી ખલુ જાઇ તસ્સ લયં ॥

(ગાથા ૮૦)

અર્થાત् દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી જે અરિહંતને જાણે છે તે આત્માને જાણે છે. નિશ્ચયથી તે આત્માનું સ્વરૂપ છે અને તેથી ભિષ્યામોહનો વિલય થાય છે.

અરિં પદ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયને જાણાવે છે.

અર્થાત् આઠ કર્મ, દ્રવ્ય કર્મ, ભાવકર્મ, નોકર્મ, રાગ-દ્રેષ-કખાય-ઈન્દ્રિય, પરિષહ-ઉપસર્ગને હણનારા અને ત એટલે સ્વરૂપમાં તપનારા તે અરિહંત.

દ્રવ્ય વડે ઓળખાણ એટલે શું ?

અરિહંતનું અને આપણું આત્મદ્રવ્ય બસે સમાન જ છે, બસે અસંઘાત પ્રદેશી, સત્તારૂપે એક જ છે. તેમણે વ્યક્તિ-વ્યક્ત રૂપે આત્માને નિર્ભળ કરેલો છે. આપણે તેમના પગલે ચાલીએ અને વતીએ તો આપણો આત્મા તેમના જેવો જ થઈ શકે છે.

ગુણ વડે ઓળખાણ એટલે શું ?

અરિહંતના આત્મામાં પ્રત્યેક પ્રદેશો અનંત ગુણ રહેલા છે. આપણા આત્મામાં પણ રહેલા છે. તેમણે તે ગુણોનો વિકાસ કરી ગુણોની સાથે તન્મયતા પ્રાપ્ત કરી. આપણે વિભાવમાં રહ્યા થકી તે ગુણોની ઉપેક્ષા કરી છે. હવે તેમના પગલે ચાલીએ તો તેમના જેવા જ થઈ શકીએ.

પર્યાય વડે ઓળખાણ એટલે શું ?

અરિહંતનું જ્ઞાન હંમેશા ઉપયોગમય હોય છે. ધટાટિ વસ્તુઓ જુદે જુદે રૂપે પરિણમે છે. ઉપયોગ પલટાય છે. જ્ઞાનાદિ ગુણો અવિચિન્ન રહે છે. આપણો આત્મા પણ જુદા જુદા ઉપયોગે જુદા જુદા સ્વરૂપનું પરિણમન પામે છે. દા.ત., ધટાત્મા, પટાત્મા વગેરે. પરંતુ આત્માના ગુણો જુદા પડતા નથી. જેથી પર્યાય અનિત્ય છિતાં આત્મા નિત્ય છે અને અરિહંત જેવા થઈ શકાય છે.

ટૂકમાં, જે આત્મા અરિહંત ભગવાનને દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી જાણે તથા ઓળખે છે તે પોતાનાં સ્વરૂપને જાણે છે અને નિશ્ચયથી તેના મોહકર્મનો નાશ થાય છે. ઉપરોક્ત ગાથાને પૂ.શ્રી હિમતલાલભાઈ જે.શાહ કૃત ગૂર્જર પદ્ધાનુવાદમાં ગાઈએ તો,

હરિગીત છંદમાં,
જે જાણતો અરહંતને, દ્રવ્ય ગુણ ને પર્યાયથી,
તે જાણતો નિજ આત્મને, તસુ મોહ પામે લય ખરે.
પ્રવચનસાર ગાથા ૮૦.

અ થી હ સુધીમાં યાત્રા પૂરી થઈ જાય છે.

અયથાર્થથી યથાર્થ સુધી લઈ જનાર અરિહંત પ્રલુને વંદના.

નમું નમું રે દેવ અરિહંતા,
શિવરમણીકે કંતા,

ધનધાતી કર્મ સબ હંતા,
સબ જીનત કેવલ વંતા,
પ્રભુ અતિશય ચોત્રીસ સોહંતા,
પ્રભુ તીન ભુવનમે મહંતા,
એક યોજન વાળી વાગરંતા,
ચાર તીર્થકી સ્થાપના કરંતા,
હમ સબ તનમનસે નમંતા,
શિવ દીજો શ્રી ભગવંતા રે... નમું નમું રે દેવ અરિહંતા.

આનંદકારી :

આનંદમાનન્દકરં પ્રસત્રં જ્ઞાનસ્વરૂપં નિજબોધરૂપમ् ।
યોગીન્દ્રમીડયં ભવરોગવૈદ્યં, શ્રીમદ્ ગુરું નિત્યમહં નમામિ ॥

પરમોપકારી પ. પૂ. પ્રભુશ્રીજીની આજાનુસાર પ્રતિદિન સાયંકાલીન દેવવંદને ગાઈએ છીએ કે, જે આનંદ સ્વરૂપ છે અને આનંદને આપનારા છે, રાગદ્વેષથી રહિત હોવાથી પ્રસત્ર છે, જ્ઞાનસ્વરૂપ જ્ઞાનની મૂર્તિ છે, આત્મજ્ઞાન સ્વરૂપ અનુભવસ્વરૂપ છે, મહાયોગીઓથી મીઠા એટલે વખાણવા યોગ્ય છે, સંસાર રૂપી રોગને મટાડનાર વૈદ્ય છે તે શ્રીમદ્ સદ્ગુરુને હું નિત્ય નમસ્કાર કરું છું. જેણે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરી લીધું છે તેનામાં આનંદ છે, બીજું હોય પણ શું? અરિહંત પરમાત્મા સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે. જગતના બીજા દ્રવ્યો પણ સત્ત છે. પરંતુ આત્મદ્વય તો સાથે ચિત્ત પણ છે, આનંદી પણ છે. જ્ઞાનચેતના અને દર્શનચેતના તેની સત્તા છે. જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનોપયોગ બીજાં સત્ત દ્રવ્યોથી આત્માની લિમતા પ્રગટ કરે છે. હું જો બીજા જડ, પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં આનંદ શોધું તો એ ભૂલ છે, મારી ભૂલ છે. માટે સચ્ચિદાનંદ સ્થિતિની પ્રાપ્તિ અર્થે અરિહંત પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ.

નવસ્મરણમાં,

ચડતીસ અઝસયજુઆ, અટરમહાપાંડિહેર કવ સોહા ।
તિથયરા ગયમોહા, જ્ઞાએઅવ્વા પયતેણ ॥
‘તિજ્યપહૃતં’ - શ્રી માનદેવસૂરિજી

અર્થાત્ અરિહંત પરમાત્મા ઉત્ત અતિશયયુક્ત છે, ૮ મહાપ્રાતિહાર્ય એની શોભા વધારે છે. એવા ગતમોહ તીર્થકર પરમાત્માનું પ્રયત્નપૂર્વક ધ્યાન કરવું જોઈએ. મોહ જતાં મોક્ષસ્વરૂપ પરમાત્મા આનંદમય જ છે, આનંદકર જ છે.

આત્મા અનંત સુખનો ધ્યાન (ધની-ધનિક) છે, અનંત ચતુષ્ય તો એનામાં જ પડેલા છે, આત્મા પરમાત્મા થઈ શકે છે એવી લોકશાહી છે, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાપ્તિની નિજ સ્વતંત્રતા છે વગેરે વગેરે આપણી પાસે આવ્યું ક્યાંથી? તો જ્યાં સર્વજ્ઞતા સાંપરી છે, અરિહંતતા આવિર્ભાવ પામી છે ત્યાંથી આવ્યું.

શ્રી યશોવિજ્યજી ઉપાધ્યાય નવપદજીની પૂજાનો પ્રારંભ જ ક્યાંથી કરે છે એ વિચારીએ તો -
ઉપજાતિ વૃત્તમ् ।

પ્રાર્કૃત ઉપ્પત્તિસત્ત્રાણ મહોમયાણ, સપ્પાંડિહેરસણસંઠિયાણ ।
સદેસણાર્ણદિયસજ્જણાણ, નમો નમો હોડ સયા જિણાણમ् ॥

સંસ્કૃત

ઉત્પત્તિસજ્જાનમહોમયેભ્યઃ સત્પ્રાતિહાર્યાસનસંસ્થિતેભ્યઃ ।

સદ્ગુરુનાનંદિત સજ્જનેભ્યઃ નમો નમો ભવતુ સદા જિનેભ્યઃ ॥

અર્થાત्

પ્રગટ થયેલા સદ્ગુરુના (ક્રિયાજ્ઞાન) રૂપી તેજવાળા, પ્રત્યક્ષ દેખાતા પ્રાતિહાર્ય સાથે સિંહસન પર બેઠેલા, ઉત્તમ દેશના વડે આનંદ પરમાયો છે જેમણે એવા અરિહંતને (જિનને) સદા નમસ્કાર હો.

અરિહંત તો નંદનો નંદ

આનંદનો કંદ

સુખકંદ

અમંદ

જિષંદ

આનંદઃ નન્દનઃ પ્રમોદનઃ ।

આનંદસ્વરૂપ જ છે, કારણ કે અંતરંગ શત્રુઓ પર સંપૂર્ણતઃ વિજય મેળવ્યો છે. નંદન રૂપ જ છે, આત્માએ પોતે સર્જલા આવરણો (વિભાવ) હઠી જતાં આનંદ (સ્વભાવ) સ્વરૂપ જ રહે ને? પ્રમોદન એટલે આનંદ અને આનંદના કારક પરમાત્મા બત્તેનો નિર્દેશ છે. એનો આશ્રય લે છે એને પણ આનંદનો જ અનુભવ કરાવે.

અનુષ્ટુપ

જ્ઞાનલક્ષ્મીધનાશ્લેષ પ્રભવાનંદ નન્દિતમ् ।

નિષ્ઠિતાર્થમજં નौમિ પરમાત્મા તમવ્યયમ् ॥

‘જ્ઞાનાર્જિવ’ : શ્રી શુભચંદ્રાચાર્યજી

(ક્રિયા) જ્ઞાનરૂપી લક્ષ્મી અને (આત્મિક...અનંત) ધનનો આશ્લેષ (આલિંગન, ભેટો) હોવાથી એમાંથી આનંદ જ નિષ્પત્ત થાય ને? તેમાં જે નિષ્ઠિત છે તેવા અજન્મા...અવિનાશી પરમાત્માને નમન કરું છું.

તું અને કાર મળી તુંકાર શબ્દ બન્યો. તું એટલે જ સહજ, શુદ્ધ, સત્ત્વ, ચિત્ત, આનંદસ્વરૂપ. તેને કરનારા તુંકાર તેમ આનંદ અને કારી મળી આનંદકારી શબ્દ બન્યો. આનંદ સ્વરૂપ છે અને આનંદ કરાવનાર, પ્રગટાવનાર, ઓળખાવનાર..... તે આનંદકારી.

જે જેનો અર્થી ગ્રાહક છે તે શોધી શોધીને ગમે ત્યાંથી તેનો પત્તો મેળવે જ છે. જ્ઞાનની રૂચિ છે તે જ્ઞાની પાસે પહોંચશે તેમ વિશુદ્ધ આનંદની અભિલાષા છે (માત્ર મોક્ષાભિલાષ) તે વિશુદ્ધ આનંદ જ્યાં પૂર્ણપણે પ્રગટ છે ત્યાં અરિહંત પરમાત્મા પાસે જશે.

ખુશ રહના, ખુશ રહના, જીના ઔર જિલાના ।

નાથ ! મેરે જીવન કા બસ યહી એક હો ગાના ।

આનંદમાં રહેવું, બીજાને આનંદમાં રાખવા, જીવો અને જીવવા દો, સૂત્ર જીવનમાં અપનાવવું. આ જ મારા જીવનનું ગાન બની રહો એ જ પ્રાર્થના.

અપારી :

આનંદ જેવું સીમાદીન (નિઃસીમ) તત્ત્વ એક સીમાબદ્ધ મનુષ્ય શરીરમાં પ્રગટ થાય છે તે જ એક અદ્ભુત વસ્તુ છે.

અરિહંતના અદ્ભુત સ્વરૂપને સીમા નથી તેથી જ તેનાં આનંદસ્વરૂપને પણ સીમા નથી.

એટલે જ, અપારી કહેતાં અપરંપાર, અસીમ, પારાવારી, અનહંદ, પાર વિનાના, બેસુમાર, પુષ્કળ. જેનો પાર ન પામી શકાય તે અપાર, જેનો તાગ ન લઈ શકાય તે અતાગ, જેનું ઊંડાણા-તળ જાણી ન શકાય તે અગાધ, તેવા આનંદની વાત છે.

પરમકૃપાળુ દેવ જેવા પરમાત્મા રચે અને માત્ર આટલો જ અર્થ થોડો હોય ? સાંખ્ય દર્શનમાં, ‘પાર’ એટલે એક પ્રકારનો માનાસિક સંતોષ, તત્ત્વસ્તતા. વિષય પ્રત્યેના વૈરાગ્યને પરિજ્ઞામે ઉદ્ભબવતો સંતોષ કે તુષ્ટિ તે ‘પાર’. અરિહંત પ્રભુ જેવું કોઈ તત્ત્વ ખરું ? અરહંત પરમાત્મા જટલું કોઈ સંતોષી ખરું ? અધ્યાત્મની પરિભાષામાં સંતોષ એટલે રાગ-દ્વેષ વિનાની સ્થિતિ.

સંસાર સાગરમાં બૂડતા-ડૂબતા જીવોને સંસાર સાગરથી પાર કરાવી શકે છે તે અપારી. પ્રભુશ્રીજીના શબ્દોમાં, ‘સફરી જહાજ’ જે મોક્ષનગરીની સફરે લઈ જાય છે.

અર્થની આરપાર પણ જેનું અસ્તિત્વ છે તે અપારી. અરિહંત માત્ર શબ્દ કે વર્ણનો સમૂહ નથી. વ્યવહારમાં કહીએ છીએ ને કે, અનુભવ જેવો કોઈ શિક્ષક નથી. તો પરમાર્થમાં, આત્માનુભવ જેવો કોઈ મંત્ર નથી ! અર્થ (Earth-pૃથ્વી) ને પેલે પાર... આઠમી પૃથ્વી પર... સિદ્ધ શિલા પર બિરાજમાન પ્રત્યેક સિદ્ધાત્માનું અલગ અલગ અલગારું/અલાયદું અસ્તિત્વ છે જ. તેવાં સિદ્ધત્વની પ્રદૂપણા કરનાર તો અરિહંત પ્રભુ જ ને ?

વળી અનંત (અપાર પણ કહેવાય) સિદ્ધાત્મા થયાછે એટલે કે અનંત અરિહંત પ્રભુ પણ ખરા જ. નવ પ્રકારના અનંતમાં સિદ્ધાત્મા પમે અનંતે છે. નિગોદનો અનંતમો ભાગ જ મોક્ષગામી થયો છે છતાં તે પણ અનંત...અપાર છે ! અહો, સર્વજ્ઞ પ્રભુનું જ્ઞાન !

સદા મોક્ષદાતા :

જેનું સહજ જ્ઞાન સ્વરૂપ કેવલ બની ગયું, શુદ્ધ થઈ ગયું તે જિનેશ્વર. જે રાગ-દ્વેષ-મોહને જિતે તે જિન. જ્ઞાન અને આનંદનો અભિલાષી જ્ઞાનાનંદ મૂર્તિને વંદન કરે છે. સહજ જ્ઞાન સ્વભાવનો ભક્ત સહજ જ્ઞાન સ્વરૂપના પૂર્ણ વિકાસવાળાને જ પકડે છે.

મોક્ષની તદ્દન સાદી સચોટ વ્યાખ્યાછે, મોહનો ક્ષય. મુક્ત ભાવ તે મોક્ષ. નિજ શુદ્ધતા તે મોક્ષ. સમસ્ત કર્માનો સંપૂર્ણ ક્ષય તે મોક્ષ. શુદ્ધ આત્મસ્વભાવની સંપૂર્ણ ઉપલબ્ધ તે મોક્ષ.

અન્વય પ્રધાનતાથી મોક્ષનું સ્વરૂપ કહીએ તો,

દર્શન અને વીર્યાદિ શુણ સહિત તથા સંસારના કલેશો રહિત ચિદાનંદમયી આત્યંતિક અવસ્થાને સાક્ષાત્ મોક્ષ કહે છે. (વચનામૃતજી પત્રાંક ૧૦૨)

શ્રી એટલે ?

જે આત્માનો આશ્રય કરે તેને શ્રી કહે છે. શ્રી આત્માનો આશ્રય કરે છે, પરંતુ મોહી જીવ બ્રહ્મમાં રહીને શ્રીનો આશ્રય કરવા જાય છે.

શ્રી કહેતાં જ્ઞાનલક્ષ્મી, કેવળ જ્ઞાન રૂપી લક્ષ્મી, જ્ઞાનશ્રી. આવી જ્ઞાનલક્ષ્મીથી વિભૂષિત

એટલે સર્વજ્ઞ વીતરાગ અરિહંત દેવ. જેની પાસે જે હોય તે આપે. અરિહંત પ્રભુ મોક્ષસ્વરૂપ...મૂર્તિમાન મોક્ષસ્વરૂપ...દેહ ઇતાં દેહાતીત... જીવતાં છતાં મુક્ત હોવાથી સદા સર્વદા સર્વત્ર સમય સમય મોક્ષદાતા જ છે. પત્રાંક ૪૩૦ મુજબ, સમય માત્રના અનવકાશે આખો લોક સ્વસ્વરૂપ પ્રત્યે હો, અન્ય અવસ્થા પ્રત્યે ન હો, એવી તો સનાતન સંપ્રદાયના સત્તુરૂપોની નિષ્કારણ કરુણા હોય છે. મોક્ષ દુર્લભ નથી, મોક્ષદાતા દુર્લભ છે. અરિહંત તો મોક્ષના કહેનારા અને દેનારા બસે છે. દેવો શું દેવાના? આપણને આ કાળમાં પણ મોક્ષમાર્ગના કહેનારા અને મર્મરૂપે મોક્ષમાર્ગના દેનારા દાતા... દાતાર પુરુષ પરમકૃપાળું પરમાત્મા શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી સાંપડ્યા છે, હવે સંપદા લેવાની રહી.

અને વળી, બાખ્ય લક્ષ્મીની વાત કરો કે જેનાથી જગત અંજાય છે તે પણ સર્વોત્કૃષ્ટપણે તો શ્રી અરિહંતપ્રભુની જ છે. તે સમવસરણની શોભા અખિલ બ્રહ્માંડમાં, સમસ્ત સૃષ્ટિમાં, સારી યે આલમમાં, પૃથ્વીના કોઈ પટ પર, જગતી તળમાં, આખા જહાંમાં, ભરી દુનિયામાં બીજે ક્યાંયા ખરી? એ તો વિલુધો (દેવો)ના વિચારે, સુરો (દેવો)નાં સર્જને સ્થાન પામેલી બાર... બાર પર્ષ્વદા (પરિષદ)ની શોભા છે, શ્રી છે !

‘શ્રી રત્નાકર પચ્ચીસી’ના પ્રારંભે જ અરિહંત પ્રભુની કેવલ્યશ્રીનો લક્ષ કરાવે છે.

શ્રેયઃ શ્રીયાં મંગલકેલિસદમ, નરેન્દ્રદેવેન્દ્રનતાંગ્રિપદમ ।

સર્વજ્ઞ સર્વત્તિશય પ્રધાન, ચિરંજય જ્ઞાનકલાનિધાન ॥

(ઉપજાતિ છંદ)

શ્રી અરિહંત દેવકો માન,
ગુરુ નિર્ગ્રંથકો પહેચાન,
કરતે જ્ઞાનગમ ફરમાન,
વચનામૃતકા પ્યાલા, પી લે ઘોલ ઘોલ ઘોલ,
ક્યોં તૂ નરભવ ખોયે, હિરદે તોલ તોલ તોલ.

અરિહંત પરમાત્માનાં ૪ વિશેષજ્ઞા :

શાખોમાં અનંત નામોએ કે એક હજારને આઠ ગુણોએ સ્તુતિ પામતા અરિહંત પ્રભુના મુખ્ય ૪ વિશેષજ્ઞા તે મહામાહિષા, મહાનિર્યામક, મહાસાર્થવાહ અને મહાગોપ.

૧. મહામાહિષા : ‘મા હજા’ એટલે હઙ્ગીશ નહિ, હિંસા ન કરવી. એનું જે પાલન કરે છે તે જ બ્રાહ્મણ છે. તેમાં મહાન તે. વળી બ્રહ્મનું-આત્માનું જ્ઞાન હોય તે બ્રાહ્મજ્ઞા. આત્માને પોતાનાં તેવળજ્ઞાનથી ઓળખી લીધો છે અને તેવળ દર્શનથી જોઈ લીધો છે એથી મહા માહિષા, શુદ્ધ, પરમ બ્રહ્મ છે.
૨. મહાનિર્યામક : જેમ નાવિક પોતાની નાવના આધારે સમુદ્રથી પાર ઉતારે છે તેમ પોતાના ધર્મની નૌકા-નાવમાં જે બેઠા હોય તેને અપાર સંસાર સાગરથી પાર ઉતારે છે.
૩. મહાસાર્થવાહ : પ્રાચીન કાળમાં લોકો જ્યારે વ્યાપાર માટે દૂર દેશાવર જતા ત્યારે પોતાનો સાર્થ (Caravan-કારવાન) બનાવીને જતા. સાર્થ કહેતાં સંધ. સાર્થનો મુખ્ય માણસ તે સાર્થવાહ. સાર્થના બધા માણસો સાર્થવાહના આદેશનું પાલન કરતા અને એના પર વિશ્વાસ રાખતા. સાર્થવાહ સાર્થની બધી મુશ્કેલી દૂર કરતા અને કુશળતાપૂર્વક ઈષ્ટ સ્થાન સુધી પહોંચાડતા. આ સંસાર અટવી મહાભયકરછે, ભલભલાને અટવાવે છે,

ભૂલભૂલામણીથી ભરપૂર છે. પણ અરિહંત પ્રભુ મોક્ષ સુધીનો માર્ગ બરાબર જાણે છે એટલે એમના સાર્થમાં જે કોઈ જોડાય છે તેમને મોક્ષ સુધી સુરક્ષાપૂર્વક પહોંચાડે છે.

હરિગીત

પરમાત્મપદ અરિહંતનું સમજાય સદ્ગુરુસંગથી,
દૂરબીનથી જેવી રીતે દેખાય હિમગિરિ ગંગાથી;
શાસ્ત્રો કહે વાતો બધી નકશા સમી ચિતારથી,
ગુરુગમ વિના બીના ન હદ્યંગમ બને વિચારથી.

‘પ્રજ્ઞાવબોધ’ પુષ્પ ૨ : પ. પૂ. બ્રહ્મચારીજી

૪. મહાગોપ :

ગોપ ગાયોને પોતાના કબજામાં રાખે છે. આમતેમ રખડતી ગાયો ગોપના અવાજ સાંભળતાં જ નજર સામે આવી જાય છે. તેમજ ભગવાન પણ સંસારવનમાં રજીતા જીવોને પોતાના કબજામાં રાખી એમની રક્ષા કરે છે. અરિહંતની વાણી સાંભળીને ભવ્ય જીવો માર્ગ પર આવી જાય છે. ગોપ જેમ સહી સલામત રીતે ગાયોને મુકામ તરફ લઈ જાય છે તેમ મોકશના મુકામ સુધી અરિહંત લઈ જાય છે.

ગો એટલે ઈન્દ્રિય. ઈન્દ્રિયને કબજામાં રાખે તે ગોપ. અરિહંત ભગવંતે તો બધી ઈન્દ્રિયો તથા અનિન્દ્રિય એટલે મનને પૂર્ણપણે પોતાને વશ કરેલ છે તેથી મહાગોપ કહેવાય છે.

આટલી વાત પછી મુખ્ય વાત કે, અરિહંત દેવ સિવાય કોઈ દેવનું સ્થાપન હદ્યમાં ન હોવું ધટે. અરિહંત પ્રભુની શ્રેષ્ઠતા જાણતા હોવા છતાં આપણે અન્ય દેવને માનીએ તેનો મતલબ એ કે, હજુ સુધી આપણને અરિહંતનું યથાર્થ ઓળખાશ નથી અને પૂરો પ્રેમ નથી.

શ્રી આવશ્યક સૂત્રમાં ફરમાવ્યું છે તેમ,
અરિહંતો મહદેવો, જાવજીવં સુસાહુણો ગુરુણો ।
જિણ પણ્ણતં તત્ત, ઇઝ સમ્મતં મએ ગહિયં ॥

અર્થાત् જીવનપર્યત અરિહંત જ મારા દેવ, સુસાહુ મારા ગુરુ, જિનેશ્વર કથિત તત્ત્વ મારો ધર્મ એવી દઢ શ્રદ્ધાને/ સમકિતને હું ગ્રહણ કરું દું.

દિવ્યકારી :

સંસ્કૃત ભાષામાં દિવ્ય ધાતુ (ક્રિયાપદ, verb) છે. દેવી, સ્વર્ગીય, અલૌકિક, દમકદાર, ચમકીલું, મનોહર, સુંદર, અલૌકિક તત્ત્વવેતા પુરુષ, તત્ત્વજ્ઞાન પમાદનારા, લોકોત્તર ગુણ બક્ષનારા અરિહંત પ્રભુ પોતે તો દિવ્યાતિદિવ્ય, ભવ્યાતિભવ્ય, રભ્યાતિરભ્ય તો છે જ પણ ભવિજનોને, મુમુક્ષુઓને ય દિવ્યતા બક્ષે છે.

well, દિવ્યધ્વનિ પ્રકાશનાર દિવ્ય જ હોય ને ?

વિવેકિનું વીતરાગ પ્રતિ આકર્ષણ છે, શા માટે? રાગદ્વેષરહિત જ્ઞાનપુંજ છે. વિકારરહિત છે, માટે શુદ્ધ છે. આનંદ સ્વરૂપ છે. લોકમાં મંગળ એ જ છે. મંગકો લાવે, પાપકો ગલાવે, અબ તો ઉન્હીં સે લગાવ લગ જાવે ।

વિનંતિ વણિકે વિવેકે વિચારી :

મોટા પુરુષોનો કેવો વિનય છે ? આજ્ઞા, આદેશ, ઉપદેશ કે સંદેશ નહીં લખતાં વિનમ્ર ભાવે લખી જણાવવા પરમકૃપાળુદેવ વિનંતિ શર્દુ પ્રયોજે છે.

વણિક પણ કેવા ?

પત્રાંક ૮૮માં, તેઓશીના જ શર્દોમાં, કોઈને મેં ઓછો અધિકો ભાવ કહ્યો નથી, કે કોઈને મેં ઓછું અધિકું તોળી દીધું નથી, એ મને ચોક્કસ સાંભરે છે.

‘વણિક વિષે’ કાવ્યના છઘા (શ્રી શામળ ભંડ કૃત)નું આપને સ્મરણ કરાવું.

વણિક તેહનું નામ, જેહ જુદું નવ બોલે,
વણિક તેહનું નામ, તોલ ઓછું નવ તોલે,
વણિક તેહનું નામ, બોલ પોતાનો પાળે,
વણિક તેહનું નામ, વ્યાજસોતું ધન આલે.
વળી નામ વિવેકી વણિકનું, સુલતાન તુલે શાહ છે,
વહેવાર ચૂકે જો વાણિયો, હુઃખ દાવાનળ થાય છે.

હેવે વિવેકની વાત. હેય-શેય ઉપાદેયનો કહો કે હિત-અહિતનો કહો, દેહ-આત્માનો કહો કે જડ-ચેતનનો કહો, સત્ત દેવ-અસત્ત દેવ વચ્ચેનો કહો પણ વિવેક તે વિવેક. વ્યવહાર દસ્તિએ જોતાં, બનેવી શ્રી ચત્રભૂજભાઈની વિનંતિને માન આપીને, વિવેકપૂર્વક વિચારીને આ પદ લખાયું છે. તેમના હિતાહિતનો પૂરો વિવેક જાળવીને લખ્યું છે. પોતે પોતાને વણિક..વાપારી..વૈશ્ય કહે છે કે, સરવાળે ફાયદો શામાં છે, વધુ લાભ ક્યાં છે, કોને કેમ ભજતાં મહત્તમ કલ્યાણ લધુતમ સમયમાં થાય વગેરેનો વિચાર કરેલો છે.

‘વિચાર’ શર્દુ પાસેથી કૃપાળુદેવે સમગ્ર વચનામૃતજીમાં ખરું કામ લીધું છે !

વડી વંદના સાથ હે દુઃખહારી :

હે અમ દુઃખબંજક અરિહંત ભગવંત ! આ જગતમાં આપનાથી વહું કોઈ નથી. આપ જ મહાદેવછો. કારણ કે, વીતરાગ સમો કોઈ દેવ નથી. આપ તો મહાત્મા, ના...ના, પરમાત્મા જ, પ્રભુ જ, દેવાધિદેવ, જ્યવંત જિનેશ્વરને વંદના પણ વડી (મહતી) કરું દુંધું.

પરમાર્થથી અરિહંત પ્રભુને વંદના છે તો વ્યવહારથી મોટા...વડીલ બનેવી શ્રી ચત્રભૂજભાઈને વંદન પાઠવે છે. વળી, સ્થાનકવાતી આભાયમાં, વિ.સ.૧૮૦૭માં જાલોર (રાજસ્થાન) મુકામે રચિત ‘મોટી સાધુવંદણા’નું પ્રસિદ્ધ કાવ્ય છે. જેમાં આદ્ય તીર્થકર શ્રી ઋષભદેવથી માંડીને અનેકાનેક મોક્ષગામી મહાત્માઓને વંદના છે તેનો પણ લક્ષ કરાવતા લાગે છે.

હરિગીત

“આ મોહ ને અજ્ઞાનથી મુકાવનારા આપ છો,
કરુણા કરી સદ્ભોધ ખડગો, શત્રુ-શિરો કાપજો.”

શ્રી પદ્મનંદિ આલોચના પદ્યાનુવાદ : પ.પુ.શ્રી બ્રહ્મચારીજી

વટવૃક્ષ (વડલો) તો આપે જોધું જ હોય. એક વડલાને વડવાઈઓ અનેક. કેટલું ફૂલેફાલે ? એક વડવાઈમાંથી સો વટવૃક્ષ બની જાય છે. મૂળ વટવૃક્ષ કર્યું છે તે ઓળખી યે શકાતું નથી ! એક અંશ

શાતાથી કરીને પૂર્ણકામતા સુધીની સર્વ સમાધિ, તેનું સત્યુરૂપ જ કારણ છે. (પત્રાંક ૨૧૩) તેમ મૂળમાં અરિહંત પ્રભુ જ છે પણ તેમનો જ લક્ષ થતો નથી! અંતરના અવાજ અને ઉમળકા સાથે કરેલી વીતરાગ વંદના વટવૃક્ષ જ બને જે મોક્ષ રૂપી વૃક્ષની ધાયા આપે.

મેરે અવગુણ ન ચિતારો, પ્રભુ અપનો બિરુદ્ધ નિહારો;
સબ દોષ રહિત કરી સ્વામી, હુઃખ મેટહું અંતરજામી.
આલોચના પાઠ : શ્રી માણિકયંદજી

ધર્મનું મૂળ વિનય છે. વિનય વડે તત્ત્વની સિદ્ધિ છે, શિક્ષાપાઠ ઉર. વિનય તો ગુણવાનની ભક્તિ છે. આ નાશવંત-નશર દુનિયામાં અરિહંત-ઈશ્વરની ભક્તિ નહિ કરીએ તો કોની કરીશું? તે ભક્તિ, તે વિનય વિધિપૂર્વક વંદના કરવાથી થાય છે.

વંદના ત્રાણ પ્રકારે ગણીએ તો,

નમસ્કાર કે નમોત્થુણાં તે જગ્યન્ય વંદના.

દંડક અને સુતિયુગલ કે બે-ત્રાણ નમોત્થુણાં તે મધ્યમ વંદના.

પાંચ દંડક, ચાર સુતિ અને પ્રણિધાન અથવા ચાર-પાંચ નમોત્થુણાં તે ઉત્કૃષ્ટ વંદના.

ઇત્ર પ્રાર્થનામાં કૃપાળુ દેવ ‘વડી વંદના’ પ્રયોજે છે અર્થાતું ઉત્કૃષ્ટ વંદના કહેવાનો આશય હોય એમ સમજાય છે. જેને કરવાની છે તે પણ ઉત્કૃષ્ટ આત્મા, પરમ આત્મા, સો-સો ઈન્દ્ર વડે પૂજનિક એવા દેવાધિદેવ અરિહંત છે.

કર્તા ઉપજાતિ

વવાણિયા વાસી વાણિક જ્ઞાતિ, રચેલ તેણે શુભ હિત કાંતિ;
સુબોધ દાખ્યો રવજી તનુજે, આ રાયચંદે મનથી રમૂજે.

ભુજંગી છંદમાંથી હવે આપણને કૃપાળુદેવ ઉપજાતિ છંદમાં લઈ જાય છે. પોતાનો સ્થૂળ પરિયય આપી દેતાં કહું કે, સુરાષ્ટ્ર-સૌરાષ્ટ્રમાં (મોરબીથી ઉપ કિ.મી.દૂર) વવાણિયા ગામમાં નિવાસ છે, જ્ઞાતિએ વેશ્ય છે, વ્યવસાયે વ્યાપારી છે. પ.પુ.શ્રી બ્રહ્મચારીજી રચિત પદ યાદ આવી જાય કે,

દોહરા

વવાણિયાના વાણિયા, ગણધર ગુણ ધરનાર;
જ્ઞાતિસ્મરણે જાણિયા, ભવ નવસેં નિરધાર.

વવાણિયા ગ્રામના આ વાણિયા અને મહાવીર પ્રભુના ગણધર અને ગુણધરે આ પદમાં શુભ-મંગળમય, હિત-કલ્યાણ, કાંતિ-કરુણા-કોમળતા આદિથી કમનીય-સુંદર સદ્બોધનું દાન આપ્યું છે, દર્શન કરાયું છે.

૮૪ લક્ષ જીવયોનિમાં ૧૪ લાખ મનુષ્ય યોનિ, તેમાં ૮૪ ગચ્છ, ૮૪ જ્ઞાતિ, એક જ્ઞાતિ વાણિયાના મુખ્ય ૮૪ બેદ ! શ્રી રવજીભાઈના સુ-પુત્રે (શ્રી રાજચંદ્રે) રમૂજભરી શૈલીમાં હિલ દઈને, પ્રાણ રેડીને, મન મૂકીને આ પદ રચ્યું છે, જ્ઞાન સાથે ગમ્મત કે ગમ્મત સાથે જ્ઞાન તે આનું નામ.

ઘણી વાર કંઈ કેટલીય અજ્ઞાત કર્તાની કૃતિઓ મળે છે અને કોણે રચી છે એ અંગે અટકળ-અનુમાનમાં ચક્કર ચાલુ થઈ જાય છે તે ન થવા દેવાની જાણે કૃપા કરતા હોય તેમ કૃપાનાથે પોતાનું ‘રાયચંદ’ નામ પણ લખી દીધું.

૩. પ્રયોજન પ્રમાણિકા

કૃપાળુ દેવે શ્રી ચત્રભૂજભાઈની વિનંતિને લક્ષ્યમાં લઈને, આ અરિહંત સુતિ આપતાં પહેલાં બીજી એક સુતિ લખી આપેલી તે જાણે કે પોતે અત્રે અરિહંત પ્રભુને અને આપણને-પાઠકોને-વાચકોને વિદિત કરી દેતા હોય તેમ લાગે છે.

આ પ્રબંધ રચવાનું પ્રયોજન શું હતું ?

વાણિક જેતપુરના, રિઝાવવા કસૂર ના;
રચ્યો પ્રબંધ ચિત્તથી, ચતુરભૂજ હિતથી.

કૃપાળુ દેવનાં મોટાં બહેન શ્રી શિવહુંવરબેનના લગ્ન મોરભી-લજાઈ પાસેના જેતપર ગામે શ્રી ચત્રભૂજભાઈ સાથે થયેલાં. અલબત્ત, કૃપાળુ દેવને તો સમસ્ત સૃષ્ટિ ‘આત્મવત् સર્વભૂતેષુ’ ની દાખિય હતી એટલે આ લૌકિક સગપણ લખતાં યે હાથ-મન સંંભ્રાન્તિ જાય છે. એ બનેવી શ્રી પણ નોંધે છે કે, કૃપાળુ દેવને ઘણો જ વૈરાગ્ય હતો. ગમે ત્યારે પુસ્તકો વાંચતા જ દેખાતા.

હવે જાણે બન્યું એવું કે, શ્રી ચત્રભૂજભાઈએ રાત્રે ભવાઈમાં અને ભાટ-ચારણો પાસેથી બહુ સાંભળેલું કે, તુલસીદાસજીને રધુવીરનાં દર્શન હનુમાનજીના આશ્રયથી થયા હતા. માટે હરિદર્શનની ઈચ્છા હોય તો, હનુમાનજી પર આસ્થા રાખવી. તેથી વિ.સં. ૧૯૪૧ને કાર્તિક શુક્લા પૂર્ણિમાના પવિત્ર જન્મદિને પોતે જેતપર પદ્ધાર્યા ત્યારે શ્રી ચત્રભૂજભાઈએ ૫.૬.૬૬ દેવને હનુમાનજી વિષે સુતિ લખવા વિનંતિ કરી, જેમાં પોતાનું નામ આવી જાય તથા પોતાની અપેક્ષા સંતોષવાની અરજ આવી જાય એમ સૂચવન પણ કર્યું.

પરમકૃપાળુ દેવ પણ ખરા પરમકૃપાળુ કે, એ વિનંતિ ધ્યાનમાં લીધી અને આશુપ્રકા (શીધકવિ...દિવ્યજ્ઞાની) રાજયંદ્રજીએ તે જ દિવસે, ત્યારે જ, ત્યાં જ ‘હનુમાન સુતિ’ રચીને આપી, જે હરિગીત છંદમાં છે. તે પહેલા દોહરા છંદમાં અંતલીપિકા છે તે લઈએ, જેમાં ‘ચ તુ ર ભુ જ વં દ ના ક રે’ આવી જાય છે.

ચતુરતા ચિત્તમાં નથી, વંદન લાયક તાત,
તુજ ગતિમાં મોહી રહું, દઈ દે એવી જ્યાત.
રહું સદા આનંદમાં, નામ લીધે દુઃખ જાય,
ભૂજ વિષે દે જોરને, કષ્ટો દૂર કપાય.
જગ સમરે છે આપને, રે'મ કરો તે દેવ,
ધાર્યું મારું નીપજે, કરતાં રૂડી સેવ.

હનુમાન સુતિ

હરિગીત :

કાર્તિક સુદ ૧૫
વિ.સં. ૧૯૪૧

સમરું સદા સ્મરણ કરીને, શાંતતામાં મન ધરી,
ધરું ધ્યાન આઠે જામ ને, પરણામ પ્રેમેથી કરી;
તુજ સા'યથી મુજ કામ થાશે, હામ પૂરો મન તણી,
મહાવીર શ્રી હનુમાન તમને, વંદના મારી ઘણી.

શ્રીરામ કેરાં કામ કીધાં, નામ રાખ્યું જગતમાં,
સમરણ કરી જગનાથનું, પ્રથમે પૂજાણા ભગતમાં;
અતિ હેતથી આશિષ પાખ્યા, બોલતાં જ્ય રામની;
મહાવીર શ્રી હનુમાન તમને, વંદના મારી ઘણી.

મંગળકરણ મતિવાન થઈ, પ્રેમે કરી પ્રભ્યાત છો,
સંસારતારણ, કર્મમારણ, ભક્ત કેરા બ્રાત છો;
વિશ્વાસથી આશા પૂરો છો, સર્વ જનના મન તણી,
મહાવીર શ્રી હનુમાન તમને, વંદના મારી ઘણી.

સીતા સતીને લાવિયા, નીતિ નિયમમાં મન ધર્યુ,
જગમાંહી કહેવાણા જતિ, એ ઠીક કારણ શોધિયું;
આ રાયચંદ વાણિક વિનવે, હામથી હર્ષિત બની,
મહાવીર શ્રી હનુમાન, તમને વંદના મારી ઘણી.

દોહરા : હેત ધરી હનુમાનજી, સમરું છું સુખકાર;
આશા અંતરની કરો, પૂરણ ભક્તાધાર.

કવિતા : હામ ધરી હનુમંત પ્રેમે પરણામ કરું,
તોડો મારા તંત એની પૂરણ છે વિનંતિ;
રામતણાં કામ કર્યા, કરોછો ભગત-કામ,
જગત પૂજે છે વારંવાર, માણી સુમતિ;
નિશાદિન રટણ કરું છું આપ નામ તણું,
માણું છું હું અલ્યમતિ આશા પૂરો હેતથી;
ચરણકમળ તણી કરું નિત્ય નિત્ય પૂજા,
હુઃખ ટાળનાર સ્વામી આપની ગતિછઠી.

હનુમાનજી એટલે બાર કામદેવમાં આઈમા કામદેવ.

વજાંગી માટે બજરંગબલિથી ઓળખાતા હનુમાન એ જ પવનપુત્ર, અંજનાસુત કે
અંજનાસુત કે જેમની ધજામાં કપિ (વાનર)નું નિશાન છે. બ્રહ્મમય જીવન હોવાથી અધ્યાત્મ દસ્તિએ બ્રહ્મચારી કહેવાયા.
કામદેવ પણ નિષ્ઠામ આત્માને ઓળખનારા, ચરમ શરીરી, તદ્દ્વભવ મોક્ષગામી. અરે, સિદ્ધ ભગવંત જ કહો ને.
તેમની સુતિ કૃપાળુદ્વે રચી છે.

રામાયણમાં લંકાનગરીની અશોકવાટિકામાં સીતાજી રામનાં સ્મરણમાં રત હતાં ત્યાં
હનુમાનજી ભાગ મેળવીને રામચંદ્રજીના હાલહવાલ અને ખબરઅંતર સુણાવીને પાછા જવાની તૈયારીમાં હતા ત્યાં
રાવણો પુત્ર ઈન્દ્રજિતને મોકલ્યો. ઈન્દ્રજિતે બ્રહ્માંત્ર ધોરજું. જેને નાગપાશાંત્ર પણ કહે છે. બ્રહ્મદેવના માન ખાતર
મારુતિ બંધાયા. રાવણની હજૂરમાં લઈ જતાં હનુમાનજીએ તો સુંદર છટાદાર બોધ કર્યો. એ ભાષણથી તેઓ અસાધારણ
લાગ્યા અને એટલે પૂછ્યું સણગાવવામાં આવ્યું. સણગતે પૂછું કે કંઠેકાણો લંકામાં આગ લાગી પણ
કમળનાળથી બંધાયેલો હાથી કેટલીવાર બંધાયેલો રહે? તેમ હનુમાને નાગપાશ તોડી નાખીને, વિદ્યુતદંડની જેમ

કુણી, રાવણના મુકુટને પાદપ્રહાર કરી કણશઃ ચૂર્ણ કર્યો અને સમગ્ર નગરીમાં તોડકોડ કરી નાખી. આ ક્યારે કરી શક્યા? હું તો હનુમાન છું, મારા આત્માની અનંત શક્તિ છે, રામચંદ્રજી જેવા સત્પુરુષનો સેવક છું, પરમાત્મા જેવો જ મારો આત્મા છે, સત્પુરુષનો જ આ શિષ્ય છે, દીન દાસ છે. ચાલો, અતુલ બળનો પરચો (પરિચય) કરાવું.

શ્રી ચત્રભુજભાઈને 'હનુમાન સ્તુતિ'નો રચ્યો આપી પણ કહી દીધું કે, એ પ્રમાણેની આસ્થા ઉપયોગી નથી. ખરી આસ્થા અરિહંત પ્રભુ પર રાખવી ઘટે. તે માટે એક પ્રબંધ કરી આપશું. તેની સ્તુતિ સ્મરણ રાખશો. તે જ આ છત્રપ્રબંધ.

ખું પૂછો તો, આજે પણ જન્મથી જિન ધર્મ... દર્શન મજ્યા છતાં મોટાભાગના વર્ગને અરિહંતમાં વિશ્વાસ નથી, પ્રેમ નથી, પ્રતીતિ નથી! થોડું શરણું અરિહંત ભગવંતનું, થોડું શરણ અન્ય સહુનું એમ ચાલે? એક ખ્યાનમાં બે તરવાર રહી શકે ખરી? મેં તો જોઈ નથી! No man can serve two masters. મનુષ્ય એક સાથે બે સ્વામીની સેવા કરી શકતો નથી.

વચનામૃતજીમાં હાથનોંધ ૧/૧૪ ચોખ્યુંચણક કહી દે છે-

"એહિ દિશાકી મૂઢ્ટા હૈ, નહિ જિન પેં ભાવ; (જિન=જિનેશ્વર, અરિહંત)
જિન પેં ભાવ વિના કબૂ, ધૂટત નહિ દુઃખદાવ." (દાવ=પ્રકાર)

શ્રી રવીન્દ્રનાથ ટાગોરજીના શબ્દોમાં,

એકટિ નમસ્કારે પ્રભુ એકટિ નમસ્કારે |
સકલ પ્રાણ ઉદે ચલુક મહામરણ પારે ||

મહામરણને જીવનમાં અપનાવ્યા વિના મહાજીવનનો લાભ મળતો નથી.

થોડા જ સમયમાં ચત્રભુજભાઈની શ્રદ્ધા બદલાઈ ગઈ. પોતે જ નોંધે છે કે, "એ (કૃપાળુદેવ) બીજ વાવી ગયા ત્યારે." "જીવનું કલ્યાણ થવું તો જ્ઞાની પુરુષના લક્ષમાં છે." અનાદિકાળથી જીવ નિજાંદે ચાલી પરિશ્રમ કરે તો કલ્યાણ થાય નહીં. કલ્યાણ થવા માટે જ્ઞાનીની પ્રત્યક્ષ આજ્ઞા આરાધવી જોઈએ. હનુમાનજીએ પણ આખરે તો રામચંદ્રજીની પણ પહેલાં અરિહંત દેવનું શરણ અંગીકાર કરી જિન દીક્ષા લઈ મોક્ષ સાધ્યો.

કંઈ કેટલીય વાર એવું બનેછે કે, આપણા હાથમાં નિષ્પત્તિ (પરિણામ, Conclusions) રહી જાય પણ પ્રક્રિયા (Process) ખોવાઈ જાય છે. મંજિલ રહી જાય ને રસ્તા ખોવાઈ જાય. શિખર દેખાઈ જાય પણ પગાંડી દેખાય નહિ જે ત્યાં પહોંચાડે.

'નવકાર મંત્ર' સ્મરણમાં રહી જાય પણ
એમાં આત્માનું સ્મરણ જ બાકી રહી જાય !

'સહજાત્મ સ્વરૂપ પરમ ગુરુ' મંત્ર રટણ ચાલુ હોય પરંતુ
સહજ સ્વરૂપનો લક્ષ લક્ષમાં યે ન હોય ! અર્થનું ભાન પણ ન હોય.

પ્રાર્થના શા માટે ? સ્તુતિ શા માટે ?

પ્રાર્થના તો મોક્ષમંજિલે પહોંચવાની નિસરણી છે.

પ્રાર્થનારૂપી નિઃશ્રેષ્ઠી (નિસરણી) નિઃશ્રેયસ (મોક્ષ) પ્રત્યે લઈ જાય છે.

પ્રાર્થના આત્મામાંથી પરમાત્મા બનાવનાર રસાયણ છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રમાં,
સ્તુતિ કરવાથી શો લાભ ? શું ફળ ?

થવથુડુમંગલેણ ભંતે ! જીવે કિં જણયાએ ?

થવથુડુમંગલેણ ણાણદંસણચરિત્તબોહિલાભં જણયાએ !

ણાણદંસણચરિત્તબોહિલાભંસંપત્તે ય એં જીવે અંતકિરિયં કષ્પવિમાણોવિવત્તિયં આગાહણં આરાહેણ !

અર્થાત્, સ્તુતિ કરવાથી જીવ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્યરૂપ બોધિલાભ પામેછે. તેથી વૈમાનિક દેવ સુધી ઉચ્ચગતિગમન, અને રાગાદિક કૃષાય શાંત થાય છે.

જૈન સાહિત્યના પ્રાણપ્રતિજ્ઞાપક શ્રી સમંતભદ્રાચાર્ય ભગવંતના શબ્દોમાં, સ્તુતિ એટલે ‘પ્રશસ્ત પરિણામ ઉત્પાદિક’ તથા ‘કુશલ પરિણામ’ (સ્વયંભૂ સ્તોત્ર ૨૧-૧).

શા માટે અરિહંતને પ્રાર્થના કરીએ છીએ ?

અરિહંત પ્રભુ ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્ત છે. અરિહંત પ્રભુ સાક્ષાત્કાર કર્તા નથી.

જેમ સૂર્યોદય થતાં ચોર ભાગી જાય,

જેમ સૂર્યોદય થતાં કમળ વિકસી જાય

તેમ સત્પુરુષનું નામ લેતાં વિચાર પવિત્ર થઈ જાય છે.

તેથી અસત્ત સંકલ્પ ઉઠતા નથી. આત્મામાં બળ, શક્તિ, સાહસનો સંચાર થાય છે. સ્વરૂપનું ભાન પ્રગટેછે અને કર્મબંધ નાશ પામેછે. જેમ લંકામાં બ્રહ્મપાશમાં બંધાયેલા હનુમાનજીને ભાન થયું કે, હું હનુમાન છું, આ બંધનને તોડી શકું છું. અને હકીકિતમાં તોડી નાખ્યા !

શ્રી દેવચંદ્રજી મહારાજ શ્રીધર જિન સ્તવનમાં સ્તુતિ કરે છે,

ભવરોગના વૈઘ જિનેશ્વરુ, ભાવૌષધ તુજ ભક્તિ, જિણંદજી.

દેવચંદ્રને શ્રી અરિહંતનો, છે આધાર એ વ્યક્તિ, જિણંદજી.

પ્રાર્થના કરનાર જીવ (પ્રાર્થી)ના પ્રકાર :

આર્ત, અર્થાર્થી, જિજ્ઞાસુ અને ભક્ત.

૧. આર્ત : સંસારનાં કે શરીરનાં દુઃખથી પીડાઈને પ્રભુને પોકાર કરી ઉઠે તેવા.

૨. અર્થાર્થી : ‘પૈસા વિના પગ પણ ન મૂકાય’માં માનનારા અને માત્ર અર્થ એટલે લક્ષ્મીનો જ જેને અર્થ એટલે પ્રયોજન છે તેવા ‘પૈસો મારો પરમેશ્વર અને હું પૈસાનો દાસ’ ચરિતાર્થ કરનારા. આજના સમયમાં Fast Foodની જેમ Fast Money making માં જ માનનારા માટે તેની યાચના કરનારા.

૩. જિજ્ઞાસુ : જ્ઞ એટલે જ્ઞાનવું. આત્મતત્ત્વને જ્ઞાનવાની ઈચ્છા તે જિજ્ઞાસા. સત્ય-અસત્યનો, હિત-અહિતનો, હેય-જોય-ઉપાદેયનો વિવેક કરવા માટેની ઈચ્છાવાળા.

“કૃષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ,
ભવે ખેદ અંતર દયા, એ કહીએ જિજ્ઞાસ. ૧૦૮

તે જિજ્ઞાસુ જીવને થાય સદ્ગુરુબોધ,
તો પામે સમક્ષિતને, વર્તે અંતરશોધ.” ૧૦૮

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર

૪. ભક્ત : પોતે ભગવદ્ સ્વરૂપમાં ભાગ પડાવી જાણ્યો છે તે ભક્ત. એક જ્ઞાની અન્ય જ્ઞાની પ્રત્યેની પુકારવાણા.

અરિહંતની પૂજા ક્યાં ? અરિહંતની પૂજા શા માટે ? પૂજા મંદિરમાં, મસ્ઝિદમાં, ગિરજાગૃહમાં, ગુરુદ્વારામાં ?

બૌતિક સમૃદ્ધિ માટે ? સંતાન પ્રાપ્તિ માટે ? પુત્ર કે પુત્રીરતન માટે ? નીરોગી કાયા માટે ? નહિએ નહિ.

અરિહંતની પૂજા અંતરંગ પૂજાની શ્રેષ્ઠીમાં આવે છે. અંતરંગ આરાધના આત્માર્થિને જ હોય.

સત્તની સાધના સત્ત્યાર્થીને જ સંભવે
ખોજે એને જરૂરે, એ તો પોતે જ છે !

અરિહંત કામનાપૂર્તિ માટે નથી કે ઈચ્છાપૂર્તિ માટે નથી પણ કામના કે ઈચ્છાને જ પૂર્ણ કરી નાખે છે, સમાપ્ત કરી દે છે.

“જબ ઈચ્છાકા નાશ, તથ મિટે અનાદિ ભૂલ” (હાથનોંધ ૧/૧૨)

ભગવાન સાથે શરત ન હોય, Condition ન હોય, આપણા નકામના કામમાં અરિહંતને સંડોવવાના હોય ? સવાલ જ નથી. ન જ કરાય.

તો આ ગ્રંથ રચવાનું પ્રયોજન તો આપણે સમજ ગયાં. ચિત્તથી રચ્યો છે અર્થાત્ મનન કરીને, વિચાર કરીને, નિર્ધાર કરીને. ચતુરભુજભાઈ માટે એટલે આમ તો ચતુર્મુખ હિતાય ! ચારે બાજુના જીવોનાં કલ્યાણ કાજે, હિત અર્થે, માત્ર કરુણા કરવાનો જ ઉદ્દેશ્ય (ચિત્તથી) છે, માટે રચાયો છે. ચતુર્ભુજ કહેતાં વિષ્ણુ. વિષ્ણુ કહેતા જ્ઞાનસ્વરૂપ. જીવ માત્ર જ્ઞાન પામે એ આશાયે આ ગ્રંથ છે.

સિદ્ધૂર ચેદે તે હનુમાનજી પ્રત્યે પ્રાર્થના નથી પણ શેતવણી અરિહંત પ્રત્યે પ્રાર્થના છે. શ્રી અરિહંત અને શ્રી ચંદ્રપ્રભ સ્વામી (૮મા તીર્થીકર) બજેનો વર્ણ શેત છે. શેત વર્ણ એટલે જ શાન્તિ, સમતા, શુદ્ધતા, સાત્ત્વિકતા, શુક્લતાનું પ્રતીક. સુસ્ત ચેતનને જાગૃત કરનાર અને મમત્વમાંથી સમ્યક્ત્વની મંજિલે લઈ જનાર છે અરિહંત. ગૃહીત મિથ્યાત્વ તો પહેલું કાઢી મૂકવું પડશે. અરિહંત જ સુદેવ છે, સત્ત દેવ છે, વીતરાગ દેવ છે. મંગળાચરણ રૂપે આપ કદાચ ગાતાં જ હશો કે,

શાર્દૂલવિકીર્ણિત છંદ

અહન્તો ભગવંત ઇન્દ્ર મહિતાઃ સિદ્ધાશ સિદ્ધિસ્થતાઃ ।

આચાર્ય જિનશાસનોન્તરિતિકરાઃ પૂજ્યા ઉપાધ્યાયકાઃ ॥

શ્રી સિદ્ધાન્તસુપાઠકા મુનિવરાઃ રલત્રયારાધકાઃ ।

પંચૈ તે પરમેષ્ઠિનઃ પ્રતિદિનં કુર્વન્તુ વો મંગલમ् ॥

અરિહંતનું ધ્યાન :

મોક્ષનાં સાધન સમ્યક્ દર્શન આદિ જેમાં ધ્યાન ગર્ભિત છે ત્યાં જ્ઞાનરૂપી સુધારસને પી અને ધ્યાનરૂપી વહાણનું અવલંબન કર. (પત્રાંક ૧૦૨)

અહમ् થી અહન્ત સુધીની યાત્રા છે.

અ સૃષ્ટિની આદિનો બોધક વર્ણ છે.

હ સૃષ્ટિના અંતનો બોધક વર્ણ છે.

એટલે અહં થી સૃષ્ટિનો આદિ-અંત-આદિ-અંત થયા જ કરે છે. વચ્ચે રૂ આવી જાય તો બધું બદલાઈ જાય.

ર અગ્નિશક્તિ, કિયાશક્તિ અને સંકલ્પશક્તિનું બોધક છે. જેને લીધે વ્યક્તિની સંપૂર્ણ શક્તિ જાગી જાય છે અને સંસારચકનો અંત આવી જાય છે. અહમ્ માંથી અર્હન્ બની જવાય છે, અયથાર્થમાંથી યથાર્થ બની શકાય છે.

‘બૃહદ્ દ્રવ્ય સંગ્રહ’માં શ્રી નેમિયંડ સિદ્ધાંતદેવ,
 ‘જ્ઞાનાર્થવ’માં શ્રી શુભયંદ્રાચાર્ય,
 ‘યોગશાસ્ત્ર’માં શ્રી ડેમચંદ્રાચાર્યજી જણાવે છે તેમ—

- ૩૫ અક્ષરનું ધ્યાન તે નવકાર મંત્રના ઉપ અક્ષર,
- ૧૬ અક્ષરમાં ધ્યાન તે અર્હત્ સિદ્ધાચાર્ય ઉપાધ્યાય સર્વસાધુભ્યઃ,
- ૬ અક્ષરમાં ધ્યાન તે અર્હત્ સિદ્ધેભ્યઃ,
- ૫ અક્ષરમાં ધ્યાન તે અ સિ આ ઉ સા,
- ૪ અક્ષરમાં ધ્યાન તે અ સિ સાહૂ,
- ૨ અક્ષરમાં ધ્યાન અ સિ,
- ૧ અક્ષરમાં કે નિરક્ષરમાં ધ્યાન તે ઓં, ઓમ्, અં

ઓમ् (નવકારમંત્રમાં) કેવી રીતે થયો એ તો આપ જાળો છો. અરિહંતનો અ, સિદ્ધ એટલે કે અશરીરીનો અ, આચાર્યનો આ, ઉપાધ્યાયનો ઉ અને સાહુ એટલે કે મુનિનો મૂ એમ અ+અ+આ+ઉ+મૂ =ઓમ् થાય.

શકેન્દ્ર મહારાજે તીર્થકર દેવની કરેલી સ્તુતિ - ‘નમોથુણં અરહંતાણં ભગવંતાણં... નમો જિષાણં, જિય ભયાણં’માં પણ આરંભ અરિહંત શબ્દથી જ છે ને ? આદિ જ ‘અ’થી છે !

શ્રી સમંતભદ્રાચાર્યજી કૃત સુતિકાવ્યોમાં જેમ કવિત્વ, ગમિકત્વ, વાણિત્વ અને વાજિત્વ ગુણો છે તેમ પરમ કૃપાળુદેવનાં કાવ્યોમાં પણ છે. ગમકત્વ એટલે જે બીજાની કૃતિના ભર્મને સમજવા-સમજવવામાં પ્રવીણ હોય તે. વાજિત્વ એટલે જે પોતાની વાક્યપદૃતા તથા શબ્દચાતુર્યથી બીજાને રંજાયમાન કરે અથવા પોતાના પ્રેમી બનાવી લેવામાં નિપુણ હોય.

પ્રસ્તાવે હેતુયુક્તાનિ યઃ પઠત્યવિશંકિતઃ ।
 સ કવિસ્તાનિ કાવ્યાનિ કાવ્યે તસ્ય પરિશ્રમઃ ॥

અર્થાતુ, પ્રસંગને શોભે તે રીતે હેતુ સહિત કાવ્યો જે કોઈ પણ પ્રકારની શંકા વિના બોલે છે તે જ કવિ, તે જ કાવ્યો અને કાવ્યમાં પરિશ્રમ પણ તેનો જ સફળ જાણવો.

આ રસસિદ્ધ સિદ્ધહસ્ત કવિરાજ કરણ-કારણ પરમાત્મા રાજ રાજેશ્વરનાં ચરણ શરણ અને કાવ્યજરણનાં સ્મરણમાં આમરણ રહી જઈએ તો તરણ તારણ જ છે.

૪. આ પ્રબંધમાં દૃષ્ટિદોષ, હસ્તદોષ
 કે મનદોષ દૃષ્ટિગોચર થાય તો,
 તેને માટે ક્ષમા ચાહી વિનયપૂર્વક વંદના કરું છું.

કૃપાળુદેવનો કેવો વિનય છે કે, વ્યવહારથી સહુ વાચકોની ક્ષમા ચહી પરમાર્થથી અરિહંત પરમાત્માની ક્ષમા ચાહી વિનય સમેત વંદન કરે છે.

જેમણે વિષય વિકારનું દમન કર્યું છે,
અહમ્ભૂતનું શમન કર્યું છે,
સ્વયંનું સ્વયંમાં રમણ કર્યું છે,
તેમને આપણાં વંદન છે, નમન છે.

કબી ન લૌટને કે લિએ જો લોકાગ્ર તક પહુંચે, પહુંચનેકો હૈ, પહુંચનેકી તત્પરતામે હૈને
પ્રણામ ઉન્હેં | નમસ્કાર ઉન્હેં | વંદના ઉન્હેં |

રી : છત્રપ્રબંધમાં Center-piece તરીકે દેખાતો રી માત્ર પ્રાસ મેળવવા માટે નથી. કૃપાળુદેવનું એવું સીધું સાહું હોય જ નહીં. સંસ્કૃતમાં, રી ધાતુ... ક્રિયાપદ એટલે ચૂંબું, ટપકવું કે ઝરવું. પરમાર્થ વર્ણનાં બિન્હુ ટપકી રહ્યા છે. સાત સ્વરમાં રી ઋઘભ સ્વરની સંજ્ઞા છે જેને આપણે 'રી' કહીએ છીએ.

હું છું :

અરિહંત કહેતાં જ કર્મશાનુના હન્તા અને જ્ઞાન-દર્શાન-ચારિત્યના આદર્શ પ્રતીક એવા દેહધારી પરમાત્માના ગુણ... કર્મ... જ્ઞાન પ્રત્યે દાખિ જાય છે અને તે ગુણોને પોતાનાં જીવનમાં પરિસ્કૃત કરવાની ભાવના જાગૃત થઈ ઉઠતાં ઉપાસક ઉદ્ઘોષિત કરે છે કે, વન્દે તદગુણલબ્ધયે ।

મોક્ષમાર્ગસ્થ નેતારં ભેત્તારં કર્મભૂભૂતામ् ।
જ્ઞાતારં વિશ્વતત્ત્વાનાં વન્દે તદગુણલબ્ધયે ॥
(તત્ત્વાર્થ સૂત્ર ટીકાનું મંગળાચરણ)

૧. અ : પ્રત્યેક અક્ષરનું ધ્યાન. શેત વર્ણ છે, જ્ઞાનકેન્દ્ર છે. બહારથી અંદર વળીએ, પિડસ્થ ધ્યાન.
૨. રિ : પૂરાં પદનું ધ્યાન. બીજાથી પોતા પ્રત્યે વળીએ, પદસ્થ ધ્યાન.
૩. હં : પૂરા પદના અર્થનું ધ્યાન એટલે કે, અર્હતને નમસ્કાર (પૂર્ણાત્માને), રૂપસ્થ કે સાલંબન ધ્યાન.
૪. ત : પોતે જ અર્હત્ર સ્વરૂપે, રૂપાતીત ધ્યાન.

અહો ! અહો ! હું મુજને કહું, નમો મુજ નમો મુજ રે.

અમિત ફલ દાન દાતારની, જેહની ભેટ થઈ તુજ રે.

શ્રી શાંતિનાથ જિન સ્તવન : શ્રી આનંદધનજી મહારાજ.

આ અરિહંત આપણને ક્યાંથી ઉપાડે છે ? અરિહંતથી, અરિહંતની પ્રાર્થનાથી. અરિહંત આનંદકારી અપારી... પછી તો ઉત્કૃષ્ટ પાડ જ વેદાય ને ? સિદ્ધશિલા સુધી ઉડાડે છે, ઉડ્યન કરાવે છે. સ્થિતિ આપણે કરવાની છે !

આજકાલ સિદ્ધશિલાના આકાર અંગે વિવાદ ચાલ્યો છે.

અર્ધચંદ્રાકારે છે કે ઊગતા સૂરજ આકારે છે ? પરમકૃપાળુદેવેછત્ર-ત્રી દ્વારા ચિતાર દર્શાવી દીધો છે. શાસ્ત્રો સિદ્ધશિલાને ઊંધા છત્રાકારે બતાવે છે છે તે આકાર માન્ય કરતાં વિવાદને સ્થાન નથી. કેટલાક શાસ્ત્ર સીધા છત્રાકારે કહે છે તેથી મતાંતર થાય છે. મુમુક્ષુને તો ત્યાં નિરંજન નિરાકાર સ્વરૂપે બિરાજવામાં રસરૂપ્યિ છે.

નવપદજીની પૂજામાં ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મ.સા.ગાઈ ઉઠે છે કે,
 (હાલા) અરિહંત પદ ધ્યાતો થકો, દવ્યહ ગુણ પજાય રે;
 (હાલા) ભેદ છેદ કરી આતમા, અરિહંત રૂપી થાય રે;
 મારો વીર જિનેસર ઉપદિશે.

‘હું ની પામરતા’ અને ‘પ્રભુની પ્રભુતા’ વચ્ચે જે અખાત જેવો ભેદ છે તે ‘અહં બ્રહ્માઃસ્મિ’ સ્વરૂપનું ચિંતન કરવાથી અને તે દ્વારા પ્રભુના જીવનનું અનુકરણ કરવાથી કમે કમે ભેદ ભુલાઈ જાય છે અને અભેદપણું અનુભવાય છે, અરિહંતરૂપ બની જવાય છે.

‘હું છું’ લખવામાં અભેદ ઉપાસના જ ઉપસી છે ને ? અ+ઉ+મ = ઓમ તેમ હ+ઉ+મ = હુમ હું જ થયું ને ?
 અ = અસ્તિત્વ, હ = હયાતી, વિદ્યમાનતા. આમ લગભગ સમાનાર્થી જ થયું. ઉ = જ્ઞાન સ્વરૂપ, જ્ઞાનસૂચક.

આમ આત્માનાં અસ્તિત્વની Bare awareness ની વાત કેવી રીતે વહેતી મૂકી દીધી છે આપણા રામે ? આપણા શ્યામે ? લક્ષ તો આત્માના જ્ઞાનસ્વભાવ પર જ કરાવવો છે. સ્વ સ્વરૂપ ભજી જ લઈ જવા છે, સર્વે ગુણાઃ કાંચનમાશ્રયન્તે । વ્યવહારમાં હોંકારો ભજવામાં, હા જી હા કરવામાં, હ..અ..અ.. કરવામાં, કોઈ પૂછે તો દરવાજે કે ફોન પર એ તો હું, હું છું વગેરેમાં ‘હું છું’ કેટલું સ્વાભાવિક વણાઈ ગયું છે ? એ જ સહજ સ્વાભાવિક સ્વરૂપ પરમાર્થ દાખિમાં પલોટવાનું છે.

પ્રસ્તુત પ્રબંધમાં ‘હું છું’ લખીને હદ કરી છે, હે પરમકૃપાળુ દેવ !

હવે તો બસ, ભલા થઈને અરિહંત ભજતાં લાભ જ છે,
 ખરા દાસ થઈને કરીએ તો સદા મોક્ષદાતા જ છે,
 ખરેખર નમો કરીશું તો મૌન જ મળશે,
 મરા શબ્દ ધ્યાનમાં આવ્યો તો રામનું મહત્વ સમજશે.

(સુરત બાજુ મરીશની બદલે મરા વાપરે ને ?)

દૂંકમાં, આત્માનો હુંકાર કરી, પર વસ્તુના હુંકારનો હુંકાર તોડીને,
 જાણે લખી દીધું, હું દું.

કહેવારૂપ હું તેને નમસ્કાર હો. (પત્રાંક ૧૮૮)

અંતમાં,
 અરિહંત-સિદ્ધ-સ્વરૂપ ભોગી, સદગુરુ હદયે રમે,
 જેનાં વચનબળથી જીવો ભાન્તિ અનાદિની વમે;
 યુક્તિ-પ્રયુક્તિ પ્રેમ ને દસ્તાં યેદ્યા સહજ જ્યાં,
 વ્યસની ભૂલે વ્યસનો બધાં, પ્રભુપ્રેમરસ રેલાય ત્યાં.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ઉ ગાથા ૨૪ : ૫.૫.શ્રીબ્રહ્મચારીજી.

॥ વંદામિ પાદે પ્રભુ રાજચન્દ્ર ॥

૧. પ્રથમ નમું ગુરુરાજને, જેણે આપું જ્ઞાન;
જ્ઞાને વીરને ઓળખ્યા, ટયું દેહ અભિમાન. દોહરા
૨. વંદો પાંચો પરમગુરુ, ચાઉદિસે ગુરુરાજ;
કહું શુદ્ધ આલોચના, શુદ્ધ કરનકે કાજ. દોહા
૩. વંદો વંદો વંદો રે ભવિકા, રાજચંદ્ર પ્રભુ વંદો રે;
સિદ્ધયક પદ વંદો રે, ભવિકા, જેમ ચિરકાળે નંદો રે. શ્રીપાળ રાસની પૂજાની ઢાળ
૪. વંદના વંદના વંદના રે, ગુરુ રાજકો સદા મેરી વંદના.
વંદના વંદના વંદના રે, જિન રાજકું સદા મોરી વંદના. રાગ-કાઝી
૫. પરમકૃપાળુને વંદના હું વારી લાલ
ચોવીસ દંડક વારવા હું વારી લાલ કરકંહુને કરું વંદના-દેશી
૬. વંદન કરીએ પ્રભુજી તુમને,
તમને શીર્ષ નમાવીને હો ! વંદન કરીએ પ્રભુજી તમને.
૭. વંદન સમય સમયના હો, મારા લાડકવાયા રાજને,
વિસરું એક ક્ષાણ ના હો, મારા લાડકવાયા રાજને.
૮. વંદન હો સૌરાષ્ટ્ર ભૂમિ, વંદન રાજને હજાર,
વંદન હો તુજ માતૃભૂમિ, વંદન વારંવાર.
૯. રાજ નમું, રજકણ થઈ, તરવા ભવસંસાર;
એક આશ્રય આપનો, બાકી સૌ નિઃસાર. દોહરા
૧૦. અરિહંત નમો, ભગવંત નમો, પરમેશ્વર શ્રી ગુરુરાજ નમો,
પ્રથમ જિનેશ્વર પ્રેમે પેખત, સિદ્ધાં સધણાં કાજ નમો.
૧૧. કૃપાળુદેવને વંદી, ખમાવું સર્વ જીવોને.
નમન હો ! સ્વરૂપ સાધકને, સ્વરૂપસિદ્ધિ લહી જેણે,
ઉરે રાજેશ વચ્ચનોથી, જીવન સાર્થક કર્યું જેણે. ગઝલ
૧૨. હું તો વંદું કૃપાળુદેવને રે,
તત્ત્વજ્ઞાની તીર્થીકર દેવને રે.
૧૩. શ્રીમદ્ સદ્ગુરુ, કરું પ્રણામ, નમન કરું છું વારંવાર,
પરમ પુરુષ પ્રભુ છો સાક્ષાતુ, શ્રીમદ્ સદ્ગુરુ કરું પ્રણામ.
૧૪. તિકનુંતો આયાહિણાં પયાહિણાં વંદામિ નમંસામિ સકારેમિ
સમ્માણેમિ કલ્લાણ મંગલ દેવય ચેઈય પજજુઆસામિ.

૫. પૂ.બ્રહ્મચારીજી વિરચિત ‘પ્રજ્ઞાવખોધ’માંથી શ્રી રાજપ્રભુને વંદના :

<p>૧. વંદન ગુરુ-ચરણે થતાં, પ્રભુ પાર્શ્વ વંદાય;
અભેદ ધ્યાને પરિણિમ્યા, તે રૂપ શ્રી ગુરુ રાય.</p>	<p>પુષ્પ ૧૭
દોહરા</p>
<p>૨. વંદન સદગુરુ પાદ-પદ્મમાં પુનિત પ્રેમ સહ કર્યા કરું,
ચકોર ચિત્ત સમ રાજચંદ્ર ગુરુ હું ય નિરંતર હદ્ય ધૂરું;
વિષય વિરેચક વચ્ચનામૃત મુજ અંતર્શોધ થવા ઉચ્ચારું,
વારંવાર વિચારી આજ્ઞા ઉઠાવવા પુરુષાર્થ કરું.</p>	<p>પુષ્પ ૨૦
સદગુરુ શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ પદ.. એ રાગ</p>
<p>૩. વિનિંદું સદગુરુ રાજચંદ્ર પ્રભુ સત્ય તપસ્વી-સ્વામીજી,
નમી નમી પ્રભુને પાયે લાગું, આપ અતિ નિષ્જમાણી.</p>	<p>પુષ્પ ૨૪
સેવો ભવિણાં વિમલ જિનેશ્વર એ રાગ</p>
<p>૪. લાયક-નાયક સદગુરુ રે ભજતાં સર્વ ભજ્ય રે, ગુરુજીને વંદીએ રે.
રાજચંદ્ર ગુરુ-વચ્ચને રે અનુસરી મોક્ષ જવાય રે, ગુરુજીને વંદીએ રે.</p>	<p>પુષ્પ ૨૬
દુર્લભ ભવ લહી દોહિલો રે, એ રાગ</p>
<p>૫. વંદું ગુરુપદ-પંકજે, જે ત્રણ જગનું તત્ત્વ,
નિજ પરમ પદ પામવા, જવા અનાદિ મમત્વ.</p>	<p>પુષ્પ ૩૪
દોહરા</p>
<p>૬. વિનય સહિત વંદું સદગુરુ શ્રી રાજચંદ્ર સદગુરુજી,
દુર્લભ આત્મગુણો પ્રગટાવ્યા, શક્તિ કોઈ ન ઊણીએ.</p>	<p>પુષ્પ ૩૬
વિમલ જિંણંદ શું જ્ઞાન વિનોદી એ રાગ</p>
<p>૭. વિનય સહિત મુજ શીર્ષ શ્રી ગુરુ રાજનાં ચરણે નમે,
સૌ કર્મ કાપે જે મહાપ્રત ત્યાં સદા વૃત્તિ રમે;
એ સફળ દિનને દેખવા, પરમેષ્ઠા પદને સ્પર્શવા,
સદગુરુ-ચરણ ઉપાસવા, ભાવો ઊઠે ઉર અવનવા.</p>	<p>પુષ્પ ૪૧
હરિગીત</p>
<p>૮. જે જગમાં લેપાયા નહિ, શૂરવીર બીજા શ્રી રામ સમા,
ધૂતિ અચ્યલ ધરી રાજચંદ્ર ગુરુ નિશદિન સેવે સ્વરૂપ રમા;
મુજ મન તે શ્રી રાજચંદ્રના ચરણકમળમાં લીન રહો,
વારંવાર કરું હું વંદન, ગુરુ-ભક્તિ મુજ માંહિ વહો.</p>	<p>પુષ્પ ૪૨
સદગુરુ શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ પદ.. એ રાગ</p>
<p>૯. વંદું પદ ગુરુ રાજચંદ્રના યોગ અવંચકકારી રે,
પરમ યોગ પ્રગટાવે હદ્યે, શાંત સુધારસ ધારી રે.</p>	<p>પુષ્પ ૪૭
વાસુપૂજ્ય જિન ત્રિભુવન સ્વામી.. એ રાગ</p>
<p>૧૦. વક્પણંદું વિભાવતણું રે, સદગુરુમાં નહિ લેશ,
શુદ્ધ સ્વભાવે શોભતા રે, સરળપણો પરમેશ.

પરમ ગુરુ રાજચંદ્ર ભગવંત.
હું વંદું વાર અનંત, પરમ ગુરુ રાજચંદ્ર ભગવંત.</p> | <p>પુષ્પ ૪૮
હુંખ દોહરા દૂરે ટથ્યાં રે.. એ રાગ</p> |
| <p>૧૧. વંદું સદગુરુ રાજ અતિ ઉલ્લાસથી રે, અતિ ઉલ્લાસથી રે;
રહું આજ્ઞાવશ રોજ, બચું ભવતાસથી રે, બચું ભવતાસથી રે.</p> | <p>પુષ્પ ૫૧
શ્રી નમિ જિનવર સેવ ઘનાધન.. એ રાગ</p> |
| <p>૧૨. શ્રીમદ્ સદગુરુ રાજચંદ્ર-પદ, વંદું સહજ સમાધિ ચહી,
સદગુરુ ચરણે ચિત્ત વસો મુજ, એ જ ભાવના હદ્ય રહી.
દેહ છતાં જેની નિત્ય વર્તે દેહાતીત અપૂર્વ દશા,
તે ભગવંત નિરંતર ભજતાં, દોષ રહે કહો કેમ કશા ?</p> | <p>પુષ્પ ૫૨
સદગુરુ શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ પદ.. એ રાગ</p> |

૧૩. વિધિ સહિત હું રાજચંદ્રને, ગુરુ ગણી નમું ભાવવંદને;
ભ્રમણ આ મહામોહથી બને, ક્ષય તમે કીધો મોક્ષકારણે.
પુષ્ય ૬૨
લલિત છંડ
૧૪. પ્રશન રસથી જેનો આત્મા સદા ભરપૂર છે,
સ્વ પર હિતને સાથે જેની રસાલ સુવાણી એ;
અતિ ફૂશ તનુ તો યે વર્ષે સુપુષ્ય તણી પ્રભા,
પરમ ગુરુ એ શ્રીમદ્ રાજપ્રભુ પદ વંદના.
પુષ્ય ૬૪
હરિણી છંડ
૧૫. વંદું શ્રી ગુરુ રાજપ્રભુને, અહો ! અલૌકિક જ્ઞાન જો ને,
તીવ્ર જ્ઞાન દશામાં ક્યાંથી અવિરતિ પામે સ્થાન જો ને ?
જ્ઞાન ભૂલાવે તેવી ભીડે, જગ્રત શ્રી ગુરુ રાજ જો ને,
બીજા રામ સમા તે માનું, સારે સૌનાં કાજ જો ને.
પુષ્ય ૬૮
હરિની માયા મહાબળવંતી...એ રાગ
૧૬. વંદું પ્રેમે પુનિત પદ હું, શ્રી ગુરુ રાજ કેરા,
શોભે જેના મનહર ગુણો મોક્ષદાયી અનેરા;
કલેશો જેણો જગત જનના સત્ય શબ્દ નિવાર્યા,
આત્મા સાચો સહજ કરતા શબ્દ તે ઉર ધાર્યા.
પુષ્ય ૭૪
મંદાકાન્તા છંડ
૧૭. વંદું શ્રી ગુરુ રાજને, જેણે આખ્યો ધર્મ,
શ્રુત ધર્મ સમજ સ્વરૂપ, ચરણો કાપું કર્મ.
પુષ્ય ૮૦
દોહરા
૧૮. શ્રી રાજચંદ્ર ભગવંત પદે હું કરું વંદન અગણિત અહો !
જેની ક્ષાપિક ભાવે થઈ ગઈ ઉન્મત્તા વ્યતીત અહો !
પુષ્ય ૮૬
અરિહંત નમો, ભગવંત નમો..એ રાગ
૧૯. શ્રી રાજચંદ્ર પ્રભુપાદ વંદું,
અનાથ (મુમુક્ષુ)ના જે પરમાર્થ બંધુ;
આ યુગમાં જે પ્રગટાવનારા,
યથાર્થ શુદ્ધાત્મ વિચાર ધારા.
પુષ્ય ૮૭
છંડ આખ્યાનકી અથવા ભગ્રવૃત્ત
(ઉપજાતિનો ભેદ)
૨૦. શ્રી રાજચંદ્ર ચરણો કરી વંદના હું,
અલ્યજા તો ય જિનભાવ ઉરે ધરું છું,
જો કે કળા ન તરવા તણી જાણી તો યે,
નૌકા તણી મદદથી જલષિ તરાયે.
પુષ્ય ૮૮
વસંતતિલકા છંડ
૨૧. શ્રીમદ્ સદ્ગુરુ રાજજી, વિનય ઉરે ભરનારા રે,
વંદન વાર અપાર હો, અમને ઉદ્ધરનારા રે,
પ્રભુ પરમ ઉપકારી રે.
પુષ્ય ૮૯
શિવસુખ કારણ ઉપદિશી..એ રાગ
૨૨. શ્રીમદ્ સદ્ગુરુ રાજચંદ્ર-પદ, ચંત્ર-ચંત્રિકા સમ ચણકે,
સૌ સંશય ટાળક બાળકના, વંદન કરું હું ઉમળકે;
ત્રિવિધ તાપ બાળે કળિકાને, મહામોહ મુંજલી મારે,
સુરતસુ સમ સદ્ગુરુ જીવને ત્યાં, આશ્રય દઈને ઉગારે.
પુષ્ય ૧૦૬
રાજ સમર તું, રાજ સમર તું..એ રાગ

* * *

વર्ष ૧૯ મું

પિ. સં. ૧૯૪૦

સમતાસરે હંસસમ મુનિ, મુક્તિ-હંસી પર રાગ રે ;
તે વિષય-જલ, વૈલવ-પંકજે, અલુબ્ધ ધરે વેરાગ્ય રે.
શ્રી રાજચંદ્ર ગુરુ વર પટે, પ્રણામું હું ધરી ભાવ રે.
મુનિપદની દેજો યોગ્યતા, જે છે ભવજલધિ નાવ રે.

પ્રફાયબોધ પુષ્પ ૮૪ : પ. પૂ. બ્રહ્મચારીજી

ॐ

મોક્ષમાળામાં મોક્ષમાર્ગ

મોક્ષમાર્ગ દાતા નમું, રાજચંદ્ર ગુરુ સાર;
ઉર્વશી સમ ઉરે વસો, સદા પરમ આધાર.

પ.પુ.બ્રહ્મચારીજી

હે મોક્ષમાર્ગના દાતા પરમ ગુરુ રાજચંદ્ર ભગવંત !
આપનો મને પરમ આધાર છે અને સદા સદાને માટે
ઉર્વશીની જેમ મારા ઉરમાં વસી રહો.

ઉર્વશી એ પૌરાણિક કાળની એક અખ્યાતા.

બદરિકાશમમાં કામવિજેતા નરનારાયણ ઋણિના ઉરુ સમીપ સ્થિતા હોવાથી ઈન્દ્ર જેનું નામ ઉર્વશી પાડ્યું તે ઈન્દ્રનું અમોદ શર્શ ગણાતી ઉર્વશીની જેમ આત્મા રૂપી ઈન્દ્રને પણ કૃપાળું દેવનું અમોદ શર્શ સાંપડ્યું છે તેનો મને સદાય આશ્રય રહો.

ઉર્વશી ઋગવેદની કેટલીક ઋચા રચનાર એક ઋણિ. તો કૃપાળું દેવ જેવા પરમર્થ મારા ઉરમાં વસી રહો.

ઉર્વશી એટલે આમ તો ગંગા.

પ્રતીપ રાજ અરણ્યમાં તપ કરતા હતા ત્યારે ગંગા તેમના પર મોહિત થઈ હતી. તે મૂર્તિમાન બનીને એમની પાસે આવી સ્વેચ્છાએ એમના જમણા ખોળામાં સ્થાન લીધું. આથી એનું નામ પડ્યું ઉર્વશી. ગૃહાશ્રમના તપસ્વી પરમકૃપાળું દેવની પરમાત્મ દશા પર મોહિત થઈને પ.પુ.બ્રહ્મચારીજી ગાઈ જાય છે કે, ઉર્વશી સમ ઉર વસો...! કેવી પ્રીતિ-ભક્તિ છે કૃપાળું દેવ પ્રતિ ?

‘મોક્ષ શાસ્ત્ર’ જેનું અપર નામ છે ‘તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર’. તેના પરથી શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્ય વિરાચિત ‘તત્ત્વાર્થ સાર’ સંસ્કૃત ભાષામાં છે. તેનો સુંદર પદ્ધાનુવાદ પ.પુ.બ્રહ્મચારીજીએ કર્યો છે, જેમાં ઉપરની ગાથા દોહરા છંદમાં મંગળાચરણ રૂપે છે.

ઉર્વશી ઉર વસી જાય તે તો લૌકિક વાત. આ તો અ-લૌકિક પુરુષ પ્રત્યેની ઉત્કટ અભિલાષા છે કે - શિવ બસિયા, મેરે દિલ બસિયા, મેરે મન બસિયા ગુરુરાજ, સાહેબ શિવ વસિયા.....

માળા એટલે ?

માળા એટલે પંક્તિ, હાર. માળા એટલે જેમાં મોતી, મણિ, રત્ન કે પુષ્પ પરોવેલાં કે ગુંઘેલાં હોય તે. માળા એટલે તસભી, સ્મરણી કે જપમાળા કે બેરખો.

ચુન્પત્તિની દણ્ઠિએ જુઓ તો, મામ્ય લાતિ ઇતિ માલા। અર્થાત્ જે આત્મલક્ષ્મીને લાવે છે - આપે છે તે માળા. માલંમાલ કરે તે માળા. મા કહેતાં લક્ષ્મી. અને લક્ષ્મી કહેતાં આત્મલક્ષ્મીની જ વાત હોય.

માળા એટલે વિષયુ વસ્તુની સંકલના.

મોક્ષમાળા એટલે મોક્ષને લગતી બાબતની જ વાત. મોક્ષનું જ બીન વાગે.

પોતાનું 'લક્ષ્મીનંદન' નામ પણ સાર્થક કરતા હોય તેમ 'લઘુજીનનંદન'ની અદાએ 'મોક્ષલક્ષ્મી લટકાં કરે' તેવી મોક્ષમાળાની રચના કરી દીધી.

માળા સાહિત્યમાં ભનનો મહાકો પરોવીએ તો,

શ્રી ઉદ્ઘોતનસ્સુરિ રચિત કુવલયમાલા નામે ચમ્પુકાવ્ય છે,

શ્રી શંકરાચાર્ય કૃત મણિરત્નમાળા છે,

શ્રી શંકરાચાર્ય કૃત પ્રશ્નોત્તર રત્નમાલિકા છે,

શ્રી ચંદ્રકવિ કૃત વૈરાગ્ય મણિમાળા છે,

શ્રી વિમલસ્સુરિ રચિત પ્રશ્નોત્તર માળા છે,

શ્રી ચિદાનંદજી કૃત પ્રશ્નોત્તર રત્નમાળા છે,

શ્રી ધર્મદાસગણિ કૃત ઉપદેશ સિદ્ધાંત રત્નમાળા છે, શ્રી નેમિચંદ્ર ભડ્ધારક રચિત પણ હોઈ શકે.

શ્રી અનંતવીર્ય લઘુ આચાર્ય કૃત પ્રમેય રત્નમાલિકા છે,

શ્રી વિનયચંદ્ર આચાર્ય કૃત ઉપદેશમાળા છે,

શ્રી સકલભૂપણ આચાર્ય કૃત ઉપદેશ રત્નમાળા છે,

શ્રી રાજર્ષિ અમોઘવર્ષ કૃત પ્રશ્નોત્તર રત્નમાળા છે,

શ્રી ધર્મદાસ ગણિ વિરચિત ઉપદેશ માળા છે,

શ્રી જયકાર્તિ કૃત શીલોપદેશ માલા છે,

શ્રી કવિરાજ નેમિદાસ શાહ કૃત ધ્યાનમાલા તથા અધ્યાત્મ સાર માલા છે,

શ્રી દ્યારામ ભક્તકવિ કૃત પ્રશ્નોત્તરમાળા છે.

શ્રી રત્નરાજ સ્વામી કૃત રત્નસંચય કાવ્યમાલા છે,

વિવિધ સ્તોત્રોની સંકલિત કાવ્યમાલા છે, શ્રી રાયચંદ્ર જૈન શાસ્ત્રમાળા છે,

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી રચિત પુષ્પમાળા છે

અને અને મોક્ષમાર્ગ પ્રસ્તુત મોક્ષમાળા છે.

૫. પુ. બ્રહ્મચારીજી વિરચિત પ્રજ્ઞાવબોધ મોક્ષમાળા છે.

આ કળિયુગના 'ચંદ્ર'ની વાત કરતી વેળાએ ત્રેતાયુગના 'ચંદ્ર'ની વાત કરું. બધી વિદ્યા ભણીને, તીર્થાટન કરીને શ્રી રામચંદ્રજી ધરે આવે છે પણ ધરે કંઈ ગમતું નથી, જામતું નથી.

સોળ વર્ષ પૂરા નથી થયાં છતાં વૈરાગ્ય;

જાગ્યો ઉરમાં એકદમ, ધન્ય રામ મહાભાગ્ય.

ચિત્રિત નર સમ શૂન્ય મન, મૌન રહે નિર્ઝર્મ;

સેવક વિનવે તો ય તે વિસરે દૈહિક ધર્મ.

લઘુ યોગવાસિષ્ઠસાર પદ્ધાનુવાદ : ૫. પુ. બ્રહ્મચારીજી

ચિત્રમાં ચીતરેલા મનુષ્યની જેમ શૂન્યમનસ્ક થઈને વર્તતા રામચંદ્રજીને રાજસેવકો વિનવે તો યે દૈહિક ધર્મ વીસરી જાય તેટલો વૈરાગ્ય હતો.

તો આ કળિયુગમાં આવી પહેલા શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ સ્વયં શ્રીમુખે પ્રકાશ્યું છે કે, અમારો વૈરાગ્ય ‘યોગવાસિષ્ઠ’ના વૈરાગ્ય પ્રકરણમાં વર્ણિત શ્રી રામચંદ્રજીના જેવો હતો, તે એટલા સુધી કે, અમે ખાંધું છે કે નહીં તેની સ્મૃતિ રહેતી નહીં. તમામ જિનાગમ અમે સવા વર્ષની અંદર અવલોક્યાં હતાં. વાહ પ્રભુ ! આપની તો ત્યારથી જ દેહાતીત દશા હતી ! આમ ભૂતકાળના રામચંદ્રજીનો વર્તમાન કાળના રાજચંદ્રજીએ સત્યંકાર કરાવ્યો છે. ‘રામાયણ’ની જેમ ‘રાજાયણ ભાવનાબોધ-મોક્ષમાળા’માં તેનું સહજ સ્મરણ થાય છે.

જે જગમાં લેપાયા નહિ, શૂરવીર બીજા શ્રી રામ સમા,
ધૂતિ અચલ ધરી રાજચંદ્ર ગુરુ નિશાદિન સેવે સ્વરૂપ ૨મા;
મુજ મન તે શ્રી રાજચંદ્રના ચરણકુમળમાં લીન રહો,
વારંવાર કરું હું વંદન, ગુરુ ભક્તિ મુજ માંહિ વહો.

પ્રજાવબોધ પુષ્પ ૪૨ : પ. પુ. બ્રહ્મચારીજી

મોક્ષમાર્ગનું સ્વરૂપ દર્શાવતો ગ્રંથ લખવાનો વિચાર તો સ્ફૂર્યો જ હતો ત્યાં કૃપાળુ દેવને તેની પ્રેરણાનું નિભિત શ્રી રેવાશંકરભાઈ જવેરી અને શ્રી પોપટભાઈ દફતરીની વિનંતિ બન્યા. વળી કચ્છથી વવાણિયા પધારેલાં ત્રણ સ્થાનકવાસી સાધીજી (પુ. મોંઘીબાઈ, પુ. જડાવભાઈ, પુ. દિવાળીબાઈ મ. સ.) ની જિનાગમ સમજવાની જિજ્ઞાસા પણ જોર કરી ગઈ.

મોરબીમાં દફતરી શેરીમાં આવેલ શ્રી વિનયચંદ્ર (વનેંદ્રભાઈ) પોપટલાલભાઈ દફતરીના મકાનમાં બીજે માળે ત્રણ જ દિવસમાં, ચૈત્ર માસમાં, ૧૬ વર્ષને ૫ માસની વધે, જગતના જીવોનાં કલ્યાણ કાજે શાસ્ત્ર સર્જી દીધું કે ગ્રંથ ગુંધી દીધો તે મોક્ષમાળા. પછી કૃપાળુદેવ વવાણિયા પધારતાં, આ મોક્ષમાળાની હસ્તમતનાં પ્રથમ દર્શન અને શ્રીમુખે સમજવાનું સૌભાગ્ય પણ ત્રણ સાધીજીને સાંપડ્યું.

ચૈત્ર માસ એટલે ચિંતનનો માસ. ચિ ધાતુ પરથી ચિદ્ધ, ચૈતન્ય, ચિત, ચૈત્ર, નિશ્ચય શાબું બન્યા. આ કાળના આદિ દેવ શ્રી ઋષભ પ્રભુના જન્મ અને દીક્ષા કલ્યાણક ચૈત્ર વદ ૮ છે, મારવાડી ભિતી મુજબ.

આ કાળના અંતિમ તીર્થકર શ્રી મહાવીર પ્રભુનું જન્મ કલ્યાણક ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૩ છે,
આ કાળના ચોવીસે જિનટેવનાં મળી કુલ ૧૭ કલ્યાણક પણ ચૈત્ર માસમાં છે,
આ દુષ્મ કાળના તરણ તારણ શ્રી રાજચંદ્ર દેવનું નિવર્ણિ કલ્યાણક પણ ચૈત્ર માસમાં છે.

મહાવીર પ્રભુના જન્મને ૨૬૦૦ વર્ષ થયા ત્યારે રાજપ્રભુનાં નિવર્ણિને ૧૦૦
વર્ષ થયાં, કેવો યોગાનુયોગ ?

મોક્ષની મંગળ માળાનું સર્જન થઈ ગયું.

માળાના મણકા ૧૦૮ તેમ મોક્ષમાળાના શિક્ષાપાઠ પણ ૧૦૮ છે. શા માટે ૧૦૮ ? પંચ
પરમેષ્ઠીના ૧૦૮ ગુણના સ્મરણ માટે હોઈ શકે. સંરંભ, સમારંભ અને આરંભને મન-વચન-કાયાના યોગ વડે
ગુણતાં ૮, તેને કોધ-માન-માયા-લોભ એ છ કષાય વડે ગુણતાં ૩૬, તેને કરવું-કરાવવું અને અનુમોદવું એમ ઉ
પ્રકારે ગુણતાં ૧૦૮ પ્રકારે રોજ પાપવૃત્તિ થતી હોવાથી તેની સ્મૃતિ રાખીને તે ન થવા દેવા માટે પણ ૧૦૮ની સંખ્યા
હોઈ શકે. રોજના ૨૧, ૬૦૦ શાસ લઈએ છીએ. માત્ર દિવસના ગણીએ તો ૧૦, ૮૦૦ થાય. કળિયુગમાં ભાવપૂર્વક
૧ મણકો કે પુષ્પ લો તો ૧૦૦ ગણું ગણાય એટલે એ રીતે ૧૦૮ થાય. વળી ૧૨ રાશિ X ૮ ગ્રહ અથવા ૪ દિશા X
૨૭ નક્ષત્ર ગણતાં ચારે દિશામાં અને અભિલ બ્રહ્માંડમાં મોક્ષમાળાનું પ્રવર્તન તે રીતે પણ ૧૦૮ હોઈ શકે. ૪૦વેદના
સૂક્ત પણ ૧૦૮ છે. ઉપનિષદ્ પણ ૧૦૮ મુખ્ય છે. રવિની ૬ વર્ષની, ચંદ્રની ૧૫ વર્ષની, મંગળની ૮ વર્ષની, બુધની
૧૭ વર્ષની, ગુરુની ૧૮ વર્ષની, શુક્રની ૨૧ વર્ષની, શનિની ૧૦ વર્ષની અને રાહુની ૧૨ વર્ષની મહાદશ મળી કુલ

૧૦૮ મહાદશાનાં સ્મરણ સાથે આત્માની ‘દશા’ કરવા, ઉજ્જવળ કરવા પણ હોઈ શકે. અને છેલ્લે, દરિયો, નદી, પર્વત, કળશ, સ્વાસ્તિક, કન્યા, શંખ, અક્ષત, આપ્રે, ગંગા, સરસ્વતી, બીજ, શ્રીફળ વગેરે ૧૦૮ મંગળ છે તેમ મોક્ષ સર્વોત્કૃષ્ટ મંગલ છે માટે રાજ્યમભુએ મોક્ષમાળા નામ આપ્યું, બધી ‘માળા’વાળા શાસ્ત્ર-પુસ્તક કરતાં અનેરું અને અનન્ય. ચાર ઉત્તમ મંગલ પણ જ્યાં વસે છે તે છે મોક્ષમંદિર, મોક્ષનગર, મુક્તિપુરી.

ત્વं માલે સર્વ દેવાનાં પ્રીતિદા શુભદા ભવ ।
શિવं કુરુષ્વ મે ભદ્રે યશોવીર્ય ચ સર્વદા ॥

હે માળા ! તું સહુને પ્રીતિ અને શુભ આપનારી છે;
મને તું યશ અને બળ આપ તેમજ સર્વદા મારું કલ્યાણ કર.

મોક્ષમાળા વિશે પરમકૃપાળુટેવના જ શબ્દોમાં –

મોક્ષમાળા અમે સોળ વરસ ને પાંચ માસની ઉંમરે ત્રણ ટિવસમાં રચી હતી. જૈન માર્ગને પથાર્થ સમજાવવા તેમાં પ્રયાસ કર્યો છે. જિનોકત માર્ગથી કંઈ પણ ન્યૂનાધિક તેમાં કહ્યું નથી. વીતરાગ માર્ગ પર આખાલવૃદ્ધની રૂચિ થાય, તેનું સ્વરૂપ સમજાય, તેનું બીજ હૃદયમાં રોપાય તેવા હેતુએ તેની યોજના કરી છે. મોક્ષમાળાના પાઠ અમે માપી માપીને લખ્યા છે.

મોક્ષમાળાના આમુખ કે ઉપોદ્ઘટન રૂપે પ્રકાશો છે,
આ એક સ્યાદ્વાદ તત્ત્વાવખોધ વૃક્ષનું બીજ છે. આ ગ્રંથ તત્ત્વ પામવાની જિજાસા ઉત્પત્ત કરી શકે એવું એમાં કંઈ અંશો દેવત પણ રહ્યું છે, એ સમભાવથી કહું છું. પાઠક અને વાંચક વર્ગને મુખ્ય ભલામણ એ છે કે, શિક્ષાપાઠ પાઠ કરવા કરતાં જેમ બને તેમ મનન કરવા, તેના તાત્પર્ય અનુભવવાં, જેમની સમજણમાં ન આવતાં હોય તેમણે જ્ઞાતા શિક્ષક કે મુનિઓથી સમજાવા, અને એ યોગવાઈ ન હોય તો પાંચ-સાત વખત તે પાઠો વાંચી જવા. એક પાઠ વાંચી ગયા પછી અર્ધ ઘડી તે પર વિચાર કરી અંતઃકરણને પૂછવું કે શું તાત્પર્ય મળ્યું ? તે તાત્પર્યમાંથી હેય, શેય અને ઉપાદેય શું છે ? એમ કરવાથી આખો ગ્રંથ સમજી શકાશે.

આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવાનો મુખ્ય હેતુ ઉછ્વસા બાળ યુવાનો અવિવેકી વિદ્યા પામી આત્મસિદ્ધિથી ભાષ્ટ થાય છે તે ભાષ્ટતા અટકાવવાનો છે.

કેવો ઉમદા આશય છે ? કેવી ઉદાત્ત ભાવના છે ?

૧લા પાઠ ‘વાંચનારને ભલામણ’માં,

આ સત્પુરુષ કેટલા વિનયાન્વિત થઈને વાચકને લખેછે ‘તમારા હસ્તકમળમાં’ ! ‘તમારા હાથમાં’ લખી દેતા નથી ! ભવ-પરભવ બન્નેમાં હિત કરનારું એટલે કે આત્માને આત્મામાં ધારણ કરનારું બનશે, કારણ કે સંસ્કૃતમાં ધા ધાતુનો અર્થ ધારણ કરવું, તેના પરથી હિત શબ્દ આવ્યો છે. વળી જ્ઞાનની અને જ્ઞાનીની આશાતના કરવાથી જીવને જ્ઞાનવરણીય કર્મ લાગેલાં છે તે હવે પુસ્તક લેતાં-મુક્તાં-વાંચતાં-વિચારતાં યત્ના રાખે, વિવેક દાખવે તો તેટલાં કર્મ ન લાગે તે માટેની રૂડી શિખામણ તે ભલી ભલામણ છે. અને વળી ‘મોક્ષમાળા’ શાસ્ત્રનું સર્જન હોવાથી આદ્ય મંગળ પ્રાર્થના રૂપે અહીત ભગવાનને માથા પર રાખ્યા છે. અતે ‘વિવેક’ શબ્દ પ્રયોજ્ઞને મોક્ષ કે ધર્મ ત્યાં જ છે તેમ કહીને મોક્ષમાર્ગ મૂકી દીધો તેમ લાગ્યા વિના ન રહે.

૨જી પાઠ ‘સર્વમાન્ય ધર્મ’માં,

સયોગી જિન અને તેમની દેશના (ભાષણ કહેતાં, ભા = પ્રકાશવું, કેવળ જ્ઞાન રૂપી સૂર્યથી પ્રકાશિત થયા બાદ ખરતી દિવ્ય વાણી) તથા પોતે જેમના છેલ્લા અંતેવાસી શિષ્યા હતા તે ચરમ તીર્થીકર શ્રી

મહાવીર સ્વામીની શીખને યાદ કરીને દયા ધર્મની - અહિંસા ધર્મની ઉત્કૃષ્ટતા દર્શાવી છે. મોક્ષના શાશ્વત સુખને પ્રાપ્ત કરવા દયાનાં સ્વરૂપને ઓળખવાનું કહી દીધું અને જીવદયાના પાલન માટે શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનનું સુપ્રસિદ્ધ દષ્ટાંત લખી દીધું.

અહિંસા પરમો ધર્મઃ ।

ધર્મો મંગલ મુક્તિકદું અહિંસા સંજમો તવો । શ્રી શાયંબવસૂરિજી

અહિંસા ખલુ ભૂતાનાં જગતિ વિદિતં બ્રહ્મ પરમમ् । શ્રી સમંતભદ્રાચાર્યજી

૩જ પાઠ ‘કર્મના ચમત્કાર’માં,

ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવ્યા પદ્ધી તેના પ્રતિપક્ષી કર્મની વાત લીધી. જગતની વિચિત્રતા વિષે વિચારતાં વિચારનાર આત્મા પ્રત્યે દાણિ કરાવે છે. ‘પોતાના બાંધેલાં શુભાશુભ કર્મ વડે આંખો સંસાર ભમવો પડે છે.’ વચનમાં છ પદ આવી જાય છે. કોણ કર્મ બાંધે છે? આત્મા. આમાં આત્માનું અસ્તિત્વ, નિત્યત્વ અને કર્તૃત્વ આવી ગયું. શુભાશુભ કર્મ વડે આખો સંસાર ભમવો પડે છે એ વાક્યમાં આત્માનું ભોક્તૃત્વ આવી ગયું. સાથે સાથે શુભાશુભ કર્મ ન કરે તો સંસાર ભમવો પડે નહીં તેમ કહેતાં મોક્ષ છે અને મોક્ષનો ઉપાય છે એમ પણ આવી ગયું. બાળક પણ સમજી શકે તેવી સરળ છતાં સચોટ શૈલીમાં આ પાઠ મૂક્યો છે.

૪થા પાઠ ‘માનવદેહ’માં,

કર્મબંધનથી મુક્ત થવા માટે મનુષ્ય દેહ અનિવાર્ય છે. મનુષ્ય ભવે પૂર્ણ સદ્ગુરીએક થઈ શકે છે. અતિ પુષ્યના પ્રભાવથી એ દેહ સાંપડે છે. મનુષ્ય ભવ બહુ દુર્લભ છે પણ માનવપણું સમજે તે જ માનવછે, બાકી વાનર છે, નર નથી. કરોડોનો ખજાનો થોડા રૂપિયાની ચાવીથી જ ખોલી શકાય છે તેમ મોક્ષના દરવાજા પણ માનવદેહની ચાવીથી જ ખુલી શકે છે. કૃપાળુટેવે અયમંતકુમાર, ગજસુકુમાર જેવા સમવયસ્ક સત્પુરુષોની સ્મૃતિ કરાવી શીધ્રમેવ આત્મસાર્થક કરી દેવા કર્યું છે.

૫મા પાઠ ‘અનાથી મુનિ ભાગ ૧’માં,

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનાં ૨૦મા અધ્યયનમાં મૂકેલા અનાથી મુનિ અને શ્રેષ્ઠિક રાજાના દષ્ટાંત દ્વારા યુવાનોને ય સ્પર્શી જાય તેવી શૈલીથી બોધ કરેલ છે. અનાથી મુનિને અપૂર્વ વસ્તુનો પ્રાપ્ત કરાવનાર કોઈ મિત્ર ન થવાથી અનાથતા હતી એટલે કે, મોક્ષનો માર્ગ બતાવે તેવા આત્મજ્ઞાની સદ્ગુરુ ન મળવાથી અનાથપણું હતું એમ દર્શાવ્યું છે.

૬જ પાઠ ‘અનાથી મુનિ ભાગ ૨’માં,

“પહેલે ધાન, બીજે ધન, ત્રીજે સ્ત્રી, ચોથે તન;
પાંચમે હોય પશુનો સંચ, લખાય કાગળમાં શ્રી પંચ.”

એમ પાંચે પ્રકારની સંપત્તિ (શ્રી ૧) હોવાછતાં અનાથી મુનિ મુનિ થતાં પહેલાં અનાથ હતા અને પ્રચંચી સંસારથી ખેદ પામીને, નિરારંભી મત્રજ્યા લે છે. અહીં સંસારને પ્રપંચ કખ્યો, પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયયુક્ત ભૌતિક પદાર્થોના સમૂહવાળો ગણ્યો. તેવા સંસારથી ખેદ પામતાં મોક્ષ મળે.

૭મા પાઠ ‘અનાથી મુનિ ભાગ ૩’માં,

જ્યાં સુધી ઉપાયિ છે ત્યાં સુધી અનાથતા છે. જે કંઈ કરે છે તે આત્મા જ કરે છે. આત્મા જ મિત્ર છે ને આત્મા જ વેરી છે એવો આત્મપ્રકાશક બોધ અનાથી મુનિએ શ્રેષ્ઠિક મહારાજને આપ્યો. નરકગતિનું આયુષ્ય બાંધું હતું તેવા શ્રેષ્ઠિક રાજાને પણ અનાથી મુનિ જેવા સદ્ગુરુ દ્વારા આત્માનું ઓળખાણ થયું (રાજપુરુષ

કેસરી સ્વસ્થાનકે ગયો) અને શ્રી મહાવીર સ્વામીના પોગે ક્ષાયિક સમ્યક્તવના ધની-ઝી થયા અને આવતી ચોવીસીમાં પ્રથમ તીર્થકર થશે. તત્ત્વજ્ઞાન કે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના જીવ સદા ય અનાથ જ છે.

૮મા પાઠ ‘સત્ત દેવ તત્ત્વ’માં,

મોક્ષનું મૂળ સમ્યક્ દર્શન પ્રાપ્ત કરવા માટે સત્ત દેવ, સત્ત ધર્મ, સત્ત ગુરુના સ્વરૂપ વિષે જાણવું જરૂરી છે તથા તેનું શ્રદ્ધાન પણ જરૂરી છે. અઢાર દૂધણા રહિત દેવને જ સાચા દેવ અને પરમેશ્વર કહ્યા છે. સંસારમાં મુખ્યતા ભોગવતાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શાનવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મ ભસ્મીભૂત કરીને જેઓ સ્વસ્વરૂપથી વિહાર કરે છે, તેમ લખીને મોક્ષમાર્ગ મૂકી દીધો છે !

૯મા પાઠ ‘સત્ત ધર્મ તત્ત્વ’માં,

ધર્મ જેવા ગહન વિષયમાં ગ્રવેશ કરાવવા માટે સરળ ભાષામાં કહ્યું કે, અધોગતિમાં પડતા આત્માને ધરી રાખનાર વસ્તુનું નામ ધર્મ. વ્યવહાર ધર્મમાં દ્યાના આઠ પ્રકાર વર્ણવ્યા છે, પ્રધાન જિનાગમ ‘શ્રી ભગવતી સૂત્ર’નો સાર આપી દીધો. નિશ્ચય ધર્મમાં સ્વરૂપની બ્રમજા ટાળવા અને આત્માને આત્મભાવે ઓળખવા કહ્યું. અહીંતું ભગવંતની સાખે અહિસા ધર્મની મહત્તમ ગાઈ છે.

૧૦મા પાઠ ‘સદ્ગુરુ તત્ત્વ ભાગ ૧’માં,

સદાચારી શિક્ષકથી જેમ ઉત્તમ વ્યવહાર નીતિ મળી શકે છે તેમ શ્રેયસ્કર ધર્મનીતિ ઉત્તમ ગુરુથી મળી શકે છે તેમ જણાવી વ્યવહાર શિક્ષકને બિલોરી કાચના કકડા સાથે અને આત્મધર્મ શિક્ષકને અમૃત્ય કૌસ્તુભ મણિ સાથે સરખાવ્યા છે. કેટલી સુંદર ઉપમા ?

૧૧મા પાઠ ‘સદ્ગુરુ તત્ત્વ ભાગ ૨’માં,

કાણ સ્વરૂપ, કાગળ સ્વરૂપ અને પથ્થર સ્વરૂપ એમ ત્રણ પ્રકારે ગુરુ કહ્યા છે. કાણ સ્વરૂપ ગુરુ જ આપણાને તારી શકે અને પોતે પણ તરે છે. કાગળ સ્વરૂપ ગુરુ પોતે તરી શકે નહીં પણ કંઈક પુરુષ ઉપાર્જી શકે અને આપણાને તારી શકે નહીં. પથ્થર સ્વરૂપ ગુરુ પોતે બૂડે અને આપણાને પણ બૂડાડે. જિનેશ્વરની આજ્ઞામાં વર્તે તે જ સાચા ગુરુ છે, કાણ સ્વરૂપ ગુરુ છે. ઉત્તમ એવું આત્મતત્ત્વ પામવા ઉત્તમ ગુરુ હોવા જોઈએ. આ ભવસાગર પાર કરવા માટે એવા ઉત્તમ ગુરુ રૂપી નાવિક અને સત્ત ધર્મ રૂપી નાવની જરૂર છે. પ્રભુશ્રીજીના શબ્દોમાં, તમને કાણાં વગરની નવી નાવમાં બેસાડ્યા છે. માટે તેમાં હાથ-પગ લાંબા-ટૂકા કર્યા વિના પાંશરા થઈને બેસી રહેશો તો ડેઠ પેલે પાર પહોંચ્યો જશો.

“આવ્યું આવ્યું અનુપમ નાવ, ભવજણ તરવાને;
તૈયાર ભવિક જન થાઓ, શિવસુખ વરવાને.”

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ઊંઠ, ‘સનાતન ધર્મ’માં, પ.પુ.બ્રહ્મચારીજ લખે છે :

ભૂલ ગુરુમાં કરી, દેવ-ધર્મે ખરી; સર્વ પુરુષાર્થ પણ ભૂલવાળો,
તેથી મુમુક્ષુઓ સદ્ગુરુ આશ્રયે, સત્ય પુરુષાર્થથી દોષ ટાળો.

આજ ગુરુ રાજને પ્રણમી અતિ ભાવથી...

ટૂકમાં, એક ગુરુ તત્ત્વમાં ભૂલ કરીએ તો દેવ અને ધર્મ તત્ત્વમાં પણ ભૂલ જ આવે. સરવાળો આખો જ ખોટો પડે. સદ્ગુરુ તત્ત્વ વિષે એક નહીં પણ બે પાઠ મૂક્યા.

સુણ દ્યાનિધિ ! ઉત્તમ કુળ અવતરતાં પાર ન આવિયો,

સદ્ગુરુ મળ્યે, તુજ આગમ અજવાળે મુજ સમજાવિયો.

ગોત્રકર્મસ્ફૂર્દનાર્થ પૂજા : શ્રી વીરવિજયજ મહારાજ

૧૨મા પાઠ ‘ઉત્તમ ગૃહસ્થ’માં,

સાચા દેવ-ગુરુ-ધર્મનું સ્વરૂપ સમજી શ્રદ્ધાન કરે તે દેશવતી ગૃહસ્થ - શ્રાવક થાય છે. પંચ મહાક્રતધારી મુનિ ન થાય પણ અણુવ્નત પાલન કરે તે ગૃહસ્થ ગણાય છે. તેની અગિયાર પ્રતિમા-પડિમામાં છેલ્લી બે પડિમા લે ત્યારે ઉત્તમ શ્રાવક કહેવાય છે. ઉત્તમ ગૃહસ્થ કહેતાં આર્દ્ધ ગૃહસ્થ કહીએ તો ખોટું નથી. ક્રત, નિયમ, પ્રત્યાઘ્યાન ઉપરાંત જે સત્તાખ્રણનું મનન, યથાશક્તિ શાખસંચય અને સત્પુરુષોનો સમાગમ-બોધ ગ્રહણ કરે છે તે ગૃહસ્થનો ગૃહાશ્રમ ઉત્તમ ગતિ-મોક્ષ ગતિનું કરાણ થાય છે.

૧૩મા પાઠ ‘જિનેશ્વરની ભક્તિ, ભાગ ૧’માં,

સત્ય પામવું છે તેને જિજ્ઞાસુ કહ્યો અને સત્ય-સત્ત્ત-સમ્બ્રદ્ધ દર્શન જેને પ્રાપ્ત છે તેને સત્ય કહીને ગુરુ-શિષ્યના સંવાદ રૂપે આ પાઠમાં જિનેશ્વરની ભક્તિ કરવી જોઈએ, ઈતર દેવોની કે તત્ત્વોની નહીં, તેમ સ્પષ્ટ પ્રકાશયું છે. જિનદેવ સત્ત દેવ છે માટે. બાકી તો તે નીરાગી હોવાથી તેને સુતિ કે નિંદાથી કંઈ ફર પડતો નથી. પણ આપણો તેમના જેવા થવું છે માટે તેમના શુણનું ચિંતવન કરવા ભક્તિ કરીએ છીએ. જેમ હાથમાં અરીસો લેતાં મુખાફૂતિનું ભાન થાય છે તેમ સિદ્ધ કે જિનેશ્વર સ્વરૂપનાં ચિંતવન રૂપ દર્પણથી આત્મસ્વરૂપનું ભાન થાય છે.

૧૪મા પાઠ ‘જિનેશ્વરની ભક્તિ ભાગ ૨’માં,

સિદ્ધ કે જિન ભગવંતનાં નામ લઈને ભક્તિ કરવાની જરૂરત બતાવીએ. તે તે ભગવંતનાં નામ લેતાં તેઓ ક્યારે થયા, કેવી રીતે સિદ્ધિ પાભ્યા, તેમના ઉત્ત્ર તપ, મહાન વૈરાગ્ય, અનંત દયા, મહાન ધ્યાન વગેરેનું સ્મરણ થતાં આપણો આત્મા પ્રકાશ પામેછે. સર્પ જેમ મોરલીના નાદે જગૃત થઈ જાય છે તેમ આત્મા પોતાની સત્ય રિદ્ધિ સાંભળતાં મોહ નિદ્રાથી જગ્રત થાય છે. આબાલ વૃદ્ધ સમજે તેવું વેધક દણાંત ! રોચક દણાંત !

૧૫મા પાઠ ‘ભક્તિનો ઉપદેશ’માં,

ગઘમાં સમજાવ્યા બાદ હવે પદ્યમાં જિનભક્તિનો મહિમા ગાયો છે. દશ પ્રકારનાં કલ્પવૃક્ષમાં તો ઈચ્છો અને પછી મળે પણ ભક્તિનું ફળ તો વણાઈશ્યું જ મળે. વળી તે માટે કંઈ પૈસા ખર્ચવા પડતા નથી. ઉત્તમ કામ પણ વણાદામ થાય છે. દુર્ગતિમાં જન્મ પણ લેવાના રહેતા નથી. મન શુદ્ધ કરવા માટે મંત્રસ્મરણની આજ્ઞા આપી છે. ‘કરશો ક્ષય કેવળ રાગકથા, ધરવો શુભ તત્ત્વસ્વરૂપ ધથા’માં શ્રી સમયસારણની છથી ગાથા વણાઈ ગઈ છે, સુદ પરિચિદાળુભૂતા સવ્વસ્સ વિ કામભોગબંધકહા । એયત્તસુલલંભો ણ સુલાહો વિહત્તસ્સ ।

‘નૃપચંદ્ર પ્રપંચ અનંત દહો’માં વેદાંતની પરિભાષાનો ‘પ્રપંચ’ શબ્દ પ્રયોજને વિષય-ક્ષાય રૂપ સંસારનો ક્ષય કરવા રૂપ મોક્ષમાર્ગ પ્રરૂપી દીધો છે. ટૂંકમાં, ત્રોટક છંદમાં સિંહની ત્રાડ નાખતા હોય તેમ શૌર્ય-વીર્ય પ્રગટાવતા જતા મોકણો ગઢ જતવા નીકળેલા ગઢ-વીની અદાએ સાક્ષાત્ સરસ્વતી-વાગીશ્વરી લલકારતી હોય તેવી શૈલીનું દર્શન કરાવતા સરસ્વતી-વાગીપુત્ર ચારણની જેમ થોડાં ચારણમાં મોક્ષમાર્ગનું ઝરણ બતાવ્યું છે.

જિનેશ્વરનું શરણું, મોક્ષમાર્ગનું ઝરણું.

જિનભક્તિનું શરણું, મુક્તિમાર્ગનું વરણું.

વળી ‘ભજુને ભગવંત ભવંત લહો’ લખીને ભગવાને ભારે કરીએ ! આપણાને ‘ભવંત’ એટલે ‘આપ-તમે’ કહીને નિશ્ચયથી શુદ્ધ આત્માની ભક્તિનો ઉપદેશ પણ આપી દીધો છે.

મોક્ષકારણસામગ્રયા ભક્તિરેવ ગરીયસી ।

સ્વસ્વરૂપાનુસન્ધાનં ભક્તિરિત્યભિધીયતે ॥

વિવેકયૂડામણિ, શ્લોક ૩૨ : શ્રી શંકરાચાર્યજી

અર્થાત् આત્મસ્વરૂપનાં અનુસંધાન રૂપ ભક્તિ છે જે મોક્ષનાં સાધનમાં મહાન માની છે.
પરમકૃપાળું દવે પ્રભુશ્રીજી પરના પત્રમાં ભક્તિને મોક્ષનો ધુરંધર માર્ગ કહ્યો છે. (પત્રાંક ૩૮૦)

૧૬મા પાઠ ‘ખરી મહત્તમા’માં,

દ્યાથી કોમળ, મુમુક્ષુતાથી સરળ, પુરુષાર્થી પ્રભળ, વૈરાગ્યથી નિર્ભળ અને શ્રદ્ધા-
ભક્તિથી સબળ થયેલા મુમુક્ષુ સાંસારિક મોટાઈમાં ન પડી જાય તે માટે આત્માની મહત્તમા સમજાવી છે. આત્માની
મહત્તમા સત્ત્વ વચન, દ્યા, ક્ષમા, પરોપકાર અને સમતામાં રહી છે. બ્રહ્મદત્ત જેવા ચક્વતીનું દાણાંત દઈને, તેથી
વિરુદ્ધ શુદ્ધ પંચમહાવ્રતધારી સાધુની મહત્તમા ગાઈ છે.

દ્યા, શાંતિ, સમતા, ક્ષમા, સત્ત્વ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય;

હોય મુમુક્ષુ ઘટ વિષે એહ સદાય સુજાગ્ય.

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૧૩૮

‘પુષ્પમાળા’ના ઉત્તમા પુષ્પમાં, મહત્તમાને બાધ ન આવે તો વિચક્ષણતા કહી છે. પોતાને
સર્વસર્વ માનનારાને ખાસ બોધ છે કે, શુદ્ધ આત્માના સર્વસ્વ પાસે અન્ય કોઈનું, કર્દીનું વર્ચસ્વ કશી વિસાતમાં નથી.

૧૭મા પાઠ ‘બાહુબળ’માં,

મોટાઈ-મહત્તમાનું ભાન કરાવ્યા બાદ હવે માન મૂકવાનો સદ્ગોધ આવે છે. ભરતજી
અને બાહુબલિજીનું દાણાંત તો સુવિષ્યાત છે. ભરત ચક્વતીની આણ ન માની અને બને વચ્ચે થયેલાં દાણિયુદ્ધ,
શહીયુદ્ધ, જલયુદ્ધ, મુણ્ણયુદ્ધ અને મલ્લયુદ્ધમાં ભરતજી હાર્યા, બાહુબલીજી જીત્યા. ભરતજીએ બાહુબલિજી પર ચક
મૂક્યું, બાહુબલિજીએ મુક્તી ઉગામી. વિચારશ્રેષ્ઠી બદલાજી અને એ જ ઉગામેલી મુક્તીથી કેશલુંચન કરીને સાધુ થયા.
ધર્મપિતા ઋષભદેવ પાસે દીક્ષા નથી લીધી. અન્ય કોઈ દીક્ષાગુરુ પણ ન કરતાં, જાતે જ દીક્ષિત થયા તે સ્વચ્છંદ તો
ખરો. વળી, વયમાં નાના પણ દીક્ષામાં મોટા ભાઈઓને વંદન કરવા પડશે એ માન આવ્યું. બાર-બાર માસ સુધીની
તપશ્ચયોગમાં કાયા ફૂશ થઈ ગઈ પણ જે ભૂમિ પર કાયોત્સર્ગ કરું છું એ ભરતજીની ભૂમિ છે એવો વિકલ્ય, સંજવલન
માન કષાયવશાતું કેવળજ્ઞાન ન થયું.

દેછાદિસંગ તજથો અણો ! પણ મલિન માનકષાયથી;

આતાપના કરતા રહ્યા, બાહુબલી મુનિ ક્યાં લગી ?

ભાવપ્રાભૂત ગાથા ૪૪ : શ્રી કુંદિનાચાર્યજી

આખરે માન થકી હાથી પરથી ડેઢ ઉત્તર્યા, માન મોક્ષનું કે જ્ઞાન ચોંટનું, કૈવલ્યકમળાને
પામ્યા. આપણને સહુને સૌથી વધુ કનાડતો આ માન કષાય છે. મનુષ્યોને સૌથી વધુ વ્યાલાં માનનાં સન્માન છે એમ
જ્ઞાની ભગવંતો અને બધાં શાસ્ત્રો કહે છે, માટે કહેવાય છે.

માનાદિક શર્નુ મહા, નિજ છંદે ન મરાય;

જાતાં સદ્ગુરુ શરણમાં, અલ્ય પ્રયાસે જાય.

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૧૮

જગતમાં માન ન હોત તો, અહીં જ મોક્ષ હોત (પત્રાંક ૨૧/૮૩) કેવું યથાર્થ છે ?

૧૮મા પાઠ ‘ચાર ગતિ’માં,

મોક્ષની ઈચ્છા બળવંતી બને અને સંસારસ્થિતિ અસારવંતી લાગે તે માટે ચારે ગતિનાં
દુઃખ વર્ણયાં છે. ભવઅટવીમાં ભૂલા પડેલાને આવાં દુઃખનાં વર્ણન વાંચીને દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય આવે તો યે ખોટું
નથી. મનુષ્ય દેહ શ્રેષ્ઠ છિતાં તેનાં ય દુઃખ ગણાવ્યાં છે. માટે પ્રમાદ વિના આરાધનાની શિક્ષા છે.

૧૮મા પાઠ ‘સંસારને ચાર ઉપમા ભાગ ૧’માં,

સંસારને પહેલી ઉપમા સમુદ્રની આપી છે. વિષયો રૂપી મોંઝાં, ઉપર ઉપરથી સપાટ, વિષય પ્રપંચમાં ઊંડો અને મોહરૂપી ભમરીવાળો, તૃખારૂપી કાદવ, કામિની રૂપ ખરાબા અને કામરૂપી તોફાન, માયા રૂપી અભિનીથી પ્રજ્વલિત અને પાપ રૂપી જળથી ઊંડો ને ઊંડો થતો જતો જતો સંસાર ખરેખર દરિયો જ છે. દરિયાની ખારાશ અનુભવે અને એકરાર કરે તો દરિયાપારની મીઠાશ માણવાની જિજાસા થાય.

બીજી ઉપમા અભિની આપી છે. અભિનમાં મહાત્માપછે તેમ સંસારમાં ત્રિવિષ તાપ છે, આધિ-વ્યાધિ અને ઉપાધિ. અભિનમાં ધી-ઈંધન હોમાય છે તેમ સંસારમાં તીવ્ર મોહિનીરૂપ ધી અને વિષયરૂપી ઈંધન હોમાય છે.

ત્રીજી ઉપમા અંધકારની છાજે છે. અંધારામાં સીદરી સાપ લાગે તેમ સંસારમાં સત્ય અસત્યરૂપ લાગે. અંધારામાં આમ તેમ ભટકે તેમ ચાર ગતિમાં ભટકે છે. અંધારામાં કાચ અને હીરાનું જ્ઞાન થતું નથી તેમ સંસારમાં વિવેક અને અવિવેકનું જ્ઞાન થતું નથી. અંધારામાં છતી આંખે અંધ તેમ છતી શક્તિએ સંસારમાં અંધ બની જાય છે. અંધારામાં ધૂવડ વગેરેનો ઉપદ્રવ વધે તેમ સંસારમાં લોબ, માયાનો ઉપદ્રવ વધે છે.

૨૦મા પાઠ ‘સંસારને ચાર ઉપમા ભાગ ૨’માં,

ચોથી ઉપમા ગાડાના પૈડાની આપી છે. ગાડામાં ધરી, આરાધે તેમ સંસાર પણ મિથ્યાત્વ રૂપી ધરીથી અને પ્રમાદ, શંકા વગેરે આરાથી ટકી રહ્યો છે.

આ ઉપરાંત પણ સંસારને કૂવાની, નાટકની અને વનની ઉપમા અપાય છે તે ખરી છે. સંસાર રોગ જ છે પણ તેનું નિવારણ છે, મોક્ષ છે. સંસાર સમુદ્ર સદ્ગુરુ રૂપી નાવિકથી પાર ઊતરી શકાય છે, સંસાર અભિન વૈરાગ્ય જળથી બુઝાવી શકાય છે, સંસારનો અંધકાર (મિથ્યાત્વ) તત્ત્વજ્ઞાન રૂપી દીવાથી મિટાવી શકાય છે અને સંસારચક રાગ-દ્રેષ્ણના પૈડાં કાઢી નાખીએ તો અટકાવી શકાય છે.

આમ સંસારનો પ્રતિપક્ષી મોક્ષનો માર્ગ બતાવી દીધો છે.

૨૧મા પાઠ ‘ભાર ભાવના’માં,

વૈરાગ્યની જનની એવી ભાર ભાવનાનું સ્વરૂપ વિચારવા પર ભાર મૂક્યો છે. ‘ગુરુ ઓળખવા ઘટ વૈરાગ્ય’ (પત્રાંક ૧૦૭). જીવનો મૂળ ધર્મ અવિનાશી છે, માત્ર ધર્મનું જ શરદ્ધ સત્ય છે, સંસાર મારો નથી - હું મોક્ષમયી હું, આત્મા એકલો આવ્યો છે, એકલો જરો, કોઈ કોઈ નથી, આ અશુદ્ધિમય શરીરથી હું ન્યારો હું, રાગ-દ્રેષ્ણ-અજ્ઞાન વગેરે આસવ છે, જ્ઞાન-ધ્યાનમાં વર્તના કરવી, જ્ઞાન સહિત કિયા કરવી, લોકસ્વરૂપ વિચારતાં દદ્ધિ વિશાળ થવી, બોધ પામવો દુર્લભ છે, ધર્મનો બોધ દેનારા ગુરુ અને ધર્મનું શ્રવણ પણ દુર્લભ છે - આ ભાર ભાવનાના શ્રવણ, મનન અને નિર્દિષ્ટાસનથી ઉત્તમ પદ યાને મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ છે. આમ આ પાઠમાં આ રીતે મોક્ષનો માર્ગ ચીધી દીધો છે.

૨૨મા પાઠ ‘કામદેવ શ્રાવક’માં,

દ્વાદશ ભાવનાથી ભૂષિત દ્વાદશ પ્રતધારી કામદેવ શ્રાવક મહાવીર સ્વામીના સમયમાં થઈ ગયા. ઈંદ્ર સુધર્મ સભામાં કામદેવ શ્રાવકની ધર્મઅચ્યાળતાની પ્રશંસા કરી. એક દેવથી તે સહન ન થતાં, કાર્યોત્સર્જલીન કામદેવ શ્રાવકને અનેક પરિષહ કર્યા પણ કામદેવ શ્રાવક ન જ ચણ્યા. નિર્ગ્રથ પ્રવચનમાં મવેશ કરીને દદ્ધ રહેવું. એવી દઢતાથી અને એકાગ્રતાથી કરેલા કાર્યોત્સર્જથી નિર્દોષતા પ્રગટે છે જે મોક્ષે લઈ જાય છે.

૨૩મા પાઠ ‘સત્ય’માં,

પાઈ જેટલા દ્રવ્યના લાભ માટે કે આજે વ્યાજના એક રૂપિયા માટે ધર્મની શાખ કાઢનારા

જીવો માટે શિક્ષણ છે કે, સત્યનો જ સૂચિમાં જ્ય છે. વસુરાજા, નારદ અને અધ્યાપક પુત્ર પર્વતનાં દિશાંત દ્વારા અને 'अज' શદ્ગના અર્થ-અનર્થની વાત કહીને સત્ય તથા ન્યાયનો આશ્રય લેવા કહ્યું છે. વળી, અહેસાનાં પ્રથમ મહાવતની રક્ષા માટે બાકીનાં ચાર ગ્રત વાડરૂપે છે જેમાં પહેલી વાડ તે સત્ય મહાવત છે. સત્યના-અસત્યના-મિશ્રના-વ્યવહારના અનુક્રમે ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૨ ભેદ ગણતાં ૪૨ ભેદ સમજવા જેવા છે.

૨૪મા પાઠ 'સત્સંગ'માં,

સત્યના માહાત્મ્ય પછી એ સત્તનો રંગ જ્યાં ચઢે તે સત્સંગ કહીને સત્સંગનો અપરંપાર મહિમા ગાયો છે. સર્વ સુખનું મૂળ જ સત્સંગ કહ્યો છે. સત્સંગ એ આત્માનું પરમ હિતૈષી ઓષધ છે અને પૌષ્ઠ પણ છે. ભરત અને ઐરાવત કેન્ત્રે થતા તીર્થકર દેવની સંખ્યા પણ ૨૪ અને સત્સંગનો પાઠ પણ ૨૪મો! પરમ સત્સંગ તો દુર્લભ જ છે, તે ન મળે, તેનું ઓળખાજાન પડે તો સમસ્વભાવીનો કે પોતાનાથી વિશેષ દશાવાનનો સત્સંગ કરવા કહ્યું છે. પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે, ૫ =પાંચ, ૨ =બે, મા =સાડાચાર, ૮ =આઠ, મા =સાડા ચાર મળી ૨૪ની સંખ્યા થઈ, આ ૨૪ના - પરમાત્માના સંખ્ય માટે, સત્સંગનું સાધન જ સહેલું, પહેલું ને વહેલું છે. સત્સંગના યોગે અસંગ થવાય છે અને એમ મોક્ષ સુખ અનુભવાય છે.

૨૫મા પાઠ 'પરિગ્રહને સંકોચવો'માં,

પરિગ્રહને પાપનું મૂળ કહ્યું, પાપનો પિતા કહ્યો છે. જેમ જેમ લાભ થતો જ્ય તેમ લોભ પણ વધતો જ્ય છે. અઢારમા અરનાથ તીર્થકરના સમયમાં થઈ ગેલા સુભૂમ ચક્વતીનું દિશાંત આપીને પરિગ્રહની અનિષ્ટતા સૂચવી છે. ચારે બાજુથી બંધન કરે છે, અજગરની જેમ ગ્રસી જ્ય છે તે પરિગ્રહ. બાર ગ્રતમાં અન્ય એકાદશ (અગિયાર) ગ્રતને મહાદોષ દે એવો પરિગ્રહનો સ્વભાવ છે. ચક્વતી જેવી સમૃદ્ધ હોય તો પણ મર્મત્વ ન હોય તો તે પરિગ્રહ રૂપ નથી. પર વસ્તુને પોતાની મનાવનાર મિથ્યાત્વ ખરો અંતરંગ પરિગ્રહ છે. તેનો કષ્ય કરવાથી અને કષાય-નોકખાય ક્ષીણા-ઉપશમ કરવાથી મોક્ષમાર્ગ ભણી જવાય છે. બાધ પરિગ્રહ સંકોચે તો ધર્મસંમુખ થવાનો અવસર સાંપડે છે.

૨૬મા પાઠ 'તત્વ સમજવું'માં,

શાસ્ત્રોનાં જ્ઞાન કરતાં શાસ્ત્રનું જ્ઞાન ફુદ્યગત કર્ય હોય તેનું મહાત્વ કહ્યું છે. શાસ્ત્રની સુવિચારણાથી નિજ જ્ઞાન પ્રગતીને નિર્વાણપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. પણ તત્વ સમજવું એટલે કૂદીને દરિયો ઓળંગી જવા જેવું છે. નિર્જથ વચન હોવાથી ગોળ ગળ્યો જ લાગે તેમ સત્ફળ જ આપે પણ મર્મ પામે, ભેદ જાણે, રહસ્ય ખુલે તેની તો બલિહારી જ છે. 'દેવસી પડિક્કપણું ઢાયંમિ' અને 'રાયશી પડિક્કમણું ઢાયંમિ' છે તો 'ખેતશી પડિક્કપણું ઢાયંમિ' બોલનારા ખેતશીભાઈનું દિશાંત આપીને કૃપાળુટેવે પોતાનો વિનોદી ને રોનકી સ્વભાવ વ્યક્ત કર્યો છે. પોપટ રામ બોલે અને તુલસીદાસજી પણ રામ બોલે, પરંતુ બસેનાં રામનામસ્મરણમાં કેટલો ફેર?

૨૭મા પાઠ 'યત્ના'માં,

વિવેકથી ધર્મતત્વ ગ્રહણ કરાય છે તેમ યત્નાથી તે તત્વ શુદ્ધ રાખી શકાય છે. શ્રી દશવૈકાલિકજી સૂત્રમાં કહેલી યત્ના - પાંચ સમિતિરૂપ યત્ના તો શ્રેષ્ઠ છે પરંતુ શ્રાવક તે સર્વાશો પાળી શકતો નથી. સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ દ્યા જ્યાજા (યત્ના) પૂર્વક રાખવા જેવી છે. સાધુની 'વીસ વસો' દ્યા કહેવાય છે, શ્રાવકની 'સવા વસો' દ્યા કહેવાય છે. વીસ વસો દ્યામાંથી ત્રસ (સ્થૂળ) અને સ્થાવર (સૂક્ષ્મ) જીવોની દ્યા, સંકલ્પ અને આરંભ સહિતની દ્યા, સાપરાધી અને નિરપરાધી દ્યા તથા સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ દ્યા એમ પચાસ-પચાસ ટકા ઓછી કરતાં જતાં શ્રાવક પાળી શકે તેટલી તો 'સવા વસો' દ્યા જ બાકી રહે છે. માત્ર તત્વ સમજને બેસી રહેવાનું નથી પણ ગૃહકાર્ય આદિમાં જતન કરવાનું છે, કાળજી રાખવાની છે, નિરપરાધી જંતુની રક્ષા કરવાની વ્યવહાર સૂચનાનો અમલ કરવાનો છે.

૨૮મા પાઠ ‘રાત્રિભોજન’માં,

‘ચારે પ્રકારના આહાર રાત્રિને વિષે ત્યાગવાથી મહદૂફળ છે એ જિનવચન છે’ જે જાતિનો આહારનો રંગ હોય છે તેમાં તે જાતિના તમસ્કાય નામના જીવ તે આહારમાં ઉત્પત્ત થાય છે, તેથી રાત્રિભોજનનો નિષેધ છે. વૈદકશાસ્ત્ર કે વેદ-પુરાણ-મહાભારતમાં પણ નિષેધ કરેલો છે. પંચ મહાવત જેવું ગ્રત રાત્રિભોજનત્યાગનું ગ્રત કર્યું છે. રાત્રિભોજન ત્યાગથી અરધી જિંદગીના ઉપવાસનો લાભ લઈ જાય છે તેમ જ અરધી જિંદગી કેટલાંક હિંસક પાપથી બચી જાય છે, અનિકાય-વનસ્પતિકાયના જીવોની રક્ષા થાય છે. અણાહારી પદ-મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ માટે રાત પૂરતું અણાહારી ગ્રત કરવાની વાત છે.

૨૮મા પાઠ, ‘સર્વ જીવની રક્ષા ભાગ ૧’માં,

દ્યા એ જ ધર્મનું સ્વરૂપ છે એમ સમજાવ્યું છે. દ્યાનું એટલે કે અહિસાનું સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ શ્રી મહાવીર સ્વામીએ નિરૂપણ કર્યું છે. જીવ માત્રને જીવનું ગમે છે, મરવું ગમતું નથી. કોઈનું ય જીવનછીનવી લેવાનો આપણને અધિકાર જ નથી. ‘સર્વ જીવનું ઈચ્છો સુખ, મહાવીરની શિક્ષા મુખ્ય !’ (શિક્ષાપાઠ ૨)

દોહરા

આપણને જો ‘મર’ કહે, તો યે બહુ દુઃખ થાય;

તો પર જીવને મારતાં, કેમ નહીં અચકાય ?

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્ય ૪, ગાથા ૧૮ : ૫.૫.બ્રહ્મચારીજી

બીજા જીવોની દ્યા પાળતાં, આત્મા પોતાની જ દ્યા ખાય છે અને ફલતઃ મોક્ષ જાય છે.

૩૦મા પાઠ ‘સર્વ જીવની રક્ષા ભાગ ૨’માં,

શ્રેષ્ઠિક રાજ્ય અને મંત્રી અભયકુમારની વાત આવે છે. ભરી સભામાં માંસાહારી સામંતો બોલ્યા કે, હમણાં માંસ સસ્તું મળે છે. તેથી અભયકુમાર તેઓને ત્યાં લેવા ગયા ત્યારે બધાંએ બહુ દ્રવ્ય આપ્યું પણ પોતાના કણજાનું માંસ સવા પૈસાભાર પણ ન આપ્યું. આમ પરીક્ષા કરીને અભયકુમારે પૂછ્યું કે, માંસ સસ્તું કે મૌઘું ? દરેકને પોતાનો જીવ વહાલો છે. દરેકની રક્ષા કરવી એ જીવો એકે ધર્મ નથી. અભયકુમાર મંત્રીની અભયદાનની વાત બધા સામંતોને ગળે ઉત્તરી ગઈ અને માંસાહારનો ત્યાગ કર્યો. માંસ કહેતાં-લખતાં જ, માં =મારા, સ =સમાન, મારા સમાન છે, મારા જીવો જ આત્મા છે તેમ ભાવ થઈ જાય. સાત વ્યસનના ત્યાગની આજ્ઞા લેવરાવીને આપણા પર કેવી કૃપા કરી છે !

પ્રાણીજનો કો’ હણશો ન તેથી, હણાય દેહો ન હણાય દોષો;

શોધી હણો દોષ તણું જ મૂળ, હિંસા થકી ચિત્ત તમે નિવારી.

પાપનું પ્રાયશ્રિત : સંતબાલજ

૩૧મા પાઠ, ‘પ્રત્યાખ્યાન’માં,

જો પ્રત્યાખ્યાન હોય તો એ ભણી દસ્તિ કરવાની ઈચ્છા થતી નથી. જેમ વાંસાનો મધ્ય ભાગ આપણાથી જોઈ શકાતો નથી માટે એ ભણી આપણે દસ્તિ પણ કરતા નથી તેમ પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી અમુક વસ્તુ ખવાય-ભોગવાય તેમ નથી એટલે એ પત્યે આપણું લક્ષ સ્વાભાવિક જતું નથી અને નિયમ હોવાથી સંવર થાય છે. ઈચ્છાનાં દ્વાર ખુલ્લાં નથી તેથી કર્મ પ્રવેશતાં નથી અને મોક્ષમાર્ગ પ્રસ્થાન થઈ શકે છે. નિયમ રૂપી લગામથી મન રૂપી ઘોડાને ઘારેલા શુભ રાહે લઈ જઈ શકાય છે. ચૌદ પૂર્વમાં દસમું પ્રત્યાખ્યાન પૂર્વ છે.

૩૨મા પાઠ ‘વિનય વડે તત્ત્વની સિદ્ધિ છે’માં,

તત્ત્વ પામવા માટે વિનય પહેલો જરૂરી ગુણ માન્યો છે. શ્રેષ્ઠિક રાજ્યએ વિદ્યા શીખવા ચંડાળને સિંહાસન પર બેસાડી પોતે સામા ઊભા રહ્યા ત્યારે ચંડાળ પાસેથી વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ. આત્મવિદ્યા કે આત્મજ્ઞાન

પ્રાપ્ત કરવા સદગુરુનો વિનય કરવો જ જોઈએ. પ્રભુશ્રીજીના શબ્દોમાં, વનો વેરીને વશ કરે. એટલે કે, વિનય એ ઉત્તમ વશીકરણ છે. શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રનાં ઉદ્ધયનમાં પ્રથમ અધ્યયનથી પ્રથમ ગાથા છે :

સંજોગ વિપ્પમુકકસ્સ અણગારસ્સ ભિકખૂળો ।
વિણયં પાડ કરિસ્સામિ આણુષ્પુર્વિ સુણેહ મે ।

પ.પુ.બ્રહ્મચારીજીએ પણ શ્રી દશવૈકાલિકજી સૂત્રમાંથી ‘વિનય સમાધિ’નામે અધ્યયનનો પદ્ધાનુવાદ બોધામૃતમાં આખ્યો. શા માટે? વિનય ધર્મનું મૂળ છે. વિનય કરે અને શ્રી ગુરુ પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરે, જ્ઞાન થાય, વિરતિ આવે, ચારિત્ર મોહ ટળે, કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે અને મોક્ષે જાય. ‘એવો માર્ગ વિનય તણો, ભાખ્યો શ્રી વીતરાગ’ શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર, ગાથા ૨૦.

ઉત્તમા પાઠ ‘સુદર્શન શેઠ’માં,

ઉત્તમ ગૃહસ્થને આદર્શરૂપ એવા એકપત્નીપ્રતને દઢપણે પાળનાર સુદર્શન શેઠ નામના સત્પુરુષનું કથાનક આખ્યું છે. જેવું નામ તેવા ગુણ ધરાવતા સુદર્શન શેઠ છે. મહાત્માર સ્વામીના સમય પહેલાંની કથા છે જે સમયે બહુપત્નીતવ તદ્દન સામાન્ય હતું. છતાં એકપત્નીપ્રતધારી સુદર્શન શેઠ પર મોહ પામેલી અભયા રાણીએ તેને ચણાવવા કરેલા સર્વ પ્રયત્નો વર્થ થયા ત્યારે તેના પર આરોપ મૂકી તેને ફાંસીએ ચઢાવવાનો હુકમ કરાવ્યો પણ શીલના પ્રભાવથી શૂળી ફીટીને જળહળતું સોનાનું સિંહાસન થયું. સત્ત અને શીલ મોક્ષમાર્ગની પવિત્ર શ્રેષ્ઠીએ ચઢાવે છે.

ઉત્તમા પાઠ ‘બ્રહ્મચર્ય વિષે સુભાષિત’માં,

બ્રહ્મચર્ય વિષે સુંદર કાવ્ય છે. બૃહ ધાતુ પરથી બ્રહ્મ શબ્દ બન્યો છે. મોટામાં મોટો તે આત્મા-બ્રહ્મ. તેમાં ચરવું-રમવું તે બ્રહ્મચર્ય. પાત્ર થવા માટે બ્રહ્મચર્યને નિરંતર સેવવાનો આમાં સદુપેશદેશ છે. હાથનોંધ ૩/૧૮માં જણાવ્યા મુજબ, મોક્ષ સંબંધી સર્વ પ્રકારના સાધનના જ્યને અર્થ ‘બ્રહ્મચર્ય’ અદ્ભુત, અનુપમ સહાયકારી છે અથવા મૂળભૂત છે. સ્વૂળ દસ્તિએ બ્રહ્મચર્ય એટલે મૈથુન ન સેવવું તે. સૂક્ષ્મ દસ્તિએ આત્મરમણતા તે ખરું બ્રહ્મચર્ય.

ઉત્પમા પાઠ ‘નવકાર મંત્ર’માં,

સકળ જગતમાં પાંચ પરમ ઉત્કૃષ્ટ છે તે કોણ? અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ. આ પાંચ પરમ ગુરુને નમસ્કાર કરવાનો મંત્ર તે નવકાર મંત્ર. સર્વોત્તમ જગદ્ભૂષણના સત્ય ગુણનું ચિંતવન એટલે સહજાત્મસ્વરૂપનું જ ચિંતવન છે. આ પાંચ પરમેષ્ઠીના સ્વરૂપનું ચિંતન એટલે પોતાનાં શુદ્ધ, સહજ આત્મસ્વરૂપનું પણ ચિંતન છે. કૃપાળુ પ્રભુએ તો મંત્ર પણ આપી દીધો આપણાને કે, સહજાત્મસ્વરૂપ પરમ ગુરુ. મંત્ર એટલે મનને તારે તે. મંત્ર એટલે રહસ્ય. મંત્રસ્મરણ મોક્ષનાં દ્વારાનું ઉદ્ઘાટન કરે છે.

ઉદ્મા પાઠ ‘અનાનુપૂર્વી’માં,

મનની સ્થિરતા માટે પિતા-પુત્રના સંવાદ રૂપે નિર્જરા કરવાનાં સાધન તરીકે કોષ્ટક દર્શાવ્યું છે. મંત્ર, અનાનુપૂર્વી, સામાયિક, પ્રતિકમણ એ બધામાં નિર્જરા થાય છે માટે એ કુમ રાખ્યો લાગે છે. એમ કર્મનિર્જરા થતાં થતાં મોક્ષ પણ થઈ જાય.

ઉદ્મા પાઠ ‘સામાયિક વિચાર ભાગ ૧’માં,

મોક્ષમાર્ગનો લાભદાયક ભાવ જે વડે ઊપરે તે સામાયિક, કહીને તેનું મહત્વ કર્યું છે. મુનિને તો જીવનપર્યત સામાયિકની પ્રતિજ્ઞા હોય છે. ગૃહસ્થને સામાયિક દરમ્યાન મુનિ જેવો કહી શકાય. આત્મશક્તિનો પ્રકાર કરનાર સામાયિક વ્રત કોધાદિ કષાયને દૂર કરી, સમ્યક્ જ્ઞાનદર્શનને પ્રગત કરાવી, સમાયિ ભાવમાં સ્થાપી, નિર્જરા કરાવી, રાગદ્વેષ રહિત મધ્યસ્થ બુદ્ધિ કરાવે છે. આ બધાને પરિણામે મોક્ષ થાય છે.

૩૮મા પાઠ 'સામાયિક વિચાર ભાગ ૨'માં,

સામાયિક દરમ્યાન થતી મનના ૧૦ દોષ, વચનના ૧૦ દોષ અને કાયાના ૧૨ દોષ એમ કુલ ઉર દોષો દર્શાવી, એ ઉર દૂધણ રહિત સામાયિક કરવા અને પાંચ અતિચાર ટાળવા કર્યું છે. આવું નિર્દોષ સામાયિક કરે તો, મોક્ષમાર્ગ જ પ્રયાણ હોય.

૩૯મા પાઠ 'સામાયિક વિચાર ભાગ ૩'માં,

સાવધાની સાથે સામાયિક કરવા કર્યું છે, સ + અવધાન = લક્ષ સાથે = સાવધાન. લક્ષપૂર્વક સામાયિક કરે તો પરમ શાંતિ મળે. કૃપાળુદેવના શબ્દોમાં, અનંતાં કાળચક વ્યક્તીત કરતાં પણ જે સાર્થક ન થયું તે બે ઘરીની વિશુદ્ધ સામાયિક સાર્થક કરે છે. સમ્યક પ્રકારે સામાયિક કરવાની આમાં શિખામણ છે. આખા દિવસમાં એક સામાયિક અવશ્ય કરવાની આમાં આજા કરી છે, જેથી આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાનથી બચી જવાય છે.

૪૦મા પાઠ 'પ્રતિકમણ વિચાર'માં,

દોષની સામે જવું - દોષનું સ્મરણ કરી જવા પર ભાર છે. પછી એનો પશ્ચાત્તાપ કરવો. નિર્જરા કરવાનું આ પણ ઉત્તમ સાધન છે. છ આવશ્યકમાંનું આ એક આવશ્યક છે. આત્માની મહિનતા ખસે છે તેથી આત્મા તેનાં મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં વસે છે.

૪૧મા પાઠ 'ભિખારીનો ખેદ ભાગ ૧'માં,

ભિખારી = ભિક્ષા+આહારી તે ભિખારી, તેને સ્વખ આવે છે. ધર્મને માટે ભિક્ષાચરી, ગૌચરી કરે તેને ઉત્તમ કર્યા છે પણ ખાવા માટે ભિક્ષા માગે છે તેથી પામર-અધમ કર્યો છે. જમતાં વધેલું એઠ જેવું ભોજન ભિખારીને મળ્યું તો ય સારું લાગ્યું, જમીને સૂતો અને ઊંઘમાં સ્વખ આવ્યું અને પોતે પોતાને રાજી તરીકે જેયો. એટલામાં ગાજવીજથી કડકો થયો અને ભયવશાતું જાગી ગયો. અહીં આપણને જનક રાજીને આવેલું સ્વખ યાદ આવે કે, તેમાં પોતે પોતાને ભિખારી તરીકે જેયો. પછી અણાવક ગુરુથી સમાધાન પામ્યા હતા. આપણને પણ કૃપાળુદેવ પત્રાંક ૪૮ ઉત્તમાં કર્યું જ છે કે, તે સ્વખનદશાથી રહિત માત્ર પોતાનું સ્વરૂપ છે એમ જો જીવ પરિણામ કરે તો સહજ માત્રમાં જગ્યત થઈ સમ્યક દર્શનને પ્રાપ્ત થઈ સ્વસ્વભાવરૂપ મોક્ષને પામે.

૪૨મા પાઠ 'ભિખારીનો ખેદ ભાગ ૨'માં,

સ્વખ પૂરું થતાં ભિખારીને ખેદ થયો. તેવી જ રીતે સંસારમાં સુખ માની બેસનારા મોહંંઘ મ્રાણીઓ પણ ખેદ જ છોરે છે. લક્ષ્મી, અવિકાર, આયુષ બધું ય કાશભંગુર છે. એક માત્ર આત્મા અવિનાશી છે, નિત્ય છે. તેનું સુખ પણ શાશ્વત છે, નિત્ય છે. તું અખંડ છે, તારા જેવી નિત્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત કર! એ બોધ યથાર્થ છે. આ એક જ વાક્યમાં મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશી દીધો.

દોહરા

હોય તેહનો નાશ નહીં, નહીં તેહ નહિ હોય;
એક સમય તે સૌ સમય, ખેદ અવસ્થા જોય.

પત્રાંક ૨૬૬

૪૩મા પાઠ 'અનુપમ ક્ષમા'માં,

દશ લક્ષણ ધર્મમાં પહેલી ક્ષમા છે. શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવના નાના ભાઈ ગજસુકુમારનાં દણાંત દ્વારા બોધ આપ્યો છે. શ્રી નેમિનાથ ભગવાન પાસે દીક્ષા લઈ તે જ દિવસે સ્મરણમાં એકાગ્ર વિશુદ્ધ ભાવથી કાયોત્સર્વાલીન ગજસુકુમાર હતા. પોતાની પુત્રીનું સગપણ થયેલું પણ વૈરાગ્યભીના ગજસુકુમારે સર્વસંગ પરિત્યાગ કરી દીધો એટલે સસરા સોમલને ભયંકર કોષ વ્યાપતાં, ગજસુકુમારના મસ્તક પર ચીકળી માટીની વાડ કરી અને અંદર ધખધખતા અંગારા ભર્યા, દીધન પૂર્ય એટલે મહાત્માપ થયો. અસંખ્ય દુઃખમાં પણ સમભાવ પરિણામમાં રહ્યા તે

ગજસુકુમાર. મોક્ષની પાધી પહેરાવનાર સસરાળુંનો ઉપકાર વેદ્યો. પોતાના આત્માને સ્થિતિસ્થાપક કરતાં, બીજા વિકલ્પમાં ન જવા દેતાં, મૂળ સ્થિતિમાં રહેવા દીધો. આ મોક્ષમાર્ગનો મર્મ મૂડી દીધો. આત્મા માત્ર સ્વસદ્ધભાવમાં આવવો જોઈએ; અને તે આવ્યો તો મોક્ષ હથેળીમાં જ છે. સ્વસદ્ધભાવ એટલે પોતાનું અસ્તિત્વ, પોતાનો સ્વભાવ, આત્મસ્વભાવ. આત્માનો મૂળ સ્વભાવ સમભાવ છે. પ્રભુશ્રીજીના શબ્દોમાં, આત્મા ક્યાં રહે છે? સમભાવમાં, સ્વભાવમાં. સ્વભાવદશા, નિર્વિકલ્પ સ્થિતિ બે ધરી સુધી નિર્વાહનાર ગજસુકુમાર કેવળજ્ઞાન પામી સિદ્ધ પ્રભુ થઈ ગયા. મોક્ષ આત્મામાં જ છે. હથેળીમાં બધું દેખાય, લેવાય તેમ મોક્ષ દૂર નથી. ‘તું છો મોક્ષસ્વરૂપ’ મોક્ષ સાથે જ છે, સ્વરૂપ સહ-જ છે, સાથે છે - જાય છે - રહે છે. આ ત મા, હા થ માં !

૪૪મા પાઠ ‘રાગ’માં,

ગૌતમ ગણધર અને મહાવીર પ્રભુ જેવાનાં દાઢાંત દ્વારા સત્ત શિક્ષા છે. ગૌતમ સ્વામીને મહાવીર સ્વામી પ્રત્યે પ્રશસ્ત રાગ હતો. મહાવીર સ્વામીના વર્ષા, રૂપ, વાણી ઈત્યાદિ પર મોહિની હતી. પૂર્વભવના ઝાણાનુબંધ તેવા હતા. પણ નિર્ભર્થ પ્રવચનનો નિષ્પક્ષપાતી ન્યાય છે કે, ગમે તે વસ્તુ પરનો રાગ દુઃખદાયક છે. ગૌતમ સ્વામીનો એ રાગ ખસ્યો ત્યારે જ તેમનામાં કેવળજ્ઞાન વસ્યું. મહાવીર સ્વામીના નિર્વાજના સમાચારે વિરહ વશાત્તુ વીર, વીર કહેતાં નીરાગ શ્રેણીએ ચદ્યા અને કેવળજ્ઞાનને વર્ણા. ગૌતમ સ્વામીનો મહાવીર સ્વામી પરનો રાગ જો દુઃખદાયક થયો તો સંસારીનો સંસાર પ્રત્યેનો મોહ કેવો અનંત દુઃખ થાય? રાગ કરવો નહીં, કરવો તો સત્પુરુષ પર કરવો. (પત્રાંક ૨૧/૨૦) રાગ તીવ્ર કર્મબંધનનું કારણ છે; તેના ક્ષયથી આત્મસિદ્ધિ છે.

૪૫મા પાઠ ‘સામાન્ય મનોરથ’માં,

બધા શ્રાવકોએ કરવા યોગ્ય ત્રણ મનોરથનું પદ છે. સામાન્ય કહેતાં Common, મનોરથ કહેતાં ભાવના. ‘અપૂર્વ અવસર’માં અપૂર્વ-અસામાન્ય-અસાધારણ ભાવનાની વાત છે. જગત આખું કંચન-કામિની પાછળ ઘેલું છે, લોભાયું છે, પણ હું એ લોભ મૂડીને નિર્મળ તત્ત્વ જ્ઞાનવાનો લોભ રાખીશ. એવું તત્ત્વ તો એક આત્મા જ છે. એમ લોભને સમો-સવળો કરીશ.

માતૃવત્ પરદારેષુ, પરદવ્યેષુ લોષ્ટવત् ।

આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ, યઃ પશ્યતિ સઃ પશ્યતિ ॥

અર્થાત્ પરનારીને માતા સમાન, પરદવ્યને લોટ સમાન અને સર્વ જીવને પોતાના આત્મા સમાન જે જુએ છે તે જ (સાચું) જુએ છે.

મોક્ષમાળા મુખ્યત્વે શ્રાવકો માટે હોવાથી બાર ત્રત અને નિરાભિમાનપણે સ્વરૂપનો વિચાર કરી સાત્ત્વિક-સત્ત્વવાન-સત્ત્વ પ્રાપ્તિ કરું, રાજસી અને તામસી વૃત્તિ ન કરું. મારો આવો શુલ્ભંકર અને ક્ષેમંકર નિયમ સદા અખંડ રહો. તે મહાવીર સ્વામીએ જે જે સ્વરૂપની વિચારણા કહી છે તે મારા મનમાં ચિંતવી, જ્ઞાન આત્મજ્ઞાન થાય તેમ કરી, જડ-ચેતનનો વિવેક કરી, વધુ ને વધુ વિચાર કરું. જિનકથનમાં ક્યાંયે સંશયનું બી જ ન ઊગવા દઉં, નવ તત્ત્વનો ઊંડો અભ્યાસ કરું અને અંતે અપવર્ગ એટલે મોક્ષનો ઉતારું (મુસાફર) થઈશ. લઈ ગયા ને મોક્ષે? તારનાર કંપાળુંદેવ મોક્ષનગરી આવે ત્યાં જ ઉતારે! આ અપવર્ગ શબ્દ પણ મજાનો છે. અ =અભાવ, નહિ તે. પ વર્ગ એટલે વ્યાકરણની દણિએ, પ, ફ, બ, ભ, મ.

પ માં પિતા, પતિ, પત્ની, પુત્ર, પુત્રી, પ્રપિતામહ ઈત્યાદિ સંબંધ આવે,

ફ માં ફેબા, ફુઆ, ફોઇ ઈત્યાદિ સંબંધ આવે,

બ માં બા, બાપુજી, બહેન, બનેવી, બંધુ ઈત્યાદિ આવે,

ભ માં ભાઈ, ભાભી, ભત્રીજા, ભત્રીજી, ભાઈજી, ભાલુ, ભગ્નિ ઈત્યાદિ આવે,

મ માં માતા, મામા, મામી, માત્સી, માસા ઈત્યાદિ આવે,

આ બધા સંબંધો (દેહાદિ સંબંધો)નો અભાવ એટલે મોક્ષ.

૪૬-૪૭-૪૮મા પાઠ ‘કપિલ મુનિ ભાગ ૧-૨-૩’માં,

કપિલની કથા કહી તૃષ્ણાના ત્યાગથી કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ થઈ જાય છે તેમ દર્શાવ્યું છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રનાં ૮મા અધ્યયનમાં સવિસ્તર વર્ણન છે. તૌશાંભી નગરીના કશ્યપ શાસ્ત્રીના કપિલ નામના પુત્રની વાત છે. પિતાનું મૃત્યુ થતાં કપિલ પર જવાબદારી આવી પણ એટલો વિદ્વાન નહોતો. શાસ્ત્રાભ્યાસ માટે ગયો પણ સમય ઓછો રહેતો અને બરાબર ભડી શકતો નહોતો. સમય મળે એટલે ભોજનની વ્યવસ્થા એક વિધવા બ્રાહ્મણીને ત્યાં થઈ. ત્યાં પ્રીતિ બંધાતાં ઘર માંડવાની વાત આવી. રાજા પાસે યાચક તરીકે જવાનો વારો આવ્યો. કપિલની ભદ્રિકતાથી રાજાએ પ્રસન્ન થઈ ઈચ્છા મુજબ માગવા કહું. બે માસા સોનુંથી વિચાર કરતો કરતો આપું રાજ્ય માગવાના વિચાર કરી નાખ્યા. અને દરશા ફરી ! સુખ તો સંતોષમાં જ છે. બે માસાથી વધીને હું કેટલે સુધી પહોંચ્યો ! સત્ય સંતોષ જેવું નિરૂપાણિ સુખ એકું નથી. ક્ષપક શ્રેણિએ ચઢી કેવળજ્ઞાન પામ્યા.

૪૯મા પાઠ ‘તૃષ્ણાની વિચિત્રતા’માં,

તૃષ્ણા વિષે મનહર છંદમાં પદ છે. દીનતાઈમાંથી પટેલાઈ, પટેલાઈમાંથી શેઠાઈ, શેઠાઈમાંથી મંત્રિતાઈ, મંત્રિતાઈમાંથી નૃપતાઈ, નૃપતાઈમાંથી દેવતાઈ અને દેવતાઈમાંથી શંકરાઈ મળે તો ય તૃષ્ણા મરાઈ નહીં ! આકાશ અનંત છે તેમ તૃષ્ણા પણ અનંત છે. ચાર ખાડા ક્યારેય ન પૂરાય તે તૃષ્ણાનો, પેટનો, સ્મરણનો અને દરિયાનો. શ્રી શંકરાચાર્યજી યાદ આવે,

અંગ ગલિતં પલિતં મુણ્ડં દશનવિહીનં જાતં તુણ્ડમ् ।

વૃદ્ધો યાતિ ગૃહીત્વા દણ્ડં તદપિ ન મુઢતિ આશાપિંડમ् ॥

અર્થાત् અંગ ધસાઈ જાય, ગાત્રો ગળી જાય, વાળ ખરી જાય, ધોળા આવે, દાંત પડી જાય, હાથમાં લાકડી આવી જાય એવી વૃદ્ધાવસ્થા છતાં જીવવાની આશા (તૃષ્ણા) જતી નથી.

ધીરા ભગતના શબ્દોમાં ‘તરણા ઓથે કુંગર રે ને કુંગર કોઈ દેખે નહીં.’ તૃષ્ણા એ તરણું છે તેથી આત્મારૂપી કુંગર દેખાતો નથી ! તૃષ્ણા શબ્દ જ કહે છે, તૃષ્ણ + ના, જે કદી સંતોષાતી નથી.

૫૦મા પાઠ ‘પ્રમાદ’માં,

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રનાં ૧૦મા અધ્યયન ‘દુમપત્રક’નો અસરકારક શૈલીથી અપાયેલો બોધ છે. પોતે મહાવીર પ્રભુના શિષ્ય હતા છતાં સ્હેજ પ્રમાદથી પણ તે ભવે મોક્ષ ન થયો એટલે આપણને પ્રમાદ ન કરવા વિષેનો બોધ સચોટ આપે એમાં આશ્વર્ય નથી. મદ, વિષય, કષાય, સ્નેહ અને નિદ્રા એ પ્રમાદના મુખ્ય પાંચ પ્રકાર છે. ધર્મનો અનાદર હોવો એ પણ પ્રમાદ છે. ‘શ્રી ગોમ્મટસાર’માં પ્રમાદના ઉજ, ૫૦૦ જેદ ગણાવ્યા છે. પ્ર+મદ । પોતાનું પ્રકૃષ્ટ સ્વરૂપ ચૂકી જવું તે પ્રમાદ. સ્વરૂપનું વિસ્મરણ તે પ્રમાદ.

‘સમય ગોયમ મા પમાયએ !’ દુમપત્રક અધ્યયનની દરેક કદીનું ચોથું ચરણ છે. ‘સમય માત્રનો પ્રમાદ ન કર’ માત્ર ગૌતમ સ્વામીને કહું છે એમ નથી, આપણાને પણ કહું છે. ગો+યમ = ઈન્દ્રિયો અને મનને સંયમમાં રાખનાર. સમય એટલે અવસર, તક, મોકો. આ ભવે તક મળી છે તો ચૂકવા જેવું નથી, આત્મકલ્યાણ કરી લેવા જેવું છે. અને સમય એટલે આંખના પલકારામાં અસંખ્યાત સમય જાય છે તે. સમયે સમયે આત્માને ભૂતી જાય છે તે જ ભાવમરણ છે, પ્રમાદ છે, ભય છે, કર્મ છે. માટે પળ (૨૪ સેકન્ડ) પણ વર્થ ન જવા દેવાનો બોધ છે.

૫૧મા પાઠ, ‘વિવેક એટલે શું ?’માં,

સત્યને સત્યરૂપે અને અસત્યને અસત્યરૂપે સમજે તેને વિવેક કહે છે. વ્યવહારમાં વિવેક

વિનયના અર્થમાં જાય છે. કાળાને કાળું, કડવાને કડવું અને અમૃતને અમૃત કહેવું જોઈએ એ વિવેક છે. આત્માને શું કહીએ? એ તરફ લક્ષ કરાવવા આ પાઠ લખીને કરુણા કરી છે. આત્મા જ્ઞાનદર્શનરૂપ છે જેને અજ્ઞાન, અદર્શને ઘેરી લીધો લાગે છે. સંસારનાં સુખ અનંતીવાર આત્માએ ભોગવ્યા છતાં તેમાંથી મોહિની ન ટળી અને તેને અમૃત જેવો ગણ્યો એ અવિવેક છે, વૈરાગ્યને કડવો ગણ્યો એ અવિવેક છે. ટૂંકમાં, આત્માના જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણોની વિચારણા, ઓળખાણ કરી તેમાં રહેવું તે ભાવઅમૃતમાં આવવું એમ કહેવાય અને એ જ વિવેક. વિવેક ધર્મનું મૂળ હોવાથી એ આવતાં ધર્મવૃક્ષ ઊરો, ફલે ફૂલે. સત્યાસત્ય, હિતાહિત, શુભાશુભ, જડ-ચેતન, આત્મા-અનાત્મા, સુખ-સુખાભાસનો બેદ કોના વડે પડે? વિવેક વડે.

વિવેક વિષ સમજાય ના, સત્ય વચન સંતોનાં રે.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૮૮ : પ. પૂ. બ્રહ્મચારીજી

પરમા પાઠ, ‘જ્ઞાનીઓએ વૈરાગ્ય શા માટે બોધ્યો?’માં,

સંસારના સ્વરૂપ સંબંધી વિશેષ વિચારણા છે. અનંત ભવનું પર્યટન જીવે કર્યા કર્યું છે. પરિ+અદ્દ. એટલે ચારે બાજુથી રખાવું. ભમરડાની જેમ ભખ્યો છે, અનંત કાળથી પરિબ્રમણ થયા કર્યું છે. અનંત કાળથી અનંત ભવનું અનંત અજ્ઞાન અને અનંત શોકથી સંસારની મોહિનીએ આત્માને જડ જેવો સ્તબ્ધ કરી નાખ્યો છે. સંસારમાં તલ જેટલી જગ્યા પણ જેર વિનાની નથી. માટે જ્ઞાનીઓએ આ સંસારને પૂછું દીધી છે. તે તો નર્યો દુઃખનો ભર્યો દરિયો જ છે.

વૈરાગ્ય એ જ અનંત સુખમાં લઈ જનાર ઉત્કૃષ્ટ ભોમિયો છે.

સર્વ વસ્તુ ભ્યાન્તિતું ભુવિ નૃણાં વૈરાગ્યમેવાભયમ्। ભર્તૃહરિજી ગાઈ ગયા છે તેમ, આ પૃથ્વી પરની સધળી વસ્તુ ભયવાળી છે, માત્ર વૈરાગ્ય જ અભય છે.

પત્રમા પાઠ ‘મહાવીર શાસન’માં,

મોક્ષમાળા શાખનું આ મધ્યમંગલ મૂક્યું. વર્તમાન ચોવીશીના ચરમ તીર્થકર શ્રી મહાવીર પ્રભુ થયા, જેમનાં શાસનમાં આપણે સહુ કોઈ જીવી રહ્યા છીએ. આ નાના પાઠમાં પણ પ્રભુ મહાવીરનાં જીવનની રૂપરેખા આપી દીધી અને સાથે સાથે મોક્ષમાર્ગની પરિસ્થિતિ પણ સમજાવી દીધી. પડતા કાળના પ્રભાવે શાસનનો ઉદ્ઘોત, ઉદ્ઘાર થાય છે પણ જોઈએ તેવું ઉત્કુલ્લ ન થઈ શકે. શંકા કરવી એ આ હુંડાવસર્પિણી કાળના જીવોનો જાળે જન્મસિદ્ધ અધિકાર થઈ ગયો છે, તે ન કરતાં અનેકાન્ત શૈલીનાં સ્વરૂપને સમજવા પ્રબોધ્યું છે. કારણ કે તેમાં આપણું પરમ મંગળ-કલ્યાણ રહેલું છે. આ મણિ-મોતીની મોક્ષમાળામાં, કીરીયા મોતી રૂપી શંકાની કણી, મતભેદના મજાકા અને દોષનાં કાણાં કરીને શા માટે કાળ થાયું?

પત્રમા પાઠ, ‘અશુચિ કોને કહેવી?’માં,

જેને મુનિઓના પવિત્ર આચારો ખરેખર મોક્ષદાયક છે. બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ સહિતનું આજીવન પ્રતગ્રહણ હોવાથી જીવનભર સ્નાન ન થઈ શકે છતાં મલિનતા લાગતી નથી. ખરેખર તો આત્માના ભાવમલ વગેરે કાઢતાં આત્મા ઉજ્જવલ થાય છે. જ્ઞાની પુરુષોને નવ વાડ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય દશા વર્તે ત્યારથી જે સંયમસુખ પ્રગટે છે તે અવર્જનીય છે. (પત્રાંક ૬૦૦) પરંતુ, ગૃહસ્થને જીવહિસા કે સંસાર કર્તવ્યથી થયેલી અશુચિ ટાળવા ઓછા દોષ થાય તેમ સ્નાન વગેરે કરવાનું કર્યું છે.

પત્રમા પાઠ ‘સામાન્ય નિત્યનિયમ’માં,

બધાંએ કરવા યોગ્ય નિત્ય નિયમની વાત છે. પ્રભાત પહેલાં બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઊરીને મંત્રસ્મરણથી માંડીને રાત્રે સર્વ જીવને ક્ષમાવી, સમાધિ ભાવે શયન કરવાનું કર્યું છે. રાત્રે કદાચ દેહ છૂટી જાય તો શાંત

ભાવે સમાધિમરણ થાય. આ સામાન્ય નિયમ બહુ લાભદાયક એટલે કે સુખશાંતિદાયક થશે અને વિશેષ મંગળદાયક એટલે મોક્ષદાયક થશે, મૂકી દીપો ને મોક્ષમાર્ગ?

૫૬મા પાઠ ‘ક્ષમાપના’માં,

પોતે કરેલા દોષોની ભગવાન પાસે ક્ષમા યાચે છે. મોટામાં મોટી ભૂલ એ છે કે જીવને મુમુક્ષુતા આવી નથી. પોતાના દોષ અપક્ષપાતે જુએ તો મુમુક્ષુતા આવે. ‘હું બહુ ભૂલી ગયો’ એમ ખરેખર વેદાઈ જાય તો પોતાની અનાથતા અને લઘુતાનાં બજે અને સર્વજ્ઞ પ્રભુનાં શરેણે કેવલી કથિત તત્ત્વનો આશ્રય અને શ્રદ્ધાન થતાં જીવ મોક્ષગામી થઈ જાય. માત્ર આ શિક્ષાપાઠના અંતે ઊંશાંતિ: શાંતિ: લખીને ‘શાન્તિપાઠ’ નું સ્વરૂપ આપી દીધું છે. હજારો મુમુક્ષુઓ આ પાઠ સહિત આજે આજ્ઞાભક્તિ વડે આત્મારાધન કરે છે.

૫૭મા પાઠ ‘વૈરાગ્ય એ ધર્મનું સ્વરૂપ છે’માં,

વૈરાગ્યનો મહિમા ગાયો છે. પરમો પાઠ વૈરાગ્યનો જ હતો, આ પરમો પાઠ પણ વૈરાગ્યનો મૂક્યો. જગતમાં ચાલી રહેલા અનેક ધર્મમતમાં સાચો ક્યો? તે વિચારવા ધર્મનું સ્વરૂપ શું છે? તો કહે છે કે, વૈરાગ્ય. વીતરાગનો માર્ગ એટલે વૈરાગ્યનો જ રસ્તો. ગૃહ, કુટુંબાદિ ભાવોને વિષે અનાસક્ત બુદ્ધિ થવી તે વૈરાગ્ય. (પત્રાંક ૫૦૬) આત્મવસ્તુ ધોનાર નિર્ણય ગુરુ છે પણ અર્હતનાં કહેલાં તત્ત્વરૂપ સાબુ, વૈરાગ્ય રૂપી જળ, ઉત્તમ આચાર રૂપ પથ્યર હોય ત્યારે. વૈરાગ્ય ન હોય તો સાહિત્ય શું કરે? “ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને શાન.” (શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૭)

૫૮મા પાઠ ‘ધર્મના મતભેદ ભાગ ૧’માં,

આ દુનિયામાં અનેક પ્રકારે ધર્મના મત પડેલા છે. કોઈ નીતિને, કોઈ જ્ઞાનને, કોઈ અજ્ઞાનને, કોઈ ભક્તિને, કોઈ કિયાને, કોઈ વિનયને, કોઈ શરીર સાચવવું એને ધર્મ કહે છે. વળી એ બધાંને એમ લાગે છે કે, અમારું કથન તમને સર્વસિદ્ધિ આપશે. વાદી અને પ્રતિવાદી બને સાચા હોતા નથી, બને ખોટા હોતા નથી. ઓછા વતા સાચા ખોટા હોય. તો હવે શું માનવું? તેનો ખુલાસો સત્ય, મધ્યસ્થ ભાવયુક્ત, ઉત્તમ અને વિચારણીય છે તેમ કૃપાળુ દેવ કહે છે. ‘આ તો અમને ખબર છે’ એમ સામાન્યપણું ન કરતાં, સૂક્ષ્મ વિચાર કરી જોવા કહે છે જેથી ખુલાસાની સાચી ખબર પડશે અને મર્મ સમજશે.

૫૯મા પાઠ ‘ધર્મના મતભેદ ભાગ ૨’માં,

એક ધર્મને સંપૂર્ણ સત્ય કહેતાં, બાકીની ધર્મમતને કેવળ અસત્ય કહેવાનો વારો આવે પણ કૃપાળુદેવ તેમ કરતા નથી. તેમણે બાકીના ધર્મમતને અપૂર્ણ અને સદોષ કહ્યા છે. કોઈ નય ન હુભાય તેવી, કેવી મજાની શેલી? આમ આડકતરી રીતે, સંપૂર્ણ અને નિર્દોષ દર્શનથી મોક્ષ છે, માર્ગ છે તેમ સ્પષ્ટ લખી જણાવ્યું.

૬૦મા પાઠ ‘ધર્મના મતભેદ ભાગ ૩’માં,

કુળધર્મમાંથી મૂળ ધર્મ પર લઈ જવા વિષે છે. જ્ઞાનથી મોક્ષ માનનારા એકાંતિક, કિયાથી મોક્ષ માનનારા એકાંતિક, વળી જ્ઞાન અને કિયા બસેથી મોક્ષ માનનારા તેનાં યથાર્થ સ્વરૂપને જાણતા નથી અને એ બસેના જેટ શ્રેષ્ઠિબંધ નથી કહી શક્યા. નીરાગનું દર્શન પૂર્ણ દર્શન છે, એના બોધપદ્ધતા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી પુરુષ હતા. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ બાબત વિષે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ બોધ એમાં કરેલો છે. નાનામાં નાના જંતુની રક્ષાનો અને કોઈ પણ આત્માની શક્તિનો પ્રકાશ કરવાની એમાં વાત છે. ‘મોક્ષમાર્ગ તોળ્યો અક્કળ તરાજુએ રે.’ અહીં આપણને યાદ આવી જાય કે, કોઈને મેં ઓછો-અધિકો ભાવ કહ્યો નથી કે કોઈને મેં ઓછું અવિહું તોળી દીધું નથી, એ મને ચોક્કસ સાંભરે છે. (પત્રાંક ૮૮)

૬૧મા પાઠ ‘સુખ વિષે વિચાર ભાગ ૧’માં,

દરિદ્ર બ્રાહ્મણ દેવનું ઉપાસન કરી લક્ષ્મી પ્રાપ્તિનો વિચાર કરે છે. દેવ કદાચ તુલ્યમાન

થઈને માગવાનું કહે તો ક્યું સુખ માગવું ? તપ કર્યા પછી માગું તો સરખું સૂજે નહીં અને તપ નિરર્થક જાય એટલે એક વખત આખા દેશમાં પ્રવાસ કરીને મહાન પુરુષોનાં ધામ, વૈભવ અને સુખ જોવાં એમ નિશ્ચય કરીને પ્રવાસે નીકળી પડ્યો. કોઈ સ્થળે સંપૂર્ણ સુખ તેને ન લાગ્યું. છેવટે દ્વારિકા નગરીમાં ધનાઢ્ય શેઠને ત્યાં શેઠનો, શેઠ પત્નીનો, પુત્રોના વિનય-વાણી-સત્કારથી બ્રાહ્મણ રાજ થયો. શેઠની દુકાને સોએક માણસોના વહીવટ, વિનયથી પણ સંતુષ્ટ થયો. બોધ એ લાગે છે કે, બ્રાહ્મણ સુન્ધરી, સાચા સુખની શોધમાં છે, પુરુષાર્થ આદરે છે, વિવેક બુદ્ધિ હોવાથી જ્યાં ત્યાં સુખ લાગતું નથી, વિનય, નપ્રતા, મધુર વાણી, અતિથિના આદરસત્કાર જેવા સદ્ગુણો સત્તની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

૬૨ પાઠ ‘સુખ વિષે વિચાર ભાગ ૨’માં,

વાત આગળ ચાલે છે. વિમ્રધનાઢ્ય શેઠને કહી દે છે કે તમારા જેવું સુખી કોઈ નથી. આપ પોતે પણ ધર્મશીલ, સદ્ગુણી અને જ્ઞનેશ્વરના ઉત્તમ ઉપાસક છો. ઉપાસના કરીને કદાપિ દેવ કને યાચું તો આપના જેવી સુખસ્થિતિ યાચું. શેઠજી પંડિતજીને મર્મ જાણવાની ઈચ્છા હોવાથી એકરા કરે છે કે, જગતમાં કોઈ સ્થળે વાસ્તવિક સુખ નથી. તેમે મને સુખી જુઓ છો પણ વાસ્તવિક રીતે હું સુખી નથી. આમ વસ્તુ, વાસ્તવિક, સુખની વાત કરતાં કરતાં મોક્ષમાર્ગની ભૂમિકા બાંધતા ફૂપાળુંદેવ જણાય છે.

૬૩મા પાઠ, ‘સુખ વિષે વિચાર ભાગ ૩’માં,

શેઠજી પોતાનો વૃત્તાંત કહે છે. પહેલાં કરોડપતિ હતો તેમાંથી ત્રણ વર્ષમાં અત્રના સાંસા પડી ગયા. સહુને સમજીબીને ઘર છોડીને જીવા બંદરે જઈને બ્યાપાર કર્યો. ફાય્યો, બે વર્ષમાં પાંચ લાખ કમાયો, રાજ્યખુશીથી વિદાય લઈને દ્વારિકા આવી ગયો, એકના પાંચ થયા અને લક્ષ્મી સાધ્ય કરવાની પ્રતિજ્ઞા મારબ્યવશાત્ર ફળી પણ ખરી. માતા-પિતા, પત્ની, પુત્ર કોઈ નહોતાં. આંખમાં આંસુ આવી જાય તેવી સ્થિતિમાં પણ ધર્મમાં લક્ષ રાખ્યું હતું તે લક્ષ્મી કે એવી કોઈ લાલચે નહીં પણ સંસારથી વારનાર છે માટે. એવા લક્ષપૂર્વકના ધર્મથી મોક્ષ છે.

અહીં આપણને પરમકૃપાળુંદેવની પોતાની આ મોક્ષમાળા લખ્યા બાદ - લોકોની નાણ-શાનભીડ ભાંગ્યા બાદ ટૂંક સમયમાં જ મુંબઈ જઈને દ્રવ્ય ઉપર્જન કરવાની અને પોતાની નાણાંભીડ ભાંગવાની પરિસ્થિતિનો ચિત્તાર ખરો થાય છે.

૬૪મા પાઠ ‘સુખ વિષે વિચાર ભાગ ૪’માં,

શેઠજીની વાત આગળ ચાલે છે. સુશીલ કન્યા સાથે લગ્ન, ત્રણ પુત્રો, ગયેલાં ધનની પ્રાપ્તિ, કુળપરંપરાની શાખ રાખી, બીજા કરતાં સુખીધું પણ એ સત્સુખ નથી, શાતા વેદનીય છે. મોટાભાગનો સમય સત્શાખોનાં વાંચન, મનન, સત્પુરુષોના સમાગમમાં ગાંધું છું, યમનિયમ અને બ્રહ્મચર્ય રાખું છું, નિર્ગંધ થવાની ઈચ્છા રાખું છું. ગૃહસ્થ ગૃહસ્થને વિશેષ બોધ કરી શકે, આચરણથી પણ અસર કરી શકે એટલે હમણાં નિર્ગંધ થઈ શકું તેમ નથી. અનુચ્ચરો પણ વિનય, સન્માન, નીતિ દાખલે છે. પત્ની-પુત્રો પણ ધર્મપ્રિય છે. આ બધું માત્ર ખુલાસા ખાતર છે, આત્મપ્રશંસા અર્થે નથી. જાણો ફૂપાળુંદેવ પોતાની જ વાત ન કહેતા હોય ! નિર્ગંધમાર્ગની પ્રભાવના માટે લખાયેલી મોક્ષમાળામાં મજેદાર રીતે મોક્ષમાર્ગ મૂકતા જાય છે.

૬૫મા પાઠ, ‘સુખ વિષે વિચાર ભાગ ૫’માં,

શેઠજી કહે છે કે, ધર્મ-શીલ-નીતિ-શાક્ષાવધાનથી અવર્જનીય આનંદ ઉપજે છે પણ તત્વદિષ્ટી હું સુખી ન મનાઉં. સર્વસંગ પરિત્યાગ નથી ત્યાં સુધી પ્રિયજનનો વિયોગ, કુટુંબીનું દુઃખ કે વ્યવહારમાં હાનિ થોડે અંશે પણ ઉપાધિ આપી શકે. આપ જો ધારતા હો કે દેવોપાસનાથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી, તો તે જો પુણ્ય ન હોય તો કોઈ કાળે મળનાર નથી. લક્ષ્મી પ્રાપ્ત માટે અનેક આરંભ અને કાળાં કંપટ સેવવાં પડ્યા છે. લક્ષ્મીનો ફંદ ઉપાધિ જ આપે છે. ધર્મધ્યાનમાં પ્રસક્ત થઈ, સહકૃટુંબ અહીં રહી, સત્ત વસ્તુનો ઉપદેશ કરો, હું વિદ્વાનને ચાહું છું. આપની આજીવિકાની સરળ યોજના હું કરાવી આપું. પંડિતને ગળે વાત ઉત્તરી ગઈ, સંસાર બળતો જ છે અને નિરૂપાધિક મુનિસુખ શાચ્છત મોકનો હેતુ છે. ‘ક્યારે થઈશું બાધ્યાંતર નિર્ગંધ જો ?’ (પત્રાંક ૭૩૮)

૬૬મા પાઠ ‘સુખ વિષે વિચાર ભાગ હ’માં,

કેવળ લક્ષ્મી ઉપાર્ક્ષનમાં પડ્યા છે તે નિરંતર હૃદ્દાખી જ છે. જેણો ઉપજીવિકા જેટલાં સાધન જ રાખ્યાં છે અને સંસારથી ત્યાગી જેવો છે તે સુખપૂર્વક કાળ નિર્જમન કરે છે અને દ્વય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી અપ્રતિબદ્ધપણે વિચરનારા નિર્ગ્રથો પરમ સુખી છે. કેવળ જ્ઞાની ભગવંતો સંપૂર્ણ સુખી છે. મુક્તાત્મા તો અનંત સુખમય જ છે. સુખીની સંકલના પણ કેટલી સુખદ લાગે છે ?

૬૭મા પાઠ ‘અમૃત્ય તત્ત્વ વિચાર’માં,

મોક્ષમાળાના મંગળ સર્જન સમયે જ આ પાઠ પર શાદી દોળાઈ જતાં ફરી લખવો પડ્યો તે ‘બહુ પુષ્ય કેરા પુંજથી’નું સુપ્રસિદ્ધ, આબાલવૃદ્ધને પ્રિય એવું પદ. હરિગીત છંદમાં એટલે શુદ્ધાત્માનું જ ગીત આત્મશુદ્ધિને અર્થે. આ કાવ્યમાં મનુષ્ય ભવની દુર્લભતા દર્શાવી ધનદોલત, અધિકાર, પરિવારના આરોપિત સુખમાં મોક્ષમાધન ન રહી જાય તે વિષે ચેતાવ્યા છે. હું કોણા ? ક્યાંથી થયો ? મારું ખરું સ્વરૂપ શું છે ? કોના સંબંધે વળગણા - કર્મવર્ગણા છે ? રાખું કે ત્યાગું ? આ પાંચ પ્રશ્નોના વિચાર વિવેકપૂર્વક અને વળી શાંતભાવે કરવામાં આવે તો આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય. પણ એમને એમ થતી નથી. માટે આત્મત્વ પ્રાપ્ત પુરુષનાં વચન પર વિશ્વાસ રાખવા કહ્યું અને આત્માને સંસારથી તારો તથા તારા-તમારા આત્માને તારો એમ બેવડા અર્થમાં લખ્યું લાગે છે. છેલ્લે, સર્વ આત્માને દ્રવ્યદર્શિથી સમાન જોવાનું કહીને હૃદયમાં લખી રાખવા બોધ્યું છે. એવી સમદાચિ, સમભાવ અને સમપરિણિતમાં મોક્ષમાર્ગ રહેલો છે.

ચારિન્ય છે તે ધર્મ છે ને ધર્મ છે તે સાખ્ય છે;

તે સાખ્ય જીવનો મોહ ક્ષોભવિહીન નિજ પરિણામ છે.

પ્રવચનસાર, ગાથા ૭ : શ્રી કુંદુંદાચાર્યજી

૬૮મા પાઠ ‘જિતેન્દ્રિયતા’માં,

મન જીતવાની વાત કહી છે. ઉપદેશામૃતજ્ઞમાં પ્રભુશીજ પ્રકાશે છે, ‘એગ જિયે જિયે પંચ, પંચ જિયે જિયે દશ’ એટલે એક મન જીતતાં પાંચ ઈન્દ્રિયો જીતાયછે, એ પાંચ જીતી જતાં ચાર કષાય જીતાયછે. આમ કુલ દશ પર જીત મેળવાય છે. મનને અશ્વ કહ્યો છે, જે જ્ઞાનરૂપી લગામ વડે અંકુશમાં રાખી શકાય છે. મન જીતવા માટે તે જે દુરિચ્છા કરે તેને ભૂલી જવી, તેમ કરવું નહીં. આપણે એથી દોરાવું નહીં પણ આપણે તેને દોરવું, અને દોરવું તે પણ મોક્ષમાર્ગમાં.

શ્રુત્વા સ્પૃષ્ટવા ચ દૃષ્ટવા ચ ભુક્તવા ગ્રાત્વા ચ યો ।

ન હૃષ્યતિ ગ્લાયતિ વા સ વિજ્ઞેયો જિતેન્દ્રિયઃ ॥

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૨, શ્લોક ૮૮

અર્થાત્ સાંભળીને, સ્પર્શાને, જોઈને, સ્વાદીને, સૂંધીને જેને હર્ષ થતો નથી કે જ્ઞાની થતી નથી તેને જિતેન્દ્રિય જાણવો. જિતેન્દ્રિય જ નીરાગી, નિર્ગ્રથ, નિષ્પર્િગ્રહી, નિરારંભી અને બ્રહ્મચારી થઈ શકે છે. માટે અત્યાસ વડે મન જીતીને સ્વાધીન થતાં સ્વરાજ (મોક્ષ) મળે.

હરિગીત

જીતી ઈન્દ્રિયો જ્ઞાન સ્વભાવે, અધિક જાણે આત્મને;

નિશ્ચય વિષે સ્થિત સાધુઓ, ભાખે જિતેન્દ્રિય તેહને.

શ્રી સમયસારજી પદ્યાનુવાદ ગાથા ૩૧ : શ્રી હિંમતલાલભાઈ શાહ

૬૮મા પાઠ ‘બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ’માં,

બ્રહ્મચર્ય જેવા ગંભીર વિષયને સમજાવતાં, બ્રહ્મચર્યને એક સુંદર વૃક્ષ કહીને તેની રક્ષા કરનારી નવ વિષિ કે નવ વાડનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. આંબા વગેરે વૃક્ષને એક વાડ હોય પણ બ્રહ્મચર્ય તો ઉત્તમ વૃક્ષ હોવાથી તેને નવ વાડ કહી છે. બ્રહ્મચર્ય વ્રત લેનારે શરીરને શાશગારવું તે મદદાને શાશગારવા બરોબર છે. તેણે તો આત્મામાં રહેવાનું છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં પણ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવાની શીખ આપી છે. બ્રહ્મરૂપ-આત્મારૂપ થાય, બ્રહ્મમાં જ હરે-ફરે ને ચરે ત્યારે સાચું બ્રહ્મચર્ય અને તો પછી શાશ્વત કાળ સુધી સિધ્યશિલા પર નિરંજનપદે બિરાજમાન થવાય.

૭૦મા પાઠ ‘સનત્કુમાર ભાગ ૧’માં,

વર્ષ-રૂપ-દેખાવમાં અત્યુત્તમ સનત્ક ચકવતીની સુધર્મા સભામાં પ્રશંસા થતાં, બે દેવોને થયું કે, મનુષ્યનું તે શું રૂપ હોય ? એટલે જોવા માટે સનત્કુમારના અંતઃપુરમાં ગયા. તો તેનો દેહ સ્નાન અર્થે જતાં પહેલાં ચંદન, માટી, લોટ વગેરેથી ખરડામેલો હતો. છતાં જે રૂપ હતું તે પ્રશંસા કરતાં યે વિશેષ હતું. તેથી તેમને પૂર્ણ આનંદ ઉપજયો. સનત્કુમારે ગર્વભેર કહ્યું કે, રાજસભામાં સિંહાસન પર બેસું ત્યારના મારાં રૂપ-વર્ષ જોવા યોગ્ય છે. અત્યારે તો આ ખેળભરી કાયા છે. રાજસભામાં રૂપ જોઈને બે દેવે (જે બ્રાહ્મણ થઈને આવ્યા હતા) તેમને કહ્યું કે, પહેલાંની કાયા અમૃતતુલ્ય હતી, હવે જેરતુલ્ય છે. પૂર્વસંચિત પાપકર્મના ઉદ્યે અને કાયાના મદ સંબંધી મેળવણ થવાથી બે ઘીરીમાં ચકવતીની કાયા જેરમય થઈ ગઈ હતી. મદ પ્રમાણના પ્રકારમાં જાય. પ્રમાદ કેટલું અહિત કરે છે ? પ્રમાદથી આત્મા મળેલું સ્વરૂપ ભૂલી જાય છે. (પત્રાંક ૨૫-૧) સમયે સમયે પર્યાય બદલાય છે, કેટલું સાચું ? એક ત્રિકાળી સ્વભાવ જ છુંબ છે.

૭૧મા પાઠ ‘સનત્કુમાર ભાગ ૨’માં,

કાયા જેરમય થઈ જતાં વિનાશી અને અશુચિ પ્રત્યે લક્ષ જતાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. આવી ને આવી અશુચિ સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્રાદિનાં શરીરમાં રહેલી છે. આ સંસાર તજવા યોગ્ય છે. ઇ ખંડનું રાજ મૂકીને સાધુ થઈ ગયા. મહારોગ ઉત્પન્ન થયો. કોઈ દેવ વૈદ રૂપે આવીને રોગ ટાળવા માટે કહેવા લાગ્યો ત્યારે સનત કુમાર-મુનિએ કહ્યું કે, મારો કર્મરોગ ટાળવાની સમર્થતા હોય તો કહો. દેવ કહ્યું કે, એ સમર્થતા તો નથી. એ સમર્થતા સદગુરુ વૈદ્ય પરમ કૃપાળુદેવ પાસે છે. પળમાં વણસી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે અને જેના પ્રત્યેક રોમે પોણા બજ્બે રોગનો નિવાસ છે તેવા સાડા ત્રાણ કરોડ રોમથી ભરેલી હોવાથી રોગના ભંડાર સમી કાયામાં શું મોહવા જેવું છે ? એ મોહ મંગળદાયક નથી. એટલે કે, એવો એ મોહ ન હોય તો આપણું મંગળ જ છે.

૭૨મા પાઠ ‘ભત્રીસ યોગ’માં,

અસંખ્ય યોગમાંથી શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રમાં નિર્હિત કરેલા ભત્રીસ યોગની વાત છે. યોગનું કામ આત્માને ઉજજવળ - શુદ્ધ કરવાનું છે. મોક્ષની સાથે જોડે તે યોગ. મોક્ષે લઈ જાય તેવાં સાધન તે યોગ. મોક્ષ સાધવાના પ્રકાર પણ યોગ કહેવાય. પ્રત્યેક યોગ અમૂલ્ય છે. સધળા સંગ્રહ કરનાર પરિણામે મોક્ષનાં અનંત સુખને પામે છે.

૭૩મા પાઠ ‘મોક્ષસુખ’માં,

ભત્રીસ યોગથી મોક્ષ થાય તો હવે પ્રશ્ન છે કે, મોક્ષનું સુખ કેવું છે ? પાણીનો સ્વાદ કહી શકતો નથી કે હવા બતાવી શકતી નથી તેમ મોક્ષ શાશ્વત હોવા છતાં તેનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. ગૌતમ ગણધર ભગવંતે મહાવીર ભગવંતને મોક્ષનાં અનંત સુખ વિષે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે મહાવીર સ્વામીએ કહ્યું કે, એ અનંતસુખ જાણું છુંછતાં કહી શકાય તેવી અહીં કંઈ ઉપમા નથી. જગતમાં એના જેવું કોઈ પણ વસ્તુ કે સુખ નથી. પછી એક ભીલનું દાયાંત આપ્યું. ભીલે રાજવૈભવનું સુખ જાણ્યું-માણ્યું હતું છતાં ઉપમા યોગ્ય વસ્તુ ન મળતાં કહી શક્યો નહીંતો તેમ અનુપમેય મોક્ષને, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપમય નિર્વિકારી મોક્ષના સુખના અસંખ્યાતમા ભાગને પણ યોગ્ય ઉપમેય નહીં

મળવાથી હું કહી શકતો નથી. બીજું દણાંત, સ્વખ વિનાની નિદ્રાનું છે, જેમાં જગત જાડી-જોઈ શકાય છે અને સાથે ઊંઘનું ઉપાય વિનાનું સુખ માણી શકાય છે પણ વર્ણન શી રીતે થાય?

૭૪મા પાઠ ‘ધર્મધ્યાન ભાગ ૧’માં,

ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન કરવા યોગ્ય ધ્યાન છે, આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન ત્યાગવા યોગ્ય ધ્યાન છે. કોઈપણ વિષયમાં ચિત્તની એકાગ્રતા થવી તે ધ્યાન છે. ધર્મધ્યાનના મુખ્ય ૪ બેદ છે. આજ્ઞાવિચય ધ્યાન કહેતાં સર્વજ્ઞ ભગવંતે ધર્મતત્ત્વ સંબંધી જે કહ્યું છે તે સત્ય છે. ન સમજાય તો ય શંકા કરવા જેવું નથી પણ તેમની આજ્ઞા આરાધવી તે. અપાય વિચય ધ્યાન કહેતાં, અપાય એટલે દુઃખ. રાગ, દ્રેષ, કામ, કોષ્ટવશાતુદુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તેનો વિચાર કરીને તે તે આશ્રવ માર્ગ છોડીને સંવર માર્ગ ગ્રહણ કરવાનો વિચાર કરવો તે. વિપાક વિચય ધ્યાન કહેતાં વિપાક એટલે પરિણામ, ફળ. જીવ જે સુખદુઃખનો અનુભવ કરે છે તે સધળો કર્મફળના ઉદ્યવશાતુ કરે છે. તે ઉદ્યમાં રાગ-દ્રેષ ન કરતાં સમભાવે રહેવું એમ ચિંતવાંનું તે. સંસ્થાન વિચય ધ્યાન કહેતાં, સંસ્થાન એટલે આકાર. ગ્રંથ લોકના આકારનું સ્વરૂપ ચિંતવી, કેવળી ભગવંતો નિર્ણય ભગવંતો, સિદ્ધાત્માઓને વંદન, નમસ્કાર, સત્કાર, સન્માન અને પર્યુપાસન કરવાની ભાવના કરવી તે. આ ચાર બેદ વિચારતાં અનંત જન્મમરણ ટળતાં મોક્ષ થાય.

૭૫મા પાઠ ‘ધર્મધ્યાન ભાગ ૨’માં,

ધર્મધ્યાનનાં ૪ લક્ષણ કહ્યાં છે, લક્ષણ એટલે ચિહ્ન. આજ્ઞા, નિસર્જ, સૂત્ર અને ઉપદેશ એમ ૪ રૂચિ તે ૪ લક્ષણાંથી. વીતરાગ પ્રભુની આજ્ઞા અંગીકાર કરવાની રૂચિ, કુદરતી-સ્વાભાવિકપણે જાતિસરણાદિ જાને ધર્મ કરવાની રૂચિ, શ્વુત-સૂત્રજ્ઞાનનાં શ્રવણ-મનન-પદ્ધનની રૂચિ અને તીર્થીકર ભગવંત કે સદ્ગુરુ ભગવંતના ઉપદેશ સાંબળવાની રૂચિ તે ધર્મધ્યાનનાં ૪ લક્ષણ છે. ધર્મધ્યાનના ૪ આલંબનમાં, વાંચના, પૂછના, પરાવર્તના અને ધર્મકથાંથી. વિનયપૂર્વક સત્પુરુષ પાસે સૂત્રતત્ત્વનું વાંચન, વિનયપૂર્વક સંશય નિવારણ માટે પ્રશ્ન પૂછવા, શુદ્ધ ઉપયોગ સહિત વારંવાર સૂત્રાર્થનો સ્વાધ્યાય, વીતરાગ ભગવાને જે ભાવ જેવા પ્રાણીત કર્યા છે તે ભાવ તેવા લઈને, ગ્રહીને, નિશ્ચય કરીને, નિર્જરા અર્થે સત્ત્વામાં કહીએ તે ધર્મકથા. હવે ધર્મધ્યાનની ૪ અનુપ્રેક્ષાઓ તે એકત્વ, અનિત્ય, અશરણ અને સંસાર ભાવના. એકત્વ અનુપ્રેક્ષામાં બધેશી ભાવને છૂટો કરે. હું એક છું, અસંગ છું, જે સંગ છે તે નાશવંત છે. બધાની વચ્ચે પણ પોતાને એકલો માને. અનિત્ય ભાવનામાં પરમ પડોશી દેહ પણ નશર છે એમ માને. અશરણ અનુપ્રેક્ષામાં અનિત્ય પદાર્થ બચાવે તેમ નથી એવું લાગે. સંસાર અનુપ્રેક્ષામાં ચાર ગતિ રૂપ સંસારમાં હવે પડવું નથી એટલે કે તેના પ્રતિપક્ષી મોક્ષમાં જવું છે.

૭૬મા પાઠ ‘ધર્મધ્યાન ભાગ ૩’માં,

ધર્મધ્યાનથી આત્મા મુનિત્વ ભાવમાં નિરંતર પ્રવેશ કરે છે. આ સોળ બેદમાં ગમે તે બેદ હિતસ્વી અને ઉપયોગી છે છતાં અનુકમથી લેવાય તો વિશેષ લાભનું કારણ ગણ્યું છે. બૃહદારાયક ઉપનિષદમાં, આત્માના શ્રવણ-મનન-નિદિષ્યાસનના પ્રકાર મૂક્યા છે પણ આ તત્ત્વપૂર્વક પૃથક પૃથક સોળ બેદ અપૂર્વ છે. કદાચ આપણે ધર્મધ્યાનનો કાયોત્સર્વ આજ સુધીમાં અનેકવાર કર્યો હશે તો પણ પરમકૃપાળુદેવે આ મોક્ષમાળામાં સ્થાન આપ્યું છે તો ફરી ફરી પુનરાવર્તન અને પરાવર્તનનો પ્રયત્ન કરીએ.

૭૭મા પાઠ ‘જ્ઞાન સંબંધી બે બોલ ભાગ-૧’માં,

જ્ઞાન જેવા શબ્દનો અગાધ વિસ્તાર હોય. અહીં સંક્ષેપમાં મૂકવું છે તેથી ‘બે બોલ’ લઘ્યું હશે. જે વે વસ્તુનું સ્વરૂપ જાડીએ તે જ્ઞાન. ભિથ્યાત્વ સહિત જ્ઞાન તે અજ્ઞાન છે. સમ્યક દર્શન થતાં તે જ્ઞાન પણ સમ્યક થાય છે. પછી ચારિત્રમોહનો ક્ષય કરતાં કેવળજ્ઞાન પ્રગતે છે. તો આત્મા કેવળ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે તે પ્રગત કરવા માટે આ પાઠમાં ઉપદેશ છે. જ્ઞાનની શી આવશ્યકતા? અનંત કાળથી અનંતી વાર જે દુઃખ સહ્યું તે માત્ર અજ્ઞાનથી. આ અજ્ઞાન ટળવા જ્ઞાનની પરિપૂર્ણ આવશ્યકતા છે.

૭૮મા પાઠ ‘જ્ઞાન સંબંધી બે બોલ ભાગ-૨’માં,

જ્ઞાન પ્રાપ્તિનાં સાધનો વિષે કહેછે. પરિપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન માટે પૂરેપૂરી પર્યાપ્તિ (આહાર, શરીર, ઈન્દ્રિય, શાસોચ્છવાસ, ભાષા અને મન) વાળો આ દુર્લભ માનવદેહ મળ્યો. વીતરાગના પવિત્ર વચનામૃતનું શ્રવણ, સંસ્કાર, શ્રદ્ધા જોઈએ. આ સાધનો માટે સત્પુષ્પ (પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય) જોઈએ. દેશ, કાળ પણ અનુકૂળ છે. પાંચમો આરો, પડતો કાળ પણ પુરુષાર્થ ઉપાડે તો કાળ ક્યાંયે ઉપરી જ્યા ! પોતાને પ્રાપ્તિ થાય તો તે સુવર્ણકાળ છે. હજુ આ પાંચમા આરાનાં સાડા અફાર વર્ષ બાકી છે. પંચમ કાળની પૂર્ણતા સુધી અનુકૂળતા છે. ટૂંકમાં, આ કાળમાં પણ બધું શક્ય છે.

૭૯મા પાઠ ‘જ્ઞાનસંબંધી બે બોલ ભાગ ૩’માં,

આવશ્યકતા શીછે ? મુખ્ય અવશ્ય સ્વસ્વરૂપસ્થિતિની શ્રેષ્ઠીએ ચઢવું એ છે, જેથી અનંત દુઃખનો નાશ થાય. દુઃખના નાશથી આત્માનું શ્રેષ્ઠિક સુખ છે જે સ્વસ્વરૂપિક સુખ છે. માટે તો શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની પ્રથમ ગાથા આપી કે, જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત. પછી જ્ઞાનના અનંત ભેદ છે પણ મુખ્ય ભતિ, શ્રુત, અવધિ, મન:પર્યવ અને કેવળ એ પાંચ ભેદ છે. તેમ વસ્તુ તો અનંત છે, કેવી રીતે જણાઈ રહે ? મુખ્ય વસ્તુ બે જ, જીવ અને અજીવ. વિશેષ સ્વરૂપે નવ તત્ત્વ કહેવાય, ષડુ દ્રવ્યની શ્રેષ્ઠિઓ પણ કહેવાય. છેવટે લોકાલોક સ્વરૂપ હસ્તામલકવત્ત જાણી દેખી શકાય છે, મોકષસ્વરૂપ થઈ જવાય છે.

૮૦મા પાઠ ‘જ્ઞાનસંબંધી બે બોલ ભાગ ૪’માં,

જીવ ચૈતન્ય લક્ષ્ણો એક રૂપ છે, દેહ સ્વરૂપે અને દ્રવ્યસ્વરૂપે અનંતાનંત છે. તેની ગતિવિગતિ એટલે જન્મ-મરણ અને મોકષ જાણવા યોગ્ય છે. નવ તત્ત્વમાં કેટલાંક ત્યાગવા રૂપ છે, કેટલાંક જાણવા રૂપ છે, કેટલાંક ગ્રાઘય રૂપ છે. સધળાં જાણીએ તો જ ખબર પડે ન ? હવે મુખ્યમાં મુખ્ય વાતનો સદ્ગ્ભોધ છે. આ બધું જાણવા માટે શું ? શું સાધન ? સ્વયં તો કોઈક જ જાણો છે. માટે નિર્ગ્રથ જ્ઞાની ગુરુ જોઈએ અને શમ, દમ, બ્રહ્મચર્ય આદિ સાધનો જોઈએ. ટૂંકમાં, આખા દિવસમાં બે ઘણી (૪૮ મિનિટ) જેટલો વખત પણ નિયમિત રીતે જિનેશ્વર પ્રજીતિ તત્ત્વબોધની પર્યટના કરો એમ સ્પષ્ટ આદેશ આપ્યો છે. વીતરાગના એક સૈદ્ધાન્તિક શષ્ટ પરથી પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બહુ કષ્યોપશમ થશે એમ કહે છે.

૮૧મા પાઠ ‘પંચમકાળ’માં,

કાળચક વિષે જાણવાની જરૂર છે. કાળચકના બે મુખ્ય ભેદ, ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી. બજેમાં છાંચ આરા છે. બધું મળી વીસ કોડાકોડી સાગારોપમનું એક કાળચક થાય. અત્યારે પાંચમો આરો એટલે પંચમ કાળ ચાલે છે. આ અવસર્પિણી કાળ એટલે બધું જ ઉત્તરતું છે. એમાં વળી હુંડાવસર્પિણી કાળ છે. અસંખ્ય અવસર્પિણી કાળ પછી આવતો આ કાળ છે. હુંડ એટલે કદરપું, બિહામણું, બીકાળવું, ન ગમે તેવું. આવા કાળમાં સત્પુરુષનો યોગ અતિ અતિ દુર્લભ છે. પાંચમા આરાનું સ્વરૂપ-વર્ણન સાંભળીને ઋષભદેવ પ્રભુના ધણા શિષ્યો વૈરાગ્ય પામી મોક્ષે પહોંચ્યા. આપણે પણ નિર્ગ્રથ પ્રવચન અને નિર્ગ્રથ ગુરુની આરાધનાથી આપણા કર્મની વિરાધના કરીને મોકષમાર્ગમાં પ્રયાશ કરી શકીએ.

૮૨મા પાઠ ‘તત્ત્વાવભોધ ભાગ ૧’માં,

ચૌદ પૂર્વના સાર સમા શ્રી દશ વૈકાલિકજી સૂત્રત્રનાં રૂથાં અધ્યયનની ૧૨મી ગાથાની સાક્ષીએ પ્રકાશયું કે, જે જીવાજીવ એટલે ચેતન-જડનું સ્વરૂપ જાણતા નથી તે સાથું સંયમની વાત ક્યાંથી જાણે ? નવ તત્ત્વ જાણ્યા વિના સંયમમાં સ્થિરતા થાય નથી. નવ તત્ત્વ જાણવાથી પરમ વિવેક બુદ્ધિ, શુદ્ધ સમ્યકત્વ અને પ્રભાવિક આત્મજ્ઞાનનો ઉદ્ય થાય છે. તત્ત્વાર્થ સૂત્ર, સમ્યકસાર, દ્રવ્યસંગ્રહ, પંચાસ્તિકાય, નવતત્ત્વવિચાર વગેરે ગ્રંથોમાં જુદા આચાર્ય ભગવંતોએ જુદી જુદી રીતે પણ નવતત્ત્વને જ સમજાવેલાં છે. સ્યાદ્વાદ શૈલી પણ સમજવા જેવી છે.

પરિપૂર્ણ રીતે તો સર્વજ્ઞ જ જાણી શકે છતાં યથામતિ આપણે પણ એનું સ્વરૂપ સમજવું રહ્યું. નય, નિકેપ અને પ્રમાણ પણ જાણવાં જરૂરી કહ્યાં છે.

૮૩મા પાઠ ‘તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૨’માં,

બધાં શાસ્ત્રો નવ તત્ત્વના વિસ્તાર રૂપ છે. નવ તત્ત્વને સંપૂર્ણ જાણે તે સર્વજ્ઞ થાય છે. હેય, જ્ઞાય અને ઉપાદેય એમ ત્રિપદી લેતાં, નવ તત્ત્વમાંથી કેટલાક જાણવા યોગ્ય છે, કેટલાંક ત્યાગવા યોગ્ય છે, કેટલાંક ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે એમ અર્થ થાય. જો કે, જાણવા યોગ્ય તો બધાં તત્ત્વ છે. પછી જ હેય, જ્ઞાય, ઉપાદેયનો વિવેક થઈ શકે છે. ઉત્પાદ-વ્યાપ-ધૂવ એ ત્રિપદી સ્વરૂપ સમજવા માટે છે.

૮૪મા પાઠ ‘તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૩’માં,

કાળના પ્રભાવે આ પંચમ કાળમાં શુતસાગરના ગાગર સમાં થોડાં શાસ્ત્રો જ રહ્યાં છે. વળી કૃપાળુદેવના સમયમાં તો બહુ થોડાં પુસ્તકોછપાઈને બહાર પડેલાં. દ્રવ્યસંગ્રહ વગેરે ગ્રંથો તો તે વખતે હસ્તલિખિત હોવાથી મળવા મુશ્કેલ હતાં. પછી પરમકૃપાળુ દેવે ‘પરમ શુત પ્રભાવક મંડળ’ સ્થાપતાં તે દ્વારા ધણા ગ્રંથો અને પુસ્તકો પ્રકાશિત થયાં. એટલે વિનયભાવભૂષિત બોધ આપેછે, હું કહું છું એમ નહીં પણ ભગવાને કહું છે તે વિનયથી કહું છું તેમ, પ્રત્યેક સુજો પોતાની બુદ્ધિ-શક્તિ અનુસાર નવતત્ત્વને યથાર્થ જાણવાં. મહાવીર શાસનમાં મતાંતર પરી જવાનું મુખ્ય કારણ લોકો માત્ર કિયામાર્ગ ચઢી ગયા તે છે. જ્ઞાન અને કિયા બતે હોય તો સમ્યકૃત્વ થઈ ભવાંત થાય, મોક્ષ થાય.

૮૫મા પાઠ ‘તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૪’માં,

નવ તત્ત્વ વિષે કોઈ એક પુસ્તક વાંચી લેવું તેમ કહેવાનું નથી પણ તે વિષે સામાન્ય જ્ઞાન મેળવી દરેક શાસ્ત્રનું શ્રવણ-મનન કરતાં તેમાં ક્યા તત્ત્વની વાત ચાલે છે તે સમજી વિચાર કરવો. આત્મા છે, બંધાયો છે, કેમ છૂટે ? વગેરે નવ તત્ત્વ દ્વારા કહેવાયું છે. હિત-અહિતનો વિવેક, ગુરુગમ્યતા... ગુરુ આજ્ઞા અને અપ્રમાદપૂર્વક આ નવ તત્ત્વનો અનુભવ કરવો. ટૂંકમાં, તત્ત્વજ્ઞાનથી સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ, પવિત્રતા, મહાશીલ, નિર્મણ-ઉંડા-ગંભીર વિચાર, સ્વચ્છ વૈરાગ્યની ભેટ મળે છે. એટલે મોક્ષનો માર્ગ મળે છે એમ જ ને ?

૮૬મા પાઠ ‘તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૫’માં,

નવ તત્ત્વનું મહત્વ સમજાવ્યા પછી કૃપાળુદેવ એક સમર્થ વિદ્વાન સાથે થયેલી વાતચીતને રજૂ કરેછે. તે વિદ્વાન જર્ઝન ફિલસ્ફૂઝ હતા, Dr.Herman Jacobi, ડૉ. હર્મન જેકોબી. બધા ધર્મોનો અભ્યાસ કરતાં જૈન ધર્મ સત્ય છે એમ લાગતાં ભારતમાં રહી તેમણે જૈન ગ્રંથોનો ધણો અભ્યાસ કર્યો હતો, યુરોપમાં પણ જૈન ધર્મનો પ્રચાર કર્યો હતો. શાસ્ત્રાભ્યાસ અને મુનિસમાગમ કરવા છતાં તેમને મહાવીર પ્રભુના ઉપદેશમાં આખી સુસ્થિનું જ્ઞાન કેવી રીતે છે તે સમજાયેલું નહીં. તેથી તે શંકા કરી. કૃપાળુદેવે કહું કે, એ સમજવાની યથાર્થ શક્તિ જોઈએ. છતાં કહું કે, આઠ કર્મ સિવાય નવચું કર્મ બતાવશો ? પાપ-પુણ્યની પ્રકૃતિઓ છે તેથી એક વધુ પ્રકૃતિ કહેશો ? અજીવ દ્રવ્યના બેદ કહીને, કંઈ વિશેષતા કહો છો ? કંઈ વધારાનું હોય તો કહે ને ? અર્થાત્ મહાવીર પ્રરૂપિત તત્ત્વજ્ઞાનમાં આખી સુસ્થિનું જ્ઞાન આવી જ જાય છે પણ કેટલેક અંશે આવે છે એમ વિદ્વાને કહું.

૮૭મા પાઠ ‘તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૬’માં,

કૃપાળુદેવે સ્પષ્ટ કહું કે, ‘કેટલેક અંશે આવી શકે ખરું’ એ મિશ્ર વચન છે. સમજાવવાની અલ્પજ્ઞતાથી એમ લાગે પણ એ તત્ત્વોમાં અપૂર્ણતા નથી જ. નરી નભ્રતાની મૂરત, માર્દવ મૂર્તિ આ કૃપાળુ પ્રભુ ! જો કે, વિદ્વાને કહું કે, જૈન દર્શન અદ્ભુત છે એ અંગે નિઃશંક છું. નવતત્ત્વના ભાગ પરથી બેધડક કહી શરૂં છું કે, મહાવીર ગુપ્તભેદને પામેલા પુરુષ હતા. ત્રિપદી પરથી બધા શિષ્યોને દ્વાદશાંગીનું આશયબન્દિત જ્ઞાન કેવી રીતે થતું હશે ? એ પ્રશ્ન કર્યો.

૮૮મા પાઠ ‘તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૭’માં,

વિદ્વાને કૃપાળુદેવને ત્રિપદી ઉત્પાદવ્યયદ્રૌબ્યયુક્ત સત્તુ । એટલે કે, વસ્તુ ઉત્પત્ત થાય છે, વસ્તુ નાશ પામે છે છતાં વસ્તુ વસ્તુ તરીકે ધૂવ છે - તેને જીવ પર ‘ના’ અને ‘હા’ વિચારે ઉતારો. એટલે કે, જીવ ઉત્પત્તિ રૂપ છે? ના-હા. જીવ વ્યય રૂપ છે? ના-હા. જીવ ધૂવ રૂપ છે? ના-હા. એમ કરવાથી ૧૮ દોષ આવે તે વિદ્વાને વિચારેલા તે કહી બતાવ્યા. તો શું ત્રિપદીમાં દોષ? એ તો બને જ નહીં. ત્રિપદી જીવ પર યથાર્થ કહી ન શકાય તો અનેક દોષ આવે, અન્યથા નહીં.

૮૯મા પાઠ ‘તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૮’માં,

વિદ્વાને જૈન મુનિના સમાગમમાં સાંભળેલું કે, જૈન સપ્તાંગી નય અપૂર્વ છે. એથી સર્વ પદાર્થ સત્ત્ય રીતે સ્થિત થાય છે. અન્ય મિત્રો પણ સાથે હતા. બધાંએ ઘેર આવી સાથે મળીએ લભ્યવાક્ય (ત્રિપદી)ની જીવ તત્ત્વ પર નાસ્તિ આસ્તિ રૂપે યોજના કરી. તો ગ્રૂચવાઈ ગયા, અઢાર દોષ આવ્યા, કંટાળો આવ્યો. કંટાળો ટાળતાં કૃપાળુદેવે કર્યું કે, આપ સહૃદ્દે જે વિચાર કર્યા તે યથાર્થ સ્યાદ્વાદ શૈલીથી કર્યા નથી. ઉત્પત્તિ-નાશ-ધૂવતા એ ત્રણેમાં પ્રથમ ‘ના’ કહી તેનું કારણ છે : દ્રવ્ય અપેક્ષાએ જીવ અનાદિ હોવાથી ઉત્પત્તિમાં ના અને દ્રવ્ય અપેક્ષાએ જીવ અનંત હોવાથી એટલે કોઈ કાળે નાશ ન હોવાથી નાશમાં પણ ના કહી. પર્યાય અપેક્ષાએ જીવ એક દેહમાં સદા ય રહેતો નથી અથવા સમયે પર્યાય પલટાય છે તેથી ધૂવતામાં પણ ના કહી.

૯૦મા પાઠ ‘તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૯’માં,

ઉત્પત્તિ-નાશ-ધૂવતા એ ત્રણેમાં ‘હા’ યોજના કરી છે તે સમજાવે છે. પર્યાય અપેક્ષાએ, જીવનો મોક્ષ થતાં સુધી, તે એક દેહમાંથી નીકળી બીજા દેહમાં ઉપજે છે તેથી ઉત્પત્તિમાં હા કહી અને તે જે દેહમાંથી નીકળી આવ્યો ત્યાંથી તે નાશ પાય્યો તેથી નાશમાં પણ હા કહી. અથવા ક્ષણે ક્ષણે વિભાવ ભાવથી એની આત્મિક શક્તિ હાનિ પામે છે તેથી પણ નાશમાં હા કહી. તથા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, જીવનો કોઈ કાળે નાશ નથી તેથી ધૂવતામાં પણ હા કહી. આમ એ છ પ્રકાર યથાર્થ કહી શકવાથી અઢાર દોષો ટણી જાય છે.

૯૧મા પાઠ ‘તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૧૦’માં,

કૃપાળુદેવ વિદ્વાનને બરાબર કાણ પકડાવતા હોય તેમ કહે છે કે, તમને સમાધાન થયું હશે. પણ એ લભ્ય-ત્રિપદી સંબંધી શંકા કરો કે કલેશ રૂપ કહો તે અન્યાય છે. એ સમજવા માટે અતિ અતિ ઉજ્જવળ આત્મિક શક્તિ, ગુરુગમ્યતા અને વૈરાગ્ય જોઈએ. જગત કહેતાં જીવ તરત સમજી જાય છે કે જગતમાં શું શું હોય. કારણ કે, શબ્દની બહોળતાને કે લક્ષની બહોળતાને સમજયો છે. દ્રવ્યાર્થિક અને ભાવાર્થિક નયે આખી સૂચિનું જ્ઞાન એ ત્રણ શબ્દોમાં રહ્યું છે તે શ્રી સદ્ગુરુ મુખની પવિત્ર લભ્યરૂપે જ્યારે આવે ત્યારે દ્વાદશાંગીનું જ્ઞાન શા માટે ન થાય? તેમ જ તે સમયના ઋજુ અને સરળ સત્પાત્ર શિષ્યો નિર્ણય ગુરુથી એ ત્રણ શબ્દોની ગમ્યતા લઈ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પામતા હતા. માટે તે લભ્ય કલેશરૂપ નથી, મોક્ષરૂપ છે.

આત્માને વિષે સહજ સ્મરણો પ્રાપ્ત થયેલું જ્ઞાન શ્રી વર્ધમાનને વિષે હતું એમ જણાય છે. પૂર્ણ વીતરાગ જેવો બોધ તે અમને સહેજે સાંભરી આવે છે. એટલે જ લાયું હતું કે, તમે પદાર્થને સમજો. (પત્રાંક ૩૧૩)

૯૨મા પાઠ ‘તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૧૧’માં,

ભગવાન મહાવીરે ત્રીસમા વર્ષ દીક્ષા લીધી અને સાડા બાર વર્ષની તપશ્ચર્યા પછી કેવળજ્ઞાન પ્રગતાયું. એટલે મધ્યવયના મહાવીર પ્રભુએ પ્રથમ ત્રણ કાળ મુદ્દીમાં લીધા અને પછી જગત આમ જોયું (પત્રાંક ૧૫૬) કે, જગતકર્તા પહેલાં નહોતો, અત્યારે નથી અને હવે પછી થશે નહીં. અઢારે અઢાર દૂષ્ણાથી રહિત પરમેશ્વર હતા. માટે જૈન દર્શનને અન્યાય કરવા જેવું નથી. નવતત્ત્વને જે યથાર્થ જ્ઞાણે છે તેને સમ્યક્ દર્શન થાય. સમ્યક્ત્વ થાય તેને કેવળજ્ઞાન થાય. કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત સુખ, અનંત વીર્ય એ અનંત ચતુષ્પથ અવશ્ય પ્રગટે, પછી મોક્ષ પામે.

૮૩મા પાઠ 'તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૧૨'માં,

અપાર કરુણાવંત કૃપાળુ પ્રલુએ આ પાઈમાં ચક (વર્તુળ) દોર્યું છે જેમાં નવ તત્ત્વનાં નામ મૂક્યાં છે. મોક્ષમાળાની મૂળ પહેલી આવૃત્તિ (વિ.સ. ૧૯૪૪, આજથી ૧૧૩ વર્ષ પૂર્વ)માં, આ વર્તુળમાં જીવ અને મોક્ષ વચ્ચે લીટી પણ નથી. કપરાં ચઢાણ પણ સુગુરુ કૃપાળુ યોગે સુગમ અને સરળ !

જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ : આ નવ તત્ત્વો છે. આમ અનુક્રમે લખતાં જીવથી મોક્ષ દૂર દેખાય છે પણ ગોળાકારે લખતાં જીવથી મોક્ષ નિકટ જગાય છે. અજ્ઞાન દાખિથી પોતાને દેહરૂપ-જડ-અજીવ રૂપ માને તો મોક્ષ દૂર છે અને જ્ઞાન દાખિથી પોતાને મોક્ષ રૂપ માને તો મોક્ષ નજીક છે. જો શુદ્ધ ભાવમાં રહેવાય તો ભલે નવે તત્ત્વને હેય ગાડી ત્યાગી દો. પરંતુ શુભાશુભ ભાવ છે ત્યાં સુધી નવ તત્ત્વનો હેય, શૈય, ઉપાદેય રૂપે વિચાર કરો. એથી મોક્ષ થશો, આત્મસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશો.

૮૪મા પાઠ 'તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૧૩'માં,

નવ તત્ત્વની વિચારણા પૂરી કર્યા બાદ હવે સત્ય ધર્મતત્ત્વ વિષે પ્રકાશો છે. તત્ત્વ વિષે જે કંઈ કહ્યું છે તે કેવળ જૈનો માટે, જૈન કુળમાં જામેલાઓ માટે નથી કહ્યું પણ સર્વ જીવને સરખી રીતે લાગુ પડે છે. વળી પોતે પક્ષપાત રહિતપણે અને પરમાર્થ બુદ્ધિથી કહે છે. નિર્ગ્રથના વચનામૃત તત્ત્વથી પરિપૂર્ણ છે. જૈન જેવું એકે પૂર્ણ અને પવિત્ર દર્શન નથી, વીતરાગ જેવો એકે દેવ નથી, સંસારથી છૂટવું હોય તો કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષને સેવો જેથી ઉત્તમ મોક્ષ ફળને પામશો.

૮૫મા પાઠ 'તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૧૪'માં,

જૈન ધર્મનું માહાત્મ્ય ગાયું છે. જૈન દર્શનના વિચારોની ખૂબીની સંકલના એટલી સૂક્ષ્મ અને ગહન છે કે, મનન કરતાં ધ્યાનો સમય નીકળી જાય. બરાબર અભ્યાસ કર્યા વિના ધર્મ સરખાછે, બધા ધર્મ સાચા છે કહી દઈએ તે ઠીક નથી. જગતના સધળા ધર્મમતો એક તળાવરૂપ છે. તેને ઉપરથી સામાન્ય સપાટી જોઈને સરખા કહી દેવા ઉચિત નથી. જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો અંડ, સંપૂર્ણ અને દયામય છે. જૈન દર્શન પરિપૂર્ણ છે, રાગદેખરહિત છે, સત્ય છે અને જગતના સર્વ જીવોનું હિત ઈચ્છનારાછે. એના પ્રવર્તકો કેવા પવિત્ર પુરુષો હતા ! આ વચન લખતાં જાણે કૃપાળુ દેવને મહાવીર સ્વામી સાથે વિચારેલા તે બધું તાદેશ થતું જગાય છે !

૮૬મા પાઠ 'તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૧૫'માં,

જૈને જૈન દર્શન પરિપૂર્ણ ન લાગતું હોય તેણે જિનાગમો અને ઈતર શાસ્ત્રોનું મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી મનન કરી ન્યાયને કાંટે તોલન કરવું. જેથી ખબર પડશે કે, નગારા પર દાંડા ડોકીને કહેવાયું હતું કે જૈન દર્શન સર્વોપરી છે તે કેટલું સાચું છે ! પ્રશ્ન થાય કે, જૈન ધર્મ સત્ય છે તો એ વિષે જગતના લોકો અજ્ઞાન કેમ રહે છે ? તો કહે છે કે, જગત ગાડરિયો પ્રવાહ છે. અનેકાનેક ધર્મમતોની જ્ઞાનમાંથી સત્ય શોધનારા કોઈક જ છે. જૈન દર્શનને નાસ્તિક કહી દેનારા શ્રી દયાનંદ સરસ્વતી કેવું અસત્ય અને અનર્થકારી શીખવારી ગયા ?

૮૭મા પાઠ 'તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૧૬'માં,

જૈન દર્શનને નાસ્તિક કહેનારા એમ વાત ફેલાવે છે કે, ભગવાનમાં કે ઈશ્વરમાં નથી માનતા, માટે એ લોકો નાસ્તિક છે. હકીકતમાં જૈન દર્શન ઈશ્વરને જગતકર્તા નથી માનતું, ઈશ્વરમાં તો માને છે. જો જગતકર્તા ઈશ્વર માનો તો, જગત રચવાની શું જરૂર હતી ? રચ્યું તો સુખદુઃખ શા માટે મૂક્યાં ? મોત શા માટે મૂક્યું ? કયા કર્મથી રચ્યું ? બધાંને એક સરખા કેમ ન બનાવ્યા ? એક જ ધર્મનું પ્રવર્તન કેમ ન રાખ્યું ? જગતકર્તા બેધડકપણે ઉડાવી દેનારા મહાવીર સ્વામી જેવા પુરુષોને જન્મ શા માટે આપ્યો ? ઈશ્વરને કોણે બનાવ્યો ? આ બધું વિચારતાં જરૂર લાગે કે, દુનિયા કે માણસો કે પ્રાણીઓ કે જંતુ, કોઈએ બનાવ્યાં નથી. જગત અનાદિ અનંત છે. પવિત્ર જૈન દર્શનને નાસ્તિક કહેનારા અધોગતિને પામશો એ વિચારે કૃપાળુદેવને દયા આવે છે.

૮૮મા પાઠ, ‘તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૧૭’માં,

જૈન દર્શનના આખંડ તત્ત્વ સિદ્ધાંતોનું ખંડન ન થઈ શકતાં, જૈન દર્શનના અવાર્ણવાદ લખવાનું, બોલવાનું શરૂ કરનાર શંકારાચાર્યજી અને દયાનંદ સરસ્વતીજીને લક્ષમાં રાખીને કૃપાળુદેવ પૂછે છે કે, આપના વેદ વિચારો કઈ બાબતમાં જૈનથી ચેદે છે? મર્મસ્વાન પર વાત આવે ત્યારે મૌન સેવવા સિવાય તેમની પાસે કોઈ સાધન રહેતું નથી! ગમે તે દર્શન માનો પણ સર્વ દર્શનના શાખાતત્ત્વને જુઓ. સ્વતંત્ર આત્મિક શક્તિએ જે યોગ્ય લાગે તે અંગીકાર કરો, તત્ત્વને વિચારો. ‘કર વિચાર તો પામ.’ (શ્રી આત્મસિદ્ધ શાખ ગાથા ૧૧૭)

૮૯મા પાઠ, ‘સમાજની અગાય’માં,

અંગ્રેજો દિન્હુસ્તાન પર હુકમ અને હકૂમત ચલાવતા હતા તે સમયની વાત છે. તે પ્રજાનો ઉત્સાહ અને સંપ વખાજ્યોછે. સર્વજ્ઞ પ્રાણીત આત્મતત્ત્વનો બોધ અજ્ઞાત દશામાં આવી પડ્યોછે તો પૂર્વચાર્યોના ગુણેલાં મહાન શાસ્ત્રો ભંડારોમાંથી પ્રકાશિત કરી, ગચ્છભેદને ટાળી, ધર્મવિદ્યાને પ્રહૃતિલિત કરવા સદાચારી શ્રીમંતધનવાનોએ અને ધીમંત-બુદ્ધિમાનોએ મળી મહાન સમાજની સ્થાપના કરવા માટે આંગલપ્રજાના ઉત્સાહ, સંપ અને કાર્યકુશળતા અનુસરણીય છે. જુઓ ને, પરમકૃપાળું દેવના વરદ હસ્તે સ્થપાયેલ પરમ શુત પ્રભાવક મંડળ તરફથી સત્તાસ્થોનાં પ્રકાશનથી મનુષ્યમંડળ પર કેટલો ઉપકાર થયો છે!

૧૦૦મા પાઠ ‘મનોનિશ્ચહનાં વિઘ્ન’માં,

આત્માના મોક્ષની વાત છે માટે આત્માને તારવાની જ મુખ્ય વાત છે. તે માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ અને સત્ત્યાલાં સેવન મુખ્ય છે. તે પ્રાપ્ત કરવા માટે મન રૂપી ધોડાને વશ કરવો પડે. મન વશ કરવામાં અદાર વિઘ્નો છે, જેવાં કે આણસ, માન, આપવાઈ, માયા, રસગારવલુભ્યતા વગેરે. અદાર પાપસ્થાનક પણ અદાર દોષ ઓછા થશે ત્યારે જશે. લક્ષની બહોળતા કરવાનો બોધ છે. એકડો ને બે મીંડા સો તેમ એક મન જીતતાં જગ જીત્યા બરાબર છે.

૧૦૧મા પાઠ, ‘સ્મૃતિમાં રાખવા યોગ્ય મહાવાક્યો’માં,

જેનું ફળ મહાન હોય તે મહાવાક્ય. આખી મોક્ષમાળા સ્મૃતિમાં ન રહે તો આ દશ મહાવાક્યો યાદ રાખવા જેવા છે. એક ભેટે નિયમ એ જ આ જગતનો પ્રવર્તક છે. ગોળ ગળ્યો અને લીમડો કડવો લાગે તેમ દરેક પદાર્થ તેના ધર્મ પ્રમાણે વર્તે છે. તેવી જ રીતે કર્મના નિયમો મુજબ બધું વ્યવસ્થિત ચાલે છે. જે મનુષ્ય સત્ત્યુરૂપોનાં ચરિત્ર રહણ્યને પામે છે તે મનુષ્ય પરમેશ્વર થાય છે. રાગ દેખ રહિત થવું એ જ સત્ત્યુરૂપના ચરિત્રનું રહણ્ય છે. મનુષ્ય પણ પરમેશ્વર થઈ શકે છે એવી લોકશાહી છે, બ્રહ્મિસ્ત્વાતંત્ર છે, ભાવસ્ત્વાતંત્ર છે. ચંચળ ચિત્ત જ સર્વ વિષમ દુઃખનું મૂળિયું છે. આપણા અનુભવની વાત છે કે, આકાશપાતાળના ઘાટ ઘડ્યા કરતું મન કે સંકલ્પ વિકલ્પ જ દુઃખનું મૂળ છે. જાગ્ઞાનો મેળાપ અને થોડા સાથે અતિ સમાગમ એ બસે દુઃખદાયક છે. ઓળખાણ ઊરી ખાણ છે, બધાના મન સાચવવાં પડે. થોડા સાથે અતિ પરિચયથી અવજ્ઞા થાય, પ્રતિબંધ થાય. આ બધી સંસાર અપેક્ષાએ વાક્ય હતાં, હવે મોક્ષની વાત.

સમસ્વભાવીનું મળવું એને જ્ઞાનીઓ એકાંત કહે છે. મોક્ષાભિલાખી મુમુક્ષુઓ સાથે હોવા છતાં એકાંતમાં છે તેમ કહેવાનો આશય સમજાય છે. ઈન્દ્રિયો તમને જીતે અને સુખ માનો તે કરતાં તેને તમે જીતવામાં જ સુખ, આનંદ અને પરમપદ પ્રાપ્ત કરશો. પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયો જીતે તે ધાર્ષણું જીતી જાય. રાગ વિના સંસાર નથી અને સંસાર વિના રાગ નથી. રાગ એ મોહનો વિકલ્પ છે. લોભનો પર્યાય છે. છેક દસમે ગુણસ્થાને લોભ જાય છે. સંસાર છે તે જ સૂચવે છે કે હજુ રાગ છે. યુવાવયનો સર્વ સંગ પરિત્યાગ પરમ પદને આપે છે. ધન કમાવાની ઊમરે ધર્મ કમાય તો ધર્મસ્વરૂપ થઈને જ રહે. તે વયમાં મોહનું અને દેહનું બળ વધુ હોય છે તે દેહના બદલે આત્મા ખાતે જાય તો કર્મક્ષય કરી મોક્ષ મેળવે. યુવાવયમાં ત્યાગ કરીને પણ બાધ રીતે ખોટી ન થતાં અતીન્દ્રિય એવું આત્મસ્વરૂપ વિચારે. તે વસ્તુના વિચારમાં પહોંચો કે જે વસ્તુ અતીન્દ્રિય સ્વરૂપ છે. દસમું મહાવાક્ય કે, ગુણીના ગુણમાં અનુરક્ત થાઓ.

ખરા ગુણી તો જેને શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત છે તે આત્મજ્ઞાની છે. તેમના ગુણમાં અનુરક્ત થવાની આજ્ઞા આપી છે. રાગને જીતવા પ્રશસ્ત રાગની જરૂરત છે. પ્રશસ્ત પુરુષની ભક્તિ કરો, તેનું સ્મરણ કરો, ગુણવિના કરો. (પત્રાંક ૮૫) ગુણ જોતાં આવડે તો ગુણ પ્રાપ્ત થાય.

૧૦૨મા પાઠ ‘વિવિધ પ્રશ્નો ભાગ ૧’માં,

અનાદિ કાળથી રખડતા આત્માની કર્મજ્ઞાળ ટાળવા માટે ધર્મની અગત્ય છે. જીવ અને કર્મ બસે અનાદિ છે. જીવ દેહધારી હોય ત્યારે રૂપી અને સ્વસ્વરૂપે અરૂપી છે. સ્વકર્મના વિપાકથી દેહ મળે છે. કર્મના મુખ્ય આઠ મફાર છે, એકેક કર્મના સંપૂર્ણ ક્ષયે આત્માના એકેક ગુણ પરિપૂર્ણ રીતે ખીલી ઉઠે છે. જ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયે અનંત જ્ઞાન, દર્શનાવરણીયના ક્ષયે અનંત દર્શન, વેદનીયના ક્ષયે અવ્યાબાધ સુખ, મોહનીયના ક્ષયે ક્ષાયિક સમ્પક્તવ, આયુષ્ણના ક્ષયે અક્ષયત્વ, નામના ક્ષયે અમૂર્તત્વ કે અરૂપીત્વ, ગોત્રના ક્ષયે અવગાહનત્વ અને અંતરાય કર્મના ક્ષયે અનંત વીર્ય ગુણ પ્રગટે છે. આ બધા સિદ્ધના ગુણ કહેવાય છે.

૧૦૩જા પાઠમાં ‘વિવિધ પ્રશ્નો ભાગ ૨’માં,

કર્મો ટળતાં આત્મા શાશ્વત મોક્ષમાં જાય છે. આપણો મોક્ષ કોઈ વાર થયો છે? ના. કારણ મોક્ષ ગયેલો આત્મા કર્મજ્ઞાળ ન રહેતાં પુનર્જન્મ લેતો નથી. કેવળીની વ્યાખ્યા કરી અને તેરમે ગુણસ્થાનકે કહ્યા પછી ચૌદ ગુણસ્થાનકનાં નામ આપ્યા છે. વિસ્તારભ્યે સવિસ્તર વાત લેતા નથી.

૧૦૪થા પાઠમાં ‘વિવિધ પ્રશ્નો ભાગ ૩’માં,

કેવલી અને તીર્થકર પ્રભુનો ફેર કહ્યો, હમજાં જેમનું શાસન છે તે મહાવીર પ્રભુના અને તે પહેલાંના તીર્થકરોના ઉપદેશમાં તત્ત્વસ્વરૂપે કોઈ ફેર નથી તેમ જણાવ્યું. મુખ્ય ઉપદેશ આત્માને તારો એ જ છે. તે માટે વ્યવહારથી સત્ત દેવ, સત્ત ધર્મ અને સત્ત ગુરુનું સ્વરૂપ જાણવા અને નિશ્ચયથી સમ્યક્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રણ મોક્ષમાર્ગ જાણવા નિર્ણય ગુરુની આવશ્યકતા કહી છે.

૧૦૫મા પાઠ ‘વિવિધ પ્રશ્નો ભાગ ૪’માં,

જૈન દર્શન સર્વોત્તમ હોવા છિતાં સર્વ આત્માઓ એના બોધને માનતા નથી, કારણો છે કર્મની બહુલતા, મિથ્યાત્વનાં જામેલાં દળિયા અને સત્સમાગમનો અભાવ. પછી જૈન મુનિની ચરણસિંતેરી યાને મૂળ ગુણ ૨૮ અને ઉત્તર ગુણ ૮૪ લાખ જેમાં સમાય છે તે સંયમનું સ્વરૂપ કહેતાં, બૌદ્ધ ધર્મના પંચશીલ અને સંન્યાસીના પંચયામ કરતાં પંચ મહાવત સૂક્ષ્મ અને સંપૂર્ણ જણાવ્યા છે.

૧૦૬ઢા પાઠ ‘વિવિધ પ્રશ્નો ભાગ ૫’માં,

વેદ અને જૈન દર્શનની તુલના મૂકી છે. જ્યાં સુધી આત્માને આત્માની અનંત શક્તિની લેશ પણ દિવ્ય પ્રસાદી મળી નથી ત્યાં સુધી ‘જગત વગર બનાવ્યે હોય નહીં.’ તેમ લાગે પણ તત્ત્વજ્ઞાનથી અને શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર સૂર્ય રચિત ‘સમૃતિ તર્ક મહાર્થિવ અવતારિકા’ ગ્રંથના અભ્યાસથી શંકા નીકળી જશે. વળી લખે છે કે, જો જગતકર્તા હોત તો સર્વજ્ઞ પુરુષોને તેમ કહેવામાં કંઈ ગેરલાભ, નુકશાન કે હાનિ નહોતાં.

૧૦૭મા પાઠ ‘જિનેશ્વરની વાણી’માં,

મનહર છંદમાં મનહર વાણીનો મહિમા મૂક્યો છે. વાણી અતિશયની વાત શું કરવી? ત્યે પ્રકારના ગુણોથી અલંકૃત હોય છે. અનંત ભાવને અનંત નય, અનંત નિક્ષેપ વડે પદાર્થનાં સ્વરૂપને કહેનારી છે. સકલ જગતનું કલ્યાણ કરનારી, મોહ હરનારી એટલે સંસાર સાગરથી તારનારી અને મોક્ષના પુરુષાર્થને પ્રેરનારી જિનવાણીને સત્પુરુષોએ પ્રમાણભૂત ગણી છે. કોઈ વસ્તુ સાથે ઉપમા આપી શકાય તેમ નથી છતાં ઉપમા આપવા પ્રયત્ન કરે તો તેની બુદ્ધિ મપાઈ જાય છે. હવે કૃપાળુદેવ કહી જ દે છે કે, બાળ જીવો-અજ્ઞાની જીવો જિનવાણીના માહાત્મ્યને સમજી શકતા નથી પરંતુ સમ્યક દર્શન થાય તો જ તેનું માહાત્મ્ય લાગે, લાગે છે તેને જ લાગે છે અને જાણે છે. છતાં જ જાણે છે.

મારા રાજપ્રભુની વાણી રે, કોઈ સંત વિરદે જાણી રે,
બ્હાલા જાણી તેણે માણી રે, બ્હાલા માણી તેણે વખાણી રે...
મારા રાજપ્રભુની વાણી રે...

૧૦૮મા પાઠ ‘પૂર્વમાલિકા મંગલ’માં,

શાખાનું અંત્યમંગલ કરવાનું ચૂકે તો કૃપાળુદેવ નહીં ! ભણીને ભૂલી ન જવા માટે તથા શિષ્ય પરંપરા ચાલુ રહે તે માટે અંત્ય મંગલ છે. સાત વારનાં નામમાં મોક્ષ કહ્યો છે. રવિવારથી શરૂ કરતાં, તપ અને ઉપથ્યાનથી રવિ એટલે સૂર્યરૂપ થાય, સાતમી યોગદાસ્તિમાં જીવ આવે. અહીં શ્રુતકેવળી જેવું જ્ઞાન હોય છે. પછી સોમ એટલે ચંદ્ર જેવા શાંત, શીતળ અને આઠમી છેલ્લી યોગદાસ્તિમાં જીવ આવે, કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવે. મંગળ કહેતાં કલ્યાણની પરંપરાને પામે છે. બુધજનો-જ્ઞાનીપુરુષો પણ પ્રજ્ઞામ કરે છે. તે સયોગી ભગવંત ગુરુના યે ગુરુ છે. આત્માની સિદ્ધિ-મોક્ષના દાતા છે. અથવા મૂક કેવળી થતાં પોતે શુક જેવા તેજસ્વી છે પણ ઉપદેશ ન આપે. છેલ્લે મન-વચન-કાયાના ગ્રણે યોગ કેવળ એટલે સર્વથા શનિપણું (મંદિતા) પામે છે અને એમ ગ્રણે યોગસંધન થતાં અયોગી બનતાં સિદ્ધાલયમાં સ્થિર થાય છે, વિરામ કરે છે, અન્તં અનંત આત્મિક સુખની લહેરમાં બિરાજે છે.

સમય સમયના સલામ છે સિદ્ધ પ્રભુને.

જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષઃ । જ્ઞાન અને ક્રિયાથી મોક્ષ છે. મોક્ષમાળામાં કેટલાક પાઠ જ્ઞાનની મહત્તમ ગાય છે, કેટલાક ક્રિયાની આવશ્યકતા સમજાવે છે.

સત્ત અને શીલ એ બે તત્ત્વજ્ઞાનના પાયા છે. કેટલાક પાઠ સત્ત ખાતે જાય છે, કેટલાક શીલ ખાતે.

સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ : । અર્થાત् સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્ર એ મોક્ષમાર્ગ. સમ્યક્ દર્શનના બોધ અર્થે કેટલાક પાઠ, સમ્યક્ જ્ઞાનના બોધ અર્થે અમુક પાઠ તો સમ્યક્ ચારિત્રના બોધ અર્થે અમુક પાઠ આપ્યા છે.

‘મોક્ષમાળા’માં મોક્ષમૂર્તિ પરમકૃપાળુદેવનો વીતરાગ શાસન પ્રત્યેનો પ્રેમ ઉલ્લસે છે,
યુગ યુગના યોગીનો વૈરાગ્ય વિલસે છે,
નિષ્પક્ષપાત ન્યાયદાસ્તિ જળકે છે,
પરમ કાસુણ્યસભર હૃદય ધબકે છે,
અલૌકિક તત્ત્વજ્ઞાન ચમત્કાર ચમકે છે,
અનુપમ સત્ત-શીલની સૌરભ મહેકે છે.

આમ મોક્ષમાર્ગની અપૂર્વ વાટની અપૂર્વ શૈલીથી ગુંથણી કરીને અપૂર્વ વસ્તુની પ્રાપ્તિ કરાવવાનું જ પ્રયોજન છે.

અંતમાં, હું શું કહું ?

પ.પુ.બ્રહ્મચારીજીના શબ્દોમાં,

દોહરા

ધનમાં મન જેવું રમે, સુંદર સ્વીમાં જેમ,
તેમ રમે જો રાજમાં, મોક્ષ મળે ના કેમ ?

જ્ઞાનીની આજ્ઞા વિષે, વર્તો સુખી થાય;
મોક્ષમાર્ગમાં તો ટકે, એ જ અચૂક ઉપાય.

સદગુરુની આજ્ઞા વડે, ધર્મ અને તપ થાય;
મોક્ષમાર્ગ બીજો નહીં, મિથ્યા અન્ય ઉપાય.

બાર ભાવના બોધી ત્યારે,
વૈરાગ્યે બીજા રામ, રામ, રામ;
રચી દિન ત્રણમાં મોક્ષની માળા,
રહી ઉરે નિર્જ્ઞામ, કામ, કામ.

પ.પુ.બ્રહ્મચારીજ.

માલિની છંદ

સુજન તુજ સુહાવે કંઠમાં પુષ્પમાળા,
હદ્યદલ ધરે જો આદરે મોક્ષમાળા;
સતત રૂચિથી સાધે આત્મસિદ્ધિ સદા યે,
સકલ સ્વરૂપ સિદ્ધિ શું શીખ ના વરાયે ?
પુ.રાવજ્ઞભાઈ દેસાઈ

માલિની છંદ

શતમુખ પ્રતિભાના ઓજપુંજે લસંતા,
કવિ શત અવધાની ભાવના બોધવંતા;
દરશન સુપ્રભાવી ગુંથી જેણે રસાળા,
દિન ત્રણ મહી વર્ષ સોળમે મોક્ષમાળા.
પુ.ડૉ.ભગવાનદાસભાઈ મહેતા.

વસંતતિલકા છંદ

શિક્ષા પ્રબોધક રચી શુભ મોક્ષમાળા,
મુક્તિ સ્વયંવર તણી જ વિવાહમાળા;
વૈરાગ્ય ગંગા નદી સંસૂતિમાં વહાવા,
નિયે પ્રશાંત રસમાં અવગાહી ન્હાવા.
પુ.ઓમ્ભૂકારભાઈ

અડિયલ છંદ

પ્રતિશ્રોત મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશે સાદરે,
નિકટ ભવ્ય આત્માર્થ આદરે આદરે;
ભાવનાબોધ સુબોધ મોક્ષમાળા શરી,
કરવા આત્મતસિદ્ધિ આત્મસિદ્ધિ રચી.
પુ.રત્નરાજ સ્વામી.

મંદાકાન્તા છંદ

મંત્રો મંત્ર્યો સ્મરણ કરતો, કાળ કાઢું હવે આ,
જ્યાં ત્યાં જોવું, પર ભણી ભૂલી, બોલ ભૂલું પરાયા;
આત્મા માટે જીવન જીવવું, લક્ષ રાખી સદા એ,
પામું સાચો જીવન પલટો, મોક્ષ-માર્ગી થવાને.
પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૭૪, પ.પુ.બ્રહ્મચારીજ

ભાઈ, આટલું તારે અવશ્ય કરવા જેવું છે :—

૧. દેહમાં વિચાર કરનાર બેઠો છે તે દેહથી બિજ છે ? તે સુખી છે કે દુઃખી ? એ સંભારી લે.
૨. દુઃખ લાગશે જ, અને દુઃખનાં કારણો પણ તને દણિગોચર થશે, તેમ છતાં કદાપિ ન થાય તો મારા ૦ કોઈ ભાગને વાંચી જા, એટલે સિદ્ધ થશે. તે ટાળવા માટે જે ઉપાય છે તે એટલો જ કે તેથી બાધાભ્યંતરરહિત થવું.
૩. રહિત થવાય છે, ઓર દશા અનુભવાય છે એ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું.
૪. તે સાધન માટે સર્વસંગપરિત્યાગી થવાની આવશ્યકતા છે. નિર્ગ્રથ સદ્ગુરુનાં ચરણમાં જઈને પડવું યોગ્ય છે.
૫. જેવા ભાવથી પડાય તેવા ભાવથી સર્વકાળ રહેવા માટેની વિચારણા પ્રથમ કરી લે. જો તને પૂર્વકર્મ બળવાન લાગતાં હોય તો અત્યારી, દેશત્યાગી રહીને પણ તે વસ્તુને વિસારીશ નહીં.
૬. પ્રથમ ગમે તેમ કરી તું તારું જીવન જાણ. જાણવું શા માટે કે ભવિષ્યસમાધિ થવા. અત્યારે અપ્રમાદી થવું.
૭. તે આયુષ્યનો માનસિક આત્મોપયોગ તો નિર્વેદમાં રાખ.
૮. જીવન બહુ ટૂંકું છે, ઉપાધિ બહુ છે, અને ત્યાગ થઈ શકે તેમ નથી તો, નીચેની વાત પુનઃ પુનઃ લક્ષમાં રાખ.
 ૧. જિજ્ઞાસા તે વસ્તુની રાખવી.
 ૨. સંસારને બંધન માનવું.
 ૩. પૂર્વ કર્મ નથી એમ ગણી પ્રત્યેક ધર્મ સેવ્યા જવો. તેમ છતાં પૂર્વ કર્મ નડે તો શોક કરવો નહીં.
 ૪. દેહની જેટલી ચિંતા રાખેછે તેટલી નહીં પણ એથી અનંત ગણી ચિંતા આત્માની રાખ, કારણ અનંત ભવ એક ભવમાં ટાળવા છે.
 ૫. ન ચાલે તો પ્રતિશ્રોતી થા.
 ૬. જેમાંથી જેટલું થાય તેટલું કર.
 ૭. પારિજ્ઞાનિક વિચારવાળો થા.
 ૮. અનુત્તરવાસી થઈને વર્ત.
 ૯. છેવટનું સમયે સમયે ચૂકીશ નહીં. એ જ ભલામજા અને એ જ ધર્મ.

સમરણા મંત્ર

॥ સહજાતમ સ્વપ્નપ
પરમગુરુ ॥

॥ આતમભાવના ભાવતાં

શ્વ

લહે કેવળજ્ઞાન રે ॥

॥ પરમગુરુ નિર્ગંધ
સર્વજાદેવ ॥

ॐ

અનંત કાળથી આત્મા જેમાં પરિબ્રમજા કરતો રહ્યો છે તેનો મુખ્ય આંક તે ૮૪. ૮૪ સિદ્ધ, ૮૪ યોગાસન, ૮૪ આગમ હતાં (હાલ ઉર-૪૪ ગણાયછે), ૮૪ વિજ્ઞાન, ૮૪ ચૌટાં, ૮૪ જ્ઞાતિ, ૮૪ ગય્ય, ૮૪ લાખ નરકાવાસ, ૮૪ લાખ નાગકુમારના આવાસ, મંદાર પર્વતની ઊંચાઈ ૮૪ હજાર યોજન, ભગવતીજી સૂત્રનાં ૮૪ હજાર ૫૬, શકેન્દ્રના, ૮૪ હજાર સામાનિક દેવ, દેવર્ષિ નારદજી રચિત ૮૪ ભક્તિસૂત્ર, ૮૪ લાખ પૂર્વ વર્ષનાં ઋખભદેવ ભગવાન અને સીમંધર સ્વામી સહિત વીસ વિહરમાન તીર્થકર દેવનાં આયુષ્ય, ઋખભદેવ પ્રભુના ૮૪ ગણધર અને ૮૪ હજાર શ્રમજા, સર્વ વૈમાનિક દેવોનાં વિમાન ૮૪ લાખ, ૮૭ હજાર ને ૨૩, છેલ્લે જીવને ઊપજવાનાં સ્થાન પણ ૮૪ લાખ !!!

૮૪ લક્ષ જીવયોનિમાં, ૭ લાખ પૃથ્વીકાય, ૭ લાખ અપકાય, ૭ લાખ તેઉકાય, ૭ લાખ વાયુકાય, ૧૦ લાખ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય, ૧૪ લાખ સાધારણ વનસ્પતિકાય, ૨ લાખ બેઈન્ડ્રિય, ૨ લાખ તેઈન્ડ્રિય, ૨ લાખ ચર્ચિરેન્ડ્રિય, ૪ લાખ તિર્યંચ પંચેન્ડ્રિય, ૪ લાખ નારકી, ૪ લાખ દેવ અને ૧૪ લાખ મનુષ્યની જીવયોનિનો સમાવેશ થાય છે.

પ્રસ્તુત પત્રાંક ૮૪ પ્રમાણે, જો જીવ અનુસરે અને પરમકૃપાળું દેવનાં અનુશાસનમાં રહેતો, ૮+૪ એટલે બારમા ગુણસ્થાનકના અંત સુધી પહોંચી જાય અને એટલે સંપૂર્ણપણે આઠ કર્મનો કષય + અનંત ચતુષ્યની પ્રાપ્તિ કરે. ટૂંકમાં, ચોરાશીનું ચક્કર ચૂર્ણચૂર્ણ થઈ જાય અને પરિબ્રમજાના ભૂકા બોલી જાય, ભાંગી જાય. આચું કોને ન ગમે ?

ભાઈ, આટલું તારે અવશ્ય કરવા જેવું છે :—

ભાઈ લખતાં જ જાણે કૃપાળું દેવે સમસ્ત વિશ્વનું વાત્સલ્ય વહાવી દીધું છે. વિનમ્રતા પણ કેટલી ? આ ‘ભાઈ’શબ્દનું સંબોધન સૌરાષ્ટ્ર સ્પેશ્યલ છે. પોતે પરમાત્મા પણ જાણે ભાઈ થઈને પરમાર્થની ભેટ બંધાવતા લાગે.

ભા એટલે જ પ્રકાશ, કિરણ, વીજળી, આભા, ચમક, કાન્તિ, સૌન્દર્ય, પ્રતિષ્ઠાયા.

ઝ એટલે જવું, આવવું, પહોંચવું, શીધ અને વારંવાર જવું, ઉપસ્થિત થવું.

અરે, સ્મરણ કરવું એમ પણ અર્થ થાય. સંબોધન વાચી અવ્યય તરીકે પણ આ જ ‘દી’ છે. આ પણ સૌરાષ્ટ્રમાં ખાસ વિશેષ વપરાય છે.

ભાઈ કહેતાં, પ્રકાશ પ્રત્યે પહોંચનાર, આભા પ્રત્યે આવનાર, વીજળી પ્રત્યે જનાર, કિરણનું સ્મરણ કરનાર, ચમકને ચમકાવનાર, સૌન્દર્યને બક્ષનાર, પ્રતિષ્ઠાયા-પદ્ધાયાને ઉપસ્થિત કરનાર, કાન્તિ કને ત્વરિત ગતિએ વારંવાર આવનાર તો આત્મા જ કે બીજું કંઈ ? તો, કૃપાળું દેવે આપણને કરેલું ‘ભાઈ’ સંબોધન કેવું મીહું, મજાનું, જ્ઞાનું, વાત્સલ્ય નીતરતું અને કારુણ્ય ઉભરતું વેદાય છે ?

‘આટલું તારે’ એમ લઈએ તો, આ જેટલું લઘું છે તે તને તારી શકે છે. અને તારે-તમારે અવશ્ય કરવા જેવું છે એમ પણ અર્થ થાય.

અવશ્ય એટલે ? અવ+શૈ । જરૂર, ચોક્કસ, સર્વથા, શંકારહિત થઈને અને નિશ્ચય કરીને. તો બીજી રીતે વિચારતાં, અ + વશ પણે, સ્વતંત્ર રીતે, મુક્ત મને, મુક્ત થવા તારે આટલું કરવા જેવું છે. શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય ભગવંત હૃત ‘નિયમસાર’ અને શ્રી વહેરસ્વામી હૃત ‘મૂલાચાર’ શાસ્ત્રના આધારે કહું તો, પાંચ ઈન્દ્રિય અને છઠાં મનને વશ કે અધીન થયા સિવાય કરવું તે અવશપણે કર્યું કહેવાય જેના પરથી આવશ્યક શબ્દ પોજાયો હોય. ‘શ્રી નિયમસાર’માં ગાથા ૧૪૧-૧૪૨ અને ‘મૂલાચાર’માં ગાથા ૫૧૫ નો સંદર્ભ છે.

— નો શો અર્થ ? પરમકૃપાળું દેવનું ટપકું, મીંથું યે અર્થસભર જ હોય. વ્યાકરણ શાસ્ત્રમાં, (પૂર્ણ વિરામ . Full Stop) (અલ્ઘ વિરામ , Comma) (અર્ધવિરામ ; Semi Colon) (પ્રશ્નાર્થ ચિહ્ન ? interrogative sign) (આશ્ર્યકારક ચિહ્ન ! exclamatory sign) (મહાવિરામ :) (વિગ્રહ કે લધુરેખા - Small/ short line) (મહારેખા કે ગુરુરેખા — large/long line) કહેવાય છે તે રીતે, પત્રમાં ઉપર દરશાવિલું : મહાવિરામ છે અને — મહારેખા કે ગુરુરેખા છે. ગુરુ રાજે દોરેલી, દરશાવેલી રેખા મોક્ષમથી, મંગળદાયી, કલ્યાણકારી અને શુભકણી જ હોય એમાં નવાઈ શી ? આ તો રાજ પ્રભુએ દોરેલી લક્ષમણરેખા છે. લક્ષ ત્યાં કરવાનો છે, મન ત્યાં રાખવાનું છે. આ લક્ષમણ રેખા - મર્યાદામાં ન રહ્યા તો આપણું અપહરણ આપણે જ કરીશું એટલે કે મોક્ષથી દૂર થઈ જઈશું. તેમ ન થવા દેવા માટે,

પાણીનું માટલું જેમ અવશ્યનું છે

તેમ આટલું આપણે અવશ્ય કરવા જેવું છે.

અને આટલું કરતાં

આપણને અટળ અનુભવસ્વરૂપ મોક્ષ સમજાય

અને ટળી જાય અનંતકાલીન ભવભ્રમણ.

બસ, આટલું થતાં સંસારના રાહમાંથી મોક્ષનો વાટ પકડાઈ જાય.

૧. દેહમાં વિચાર કરનાર બેઠો છે તે દેહથી ભિન્ન છે ? તે સુધી છે કે દુઃખી ? એ સંભારી લે.

દિહ ધાતુ - કિયાપદ પરથી દેહ શબ્દ બન્યો. દેરિધ પ્રતિદિનમ् । એટલે કે, દરરોજ લીપણ કરીએ છીએ, ધોળ કરીએ છીએ, વૃદ્ધિ પામતો જાય છે તે દેહ.

કોઈપણ વિષય વિષે વિચાર કરવાની શરૂઆત કરીએ ત્યારે સૌથી પ્રથમ તેનાં અસ્તિત્વની વાત આવે, પછી તેનાં સ્વરૂપની. આત્માનું અસ્તિત્વ છે એમ તો ચાર્વાક દર્શન કે નાસ્તિક દર્શન કે લોકાપત્ર દર્શન કે બાહ્યસ્પત્ય દર્શન કે અનાત્મવાદી પણ સ્વીકારે છે. તેમની માન્યતાનો સાર મને તો એમ સમજાય છે કે, જગતમાં એક કે અનેક જે કોઈ મૂળભૂત તત્ત્વ છે તેમાં આત્મા કોઈ સ્વતંત્ર તત્ત્વ નથી, મૌલિક તત્ત્વ નથી.

જ્યાં સુધી મનુષ્યમાં વિચાર શક્તિનો સમુચ્ચિત વિકાસ થતો નથી ત્યાં સુધી તે બાધદિઝ જ બની રહે છે, તેની દાખિલા વિષયો સુધી જ સીમિત રહે છે. અને એટલે જ બાધિ ઈન્દ્રિયો દ્વારા ગ્રાદ્ય તત્ત્વોને જ મૌલિક કે સ્વતંત્ર તત્ત્વ માની બેસે છે. પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ : આ ચાર ભૂતોનાં સંઘટનને શરીર, ઈન્દ્રિયાદિ વિષયોનું નામ આપે છે. આ ચાર ભૂતોનાં સંધાતથી જ ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ થાય છે. ચૈતન્યયુક્ત શરીર એ જ આત્મા છે. મરણ એ જ મોક્ષ છે. આ ચાર્વાક દર્શનનો સાર, જેને દેહાત્મવાદી પણ કહેવાય છે.

જડથી ચેતન ઉપજે, ચેતનથી જડ થાય;

એવો અનુભવ કોઈને, ક્યારે કદી ન થાય.

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૬૫

ઉપનિષદોમાં, દેહમાં વિચાર કરનારની વિચારણા શરૂ થઈ અને અસત્તુ, સત્તુ, આકાશ જેવાં તત્ત્વોની માન્યતાથી માંડીને દસ્તિ આત્માભિમુખ થતાં થતાં પ્રાણ આત્મા (શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં જીવ માટે વપરાતા ભૂત, પ્રાણ શબ્દ પણ સૂચ્યક છે), મનોમય આત્મા, પ્રજ્ઞાન આત્મા, આનંદ આત્મા અને છેવટે ચિદાત્મા - ચેતન આત્મા - બ્રહ્મપુરુષ સુધી પહોંચી.

કઠોઉપનિષદ્દ અધ્યાય ૧, વલ્લી ૨, શ્લોક ૩જો સ્વીકારે જ છે કે,

આત્માનં રथિન વિદ્ધિ શરીરં રથમેવ તુ । શરીર રથ છે, આત્મા રથીછે, તેને તું ઓળખ.

છાગલેય ઉપનિષદ્દના અંતમાં પણ,

યથૈતત્કુબરસ્તક્ષણાપોજ્જિતો નેઙ્ગતે મનાક् ।

પરિત્યક્તોऽયમાત્મના તદ્વદ્વહે વિરાયતે ।

યદસ્ય પ્રધયશ્ક્રા યુગમક્ષૈ વરત્રિકા । પ્રતોદશ્રમકીલ ।

અર્થાત્, રથમાં તેને હાંકનાર સારથિની જેમ આ દેહમાં તેનો પ્રેરક આત્મા મકાશે છે.

જેમ પ્રેરક સારથિ દ્વારા તજી દેવાયેલો રથ ચાલી શકતો નથી, તેવી જ રીતે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા દ્વારા છોડી દેવાતાં શરીરમાં કોઈ ચેષ્ટા-કિયા-ગતિ રહેતી નથી.

કેનોઉપનિષદ્દના ખંડ ૧, શ્લોક ૬માં,

યચ્ચક્ષુષા ન પશ્યતિ યેન ચક્ષુંષિ પશ્યતિ ।

તદેવ બ્રહ્મ ત્વં વિદ્ધિ નેદં યદિદમુપાસતે ॥

સારાંશ કે, આંખ જુએ છે તે નહીં પણ જેના વડે આંખ જોઈ શકે છે તે બ્રહ્મ છે. તેવી જ રીતે, મન જેને મનન કરે છે તે નહીં પણ મન જેના વડે તેમ કરી શકે છે તે બ્રહ્મ છે. આમ કેનોઉપનિષદ્દ આત્માને ઈન્દ્રિય અને મનથી બિનન જણાવ્યો.

બૃહદારણ્યક (ઉપનિષદ્દમાં, આત્મા સ્વયંપ્રકાશક માન્યો. દષ્ટા, શ્રોતા, મન્તા, વિજ્ઞાતા આત્મા છે એમ જણાવ્યું. યાજ્ઞવ્લક્ય અને જનક રાજી તથા યાજ્ઞવ્લક્ય અને મૈત્રેયી વચ્ચેના સંવાદ સુપ્રસિદ્ધ છે.

અલબત્ત, પત્રાંક ૭૧ પમાં ‘મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે’ પદમાં કૃપાળું દેવે આપણને ગોખાવેલું ને ગવરાવેલું “છે દેહાદિથી બિન આત્મા રે, ઉપયોગી સદા અવિનાશ” પદ અને પત્રાંક ૭૧૮ રૂપે શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની ગાથા ૧૨૭માં, “ધ્રુ સ્થાનક સમજાવીને, બિન બતાવ્યો આપ” નું મ્રવચન ખરેખર મ્ર-વચન જ છે.

આ તો કૃપાળું દેવે આપણને આ પત્રમાં પૂછ્યું કે, દેહમાં વિચાર કરનાર બેઠો છે તે દેહથી બિન છે? માટે વિચારણા કરવાનો યથાશક્તિ પ્રયત્ન કર્યો છે. દેહ, ઈન્દ્રિય, મન વગેરેથી એનો વિચાર કરનાર બિન જ છે એમ કબૂલ કરીએ છીએ, શિરોમાન્ય ગણીને સેવીએ છીએ. કૃપાળું દેવ જિજ્ઞાસા જગાવે છે અને વિચાર કરનાર બેઠો છે તેમ લખે છે પણ ‘આત્મા’ શબ્દ લખતા નથી, આપણી પાસેથી કઢાવે છે. વળી દેહ શબ્દ યોજ્યો છે, શરીર નહીં, શા માટે? અર્થવેદ અનુસાર, આત્મન શબ્દનો અર્થ શરીર હતો અને જે આત્મા શરીરને ધારણ કરે તેને આત્મની કહેવામાં આવતો. પાછળથી આત્મનીના બદલે શારીરિક શબ્દ પ્રચલિત થયો. એથી આત્મા સંબંધી વિવેચન કરનાર બ્રહ્મસૂત્રો અથવા વેદાંતદર્શનને શારીરિક-મીમાંસા દર્શન પણ કહેવાય છે. દેહ કે શરીર તથા આત્મા - બજેનાં લક્ષણ જુદાં છે, એક કેમ મનાય?

પરમોપકારી પ.પૂ.પ્રભુશ્રીજીના શબ્દોમાં, મનમાં સંકલ્પ-વિકલ્પ આવ્યા કરે છે તે કોને આવે છે ? તો કહે, મને. એમ જે કહે છે તે 'હું' સંકલ્પ-વિકલ્પથી કેવળ ન્યારો છું; હું અને તે એક નથી. આકાશ અને ભૂમિને વિષે જેટલું અંતર છે તેટલું જ તેને અને મારે અંતર છે. મન-ચિત્ત-વિષય-કણાય - એ સર્વ જડ છે. તેમાં હું અને મારાપણાની માન્યતા હતી તે જ મિથ્યાત્વ કે અજ્ઞાન. હું તે બધાને જ્ઞાનનાર તેથી જુદો એવો આત્મા છું. હું તે મનથી, સંકલ્પથી, વિકલ્પથી, કણાયથી, દેહથી, સીથી, પુરુષથી, પુત્રથી, ધનથી, ધાન્ય વગેરે સર્વથી કેવળ જુદો છું. (તા.૩-૧૧-૧૮૮૫, શ્રીમદ્ રાજયંદ્ર આશ્રમ, શ્રી અગાસ તીર્થમા)

ભિન્ન કહેતાં જ - વિભાજિત...પૃથ્ફ...અલગ...ઈતર...અન્ય...જુદો.

હવેનો પ્રશ્ન છે, તે સુખી છે કે દુઃખી ? એ સંભારી લે.

સુખનો સીધો સાદો અર્થ કરીએ તો, મનની એવી કોઈ પ્રિય અને ઉત્તમ અનુભૂતિ જેમાં અનુભવકર્તાને વિશેષ સમાધાન અને સંતોષ હોય છે તથા તે બરાબર બની રહે તેવી અભિલાષા હોય છે.

સંસ્કૃત સાહિત્યના કવિકુલગુરુ કાલિદાસ કહે છે કે,

અર્થાગમો નિત્યમરોગિતા ચ, પ્રિય ચ ભાર્યા પ્રિયવાદિની ચ ।
વશસ્ય પુત્રો અર્થકારી ચ વિદ્યા, ષડ જીવ લોકસ્ય સુખાનિ રયન् ॥

અર્થાત્ ધનપ્રાપ્તિ, આરોગ્ય, પ્રેમિકા, મધુર ભાષિકી પત્ની, આજ્ઞાંકિત પુત્ર અને અર્થલક્ષ્મી મળે તેવી વિદ્યા - આ છમાં જીવને સુખ લાગે છે.

ગુજરાતી ભાષાની સુપ્રસિદ્ધ કહેવત તો આપને યાદ જ હોય.

પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા, બીજું સુખ તે ભંડાર ભર્યા,
ત્રીજું સુખ તે સુલક્ષણી નાર, ચોથું સુખ તે પરિવાર.

શ્રી ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી 'સ્નેહમુદ્રા'માં લખી ગયા. સુ એટલે સરસ, સુશોભિત અને ખ એટલે આકાશ. ખગ એટલે પક્ષી. ખુલ્લા આકાશમાં મુક્ત વિહાર કરનાર ખગ-પક્ષી સુખનું ઘોતક છે. સ્વતંત્ર વિચાર કરી શકો, સ્વતંત્ર આચાર કરી શકો, સ્વતંત્ર વિહાર કરી શકો, સ્વતંત્ર આહાર કરી શકો, તેમાં ધ્યાન ખરું સુખ સમાઈ જાય છે.

બંગાળીમાં સુખ અને દુઃખ વચ્ચેનો એક શબ્દ છે, ઓશુખ. સૌરાષ્ટ્રમાં અ-સુખ બોલાય છે તે જ. બિમારી, અસ્વસ્થતા કે નાદુરસ્ત તબિયત વખતે વપરાય છે.

કૃપાળુદેવે તો ૧૭મા વર્ષ પહેલાં, કેટલુંક તો teenage માં આવ્યા પૂર્વે તીન કાળ અભાધિત તથ્ય આપી દીધું કે, મમત્વ એ જ બંધ. બંધ એ જ દુઃખ. દુઃખ સુખથી ઉપરાંકા થતું. આ પત્રાંક પ ની પહેલાં એમ પણ લખી જ દીધું કે, સાધ્યબી-માન-ખમા ખમા-જુવાનીનું જોર-એશ-દોલત-દક્ષ દાસ હોય પણ સત્ત ધર્મ વિના એ સુખની ડિંમત માત્ર બે બદામની જ છે. તે જમાનામાં ૧ રૂપિયાના ૧૦૦ દોકડા, ૧ દોકડાની ૧૬ બદામ હતી.

'ભાવનાબોધ'માં જણાવ્યું કે, પ્રાણી માત્રને, જંતુ માત્રને, માનવ માત્રને, દેવદાનવ સર્વને સુખ અને આનંદપ્રાપ્તિની ઈચ્છા છે. સંસારમાં અનેક પ્રકારે સુખનો આરોપ કરે છે. એ આરોપને અનારોપ કરવાવાળાં વિરલાં માનવીઓ વિવેકના પ્રકાશ વડે અદ્ભુત પણ અન્ય વિષય પ્રાપ્ત કરવા કહેતાં આવ્યા છે. જે સુખ ભયવાળા છે તે સુખ નથી પણ દુઃખ છે. જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં મહા તાપ છે, જે વસ્તુ ભોગવવામાં એથી પણ વિશેષ

તાપ રવ્યા કરે છે, તેમજ પરિણામે મહાતાપ, અનંત શોક અને અનંત ભય છે; તે વસ્તુનું સુખ તે માત્ર નામનું સુખ છે; વા નથી જ.

‘બહુ પુષ્ય કેરા પુંજથી’ પદમાં પણ ઉદ્ઘોષજા કરી છે કે,

પર વસ્તુમાં નહિ મૂંઝવો, એની દયા મુજને રહી,
એ ત્યાગવા સિદ્ધાંત કે, પશ્ચાત્ દુઃખ તે સુખ નહીં.

જેમાં સુખ માનીએ તેમાં જ થોડી વાર પછી દુઃખ લાગે તે સુખ શી રીતે હોય ? ‘જિસ સુખ અંદર દુઃખ બસે, સો સુખ ભી દુઃખ રૂપ.’ (બૃહદ્ આલોચના)

શ્રી દોલતરામજી કૃત ‘જ ઢાળા’ની પમી ઢાળમાં,

ચહુંગતિ દુઃખ જીવ ભરૈ હૈ, પરિવર્તન પંચ કરૈ હૈ
સબ વિધિ સંસાર અસારા, યામેં સુખ નાહિં લગારા ॥

અર્થાતું, ચાર ગતિ અને પાંચ પરાવર્તન - પરિવર્તન કરતા જીવોથી યુક્ત આ સંસાર અસાર છે જેમાં લગાર સુખ નથી.

જગતમાં ચારે તરફ જાણે મશીનોમાંથી સુખ ફેંકાઈ રહ્યું છે, ફૂકાઈ રહ્યું છે, ફેલાઈ રહ્યું છે, છંટાઈ રહ્યું છે, પણ શું એ સુખ છે ? હરગિઝ નહિ, જેવે એમાં સુખની માન્યતા કરી છે, સુખનું આરોપણ-attribution કર્યું છે. સુખ અંતરમાં છે. અંતરનું સુખ અંતરની સ્થિતિમાં છે. (પત્રાંક ૧૦૮)

દુઃખિયાં મનુષ્યોનું પ્રદર્શન કરવામાં આવ્યું હોય તો ખચીત તેના શિરોભાગમાં હું આવી શકું. આ ભારા વચ્ચનો વાંચીને કોઈ વિચારમાં પડી જઈ, ભિન્ન ભિન્ન કલ્પનાઓ કરશે અને કાં તો બ્રમ ગાડી વાળશે, પણ તેનું સમાધાન અહીં જ ટપકાવી દઉં છું. તમે જરૂર માનજો, કે હું વિના-દિવાનાપણે આ કલમ ચલાવું છું. જિજાસા નથી છતાં પૂર્વકર્મ કાં થેરે છે ? અંતરંગ ચર્ચા પણ કોઈ સ્થળે ખોલી શકાતી નથી. એવાં પાત્રોની દુર્લભતા થઈ પડી એ જ મહાદુઃખમતા કહો. (પત્રાંક ૮૨)

અહો ! કૃપાળુ પ્રભુને કેવો ઉપાધિયોગ હતો અને છતાં કેવો સમાધિયોગ રહ્યો છે !

‘જ ઢાળા’માંની ઉજ ઢાળ શ્રી દોલતરામજીના શબ્દોમાં,

આતમકો હિત હૈ સુખ, સો સુખ આકુલતા બિન કહોડ ! એટલે કે, આકુળતા વિનાનું, નિરાકુળ સુખ આત્માનું છે. આપણે અનુકૂળતાને આત્માનું સુખ માન્યું છે ! જો કે, કુંતી માતાએ શ્રીકૃષ્ણજી પાસે દુઃખની માગણી કરી હતી, જેથી વૈરાગ્ય આવે, વધે અને ભગવદ્ ભક્તિ વધુ ગમે. દુઃખ પચાવે તે શક્તિમાન અને સુખ પચાવે તે પુષ્યવાન.

સંભારી લે. યાદ કરી લે. એનો (આત્માનો) આશ્રય કરી લે. એને સમ્યક્ પ્રકારે ધારણ કરી લે. એનું પાલન-પોષજા કરી લે. એને એના અનંત ગુણોથી રૂપી રીતે, ભલી ભાંતિ ભરી દે, પૂર્ણ કરી દે.

૨. દુઃખ લાગશે જ, અને દુઃખનાં કારણો પણ તને દસ્તિગોચર થશે, તેમ છતાં કદાપિ ન થાય તો મારા કોઈ ઠ ભાગને વાંચી જા, એટલે સિદ્ધ થશે. તે ટાળવા માટે જે ઉપાય છે તે એટલો જ કે તેથી બાધ્યાભ્યંતરરહિત થવું.

જીવ માત્રને સુખ પ્રિય છે તેથી તેનો ઉદ્ઘમ કરે છે. પરંતુ 'ભાવનાબોધ'માં કહું છે તેમ વિવેકબુદ્ધિના ઉદ્ઘ વિના તેમાં વિભાગ પામે છે.

પત્રાંક ૧૦૭ 'લોક પુરુષ સંસ્થાને કહ્યો' પદમાં પણ કેવો ઉદ્ઘાપોહ જગાવે છે ?

શું કરવાથી પોતે સુખી ? શું કરવાથી પોતે દુઃખી ?
પોતે શું ? કયાંથી છે આપ ? એનો માગો શીદ્ધ જવાબ.

પોતે સુખી છે તો શું કરવાથી થયો ? પોતે સુખી નથી તો હવે શું કરવાથી થાય ? પોતે દુઃખી છે તો શા માટે છે ? હું કોણ ? વગેરેનો જલ્દી જલ્દી જવાબ માગો, મેળવો.

'બહુ પુરુષ કેરા' પદમાં,

સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે લેશ એ લક્ષે લહો,
કણો કણો ભયંકર ભાવમરણે કાં અહો રાચી રહો ?

સહજ, સ્વભાવજન્ય, સ્વાભાવિક, અનાયાસ સુખમાં રાચવાના બદલે જીવ વિભાવ પરિણતિને ભજે છે, વિભાવ પર્યાયમાં ઐક્ય અનુભવે છે તેથી દુઃખી છે, સુખી નથી.

૦ ભાગને વાંચી જા, એટલે ?

શૂન્ય એટલે મીંઠું, cipher, zero, naught. શૂન્ય એટલે તટસ્થ, નિરપેક્ષ, નિર્વિકલ્પ.
અનંતનું ગણિત તે પૂર્ણનું ગણિત છે, અર્વાચીન ભાષામાં તે શૂન્યનું ગણિત છે. આમાં વિભાજક, વિભાજ્ય, વિભજન ફલ અને શેષ - આ બધું જ અનંત અથવા પૂર્ણ છે. આ જ તેની વિલક્ષણતા છે. આ જ નિરપેક્ષ બ્રહ્મ છે.

પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદં, પૂર્ણત્ત પૂર્ણમુદ્દ્યતે ।

પૂર્ણસ્ય પૂર્ણમાદાય, પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે ॥

બૃહદારઙ્યક ઉપનિષદ અધ્યાય ૫ : બ્રાહ્મણ ૧.

તે બ્રહ્મ પોતાનાં અમૃત રૂપમાં પૂર્ણ છે અને તેનાથી રચાયેલું આ વિશ્વ પણ પૂર્ણ છે અથવા અનંત છે. પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ બહાર આવવા છતાં પણ પૂર્ણ જ શેષ રહે છે.

સંપૂર્ણ અને સર્વશૂન્ય એ બજે એક જ સ્થિતિનાં જુદાં જુદાં નામ છે. આ શૂન્ય અવસ્થાને સર્વ રીતે વૃત્તિવિહીન અવસ્થા ગણી શકાય. તે નિર્મળ બોધિચિત્ત છે. કણો કણો પલટાતી સ્વભાવવૃત્તિ નથી જોઈતી. અમુક કાળ સુધી શૂન્ય સિવાય કંઈ નથી જોઈતું. (પત્રાંક ૧૨૮)

કૃપાપુદેવની કોઈ પણ અવસ્થા, કોઈ પણ તબક્કા, કોઈ પણ પત્ર, કોઈ પણ પદને, કોઈ પણ રીતે વિચારતાં આપણને દુઃખ, દુઃખનાં કારણ મળે તેમછે. 'સમુચ્ચ્યવયચર્ય'માં સ્વયં પ્રકાશે છે કે, બાવીસ વર્ષની અલ્ય વયમાં મેં અનેક રંગ આત્મા સંબંધમાં, મન સંબંધમાં, વચન સંબંધમાં, તન સંબંધમાં અને ધન સંબંધમાં દીઠા છે. નાના પ્રકારની સુષ્ટિ રચના, નાના પ્રકારનાં સંસારી મોઝાં, અનંત દુઃખનું મૂળ, એ બધાંનો અનેક પ્રકારે મને અનુભવ થયો છે. (પત્રાંક ૮૯)

દુઃખના કારણમાં મોહ અને અજ્ઞાનછે, મિથ્યાત્વનું બળ છે જે અનંત કાળ સુધી રજણાવે છે, રખડાવે છે. બાધ રીતે અને આંતરિક રીતે, તેના વિનાનું થવાનું છે, તે ઉપાય છે. ઉપાય (ઉપ+અય) એટલે

સાધન, યુક્તિ, તદભીર, પ્રયત્ન. મિથ્યાત્વની વાંસ જેવી દુર્ભેદ ગાંડ તોડવાની છે. એકે ગ્રંથિ-prejudice કે ગાંડ વાળવામાં કલ્યાણ નથી. તો આ તો મિથ્યાત્વની ગ્રંથિની વાત છે.

શ્રી ભગવદ્ ગીતામાં કહ્યું છે, ઈશ્વર: સર્વભૂતાનાં હૃદેશેજુન તિષ્ઠતિ । હે અર્જુન ! ઈશ્વર સર્વભૂતોના હૃદયમાં રહેલો છે. હૃદય એટલે લોહીનું સંચાલન કરનાર ખાસ અવયવ નહીં પણ વ્યક્તિના અવ્યક્ત કેન્દ્રની વાત છે. તેમાં સર્વ દિવ્ય અને પાર્થિવ શક્તિઓનો સમૂહ રહે છે. તેને 'હૃદયગ્રંથિ' કહી છે. તમામ મનોભાવો અને સંકલ્પોનું અધિકાન પણ તે જ છે. આ ગ્રંથિને એ જ અંતર્ભેદની વાત છે. એમ થતાં આત્મામાં પાતાળ પાણી - અમૃત સરવાણી ફૂટે જ ફૂટે.

૩. રહિત થવાય છે, ઓર દશા અનુભવાય છે એ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું.

રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન એ મુખ્ય કર્મની ગ્રંથ;
થાય નિવૃત્તિ જેહથી તે જ મોક્ષનો પંથ.

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૧૦૦

રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાનથી રહિત થતાં મુક્ત દશા અનુભવાય એ તો સ્પષ્ટ વાત છે. પત્રાંક ૮૨માં,થોડો વખત ગયા પછી એમાંથી ઓર જ થયું. જે થવાનું મેં કલયું નહોતું, તેમ તે માટે મારા ઘ્યાલમાં હોય એવું કંઈ માસું પ્રયત્ન પણ નહોતું, છતાં અચાનક ફેરફાર થયો, કોઈ ઓર અનુભવ થયો, અને જે અનુભવ માયે શાસ્ત્રમાં લેખિત ન હોય, જડવાદીઓની કલ્પનામાં પણ નથી, તેવો હતો. તે કમે કરીને વધ્યો; વધીને અત્યારે એક 'તુંહિ તુંહિ'નો જાપ કરે છે.

ઓર દશામાં 'ઓર' એટલે ?

ઉ=જ્ઞાન, ઉપરથી ઓ થયું. ઓર=જ્ઞાન સ્વરૂપ, વિષ્ણુ સ્વરૂપ, બ્રહ્મ સ્વરૂપ. ઓહ નું ટૂંકું રૂપ ઓ થાય. આમ, ઓર અને ઓમ્ભુ શબ્દને પણ સંબંધ થાય. ઓહ પુકાર, દયા, કરુણા, યાદ કરવા માટે વપરાતો એક અવ્યય પણ ખરો.

સત્પુરુષ એ જ કે નિશદ્ધિન જેને આત્માનો ઉપયોગ છે; શાસ્ત્રમાં નથી અને સાંભળ્યામાં નથી, છતાં અનુભવમાં આવે તેવું જેનું કથન છે; અંતર્ગ સ્પૃહા નથી એવી જેની ગુપ્ત આચયરણા છે. બાકી તો કંઈ કહું જાય તેમ નથી. અને આમ કર્યા વિના તારો કોઈ કાળે છૂટકો થનાર નથી. (પત્રાંક ૭૬)

વળી પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહે છે. પ્રતિ+જા । સ્વીકાર, એકરાર કરીને કહે છે. દશાની ઘોષણા કરી છે. વચ્ચનબદ્ધ થયાછે, "પ્રાણ જાય અસુ બચન ન જાય" બીજા શ્રીરામછે. આ એક પ્રકારના 'વાદા' પણ છે અને 'દાવા' પણ છે. ફરીથી તેમના જ શબ્દોમાં,

બાધ્ય તેમ અભ્યંતરે, ગ્રંથ ગ્રંથિ નહિ હોય;
પરમ પુરુષ તેને કહો, સરળ દસ્તિથી જોય. ૫ (પત્રાંક ૭૮)

૪. તે સાધન માટે સર્વસંગ પરિત્યાગી થવાની આવશ્યકતા છે. નિર્ણથ સદગુરુના ચરણમાં જઈને પડવું યોગ્ય છે.

તે સાધન એટલે તે દશા સિદ્ધ કરવા માટે, તેની સાધના-ઉપાસના-ઉપાય માટે ત્યાગી

થવાની આવશ્યકતા કહી છે. પત્રાંક ઉત્ત્રમાં, ‘સર્વસંગ’ શબ્દનો લક્ષ્યાર્થ એવો છે કે અખંડ પણો આત્મધ્યાન કે બોધ મુખ્યપણે ન રખાવી શકે એવો સંગ. એવા સંગનો ત્યાગ તે સર્વસંગપરિત્યાગ. કૃપાળુદેવને ઉપાધિપ્રસંગ અને ઉદાસીનતા વચ્ચે જાણે દોડ લાગી અને અતિઉદાસીનતા જતી જતાં, તેમનાં અત્યંત ઉદાસ પરિણામ થઈ જતાં ચિત્ત ક્યાંય ક્ષાશવાર પણ ટક્કું નથી. અપ્રતિબદ્ધપણે, પ્રતિબંધ રહિતતાથી, તદ્દન અસંગતતામાં રહેવા માટે સર્વસંગપરિત્યાગ જરૂરી માન્યો છે. તે માટે નિર્જ્ઞથ સદ્ગુરુ એટલે ગ્રંથિ રહિત ગુરુ, મિથ્યાત્વની ગાંઠ નથી તેવા સત્તને પ્રાપ્ત ગુરુ, બાધ્ય ગ્રંથિ પણ છૂટી ગઈ છે તેવા ગુરુ. પત્રાંક ૪૪૮ પ્રમાણે, માહિત્બાની-શ્રમજા-ભિક્ષુ અને નિર્જ્ઞથ એ ચારની અનુકૂળે વિશેષથી વિશેષ વીતરાગ અવસ્થા છે. નિર્જ્ઞથની ઘણી દશાઓમાં એક શબ્દ આત્મવાદપ્રાપ્ત હતો.

જિનાગમમાં પુલાક, બકુશ, કુશીલ, પ્રતિસેવન અને સ્નાતક એમ નિર્જ્ઞથના પ્રકાર દર્શાવ્યા છે.

ઘણા કાળ સુધી નિર્જ્ઞથ શબ્દ જ વધુ વપરાયો છે. સર્વજ્ઞનો ધર્મ, વીતરાગનો ધર્મ, આત્માનો ધર્મ, જિન પ્રરૂપિત ધર્મ એટલે કે જૈન ધર્મ જેવા શબ્દપ્રયોગ પાછળથી પ્રયોજાતા લાગે છે. જુઓને, પરમ કૃપાળુદેવે પણ નિર્જ્ઞથ શબ્દ સવિશેષ લખ્યો છે.

ટૂંકમાં, તેમણે આત્મા પ્રાપ્ત કર્યો, દશા કરીને પ્રગટ કરી (ઓર દશા), પોતે સદેહે વિઘમાન પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષ છે, માટે આપણાને નિર્જ્ઞથ સદ્ગુરુના ચરણમાં જઈને પડવાનું લખ્યું છે તે આજે પણ તેમને જ પ્રત્યક્ષ માનવા યોગ્ય છે. આત્મત્વપ્રાપ્ત પુરુષનાં જ ચરણક્રમ સેવવા યોગ્ય છે.

ભાવ અપ્રતિબદ્ધતાથી નિરંતર વિચરે છે એવા જ્ઞાની પુરુષનાં ચરણારવિંદ, તે પ્રત્યે અચળ પ્રેમ થયા વિના અને સમ્યક્ પ્રતીતિ આવ્યા વિના સત્ત સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને આવ્યેથી અવશ્ય તે મુમુક્ષુ જેનાં ચરણારવિંદ તેણે સેવ્યાં છે, તેની દશાને પામે છે. (પત્રાંક ૧૮૪)

૫. જેવા ભાવથી પડાય તેવા ભાવથી સર્વકાળ રહેવા માટેની વિચારણા પ્રથમ કરી લે. જો તને પૂર્વકર્મ બળવાન લાગતાં હોય તો અત્યારી, દેશત્યાગી રહીને પણ તે વસ્તુને વિસારીશ નહીં.

એક સ્પષ્ટતા કરું કે, ‘તત્ત્વજ્ઞાન’ની અમુક જૂની આવૃત્તિમાં કદાચ ‘પડાય’ના બદલે ‘ચઢાય’ છપાયું છે. પણ પરમ કૃપાળુદેવના હસ્તાક્ષરમાં ‘પડાય’ છે, તે જ માન્ય કરવા યોગ્ય છે.

સદ્ગુરુ મણ્યા ને શિરોમાન્ય કર્યા, તેમનાં ચરણમાં મસ્તક મૂક્યું તો જે ઉત્કૃષ્ટ ભાવથી મૂક્યું હોય તેવા જ ભાવ છેક ભરણ સુધી ટકી રહે તેનો વિચાર પહેલાં કરી લેવો. પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજી સમજાવે છે તેમ, હાથીના દાંત બે ફૂટે છે તે નીકળ્યા તે નીકળ્યા. પછી પાછા પેસે નહીં. તેમ સદ્ગુરુથોરો જીવે લીધેલો અલ્ય ત્યાગ પ્રાણત્યાગ જેવા પ્રસંગે પણ ચૂકવો નહીં. આજના જીવોની મનોદશા તથા વર્તના કાચબાની ડોકની પેઠે બહાર નીકળે છે અને અંદર પેસી જાય તેવી અસ્થિર છે, તેમ નહીં કરવા માટેની વિચારણા પ્રથમ કરી પછી સદ્ગુરુના ચરણમાં જઈને પડવું. પોતાની શક્તિ-સંયોગ પ્રમાણે ભાવ કરવા, વિચાર કરવા અને પછી દઢ નિશ્ચયમાં ટકી રહેવું.

માઉન્ટ આબુ - શ્રી આબુજી તીર્થની વાત છે. રથી જૂન, ૧૯૪૮નો દિવસ. પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજીએ પ્રસ્તુત પત્રનાં આ વચનને સમજાવતાં કહ્યું કે, ભવિષ્યમાં દોષ ન આવે તેવા ભાવે સદાય રહેવાય તેવી વિચારણા પહેલી કરવી. જ્ઞાનીનું ખોઢું - ખરાબ ન દેખાય તેમ કરવું.

માનો કે, આપણાં પૂર્વોપાર્જિત કર્મ બળિયાં છે અને ગમે તેટલી તીવ્ર ભાવના હોવાછતાં

કેટલાક પ્રતિબંધવશાતું ત્યાગ-દીક્ષા-સંયમ-ચારિત્ર્ય કે સર્વસંગ પરિત્યાગ લઈ શકતા નથી તો અંશે ત્યાગ કરીને કે બિલકુલ ત્યાગ કર્યા વિના પણ તે વસ્તુ (આભા) અને તેનું શરણ પકડાવનાર સદ્ગુરુને શરણે જવાનું ભૂલીશ નહીં, વિસારે પાડીશ નહીં, વિસરી જઈશ નહીં. જ્ઞાનીનું શરણ તે જ્ઞાનીનું શરણ, લેતાં જ રણથી જરણ ફૂટે. અને અજ્ઞાનીનું શરણ તે અજ્ઞાનીનું શરણ, અનંત ભવનું કારણ. એટલે એમ ત્યાગ કરી દીધે મોહ જતો રહેતો નથી, મોહ છેતરાતો નથી.

શિખરિણી

હવે તો હે ! સ્વામી, તવ ચરણની ભેટ થઈ તો,
સુણાવો, સદ્ગુરૂઓ, ભવ તરણ શ્રદ્ધા પ્રગટજો;
'ધૂટું, ધૂટું ક્યારે ?' સ્વગત ભાષકારા જગવજો,
વિસારું શા સારુ ? સમરણ તમારું સતત હો !

'પ્રજ્ઞાવબોધ' પુષ્પ ૧ : કરી ૧૧ : પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજી

d. પ્રથમ ગમે તેમ કરી તું તારું જીવન જાગ. જાગવું શા માટે કે ભવિષ્ય સમાધિ થવા. અત્યારે અપ્રમાદી થવું.

જેને પોતાનું જીવન સુધારવું છે, સાર્થક કરવું છે, ઘડવું છે તેને માટે સુંદર શીખ, સલાહ કે શિખામણ છે. "આમ કરું, તેમ કરું, આવો બની જઉ. સાધુ-સાધ્યી થઈ જઉ, બધું છોડી દઉ" તેમ નહીં. કલ્યાણ થવું તો જ્ઞાની પુરુષના લક્ષમાં હોય છે. (પત્રાંક ૪૬૬:૬)

ભવિષ્ય એટલે બને રીતે. વર્તમાન ભવનો હવે પદ્ધીનો કાળ તે ય ભવિષ્ય છે અને આ ભવે આયુષ્ય પૂરું થતાં ભવાંતર થાય, બીજે જન્મ-જીવન-મરણ થાય તે પણ ભવિષ્ય છે. તેમાં સમાધિ થવા જીવન જાગવું જોઈએ. સમાધિ એટલે ? કૃપાળુદેવે સરસ, સંક્ષિપ્ત અને સચોટ વ્યાખ્યા કરી કે, આત્મપરિણામની સ્વસ્થતાને શ્રી તીર્થકર સમાધિ કહે છે. (પત્રાંક ૫૬૮)

દોહરા

જન્મ-મરણ વચ્ચે જીવન, લાંબું ટૂંકું જાગા;
સ્વ સ્વરૂપ સ્થિતિ કરે, તે જીવું પરમાણા.

પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજી

આવી સ્વસ્થતા, સમાધિભાવ વિના સભ્યકુદર્શન નથી અને સમક્ષિત વિના મોક્ષ નથી. પરંતુ, મૂળ કારણ તો સત્પુરુષ જ છે.

જ્ઞાનગમોમાં ચાર મૂળ સૂત્ર, તે શ્રી દશવૈકાલિકજી, શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી, શ્રી નંદીસૂત્ર અને શ્રી અનુયોગદ્વાર. શ્રી મહાવીર પ્રભુની અંતિમ દેશના તે શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્ર. તેનાં તેવ અધ્યયન. તેના ૧૦માં દુમપત્રક અધ્યયનની ઉજ ગાથામાંથી છત્રીસે છત્રીસ ગાથાનાં ચોથાં ચરણે શ્રી મહાવીર સ્વામીનો શ્રી ગૌતમ પ્રભુનાં સંબોધન થકી આપણને મુમુક્ષુઓને પણ સદ્ગુરૂઓધ છે કે, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ! હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પ્રમાદ કરીશ નહીં. આંખના એક પલકારામાં તો અસંખ્ય સમય વહ્યા જાય છે. કેવું છે સર્વજ્ઞ પ્રભુનું સૂક્ષ્મ જ્ઞાન અને બોધ ?

પ્રમાદ વિષે તો 'મોક્ષમાળા'માં આખો ૫૦મો પાઠ લખવાની કૃપા કરી છે. લઘુશંકા

જેટલા પ્રમાદથી જે પ્રભુનો મહાવીર સ્વામીના સમયમાં મોક્ષ ન થયો તે બીજા મહાવીર પરમ કૃપાળુદેવ તરીકે, અપ્રમાદ યોગી થઈને, પોતાના અનુભવનું ભાતું, ભાથું, ભથ્યું આપણને પીરસત્તા કહેતા જાય છે કે, અત્યારે અપ્રમાદી થવું.

શ્રી ‘ગોમ્મટસાર’ ગ્રંથમાં, પ્રમાદના ૩૭, ૫૦૦ લેદ દર્શાવ્યા છે. બધાનો સારાંશ કે, સ્વરૂપનું વિસ્મરણ તે પ્રમાદ. પ્ર+મદ. પ્રકૃષ્ટ, પ્રથમ, પ્રધાન, પ્રમુખ અને ઉત્કૃષ્ટ એવું પોતાનું આત્મસ્વરૂપ, પોતે, પોતાને ચૂકી જાય છે, ભૂલી જાય છે, પોતાનાં આત્મપદથી ચ્યુત કે બષ્ટ થઈ જાય છે તે પ્રમાદ.

ઈન્ડ્રવજ

જે તીવ્રતા જ્ઞાનની અપ્રમાદે,
સાધી, પ્રકાશી ગુરુ રાજચંદ્રે,
તે સર્વ રીતે અવિરોધ જ્ઞાણી,
એવું, નમી નિત્ય અગાધ વાણી. ૧

આયુષ્ય દોરી તૂટી તે તૂટી જો,
તે સાંધવાની ન જગે બૂટી કો,
તેથી મળેલી તક ના જવા હે,
જ્ઞાના ગુમાવે પળ ના પ્રમાદે. ૪

પ્રજ્ઞાવખોધ પુષ્ય ૮ : પ.પુ.બ્રહ્મચારીજી

વિષય, કષાય, મદ, સ્નેહ અને નિદ્રા : આ મુખ્ય ભેદ છે પ્રમાદના. લગભગ સમય આમાં જ પસાર કરતા જીવોને જોઈને કરુણાશીલ કૃપાનાથે અપ્રમાદી થવાની આજ્ઞા કરી છે.

૭. તે આયુષ્યનો માનસિક આત્મોપયોગ તો નિર્વેદમાં રાખ.

હવે બાકી રહેલાં આયુષ્યનો સહૃપયોગ કરવા કહે છે. આ આયખાના અમુક દાયકા તો ગયા, શેષ સમયમાં શરીરની નશરતા, ઈન્ડ્રિયોની શિથિલતા કે ગમે ત્યારે ગમે તે કર્મ ફૂટી નીકળે. માટે સંસારથી વેરાગ્ય, ઉદાસીનતા લાવી માનસિક રીતે - મનથી તો ભવ પ્રત્યે બેદ રાખી શકાય તે નિર્વેદ છે. નિર્વેદઃ ભવરિક્તતા । દુઃખથી ભરપૂર આ ભવરૂપ કારાગૃહમાં, કર્મરૂપી દંડથી પીડાતાં, કોઈ પણ મકારે તેનો પ્રતિકાર કરવાને અસમર્થ થતાં, સંસાર ઉપર ઉદાસીન થવાય છે. આ ભવને નરક સમાન ગણી તેમાંથી નાસી છૂટવાના ઉપાયનો વિચાર કરવો અને સંસારથી ઉદ્ઘિગ્ન રહેવા કમર કસવી તે છે નિર્વેદ. નિર્વેદો ભવવૈરાગ્યમ् । સંસાર પ્રતિ વિરક્ત ભાવ તે નિર્વેદ. કામભોગથી પાછા હઠવાની તાલાવેલી, આરંભ-પરિગ્રહથી મુક્ત થવાની અભિલાષા, ત્યાગ ઉપર પ્રીતિ તે નિર્વેદ. સંસારશરીરભોગેષુ ઉપરતિઃ । સંસાર, શરીર, ઈન્ડ્રિય વિષયના ભોગના ત્યાગની ભાવના તો રાખી શકાય.

ટૂંકમાં બંદીખાના - Jail માં રહેલા કેદીને ગમે તેટલી સગવડ આપવામાં આવે તો પણ તેમાંથી છૂટવાની ઈચ્છા કરે છે તેમ સંસારમાં ચક્રવર્તીનાં સુખ ભોગવતાં થકી પણ ભવભમણથી છૂટવાની ઈચ્છા, અંતરમાં થતો બેદ અને ભવપાશથી છોડાવનાર સદ્ગુરુને શરણે જવાની પ્રબળ જિજ્ઞાસા થવી તે નિર્વેદ.

માયિક સુખની સર્વ પ્રકારની વાંદ્ચા ગમે ત્યારે પણ છોડ્યા વિના છૂટકો થતો નથી. તો જ્યારથી આ વાક્ય શ્રવણ કર્યું ત્યારથી જ તે કમનો અભ્યાસ કરવો યોગ્ય જ છે એમ સમજવું. તેની જ આજ્ઞાનું સર્વ પ્રકારે નિઃશંકતાથી આરાધન કરવું અને તો જ સર્વ માયિક વાસનાનો અભાવ થશે એમ સમજવું. (પત્રાંક ૧૬૬)

આત્મ-ઉપયોગ એ કર્મ મૂકવાનો ઉપાય. (પત્રાંક ૫-૨૨)

૮. જીવન બહુ દૂંકું છે, ઉપાધિ બહુ છે, અને ત્યાગ થઈ શકે તેમ નથી, તો નીચેની વાત પુનઃ
પુનઃ લક્ષમાં રાખ.

જિંદગી ટૂંકી છે અને જંજાળ લાંબી છે. માટે જંજાળ ટૂંકી કરતો સુખ રૂપે જિંદગી લાંબી લાગશે. (પત્રાંક ૨ : પુષ્પ ૫૧)

જિંદગી અલ્ય છે અને જંજાળ અનંત છે. સંખ્યા ધન છે અને તૃષ્ણા અનંત છે, ત્યાં સ્વરૂપસમૃતિ સંભવે નહીં; પણ જ્યાં જંજાળ અલ્ય છે અને જિંદગી અપ્રમતા છે તેમ જ તૃષ્ણા અલ્ય છે અથવા નથી અને સર્વસિદ્ધિ છે ત્યાં સ્વરૂપસમૃતિ પૂર્ણ થવી સંભવે છે. (પત્રાંક ૩૧૮)

શ્રી સદ્ગુરુદેવ તો સંસ્તારક પણ આપણા પ્રસ્તાર (પથાર) પારાવાર !

થોડી-સી જિન્દગી સુપન-સી માયા, ઇસમે ક્યું ઉલજ્ઞાયા હૈ રે...!

૧. જિજાસા તે વસ્તુની રાખવી.

જ્ઞા એટલે જાણવું. જિજાસા એટલે જાણવાની ઈચ્છા-આશા. આખી આલમમાં જાણવા યોગ્ય તો એક આત્મા જ છે. વસ્તુ કહેતાં પણ તું જ્યાં...જેમ...જે સ્વરૂપે વસેલો છે તે. વસ્તુ શર્ષદમાં પણ, અસ્તુ એટલે હોવું. તું જે અસ્તિત્વ ધરાવે છે, જે સ્વરૂપે છે તે.

આઠ યોગદાનિમાં, બીજી યોગદાનિમાં જીવ આવે ત્યારે જિજાસા ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ઉદ્દેગ દોષનો ત્યાગ થાય છે. “જિજાસા ગુણતત્ત્વની, મનમોહન મેરે” એમ ઉપાધ્યાય શ્રી પશોવિજ્યજી મ.સા.રચિત આઠ યોગદાનિની સજાયમાં ગાઈએ છીએ.

કથાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ;
ભવે જેદ અંતર દ્યા, તે કહિયે જિજાસ ૧૦૮
તે જિજાસુ જીવને, થાય સદ્ગુરુ બોધ;
તો પામે સમકિતને, વર્તે અંતર શોધ. ૧૦૯
શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર

તે વસ્તુના વિચારમાં પહોંચો કે જે વસ્તુ અતીદ્રિય સ્વરૂપ છે. (‘મોક્ષમાળા’ શિક્ષાપાઠ ૧૦૧-૮) શીર્ષક જ પાઠનું છે, સ્મૃતિમાં રાખવા યોગ્ય મહાવાક્યો. હવે આપણે કેમ વિસ્મૃત કરાય ?

જિજાસાની વાત આવે અને નચિકેતા ન સાંભરે તો જ નવાઈ. નચિકેતા એટલે જ અવિજ્ઞાત, જેણે આત્મા નથી જાણ્યો તે. યમ રાજનાં દ્વાર ખખડાવીને પણ મરણ પછી શું ? અને એમ આત્મતત્ત્વ ઓળખવાની તેની જિજાસા ઓર હતી.

૨. સંસારને બંધન માનવું :

રાગ વિના સંસાર નથી અને સંસાર વિના રાગ નથી. (મોક્ષમાળા શિક્ષાપાઠ ૧૦૧-૭)

આ સંસારમાં ગમે તેટલી શાતા મળે તેવા સંયોગો હોય તો યે એ સંસારછે, મોક્ષ નથી. એ સંસાર મારો નથી, હું મોક્ષમયી છું એમ ચિંતવનું તે સંસારભાવના. આ સંસાર સમુદ્રમાં અનાદિ કાળથી ચારે ગતિમાં ભ્રમણ કર્યા કર્યું છે. બધાં જ દુઃખ અનંત અનંત વાર ભોગવ્યાં છે. સંસારમાં એવું કોઈ પુદ્રગલ બાકી નથી કે જે જીવે શરીરરૂપે, આહાર રૂપે ગ્રહણ ન કર્યું હોય.

આ સંસારમાં ગમે તેટલા અનુકૂળ અને ઉજજવળ સંયોગ સાંપડ્યા હોય તો યે એ બંધન છે, બેડી છે, સોનાની પણ બેડી છે. આ સંસારબંધનની જંજરથી ક્યારે છૂટીશ ? સમ+સૃ । બધી બાજુથી જેમાં સરી પડાય છે, લસરી જવાય છે તે સંસાર. કાણો કાણે વિભાવમાં વખ્યો જ જાય છે તે છે સંસાર.

આ સંસારે રે હું હજુ દૂબિયો, પાખ્યો ન કેવળજ્ઞાન;
ક્યારે ક્યારે રે હે પ્રભુ ! આપશો ? આ બાળકને ય ભાન.

જાગો હે જીવો રે, મોહ કરો પરો.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્ય ૧૦૪ : પ.પુ.બ્રહ્મચારીજ

૩. પૂર્વકર્મ નથી એમ ગણી પ્રત્યેક ધર્મ સેવ્યા જવો. તેમ છતાં પૂર્વકર્મ નકે તો શોક કરવો નહીં.

પૂર્વસંચિત કર્મને જ આગળ ન કરવાં એમ કહેછે. કર્મ એ જડ વસ્તુ છે. જે જે આત્માને એ જડથી જેટલો જેટલો આત્મબુદ્ધિએ સમાગમ છે, તેટલી તેટલી જડતાની એટલે અખોધતાની તે આત્માને પ્રાપ્તિ હોય, એમ અનુભવ થાય છે. (પત્રાંક ૫૫)

પરમોપકારી પ.પુ.પ્રભુશ્રીજ્ઞાન બોધમાં ખાસ આવે કે, કર્મ જડ છે, બકરાં છે. આત્મા ચેતન છે, સિંહ છે. આપણે ઘેટાં-બકરાંના ટોળાવાળાં કે સિંહનાં ? શ્રી મહાવીર સ્વામીએ કેટકેટલા ઉપસર્ગ-પરિષહ વેદા ? એ જ મહાવીર પ્રભુનાં આપણે સંતાનો છીએ, મહાવીર સ્વામીનાં શાસનમાં જીવી રખ્યાં છીએ, મહાવીર દેવનું લંઘન-ઓળખચિહ્ન પણ સિંહ હોવાથી શૂરવીરતા દાખવીને, પૂર્વકર્મ નથી એમ ગણીને, કર્મભાવને અજ્ઞાન માનીને, પ્રત્યેક ધર્મ એટલે દરેક ફરજ-કર્તવ્ય બજાવતા રહેવું, વિરક્ત ભાવે, નિર્વેદ સાથે.

વળી, પ્રત્યેક ધર્મ એટલે એક આત્મા પ્રત્યેનો ધર્મ, આત્મધર્મ. એક કહેતાં જ આત્મા. તેના પ્રત્યેનો ધર્મ, ફરજ શું છે ? તેની દ્યા, સ્વદ્યા, સ્વરૂપ દ્યા, નિશ્ચય દ્યા કરતાં આત્માની જ યાદ રહેવાની. છતાં એવાં કોઈ કર્મ નકે તો, તેનું દુઃખ ન લગાડવું, શોક ન કરવો. પૂર્વનાં અશુભ કર્મ ઉદ્ય આવ્યે વેદતાં જો શોચ કરો છો તો હવે એ પણ ધ્યાન રાખો કે, નવા બાંધતાં પરિષામે તેવાં તો બંધાતાં નથી ? (પત્રાંક ૮૫)

૪. દેહની ચિંતા રાખે છે તેટલી નહીં પણ એથી અનંત ગણી ચિંતા આત્માની રાખ, કારણ અનંત ભવ એક ભવમાં ટાળવા છે.

જો જીવને ખરાં સુખની ખબર હોય, ભલે ને બુદ્ધિબળે કે વિચારનાં ધોરણે, તો આત્માની ચિંતા અવશ્ય કરે. આ દેહમાં આવ્યાને કેટલાં વરસ થયા ? તેમાં સુખી થયો કે દુઃખી ? કાયાનાં દુઃખ કંઈ ઓછા નથી. દેહની આળપંપાળ ને સાર સંભાળમાં કેટલો વખત વીત્યો ? અને વળી દેહનાં સુખે સુખી નથી. શરીર એ જ વેદનાની મૂર્તિ છે. (પત્રાંક ૮૨૭) પોતાનાં સુખનું જ જીવને ભાન નથી, એ જ ખરું દુઃખ છે.

હવે જો ભવભામણના ફેરા ઓછા કરવા હોય તો, આત્મા સુખી થાય તેવું કંઈક કરવું જોઈએ. દેહની ચિંતા ઓછી રાખીએ અને આત્માની વધુ રાખીએ તો, અનંતકાળથી મ્રાપ્ત ન કર્યું તેવું અપૂર્વ સમ્યક્ત્વ પણ સિદ્ધ થઈ શકે. અને તો પછી આ એક ભવમાં અનંત ભવ ટાળી શકીએ. દેવોને ય દુલભ એવા આ મનુષ્ય દેહે ધર્મ પામવાનો કંઈક પુરુષાર્થ થઈ શકશે. જો કે પુદ્ગલનો એ દેહ, તો પણ ઓર સ્થિતિ તાં છે. (પત્રાંક ૧૦૭)

ટૂકમાં, દેહ દેવળ કરતાં દેવળમાં વિરાજમાન દેવની ચિંતા, ચિંતવના, દ્યા ખાવા જેવું છે. કારણ કે, આત્મા જીવો કોઈ દેવ નથી. (પત્રાંક ૨૧-૧૨૪)

‘આત્માથી સૌ હીન’ લાગે ત્યારે મોક્ષ સમજાય છે. દેહભાવ છોડવા, દેહાધ્યાસથી છૂટવા, દેહની ચિંતા મૂકવી પડશે.

દોહરા

દેહભક્ત જગમેં ઘણાા, દેશભક્ત છે સ્તોક;
દેવભક્ત જગમેં ઘણાા, ગુરુભક્ત છે કો'ક.

૫. પુ. ભક્તચારીજી

૫. ન ચાલે તો પ્રતિશ્રોતી થા.

કંઈ ન બની શકે તો, પ્રતિશ્રોતી એટલે સ્વીકારનાર થા, એકરાર કર, મારાથી નથી થતું પણ કરવા જેવું તો આ છે એમ રાખ. પ્રતિશ્રુતિ એટલે વાદા-પ્રતિજ્ઞા, પ્રતિધ્વનિ, ગુજ, ઝાંય, એકરાર. વચનામૃતજી જેવું સત્સ્વુત જો કાને પડ્યું હશે તો તેનો પડધો જરૂર પડશે. તે વચનો અવશ્ય ગુજજશો. એમાં રહેલા પ્રકાશની ઝાંય જરૂર પડશે.

શ્રી હારિભદ્રસૂરિજી (૧૪૪૪ ગ્રંથના પ્રણોતા) કૃત ‘યોગબિંદુ’ ગ્રંથમાં, શ્લોક ૨૦૨માં પ્રતિશ્રોત શબ્દ યોજ્યો છે, જેનો અર્થ સંસાર વિમુખ કે આત્મોન્મુખ થાય. એ અર્થ પણ અહીં બેસે છે. વળી, શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી ‘વીતરાગ સ્તવ’ના ૧૮મા પ્રકાશમાં, પ્રતિશ્રોતી એટલે પ્રવાહની સામે જનાર, પ્રવાહથી પ્રતિકૂળ જનાર એવો અર્થ જણાવે છે. આ અર્થ પણ અહીં ઘટી શકે છે. જગતનાં વહેણની સામે જ ભગતે, ભક્તે...મુમુક્ષુએ કે મોક્ષચુએ જવાનું છે ને? અનુશ્રોતે વહેલું સહેલું છે, સુલભ છે પણ પ્રતિશ્રોતે જીવું વિકટ અને દુર્લભ છે.

તો, તાર્કિક શિરોમણિ આચાર્ય શ્રી સમંતબ્દ સ્વામીની રચના ‘યુક્ત્યનુશાસન’ જેની સુંદર ટીકા પંડિત જુગલકિશોર મુખ્તારજી (‘મેરી ભાવના’ રચયિતા) એ કરી છે, તેમાં દરેક જીવે નિરંતર શ્રોતી ભાવના ભાવવાની પ્રેરણા કરી છે, વિધિપૂર્વક - Positively અને નિષેધપૂર્વક - Negatively.

હરિગીત

હકારાત્મક રીતે,
નિર્ગ્રથ છે, નિજ્ઞામ છે, નિઃકોધ, જીવ નિર્માન છે,
નિઃશાલ્ય તેમ નિરાગ, નિર્મદ સર્વદોષ વિમુક્ત છે.

વચનામૃતજીમાંથી જ વાત કરીએ તો, આભ્યંતર પરિણામ અવલોકન હાથનોંધ અનુસાર, દ્રવ્યથી હું એક છું, અસંગ છું, સર્વ પરભાવથી મુક્ત છું. ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત નિજ અવગાહના પ્રમાણ છું. કાળથી અજર, અમર, શાશ્વત છું. સ્વપ્યાય પરિણામી સમયાત્મક છું. ભાવથી શુદ્ધ ચૈતન્ય માત્ર નિર્વિકલ્પ દણા છું. હું અસંગ, શુદ્ધ ચૈતન છું. વચનાતીત નિર્વિકલ્પ એકાંત શુદ્ધ અનુભવ સ્વરૂપ છું. હું પરમ શુદ્ધ, અખંડ ચિદધાતુ છું. પ્રત્યક્ષ નિજ અનુભવ સ્વરૂપ છું, તેમાં સંશય શો? હું શુદ્ધ, બુદ્ધ, ચૈતન્ય ધન, સ્વયંજ્યોતિ, સુખધામ છું. આ Positive શ્રોતી ભાવના.

હરિગીત

નકારાત્મક રીતે,
સ્લી-પુરુષ આદિક પર્યાયો, રસ-વર્ણ-ગંધ-સ્પર્શને,
સંસ્થાન તેમજ સંહનન, સૌ છે નહીં જીવ દ્રવ્યને.

હું અન્યનો નથી, અન્ય મારા નથી, મારું કોઈ નથી, હું કોઈનો નથી, શરીર મારું સ્વરૂપ નથી, હું દેહાદિ શરીર નથી, દેહ-સ્ત્રી-પુત્રાદિક કોઈપણ મારાં નથી. આ Negative શ્રોતી ભાવના.

આમ વિધિ-નિષેધથી મન-વચન-કાયાની સ્થિરતા વડે રોજ વિચારવું કે પાઠ કરવો તે શ્રોતી ભાવના. ટૂંકમાં, જ્ઞાની ભગવંતે આત્માનું જેવું સ્વરૂપ કહ્યું છે તેવું જ છે એ પરમ સત્યને તું અંગીકાર કર, પ્રતિશ્રોતી થા.

પ્રભુશ્રીજીના બોધમાં તો ખાસ આવે કે, વાત છે માન્યાની.

૬. જેમાંથી જેટલું દૂર થાય તેટલું કર.

હુંડાવસર્પિણી જેવો કરાળ કાળ, કળિયુગ, પાંચમા આરા જેવો વિષમ કાળ, વીસમી-એકવીસમી સદીના દુષ્મ કાળના પાકાં ચીભાં જેવા આપણે સાવ ફસકી ન જઈએ એટલે કરુણાભીના થઈને ‘થાય તેટલું’ કરવાની આજ્ઞા કૃપાળુદેવ આપતા હોય તેમ લાગે. જો કે, આપણા પરછોડવાથી આપણી જવાબદારી બેવડાઈ જાય છે ! ખરેખર તો, આત્માએ પોતે જ પોતાનો જવાબ માગવાનો છે અને જવાબ આપવાનો પણ છે. ‘એનો માગો શીધ જવાબ !’ બેદ બંઘેરિને, નિરાશ નહીં થતાં, શ્રી સદ્ગુરુદેવ પરમકૃપાળુદેવને માથે રાખીને મંડી પડવાનું છે. આત્મવીર્ય ગોપવા સિવાય સત્યરૂપાર્થ કરી લેવા કેવી મેરણા કરે છે, ઉલ્લાસ સિંચે છે, પ્રાણ પૂરે છે !

૭. પારિણામિક વિચારવાળો થા.

આપણે જે કંઈ કાર્ય કરીએ, કિયા કરીએ, ભાવ કરીએ, ભાવના ભાવીએ, વિચાર કરીએ, આયોજન કરીએ, નિર્ણય લઈએ, અભિપ્રાય આપીએ તેનાં પરિણામ કે ફળ, આ ભવે અને પરભવે, શું આવશે-કેવા આવશે તેનો વિચાર કરવા કૃપાળુદેવ કહે છે. જો કે, ફળની આશા રાખવાની તો ના છે. ત્યાં ઈચ્છા-કામના અપેક્ષાપૂર્તિના અનુસંધાનમાં વાત છે. એક સંસ્કૃત સુભાષિતનું સ્મરણ થઈ આવ્યું, સહસા વિદ્ધીત ન ક્રિયામ् અવિવેકः પરમ આપદાં પદમ् । કોઈપણ કામ સાહસથી-અવિચારીપણે-ગુણદોષનો વિવેક કર્યા વિના ન કરવું. અવિવેક-અવિચાર આપત્તિઓનું સૌથી મોટું સ્થાન છે.

માલિની વૃત્ત

ગુણવદ્ગુણવદ્વા વા કુર્વતા કાર્યમાદૌ
પરિણતિરવધાર્યા યત્નાઃ પંડિતેન ।
અતિરભસકૃતાનાં કર્મણામાવિપત્તે-
ર્ભવતિ હૃદયદાહી શલ્યતુલ્યો વિપાકઃ ॥
નીતિશતક શ્લોક ૪૮ : શ્રી ભર્તુહરિજી

અર્થાત્ ગુણવાળું કે ગુણ વગરનું કાર્ય કરનારા પંડિતે પ્રથમથી જ યત્નપૂર્વક પરિણામનો વિચાર કરવો જોઈએ. (એટલે કે, આ કાર્યનું પરિણામ સુખદાયક થશે વા દુઃખદાયક તે વિચારવું જોઈએ, તેમ ન કરે તો દુઃખ થાય.) અતિ ઉતાવળથી કરેલાં કર્મોનું પરિણામ (શલ્ય) બાણના ફણાની જેમ મરણ પર્યત હદ્યમાં દાહક થઈ પડે છે.

લેખન-ચિત્રણ સધણું સ્મૃતિના ચિત્રપટમાં છે. બાકી પત્ર-લેખિનીનો સમાગમ કરી જગતમાં દર્શાવવાનું પ્રયત્ન કર્યું નથી. યદિ હું એમ સમજી શકું છું કે તે વયર્યા જનસમૂહને બહુ ઉપયોગી, પુનઃ પુનઃ

મનન કરવા યોગ્ય અને પરિણામે તેઓ ભણીથી મને શ્રેયની પ્રાપ્તિ થાય તેવી છે; પણ મારી સ્મૃતિએ તે પરિશ્રમ લેવાની મને ચોખ્ખી ના કહી હતી, એટલે નિરૂપાયતાથી જ્ઞાન ઈચ્છી લઉં છું. પારિણામિક વિચારથી તે સ્મૃતિની ઈચ્છાને દબાવી, તે જ સ્મૃતિને સમજાવી, તે વયર્ચર્યા ધીરે ધીરે બનશે તો, અવશ્ય ધ્વળ-પત્ર પર મૂકીશા. (પત્રાંક ૮૮)

ભગવાન જેવા ભગવાને...કૃપાળુટેવે પણ પરિણામનો કેવો વિચાર કર્યો છે? તો આપણે અનુયાયીઓએ ખરા અનુયાયી થવું હોય તો અનુશ્રોતી અને પ્રતિશ્રોતી થવું જ રહ્યું.

૮. અનુત્તરવાસી થઈને વર્ત્ત.

અનુત્તર એટલે જેનો જવાબ નથી, જેનો જવાબ આપી શકાય તેવો નથી તે. તે આત્મા એમ કહીએ તો, જવાબ તો આપ્યો ગણાય! અનુત્તર એટલે જેનાથી બીજુ કંઈ ચઢિયાતું નથી તે. સર્વોત્તમ, સર્વોત્કૃષ્ણ, પ્રધાન તે અનુત્તર. અનુત્તર એટલે નિરુત્તર પણ થાય. એક અક્ષર બોલતાં અતિશય-અતિશય એવી પ્રેરણાએ પણ વાણી મૌનપણાને પ્રાપ્ત થશે; અને તે મૌનપણું પ્રાપ્ત થયા પહેલાં જીવને એક અક્ષર સત્ય બોલાય એમ બનવું અશક્ય છે; આ વાત કોઈપણ પ્રકારે ત્રણે કાળને વિષે સંદેહપાત્ર નથી. (પત્રાંક ૩૮૭)

જહાં કલપના-જલપના, તહાં માનું દુઃખ છાંઈ;
મિટે કલપના-જલપના, તથ વસ્તુ તીન પાઈ.
હાથનોંધ ૧/૧૨, ‘મારગ સાચા મિલ ગયા’ ૫૬.

એટલે કે, અંતર્વાચા અને બહિવાચાનો ત્યાગ એકી સમયે થાય છે (સમાસેન) ત્યારે પ્રગટતી પરમાત્માદશાની આશયભરિત ‘સમાધિ શતક’ની સત્તરમી ગાથા અને ઉપરોક્ત કદીમાં ઉપસતી એ જ રહસ્યમયી બાત - જ્યાં મનની કલ્પના-જલ્પના કે વચ્ચનથી કલ્પના-જલ્પના છે ત્યાં દુઃખ છે, એ મટેછે ત્યાં રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ થતાં પરિભ્રમણ મટે છે. ‘એ ત્રણે અભેદ પરિણામથી રે, જ્યારે વર્તે તે આત્મા રૂપ’, મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે... (પત્રાંક ૭૧૫)

આત્મામાં વસવાવાળો થા. ‘મોક્ષભાવ નિજવાસ’, શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર ગાથા ૮૮
સ્વભાવમાં વસવું એ જ મોક્ષવાસ છે, આત્મનિવાસ છે.

એવી દશા લાવવા, જ્યાં આત્મા પ્રગટ છે ત્યાં, પરમકૃપાળું રાજપ્રભુમાં ચિત્તનો વાસ કરવા જેવું છે. પ.૩.૫.પૂ.પ્રભુશ્રીજીના શબ્દોમાં, મનને તે ખીલે બાંધવા જેવું છે.

આખ્યાનકી છંદ

તેવી દશામાં સ્હુરી ઊકતી કો’,
અપૂર્વ આનંદ-જરા સમી જો;
ઊર્મિ ઊરે વિસ્મૃત થાય અન્ય,
સ્વરૂપનું ભાન અક્ષય, ધન્ય! શ્રી રાજચંદ્ર પ્રભુપાદ વંદુ.
પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૮૭, આત્મભાવના : પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજી

૯. છેવટનું સમયે સમયે ચૂકીશ નહીં. એ જ ભલામણ અને એ જ ધર્મ.

છેવટે આ દેહને તો મૂકીને જવાનું છે. શાશ્વત પદાર્થ તો આત્મા જ છે. માટે આત્માનું

સમયે સમયે ચૂકવા જેવું નથી. આખરમાં સમાધિ મરણ કરવા માટે, અંતિમ સમયે સમાધિભાવ રાખવો પડશે. એ માટે અત્યારથી જ, મૃત્યુના આવવા પહેલાં, અસર્વ વેદનીયના ઉદ્ય પહેલાં, સંભાળવા જેવું છે, આત્માની ભાળ લેવા જેવું છે.

એકી સાથે એક જ સમય જવાય છે, બે નહીં.

ક્ષાણ ક્ષાણ જતાં અનંતકાળ વ્યતીત થયો, છતાં સિદ્ધિ થઈ નહીં. (પત્રાંક ૨-૪)

છેવટનો નિર્ણય થવો જોઈએ, સર્વ પ્રકારનો નિર્ણય તત્ત્વજ્ઞાનમાં છે. (પત્રાંક ૬)

મહાવીરના બોધને પાત્ર કોણ? દસ બોલમાં છછો બોલ આપી દીધો કે, ઉપયોગથી એક
પળ પણ ભરનાર. (પત્રાંક ૧૦૫)

કણબીને કણની કિંમત હોય,
વેપારીને મણની કિંમત હોય,
સાધકને ક્ષાણની કિંમત હોય.

ક્ષાણ ક્ષાણ ભયંકર ભાવ મરણે, કાં અહો ! રાચી રહો ? (શિક્ષાપાઠ ૬૭)

ચક્કવર્તીની સમસ્ત સંપત્તિ કરતાં પણ જેનો એક સમયમાત્ર પણ વિશેષ મૂલ્યવાન છે એવો આ મનુષ્યદેહ અને પરમાર્થને અનુકૂળ એવા યોગ સંપ્રાપ્ત છતાં જો જન્મમરણથી રહિત એવા પરમપદનું ધ્યાન રહ્યું નહીં તો આ મનુષ્યત્વને અધિક્ષિત એવા આત્માને અનંત વાર ધિક્કાર હો ! (પત્રાંક ૮૩૫)

ઉપયોગ એ જ સાધના છે, વિશેષ સાધના તે માત્ર સત્યુરૂપના ચરણકમળ છે. (પત્રાંક ૩૭)

તા. ૨-૮-૧૯૮૨ રાજ પ્રભુશ્રીજી બોધ કરે છે,

આત્મા ઉપયોગ સ્વરૂપ છે. ઉપયોગ સદા ય નિરંતર છે. તે ઉપયોગ ઉપર ઉપયોગ રાખવો. સૂર્ય-ચંદ્ર વાદળાં આડે ન દેખાય તો પણ છે એમ પ્રતીતિ છે; તેમ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે એ પ્રતીતિ ભૂલવા યોગ્ય નથી. ઉપયોગ ભૂલી જવાય છે એ ભૂલ મહાવીર સ્વામીએ દીઠી. તે ઠામ ઠામ આગમમાં ઉપદેશી છે. એ સર્વ ભૂલની બીજાભૂત ભૂલ છે.

ઉપયોગ એ ધર્મ. (પત્રાંક ૨૦-૭૨)

છેલ્લે, છેવટનું = છેલ્લું.

ભલામણ = ભલું થાય તેવી શીખ, શિખામણ.

ટૂકમાં, ઉપયોગ એ જ ધર્મ.

પ્રભુશ્રીના શબ્દોમાં, બેંકો હોય તે બીજું જુવે !

અંતમાં, બા.બ્ર.પ.પૂ.ડૉ.શ્રી શાન્તિભાઈના શબ્દોમાં,

હરિગીત

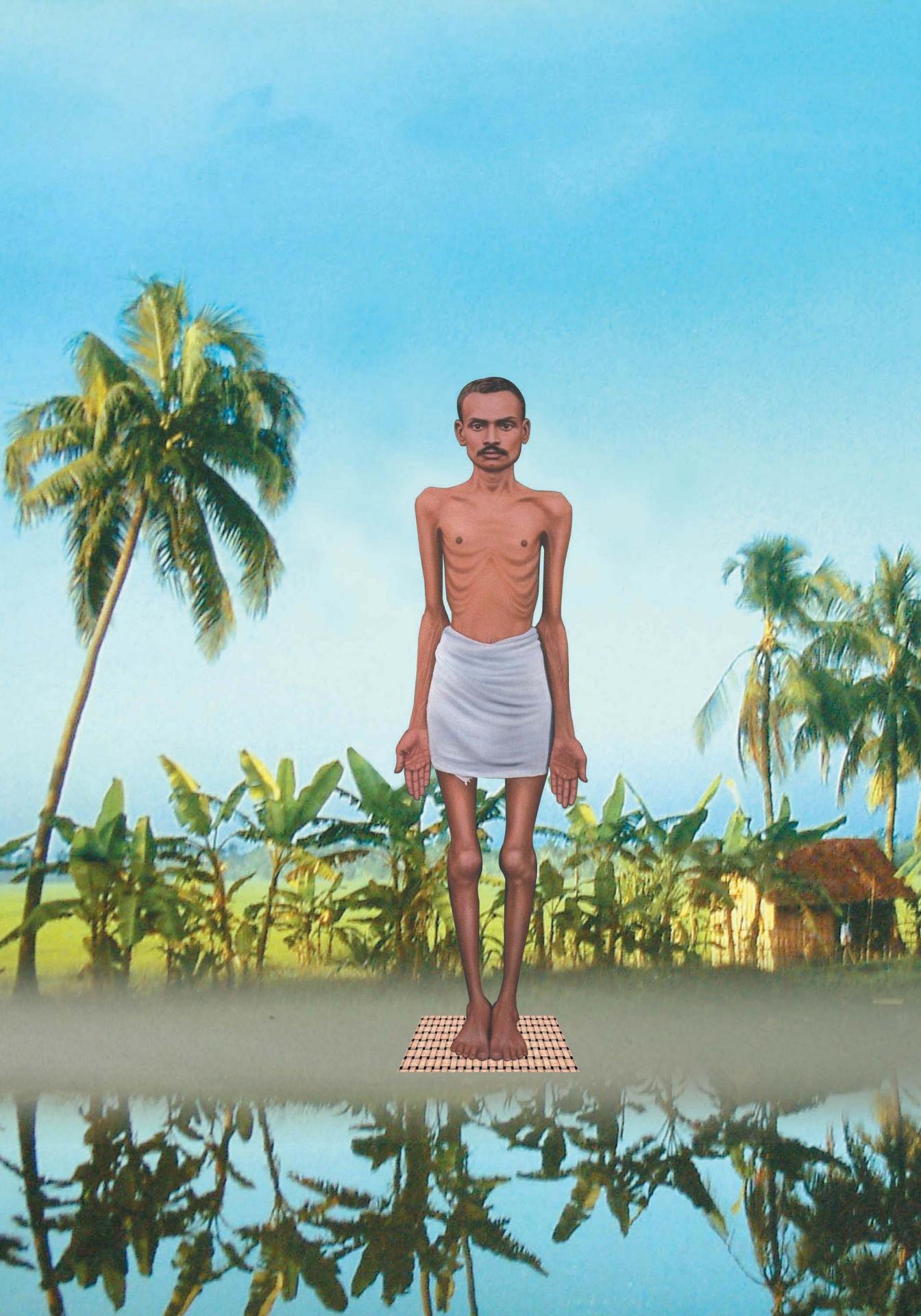
ઉપયોગપૂર્વક સમજ તું, ઉપયોગથી નિજ ભાન લે,

ઉપયોગ વણ વિભાવ નહીં, ઉપયોગ સ્વરૂપ સંભાળી લે;

ઉપયોગપૂર્વક સમજતાં, ઉપયોગ સ્વભાવે સ્વરૂપ છે,

ઉપયોગપૂર્વક સ્વરૂપ કેવલ, સહજ સ્વભાવે સ્થિતિ છે.

★ ★ ★

તો

પત્રાંક ૧૮૦

અમૃતની સચોડી નાળિયેરી

મુંબઈ, માગશર શુદ્ધ ૪, વિ.સં. ૧૯૪૭

પરમ પૂજ્ય શ્રી,

રોમ રોમ ખુમારી ચઢશે, અમરવરમય જ આત્મદાસિ થઈ જશે, એક 'તું હિ તું હિ' મનન કરવાનો પણ અવકાશ નહીં રહે, ત્યારે આપને અમરવરના આનંદનો અનુભવ થશે.

અત્ર એ જ દશા છે. રામ હૃદે વસ્યા છે, અનાદિનાં ખસ્યાં છે, સુરતિ ઈત્યાદિક હસ્યાં છે.

અત્યારે એ જ. થોડું લખ્યું ઘણું કરી જાશજો. સાકરનું શ્રીફળ બધાંએ વખાણી માગ્યું છે; પરંતુ અહીં તો અમૃતની સચોડી નાળિયેરી છે.

પરમકૃપાળુ દેવના પરમાર્થ સખા, હદ્ય રૂપી સુહૃદ્દ, કેવળબીજ સંપત્તિ, પરમ સરળ,
સત્સંગ નૈષિક અને સ્મરણીય મૂર્તિ શ્રી સોભાગભાઈ પર લખાયેલો મ્રસ્તુત પત્ર છે.

અયથાર્થી યથાર્થ તરફ જતાં, વિપરીત શ્રદ્ધાન નહીં પણ સમ્યક શ્રદ્ધાન કરતાં, પર્યાય દાસિમાંથી દ્વયદાસિ કરતાં, દેહદાસિમાંથી આત્મદાસિ કરતાં, દેહથી નેહ 'તેહ' તરફ થતાં, મિથ્યાત્વમાંથી સમ્યક્તવ થતાં, અપ્રતીતિમાંથી પ્રતીતિ થતાં, અવદશામાંથી આત્મદશા થતાં, સંસારસંમુખમાંથી સ્વભાવસંમુખ થતાં, ઈહલોકમાંથી સત્તુ લોકમાં જતાં, સાચી દિશા પકડતાં સ્વરૂપ દેશ તરફ જતાં, દેહભાવના બદલે આત્મભાવ થઈ જતાં અને 'લોક છતાં અલોકે દેખતાં' શું થાય?

તો પરમકૃપાળુ પ્રભુએ ચોખ્યુંચાણક લખી જ દીધું (કારણ કે, આપણને લક્ષ કરાવવો છે !) કે રોમે રોમે, અંગે અંગે, અસંખ્યાત આત્મપ્રદેશો આત્માનાં અસ્તિત્વના આનંદનો ખુમાર ચઢશે, પ્રતીતિની ખુમારી ચઢશે, તું હિ - તું હિ નો વિકલ્પ પણ નહીં રહેતા અભેદ સ્વરૂપની નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થશે અને આનંદનો અનુભવ થશે.

અમરવર એટલે ?

અમર કહેતાં ઈન્દ્ર, વર કહેતાં શ્રેષ્ઠ. નાગેન્દ્ર, ધરણેન્દ્ર, ચંદ્ર, ઈન્દ્ર બધામાં શ્રેષ્ઠ તે આત્મા.

અમર એટલે સોનું. સો ટચનું કે ચોવીસ કેરેટનું સોનું તો શુદ્ધાત્મા જ.

અમર એટલે પારો. પારો હાથમાં આવે નહીં છતાં હાથમાં જ છે તેમ મોક્ષ જેની હથેળીમાં છે તે આત્મા.

પારો ફૂટી નીકળે છે તેમ આનંદના કિરણો ઊગી નીકળે છે તે આત્મા.

અમર એટલે ઉત્ત કે ઉત્ત કરોડનો આંક. ઉત્ત કરોડ દેવની તો એક માન્યતા છે પણ ઉત્ત દેવો જેમાં વસે છે તે મહાદેવ આત્મા.

અમર એટલે ચિરંજીવી. સાત કે વધુ ચિરંજીવી કહેવાતા હશે, ચાર શાશ્વત તીર્થકર પણ ગણાય છે. બધા ચિરંજીવીમાં શ્રેષ્ઠ અને સામાન્ય તે આત્મા.

અમર એટલે અવિનાશી. આત્મા તો અજર, અમર, અવિનાશી છે.

“ભાસ્યું નિજ સ્વરૂપ તે, શુદ્ધ ચેતના રૂપ;
અજર અમર અવિનાશી ને દેહાતીત સ્વરૂપ.”

શ્રી આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્ર ગાથા ૧૨૦.

ટૂકમાં, અમરવરના આનંદનો અનુભવ એટલે આત્માના આનંદનો અનુભવ.

વિકલ્પ સૌ ક્ષેય તણા વિસાર્યે, બને રહેવું અનુભૂતિ સારે;
આત્મા રહે ક્ષેયરૂપે જ એક, અનન્ય રૂપે પરિણામ છેક. ૨૪
તેવી દશામાં સ્ફૂરી ઊઠતી કો, અપૂર્વ આનંદ-જરા સમી જો,
ઉર્ભિ ઉરે વિસ્મૃત થાય અન્ય, સ્વરૂપનું ભાન અકથ્ય ધન્ય ! ૨૫
એવો ન આનંદ જરા ય ભોગે, કહ્યો અતીન્દ્રિય મહાજનોએ;
ના એ અનુમાન, ન માત્ર શ્રદ્ધા, અનુભવે તે સમજે સ્વવેતા. ૨૬
શ્રી રાજચંદ્ર પ્રભુપાદ વંદું.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૮૭, આત્મભાવના : પ.પુ.બ્રહ્મચારીજી

કૃપાળુ પ્રભુ પોતાની દશા ખુલ્લી કલમે ખુલ્લંખુલ્લા સ્પષ્ટ કરીને આપણા જેવા અનેકાનેક
પર પરમ કરુણા કરે છે, અત્ર એ જ દશા છે. આત્મભાવ આત્માકાર થઈને બેઠા છે, અનાદિ કાળનાં આવરણ આધાં
(દૂર) થયાં છે, ખરી ગયાં છે એટલે શુદ્ધાત્મા જળહળ જ્યોતિષ્માન છે અને એટલે સુરતિ-ચિત્ત પ્રસન્નતા હસી ઉઠે છે,
ધ્યાનવૃત્તિ ખીલી ઉઠે છે, મુખમુદ્રા મુખરી ઉઠે છે, બ્રહ્મ સાથે એકાકારતા ઉદ્ભૂતે છે અને પરમાત્મપદ સાથે તાળી દેતાં
એકતાન થઈ, એકતાર થઈ, આત્માનું સંગીત રણજાહી ઉઠે છે.

ચિદાનંદકી મોજ મચી હૈ, સમતા રસકે પાનમે;
તાલી લાગી જબ અનુભવકી, તબ જ્ઞાન કોઉં સાનમે.

હમ મગન ભયે પ્રભુ ધ્યાનમે.

શ્રી શાન્તિનાથ સ્વામી સ્તવન : ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી

જાપ મરૈ, અજપા મરૈ, અનહદ ભી મર જાય,
સુરતિ સમાની સબદમે, તાહિ કાલ નહિ ખાય.

કબીર સાહેબ

કબીરજી અને યોગીરાજ શ્રી આનંદધનજી સુરતિને સ્મૃતિ, સુભિરન, સ્મરણના અર્થમાં
ઘટાવીને તેને મૃત્યુંજ્ય કે કાલાતીત કહે છે. સ્મૃતિ જો સમ્યક્ અને સમગ્ર હોય તો તે જ સમાધિનું સિંહદ્વાર છે.

આ તો શુદ્ધાત્માનો - પરમકૃપાળુ રાજપ્રભુનો રણકાર છે જ્યાંથી આપણને સંસારથી
છૂટવાની વાર્તાનો ભણકાર થાય છે. અનાહત નાદ બજુ રહ્યો છે.

શુદ્ધતા વિચારે, ધ્યાવેં, શુદ્ધતામેં કેલિ કરે;
શુદ્ધતામેં સ્થિર વહે, અમૃતધારા બરસેં.

નાટક સમયસાર : શ્રી બનારસીદાસજી

અનાહત એટલે વગર વગાડ્યે, આપોઆપ. અનાહત નાદ એટલે વગર વગાડ્યે વાજું (વાદ્ય) વાગવા મંડે તે, સંગીત ગુજરાતી લાગે તે. અનાહત નાદના દસ પ્રકાર કે પગથિયામાં, ૫ મે પહોંચી જતાં, આત્માનું અદ્ભુત સંગીત ગુજરાતી લાગે છે, આત્માના આનંદની અનુભૂતિ થતાં ગીત ગવાવા લાગે છે, ભવબંધનથી મુક્ત થવાની એકમાત્ર રીત રસળાવા લાગે છે. અમૃતરસની હેલી ચેઢે છે !

વાજાં વાગિયાં રે, વાજાં વાગિયાં,
વાજાં વાગ્યાં સદ્ગુરુને દરબાર

અનહદ વાજાં વાગિયાં....

વાજાં વાગ્યાં કૃપાળુને દરબાર

વાજાં વાગ્યાં આરફને દરબાર

મેલો ને ધરબાર...

અનહદ વાજાં વાગિયાં....

ચોપાઈ

સર્વ કાલનું છે ત્યાં જ્ઞાન, દેહ છતાં ત્યાં છે નિર્વિષા;
ભવ છેવટની છે એ દશા, રામ ધામ આવીને વસ્યા.

પત્રાંક ૧૦૭

અહીં તો અમૃતની સચોડી નાળિયેરી છે.

સમસ્ત સૂદ્ધિમાં શ્રી શબ્દ જ કેવો સોહામજો અને રણિયામજો ?

શ્રી એટલે શક્તિ

શ્રી એટલે લક્ષ્મી

શ્રી એટલે શોભા

શ્રી એટલે આભા

શ્રી એટલે સૌન્દર્ય

શ્રી એટલે ઐશ્વર્ય

શ્રી એટલે ગૌરવ

શ્રી એટલે વૈભવ

શ્રી એટલે સમાદર

શ્રી એટલે સુમંગલ

શ્રી એટલે શ્રી.

પૂર્વિચાર્યોએ, સુતિકાર ભગવંતોએ શ્રી અક્ષરના આરંભથી અનેક સુતિ રચી છે.

ઉપજાતિ

શ્રેયં શ્રિયાં મંગલકેલિસદ્મ, દેવેન્દ્ર નરેન્દ્ર નતાંઘ્રિપદ્મ ।

સર્વજ્ઞ સર્વાતિશય પ્રધાન, ચિરંજય જ્ઞાન કલાનિધાન ॥

રત્નાકર પચ્ચીસી : શ્રી રત્નાકર સૂરીણ

મુરજબન્ધ

શ્રીમજ્જનપદાઽભ્યાશં પ્રતિપદાઽગસાં જયે ।

કામસ્થાનપ્રદાનેશં સુતિવિદ્યાં પ્રસાધ્યે ॥

સુતિવિદ્યા : શ્રી સમંતભદ્રાચાર્યજી

શ્રી ઋખભ જિન સુતિ

શાર્ડૂલવિક્રીડિત

શ્રીલીલાયતનં મહીકુલગૃહં કીર્તિપ્રમોદાસ્પદ
વાગ્દેવીરતિકેતનં જયરમાક્રીડાનિધાનં મહત् ।
સ સ્યાત્વસર્વમહોત્સવૈકભવનં યઃ પ્રાર્થિતાર્થપ્રદ
પ્રાતઃ પશ્યતિ કલ્પપાદપદલચ્છાયં જિનાડાઘ્રિદ્યમ् ॥

જિનચ્યતુર્વિશતિકા : શ્રી ભૂપાલ કવિ

લાવણી

શ્રી રાજચંદ્ર પ્રભુ ચરણકમળમાં મૂર્કું, મુજ મસ્તક ભાવે, ભક્તિ નહીં હું ચૂર્કું;
આ કળિકાળમાં મોક્ષમાર્ગ ભૂલાયો, અવિરોધપણો કરી તમે પ્રગટ સમજાયો.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૭૬ : પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજ

સદ્ગુરુ શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ પદ...રાગે

શ્રીમદ્ સદ્ગુરુ રાજચંદ્ર-પદ, વંદું સહજ સમાધિ ચહી,
સદગુરુ-ચરણે ચિત્ત વસો મુજ, એ જ ભાવના હૃદય રહી.
દેહ છતાં જેની નિત્ય વર્તે, દેહાતીત અપૂર્વ દશા,
તે ભગવંત નિરંતર ભજતાં, દોષ રહે કહો કેમ કશા ?

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ પર : પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજ

દેવોને શ્રીધર, શ્રીકર, શ્રીકાંત, શ્રીકંઠ, શ્રીનાથ, શ્રીહરિ, શ્રીકૃષ્ણ ઈત્યાદિ સંજ્ઞા છે.
ભગવાનના અંગ કે મુખને શ્રીઅંગ કે શ્રીમુખ કહી એનો મહિમા ગાઈએ છીએ. મનુષ્યનાં નામની આગળ ‘શ્રી’
ઉમેરીને એનું ગૌરવ કરીએ છીએ. શ્રીની માળ એના ગળામાં પહેરાવીને શ્રીમાળીની ઘ્યાતિ બક્ષી છે. દેવો અને
મનુષ્યો ઉપરાંત ‘શ્રી’ સંજ્ઞાથી વિભૂષિત થવાનું સન્માન પ્રકૃતિની કેટલીક વિરલ વિભૂતિઓને અને ગણી ગાંઠી
માનવનિર્ભિત વિશિષ્ટ કૃતિઓને મળ્યું છે.

સંપ્રદાયોમાં શ્રી સંપ્રદાય (શ્રી રામાનુજ આચાર્યનો), સૂક્તોમાં શ્રીસૂક્ત, પર્વતોમાં શ્રી
શૈલ, ઉત્સવોમાં શ્રી પંચમી (રંગપંચમી-વસંતપંચમી), વાનગીઓમાં શ્રીખંડ, સંગીતમાં શ્રીરાગ, નગરમાં શ્રીનગર,
શ્રીરંગપણનમ્બુ, વિદ્યાઓમાં શ્રીવિદ્યા, વૃક્ષોમાં શ્રીદુમ (પારિજાત, પીપળો), ઉપરાંત શ્રીમંત, શ્રી સવા અને ફળમાં
શ્રીફળ.

શ્રી+ફળ. ફળ એટલે જ પરિણામ, લાભ. ફળમાં સ્વાદ છે, રૂપ છે, રસ છે, ગંધ છે,
તાજગી છે, આનંદ છે. શ્રી એટલે (સર્વગુણ) સંપત્તા. ફૂળાળુટેવે ‘મૂળ મારગ સાંભળો’ પદમાં, ‘કહું ભગવંતે દર્શન
તેહને રે, જેનું બીજું નામ સમક્રિત.’ કહું તેમ લખવાનું મન થઈ જાય છે કે,

કહું વ્યવહારે શ્રીફળ જેહને રે, જેનું બીજું નામ અમૃત, મૂળ મારગ સાંભળો રાજનો રે.
કહું વ્યવહારે ‘રાજચંદ્ર’ જેહને રે, જેનું બીજું બિરુદ નાળિયેરી, મૂળ મારગ સાંભળો રાજનો રે.

શ્રીફળ એટલે માધુર્યથી ભરપૂર અને નારાયણનું નૂર,
શ્રીફળ એટલે સાફલ્યનું પ્રતીક અને માંગલ્યનું વૈતાલિક.

શ્રીફળ એટલે નાળિયેરીના ઉત્તું વૃક્ષ પર લાગતું ફળ. ઉત્તિનાં પ્રતીક સમું ભવ્યોત્તું જીવનનું પ્રતીક. નાળિયેરી એટલે અતિ ઊંચું વૃક્ષ અને એની ટોચે લગતું શ્રીફળ એટલે ઉચ્ચ વિચારોનું પ્રતીક. કૃપાળુદેવની વાત એટલે ત્રણ લોક કે ચૌદ રાજલોક કે સિદ્ધશિલા જેટલી ઊંચી વાત અને એની ટોચે વિરાજિત શ્રી સિદ્ધ ભગવંતની આત્મસિદ્ધિની વાત.

ગુજરાતીમાં નાળિયેર, નારિયેળ; હિન્દીમાં નારિયલ, સંસ્કૃતમાં નારિકેલ, અને અંગ્રેજીમાં Coconut કહે છે. કારણ કે, નાળિયેરની શરૂઆત કોકોસા નામના ટાપુ ઉપરથી થઈ હોવાનું કહેવાય છે. પ્રશાંત મહાસાગરના - Pacific ocean ના કોકોસા ટાપુના નાળિયેરનાં જાડ પરથી દરિયાના પાણીમાં પડતાં નાળિયેર તરતાં તરતાં બીજા દેશોના ડિનારે પહોંચ્યા હશે, એમ આજે વિજ્ઞાન પણ માને છે. કદાચ એટલે જ નાળિયેરનું વૈજ્ઞાનિક નામ કોક્સ ન્યૂ સીફેર્સ છે. આપણા કૃપાળુદેવ પણ શ્રી ચંદ્રપ્રભ સ્વામી - શ્રી મહાવીર સ્વામીના સમયથી તરતા તરતા, ‘વનની મારી કોયલ’ (પવનના એવા કો’ક સપાટે વન-ઉપવનની કોયલ ગામ-શહેરમાં પહોંચ્યી જાય) ની જેમ આવા વિષમ કાળમાં, જિનનંદનવનમાંથી વેરાન વવાણિયા ગ્રામમાં, તરણ તારણ થતા (તરતા અને તારતા) આવી ચઢ્યા.

મોહભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રશાંત;

તે કહીએ જ્ઞાની દશા, બાકી કહીએ ભાંત.

શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર ગાથા ૧૩૮.

પ્રશાંત મહાસાગરના તટનાં નાળિયેરની જેમ કૃપાળુ દેવ પણ પ્રશભરસનિમજ્ઞ જિનેશ્વર મહાવીર સ્વામીનાં સાનિધ્ય જલનું પાન કરીને-લઈને પધારેલા. પ્રશાંત મહાસાગર તો દેખીતો શાંત ગણાય, જિન કે રાજ તો વાસ્તવમાં શાંત છે, કેમ કે મોહભાવ ક્ષય છે, માટે ત્યાં બાન્તિ નથી, શાન્તિ જ છે. જિનદેવની વિશાળતાને લઈને આવેલા છે. આ વિશાળતા, ભૂમા તે જ સુખ છે, અમૃત છે; અલ્પતાછે તે મરણ છે. જ્યાં પોતાને અને પારકાને એમ જુદાઈ આવે ત્યાં જ અલ્પતા-મરણ છે. જે પોતાથી જુદું કોઈ-કઈ જુએ નહીં, જાણે નહીં, સાંભળે નહીં તે અમૃત છે, વિશાળ છે, સુખ છે. કોઈથી જરા યે જુદાઈ નહીં તેમને.

જેવી દણ્ણિ આ આત્મા પ્રત્યે છે, તેવી દણ્ણિ જગતના સર્વ આત્માને વિષે છે. જેવો સ્નેહ આ આત્મા પ્રત્યે છે તેવો સ્નેહ સર્વ આત્મા પ્રત્યે વર્તે છે. જેવી આ આત્માની સહજાનંદ સ્થિતિ ઈચ્છીએ છીએ, તેવી જ સર્વ આત્મા પ્રત્યે ઈચ્છીએ છીએ. જે જે આ આત્મા માટે ઈચ્છીએ છીએ, તે તે સર્વ આત્મા માટે ઈચ્છીએ છીએ. જેવો આ દેહ પ્રત્યે ભાવ રાખીએ છીએ, તેવો જ સર્વ દેહ પ્રત્યે ભાવ રાખીએ છીએ. આ દેહમાં વિશેષ બુદ્ધિ અને બીજા દેહ પ્રત્યે વિષમ બુદ્ધિ ઘણું કરીને ક્યારેય થઈ શકતી નથી.

સૌથી અભિજ્ઞાન ભાવના છે; જેટલી યોગ્યતા જે ની વર્તે છે, તે પ્રત્યે તેટલી અભિજ્ઞાન સ્ફૂર્તિ થાય છે; કવચિત્તુ કરુણા બુદ્ધિથી વિશેષ સ્ફૂર્તિ થાય છે; પણ વિષમપણાથી કે વિષય, પરિશ્રહાદિ કારણ પ્રત્યથી તે પ્રત્યે વર્તવાનો કંઈ આત્મામાં સંકલ્પ જણાતો નથી. અવિકલ્પરૂપ સ્થિતિ છે. વિશેષ શું કહીએ? અમારે કંઈ અમારું નથી કે બીજાનું નથી કે બીજું નથી; જેમ છે તેમ છે. જેમ સ્થિતિ આત્માની છે, તેવી સ્થિતિ છે. સહજાનંદ સ્થિતિ છે. (પત્રાંક ૪૬૮)

તો, તરતા તરતા કૃપાળુદેવ શ્રી વવાણિયા બંદરે પધાર્યા, ‘રાજ પ્રભુ જન્માનાં વધામણાં.’ વવાણિયા દ્રોષમુખ ગણાય એટલે કે ત્યાં જળ અને સ્થળ બસે વાટે વેપાર થઈ શકે. વવાણિયા બંદરના જમીનના કાંઠા ઉપર મોરબીની છૂફુમત હતી, સામે કાંઠે કચ્છની હદ હતી. વચ્ચેના કચ્છના અખાતની ખાડીનાં પાણીની માલિકી માટે

કચ્છ-મોરબીને વારંવાર તકરાર થતી, ધીગાણાં ખેલાતા, વેપાર પડી ભાંગતો. પણ શ્રીમદ્ભુજ માતાની કુક્ષિએ ચવ્યા તે અરસામાં સુલેહ થઈ અને વિ.સં. ૧૯૨૭ના મહા-ફાગણ માસમાં બંદર પાછું સતેજ થઈ ધમધોકાર વ્યાપાર થવા માંગ્યો. ઈતિહાસની આરસી પણ નાળિયેરીનાં અમૃતની સ્વચ્છતા-પવિત્રતાનું જાણો કે દર્શન કરાવે છે !

નાળિયેરીને દરિયાની ખારાશવાળી હવા અને ખારું પાણી જ માફક આવે છે. દરિયાકિનારાનું ખારું જળ પીને જગતવાસી જીવોને તો મીહું પાણી જ આપે છે. કૃપાળુદેવ પણ વવાણિયા બંદર અને વળી બાજુમાં મીઠાપુરના મીઠાના ઢગલે ઢગલા વચ્ચે જન્મ્યા ! સંતને મન જગત ખારું છે એ ખરું છે 'મુખું મેં જોયું તારું, જગતું થયું ખારું' મજાનું પદ્ધતિ, મજાનો બોધથી. નાળિયેરી જગતની ખારાશ પચાવી જઈને મીઠાશની હાણી કરે છે.

હે પરમકૃપાળુ હ્યાલા ! મેં પીધા વિષના ઘાલા,
મારું વિષ અમૃત કરનારા, તારી કરુણાનો કોઈ પાર નથી.

દેવો-દાનવોએ કરેલાં સમુદ્રમંથનની જેમ સ્વયં મનોમંથન-ઉત્કટ ઉહાપોહ કરીને, રત્નત્રય લાભ્યા, લાભ્યા અને લ્હાણ્યા. સમુદ્રમંથનના અંતે નીકળેલા ૧૪ રત્નોની જેમ ૧૪મા ગુણસ્થાનક સુધી - છેલ્લે અયોગી સ્વભાવ પ્રગટ કરી અનંત અવ્યાબાધ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરાવનાર ! ત્રિકાળ જ્યવંત વર્તો !

કલ્પવૃક્ષ, પણ બહારથી ઋક્ષ, અંદરથી ઋત-સત્તુ-અમૃત :

નારિકેલ સમાકારા દૃશ્યન્તે હિ સુહ્રદ્જનાઃ ।
અન્યે ચ બદરિકાકારા બહિરેવ મનોહરાઃ ॥

આ સંસ્કૃત સુભાષિત પ્રમાણે, સજજન-સત્પુરુષને નાળિયેર સાથે અને દુર્જનને બોર સાથે સરખાવ્યા છે. નાળિયેર બહારથી અતિ કઠણ, very hard nut to crack. પણ જો એક વાર કઠણ કોચલું તૂટ્યું તો અંદરથી કોપરા જેવા કોમળ અને પાણી જેવા મિષ્ટ. બોર બહારથી પોચું પોચું, દેખાવે મનોહર, નાળિયેર જેવું બરદ્ધટ નહીં પણ અંદરથી ઠણિયો.

કૃતજ્ઞ કૃપાળુદેવ અશ્વજળ-સમુદ્રજળ જેવાં ખારા જળ પોતે પી જઈને, સમુદ્રમંથનની જેમ મનોમંથન કરીને, જગતવાસી જીવોનું વિષ, એની કડવાશ, ખારાશ એકલા ગટગટાવી જઈને ય લ્હાણી તો અમૃતની જ કરે છે. એ પ્રભુને કયારે લખવું પડ્યું હશે કે, અહો ! મને તો કૃતદ્ધની જ મળતા જણાય છે, આ કેવી વિચિત્રતા છે ! (પત્રાંક ૨૧-૫૦). સંસારી જીવોએ પોતાના લાભને માટે દ્વયરૂપે મને હસતો રમતો મનુષ્ય લીલામય કર્યો ! (પત્રાંક ૨૧-૫૩) છતાં, કૃપાળુદેવ પોતાની દશા, દોર કે શૈલી ચૂક્યા નથી, પરમાત્મા ચૂકે ?

આપણી કુદા શમાવવા નાળિયેરીએ દુગધન ગર્ભબીજ આપ્યું. શીતલ, સ્નેહલ, સુકોમલ અને સુસ્વાહુ. પુષ્ટિકર પણ પૂરું. કોપરાનું દૂધ અને નાળિયેરનું પાણી જાણો કે આ ક્ષીર-નીર સાથે રહીને આપણને દેહ-આત્માનો વિવેક રાખવા ન કહેતાં હોય !

વળી, પોતે બેવડ વળી ગયું, વળ પર વળ ચઢ્યા પરંતુ માનવજાતને આરામની ઊંઘ આપવા ખાટલો ભરવાની કાથી આપી. બળતણ માટે લાકું આપ્યું. પોતે બળી જઈને ય બીજાના પેટની આગ ઠારી. બીજાનાં કરજ ચૂકવતાં થકા કૃપાળુદેવનાં કર્મ ખુદ બળીને ખાખ થઈ ગયાં !

સૂરજનો તાપ પોતે સહી લઈને ય માનવને પંખા માટે પાંદડાં આપ્યાં. અંગનાં બે ફાડ્યાં થાય તો ય કાચલી આપે. દેહ અને આત્મા, એ બે ફાડ જુદાં જ અનુભવતા હોય એવા દેહાતીત પુરુષને શો ફરક પડે છે ?

રસોઈમાં પણ, કોપરાપાક, કોપરાની ચટણી, સંભારિયું શાક કે સુશોભન માટે જત ખમજાઈ ગઈ પણ સ્વાદ-શોભા-તુષ્ટિ-પુષ્ટિ સરસ આપીને વિદાય લીધી કૃપાળુદેવે.

અતિથિના આદર સત્કાર માટે શ્રીફળે જળ આખું. નિજ અંગ નીચોવાઈ ગયું, પીલાઈ ગયું તો ય માનવમસ્તિષ્ણની શાંતિ માટે કોપરેલની બાંસ આપી.

પાંડાં છાપરાં ઢાંકવામાં, સાદડી બેસવામાં, પંખા હવા ખાવામાં (Electricity, Generator, Inverter etc. failure વખતે તો ખાસ, તેમ તનસુખ, મનસુખ અને ધનસુખ બધેથી પાછો પડે ત્યારે વાસ્તવિક સુખની લહેર લેવા), લૂછણિયાં કર્મરજ લૂછવામાં, ઉપયોગી છે તેમ “ઉપયોગી સદા અવિનાશ, મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે.”

નાણિયેરીની ટોચે જૂલતા જૂલતા ગગનચુંબી પત્રોના મનમાં જીવનગ્રત જાગી ઊઠ્યું - જેના ઉદ્રમાંથી જન્મ લીધો એ મા ધરતીનાં ચરણે શીશ નમાવું. અત્યારે ભલે ને ઉચ્ચ સ્થાને વિરાજું પણ જીવું ત્યાં સુધી સેવામાં જ જીવન વિતાવું. અને એ સાવરણી બનીને ઘરઘરમાં પહોંચ્યા. સાવરણીનાં અંગ ઘસાયાં, છતાં ય વરણી તો સેવાની જ કરી. સા-વરણી ! સ્વચ્છતા, સેવાનું સમર્પણ પ્રત આજીવન જીવતું રાખ્યું.

સીતાફળ અને રામફળ તો આપ જાણો છો. લક્ષ્મણફળ પણ છે ! સીતાજીએ જેને લક્ષ્મણફળ નામ આખ્યું છે તે નાણિયેર. લક્ષ્મણજીનો બંધુપ્રેમ, નિર્મણતા અને સેવાપ્રત સુપ્રસિદ્ધ છે. રામફળ-સીતાફળ થોંણ વાપર્યું ન વાપર્યું કે એના ઠળિયા આડા આવે, વાગે. લક્ષ્મણફળમાં એંબું કંઈ નહીં બલ્કે અમૃતમય પાણી આપણને પાણી-પાણી કરી નાખે ! પરમકૃપાળું દેવે ‘પરમાર્થ બંધુ’ થઈને પરમાર્થની બેટ આપીને ધન્ય ધન્ય કરી દીધા છે.

નાણિયેરીના આવા સમર્પણ ભાવની માનવે પણ યથાશક્તિ રૂડી કદર કરી છે. માંગલિક પ્રસંગોએ અને માનભર્યું સ્થાન આખ્યું. પ્રેમભાવે એનું પૂજન કર્યું, ખારવા-મરજીવા તો શ્રાવણી પૂર્ણિમાએ ખાસ દરિયાદેવનું નાણિયેરથી પૂજન કરે; પણ એથી પૂરો સંતોષ ન થયો. મુમુક્ષુ પણ ‘અહો ! અહો ! શ્રી સદ્ગુરુ, કરુણાસિંહું અપાર; આ પામર પર પ્રભુ કર્યો અહો ! અહો ! ઉપકાર’ની પ્રણિપાત સ્તુતિ, ‘અહો શ્રી સત્પુરુષકે વચનામૃતં જગહિતકરં’નું મંગળાચરણ, ‘સુણાવો ધર્મનો સાર, ઉતારો ભવ પાર, હો પ્રભુજ મારા ! હું પૂજું ચરણ તમારાં’થી પૂજન કરે છે.

જીવનપથદર્શક મહાપુરુષો કે પરમાર્થપ્રકાશક સત્પુરુષોની સ્મૃતિ જીવંત રાખવા, કીર્તિ શાશ્વત રાખવા, કૃતિ ચિરંજીવ કરવા જેમ જ્યંતીઓ ઊજવીએ છીએ તેમ શ્રાવણી પૂનમને નાણિયેરી પૂનમ તરીકે ઊજવી, રક્ષાબંધન પર્વ તરીકે રાખી, જૈનોએ વાત્સલ્ય પૂનમ તરીકે વહેતી કરી તે બ્રાહ્મણોએ બળેવ બનાવી. બળેવ...બળ જ છે, બળ જ મુખ્ય છે, બલમ् એવમ्. નાણિયેર-નાણિયેરી બળ જ આપેછે. સત્પુરુષો પણ આત્મબળ, અનન્ય શરણ જ આપેછે. આપણે મુમુક્ષુઓ પણ યથાશક્તિ, યથાભક્તિ અને યથામતિ કૃપાળુદેવની જન્મકલ્યાણિકા કાર્તિકી પૂર્ણિમા અને આષાઢી પૂર્ણિમા એટલે કે ગુરુપૂર્ણિમા ઊજવીને ગુરુગૌરવ...પ્રભુ ગુણગાન સાથે ગરવા થઈએ છીએ.

શ્રીમદ્ રાજપ્રભુને પ્રણમું, શુદ્ધ સ્વરૂપે જે રમતા રે;

પરિષહ સમ જંજાળ વિષે જે વરતા મુનિવર સમ સમતા રે.

બાવીસ પરિષહ મુનિને પીડે, અગણિત ગૃહસ્થની કેદે રે,

અવિષમ ભાવે રહી જીતે તે શિવપદ, સુરપદને તેદે રે.

પ્રજ્ઞાવબોધ, પુષ્પ ૬૫ : ૫.૫.બ્રહ્મચારીજી

પરમકૃપાળુંદેવ પોતે, ખુદ ખુદાએ, પણ કેટકેટલા તીર્થકરદેવ, જ્ઞાની ભગવંત, આચાર્ય ભગવંત અને અનેકાનેક સત્શાસ્ત્રોનો ઉપકાર વેધો છે? પૂર્વભવોના ઉપકારી મહાત્માઓને પણ કેવું યથોચિત સન્માન આપ્યું છે! તીર્થપતિનો કેટલો વિનય કર્યો છે?

સ્વયં કલ્પવૃક્ષે, સત્સંગરૂપી કલ્પવૃક્ષનો અને જિનલ્લક્ષ્મિ રૂપી કલ્પતરુનો અપાર મહિમા ગાયો છે. ‘કર્તવ્યરૂપી શ્રી સત્સંગ’ તો કૃપાળુંદેવ જ લખે, સત્સંગની આગણ શ્રી મૂક્યું, કારણ કે આપણને સત્સંગ દ્વારા કર્મથી મુકાવવા છે - છોડાવવા છે, આપણને ત્યાં જ લક્ષ કરાવવો છે.

કાચલી જેવા કઠોર પણ મલાઈ જેવા મુલાયમ સત્પુરુષોને કોણ ઓળખી શકે? પ. ઉ. પ. પૂ. પ્રભુશ્રીજી, પ. પૂ. સૌભાગ્યભાઈ અને પ. પૂ. શ્રી અંબાલાલભાઈ સાથે કઠોરતા પણ હતી અને કોમળતા પણ હતી. વજજર થઈને રહ્યા છે પણ વજજર બંધન તૂટતાં સજજનતા જ સરી પડી છે. very very hard nut to crack — Coconut. Coca-cola - કોકાકોલામાં સુખ માનનારને Coconut એટલે નાળિયેરનું સુખ શી રીતે સમજાય?

પ્રભુશ્રીજીને જ્યારે કહી દીધું કે, ‘તમે શું ત્યાગ્યું છે?’ તથા પ. પૂ. સૌભાગ્યભાઈની લાખ પ્રયત્ને પણ ભભૂતિની વાત કે રિદ્ધિ-લાભ્ય ફોરવવાની વાતનો અનાદર જ કર્યો છે, ઉપેક્ષા જ સેવી છે તથા પ. પૂ. અંબાલાલભાઈને દેહધ્યાસ-પ્રમાદ છોડવાના બોધ પ્રસંગે, કૃપાળુંદેવ કૃપાળું લાગ્યા હશે કે કઠોરતમ પુરુષ? અમુક પ્રકારે કડક ન થાય તો જીવો મચક પણ ન આપે એવા છે. બાધ્યભાવે જગતમાં વર્તો અને અંતરંગમાં એકાંત શીતલીભૂત નિર્ભેંપ રહો એ જ માન્યતા અને બોધના છે. (પત્રાંક ૭૨)

વજ્ઞાદપિ કઠોરણિ મૃદૂનિ કુસુમાદપિ ।

લોકોત્તરણાં ચેતાંસિ કો નુ વિજ્ઞાતુર્મહર્તિ ॥

ઉત્તરરામચરિત : શ્રી ભવભૂતિ

અર્થાત્ વજથી પણ કઠોર અને કૂલથી પણ કોમળ જેવા લોકોત્તર પુરુષોનાં ચિત્તને કોણ જાણી શકે?

કઠોર વચન કહે છે પણ પહેલાં તો કૃપાળુંદેવનું નિષ્કારણ કરુણાશીલ ફદ્ય દ્વે છે અને એટલે જીવોને ઊઠાડવા...જગતા કરવા સદ્બોધ જીવે છે. અવિષમ પરિણામથી જેમણે કાળજી વિષ પીધું એવા શ્રી ઋષભાઈ પરમ પુરુષોને નમસ્કાર. પરિણામમાં તો જે અમૃત જ છે, પણ પ્રથમ દશાએ કાળજી વિષની પેઠે મુંજવે છે એવા શ્રી સંયમને નમસ્કાર. (પત્રાંક ૮૦૮)

એતે સત્પુરુષાઃ પરાર્થઘટકાઃ સ્વાર્થ પરિત્યજ્ય યે

સામાન્યાસ્તુ પરાર્થમુદ્યમભૂતઃ સ્વાર્થાવિરોધેન યે ।

તેઽમી માનુષરાક્ષસાઃ પરહિતં સ્વાર્થાય નિઘનતિ યે

યે નિઘનતિ નિર્થકં પરહિતં તે કે ન જાનીમહે ॥

નીતિશતક : શ્રી ભર્તૃહરિજી

અર્થાત્, જેઓ સ્વાર્થ છોડીને પરોપકાર કરે છે તે સત્પુરુષ કહેવાય છે, જેઓ સ્વાર્થને ધક્કો ન લાગે તેવી રીતે પરોપકાર કરે છે તે મધ્યમ પુરુષ કહેવાય છે, જે સ્વાર્થ માટે સામાના હિતનો નાશ કરે છે તે મનુષ્યમાં રાક્ષસ કહેવાય છે. અને જે વૃથા બીજાનાં કલ્યાણનો નાશ કરે છે તે કોણ છે એ અમે જાણતા નથી. (તેને માટે શબ્દ નથી).

નાળિયેરી એટલે અતિ ઊંચું વૃક્ષ. એની ટોચે લાગતું શ્રીફળ એટલે ઉચ્ચ વિચારોનું પ્રતીક. આત્માથી કોઈ ઊંચું નથી, આત્માથી કોઈ મહાન નથી, આત્મા જેવો કોઈ દેવ નથી. ઉત્ત્રિતિનાં શિખરો સર કરતા જતા લખી દેછે, ઉત્ત્રિતિનાં સાધનોની સ્મૃતિ કરું છું (પત્રાંક ૭૦૮). અને પદ્ધીના મહિને જ શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રનું સર્જન કર્યું. નિશાન ચૂક માફ, નહિ માફ નીચું નિશાન ! ‘આત્માથી સૌ હીન’ (પત્રાંક ૭૧૮, શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર).

નાળિયેરી એટલે શાખારહિત વૃક્ષ. શાખાયુક્ત વૃક્ષની ઘટા ઘેઘૂર પણ નાળિયેરી જેવી ઊંચાઈ ન મળે. જીવનની ગતિ અનેકવિધ શાખાઓમાં ફંટાઈ જવાને બદલે ઘેયની એક જ દિશામાં પ્રગતિ કરે તો નાળિયેરી જેવી મૂઢી ઊંચેરી તો શું, ઘડી ઊંચેરી ઊર્ધ્વગતિ પામે. ઘેઘૂર ઘટાની જેમ પરિગ્રહના પોટલાના પથારા ન કરતાં, એક આત્માને અગ્ર રાખીને, એક ચિત્તે, એક નિષાયે, એક લયે, એક ધૂને આરાધના કરતાં, આત્માનો એકતારો બોલવા માંડે. જોઈએ છે સદ્ગુરુ પરમકૃપાળુ પ્રતિ પૂર્ણ સમર્પણ - Total surrender.

નાળિયેરી એટલે સાવ સીધું, સરળ વૃક્ષ. જે સરળ હોય છે તે સદા ય સુગમ હોતું નથી. આ વૃક્ષ પર ચડવું અતિ દુષ્કર. પડા જો ચઢી શકે તો, ટોચે જૂલતું અમૃતફળ પામે. કૃપાળુદ્વિ ક્રોઈને સીધાસાદા સરળ સજજન, ગૃહસ્થ અને પ્રામાણિક વાણિકવર ભલે લાગે પડા ગૃહસ્થપણામાં વીતરાગદશાની રીંચાઈ તો અનેરી, અનોખી, અનન્ય; કણી શકે તો ધન્ય.

જીવન એક પ્રવાસ છે. આપણો પારાવારના પ્રવાસી છીએ. પ્રવાસના પ્રારંભે શ્રીફળ ફોડવાની આપણો ત્યાં એક પ્રાણાલિકા છે. શ્રીફળ શુભસૂચક હોવાથી આપણો પ્રવાસ પણ શુભંકર બની રહે એ ભાવના છે. મોક્ષપુરીના વાસી થવા, મોક્ષમાર્ગના પ્રવાસીઓ-મુમુક્ષુઓ પણ શ્રીફળની જન્મદાતી નાણિયેરી રૂપે પરમફક્ષપણુદેવનું મંગલાચરણ કરે છે જેથી યાત્રા શિવંકર બની રહે.

લગ્નમાં વરરાજના હાથમાં શ્રીફળ આપે. લગ્નવિધિમાં શ્રીફળ હોમે. જીવન-પ્રવાસનો એક તબક્કો પૂરો કરીને, શસુરગૃહે નવજીવનનો આરંભ કરતી, ગૃહપ્રવેશ કરતી કુળવધૂને શ્રીફળથી પોંખે. સીમંતના પ્રસંગે શ્રીફળ દ્વારા કુળવધૂના કોડ પોષાય. ગર્ભસ્થ શિશુના જયમંગલની કામના કરાય. નાણિયેર પર કુમકુમ છાંટી સ્વસ્તિક કાઢી ખોળો ભરાય. કોપરું માતાના દૂધને વધારે. આ સર્વ સામાજિક (અરે, લૌકિક) કિયાઓ પાછળ આપ્તજનોની આત્મિયભાવના છે, સૃજનશક્તિનાં પ્રતીક શ્રીફળને સન્માનવાની. આપણને પણ આપ્તપુરુષ શ્રી ગુરુરાજ કહે જ છે કે, આમા જ બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશ છે. પોતાની સૃષ્ટિનો ઝણા, દાખિનો દણા અને જ્ઞાનિ કિયાનો જ્ઞાતા પોતે જ છે. પોતાને પોતાનું જ શરણ છે. પ.પુ. શ્રી શાન્તિભાઈના શહ્રીમાં,

અનન્ય શરાણના આશ્રય દાતા, પરમકૃપાળુ પ્રગટ સદા;
તારણ તરણ એ સ્વયં ગ્રહે કર, તેવાં સંત શરાણ સુખદા.

નાળિયેરી બહુ પ્રસવ વૃક્ષ છે. લગભગ પોણો-સો ઉપ વર્ષ સુધી દર વર્ષે સો-સવાસો ૧૨૫ નાળિયેર આવતાં રહેછે. લૂમની લૂમ અને ઝુંના ઝુંડ દેખાયછે, માટે કહેવાયું કે લૂમેજૂમે. જુઓને, પરમકૃપાણુદેવ પાસેથી કેટલાયને આત્માનું ભાન થયું, સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થઈ, ધર્મનું શરણ સાંપણ્યું, અનેકાનેક આત્મા ‘જગત’માંથી ‘ભગત’ થયા. તદકેથી છાંપે જતા જીવોની વણાજાર ચાલુ છે.....! પ. ઉ. પ. પુ. પ્રભુશ્રીજીએ ગૌતમ સમ ગુરુભક્તિ દાખવીને, જંગલમાં મંગલ કરીને, અગાસ આશ્રમને ‘ગોકુળિયું ગામ’ બનાવીને, આજ્ઞાભક્તિ જેવાં આત્મહિતનાં સાધન આપીને અને આખરે પ. પુ. બ્રહ્મચારીજીને ધર્મ સોંપીને આજ સુધીમાં કંઈ કેટલાય જીવોનું કલ્યાણ કર્યું છે. હે કૃપાળુદેવ ! એટલું બધું દીધેલ છે કે આ દેવ-જ્ઞાણ ફેરી શકાય તેમ નથી.. જેમ યજ્ઞમાં કૃતજ્ઞતાના પ્રતીક રૂપે શ્રીફળ વધેયે છે તેમ મારી જીત કે મસ્તક કમળ આપી દેવાનો મતલબ નથી છતાં ગાઈશ અને ભાવીશ કે.

આ દેહાદિ આજથી વર્તો પ્રભુ આધીન;
દાસ, દાસ હું, દાસ હું, આપ પ્રભુનો દીન.

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૧૨૬

ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે શ્રીફળ વધેરે. પાન, સોપારી, નાળિયેરી, કેળ બધાં જ સદા મંગલ, સર્વમંગલ ગણાયછે. કેળ, શ્રીફળ બારમાસી ફળ. તેમાં ય નાળિયેરી સોપારીનો વિશેષ ગુણ એછે કે, ખૂબ લાંબું ટકે. જે શુભ કાર્યનો આરંભ કરીએ, નવીનનું ઉદ્ઘાટન કરીએ તે શ્રીફળની જેમ ચિરસ્થાયી બની રહે, દીર્ઘકાળ ટકી રહે એવી ભાવના હોયછે. કૃપાળું નાથના સદ્ગ્રૂહીધી દેહ અને આત્માનો ભેદ પરી જાય યાને આત્મા ઉદ્ઘાટિત થઈ જાય એવી નાળિયેરી છે.

બાકી તો, કોઈપણ કાર્યનો આરંભ કરીએ એટલે આડખીલી, અંતરાય અને અવરોધ તો આવ્યા જ કરે. અંતરાયના કોઠા પાર કરીએ તો સફળતાની ટોચે પહોંચી જવાય. શ્રીફળ સફળતાનું પ્રતીક છે. કાઠા કોઠાને, કઠોર ક્વયને બેદી શકીએ તો મૂદુ ગર્ભ, અમૃતપેય અને સુર્વાદુ ખાદ્ય મળી શકે. મુસીબતોનાં કઠોર પડને બેદીએ તો અંદરનો સાત્ત્વિક મેવો મળે. સંસારની મુશ્કેલીઓ સામે જીવન જીવવાની અને જીતવાની એક કળા છે. કઠોર અને કોમળના દ્વારા વચ્ચે સમન્વય સાધવાની એક કળા છે. એ કળા સિદ્ધ કરવાનું ભાયું શ્રીફળ બાંધી આપે. કૃપાળુંદેવની નાળિયેરીનાં અમૃત વચ્ચેનો અને નાળિયેરીની જેમ જીવી ગયેલાં જીવનમાંથી શાંત ભાવ, સમતા ભાવ, આત્મભાવ, જ્ઞાતા-દષ્ટા ભાવ, દષ્ટા ભાવ, જ્ઞાયક ભાવની શીખ મળે છે.

નાળિયેર પાસે ભર્ગવરેણ્યનું ભાયું છે. પંચતત્ત્વોને પોતાનામાં સમાવી લે છે. પૃથ્વીના પેટાળમાં રહેતા પાંચ તત્ત્વો પાણી-ટોપરાં દ્વારા નાળિયેર આપે છે. સૂર્ય, ચંદ્રના સિતારા મંડળનો મીનોઈ પ્રવાહ બેંચી ખોરાક રૂપે આપે છે. ઠંડી, ગરમી, પવન, પાણી, વરસાદાનાં vibration ચૂસી શરીરને પોષે છે. મ્રાણતત્ત્વ સાથે ઈશ્વર નામનું આકાશતત્ત્વ અને cosmic કિરણો સાથે સર્વરોગનાશક Healing Power પણ દિલદારીથી આપે છે.

નાળિયેરનું પાણી ઠંડક આપે છે, સ્વાદિષ્ટ હોય છે, સ્ફૂર્તિ આપે છે, તરસ મટાડે છે, હદ્ય મજબૂત કરે છે, પિતનો નાશ કરે છે, ઊંઘ સારી લાવે છે. Fruitcoose અને Sucrose ભરપૂર હોવાથી માંદાને શક્તિ આપે છે, પેશાબની બળતરા શાંત કરે છે, લીલું કોપરું શરીરને ભરાવદાર કરે છે, મોંનાં ચાંદા મટાડે છે. સૂકાઈ ગયેલાં કોપરામાંથી સો ગ્રામના ઢુકડામાં, ફક્ત સવાચાર ગ્રામ પાણી હોય છે, સાડા બાસઠ ગ્રામ તેલ હોય છે, સાડા છ ગ્રામ પ્રોટીન હોય છે, સવા અઢાર ગ્રામ કાર્બોહાઇટ્રેસ એટલે કે કુરચા હોય છે. ચાલીસ મિલીગ્રામ કેલ્વિયમ, બસો દસ મિલીગ્રામ ફોસ્ફરસ, અઢી મિલીગ્રામ લોહું તથા સાત મિલીગ્રામ વિટામિન સી હોય છે. આમ સૂકાયેલા કોપરામાંથી ખનિજ તત્ત્વો ઉપરાંત મોટાભાગે તેલ હોય છે. આવા બધા કિંમતી પ્રવાહો અને તત્ત્વો તિજોરી જેવાં મજબૂત ફળમાં સીલબંધ અને અકબંધ પૂરાં પાડે છે. સૂર્યનો આતશી પ્રભાવ, ચંદ્રની શીતળ બુદ્ધિવર્ધક તાસીર, શિવશંકરની લોખંડી મરદાનગી, પાર્વતીજીની કોમળતા-આર્દ્રતાવાળું નાળિયેરનું વૃક્ષ તપસ્વી સરીખું પુણ્યવંત પરોપકારી વૃક્ષ છે.

પયેષુ પથ્યં ભક્ષયેષુ સ્વાદુ, માંગલ્યકાર્યેષુ મુખ્યં જનેષુ ।
ધનાગમે કલ્પતરુ પૃથિવ્યાં, ફલેષુ રાજા ફલં નારિકેલ ॥

અર્થાતુ, પીવામાં પાચનકારક, ખાવામાં સ્વાદિષ્ટ, મંગલ કાર્યોમાં સત્પુરુષની જેમ મુખ્ય, આર્થિક રીતે પૃથ્વી પરનું કલ્પવૃક્ષ સમાન નાળિયેર ફળરાજ છે. તો નાળિયેરી વૃક્ષરાજ છે.

સ્વરૂપમાં પ્રતપન કરવું તે તપ. આચાર્ય શ્રી કુંદુંદ પ્રભુ રચિત ‘પ્રવચનસાર’નો સારાંશ કહી દીધો. એવા તપસ્વી પરમકૃપાળુંદેવે ‘સહજાત્મસ્વરૂપ’ મંત્રનું દાન દઈ પરમોપકાર કર્યો છે.

શ્રીફળના ગોડા પર ત્રણ આંખ હોય છે તેથી તેને અંબકની સંજ્ઞા છે. અંબક મૃત્યુજ્યના અવિજ્ઞાતા શિવનું સ્વરૂપ છે. મૃત્યુજ્ય મંત્ર છે, ત્રામ્બકં યજામહે સ્વાહા । શિવજ્ઞાં ગ્રીજાં લોચનની જેમ, પરમકૃપાળુદેવના ચરણશરણ ગ્રહ્યા પછી કર્મ ભસ્મીભૂત થઈ જાય છે. ધર્મ જિનેસર (રાજરાજેશ્વર) ચરણ ગ્રહ્યા પછી, કોઈ ન બાંધે હો કર્મ, જિનેસર (શ્રી આનંદધનજી કૃત ધર્મનાથ જિન સ્તવન). શ્રીફળ જગ્ઞાં સેવનમાં મૃત્યુને, રોગને પાછા હઠાવવાની પ્રતિકારક શક્તિ છે. મરેલાને સજીવન કરે તેમ પણ કહે છે. નાળિયેરીથી મૃત હોય તે જીવંત ન થાય પણ કૃપાળુદેવનાં ઓળખાણથી તો ક્ષાળો ક્ષાળો ભાવમરણ કરતાં અને એટલે હાલતાં ચાલતાં શબ (અજ્ઞાની જીવો)નું અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ દૂર થાય છે અને એમ બેઠાં થાય છે, જાગી જાય છે. પ્રભુશ્રીજ્ઞાં બોધમાં આવે છે ને કે, સિદ્ધપુરના ગોદા પારેખ જણાવતા કે, આપને મળ્યા પછી આપે હદ્યમાં ચકલું ઘાલી દીધું તે ફડફડ થયા જ કરે છે. પહેલાં તો ખાતા અને નિરાંતે ઉંઘતાં, પણ હવે તો કંઈ ચેન પડતું નથી. પ્રભુશ્રીજ્ઞાંએ કહ્યું, એમ જ છે. અમને કૃપાળુદેવ મળ્યા પછી બધા મુનિઓ અમારા સંબંધી વાત કરતા કે, એમની પાસે જશો તો ભૂત ભરાવી દેશો; એમના શબ્દો ય કાને ન આવવા દેવા, નહીં તો ચોટ લાગી જ જાણવું.

નાળિયેરી માણસને છાંયડો નથી આપતી, પક્ષીને બેસવા ડાળી નથી આપતી અને એટલી ઊંચાઈએ કે કોઈના હાથ ન પહોંચે. અને હાથમાં આવી જાય તો પણ એને તોડીને ખાતાં-પીતાં નાકે દમ આવી જાય. હા, લોકદિલ્લિ અને જ્ઞાનીની દિલ્લિને પણ્યિમ-પૂર્વ જોટલો તફાવત છે. જ્ઞાનીની દિલ્લિ પ્રથમ નિરાલંબન છે. રૂચિ ઉત્પન્ન કરતી નથી, જીવની પ્રકૃતિને મળતી આવતી નથી; તેથી જીવ તે દિલ્લિમાં રૂચિવાન થતો નથી, પણ જે જીવાએ પરિષહ વેઠીને થોડા કાળ સુધી તે દિલ્લિનું આરાધન કર્યું છે, તે સર્વ દુઃખના ક્ષય રૂપ નિર્વિષને પામ્યા છે; તેના ઉપાયને પામ્યા છે. (પત્રાંક ૮૧૦)

ચંદ્રની સોળ કળા તેમ ધર્મની સોળ કળા, તત્ત્વજ્ઞાન રૂપી ચંદ્રની સોળ કળા. ચંદ્રની રૂપ કળા તો આદિ-અંતવાળી પણ શુદ્ધાત્માની કૃપાળુદેવની ધ્રુવકળા છે, જ્ઞાનકળા છે, “મુજ પામરથી ન કળાય અહો ! અહો રાજચંદ્ર દેવ ! રાતદિવસ મને રહેજો રટક તમારું.” (મુમુક્ષુવર્ય શ્રી મુનદાસભાઈ રચિત પદ જે પ્રાતઃકાલીન ભક્તિમાં ગાઈએ છીએ). તે જ્ઞાનકળાની કુક્ષિમાં અમૃત રહેલું છે.

અમૃત રણી સંઘ્યાસૂચ્યક શબ્દ છે. ચારની વાત આવે એટલે અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત સુખ અને અનંત વીર્યની જ વાત હોય.

અનંત ચતુષ્ય શુદ્ધ ચેતના નિશ્ચય કરવા યોગ્ય રે,
એ જ પ્રયોજન રૂપ કાર્ય તે નિયમ સ્વરૂપ મનોજ્ઞ રે.
આત્મહિતાર્થે નિયમિત વૃત્તિ શીખવી સદ્ગુરુ રાયે રે,
નિયમસાર સ્વરૂપ સદ્ગુરુના ચરણ ધરું ઉરમાંયે રે.

પ્રજ્ઞાવલોધ પુષ્ટ તર, નિયમિતપણું : પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજ

અહો ! શ્રી કુંદકુંદાચાર્યજી કૃત ‘નિયમસાર’નો સાર આપી દીધો પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજએ તો.

કૃપાળુદેવે ૧૭ વર્ષની વય પહેલાં, ‘ધર્મ વિષે’ પદમાં પ્રકાશ્યું છે :

કવિઓ કલ્યાણકારી, કલ્પતરુ કથે જેને;
સુધાનો સાગર કથે, સાધુ શુભ કેમથી.

વैदક શાસ્ત્રમાં ગળો વનસ્પતિને અમૃતા કહે છે. હશે, કારણ કે એવા ગુણ પણ છે. પરંતુ ફળમાં શ્રીફળ, એટલે કે વૃક્ષમાં તો નાળિયેરી જ વૃક્ષરાજ, આપણે પણ કલ્પવૃક્ષ શ્રી શ્રી શ્રી રાજનાં અમૃતની જ વાત કરી રહ્યાં છીએ.

શાતા થોડી, અશાતા ઘણોરી, એવો છે આ સંસાર;
જવનમાં જ્યારે જાળ લાગે ને અંગે ઊઠે અંગાર;
છાંટે ત્યારે શીતળ પાણી, એવી મારા રાજની વાણી,
કોઈ વિરલાએ જ જાણી, એવી મારા રાજની વાણી.

કખાયભાવ ઉઠે કે વિષયભાવ જાગે અને રાજવાણી શાંત ન કરી દે એ તો બને જ કેમ !
શમન કરે જ કરે.

નાળિયેરમાં રોગપતિકારક શક્તિ છે પણ પરમકૃપાળુદેવની નાળિયેરી તો, સંસારના તાપથી ત્રાસ પામેલા અને કર્મબંધનથી મુક્ત થવા ઈચ્છતા પરમાર્થપ્રેમી જિજ્ઞાસુ જીવોની ન્રિવિદ્ય તાપાળિને શાંત કરવાને અમે અમૃતસાગર છીએ. (પત્રાંક ૬૮૦)

બૂહદારણ્યક ઉપનિષદ્ધમાં, ૮મા બ્રાહ્મણમાં, વાણીને-વાઙ્મને ગાય-ધેનુ સાથે સરખાવી છે. ગાયને ચાર આંચળ છે તેમ વાણી પણ ચાર પ્રકારે છે : પરા, પશ્યંતિ, મધ્યમા અને વૈખરી. પરમકૃપાળુ દેવની વાણી તે પરા વાણી. વૈખરી વાણીનો સંબંધ મનુષ્યો સાથે છે, પરા-પશ્યંતિ વાણીનો સંબંધ દેવો સાથે છે. આ તો મનુષ્યદેહ પરમાત્મા છે. પત્રાંક ૧૩૦માં, આત્મા છે. તે બંધાયો છે. તે કર્મનો કર્તા છે. તે કર્મનો ભોક્તા છે. મોક્ષનો ઉપાય છે. આત્મા સાધી શકે છે. આ જે છ મહાપ્રવચનો તેનું નિરંતર સંશોધન કરજો. આ છ પદને પ્રકૃષ્ટ પ્રવચન કહીને તેના પ્રત્યે કેવો પરમાદર ધરાવ્યો છે કૃપાળુદેવ ?

પ્રભુશ્રીજીએ સમકિતિની માગણી કરી તેના ઉત્તરમાં કૃપાળુદેવે સ્વતંત્ર પ્રકરણ ગ્રંથ જેવો, સૂત્રાત્મક શૈલીથી લખાયેલો, છ પદનો અમૃતપત્ર આપવાની કૃપા કરી. નવતત્ત્વમાં પ્રથમ એવું આત્મતત્ત્વ, એનું ઓળખાણ થવા માટે, આત્મા છે, આત્મા નિત્ય છે, આત્મા કર્તા છે, આત્મા ભોક્તા છે, મોક્ષ છે, મોક્ષનો ઉપાય છે - એમ છ પદથી સમ્યક્દર્શન કે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય તેવું અપૂર્વ વાણીથી નિરૂપણ કર્યું છે. મરેલાને જીવતા કરતો આ પત્ર એટલે જ મિથ્યાત્વમાંથી સમ્યક્ત્વ આપી દેતો અમૃતપત્ર.

પ્રભુશ્રીજી પણ પ્રકારો છે કે, એ પત્ર અમારી અનેક વિપરીત માન્યતાઓ દૂર કરાવનાર છે. નથી અમે સ્થાનકવાસી, નથી અમે તપાગઢી, નથી વેદાંતી; કોઈપણ મતમતાતરમાં પ્રવેશ ન કરાવતાં માત્ર એક આત્મા ઉપર ઊભા રાખ્યા.

અનાદિ સ્વખનદશાને લીધે ઉત્પત્ત થયેલો એવો જીવનો અહંભાવ, મમત્વભાવ તે નિવૃત્ત થવાને અર્થે આ છ પદની દેશના જ્ઞાની પુરુષોએ પ્રકારી છે. (પત્રાંક ૪૮૩) દેશના લખીને, દઈને હદ કરી છે ! આપણાથી ગાયા વિના રહી શકાતું નથી કે, ‘અમૃત વરસ્યા રે પંચમ કાળમાં’.

સર્વ વિભાવ પર્યાયમાં માત્ર પોતાને અધ્યાસથી ઐક્યતા થઈ છે, તેથી કેવળ પોતાનું બિજ્ઞપણું જ છે, એમ સ્પષ્ટ-પ્રત્યક્ષ-અત્યંત પ્રત્યક્ષ-અપરોક્ષ તેને અનુભવ થાય છે. (પત્રાંક ૪૮૩) કેવું ટંકોતીજી પ્રવચન ? કેવી વાણી કહેવી ? ‘વર્ણવી શ્રી ગુરુરાજ, વાણી કેવી રસાળી ?’

ઘટ પદના પત્રમાં જ, છેલ્લે કરેલા ચાર નમસ્કાર પણ મૂર્ખન્ય કોટિના. જગતના ચોકમાં શ્રી સદ્ગુરુદેવની ભક્તિની જળહળ જ્યોત જગાવી છે. નમસ્કાર હો તેમના પ્રત્યેક નમસ્કારને.

એ જ છ પદનો પત્ર ગદની જેમ પદમાં હોય તો કંઈસ્થ કરવું સુગમ પડે એ આશયથી
પ.૩.૫. પુ.પ્રભુશ્રીજીએ પ.પુ.સોભાગભાઈ પાસે પરમકૃપાળુટેવને વિનંતિ કરાવી.

શરદપૂર્ણિમાએ (દિવસે અને રાત્રે) આકાશ જેટલું સ્વર્ચચુ, રમ્ય ને નિર્ભળ હોય છે તેવું આખા વર્ષમાં ક્યારેય હોતું નથી. સંપૂર્ણ સ્વર્ચ હોય છે તેમ પરિપૂર્ણ જ્ઞાને, પરિપૂર્ણ ધ્યાને, શુદ્ધાત્મા થઈને, સાક્ષાતું આત્મસિદ્ધિ સાધી છે તેવા મૂર્તિમાન આત્મસિદ્ધ પુરુષે, આસો વદ એકમના પરમ પવિત્ર દિને, એકી આસને, એકી કલમે, એક મને, એકી સપાટે, અસામાન્ય - અદ્ભુત - અનન્ય ગ્રંથ ગુંઠી દીધો, શાસ્ત્રનું સર્જન કરી લીધું, શુદ્ધપાવની ગંગા સમી આત્મસિદ્ધિને અવતરિત કરી. પ્રભુશ્રીજીની પ્રેરણા વડે, પ.પુ.સોભાગભાઈની થયેલી વિનંતિ ફળી, ‘શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર’ની બેટ-નજરાણું-પ્રાભૂત-Present સંપ્રાપ્ત થઈ.

શ્રી મહાવીર સ્વામી - ગૌતમ ગણધરના સંવાદથી અને ગણધરવાદથી જેમ જિનાગમો, શ્રીકૃષ્ણ-અર્જુનના સંવાદથી શ્રી ભગવદ્ગીતાથી, ગુરુચરણે બેસીને શ્રવણ કરતા શિષ્યોના ઉપનિષદ્ધપણાથી ઉપનિષદ્ધો પ્રસિદ્ધ છે તેમ ગુરુ-શિષ્ય સંવાદશૈલીથી અને ગરવી ગુજરાતી ભાષામાં રચેલી ‘આત્મસિદ્ધિ’ કેટલી મીઠી લાગે છે ?

નિર્ણય પ્રવચનની સમસ્ત દ્વાદશાંગી, ષટ્ટદર્શનનું સર્વોત્તમ તત્ત્વ અને જ્ઞાનીના બોધનું બીજ સંકેપે ભલે પત્રાંક ૨૧૧ માં વાવું પણ સહેજ વિસ્તારીને તો આપ્યું આપણને પત્રાંક ૭૧૮ માં, શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં.

અબુધ-અભણનાં અંતરનાં દ્વાર ખોલી દે અને પંડિતો-સાક્ષરો કે વિદ્વાનોનાં મસ્તક પણ ડોલી ઉઠે અને વચ્ચા સંઘળાનાં હૃદય પણ ઝૂમી ઉઠે એથું તો ‘આત્મસિદ્ધિ’માં દેવત છે. આત્મસિદ્ધ માટે દ્વાદશાંગીનું જ્ઞાન જ્ઞાતાં ઘણો વખત જાય. જ્યારે એક માત્ર શાંતપણું સેવ્યાથી તરત પ્રાપ્ત થાય છે. (વાખ્યાનસાર ૨:૪:૭) સનાતન આત્મધર્મ તે શાંત થવું, વિરામ પામવું તે છે; આખી દ્વાદશાંગીનો સાર પણ તે જ છે. તે ષટ્ટદર્શનમાં સમાપ્ત છે અને તે ષટ્ટદર્શન જૈનમાં સમાપ્ત છે. (વાખ્યાનસાર ૨:૪:૧૮)

મત-મતાંતર કે ગચ્છ Group થી દૂર રહી, મધ્યસ્થતાથી, મુક્ત મને, આ મુક્તાત્માએ મુક્તિનો રાહ સમજાવી દીધો છે ‘આત્મસિદ્ધિ’માં.

લાવણી રાગે

તુજ વચન સુધારસ જ્ઞાનપિપાસુ જનને,
પરિતૃપ્ત કરી દે, અજરામર શિવપદને;
તુજ આત્મસિદ્ધિ-શ્રી અદ્ભુત જ્ઞાનત્રિપથગા,
ઉદ્ધરવા અવની ઉતરી સ્વર્ગથી ગંગા.

શ્રી રાવજીભાઈ દેસાઈ

આત્મસિદ્ધિ તો આત્મસિદ્ધિ જ છે. અવની પરનું અમૃત ! ‘આ અવનીનું કર ભલું, ભયભંજન ભગવાન’ (પત્રાંક ૨) આત્મસિદ્ધિજી આપીને, આ અવની પર આપણું ભલું (કલ્યાણ) જ કરી દીધું છે. અને તેથી જ,

હાલું ઘણું લાગે, ગુરુ રાજ તારું નામ રે,
મીઠું ઘણું લાગે, ગુરુ રાજ તારું નામ રે,
તારાં દર્શનથી મારાં પાપ પલાય રે...
ભલું ઘણું લાગે ગુરુ રાજ તારું નામ રે.

પત્રાંક ૨૦૧ના આધારે, શ્રીમદ્ ભાગવતમાં એક કથા છે. ગોપીઓ શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવને મહીની મટુકીમાં નાખી વેચવા નીકળી હતી. મહીની મટુકી એટલે સહજે દળ કમળ, જ્યા અમૃત પ્રવહે છે. ગોપી તે સત્પુરુષની ચિત્તવૃત્તિ ગણીએ. મહીની મટુકીમાં બિરાજમાન શ્રીકૃષ્ણ ગણો કે આદિ પુરુષ ગણો કે આત્મરામ ગણો, તેની પ્રાપ્તિ થતાં ગોપી ઉત્ત્વાસમાં આવીને બીજા મુમુક્ષુને કહે છે કે, ‘કોઈ માધવ લ્યો, હાં રે કોઈ માધવ લ્યો.’ એટલે કે, વૃત્તિ એમ કહે છે કે, આદિ પુરુષની અમને પ્રાપ્તિ થઈ અને એ એક જ પ્રાપ્તય છે, માટે તમે પ્રાપ્ત કરો. મટુકીમાં નાખીને વેચવા નીકળ્યા છીએ, ગ્રાહક દેખી આપી દઈએ છીએ, કોઈ ગ્રાહક થાઓ, અચળ પ્રેમે કોઈ ગ્રાહક થાઓ. સૃષ્ટિ સારીને મથીને જો મહી કાઢીએ તો માત્ર એક અમૃત રૂપ વાસુદેવ કે ભગવાન જ છે. આ અમૃતની પ્રાપ્તિ પોતાને છે, પોતે અમૃતરૂપ જ છે. એટલે તો, અમૃત સ્વરૂપા ભક્તિનું રસાયણ સેવવાનું કહે છે, હેતે હરિરસ પીવાનું કહે છે. ભક્તિ એ સર્વોપરી માર્ગ છે, અને તે સત્પુરુષના ચરણ સમીપ રહીને થાય તો ક્ષણવારમાં મોક્ષ કરી દે તેવો પદાર્થ છે. (પત્રાંક ૨૦૧) મા+ધવ, માધવ. મા=લક્ષ્મી, આત્મલક્ષ્મી અને ધવ=પતિ, નાથ. લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુ, એટલો જ અર્થ નથી પણ આત્મલક્ષ્મીનો સ્વામી આત્મા પોતે તે માધવ. પોતે જ લખ્યું છે ને કે, રામ હંદે વસ્યા છે. આત્મામાં રમે તે રામ, આત્મરામ, રમતા રામ. આમ માધવ પણ પોતે ને રામ પણ પોતે ને પરમાત્મ-મા ય પોતે ને ભગવાન પણ પોતે.

પત્રાંક ૨૧નું તો શીર્ષક જ ખુદ ‘વચનામૃત’ લખે છે !

સદ્ગુરુ સુધા સમુద્ર હૈ, સુધામણી હૈનેન;
નખિશશ સુધા સ્વરૂપ હૈ, સુધા સુ બરસે બૈન.

- શ્રી સુંદરદાસજી

સદ્ગુરુ તો અમૃતનો દરિયો છે. નયન અમૃતમય છે, માથાથી પગના નખ સુધી અમૃત સ્વરૂપ છે, વચનથી અમૃત વહે છે.

પરમાત્માને ધ્યાવવાથી પરમાત્મા થવાય છે. પણ એ ધ્યાવન આત્મા સત્પુરુષના ચરણકમળની વિનયોપાસના વિનયોપાસના વિનયોપાસના વિનયોપાસના મુખ્ય છે. (પત્રાંક ૬૨) આમ સત્પુરુષના ચરણકમળની વિનયોપાસના મુખ્ય છે.

બૃહદારયક ઉપનિષદ્માં, યાજ્ઞવલ્ક્યજી અને તેમનાં પત્નીશ્રી મૈત્રેયી વચ્ચેનો સંવાદ સદ્ગ્રૂહોધાતા છે. કાત્યાયની નામનાં પત્ની લૌકિક એષ્ટકાવાળાં, વ્યવહારમાં રતપત રહેનારાં, ધરરખ્યુ ગૃહિણી હતાં, મૈત્રેયી મોક્ષમાર્ગમાં મૈત્રી કરે - રાખે તેવાં હતાં. ગૃહસ્થાશ્રમમાં આત્મકલ્યાણ કરતા હોવા છતાં યથાયોગ્ય શાન્તિ-સંતોષના અભાવે સર્વસંગ પરિત્યાગ માટે યાજ્ઞવલ્ક્ય સજજ થયા. મિલકતના ભાગ પાડતાં બજે પત્નીશ્રીને અરધો અરધ વહેંચવા તત્પર થયા ત્યાં મૈત્રેયીએ સરસ સવાલ કર્યો છે કે, આનાથી મને અમૃત મળશે? અમૃતમય આત્મા આમાંથી મળશે? યાજ્ઞવલ્ક્યે આ ધારદાર સવાલનો તીક્ષ્ણધાર જવાબ આપ્યો છે, ના. આત્મા કે આત્માનું અમૃત તેમાં નથી. કેટલું સાચું? મૈત્રેયીએ પણ નિર્ધાર કરીને કહી દીધું કે, યેનાં નામૃતા સ્યામ્ કિં અહં તેને કુર્યામ્. જેના વહે હું અમૃતા-અમૃતામયી ન બનું તેનું મારે શું કરવું? મારે કંઈ કામ નથી એ સંપત્તિનું. સાચી સંપત્તિ-સંપદા આત્મામાંછે, હું પણ ઘરનો, સર્વસંગનો ત્યાગ કરીશ અને આત્મકલ્યાણને રસ્તે જઈશ. એ કાળે પણ આત્માને મુક્ત કરવાની ભાવના ધરાવતી બહેનો હતી. બજે ધર છોડી આત્મજ્ઞાનને પંથે ચાલ્યાં.

શુક્લેવજી પરીક્ષિત રાજાને આત્મજ્ઞાનનો બોધ આપે છે, શ્રી ભાગવત વંચાય છે, હરિરસની હેલી ઉભરાય છે, અમૃતપાન પીરસાઈ રહ્યું છે, દેવોને ખબર પડતાં ત્યાં આવીને આ રસપાન માટે વિનંતિ કરે છે. સમુદ્રમંથન સમયનું અમૃત આપી દેવા દેવો તૈયાર થાય છે અને એના સાટામાં-બદલામાં ભક્તિનું અમૃત યાચે છે પરંતુ શુક્લેવજી તેમને અ-ભક્ત કહીને ના કહી દે છે. કારણ કે,

હરિરસ મોંધેરે મૂલ છે, શિરને સાટે વેંચાય જી;
શિરનાં સાટાં રે સંતો જે કરે, મહાસુખ તેને થાય જી.
હરિરસ મોંધેરે મૂલ છે...

સર્વસ્વ રાજ અર્પણ કરનારાને માર્ગ મળ્યો છે, મહાસુખ મળ્યું છે. પ.પૂ.પ્રભુત્રીજ અને
પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજ જવલંત દિશાંત છે.

જે જીવ સત્પુરુષના ગુણનો વિચાર ન કરે અને પોતાની કલ્પનાના આશ્રયે વર્તે તે
જીવ સહજ માત્રમાં ભવવૃદ્ધિ ઉત્પત્ત કરે છે, કેમ કે અમર થવાને માટે જેર પીએ છે. (હાથનોંધ ૧-૩૭)

આવું કડવું ઔષધ કોણ પાય ? કડવા ઘૂંઠ કોણ ભરાવે ? હિતસ્વિની મા અને પરમ
હિતસ્વી ધર્મપિતા પરમફૂપાળુદેવ.

સાકરનું શ્રીફળ :

વરપક્ષ માગું કરે વ્યવહારમાં. અહીં તો પોતે જ વીતરાગી વર છે ! પડી છે તલવાર
(તરવાર), તારી વારેવાર, થઈ જ તૈયાર ! આપણે પણ ગાઈએ છીએ અને માગીએ છીએ,

પડી પડી તુજ પદપંકજે, ફરી ફરી માગું એ જ ;
સદ્ગુરુ સંત સ્વરૂપ તુજ, એ દઢતા કરી દે.

(પત્રાંક ૨૬૪)

લૌકિક શ્રી, ફળ બધાંને ગમે છે, વખાણીને માગે છે પણ ફૂપાળુદેવની તો લોકોત્તરા શ્રી
છે, અ-લૌકિક શ્રી છે, પાછી અનેક શ્રીફળો સુદીર્ઘકાળ સુધી આપી શકે તેવી નાળિયેરી છે પણ ગુપ્ત (આત્માના)
ચમત્કાર જ સુદ્ધિના લક્ષ્યમાં નથી. (પત્રાંક ૨૧-૩૦)

વળી પૂ. દીપયંદજ મુનિનો સંદર્ભ પણ હોઈ શકે. સહૃદે, સંધે, સમાજે સર્વસંગ
પરિત્યાગીને, ચારિત્ય યાને દીક્ષાગ્રહણ કરી હોય તેવા સાધુ-સાધ્વીને, બાચ્ય ત્યાગીને, દ્રવ્ય સાધુને સ્વીકૃત કર્યાછે,
વખાણ્યાછે, Consider કર્યાછે એટલે એ સાકરનું શ્રીફળ બધાંએ માન્યું છે, માર્ગું છે, વધાવ્યું છે, વખાણ્યું છે. જ્યારે
પરમફૂપાળુદેવ પાસે તો અમૃતની સચોડી નાળિયેરી છે ! વ્યવહારમાં બેઠા છતાં વીતરાગી !

તદુપરાંત, એમ પણ લાગે કે, આ પત્રાંક ૧૮૦ માં, પોતાના વિચારોને સ્પષ્ટ કરવા
માટે વાક્યસિદ્ધિ કરવી પડે છે તે ય માથાકૂટ લાગે છે, કારણ કે જ્યાં વસ્તુની (આત્મદ્રવ્યની) સિદ્ધિ થઈ ગઈ ત્યાં
ઉપયોગને કયાં શર્જદદેહ યોજવો ?

આ વાક્યસિદ્ધિ કે વાચાક્ષાનનું શ્રીફળ તો બધાંએ વખાણી માર્ગું છે પણ આ તો અનેકાન્ત
વસ્તુનું સભ્યકુ એકાંત એવા નિજપદ (આત્મજ્ઞાન) પ્રાપ્તિની સચોડી નાળિયેરી છે.

સચોડી નાળિયેરી :

સચોડી એટલે સંચોડી, સપૂચી, સમૂળગી; બિલકુલ, બધી; આબાદ, અચૂક, નિષ્ફળ ન
જાય તેવી; પહોળાઈ સહિત, ઉતેજન-પ્રેરણા દેનારી, ચોટ સહિત, ચોટી-શિખર સહિત, મજબૂત; પુરાવા સહિત.

આ નાળિયેરનાં મૂળમાં યે અમૃત રહેલું છે, ચંદ્રમભજિનની પ્રભા અને મહાવીર જિનનું
વીર્યાં જિનેશ્વર ભગવંતનું પાણી-અમૃત પીને આવ્યાં છે. તેમનાં ટંકોતીર્ણ વચન, અતિશયવંતી વાણી અને અમોદ

શક્ત જેવું શાક્ત હોવાથી સચોડી જ છે. માત્ર ઊંચાઈના શિખરો સર નથી કર્યા, કિન્તુ પહોળાઈ-વ્યાસ-ઘેરાવો-કેલાવો કે વિસ્તાર પણ એટલો જ છે, સમસ્ત સૃષ્ટિ જેટલો. પ્રેરણાનાં પાન-પીયૂષ પાનારી છે. રામબાણ કે રાજબાણ, બીજા રામનાં બાણ કે વચન છે, ચોટ વાગે જ વાગે. પુરાવા-સાબિતીથી ભરેલી નાળિયેરી છે. ૫.૩.૫.૫.પૂ.પ્રભુશ્રીજ્ઞના શદ્ધોમાં, અમૃતની સમૂલી નાળિયેરી - દટ્ટાભાવ. (ઉપદેશામૃત, પૃ. ૬૮.) દાસ્તિ દટ્ટામાં પડે છે ત્યાં બંધાયેલો છૂટે છે. (ઉપદેશામૃત તરીકે)

આટલું ઓછું, અધૂરું કે અપૂર્વા હોય તેમ, સુપ્રસિદ્ધ ગરબો આવ્યો કે,
નદી કિનારે નાળિયેરી રે ભાઈ / ભાઈ નાળિયેરી !

કારણ જોગે હો કારજ નીપજે રે, એમાં કોઈ ન વાદ;
પણ કારણ વિષા કારજ સાધિયે રે, એ નિજ મત ઉન્માદ.

સંભવ દેવ તે ધૂર સેવો સવે રે.

શ્રી આનંદધનજી મહારાજ

અર્થાત્, કારણના યોગે કાર્યનિષ્પત્તિ થાય એમાં કંઈ બોલવા જેવું નથી, વાદવિવાદ નથી. એટલે કે, શ્રી સદ્ગુરુ માપિથી કલ્યાણ થાય એમાં બે મત નથી. પણ એવા ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્ત વિના કલ્યાણ કરવા લાગીએ તે તો પોતાના મતનો ઉન્માદ છે, સ્વચ્છંદ છે. શ્રી સંતના કહેવાથી મારે પરમકૃપાળુટેવની આજા માન્ય છે.

અંતમાં,

(જૂલણા છંદ)

અમર વરમય સદા દાસ્તિ મુજ ઉલ્લસો, રોમેરોમ ખુમારી જ એ હો !
'તું હિ, તું હિ' રટણ હો, લગની એની રહો, એ જ ચિંતન સ્મરણ ભાવના હો.

(દોહરા)

પરમકૃપાળુ પ્રભુ નમું, અહો પ્રગટ મહાવીર,
શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પદે, ધરું શ્રીફળ નિજ શિર.

વર્ષ २४ મું

શ્રીમહે રાજચંદ્રલા

વ.સ. ૧૯૪૭

દેની મોરી રેસિને ડિલ્યુ પણ બસ્ટોન હોયા છે

સ્પૂરા જાહેરી મણે આંકડાચુપાં રજાયા

નોંધે ગોર્ગોન રહ્યા એવું રહ્યું છે

ઓને કાઢા તું પ્રથમાન

જાહેર રહ્યું રહ્યું છે

આપદારો

ફોર્ઝ

રુષિયા! તરા અને સર્વદાં જ ગારે જોખાને ત્યાં હે
તો કાંઈ રૂપની માણિ રહ્યા હોય કાંઈ કે કે બને જો એ
અને એ કરીને છે.

રુષિયા! જાંગી મણે પરાંપરા રાઘવને નશિયાં રહે
જીવાનનાં અધિકારી કુઠો મોતાની ગતિ રુષિયા
ગોધાનીને કલી, પિલિન ઉપાસોં ખાતની કરવા એવી
ગોધાપાદાને વાસે રંધારાદ્વિલોલું કરવા જાળી રુષિયા-
એ રુષિયાની મેંટું અન્યાં રહે છે. ~

વર્ષાને વિશ્વાસ વારને રૂલિયાં રૂલિયાની વિશ્વાસની
અસ્થે શોદિવા જીવી અભિવાસ અને એ અનુભાવ હોય
કરીયો ના?

એ રિસાના રુષિયા જીવો! રૂલિયાની વિશ્વાસ
ઓડીને વર્ષાને વિશ્વાસને ગરવાને રીતે અનો
મેંટું રહે એ છે. ~

સુધીના વાયદા નાણી પાછાના એ કરીનું હોય સુધી
કૃષ્ણ રામને પ્રથમાં અને અન્યાં અન્યાં હોય
દીત રૂપાને અને અનુભાવાને હોય

તુંકું જોટું રહ્યો રહ્યું હોય અને એ રુષિયાનું હોય.

દોડેસ્કું રુષિયાનું લેખે જાની પ્રેરણ દીપીના
દીપ્યા માને એવા એવા એવા એવા એવા એવા
એવા એવા એવા એવા એવા એવા

એ સંગર માનુલાં કોણાંકુંના જાનીતાના, અન્યાં
અન્યાં રૂલિયાને લાગે એવા એવા એવા એવા એવા એવા
એવા એવા એવા એવા એવા એવા એવા એવા એવા
એવા એવા એવા એવા એવા એવા એવા એવા એવા
એવા એવા એવા એવા એવા એવા એવા એવા એવા

ॐ

ॐ

ॐ

'સહજ' સવરૂપે "તૈવાય-સિક્ષા,
અથાં મોક્ષમુત્તિ નિર્બંહાદાતા;
એમ હૃપાણ દેવા, નમું, હું;
ॐ લાર, રામ, વચ્ચેવંત! હું.

શ્રી રામચંડ્ર પ્રલ-પાઠ હંદુ,
કુમુકુના જે પ્રચમાધ-હંદુ;
આ કુઠામાં જે પ્રણાદાનારા
અથાદ શુક્રાત્મ-ભિયાર-ધારા.

ॐ

મોક્ષમૂર્તિ શ્રી પરમકૃપાળુદેવ

‘સહજ’ સ્વરૂપે તૈવલ્ય સિદ્ધા,
સ્વયં મોક્ષમૂર્તિ નિર્વાણ દાતા,
પરમકૃપાળુદેવા, નમું હું,
ॐ વીર, રામ જ્યવંત વંદું.

જેઓને ભાન્તિથી કરી પરમાર્થનો લક્ષ મળવો દુર્લભ થયો છે એવા ભારતકોત્ત્વાસી મનુષ્ય પ્રત્યે તે પરમકૃપાળુ પરમકૃપા કરશે. (પત્રાંક ૧૮૧) એવું વચન આપી પરમ કૃપાળુદેવ મહાભાગ્ય જીવન્મુક્ત શ્રી સौભાગ્યભાઈની પરમાર્થ-પ્રભાવના વૃત્તિને ધીરજ આપે છે. આમ પરમ કૃપાળુદેવે માત્ર ભારત નહીં પણ સમગ્ર ભરતકોત્ત્વ પ્રત્યે પોતાની જવાબદારીનું પૂરું ભાન રાખ્યું છે. ચક્રવર્તી ભરતેશ્વરના નામથી સમગ્ર પૃથ્વી જ ભરતકોત્ત્વ છે. આ પૃથ્વી ઉપર પ્રથમ તો યુગલિયાંનો યુગ હતો. તેમાં શ્રી ઋષભદેવ ભગવાને સંસ્કૃતિ સરજી. તેઓ મોક્ષની યોગ્યતા પામે તે અર્થ ભરતેશ્વરે ચાર વર્ણશ્રમ ધર્મો પ્રવર્તિયા. બ્રાહ્મી-સુંદરી દ્વારા ભાષા-સાહિત્ય-કલાઓની વિદ્યા-કેળવણીથી યુગને સંસ્કાર્યો. ચોરાશી લાખ પૂર્વ વર્ષના આયુષ્યવંત ભગવંત શ્રી ઋષભદેવ પોતાનાં ૮૩ લાખ પૂર્વ વર્ષ તો પૃથ્વીના સંસ્કૃતિસર્જનમાં ગાળ્યાં. એવા તો એ સમગ્ર સૂર્યિના સૂરજન-મુક્તિમયી સર્વતોભદ્ર કલ્યાણકારી વિધ્યાતા હતા. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષરૂપ ચતુર્વિધ પુરુષાર્થના નિધિસમા એ નિરવધિ પૌરુષમય યુગાદિદેવ હતા. એવા શ્રી આદીશ્વરનાં પ્રેરણા-પૌરુષ જીલતા પરમ કૃપાળુદેવ જીવનમુક્તની અદાથી મંગલ વંદનામાં પણ કાન્તિકારી પ્રભુત્વ દાખલે છે. ત્યાં સ્વયં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષના કમનો ય વિકિમ સરજે છે.

“ભાખું મોક્ષ, સુબોધ ધર્મ-ધનના, જોડે કથું કામના!” (પત્રાંક ૧)

પ્રથમ તો ભાખવોછે બસ મોક્ષ જ. ‘મોક્ષમાળા’ની એમની યોજના તેની અનુપમ સૂચક છે - તેના જ નામથી, તેની નેમની. ‘નિગમ’ નયની ધ્યેયમૂલક રામબાળ-વેધકતા આ બીજા શ્રીરામ ચૂકતા નથી. ભાવનાબોધમાં તેની જ દફતા દર્શાવી છે : ‘નિવ્વાણસેઢા જહ સવ્વધમ્મા.’

“બધા ય ધર્મમાં મુક્તિને શ્રેષ્ઠ કહી છે.”

શ્રી સૂત્રકૃતાંગના સારસમી આ પંક્તિનો સંદર્ભ દર્શાવી શ્રીમદ્ પોતાની શ્રુતિ-સ્મૃતિની સંવિજિને કેવી મુક્તા કૃતાર્થતા અર્પે છે !

માંડ સોળ વર્ષ પૂરાં થયાં છે. પણ અવધિ-મનઃપર્યવ જ્ઞાન જે મહામુનિઓને હોય છે, તે આ જ્ઞાનાવતારને સહજ છે. એની પ્રતીતિ થવાથી મોરબીના શ્રી પારશીભાઈ જેવા ન્યાયાધીશ પણ તેમને જ્ઞાનીપુરુષ તરીકે સન્માને છે. આવાં જ્ઞાન સાથે જીતિસ્મૃતિ પણ તેની વિશાળતા પકડેને ? નવસો ભવનાં જીતિસ્મૃતિ જ્ઞાનમાં સાતસો ભવ તો જાણે માનવતામયી ! ભાન્તિગત ભારતવાસી મનુષ્ય ને એટલે સમગ્ર માનવજીતને તેનું મનુષ્યપણું યથાર્થ નીવડે તે માટે જાણે કે એ બીજી મનુસ્મૃતિ ન લખતા હોય તેમ મહાનીતિ - વચન સપ્તશતી લખી દે છે.

ભવાંતરોની કતારમાં પુષ્પપાપનું સમતોલપણું જાળવનાર આ કાળનો કષ્યોપશમી પુરુષ આત્મા-પરમાત્માની, બ્રહ્મ-પરબ્રહ્મની પણ કેવી આનંદકારી સમતુલા જાળવે છે ! અને તે પણ સહજ સ્વભાવે, સહજ સ્વરૂપે. એ એમની સમાવિ ક્ષમતાની સાહજિકતા છે, અથથી સતત અંત સુધીની.

જિનપદ નિજપદ એકતા, ભેદભાવ નહિ કાંઈ,
લક્ષ થવાને તેહનો, કહ્યાં શાખ સુખદાઈ.
(પત્રાંક ૮૫૪)

‘એં જાણા સે સવ્ય જાણા’ ની આ શુંતકેવલા ગુરુગમ કેવી અભેદતા દાખવે છે !

જાતિસ્મૃતિ, મનુસ્મૃતિ કે મંત્રસ્મૃતિ : આ બધી સ્મૃતિ વાસ્તવિકતાએ ચેતનાની સ્વ-પર-પ્રકાશકતાનાં અનુભૂતિરૂપે એક સ્મૃતિસ્ફૂર્તશો છે. તે ધ્યુવતા-નિર્ભર હોવાથી ‘સત્ત’નું પથાર્થ ભાન છે; ત્રિપદીના ઉપયોગનું જેને ભાન છે તેવા રાયચંદ સ્વયં વીર આ સૌને સમેટે છે, નિત્ય સ્મૃતિ રૂપે. (પત્રાંક ૭)

૧. જે મહાકામ માટે તું જન્મ્યો છે તે મહાકામનું અનુપ્રેક્ષણ કર.

સત્તની ધ્યુવતાને નિત્યતામાં અનુભવતાં ધ્યાનને તેની ધારણ અર્પે છે. મહાકામની અનુપ્રેક્ષા-ધ્યાન પ્રગટાવે છે અને ‘મોક્ષ’નાં સ્વરૂપને સમાવિસ્થ કરે છે.

૪. દંડ યોગી છો, તેવો જ રહે.

૭. મહાગંભીર થા. અનંત જ્ઞાન-દર્શન-વીર્ય-સુખથી ભરપૂર નિધિના આ સાગરવર ગંભીરતા ! પ્રજ્ઞામથી છે એટલે પ્રજ્ઞાપનીયતાથી વિચારણા ધરે છે.

૮. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ વિચારી જા. વિચારીને એ ચારેય ભાવોને સમેટી લે - ‘અર્થ’માં, પથાર્થમાં, આ છે ત્રીજો પુરુષાર્થને ?

૯. પથાર્થ કર.

૧૦. કાર્યસિદ્ધિ કરીને ચાલ્યો જા.

જ્ઞાણે ધણી ત્વરાથી પ્રવાસ પૂરો કરવો છે !

જૈન સિદ્ધાંતમાં, સંસારના સૂજનમાં આઈ કર્મ પ્રકૃતિ ગણાવાય છે, ભલે, અહીં તો છે ‘સહજ’અને સહજપ્રકૃતિ. (પત્રાંક ૮) એમાં પ્રથમ સ્થાને છે, પરહિત એ જ નિજહિત સમજવું અને પરહુઃખ એ પોતાનું દુઃખ સમજવું.

આ છે ‘રાયચંદ વીર’નું પરમ કૃપાળુદેવપણું. વૃત્તિ તેવી કૃતિ એ જ સ્વાભાવિક સહજપ્રકૃતિનું સ્ફૂર્તણ તે એમનાં સૂજનમાં લીલયા પ્રગટું રહ્યું છે. મોક્ષમાળામાં “વાંચનારને ભલામણ” કર્યા બાદ પ્રથમ જ બોધે છે :

સર્વમાન્ય ધર્મ.

ભાગ્યું ભાગણમાં ભગવાન, ધર્મ ન બીજો દયા સમાન,
અભયદાન સાથે સંતોષ ધો પ્રાણીને દળવા દોષ.

(શિક્ષાપાઠ ૨)

આત્માના સધળાય દોષ દળી નાખી અઢાર દોષરહિત એવો જિનદેવ બને - બસ માત્ર

અભયદાન સાથે સંતોષનાં દાને ! આવા છે મોક્ષનાં દાનથી ય અદકાં એવાં દેવદીધાં દેવત્વ દાન ! આવી પ્રેરણાનું ગંગોત્રી શિખર પણ કેવું ?

શાન્તિનાથ ભગવાન પ્રસિદ્ધ, રાજચંદ્ર કરુણાએ સિદ્ધ ! માત્ર, તત્ત્વરૂપથી એ ઓળખે, તે જન પહોંચે શાશ્વત સુખે. તેમની સુતિ પણ તેમણે જાણે જાતિસ્મૃતિક્ષાનાના બણે અભિનંદનાત્મક કરી છે :

પરિપૂર્ણ જ્ઞાને, પરિપૂર્ણ ધ્યાને,
પરિપૂર્ણ ચારિત્ર, બોધિત્વ દાને.
સ્વરૂપે રહી શાંતતા શાંતિ નામે,
બિરાજ્યા મહાશાંતિ આનંદધામે.

(પત્રાંક ૧૩)

પરમ કૃપાળુદેવનું કૌમાર કૌશલ કેવું આનંદમય હશે ! સ્વયં નોંધે પણ છે ને “હું સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મા છું.” (પત્રાંક ૨૧-૫૫)

ગ્રંથારંભ જેવો જ બીજો ધન્ય પ્રસંગ છે. સં. ૧૯૪૧ની કાર્તિકી પૂર્ણિમાનો. પરમ કૃપાળુદેવનો જન્મોત્સવ ઉજવવા જ જાણે જેતપરની વણિક જ્ઞાતિ ઉમટી છે. સોળ વર્ષે તો તેમની વિદ્યા સાક્ષાત્ સરસ્વતી સાથે સોળ કળાએ ખીલી ઉઠી છે. એટલે ૧૭ મે (વર્ષ) પ્રવેશતાં જ, અવધાન આદિ સાથે કાવ્યકલાની શિરમોર છત્રપ્રબંધસ્થ પ્રાર્થના શ્રીમદ્ સ્વયં રચી દે છે અને પોતાનાં પ્રગટ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપની ઝાંખી કરાવે છે. બે હજારની માનવમેદનીમાં નંદનવનનો અપાર આનંદ રેલે છે; જનતા જનાર્દનનાં દર્શન પામે છે.

અરિહંત આનંદકારી અપારી,
સદા મોક્ષદાતા તથા દિવ્યકારી;
વિનંતિ વણિકે વિવેકે વિચારી,
વડી વંદના સાથ હે ! હુંખહારી.

(પત્રાંક ૧૪)

આ માત્ર ‘અરિહંતા મંગલમુ’ની સ્મૃતિ-શ્વુતિ વંદના નથી, આ તો મતિ-શ્વુતથી અદકેરાં અવધિ-મનઃપર્યવની વડી વંદનાછે. ભક્તિયોગની આ એકતા વંદનાછે અને એની કેવી રીત-રીતિ ? સદા મોક્ષદાતા. મૃત્યુંજ્યો સમાધિની આ છે જન્મકલ્યાણકા મોક્ષદાતા પ્રસાદી. મનુષ્યના જન્મસિદ્ધ મોક્ષહક્કના ખત પર સદા મોક્ષદાતાની ખોર મારી છે. તીર્થકરે કર્યા પ્રમાણે કરવાની નેમ દર્શાવતી ! પાંચ માસમાં જ ‘મોક્ષમાળા’ની વૈજ્યંતિથી જનમભોમક ધન્યા બની રહે છે.

તેનું પૂર્ણમાલિકા મંગલ તો ૫.૫.૬૬૧ના આ ધન્ય જીવનની એક કલ્યાણગાથા છે :

તપોપદ્ધાને રવિરૂપ થાય,
તે સાધીને સોમ રહી સુહાય.

(મોક્ષમાળા શિક્ષાપાઠ ૧૦૮)

શ્રી મહાવીર સ્વામી તપોપદ્ધાને સર્વજસૂર્ય બની રહ્યા સ્વયં જગદિવાકર. અને તે યોગ સાધીને શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પૂર્ણિમા સમા શોભી રહ્યા ! શ્રીમદ્નો જન્મ ‘રવિવારે પૂર્ણિમાએ’ થયો. દેવદિવાળી યુગસર્જક બની રહી. પરમ કૃપાળુના જન્મકલ્યાણકે તેની સાર્થકતા ધન્યતા દર્શાવવાને જ શ્રીમદે પોતાનું નામ રાજચંદ્ર રખાવેલું. ત્યાં બીજા યુગની પણ એક કરી અનુસંધાન પામે છે. મોક્ષમાળાના ત્રીજા ખંડ વિષે ગર્ભિત સૂચન પામેલી સૌરાષ્ટ્રનાં

નામની સાર્થકતા બતાવતી રાજમુનિની કથા પ્રજાવખોધમાં સંકીર્તિત કરવાનું બ્રહ્મર્ષિ (પ.પુ.બ્રહ્મચારીજી) ચૂકતા નથી. (પુષ્પ ૭૧) ખરેખર,

મહાન તે મંગલ પંક્તિ પામે,
આવે પછી તે બુધના પ્રજામે.
નિર્ગ્રથ જ્ઞાતા ગુરુ સિદ્ધિ દાતા,
કાં તો સ્વયં શુક્ર પ્રપૂર્ણ ઘ્યાતા
ત્રિયોગ ત્યાં કેવળ મંદ પામે,
સ્વરૂપ સિદ્ધે વિચરી વિરામે.

(શ્રી મોક્ષમાળા શિક્ષાપાઠ ૧૦૮)

અઠવાડિયાના સાતે ય હિનને આત્મચરિત્ર કેવા ધન્ય બનાવતું આ મંગલ પૂર્ણમાલિકા સમું સનાતન !

વચનસપ્તશતી લખ્યા બાદ ‘વચનામૃત’ (પત્રાંક ૨૧) લખાયેલ છે. તેમાં એક વચન (ાંક ૧૨) તો જાણો સમવસરણા આમંત્રણ છે — જ્ઞાનીઓએ એકત્ર કરેલા અદ્ભુત નિધિના ઉપભોગી થાઓ. શ્રી વીર ભગવાને એક આત્માને જાણી સર્વજ્ઞતા પ્રગટાવી. ત્યાં અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય, અનંતસુખનો નિધિ કેવો આત્મભૂત થઈને રહ્યો છે ! શ્રી ગણધર દેવોએ આત્માને સૂચ્યવતા એક સત્ત શબ્દને ઉત્પાદ-વ્યાદ-ધ્યુવરૂપે ત્રિપદીનો ઉપયોગ અનુભવતાં સમસ્ત દ્વાદશાંગીનાં સૃજનની શુતકેવલા લખ્ય પામી સમસ્ત શુતસાગર લેરાવ્યો — તે માણવાનાં અત્ર આમંત્રણ છે ! સ્વયં અનુભવબેને પ્રતીતિ કરી સહજ ભાવે અનુરોધ પણ કરે છે.

મહાવીરે જે જ્ઞાનથી આ જગતને જોયું છે તે જ્ઞાન સર્વ આત્મામાં છે; પણ આવિર્ભાવ કરવું જોઈએ. (પત્રાંક ૨૧-૧૦૩)

સંસ્થાનવિચય ધ્યાન પૂર્વધારીઓને પ્રાપ્ત થતું હશે એમ માનવું યોગ્ય લાગે છે. તમે પણ તેને ધ્યાવન કરો. (પત્રાંક ૨૧-૧૨૩)

આવો છે સહજ - સથવારો, પડકારપૂર્વક !
હું બીજો મહાવીર છું, એમ મને મારી આત્મિક શક્તિ વડે જણાયું છે...
સત્ય કહું છું કે હું સર્વજ્ઞ સમાન સ્થિતિમાં છું.

- આશુપ્રજા રાજચંદ્ર (પત્રાંક ૨૭)

આ વચનો કોઈ કવિની કલ્પનાથી કે ઊર્ભિનો ઉલ્લાસ માત્ર નથી. એ સંપ્રજ્ઞાત લખાયાં છે. આશુપ્રજા તરીકેની સહી તેની સાક્ષી છે. એ સ્વયં જાણે પણ છે કે તેમને પોતાને હજુ કેવળજ્ઞાન પ્રગટયું નથી. તો આ ક્યા બણે લખે છે ? આ શુતકેવળનો પ્રભાવ-પ્રતાપ છે. પ.પુ.બ્રહ્મચારીજી એક સ્થળે સ્વયં બોધે છે કે જેટલું ભગવાન સર્વજ્ઞતાથી જાણે તેટલું તેમની વાણીથી શુતકેવળી જાણે. આમ પરમ કૃપાળુદેવની જ્ઞાનદિષ્ટિએ સર્વજ્ઞ સાથે સમાનતા છે એટલે ફરી ઠોકીને લખે છે :

સર્વપ્રકારથી હું સર્વજ્ઞ સમાન અત્યારે થઈ ચૂક્યો છું, એમ કહું તો ચાલે.

આ સમજવા માટે એ જેથી આ સ્થિતિ પામ્યા છે તેનાં ચાવીરૂપ વચનો લક્ષમાં લેવાથી આશાય અંતર્ગત થશે.

અનંતજ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર અને અનંત વીર્યથી અભેદ એવા આત્માનો એક પળ પણ વિચાર કરો. (પત્રાંક ૨૧-૨૧) એ વિચાર-ધ્યાને આત્મત્વ સમસ્ત વિશ્વથી પર, પરાત્પર બની રહે — આ ચારે ય પ્રકારે; એ છે પરમાત્મપણું અને ત્યાં સત્ત-ચિદ્ઘ-આનંદપણું.

‘હું’માં અનુભવાતાં ધ્રુવતા સ્વભાવે-સ્વરૂપે, અસ્તિત્વે નિત્યત્વે ઉત્પાદ-વ્યયને આકાર-આધાર આપે-શમાવે ત્યાં સત્તસ્વરૂપ ત્રિપદીનો ઉપયોગ અનન્ય બની રહે ! દ્વાદશાંગી તેનું માત્ર સ્ફૂરણ છે. આત્માનો ધર્મ તો આત્મામાં જ છે. (પત્રાંક ૨૧-૮૮) વસ્તુને વસ્તુગતે જુઓ (પત્રાંક ૨૧-૮૪) અને જગત જેમ છે તેમ તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ જુઓ. (પત્રાંક ૨૧-૭૩) પણ એમની વધા માત્ર આટલી છે : શુકલ અંત:કરણ વિના મારાં કથનને કોણ દાદ આપશો ? (પત્રાંક ૨૧-૪૭) છતાં કહી છૂટે છે : એક નિષ્ઠાએ જ્ઞાનીની આજી આરાધનાં તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. (પત્રાંક ૨૧-૭૧)

સાથે સાથે બીજી ભલામણ પ્રથમ જ છે : યથાર્થ વચન ગ્રહવામાં દંભ રાખશો નહીં કે આપનારનો ઉપકાર ઓળવશો નહીં. (પત્રાંક ૨૧-૨૮) આત્મા જેવો કોઈ દેવ નથી. (પત્રાંક ૨૧-૧૨૪) પ્રલુશ્રીના શબ્દોથી જરા ઉથલાવીએ - આ શું તને ગાળ દીધી ? ‘જારીસ્સ સિદ્ધસહાવો, તારિસ સહાવો સવ્વજીવાણ’ સર્વ જીવ છે સિદ્ધ સમ, જે સમજે તે થાય. (શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર ગાથા ૧૮૫) એમ general કહ્યું. સ્વ-પર-પ્રકાશકતાને નાતે ‘સામાન્ય’ તેવું જ તેનાથી ‘અવિયુત’ એવું ‘વિશેષ’ પણ કહ્યું, “તું છો મોક્ષસ્વરૂપ”. આવી છે પરમકૃપાળું દેવની કૃપાદૃષ્ટિ. એના લક્ષે લક્ષ થયો તો પવિત્ર પુરુષોની કૃપાદૃષ્ટિ એ જ અનાદિની દેહ સાથે આત્માનો જે જોડનો ભાવ-યોગ તેને પલટાવી પરમાત્મા સાથે એકતા કરાવતા પરમયોગ દર્શિ તે જ સમ્યક્ફર્દ્ધન ! (પત્રાંક ૨૧-૧૧૦) જેવી દર્શિ આ આત્મા પ્રત્યે છે, તેવી દર્શિ જગતના સર્વ આત્મા વિષે છે. (પત્રાંક ૪૬૮)

આ સ્થિતિની ઉત્તરોત્તર વિકાસગામી ત્રણ સ્થિતિ જોવામાં આવેછે; તેમાં આત્મજ્ઞાનના આવિર્ભાવમાં થતો ઉત્કર્ષ છે. પણ આ ઉત્કર્ષની સમ્યક્ફર્દ્ધના સમીચીનતા સમજવા માટે સત્પુરુષાર્થની આદરણીય સરણી ઓરછે. તે થોડી અંતર્ગત કરીએ, આત્મસાતુ થવા. આ ઉત્કર્ષ, ઉપરનું આકર્ષણ છે, જળહળ જ્યોતિ સ્વરૂપનું. ‘ચત્તારિ લોગુત્તમા’ માં, પ્રથમ દ્વયમંગલરૂપ ‘અરિહંતા મંગલમ् સિદ્ધા મંગલમ्’ નું સ્વ-પર-પ્રકાશક ચૈતન્ય સત્તાનું, પરાત્પર સ્થિતિને પામેલા પરમાત્માનું. એનો ‘અવગ્રહ’ આત્માના ઉપયોગને થયો તો તો દર્શિને અંજનશલાકા થઈ જ ગયાં. પ્રત્યક્ષ યોગે વગર સમજાયે સ્વરૂપસ્થિતિ સંભવે છે. કારણ ? મૂર્તિમાન મોક્ષ તે સત્પુરુષ છે. (પત્રાંક ૨૪૮) અહો ! સત્પુરુષની... મુદ્રા... દર્શન માત્રથી નિર્દોષ. એટલે જ એ અપૂર્વ સ્વભાવના પ્રેરક નીવડે છે. (પત્રાંક ૮૭૫) ધ્યેયનું આ આકર્ષણ દર્શિને ધારણા આપી ધ્યાન પ્રગટાવે છે. સત્પુરુષની મુખાઙ્કૃતિનું એક વખત હદ્યથી અવલોકન કરતાં સૂર્યમુખી ધ્યાનાત્મક જીવન બની રહે છે.

તે પવિત્ર દર્શન થયા પછી ગમે તે વર્તન હો, પરંતુ તેને તીવ્ર બંધન નથી... સત્ત સત્ત નિરૂપમ, સર્વોત્તમ શુકલ, શીતળ, અમૃતમય દર્શનજ્ઞાન; (પત્રાંક ૮૧)

પૂર્વભવમાં શ્રી મહાવીર દેવના આ છેલ્લા શિષ્યે ભગવાનનાં દર્શને ય કેવી દર્શિથી, કેવી આત્મીયતાથી તેજોઅમી જીવ્યાં છે, આંકઠ પીધાં છે ! એ જ તો ક્ષાયિકની નિષ્ઠાપના થઈને રહ્યાં છે. છે તે ની આ સંનિષ્ઠ ! સત્તાના ધ્રુવત્વની પરિજ્ઞતિસારા છે.... સમ્યક જ્યોતિર્ભ્રય, ચિરકળ કુન્દન સમી આનંદની પોતાની પ્રજાશીલતાએ એકતાથી જ જાણી લીધેલી અને આત્મસાતુ થયેલી તેવી ‘પ્ર-આપ્તિ’, આત્મભૂત થઈને રહે તેવી ‘અદ્ભુત !’ એવી તો છે સત્ત સ્વરૂપદર્શિતાની બલિહારી ! બસ, છે તે. (પત્રાંક ૮૧) એ તો સ્વભાવમૂલક અસ્તિત્વને નાતે નિત્ય જ બની રહેલ છે !

વીરનાં આ ક્ષામિક દર્શન-જ્ઞાનના પ્રતાપે પ્રભાવે ઉપશમ પામતી ચંદ્રાનના વૃત્તિ શ્રી રાજયંત્ર દેવની દર્શનપૂર્ણિમા થઈને રહે તેમાં નવાઈ કરી ? ક્ષયોપશમ દર્શનની આ ઉજ્જવલતા મતિ-શુંતને કેવાં નિરવધિ કરી મૂકે, અવધિ - મન:પર્યવને કેવાં આનંત્યમાં જબોજે ? કેવાં લીન કરી દે !

કલમ લખી શકતી નથી, કથન કહી શકતું નથી, મન જેને મનન કરી શકતું નથી. અને છતાં ય બસ છે તે. (પત્રાંક ૮૧) સ્વયં ઊંસ્વરૂપને આવી 'તત્ત્વસત्'ની ધન્યતા-કૃતાર્થતા બ્રહ્મ-પરબ્રહ્માદી પરિપૂર્ણતાએ સ્થાપે છે.

એટલે બે જ માસમાં, પોષ માસમાં સમ્યક્તવ તેનું અધિકોજ્જવલ સ્વરૂપ પ્રકાશે છે :
સર્વ ગુણાંશ તે સમ્યક્તવ. (પત્રાંક ૮૫)

બધાય ગુણોને અંશે ઉલજાવીને પૂર્ણતા પ્રતિ પોષતું. 'સહગાભી ગુણાઃ'ની અત્ર નિર્વાજ પ્રશસ્તિ છે. પરમકૃપાળું દેવ તેને થોડો ઠપકો પણ આપે છે : આવા પ્રકારે તારો સમાગમ મને શા માટે થયો ? અમે ક્ષાયિકની નિષ્ઠાપના લઈને આવ્યા છીએ. એટલે અમારે તો ક્ષાયિક જ પ્રગટાવવું હતું. ઉપશમમાં થયેલી પછાટની અમને પૂરી યાદ છે. અને વધુ તો તારી ચાર વાર પણ હાથતાળી દેવાની રમત અમને પરવડે તેમ નથી. કયાં તારું ગુફા રહેવું થયું હતું ? આ પરિગ્રહ પ્રપંચમાં કયાં તું આવી ચઢ્યું ? આવ્યું તો ભલે ! પણ હવે પુનઃ સંતાઈ ન જતું.

ભાયું મોક્ષ એ તો જાણો એમની અરિહંતા પ્રતિજ્ઞા છે. એ ચાર પુરુષાર્થનો માત્ર એક પુરુષાર્થ છે. તે વસ્તુતાએ તો આત્મારૂપ પુરુષની સનાતન સાંપ્રદાયી કરુણા-સાર્થકતા છે. વીરના બોધનો આમૂલ્યાચ્ર સિદ્ધાંત તો છે, 'એં જાણા સે સર્વ જાણા !' તેનો આ દઢ્યોગી સ્વરાટ-વિરાટમાં અનુયોગ સાથે છે. એની ભવ્યતાના દર્શન દર્શનોપયોગની સમગ્ર મહાસત્તાને માપી લેવાની શક્તિમાં કરાવતાં શ્રીમદ્ પડકારે છે :

લોક પુરુષ સંસ્થાને કહ્યો, તેનો બેદ તમે કંઈ લહ્યો ?

અનું કારણ સમજ્યા કાંઈ, કે સમજ્યાની ચતુરાઈ ?

(પત્રાંક ૧૦૭)

શ્રીમદ્દને તો અધિજ્ઞાનની વિરાટતા બ્રહ્મ-પરબ્રહ્મતા અભિપ્રેત છે. પણ તેમને શરીર પરથી એ ઉપદેશ સમજાવવો છે, જ્ઞાન-દર્શનના ઉદ્દેશથી. કેવલજ્ઞાન-કેવલદર્શનને આવરણ છે, તેનાથી મુક્ત કરવાં છે અને યથાર્થ લોકાલોકને માપી લે તેવા પ્રગટાવવાં જ છે. આ પુરુષાર્થ તો જાણો લોકપુરુષનાં બે પાસાં છે. મોક્ષ અને ધર્મ-અર્થના સુભોધુ પુરુષના માત્ર સહજપૂર્ણ આવિજ્ઞાર છે. લોક સ્વરૂપ અલોકે દેખવાની ત્યાં ઓર ગુરુગમ છે ! સંસ્થાનવિચય ધ્યાન પૂર્વધારીઓને પ્રાપ્ત થાય છે તો તે સાધી લીધું અને ગીતાર્થ કર્યું. હવે બસ, મુક્ત ભાવમાં મોક્ષ છે. (પત્રાંક ૧૨૦)

લોકાલોકની આકાશી વ્યાપ્તિથી જ્ઞાન-દર્શનને તેના મુક્ત સ્વરૂપમાં મૂક્યાં. હવે ઉપદેશનીય અથ-ઈતિ ગમમાં – દિશામાં છે એટલે વીરના વિહારને પ્રશંસતાં લખે છે.

'જણ જણ દિસં ઇચ્છિ તણ તણ દિસં અપડિબદ્ધે' (પત્રાંક ૧૨૪)
જે જે દિશે જાવું ઈચ્છે તે તે તેને (મુક્ત) ખુલ્લી સદા !

એવો મુક્તભાવ પામવા માટે પૂરણ-ગલન જ જેનો સ્વભાવ છે એવા પુદ્ગલની રચના સમું આ જગત છે. ત્યાં ચેતનાને, આત્માને સંભિત કરવો ઉચિત નથી. (પત્રાંક ૧૨૪) 'સિદ્ધાલોગુત્તમા' થી પ્રયાણ આદર્યો છે - મોક્ષાર્થે. તો પુદ્ગલથી પર થવું તેવી પરાત્પરા તત્પરતા ધટે. બસ, અલિપ્ત ભાવમાં રહેવું. એક પરમાણુ માત્રની ન મળો સ્પર્શતા ! અસંગ, અમતિબદ્ધ ! (પત્રાંક ૭૩૮:૧૮)

પરમકૃપાળું દેવની સન્નિધા - આત્મનિધા સહજ સ્વભાવી સ્વરૂપસ્થિતિ રૂપ છે, તેની ભૂમિકા તો તેમનું દઢ યોગીપણું છે. સત્તની મુવતા સમું. એ મુવતાનો પણ તે નિષ્ઠર્થ કાઢે છે. આત્માની સ્વ-પર-પ્રકાશક સત્તાને આકાશની વ્યાપ્તિમાં મૂકી લોકને પુરુષ સંસ્થાને જોયો તેમ હવે કાળની વ્યાપ્તિને વીરત્વે સમેટે છે.

અનંત વીરને સ્થલકાલના પડકાર હોય છે. સમસ્ત વિશ્વને જાણવા જોવા માટે વીરને આનંત્યે છોડતાં પહેલાં તેને મુઢીમાં લેવું પડે છે. જ્ઞાનને ગ્રન્થામાં નિષ્ઠિત કરી મુક્ત કરવાની રીતિ જેવી રીતિ વીરના આવિજ્ઞાર માટે છે. સર્વજ્ઞતા પ્રગટાવવા માટે એ સમયાત્મક છે તે સમજ એક સમતુલા બને છે. તે રહસ્ય પરમકૃપાળું દેવ એક અનુભવમાં પામ્યા.

“આ ભવ વણ ભવ છે નહીં એ જ તર્ક અનુકૂળ,

વિચારતાં પામી ગયા આત્મધર્મનું મૂળ.”

(પત્રાંક ૭૭)

આમ કાળને ધ્રુવતામાં થંબાવતાં ત્રણ કાળ મુઢીમાં પ્રથમ જ લેતાં સધણું મુઢીમાં આવે છે. એ નચિત અને નિર્વિકલ્પ બને છે. આમ બધું એક કરતાં યોગાસ્થા આસાન બને છે. સધણું કાલ સાથે મુઢીમાં લેવાય છે; મુઢી ખોલતાં સધણું હસ્તામલકવત્ત થાય છે. તે વાત પરમકૃપાળું દેવની બીજા વીર સ્વરૂપે અલૌદિક સિદ્ધિ છે.

પ્રથમ ત્રણ કાળ મુઢીમાં લીધો એટલે શું થયું? (પત્રાંક ૧૫૬)

વીર સ્વયં મહાવીર બની ગયા. એટલે સમસ્ત વિશ્વને હસ્તામલકવત્ત જોઈ શક્યા. જગતને આમ જોયું! પલકારામાં પ્રગટ! પરમકૃપાળું દેવ એટલે જ કહે છે : શાસ્ત્રમાં માર્ગ કહ્યો છે, પણ મર્મ તો સત્પુરુષના અંતરાત્મામાં રહ્યો છે. (પત્રાંક ૫૮) મુંગાની શ્રેષ્ઠે સમજાવનાર મુનિવરનું આ મૌન કોઈ ઓર છે. વીરત્વને ય ‘સહજ’ કરનાર પોતાને માટે ‘સહજ’ સિવાય ક્યો શાન્દ વાપરે! વ્યવહારથી નિશ્ચય સ્થાપવાની આ સૂજ નિશ્ચયને વ્યવહારિત કરવાની કલા બક્ષે છે. શ્રીમદ્દ આ સધણું હજી પ્રજ્ઞામાં સંઘરી રાખ્યું છે. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમાં વટાયું નથી. It's a check (cheque) yet to be realized. બધું એકમાં છે. બાધો રૂપિયો છે, ‘રી’ રૂપે, સમગ્ર અસ્તિત્વ, reality, as it is, altogether. દર્શનોપયોગની બાંધી મુઢી ખોલવાનો અધિકાર જ્ઞાનોપયોગને તેની મુઢીભર નિર્ભરતાથી સાંપડે છે.

જ્ઞાન-કિયા-ભક્તિયોગ પુરુષરૂપ ભગવાનનાં જ પ્રેરણાપૌરુષ છે. યોગાનુયોગે તે ચરિતાર્થ બને છે. જિજ્ઞાસા તેનો શોધવૃત્તિની પવિત્રતાએ શુદ્ધિથી જ જ્ઞાનને વરે છે. વસ્તુતાએ તો જિજ્ઞાસા જ્ઞાનની પ્રેરણી છે. શ્રી અંબાલાલભાઈ શ્રી લલ્લુજી સ્વામી (પ્રભુશ્રી) સાથે ભગવતી સૂત્રનો સ્વાધ્યાય કરતાં ‘સુહોગં પડુચ્ચ અણારંભી’ નો અર્થ શ્રીમદ્દને પૂછાવે છે. શ્રીમદ્દ એક પત્રથી (પત્રાંક ૧૧૫) સમજાવી, બીજા પત્રમાં પાઠવે છે : શુદ્ધ યોગમાં રહેલા આત્મા અણારંભી છે. (પત્રાંક ૧૨૨) એ વાક્ય વીરની ભગવતીનું છે. મનન કરશો. શ્રીમદ્દ ભગવતીસૂત્રને કેવા ખ્યારથી લાડ કરે છે : ‘વીરની ભગવતી!’ જાણો, વીરત્વને વરવા માટે જ ભગવતી સૂત્ર ન હોય! ભગવતી આખરે તો ભગવતી-વશ-ભક્તિવશ જ છે ને? યોગોને પ્રવૃત્ત કરવા જતા આરંભ પણ થાય ને? ઉપયોગ પ્રવર્તિવાં પડે ને? અને યોગો ન હોય તો ઉપયોગ સ્થિર અને શુદ્ધ પણ બને તો ભગવાનમાં - તેમની મુદ્રામાં ઉપયોગને જોડતાં ઉપયોગ શુદ્ધ પણ બને ને? આત્માની દાઢિ એક પ્રકારનું અંજનશલાકા પણ પામે ને? મનન કરવા જતાં મન આત્મોપયોગની સ્થિતિ-ગતિને તેના મૂળ સ્વરૂપે પકડે તો આઈ રુચક પ્રદેશોની ધ્રુવતામયી નિરાવરણતામાંથી તેનું ગતિચક્પણું પણ એક રહસ્યમયી સમસ્યા બની રહે ! ન સા યયો ન સા તિષ્ઠો ।

શ્રી અંબાલાલભાઈ તરફથી પ્રથમ પ્રશ્ન રુચક પ્રદેશો સંબંધી જ આવે છે. પ્રભુશ્રી અને અંબાલાલભાઈની તત્સંબંધી જિજ્ઞાસા એ જ તો એમની ક્ષાયિક સમકિત માટેની યોગ્યતાની સૂચક છે. અને તે શ્રીમદ્દને ય સફાળા જગાવે છે. શ્રીમદ્દ આઈ રુચક પ્રદેશો નિરાવરણ છે તેને શ્રી ભગવતીસૂત્ર, પ્રજ્ઞાપણ, ઠાણાંગ આદિ સૂત્રોના સિદ્ધાંતો પુષ્ટિ આપે છે તેમ જણાવી ઉત્ત્વાસથી પ્રેરે છે કે, તેવી વાતો વિરલા પુરુષો માટે લખાઈ હોય છે.

ઉપશાંત-ક્ષીણમોહ ધીર પુરુષ વિરલ મુક્તિગાની વીર બને તેમાં નવાઈ પણ શી ? તે મોક્ષપુર પ્રત્યે જ જાય.
પંચાસ્તિકાયનું પંચામૃત !

પરમદૂપાળુ દેવ વિ.સ. ૧૯૪૬ની શરૂઆતથી જ વીરદેવની તપોપદ્ધાના ચર્ચામાં વિહાર કરી આવ્યા છે. એ જાણે મોક્ષમાલાના પૂર્ણમાલિકા મંગલના રવિને આત્મસાતુ કરવાનું સપ્તક જ નૈને રમાવે છે. માગશર શુદ્ધ ૧-૨ રવિએ દરશે છે : એકાદશ વર્ષની પર્યાયે વિચરતા વીરની - નિરંતર આત્મતા ભાવતાં અનિમેષ નયનની ઉપયોગની એકાગ્રતાએ સમાધિમય વીરની ચૈતન્યધના પ્રતિમા ! પ્રત્યક્ષ મૂર્તિમાન મોક્ષનું આ સ્વ-રૂપ-ધ્યાન ! શ્રીમદ્દને જાતિસ્મૃતિ જ્ઞાનથી શ્રી મહાવીર દેવના સમયમાં સમવસરણ પ્રવેશે પૂર્વભવનું જ્ઞાન થતાં ભાન આવેલું જ કે પોતે ‘પ્રત્યક્ષ દર્શનના અભાવે’ અને ‘માર્ગના અજ્ઞાણપણાથી’ ઉપશમશ્રેષ્ઠીથી પડતાં પાંચ અનુત્તરમાં ગતિ-સ્થતિ પામેલા. એટલે શ્રી મહાવીરદેવના પ્રત્યક્ષ આત્મસ્વરૂપની શુદ્ધતા પૂર્ણિતા ઉપયોગપૂર્વક ધ્યાનમાં લઈ દર્શનની કૃતાર્થતાથી ક્ષાયિક-સમ્યક્ત્વી નિષ્ઠાપના તો પામેલા જ. અને એ સ્વરૂપદૃષ્ટિથી સમ્યગ્ર દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની એકતારૂપ માર્ગથી આત્મસ્વરૂપનું ભાન પણ સહજ પ્રાપ્ત થયેલું. એટલે એમ તો એકસામટો પુરુષાર્થ અનેકવિધ કૃતાર્થતાની ધન્ય નોંધો બની રહેછે. સં. ૧૯૪૬નાં શ્રીમદ્દનાં મનોમંથનો તેની અવધિ પામતાં નિરવધિ પૌરુષની ઓર સિદ્ધિ બની રહે છે. મહાવીરની પુરુષાર્થની એક અદ્ભુત શ્રેષ્ઠી સામાન્ય કેવળીથી વિશિષ્ટ શ્રી તીર્થકરદેવ સુધીનું ભાગવતી અર્થ સામર્થ્ય દર્શાવે છે. (પત્રાંક ૧૫૧) આશુપ્રજાની આ પ્રજ્ઞાપના-સમાપ્તિ.

સં. ૧૯૪૬ના દશોરાનાં વિજયપ્રયાણ વીરનાં જ છે :

(પત્રાંક ૧૫૭)

બીજજ્ઞાન.

શોધે તો કેવલ જ્ઞાન.

ભગવાન મહાવીરદેવ

જ્ઞાની રત્નાકર

૧	૩
+	
૨	૪

આ બધી નિયતિઓ કોણે કહી ?

અમે જ્ઞાન વડે જોઈ પછી યોગ્ય લાગે તેમ વ્યાખ્યા કરી !

કેવું પ્રજ્ઞા-પ્રામાણ્ય ! જ્ઞાની બસ કેવળજ્ઞાને એક, અને સમ્યગ્ર દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ ત્રણ રત્નોની આત્મેક્યતાથી અનંતાનાં ગુણ-રત્નોના નિષ્પિ. તેરમા ગુણસ્થાનકે, વિશિષ્ટતાથી શ્રી તીર્થકરદેવ ૨૪. જ્ઞાન-દર્શન-ઉપયોગની યુગલ એકતાથી અનંત ચતુષ્યના નિષ્પિ. બસ બે દૂચાર જેવી નિયતિ, જોઈ તેવી જ્ઞાનપ્રમાણે માપી લીધી, દ્રવ્યે-ભાવે સ્થાપી દીધી. ક્ષેત્રે-કાલે સનાતન ! દશોરાએ પ્રયાણ આદર્યા, અગિયારશે ઊંકા દીધા :

કેવળજ્ઞાન હવે પામશું, પામશું, પામશું રે. કે૦ (પત્રાંક ૧૫૨)

બસ, હવે તો વિશ્વનું પોતાના સંસાર સમસ્તાનું અધિજ્ઞાન તો ‘લોગુત્તમા અરિહંતા-સિદ્ધા’ સ્વરૂપ દેહ છતાં નિવીજા અનુભવતા સ્વયં ‘સહજ’ પુરુષ. અને એ જ સ્વયં બોધે છે :

ઉદાસીનતા અધ્યાત્મની જનની છે. (પત્રાંક ૧૫૩)

લોક પુરુષ સંસ્થાને જ્ઞાને-દર્શને જાણ્યો-જોયો ત્યારે ગાયેલું :

“ઉદાસીનતાનો જ્યાં વાસ, સકલ દુઃખનો છે ત્યાં નાશ,
સર્વકાળનું ત્યાં છે જ્ઞાન, દેહ છતાં ત્યાં છે નિર્વિષા.”

તે માટે ત્રણ કાળને મુક્કીમાં લેવાની પૌરુષને ગુરુચાવી દીધેલી. ત્યાં ભવ ક્યાં રહ્યા ?
ફાગાણનો ફાગ પણ તાગ લઈને વિરમે છે.

ભવ છેવટની છે એ દશા, રામ ધામ આવીને વસ્યા. (પત્રાંક ૧૦૭)

શ્રી કેવલબીજ સંપત્ર સૌભાગ્યભાઈને લખે છે.

જગતને, જગતની લીલાને બેઠા બેઠા મફતમાં જોઈએ છીએ. (પત્રાંક ૧૬૫) બસ !
નિઃશંકતા, નિર્ભયતા, નિઃસ્પૃહતા છે, એટલે ઉલ્લાસથી લખે છે : કેવલ જ્ઞાન સુધીની મહેનત કરી અલેખે તો નહીં
જ્ઞાય. મોક્ષની આપણાને કંઈ જરૂર નથી... એથીએ અલોકિક દશાની ઈચ્છા રહે છે. મોક્ષમૂર્તિ - મોક્ષરૂપ બનવું છે અને
મુક્તપણાનું દાન કરવું છે. નિર્વિકલ્પ જ્ઞાન થયા પછી જે પરમ તત્ત્વનું દર્શન થાય છે તે પરમ તત્ત્વરૂપ સત્યનું ધ્યાન કરું
છું. (પત્રાંક ૧૬૭)

આમ સ્વયં જ્ઞાનાવતાર (પત્રાંક ૧૬૭) કારતક શુદ્ધ ૧૨ રવિવારે લખે છે. અને બીજે
દિને તો પૂર્વભવમાં જોયેલા શ્રી મહાવીરદેવના દર્શનનો તલસાટ છે.

હસતાં રમતાં પ્રગટ હરિ દેખું રે, મારું જીવું સફળ તવ લેખું રે. (પત્રાંક ૧૬૮)

એટલે બીજી તેરશે મંગલવારે તો અરિહંતા મંગલ સ્વયં સિદ્ધિદાતા બની રહે છે.
પરમકૃપાળું દેવ તેથી કાર્તિક સુદ્ધ ૧૪ના રોજ ઓર ઉલ્લાસમાં છે. એટલે પ્રભુશ્રીને પાઠવેલા પત્રમાં લખે છે.
ગઈ કાલે (એટલે કે ૧૩ ને મંગળવારે) પરમ ભક્તિને સૂચવનારું આપનું પત્ર મળ્યું. તેનાથી શું થયું ? આદ્ભુતાદીની
વિશેષતા થઈ પોતાને ક્ષાયિક સમક્રિત પ્રગટ્યાનો અનુભવ-આદ્ભુત હતો ત્યાં પરમભક્તિના અભિનંદન
મળ્યા એટલે આદ્ભુતાદમાં વધારો થયો, વિશિષ્ટ બની ગયો ! પરમકૃપાળું દેવ ખૂબ ઉલ્લાસમાં આવી ગયા
એટલે નિર્વિષાળાર્ગનાં રહસ્યરૂપ સપ્તપદી લખી દીધી. પ્રભુશ્રીને તો ઈશ્વરના ઘરનો મર્મ પામવાનો મહામાર્ગ
મળી ગયો ! અને સર્વકાળ જે કહેવાની ઈચ્છા છે તે સનાતન શિક્ષા પણ પાઠવી : એ સધણાનું કારણ કોઈ
વિદ્યમાન સત્પુરુષની પ્રાપ્તિ અને તે પ્રત્યે અવિચણ શ્રદ્ધા એ છે. (પત્રાંક ૧૭૨) આમ માર્ગને તેના ઊર્ધ્વમૂલ
સત્પુરુષમાં સ્થાપે છે.

આ પત્ર લખતાં પહેલાં તે જ દિવસે શ્રી સૌભાગ્યભાઈને પત્ર લખે છે : પહેલાં કંઈક
પ્રેમભક્તિ સમેત લખવા ઈચ્છું છું. આત્મા જ્ઞાન પામ્યો એ તો નિઃસંશય છે; ગ્રંથિભેદ થયો એ ત્રણે કાળ સત્ય વાત છે.
(પત્રાંક ૧૭૦) આ ક્ષાયિક સમકિતથી ગ્રંથિભેદ થયો છે. ક્ષાયિક એક અનન્ય. (પત્રાંક ૮૨૬) એક વાર થાય; થયું તે
થયું. સદાય રહેવાનું, અનન્ય થઈને. પણ થાય ત્યારે વર્તમાન અને પછી અનંત ભવિષ્યમાં રહેવાનું. આમ તો બે કાળ
થયા. ત્રણે કાળ કેવી રીતે ? એ તો ક્ષાયિકનું નિષ્ઠાપન થયું ત્યારે જ મુકરર હતું ને ? સર્વજ્ઞાની સર્વજ્ઞોએ એ વાત
સ્વીકારી છે. શ્રીમદ્દને તો મન:પર્ય હતું તે હવે વિપુલમતિ થતાં અન્ય ક્ષેત્રે વિચરતા કેવલી - ભગવંતો સાથે વિનય-
વંદનાપૂર્વક નયણે પણ કરી લેને ?

નિર્વિકલ્પતા તો છે જ.

હવે છેવટની નિર્વિકલ્પ સમાધિ પામવી બાકી છે. (પત્રાંક ૧૭૦)

તીર્થકર જે સમજ્યા અને પામ્યા તે રાજચંદ્ર આ કાળમાં ન સમજી શકે અથવા ન પામી
શકે તેવું કંઈ જ નથી. આ નિર્ણય ધર્ણા વખત થયાં કરી રાખ્યો છે. જો કે તીર્થકર થવા ઈચ્છા નથી. વારુ, ‘સહજ’ને વળી

તીર્થકર થવારૂપ નામપ્રકૃતિ પરવડે પણ નહીં ને? પરંતુ તીર્થકરે કર્યા પ્રમાણે કરવા ઈચ્છા છે. એ મહાકામ માટે તો તે જગ્યા છે. (પત્રાંક ૭-૧) એ મહાકામ તે શું? “મોક્ષમાર્ગનો ઉદ્ઘાર” - સત્ય ધર્મનો ઉદ્ઘાર! વારુ, મોક્ષમાર્ગના પ્રકાશની વાત અતે નથી. અતે તો મોક્ષમાર્ગને તેના મૂળ આત્મામાં ઊર્ધ્વતાએ ‘ધારવો’ છે.

સમ્યક્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ ।

(શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્ર, અ. ૧, સૂત્ર ૧ : વાચક ઉમાસ્વાતિજી)

એ માર્ગને ઉચ્ચતમ એવા ‘લોગુતમા’ પદે સ્થાપવો છે, આત્મામાં ‘ઊર્ધ્વતાએ ધારવો છે’ — ‘ઉદ્ઘારવો છે’. મોક્ષરૂપ જ રાખવો છે. ‘ઊર્ધ્વમૂળ તરુવર અખશાખા રે.’ (શ્રી સુવિધિનાથ સ્તવન : ઉપાધ્યાય યશોવિજ્યજી)

‘ભાષું મોક્ષ’ એમ ગ્રથારંભે તો કહું જ છે ને? વળી જેતપરમાં તેની મહત્તા છત્રનો પ્રબંધ કરીને મૂર્તિમંત કરી છે અને તેમાં જ તે ભાવના ઉદાતત્તાએ સ્થાપી છે, વર્ણવી છે : અરિહંત આનંદકારી અપારી. બસ, અપાર આનંદ ! આનંદ અપાર એટલે અનંત તો ખરો જછતાં ય પાર પામ્યા પછી નહીં, આ તો વણ પાર પામ્યે, દેહ છતાં નિર્વાણ એવી કેવળ અવસ્થાએ જ. કારણ ? કેમ ? ભલા એ તો છે,

સદા મોક્ષદાતા તથા દિવ્યકારી !

‘પૂર્ણત્ત પૂર્ણમુદ્દ્વયતે’ એ ન્યાયે મૂર્તિમાન મોક્ષમાંથી સદાય મોક્ષ જ સ્ફૂરે; એટલે દુર્લભ એવા મોક્ષદાતા તો સદાય મોક્ષનું જ દાન દે અને તે પણ જગાઈપનકરની અદાથી. તથા એટલે ‘યથાર્થ’ સ્વ-પર-પ્રકાશકતાએ જ દિવ્યકારી. અત્ર તો સહજનાં ‘સુહ’ - ‘શુભ’ તે તો ‘સુખ’રૂપ છે અનંત સૌખ્ય રૂપ. કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન, rather અનંતજ્ઞાનાદિ તો ચતુર્યરૂપ છે. ‘સહભાવી ગુણાઃ’ એ અરિહંતા રીતિ સૂત્રાત્મકતા પામી છે. સિદ્ધાંતની સનાતનતાએ ! ‘રી’ની ‘સહજ’ સ્વરૂપકારકતા દિગંતવ્યાપી આકાશવ્યાપી ‘ખ’રીને ? ભગવાનની ન બોલતા તો ય સુણાય ભારતી તેવી પરાવાળી. વિશ્વની અનુકૂળાથી સંઘળાય લોકપ્રમાણ આત્મપ્રદેશો કંપતાં ઉદ્ભબેલી, લોકપુરુષની ‘પરમકૃપાળુદેવા’ સ્વરૂપ ! બસ ‘સહજ’.

જે પુરુષ આ ગ્રથમાં સહજ નોંધ કરે છે તે પુરુષ માટે પ્રથમ ‘સહજ’ તે જ પુરુષ લબે છે. આવી પરમ કૃપાળુનાં વચ્ચાનામૃતની-વાળીની-અપૂર્વતા છે, પૂર્વિપર અવિરુદ્ધતાથી તેની પરિપૂર્ણતા છે. તે પણ આબાદ વેધકતાથી વિનયાત્મક (વિશિષ્ટ નયાત્મક?) સ્વરૂપમાં - તે પૂર્ણનો પરમ ‘મુમુક્ષુ’ છે એટલે જ પૂર્ણને પણ મુક્તભાવે મોક્ષરૂપે જ મૂકવાનું સહજ છે ! તો એનો વિધાતા પણ પરમ પુરુષરૂપ છે : તે ધર્મની વિધિ, અર્થની વિધિ, કામની વિધિ અને તેને આધારે મોક્ષની વિધિને પ્રકાશી શકે તેવો છે. આવો એ ચતુર્વિધ પુરુષાર્થનો નિધિ છે, વિધાતા છે. (હાથનોંધ ૧:૪)

એમના સહજ સ્વરૂપની પણ કેવા પ્રકારે ઉપસ્થિતિ છે, તે સ્વયં સમજાવે છે : વાસ્તવ્ય તો એમ છે કે જે કાળે જ્ઞાનથી અજ્ઞાન નિવૃત્ત થયું તે જ કાળે જ્ઞાની મુક્ત છે, દેહાદિને વિષે અપ્રતિબદ્ધ છે... એવા જે જ્ઞાની તેને કોઈ આશ્રય કે અવલંબન નથી... નિરાશ્રય એવા જ્ઞાનીને બધું ય સમ છે. અથવા જ્ઞાની સહજ પરિણામી છે, સહજ સ્વરૂપી છે, સહજપણે સ્થિત છે... તે કર્તાવ્યરહિત છે. તે સહજ સ્વરૂપ છે. (પત્રાંક ૩૭૭)

જેની પ્રાપ્તિ પણી અનંતકાળનું યાચકપણું મરી, સર્વ કાળને માટે અયાચકપણું પ્રાપ્ત હોય છે એવો જો કોઈ હોય તો તે તરણતારણ જાણીએ છીએ, તેને ભજો.

મોક્ષ તો આ કાળને વિષે પણ પ્રાપ્ત હોય અથવા પ્રાપ્ત થાય છે. પણ મુક્તપણાનું દાન આપનાર એવા પુરુષની પ્રાપ્તિ પરમ દુર્લભ છે. મોક્ષ દુર્લભ નથી, દાતા દુર્લભ છે. (પત્રાંક ૩૭૮)

શ્રી તીર્થકરે તેરમા ગુણસ્થાનકે વર્તતા પુરુષનું નીચે લખ્યું છે તે સ્વરૂપ કહું છે : -

આત્મભાવને અર્થે સર્વ સંસાર સંવૃત કર્યો છે જેણે, અર્થાતું સર્વ સંસારની ઈચ્છા જેના પ્રત્યે આવતી નિરોધ થઈ છે, એવા નિર્ગ્રથને - સત્પુરુષને - તેરમા ગુણસ્થાનકે કહેવા યોગ્ય છે... (પત્રાંક ૩૮૩)

આમ લખ્યા છતાં, સમજાવ્યા છતાં સત્પુરુષ કેમ ઓળખાતા નથી તે પણ સમજાવે છે :

સૂર્ય ઉદય-અસ્ત રહિત છે. માત્ર લોકોને ચક્ષુમર્યાદાથી બહાર વર્તે ત્યારે અસ્ત અને ચક્ષુમર્યાદાને વિષે વર્તે ત્યારે ઉદય એમ ભાસે છે. પણ સૂર્યને વિષે તો ઉદય અસ્ત નથી. તેમજ જ્ઞાની છે, બધા પ્રસંગને વિષે જેમ છે તેમ છે. માત્ર પ્રસંગની મર્યાદા ઉપરાંત લોકોનું જ્ઞાન નથી એટલે પોતાની જેવી તે પ્રસંગને વિષે દશા થઈ શકે તેવી દશા જ્ઞાનીને વિષે કલ્પે છે; અને એ કલ્પના જ્ઞાનીનું પરમ એવું જે આત્મપણું (પરમાત્માપણું), પરિતોષપણું, મુક્તપણું તે જીવને જ્ઞાનવા દેતી નથી, એમ જ્ઞાનવા યોગ્ય છે. (પત્રાંક ૩૮૫)

પછી પોતાના સંબંધમાં યથાર્થ સ્પષ્ટતા કરે છે :

બીજો દેહ ધરવાનો નથી તેની - આ જે દેહ મળ્યો તે પૂર્વ કોઈવાર મળ્યો નહોતો, ભવિષ્ય કાળે પ્રાપ્ત થવો નથી. ધન્યરૂપ-કૃતાર્થરૂપ એવા જે અમે તેને વિષે ઉપાધિજોગ જોઈ લોકમાત્ર ભૂલે એમાં આશ્રય નથી..... સમસ્તરૂપ શ્રી રાયચેંદ્રના યથાયોગ્ય. (પત્રાંક ૩૮૫)

એમનું પરમાત્મપણું જે સ્વયં ‘ધન્યતારૂપ’ છે અને મુક્તપણું તે ‘કૃતાર્થરૂપ’ છે. આનુંજ નામ મોક્ષમૂર્તિ, જે વિભુપણે અનંતચતુર્યધનનો વિભવ માણે છે - ધન્યતાથી !

જિન થઈ જિનને આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે.

(શ્રી નમિ જિન સ્તવન : શ્રી આનંદધનજી મહારાજ.)

જિન થઈને એટલે સાંસારિક ભાવને વિષેથી આત્મભાવ ત્યાગીને જે કોઈ જિનને એટલે કેવલ્યજ્ઞાનીને - વીતરાગને આરાધે છે, તે નિશ્ચયે જિનવર એટલે કેવલ્યપદે યુક્ત હોય છે. (પત્રાંક ૩૮૭) અને કેવલ્યપદ તો કેવલજ્ઞાને દેહ છતાં નિર્વાણરૂપ છે.

શ્રી સૌભાગ્યભાઈને લખે પણ છે :

જ્ઞાનીના આત્માને અવલોકીએ છીએ અને તેમ થઈએ છીએ. (પત્રાંક ૩૧૩) અત્ર સમજ શક્યાછે કે જે કાળે જ્ઞાનની અજ્ઞાન નિવૃત થયું તે જ કાળે જ્ઞાની મુક્ત છે, એવા આ કેવળજ્ઞાનીની વાત છે. પરમકૃપાળું દેવ શ્રી તીર્થકરના મુખની વાણી જીલતાં પ્રકાશે છે :

શ્રી તીર્થકર એમ કહે છે કે... જે પ્રકારે નિરાબાધપણે તે જીવ નામનો પદાર્થ અમે જ્ઞાયો છે તે પ્રકારે કરી પ્રગટ અમે કહ્યો છે... અમે તે આત્મા તેવો જ્ઞાયો છે, જ્ઞોયો છે, સ્પષ્ટ અનુભવ્યો છે, પ્રગટ તે જ આત્મા છીએ. (પત્રાંક ૪૩૮) પ્રલુશ્રી પરમકૃપાળું દેવના સાચા યથાર્થ ઓળખાણે ઉલ્લાસથી તેમના સંબંધી બોધમાં ઉલ્લેખ કરે છે : આત્મા થઈને આત્મા બોલ્યો, આરાધ્યો તો બસ. શુતકેવલીઓનું લક્ષ્ણ જ આ છે કે : શુતમાત્રથી આત્માનો લક્ષ કરાવવાનું ચૂકતા નથી. શ્રી પૂજ્યપાદ સ્વામીની આ જ નેમ છે, તેથી હક્કલ દે છે :

બાધ્ય, અંતર, પરાત્મા એ ત્રિભેટ સર્વ જીવ છે,

તજો બાધ્ય બની અંતર્દ્ર, પરમાત્મા થવું હવે.

(સમાધિશતક ગાથા ૪ : શ્રી પૂજ્યપાદ સ્વામી)

Now is the time.....

શ્રી કુંડકુંદાચાર્ય પણ પ્રમત્ત-અપ્રમત્તથી પર એવા શુદ્ધ જ્ઞાયક આત્માનો જ લક્ષ કરાવી કહે છે,

જાણ્યો સ્વયં તો તે જ છે. (શ્રી સમયસાર ગાથા ૬)

શ્રીમદ્ પણ એ જ લક્ષ કરાવતાં સર્વ શાસ્કોની ફલશ્રુતિ કહી છે,
જિનપદ નિજપદ એકતા, ભેદભાવ નહીં કાંઈ;
લક્ષ થવાને તેહનો, કહ્યાં શાસ્ક સુખદાય.

(પત્રાંક ૮૫૪)

સ્વરૂપ સહજમાં છે. જ્ઞાનીનાં ચરણસેવન વિના અનંત કાળ સુધી પણ પ્રાપ્ત ન થાય એવું
વિકટ પણ છે. (પત્રાંક ૩૧૫)

પોતાને પરમ કૃપાળુદેવને જે પ્રતીતિ-અનુભૂતિ છે, તે પણ સ્પષ્ટ લખે છે, આત્માને
વિષે સહજ સ્મરણે પ્રાપ્ત થયેલું જ્ઞાન શ્રી વર્ધમાનને વિષે હતું, એમ જ્ઞાય છે. પૂર્વાં વીતરાગ જેવો બોધ તે
અમને સહેજે સાંભરી આવે છે. એવા એ સ્વયં બોધિનિધિ છે. સમયે સમયે અનંતગુણ વિશિષ્ટ આત્મભાવ વધતો
હોય એવી દશા રહે છે. (પત્રાંક ૩૧૩)

મોક્ષ તો અમને કેવળ નિકટપણે વર્તે છે એ તો નિઃશંક વાર્તા છે. અમારું જે ચિત્ત તે
આત્મા સિવાય અન્ય સ્થળે પ્રતિબદ્ધતા પામતું નથી, ક્ષણ પણ અન્ય ભાવને વિષે સ્થિર થતું નથી, સ્વરૂપને વિષે સ્થિર
રહે છે. એવું જે અમારું આશ્રયકારક સ્વરૂપ તે ક્યાંય કહ્યું જતું નથી. (પત્રાંક ૩૬૮)

શ્રીમદ્ સ્વયં આ બે વાતો લખી છે, તે સમજાય તે માટે વિશેષ સ્પષ્ટતા કરવાનું પણ પોતે
ચૂક્તા નથી. મોક્ષનું નિકટપણું કેવી રીતે વર્તતું હશે? કેવળી સ્વરૂપ ભાવ થતાં મન, વચન, કાયાના યોગમાંથી જેને
અહંકાર મટી ગયો છે. (પત્રાંક ૪૬૬) બીજું, ચિત્ત સ્વરૂપને વિષે સ્થિર છે. તે કેવા પ્રકારે શક્ય છે, તેનો પણ સહજ
ઉપાય દર્શાવે છે :

‘મન: એવ મનુષ્યાણાં કારણ બંધમોક્ષયો:’ એ જાણો કે એક અધ્યાત્મપૂત સિદ્ધાન્ત છે પણ
તે મોક્ષનું કારણ કેવા પ્રકારે બની રહે તેની ગુરુચાવી ઘણી, પણ સહજ કર્ય? તે સહજાત્મરૂપ પુરુષ વિના ક્યાંથી
સંપ્રાપ્ત થાય? સ્વયં પ્રકાશે છે. (પત્રાંક ૩૭૩)

મનને લઈને આ બધું છે એવો જે અત્યાર સુધીનો નિર્ણય લખ્યો, તે સામાન્ય પ્રકારે
તો યથાતથ છે. તથાપિ ‘મન’ ‘તેને લઈને’ અને ‘આ બધું’ અને ‘તેનો નિર્ણય’ એવા જે ચાર ભાગ એ વાક્યના
થાય છે... જેને તે સમજાય છે તેને મન વશ વર્તે છે... તે આત્મસ્વરૂપને વિષે જ વર્તે છે. આ પત્રાંકી વસ્તુનું રહસ્ય
લખનાર પોતે મોહમથીથી જેની અમોહપણે સ્થિતિ છે, એવા શ્રી... વીતરાગ સ્વયં સ્વરૂપસ્થ છે. એટલે પ્રણામ
પણ તેમના અપ્રતિબદ્ધ છે! મુક્ત!

(વિધાનો)

૧. જે તે પુરુષનાં સ્વરૂપને જાણો છે, તેને સ્વાભાવિક અત્યંત શુદ્ધ એવું આત્મસ્વરૂપ
પ્રગટે છે. (પત્રાંક ૩૮૭)

૨. જેવી દસ્તિ આ આત્મા પ્રત્યે છે, તેવી દસ્તિ સર્વ આત્માને વિષે છે... જે જે આ આત્મા
માટે ઈચ્છાએ છીએ તે સર્વ આત્મા માટે ઈચ્છાએ છીએ. સૌથી અભિજ્ઞાનવના છે. (પત્રાંક ૪૬૮)

શ્રી તીર્થકર નામ પ્રકૃતિ જેવી સહજ પ્રકૃતિ હોવાથી પરહિત એ જ નિજહિત એવો

વિશબંધુત્વ ભાવ સ્ફૂરે છે એટલે એમનાં વચ્ચો પરમ બંધવ રૂપ એટલે મહાવીર સમાં વીરત્વ પ્રગટાવનારાં છે; પરમ રક્ષકરૂપ છે – બીજા શ્રી રામ સમાં. બ્રહ્મને શબ્દમાં મૂકવાનું સમર્થનું આ સામર્થ્ય.

વસ્તુતાએ વાસ્તવ્ય તો એ છે કે જે કાળે જ્ઞાનથી અજ્ઞાન નિવૃત્ત થયું, તે જ કાળે જ્ઞાની મુક્તાએ. (પત્રાંક ૩૭૭) એટલે તેમને સર્વત્ર મોક્ષ છે. સ્વયં મૂર્તિમાન મોક્ષ હોવાથી મોક્ષના દાતા તેઓ નિરંતર હોય છે – સદા મોક્ષદાતા. તરણતારણ છે – સમસ્ત સંસાર સંવૃત કરવાની, સમેતી લેવાની, તેને ગોપદથી બનેલા ખાબોચિયાં જેવો કરી ઉલ્લંઘી જવાની અનંત વીર્ય શક્તિ છે. આવી પોતાની એક સત્પુરુષ તરીકે ઓળખાણ કરાવી તેવી સહજ સ્વયં મોક્ષની પણ ઓળખાણ કરાવે છે; તાદૃશતાએ, પ્રાગટ્યે, તારકતાએ.

એક આ જીવ સમજે તો ‘સહજ મોક્ષ’ છે. નહીં તો અનંત ઉપાયે પણ નથી. અને તે સમજવું પણ વિકટ નથી. કેમ કે પોતાનું જે સહજ સ્વરૂપ છે તે જ માત્ર સમજવું છે. તે બીજાના સ્વરૂપની વાત નથી કે વખતે ગોપવે કે ન જણાવે તેથી સમજવી ન બને. પોતાથી પોતે ગુપ્ત રહેવાનું શી રીતે બની શકવા યોગ્ય છે? (પત્રાંક ૫૩૭) આત્માની સ્વ-પ્રકાશકતાને આવો ઉપાલંબ એ તો જાણો માર્ભિક રીતે ગુરુચાવી દીધી! સત્તની, સત્ત-ચાઈ-સચ્ચાઈનું ભાન કરાવતી-પડકારતી આ રામબાણવાણી! બીજી થપાટ આત્માની પર-પ્રકાશકતાને પણ પ્રકાશકતાના ભાનમાં લાવવા લગાવી,

ઘટપટ આદિ જાણ તું, તેથી તેને માન;
જાણનાર તે માન નહીં, કહીએ કેવું જ્ઞાન?

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૫૫

‘અવિયુત સામાન્ય વિશેષ દેશિનઃ વીરો’ એની આ ન્યાયાવતાર કલાજોઈ? આત્માપણું પણ કેવું પોતાપણે સ્વાનુભાવગત કરી દે છે. જીવ પોતાને પોતાના નહીં એવા બીજા દ્રવ્યને વિષે સ્વપણે માને છે. એ જ માન્યતા તે સંસાર છે, અજ્ઞાન છે, નરકાદિ ગતિને હેતુ તે જ છે, તે જ જન્મ છે, તે જ મરણ છે... તેની નિવૃત્તિ થઈ ત્યાં સહજ મોક્ષ છે, ...આટલો જ સંક્ષેપ જીવમાં પરિણામ પામે (બીજ રોધ્યું છે, બીજ જ્ઞાન આપ્યું) તો તે સર્વ વ્રત, નિયમ, યાત્રા, ભક્તિ, શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિ સર્વ કરી છૂટ્યો તેમાં સંશય નથી. (પત્રાંક ૫૩૭)

આ એવાં વચ્ચો છે કે કોઈને ય ક્યારેય અજ્ઞાન પરિષહ કે દર્શન પરિષહ નહીં શકે નહીં, તેવી આ બીજા રામની આજા છે.

‘છ પદ’ના પત્રમાં કહ્યું, સમ્યક દર્શનને પ્રાપ્ત થઈ સ્વ-સ્વભાવરૂપ મોક્ષને પામે. (પત્રાંક ૪૮૩) અને ‘આત્મસિદ્ધિ’માં તો તેની અદકી સ્પષ્ટતા કરી, “તું છો મોક્ષ સ્વરૂપ.” બસ, માત્ર સ્વભાવની સમજથી પરભાવરૂપ વિભાવરૂપ દેહાધ્યાસ છૂટે તો,

છૂટે દેહાધ્યાસ તો, નહીં કર્તા તું કર્મ;
નહીં ભોક્તા તું તેહનો, એ જ ધર્મનો ધર્મ.

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૧૧૫

એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું છો મોક્ષસ્વરૂપ.

અને મોક્ષસ્વરૂપ કેવું? અનંત દર્શન-જ્ઞાનરૂપે તું જ. સ્વયં એ અનંત-દર્શન જ્ઞાનરૂપ છે તો અવ્યાભાસતા જ ને? આ મુક્તાભાવનાં લક્ષણો મોક્ષસ્વરૂપનું ભાન-જ્ઞાને ધન્યતા અર્પે! વારુ, એ મોક્ષપદ માણવું છે?

શુદ્ધ, બુદ્ધ, ચૈતન્યધન, સ્વયં જ્યોતિ સુખધામ;
બીજું કહિયે કેટલું ? કર વિચાર તો પામ.

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૧૧૭

આમ વિચારશ્રેણીને ભિન્ન ભિન્ન રીતે પરાકાણાએ મૂકી છે. પૃથક્તવ વિતર્કનો વિચાર કરતાં જ સ્વયં મૂર્તિમાન મોક્ષ બની રહે ! એવું શ્રી રાજયંત્રનું દેવત્વદાન છે, અહો ! રાજયંત્રદેવ !

સ્વયં લખેલું જ : બીજ શાન શોધે તો કેવળજ્ઞાન. અને અંતર શોધે આત્મસિદ્ધિ દીધી, મોક્ષ કહ્યો નિજ શુદ્ધતા.

સહજ પુરુષે સ્વયં મોક્ષમૂર્તિ સ્વરૂપે આત્માની સ્વ-પર-પ્રકાશક સત્તાનો પ્રથમ પદે જ પરિયય કરાવ્યો છે. તેની અત્ર સાર્થકતા દર્શાવી છે. સ્વ-પર-પ્રકાશક શક્તિ એક રીતે તો સત્ત પણારૂપ (સત્ત+તા) સત્તા બની રહે છે.

સહજ સ્વરૂપે જીવની સ્થિતિ થવી તેને શ્રી વીતરાગ મોક્ષ કહે છે. સહજ સ્વરૂપથી જીવ રહિત નથી, માત્ર સહજ સ્વરૂપનું જીવને ભાન નથી જે થવું તે જ સહજસ્વરૂપે સ્થિતિ છે. (પત્રાંક ૬૦૮)

કેવળી સ્વરૂપ ભાવ થતાં પોતાને મન-વચન-કાયાના યોગમાંથી અહંકાર છૂટી ગયો એટલે સ્વભાવમાં સહજે સ્થિતિ થતાં સ્વસ્વભાવરૂપ મોક્ષ અનુભવ્યો. પરંતુ એટલેથી શ્રીમદ્ અટક્યા નથી. દેહ છતાં નિર્વાણ અનુભવાય તેવા કેવળજ્ઞાનનો પુરુષાર્થ પોતે કરી પ્રરૂપ્યો પણ છે :

૧. ઉપયોગથી ઉપયોગની એકતા કરવાથી કેવળજ્ઞાન થાય. (હાથનોંધ ૩-૮)

૨. એક સમયનું, એક પરમાણુનું અને એક પ્રદેશનું જેને 'જ્ઞાન' થાય તેને 'કેવળજ્ઞાન' પ્રગટે એમ કહ્યું છે, તે સત્ય છે. એ જ વાત જ્ઞાનની 'અનુભવ' માં મૂકી પુનઃ જ્ઞાનાવ્યુ.

એક સમય, એક પરમાણુ અને એક પ્રદેશનો જેને અનુભવ થાય તેને કેવળજ્ઞાન પ્રગટે. (પત્રાંક ૬૭૮)

આમાં જે કમ મૂક્યો છે તે સહજપણે 'એં જાણાએ' (શ્રી આચારાંગ સૂત્ર ૧:૩:૪)ની રીતિનો જ નિયમસાર છે, શાસનસાર છે. સિદ્ધાંતોની Corrolaries જેવું એક પ્રકારનું ruling પણ છે – તે ન્યાયે.

શ્રીમદ્ અંતિમતાએ સ્પષ્ટ કરે છે : આત્માને વિષેથી સર્વ પ્રકારનો અન્ય અધ્યાસ ટળી સ્ફેરિકની પેઠે આત્મા અત્યંત શુદ્ધતા ભજે તે કેવળજ્ઞાન છે. (પત્રાંક ૬૭૯)

ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૧ શુક્રવારે વ. ૬૭૮ પત્ર લખ્યો, જાણો સ્મૃતિ થાય છે, કાં તો સ્વયં શુદ્ધ પ્રપૂર્ણાધ્યાતા અને પોતે બે જ દિવસમાં એટલે કે ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૩ વિ.સં. ૧૮૫૨ના મહાવીર જયંતી દિને લખે છે :

જેને મોક્ષ સિવાય કોઈપણ વરસ્તુની ઈચ્છા કે સ્પૃહા નહોતી અને અખંડ સ્વરૂપમાં રમજાતા થવાથી મોક્ષની ઈચ્છા પણ નિવૃત્ત થઈ છે; તેને હે નાથ ! તું તુલ્યમાન થઈને પણ બીજું શું આપવાનો હતો ?

હે કૃપાળુ ! તારા અભેદ સ્વરૂપમાં જ મારો નિવાસ છે ત્યાં હવે તો લેવાઈવાની કડાકૂટથી છૂટા થયા છીએ અને એ જ અમારો પરમાનંદ છે...

આ વિષમકાળમાં પરમ શાંતિના ધામરૂપ અમે બીજા શ્રીરામ અથવા શ્રી મહાવીર જ છીએ, કેમ કે અમે પરમાત્મસ્વરૂપ થયા છીએ.

સ્પષ્ટતા પણ કરી દે છે : આ અંતર અનુભવ પરમાત્મપણાની માન્યતાના અભિમાનથી ઉદ્ભવેલો લખ્યો નથી પણ કર્મબંધનથી દુઃખી થતા જગતના જીવોની પરમ કારુણ્યવૃત્તિ થવાથી તેમનું કલ્યાણ કરવાની તથા તેમનો ઉદ્ધાર કરવાની નિષ્કારણ કરુણા એ જ આ હદ્યચિતાર પ્રદર્શિત કરવાની પ્રેરણ કરે છે.

ઉંઠો શ્રી મહાવીર
(પત્રાંક ૬૮૦)

આથી મહાવીર તરીકેની સ્વયં (Signature) સહી કરે છે.

હવે પરમકૃપાળુદેવ આ કેવળજ્ઞાન - કેવળદર્શનને ઉપમાવાચક શબ્દોમાં મૂકી આગળનો પુરુષાર્થ આદરતાં લખે છે : ભુજાએ કરી જે સ્વયંભૂરમણસમુક્ર તરી ગયા, તરે છે, અને તરશે તે સત્પુરુષોને નિષ્કામ ભક્તિથી ત્રિકાળ નમસ્કાર ! (પત્રાંક ૬૮૬)

આ પરમપુરુષની ભુજાઓ કઈ ? કેવળદર્શન - કેવળજ્ઞાન. એક અપેક્ષાએ જગદીપનકરના એ બે કર (હાથ) છે.

ભુજાએ કરી તરવાની જે પુરુષાર્થની વાત છે તેમાં રહેલા અને તેની સાહજિકતાનો લક્ષ કરાવવા કેવળજ્ઞાનના બે પ્રકાર લખે છે : સયોગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન અને અયોગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન, ... પ્રથમ સમય કેવળજ્ઞાન અને અપ્રથમ સમય કેવળજ્ઞાન એવો ભેદ પાડતાં કેવળજ્ઞાનનું તારતમ્ય વધતું ઘટતું હોય તો તે ભેદ સંભવે, પણ તારતમ્યમાં તેમ નથી, ત્યારે ભેદ પાડવાનું કારણ શું ? ભલા 'સહજ'નો ખાટલી તારો ! જેમાં ભુજા હલાવવાની રહેતી નથી તેવો તારો, તેવો હોશિયાર તારક ! સહજ ન થાય ત્યાં સુધી પુરુષાર્થ રહ્યો છે.

આખરે તો કેવળ સ્વભાવપરિણામી જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન છે. કારણ, સર્વથા સ્વભાવપરિણામ તે મોક્ષ છે. (પત્રાંક ૭૧૦)

પરમ વીતરાગોએ આત્મસ્થ કરેલું યથાખ્યાત ચારિત્રથી પ્રગટેલું એવું પરમ અસંગપણું વ્યક્તાવ્યક્તપણો સંભારું છું. (પત્રાંક ૮૮૬)

બારમા ગુણસ્થાનકે યથાખ્યાત ચારિત્રથી પ્રાપ્ત થયું. તેના અંતે પ્રગટેલું કેવળસ્વરૂપ પરમ અસંગપણું અનંત જ્ઞાને વ્યક્ત અને અનંત દર્શને અવ્યક્ત સાકાર-નિરાકાર ઉપયોગે સંભારું છું. અતે બતે સહગામી, સહ-જ છે.

શ્રીમદ્દનો મૂળ ધ્યેય પ્રથમથી જ છે : ભાનું મોક્ષ. પરંતુ તેમને જૈનદર્શનની કંગાલ સ્થિતિ 'સિદ્ધુમાંથી બિંદુ જેટલું જ્ઞાન' રહેલું હોવાથી કઠે છે : જૈન પ્રસંગમાં અમારો વધારે નિવાસ થયો છે તો કોઈપણ પ્રકારે તે માર્ગનો ઉદ્ધાર અમ જેવાને દ્વારે વિશેષ કરીને થઈ શકે, કેમ કે તેનું સ્વરૂપ વિશેષ કરીને સમજાયું હોય એ આદિ. આ 'વિગતશેષ' એવા 'વિશેષ'ની કશું જ બાકી નથી રાખ્યું તેવી પરિપૂર્ણતા કોણ સમજશે ? વર્તમાનમાં જૈનદર્શન એટલું બધું અવ્યવસ્થિત અથવા વિપરીત સ્થિતિમાં જેવામાં આવે છે કે તેમાંથી જાણે જિનને દેશવટો ગયો છે; અને લોકો માર્ગ પ્રરૂપે છે. (પત્રાંક ૭૦૮) એટલે શું ન્યાય તોળાય ? કેવો ન્યાય તોળાય તે દર્શાવે છે.

જૈન દર્શનની રીતિએ જોતાં સમ્યક્દર્શન અને વેદાંતની રીતિએ જોતાં કેવળજ્ઞાન અમને સંભવે છે. અત્યારે જૈનોની stand માન્યતા એવી છે કે બહુ બહુ તો, થાય તો માત્ર સમ્યગ્દર્શન થાય એટલો સંભવ છે. સમ્યગ્દર્શન થવું સંભવે પણ ક્ષાળિક ન થાય. ત્યાં કેવળજ્ઞાનની વાત જ શી ? જ્યારે વેદોકત રીતિ સચેત હોવાથી તેની રીતે જોતાં વેદાંતીઓ કેવળજ્ઞાન થવું સંભવે તેમ માનવા તૈયાર થાય. પણ જૈન રીતિએ તો અમારો કેવળજ્ઞાનનો સફળ પુરુષાર્થ પણ તેમની નજરે જોતાં તત્ત્વબંધી પ્રયત્ન કરવું પણ સફળ ન દેખાય, ન માને ! છતાં શ્રીમદ્દે તો સ્વયં મૂળ માર્ગ સાંભળો જિનનો રે લખ્યું, 'શ્રી આત્મસિદ્ધિ' પણ લખી :

દર્શન ખટે સમાય છે આ ષટ્રુસ્થાનક માંહી;
વિચારતાં વિસ્તારથી, સંશય રહે ન કાઈ.

શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર ગાથા ૧૨૮

જૈનદર્શનમાં ઉપયોગની વ્યાખ્યા મુખ્યત્વે ધ્યાનની અપેક્ષાએ ઉપયોગ આપવો, જોડવો, એકાગ્ર રાખવો એવા પ્રયોગના ન્યાયે થઈ છે એટલે તેને સ્વ-પર (ઉભય) નિભિત્વશાસ્ત્ર ગણ્યો છે. ત્યાં એને સહજ સ્વભાવી સ્કૂરણાને સ્વભાવજ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાનની રીતે ન્યાય નથી મળતો. એમાં એક જાતની અધૂરપ વર્તાય છે. શ્રીમદ્ નિરપેક્ષ અવિષ્ટ ઉપયોગ દર્શાવી તેને સ્વભાવપૂત સહજ સ્વરૂપે સ્થાપ્યો છે. એ જ એમના કેવળજ્ઞાનની લાક્ષણિક વિશિષ્ટતામયી સાતિશયતા છે.

પણ શ્રીમદ્દના ‘સહજ’ સ્વરૂપને ન્યાય આપનાર અને તેમના સહજપથને અગોધ્ય રાખનાર તો છે વચ્ચામૃતજી પત્રાંક ૮૭૫, ધન્ય મંગલ !

શ્રીમદ્દને ક્ષાપિક સમક્ષિ પ્રગટ્યું ત્યારે પ્રભુશ્રીના પત્રમાં પરાભક્તિને સૂચવતી પ્રેમ-ભાવના હતી તેથી શ્રીમદ્ પ્રભુશ્રીને પરાભક્તિની સપ્તપદી લખી. પછી સમાગમમાં પ્રભુશ્રીએ પોતાની વૈરાગ્યદશાની વાત કરતાં કહ્યું : હું સધપું બ્રમ જોઉં છું. તો પરમકૃપાળું દેવે તેમનો હાથ લઈ હથેળીમાં ‘બ્રહ્મ’ સ્થાપી સૂચવ્યું : મુનિ, આત્મા જુઓ અને પછી તો એ આત્મત્વને પરમાત્મમાં પલટાવે તેવું ‘સમાવિશ્ટતક’ બોધી તેનાં મુખપૂર્ણ પર આત્મભાવના ભાવતાં જીવ લહે કેવળજ્ઞાન રે એ મંત્ર લખી દીધો. વીરની નિરંતર આત્મતા ભાવતાં વિહરતાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટેલું તે વીરવૃત્તિ પ્રેરી. પરમ કૃપાળું દેવે ચક્રવર્તીની અદાધી બીજ વાવી ધાન્ય-ધન્યતા લણી લે તેવી શિષ્યને પણ દેવ બનાવતી ભાવનાના સાફલ્યને વંદ્યું - ‘શિષ્યદેવો ભવ’ ભાવે !

પરમકૃપાળું મુનિવર્યના ચરણકમળમાં પરમ ભક્તિથી સવિનય નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય.

અહો ! સત્યુરૂપનો વચ્ચામૃત, મુદ્રા અને સત્ત્વમાગમ ! (પત્રાંક ૮૭૫)

એ ગ્રણેય વસ્તુ આ બને પરમકૃપાળું પુરુષોના જીવનની ધન્ય-કૃતાર્થ એવી આશ્ર્યકારક ઘટનાની સાફલ્ય-સિદ્ધિની જ મંગલતા છે : સમ્યગ્રૂપદર્શનદાયક.

નિર્દોષ અપૂર્વ સ્વભાવની પ્રેરકતાથી તે પૂર્ણ વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સ્વભાવે એટલે કે યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રગટાવી પૂર્ણ વીતરાગ દશાને અંતે નિર્વિકલ્પ સ્વભાવે કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવવાનું અનન્ય કારણ બને છે. અને ભવ-છેદક અયોગી સ્વભાવે છેલ્લે અનંત અવ્યાબાધ સ્વરૂપ મોક્ષમાં સ્થિતિ કરાવે છે.

આમ સ્વભાવજ્ઞાને કે કેવળજ્ઞાનાત્મક અરિહંતા મંગલતા અને સહજ સ્વભાવે સહજસ્વરૂપે સ્થિતિ રૂપ સિદ્ધા મંગલતા, બને સ્વભાવથી જ સાથે, સહજ છે !

આવી સ્વભાવની આમૂલાગ્ર સદા સનાતન મુક્તતાની જ પ્રસાદી શુતકેવલી પ્રભુશ્રી પામી જાય છે. એટલે તેને જ વીતરાગના સહજ પથનાં મંગલાચરણ રૂપે સ્થાપ્યું છે.

યથાર્થ રીતે જે વાસ્તવ્યને સમજે છે તે સમજી શકે છે કે, કોઈપણ વસ્તુને, તેનાં સ્વરૂપે સ્વભાવથી જાણ્યા વિના યથાર્થ જાણી શકાય નહીં. સ્વભાવ પર જ વસ્તુનું સ્વરૂપ યથાર્થપણે નિર્ભર છે. સત્ત સત્ત છે તે સ્વભાવથી જ છે. સ્વભાવ ન હોય તો કોઈપણ વસ્તુની યથાર્થતા નથી; યાથાર્થ વિના સત્ત્ય જેવી વસ્તુ સંભવતી નથી.

સ્વભાવ વિના સિદ્ધાંત સ્થાપી શકતો નથી. સિદ્ધાંત વિના કોઈપણ જાતની વ્યવસ્થા

system રીતિ, પદ્ધતિ, પ્રાણાલી સ્થાપી શકતાની નથી. સિદ્ધાંત વિના કોઈપણ જાતનું વિજ્ઞાન કે પ્રમાણશાસ્ત્ર કે ન્યાયશાસ્ત્ર રચી શકતું નથી. સર્વ પ્રકારનાં વિજ્ઞાન સ્વભાવજ્ઞાન વિના સર્જ શકતાં નથી.

તો બીજી બાજુ, સ્વભાવનાં સ્વતંત્ર સ્ફૂરણ સહજ છે, આયાસ-પ્રયાસ વિનાનાં તેવાં જ રોકટોક વિનાનાં, અવ્યાબાધ છે, નિત્ય, નિરંતર, અનાદિ, અખંડ, અનંત !

વિભાવ પણ સ્વભાવની સક્રિયતા વિના શક્ય નથી. વિભાવ પરિણતિમાં પણ સ્વભાવનો નિભાસોત નિરંતર હોય જ છે. યોજનાઓ સ્વભાવથી જ પ્રણવંતને સફળ છે. મૂલતઃ સ્વભાવથી જ હેતુ, ધ્યેય, અર્થ, ફલ, કારકતા, કાર્ય અને સિદ્ધાંતોની સિદ્ધિ છે. સ્વભાવથી જ ભાવના, ઈચ્છા, કામના, પુરુષાર્થની સિદ્ધિ છે. સ્વભાવથી જ નીતિ, રીતિ, પ્રીતિની યથાર્થતા છે, તેનાં પાલન-પોષણ, વર્ધન, વિધાન છે. સ્વભાવની નિર્ભરતા પર જ નિશ્ચય-વ્યવહારનો નિર્વાહ છે, યોજના-પદ્ધતિઓનાં પ્રામાણ્ય છે.

ઇતાં વાસ્તવિકપણે સ્વભાવની અવ્યાબાધતા, સ્વતંત્રતા એવી સહજ સનાતન છે કે તેના ઉપર એ સંઘળામાંથી કોઈ લાદી શકતાં નથી; અબદ્ધ, મુક્ત જ છે એટલે સ્વભાવપૂત પુરુષોનાં પરમ આત્મપણાને ક્યાંય કોઈ કાળે રોકટોક, દુખન, પીડન છે નહીં, હોઈ શકે નહીં. તેના પર કોઈ વસ્તુનું દબાણ કે બોજો લાદી શકતો નથી. તેવી ચેષ્ટા જ હાસ્યાસ્પદ છે. ગુણસ્થાનો કે માર્ગશાસ્થાનોના કમ સર્વગુણધામ સહજસ્વરૂપ કમાતીત વીરત્વને વંદના દઈ વિરમે છે.

શ્રીમદ્દની ‘સહજ’ રીતિ સામાન્યપણે ધ્યેયમૂલક ‘ધન્યતાની’ અને વિશેષપણે સિદ્ધિમૂલક ‘કૃતાર્થતા’ની છે. એ એમના એક વચન પરથી કળાય તેવું છે : ધન્યરૂપ, કૃતાર્થરૂપ એવા અમે છીએ. મૂળ સ્વભાવે આત્મામાં અનંત, જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત વીર્ય, અનંત સુખ છે, તે અનંત ચતુષ્યથી આત્મા આભેદ છે. તે વિભાવથી થયેલ કર્મથી અવરાયાં છે. એટલે દાટેલા ધનના ખજના જેવા છે. એનો આવિર્ભાવ કરાય તારે આત્મા ધન્ય બનેછે. અરિહંતોનું જીવન ધન્ય છે. એ પુરુષો લોકોત્તરાં છે. આત્મા મૂળ સ્વભાવે સિદ્ધ સમાન છે, પણ વિભાવથી સંસારી છે એટલે જન્મમરણની ઘટમાળમાં સપડાયો છે. તેમાંથી મુક્ત એક માનવભવમાં થઈ શકે છે. એટલે જો મુક્ત બને, સિદ્ધ થાય તો તે આ માનવભવની કૃતાર્થતા છે. આમ એમની સમગ્ર જીવનરીતિની મંગલમયતા જે છે, તે લોગુતમા ધ્યેયની છે; તેવી જ કૃતાર્થતા સિદ્ધિની છે.

અરિહંત અને સિદ્ધ ‘લોગુતમા’ છે એટલે ભાખું મોક્ષ, અને સાથે ધર્મ, અને ધન ના સુખોધ પણ ભાખું. આ એક જ મહાકામ માટેની જ તેમની કામનાં છે. ‘ભાખું’ શબ્દને જો ભા-સૂર્ય, પ્રકાશના અર્થમાં આત્માની સ્વ-પર-પ્રકાશક ચૈતન્ય સત્તા યથાર્થ સમજીએ તો તેમનું વક્તૃત્વ ગુણસહિતનું એક અનુપમ ભાસન બની રહે છે. એમની સમગ્ર ભાષા શૈલી જ દર્શનિક છે. દર્શનનાં સત્તમૂલક સ્વભાવસિદ્ધ નિયમો, સિદ્ધાંતો અને તેમનાં પ્રરૂપણ-પોષણ-પારાયણ તેમની એક આગવી પ્રજ્ઞાપૂર્ણતાની સિદ્ધિ છે. તેમના જીવન તેવાં કવન અને મનન તેવા લેખનમાં તેમની અપૂર્વ વાણી ધ્યેયની લોકોત્તર ઊર્ધ્વતાની સ્થિતિ-ગતિ દર્શાવવાનું ચૂકતી નથી. તેમાં પણ તેઓ અનંત બળ-વીર્યનું સંતુલન ‘સમય’ભાને એક-અખંડ બધું અંતિમતાએ ‘અત્યંત’ પણે સંભાળી લેછે, તે તેમના સહજ પુરુષ-અર્થની સાર્થકતારૂપ સત્ત-પુરુષાર્થની સિદ્ધિની સિદ્ધાંતસારા ધન્યતા છે.

શ્રીમદ્દ સ્વયં અનુરોધ કર્યો છે : શાનીઓએ એકત્ર કરેલા અદ્ભુત નિધિના ઉપભોગી થાઓ. (પત્રાંક ૨૧-૨૨) એ તો એક સમવસરણ આમંત્રણ છે. એટલે પોતાનાં લેખનો વાચકને સહભાગી બનાવવાની તૈયારી સહજ અનુકૂળ છે. તેવી જ તેમની સત્પુરુષો સાથેની સહકારી સાહજિકતા છે. તેમાં સત્ત પ્રત્યેની સંચાઈ છે, પ્રામાણિકતા છે. આવી જીવનરીત હોવાથી તેમના પત્રોમાં પોતાની લોકોત્તર દશાનો જેમ જેમ ઉત્તરોત્તર વિકાસ થતો રહ્યો તેમ તેમની સ્થિતિ-દશા પ્રમાણે ધ્યેય સંગીનતાથી નમસ્કારમાં નોંધતા

ગયા. ત્યાં તેમની નેમ પરખાય અને અંતમાં સહી કરે ત્યારે તેમાં તેમની સહજસિદ્ધ દશાની authenticity – પ્રામાણ્ય પણ કૃતાર્થતાથી આપતા રહે !

આ દસ્તિએ જોતાં, તેમના પ્રથમના પત્રોમાં તેમના આત્માની સત્ત ભાવે 'Reality', યથાર્થ, યથાર્થનું ભાન અને નિશ્ચારી સત્ત્રિજ્ઞ લક્ષિત થાય છે. સતતના સહજ સ્વભાવાધાર ભાન-જ્ઞાન-નિર્જય વિના સત્યનું ભાન જ્ઞાન થતું નથી. સત્ત સત્ત જ છે. યથાર્થ જે જે છે તે તે છે. પછી તેની સ્થિતિ જે જેમ છે તે તેમ છે. સ્થળે, કાલે, દ્રવ્ય, ભાવે, ઈત્યાદિ. એટલે તેમની પોતાની સ્થિતિ દર્શાવતાં સહી કરે, સત્તમાં અભેદ, વગેરે. પરંતુ જ્યારે સત્તસ્વરૂપને અભેદરૂપે અનન્ય ભક્તિએ નમસ્કાર (પત્રાંક ૧૮૫) કરે ત્યાં જુદા થઈને સહી કરવી ઘટે પણ નહીં એટલે ન પણ કરે. હું બીજો મહાવીર છું. (પત્રાંક ૨૭) એમ સ્પષ્ટ લખ્યું ત્યાં કેવી સ્થિતિથી - આશુપ્રકા(ની) રાજ્યાંગ્રી (પૂર્ણિમા) વ્યક્ત થઈ છે ! સર્વત્માહરિને નમસ્કાર શીષ્ટક કર્યા ત્યાં વળી જુદાઈથી સહી કરવાની પરવા પણ શી ? આ બધાં મુક્તપણાનાં લક્ષણ તો રામના વસિષ્ઠ ઋષિ જાણો ! તો વળી પત્રાંક ૫૦૫માં ઊં અને ઊંશાંતિઃ શાંતિઃ, આ તો જાણો બધ્ય જીવોને એક આવશ્યક આચ્યું છે. પણ તેની જે રીતિ તે અપૂર્વ છે. ઊં ધ્યેય તે આત્મસાત્ત થયું કે થતાં, ઊં ભાવે શાંતિ અનુભવતાં શાંતિમય બની રહેવું. આ એક Reality અને તેનાં Realization ની સાહજિકતાનું સૂચક છે. તે સમગ્રતાથી અંતરગત આત્મસાત્ત થાય તો ધ્યેય-સિદ્ધિ સ્થિતિ-ગતિ જેવાં સંવાદી અને સહજ બની રહે. એમ થાય તો શ્રીમદ્દનાં વચનોને ન્યાય મળે — શુકલ અંતઃકરણે. આ છે ક્ષાયિક સમીચીનતાએ શુતકેવલાવૃત્તિથી કેવલદર્શનજ્ઞાનાત્મક પ્રજાશીલતા. હે પ્રભુ ! કહેતાં પ્રભુમય લીનતામાં સમાધિલીનતા, એકત્તા ભક્તિની પરાકાણ જેવું !

શ્રીમદ્દની પ્રથમ હાથનોંધની પ્રથમ નોંધ આવા નેમ-નિયતિ સાથે છે. જગતમાં અનંતાનંત પદાર્થો, તેમાં પ્રત્યેકે પ્રત્યેક પદાર્થનો અત્યંત વિવેક કરી આ જીવને તેનાથી વ્યાવૃત કરવો એમ નિર્શ્રથ કહે છે. (હાથનોંધ ૧-૧) સ્ફટિકનું મૂળ સ્વરૂપ લક્ષણત થતાં તે દિશાંતે શુદ્ધ નિર્મણ ચેતન જ્ઞાનદર્શન સ્વરૂપે અત્યંત વિવેક સમર્પે ! “તું છો જીવ, ને તું છો નાથ; એમ કહી અખે જટક્યા હાથ”નો ઘાટ છે. પણ અત્ર પ્રજાને જ્ઞાન-દર્શન ઘાટે ઉતારી છે – તે સહજ વીરતા. જ્ઞાની સહજ સ્વરૂપ છે (પત્રાંક ૩૭૭) ‘સહજ’ નોંધની ગુરુગમ છે. બસ પછી તો (પત્રાંક ૬૦૮)માં મોક્ષ ભાખ્યો છે – મૂર્તિમાન મોક્ષપુરુષે ! આત્મસ્વરૂપનું સહજાત્મસ્વરૂપે યથાયોગ્ય, (પત્રાંક ૬૨૬, ૬૪૫) વીતરાગવંદનાની સિદ્ધિ છે.

ઊં સદગુરુપ્રસાદ તો પ્રભુશ્રી અને શ્રી સૌભાગ્યભાઈને બનેને પરાભક્તિનો પ્રસાદ પીરસે છે, પાંચ પાંચ વર્ષ પરમ પ્રસત્તા (પત્રાંક ૬૭૦ થી ૬૭૪) દ્વારા પોતાની પૂરી પ્રતીતિ કરાવવી પરમ કૃપાળુદેવ ચૂકતા નથી. તે આત્મજ્ઞાન થતાં સુધી જીવે મૂર્તિમાન આત્મજ્ઞાનસ્વરૂપ એવા સદગુરુદેવનો નિરંતર આશ્રય અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે... પણ જલા એક ગૃહસ્થિતેમાં, એક મુનિ વેપમાં, એટલે આશ્રયનો વિયોગ...યાં ત્યારે આશ્રયભાવના નિત્ય કર્તવ્ય છે. પ્રભુશ્રીને આવશ્યક સાંપડયું ! શ્રી સૌભાગ્યભાઈને ખખડાવીને સમજાવે છે : કોઈ પુરુષવિશેપને વિષે કેવળ સંજ્વલનાદિ કષાયનો અભાવ થઈ શકવા યોગ્ય લાગે છે, અને થઈ શકવામાં સંદેહ થતો નથી તેથી કાયા છતાં પણ કષાયરહિતપણું સંભવે; અર્થાતું સર્વથા રાગદ્વેષરહિત પુરુષ હોઈ શકે. રાગદ્વેષરહિત આ પુરુષ છે, એમ બાધ્ય ચેષ્ટાથી સામાન્ય જીવો જાણી શકે એમ બની શકે નહીં, એથી તે પુરુષ કષાયરહિત, સંપૂર્ણ વીતરાગ ન હોય એવો અભિપ્રાય વિચારવાન સિદ્ધ કરતા નથી. (પત્રાંક ૬૭૨)

દેહધારી છતાં નિરાવરણજ્ઞાનસહિત વર્તે છે એવા મહાપુરુષોને ત્રિકાળ નમસ્કાર...
(પત્રાંક ૬૭૪)

પત્રાંક ૬૭૮માં તો એકને જાગતાં સર્વને જાગવાનો ગણિતાનુયોગ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ,

આવે પ્રયોગ પરિણતિ સક્રિય સતેજ બનતાં પત્રાંક ૬૮૦માં તો પરમકૃપાળુદેવ વીરને સંબોધતા સ્વયં પરાભક્તિના અંતે પરાકાષાએ વીરમાં અભેદ સ્વરૂપ નિવાસ પામે છે. સ્વયં બીજા રામ અથવા શ્રી મહાવીર પરમાત્મસ્વરૂપે થયા છે. હવે એમને તરવા માટે નાવની જરૂર નથી. કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શનરૂપ બે ભુજાઓથી તે સ્વયંભૂરમજ્ઞ સમુદ્ર તરે છે. (પત્રાંક ૬૮૬)

હવે કેવલ લગભગ ભૂમિકા કેવળજ્ઞાનના બે પ્રકારમાં વચ્ચે લગ-લગી છે, ભગ-થોડો આંતરો છે તેવા બેદને સહજ પુરુષાર્થે પહોંચી વળવાની વાત છેઠે છે. (પત્રાંક ૬૮૪)

‘ધન્ય રે દિવસ આ અહો’માં કેવલ લગભગ ભૂમિકાની વાત દર્શાવી છે તેનું અત્ર એક સોપાન પદસ્થ કર્યું છે.

અમે દેહધારી છીએ કે કેમ તે સંભારીએ ત્યારે માંડ જાણીએ છીએ. (પત્રાંક ૨૫૫) ત્યાં શું ત્યાગવાનું ? છતાં સર્વ સંગ પરિત્યાગ કરીને જ પ્રગટ માર્ગ પ્રવત્તાવવો છે. એટલે અંતરાત્માને આ પરમાત્મા ખૂબ તાવે છે, સતાવે છે, શ્રી ‘સમાધિશતક’ના ત્રિધા આત્મા સૌને સ્મૃત હો !

હું એમ જાણું છું કે અનંતકાળથી અપ્રાપનવત્ત એવું આત્મસ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન-સ્વરૂપે ઉત્પત્ત કર્યું છે. Now, here comes the master of reality of the self as Aatma-swarup, and its realization in its virtues. જ્ઞાન-દર્શનગુણો તેની પરાકાષાએ realize થાય છે અને આત્માકારતા પકેદે છે. હવે તેઓની પર મકાશકતા જગદાકારતાને ગૌણ કરે છે. વારુ, કેવળજ્ઞાન-દર્શન સ્વરૂપે ઉત્પત્ત કરવામાં આવે તો માત્ર અંતર્મુહૂર્ત જ લાગ્યું. તો પછી આ વ્યવહાર કેમ નિવૃત્ત નહીં થઈ શકે ? માત્ર જાગ્રતિના (જાગ્રત સત્તાના) ઉપયોગાંતરસ્થી તેની સ્થિતિ છે. તે ઉપયોગનાં બળને નિત્ય વિચાર્યથી અલ્યકાળમાં તે વ્યવહાર નિવૃત્ત થઈ શકવા યોગ્ય છે. (હાથનોંધ ૧-૩૮) પછી તો નિરપેક્ષ અવિષમ ઉપયોગ (પત્રાંક ૭૩૫) રૂપ ધ્યાન વર્તે છે.

પરમ કૃપાળુદેવની એક નોંધ તેમની દશાને કંઈક સમજવામાં વિશેષ ઉપયોગી થાય તેવી છે. સં. ૧૮૫ઊના ફા.વદિ ૧૨, ભોમવારે સ્વયં લબે છે : કેવળ ભૂમિકાનું સહજપરિણામી ધ્યાન – (હાથનોંધ ૧-૩૧) સ્વયં ધ્યાનગ્રસ્ત થતાં આગળ પૃ.૬૨ પર લખવું અટકી જાય છે પછી એ ધ્યાનસ્થ સ્થિતિના પરિણામે એક પ્રકારની ધન્યતા પ્રગટી છે તે ઉલ્લાસસ્થી ગાય છે – લબે છે – કલમ તો પ્રથમ મૂળમાં, ધન્ય ધન્ય રે દિવસ આ અહો ! આમ ધન્ય ધન્ય બેવડો ઉલ્લાસ ! તેવું જ લબે છે.

થશે અપ્રમત્ત પણ યોગ રે. (હાથનોંધ ૧-૩૨)

આમાં ‘પણ’ શબ્દની ખૂબી ન્યારી છે. પિંગળના હિસાબે તે શબ્દ છિપાયો નથી, તેથી તેમને થોડો અન્યાય થાય છે, તે ઘણો મોટો છે. હવે આત્મસ્થિતિ આત્મોપ્યોગે તો અપ્રમત્ત છે. અને શુકલધ્યાનના પ્રયોગોથી પણ પર એવી સ્થિતિ પૃથક્તવ વિર્તક વિચારને પણ ટપી જતી સ્થિતિ તો નિરપેક્ષ અવિષમ ઉપયોગરૂપ ધ્યાને છે. તો પછી શ્રી કુંદુંદાચાર્ય ભગવંતની દાસીએ, કર્મ અપેક્ષાએ ગણાતાં ગુણસ્થાનો કેવળદર્શન-જ્ઞાનરૂપે પરિણામેલી ચેતનાને લાગુ કર્યાંથી કરાય ? બસે પ્રવાહ ન્યારા છે અને જ્ઞાનીપુરુષો તો વિચારે ઉદ્ય પ્રયોગ !

હવે ધન્ય રે દિવસ કાયમાં,

કેવળ લગભગ ભૂમિકા સ્પર્શાને દેહ વિયોગ રે. એવો જે સંભવ લાગે છે તો ત્યાં પરમ કૃપાળુ દેવ સ્વયં શું કરવા માગે છે ?

અવશ્ય કર્મનો ભોગ છે, ભોગવવો અવશોષ રે.

તો તેની ના નથી, ભલે રહ્યાં. અમે ભોગવી જ લેવા માર્ગીએ છીએ. બસ આ એક જ

દહે—તેને જ વિરાટ સ્વરૂપે ધારીને, બસ આખો લોક, બધું જગત એમાં એક જ બનીને રહે તેવો વિરાટ દેહ ધારણ કરી ભોગવી લઈશું અને પછી જાશું સ્વરૂપ સ્વદેશ. થોડો સ્યાદ્વાદી મુશ્કુરાટ પરમ કૃપાળુદેવનાં કવિત્વમાં છે. કારણ દુનિયા ન માને ! એમણે બીજો જન્મ કે ભવ ધરીશું તેવું નથી લખ્યું.

બાકી તો તેરમે-ચૌદમે ગુણાંશે વર્તતો એવો જીવ પણ પ્રારબ્ધ વેદ્યા વિના મુક્ત થતો નથી. તેને પણ શાતા કે અશાતા હોય છે. પરમ કૃપાળુદેવે તે પણ છેલ્લી અવસ્થાને વર્ઝિવતાં લખ્યું છે :

કંઈક અશાતા મુખ્યત્વે વેદી, શાતા પ્રત્યે. (પત્રાંક ૮૫૧)

શ્રીમદ્ પોતાનું નામ ચાર વર્ષની ઉંમરે બદલાવી રાજચંદ્ર રખાવે છે, સ્વયં રાયચંદ્ર પણ પત્રોમાં લખે છે. હવે તે નામ કર્મ પણ સમેટી લેવાનો સમય આવ્યો છે. એ એ નામના મૂળમાં શ્રી ચંદ્રમભસ્વામીનો યોગ થયેલો તેમની સ્મૃતિ કરી નમસ્કાર કરે છે. અનંત શાંતમૂર્તિ એવા ચંદ્રપ્રભ સ્વામીને નમો નમઃ (પત્રાંક ૮૫૩)

અંતિમ કાવ્યમાં ત કંડિકાઓ છે. (પત્રાંક ૮૫૪)

૧. અનંત સુખસ્વરૂપ મૂળ શુદ્ધ આત્મપદ ઈચ્છનાર જોગીજનોની પાત્રતા માર્ગ માટે જણાવી ત પ્રકારે. તેમાં, મહાપાત્ર તે માર્ગના, પરમ યોગ જિતલોભ છે.

૨. બીજુ કંડિકામાં સીધો ફેસલો પણ છે.

આવ્યે બહુ સમદેશમાં, ધારા જાય સમાય;
આવ્યે તેમ સ્વભાવમાં મનસ્વરૂપ પણ જાય
ઉપજે મોહવિકલ્પથી, સમસ્ત આ સંસાર;
અંતમુખ અવલોકતાં વિલય થતાં નહીં વાર.

આ મોક્ષની વાત છે, મોક્ષ માર્ગની નહીં.

આ મોક્ષ અને મોક્ષમાર્ગની વાત સમજાય તો પછી મૂર્તિમાન મોક્ષ એવા પરમકૃપાળુદેવની પરમ કૃપા યથાર્થ પ્રાપ્ત થાય, અંગીકાર કરાય, શાનીને સર્વત્ર મોક્ષ છે.

૩. પરશાંતિ અનંત સુધામય જે, પ્રણમું પદ તે, વર તે જ્ય તે.

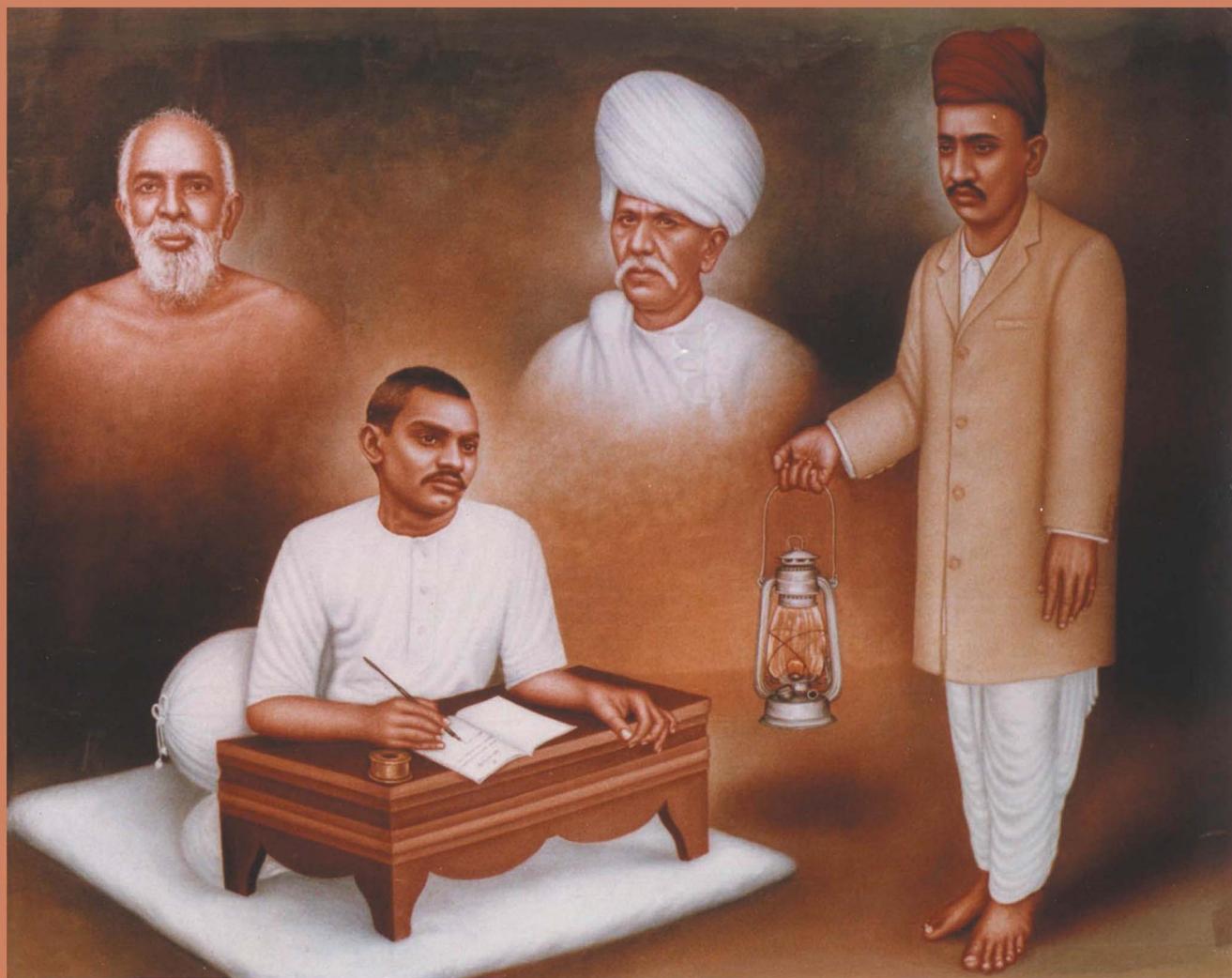
સરૈયા

‘સહજ’ (પરમ)કૃપાળુદેવા ! દેતા પરમ દેવત્વ દાન,
જીલી પ્રભુશ્રી, બ્રહ્મર્થ દે, પરાભક્તિએ મુક્તિ-પ્રદાન.

કરિ તું
કૃનિ.

લેખક શ્રી : બા. બ્ર. પ. પૂ. ડૉ. શ્રી શાન્તિલાઈ પટેલ.

શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રનું ભંગળ સર્જન (કાલ્પનિક ચિત્ર)
સં. ૧૯૫૨ આસો વહ ૧, તા. ૨૨-૧૦-૧૮૬૬, નહિયાં
ગુરુવાર

ମାତ୍ରାକିଣ୍ଡି.

—
ଏ କବିତା ଜାଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ,
ପରମା ଦ୍ୱାରା ଅର୍ପଣ
ଜାଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଗେ ଯେବେଳୁ
— ତାହା ବାହୁଦୂଷି କାହାରୁ?

ॐ

પત્રાંક ૭૧૮

જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના....

આસો વદ ૧, ગુરુ, વિ.સં. ૧૯૫૨
નડિયાદ, તા. ૨૨-૧૦-૧૯૬૬

જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પાખ્યો દુઃખ અનંત;
સમજાયું તે પદ નમું, શ્રી સદગુરુ ભગવંત.

યત્સ્વરૂપમવિજ્ઞાય પ્રાપ્તં દુઃખમનન્તકમ् ।
તત્પદं જ્ઞાપિતં યેન તસ્મૈ સદગુરવે નમઃ ॥

જો સ્વરૂપ સમજે બિના, પાયો દુઃખ અનંત ।
સમજ્ઞાયો તત્પદ નમું, શ્રી સદગુરુ ભગવંત ॥

જિન સ્વરૂપ સમજે બિના, પાયો દુઃખ અનંત ।
ઉન વિજ્ઞાપક પદ નમું, શ્રી સદગુરુ ભગવંત ॥

As real self I never knew,
so suffered I eternal pain;
I bow to Him, my master true,
who preached and broke eternal chain.

Discerning not my inmost self,
I suffered grief severe;
The guide divine who showed it
me prostrating I revere.

દુઃખે અનંત ભોગી, આત્મસ્વરૂપાસ જાળિલ્યાવિણ મી ।
સમજવિલે પદ જ્યાને, તો ગુરુ ભગવંત ભક્તિને ચ નમી ॥

યે સ્વરૂપ ના વુદ્ધા, પોર્હેછ દૂષ્ટ અનુભુ ।
દુઃખાઈનાછેન સેહે પદ વન્દન, શ્રીસદગુરુ ભગવંત ॥

ઝે સ્વરૂપ જીવની જીવની ! જીવની દુષ્ટી અનંત ।
સ્વરૂપજીવની ઝે ઝે જીવની ! શ્રી સદગુરુ ભગવંત ॥

મૂળ રચના
ગુજરાતી : કૃપાળુદેવ

સંસ્કૃત
પં. બેચરદાસભાઈ દોશી

હિન્દી
પૂ. ભદ્રમુનિ

હિન્દી
શ્રી વીરેન્દ્રપ્રસાદ જૈન

અંગ્રેજી
P. P. બ્રહ્મચારીજી

અંગ્રેજી
Francis Whately

મરાಠી
શ્રી પદ્માભાઈ બેઠેકર

અંગારી
પૂ. ભંવરલાલ નાહટા

કુમાર
ડૉ. એ. એન. ઉપાધે

સ્વરૂપ-સ્થિત, સમતાપતિ રે, સર્વ અવસ્થામાં ય,
રાજ્યંડ પદ તે નમું રે, સ્થિર મન થાઓ ત્યાં ય.
સમતા-સ્વામી તે રે જે રમતા સમભાવે.
ધન્ય તે મુનિવરા રે, જે ચાલે સમભાવે. (એ રાગે)

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ પ૫ : પ. પૂ. બ્રહ્મચારીજી

ન જાણો કેમ, પણ પ્રત્યેક વ્યક્તિ કોઈપણ વસ્તુ-વ્યક્તિ કે વાતની સાબિતી માગતી થઈ ગઈ છે. સાબિત કરી બતાવો, દાખલો બેસાડો, દાણંત આપો, મુફ-proof લાવો, ઓળખપત્ર-identity card દર્શાવો, નામ નોંધાવો, લખી જાણાવો, પાસપોર્ટ-passport કઠાવો વગેરે વગેરે. ઈસુની ઓગણીસમી સદીનાં મહાજ્ઞાગરણમાં પ્રગટેલા પરમહૃપાળું દેવે Really Real Realize કરીને, નિષ્ઠારણ કરુણાવશાત્ જગતવાસી જીવોને અજ્ઞામોલ
'આત્મસિદ્ધિ' શાસ્ત્રનું દાન દીધું.

જ્ઞાની મહાદાની રે, સદાપ્રત જેનું સદા;
એવું સંતથી સુણી રે, ગ્રહું રાજ-પાય મુદા.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૩૧ : પ. પૂ. બ્રહ્મચારીજી

આત્મોપનિષદ્ધ કહો કે આત્મગીતા કહો, અમૃત કુબ કહો કે આ અવની પરની અમૃતગંગા
ગણો — તે છે શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર.

પોતાને અભિપ્રેત હોય તે વિષય વિષે પોતાનાં મંતવ્ય સાબિત કરવા, સિદ્ધ કરવા,
અનેક આચાર્યાંએ અને વિદ્વાનોએ શાસ્ત્રો રચ્યાં છે એ તો આપ જાણો છો. શાસ્ત્રનાં શીર્ષક પણ 'સિદ્ધિ'વાળાં. માત્ર
જેન આચાર્યાંની વાત લઈએ તો,

૧.	૨જી	સદીમાં	શ્રી સમંતભદ્રાચાર્ય	વિરચિત	જીવસિદ્ધિ,
૨.	૫મી	સદીમાં	શ્રી પૂજ્યપાદ સ્વામી	વિરચિત	સિદ્ધિ પ્રિય સ્તોત્ર,
૩.	૭મી	સદીમાં	શ્રી અકલંક દેવ	વિરચિત	સિદ્ધિ વિનિશ્ચય,
૪.	૮મી	સદીમાં	શ્રી અનંત કીર્તિ	વિરચિત	લઘુ સર્વજ્ઞ સિદ્ધિ,
૫.	૮મી	સદીમાં	શ્રી ત્રિભુવન સ્વયંભૂ	વિરચિત	બૃહત્સર્વજ્ઞ સિદ્ધિ,
૬.	૧૦મી	સદીમાં	શ્રી અનંતવીર્ય	વિરચિત	સિદ્ધિ વિનિશ્ચય,
૭.	૧૦મી	સદીમાં	શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્ય	વિરચિત	પુરુષાર્થ સિદ્ધિ ઉપાય,
૮.	૧૨મી	સદીમાં	શ્રી વાદીભસિંહ	વિરચિત	સ્યાદવાદ સિદ્ધિ,
૯.	૫મી	સદીમાં	શ્રી પૂજ્યપાદ સ્વામી	વિરચિત	સર્વાર્થ સિદ્ધિ, (તત્વાર્થ સૂત્રની ટીકા)
૧૦.	૧૮મી	સદીમાં	શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી	વિરચિત	આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર.

સર્વ શાસ્ત્રકાર ભગવંતોને નમસ્કાર.

શાસ્ત્રનાં નામ પછી શાસ્ત્રની શરૂઆતની વાત લઉં.

પ્રથમ સદીથી જ પ્રારંભીએ તો, ખટ્ટખંડાગમ-ધવલાજી ટીકામાં આઈમી સદીમાં આચાર્ય
શ્રી વીરસેન મ.સા.આરંભેછે, સિદ્ધમણ્ટતમર્ણિદિયમળુવમમપ્તથ-સોકબ મળવજ્જં | એટલે કે, જે સિદ્ધ છે, અનંતસ્વરૂપ
છે, અનિન્દ્ય છે, અનુપમ છે, આત્મસ્થ સુખને પ્રાપ્ત છે.... તેમને નમસ્કાર.

બીજી સદીમાં, શ્રી કુંદકુંદ ભગવાન શ્રી ‘સમયસારજી’નું મંગળાચરણ કરે છે, વંદિતું સવ્વસિદ્ધે ધુવમચલમણોવમં ગર્દિ પતે । ખુલ્લું, અચળ ને અનુપમ ગતિ પામેલ સર્વ સિદ્ધને વંદું છું.

પાંચમી સદીમાં શ્રી પૂજ્યપાદ સ્વામી વિરચિત ‘જૈનેન્દ્ર વ્યાકરણ’નું મ્રથમ સૂત્ર જ છે, સિદ્ધિઃ અનેકાન્તાત્ । ‘દશ ભક્તિ’માં છેલ્લે સિદ્ધા સિદ્ધિ મમ દિસંતુ ।

અને છેલ્લે, દેવાધિદેવ તીર્થકર પ્રભુ પોતે પણ દેશના દેતા પહેલાં, શ્રી સિદ્ધ ભગવંતને નમસ્કાર કરે છે. ખુદ ખુદા ખુદને જ વંદે છે, કરણ કે ખુદી-આપખુદી તો સંપૂર્ણતઃ મિટાવી દીધી છે. હવે આપ જ ખુદા છે. પોતે પોતાને બંદગી બક્ષે છે ! જુઓને, કૃપાળું પ્રભુ પણ પૂર્વકાળના અનંત ઉપકારી શ્રી સદ્ગુરુદેવને નમન કરતાં પોતાના શુદ્ધાત્માને પણ નભી રહ્યા છે, સમજાયું તે પદ નમું...

‘સિદ્ધિ’ની વિચારણા બાદ ‘શાસ્ત્ર’ શબ્દનો યથાશક્તિ વિચાર કરીએ. શાસ્ત્ર એટલે શાસ્ત્ર પુરુષનાં વચ્ચે પીરસતો ગ્રંથ. સંસ્કૃતમાં ‘શાસ્ત્ર’ ધાતુ છે, શાસન કરવું. મનુષ્યને અમુક પ્રવૃત્તિમાં પ્રેરણા કરે અને કેટલીક પ્રવૃત્તિનો નિષેધ કરવાનું શિક્ષણ આપે, આજ્ઞા-આદેશ આપે તે શાસ્ત્ર.

‘શાસ્ત્ર’ ધાતુ લઈએ તો, કહેવું-બોલવું-કથન કરવું તે અર્થ થાય.

કોઈ વિશિષ્ટ વિષયનું સમસ્ત જ્ઞાન યથાક્રમે આપવામાં આવે તે શાસ્ત્ર. શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં પણ કોઈ અગમ્ય, અગોચર, ગૂઢ એવા પોતાના જ આત્માનું ઓળખાણ કેમ થાય તેનું ન્યાયસભર વર્ણિન છે તથા આત્મકલ્યાણ કરી લેવાની પ્રેરણા પણ છે.

‘શાસ્ત્ર’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ તો, રક્ષણ, શિક્ષણ જાણો;

ભવભીત જીવને કર્મત્રાસથી ગ્રાતા શાસ્ત્ર પ્રમાણો.

અહોહો ! પરમ શ્રુત ઉપકાર

ભવિને શ્રુત પરમ આધાર.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૭ : પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજી

પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજીના શબ્દોમાં, ‘જે સ્વરૂપ’ અને ‘સમજાયું’ એ બતે દ્વારા આ શાસ્ત્રનું નામ ‘આત્મસિદ્ધિ’ અથવા સ્વરૂપની સમજૂતિ કે આત્માની છ પદ દ્વારા સાબિતી — સિદ્ધિ કરી છે એમ સૂચયું છે.

ટૂકમાં, આ સત્યાશ્રણનું ‘આત્મસિદ્ધિ’ એવું નામ સાર્થક છે.

કંઈક ગૂઢ રહસ્ય કહે છે, કથે છે, વદે છે જેમાં તે શાસ્ત્ર. ગુરુ-શિષ્યના સંવાદ રૂપે, પ્રશ્નોત્તર શૈલીથી પ્રરૂપાતું અને પૂર્વચાર્યોની શૈલીને અનુસરતું આ શાસ્ત્ર છે. સવાસો ઉપનિષદ્ધોમાં લગભગ બધે જ, ‘ગુરુ ગીતા’માં શંકર-પાવતી વચ્ચે, ‘અવધૂત ગીતા’માં અવધૂત અને ગોરક્ષ વચ્ચે, ‘હંસ ગીતા’માં વિષ્ણુ-બ્રહ્મા વચ્ચે, ‘શ્રી ભાગવત્’ (ચતુઃશ્લોકી)માં બ્રહ્મા-નારદ વચ્ચે, ‘વાસિષ્ઠ સાર’માં વાસિષ્ઠ-રામ વચ્ચે, શ્રી શંકરાચાર્યજી કૃત ‘ઉપદેશ સાહચેત્તિ’માં, ‘શ્રી ભગવદ્ ગીતા’માં શ્રીકૃષ્ણજી અને અર્જુનજી વચ્ચે, બૌદ્ધ ‘ત્રિપિટક’ ગ્રંથમાં, ‘શ્રી ભગવતીજી સૂત્ર’ (દ્વાદશાંગીમાં પમું અંગ)માં શ્રી મહાવીર પ્રભુ અને ગૌતમ સ્વામી વચ્ચે ઉદ્દીપન ૩૬,૦૦૦ પ્રશ્નોત્તર, ‘શ્રી વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય’માં, શ્રી ગણધરોની શંકાઓ અને શ્રી મહાવીર સ્વામી તરફથી થતાં સમાધાનની જેમ શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની શૈલી પણ ગુરુ-શિષ્યના સંવાદ રૂપે સાધી છે. આ કાળમાં સમજવામાં સુગમ પડે તેવું અને તેવી અદાધી લખાયેલું આ શાસ્ત્ર છે.

અનુબંધ ચતુષ્પદ પણ કેવો સુંદર આલેખ્યો છે ? પત્રાંક ૧૪માં, પ્રબંધ, નિબંધ વિષે કહેવાઈ ગયું છે. ગ્રંથારંભ પ્રસંગ રંગ ભરવા...થી પ્રારંભાતું ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચ્ચનામૃત. ગ્રંથના આરંભમાં ગ્રંથકર્તા

મંગળ કરે, તથા અભિધેય, પ્રયોજન અને સંબંધનો પણ નિર્દેશ કરે એ પ્રશાલિકા પરમકૃપાળું દેવે પણ પૂરેપૂરી જાળવી છે. મંગળ, અભિધેય, પ્રયોજન અને સંબંધ : આ ચાર મળીને અનુબંધ ચતુષ્પદ્ય કહેવાયછે. કૃપાળુંદેવે પહેલી ગાથામાં મંગળ મૂક્યું છે, બીજી ગાથામાં અભિધેય (વિષય) વિષય અને પ્રયોજન સ્પષ્ટપણે પ્રકાશ્યું છે, સંબંધ ગર્ભિત રીતે દર્શાવ્યો છે.

૧. મંગલ : આરંભેલું શુભ કાર્ય પાર પડે એવા શુભ આશયથી મંગલાચરણ થતું હોય છે. પોતાના ઈષ્ટદેવ, પૂજય દેવ, આરાધ્ય દેવનાં સ્મરક્ષ રૂપ કે નમનરૂપ મંગલ કરવામાં આવે છે. ‘શ્રેયાંસિ બહુવિઘ્નાનિ’ એટલે કે, સારા કામમાં સો વિઘ્ન. કહે છે કે, કલ્યાણ કાર્યો વિઘ્નભર્યા. વિઘ્ન કે પાપના ઉદ્યમાં મુખ્ય કારણ તો એ વખતે આત્મામાં જીગેલ અશુભ અધ્યવસાય હોય છે. તેથી એની સામે ઈષ્ટદેવની સુતિરૂપ શુભ અધ્યવસાય થતાં એ પાપ નાશ પામે. ઠીકીથી લાગેલી શરદી ગરમીથી મટે તેમ. ગ્રંથની પૂર્ણાહૃતિ વિના વિઘ્ને થાય, ગ્રંથ અપૂર્ણ ન રહે, ગ્રંથકર્તાનું આયુષ્ય અચાનક પૂરું ન થઈ જાય, ચિત્તની શુદ્ધિ અને વિનયની વૃદ્ધિ થાય, કર્તાપણાનું અભિમાન ન આવે એવા અનેક આશયવશાત્ર મંગલ કરવામાં આવે છે.

મંગળ શર્ષણા અર્થ તો જાણીએ, મંગળ શર્ષણે સિદ્ધ કરીને.

મંગ ધાતુ ગતિ અર્થમાં છે, ગમન કરવું, જવું.

હવે નિયમ છે કે, ગતિ અર્થવાળા ધાતુઓ પ્રાપ્તિ અર્થમાં વપરાય છે, જે વડે હિત સધાય તે મંગળ.

મંગ લાતિ એટલે સુખને લાવે, ધર્મને આપે, ધર્મને લાવે એટલે કે સ્વાધીન કરે એટલે ધર્મનું ઉપાદાન કારણ તે મંગળ.

ઈષ અર્થવાળા ધાતુને પ્રત્યય લગાડીને પણ મંગળ શર્ષણ સિદ્ધ થાય.

મક ધાતુને અલ પ્રત્યય જોડવાથી મંગળ શર્ષણ બને. ‘મડક્યતે’ જે વડે શાસ્ત્ર શોભાવાય તે મંગળ.

‘મન્યતે’ જેથી વિઘ્નના અભાવનો નિશ્ચય કરીએ તે મંગળ.

‘માદ્યન્તિ’ જે વડે હર્ષ થાય તે મંગળ.

‘મોદન્તે’ જેથી નિશ્ચિન્તનપણે શાસ્ત્રનો સાર પમાય તે મંગળ.

‘મહ્યન્તે’ જેથી પૂજાય તે મંગળ.

‘મામ ગાલયતિ’ મને ભવથી દૂર કરે તે.

‘મા ભૃદ ગલઃ’ જેમાં શાસ્ત્રનો નાશ ન થાય તે મંગળ.

‘માર્ગ લયનાત્’ સમ્યક્દર્શન આદિ મોક્ષમાર્ગ પમાડનાર હોવાથી મંગળ.

૨. વિષય : ગ્રંથમાં જે વસ્તુ વર્ણવવાની હોય તેને વિષય કે અભિધેય કહે છે. તે ગ્રંથની શરૂઆતમાં જ કહેવાય છે જેથી વાચકને ગ્રંથનું વાચન કરવાનો નિર્ણય સુગમ પડે છે. અગાઉ આમુખ, પ્રસ્તાવના, ઉપોદ્ઘાત લખવાની પ્રથા નહોતી (જે આજે છે) તેથી પણ શાસ્ત્રકર્તા વિષય વસ્તુનો નિર્દેશ કરતા.

૩. પ્રયોજન : ગ્રંથ લખવાનો હેતુ કે ફળ જગ્ઞાવવું તે છે પ્રયોજન. પ્રયોજન જાણ્યા વિના મંદમતિમાન પણ પ્રવૃત્તિ ન કરે, તો પછી સુશ્રી કર્યાંથી કરે? શાસ્ત્ર વાચનના અધિકારી કોણ છે તેનો ઉલ્લેખ પણ પ્રયોજનમાં થાય છે. કેટલીકવાર

સાક્ષાત્ પ્રયોજન હોય છે, કેટલીકવાર પારંપરિક પ્રયોજન હોય છે. સાક્ષાત્ પ્રયોજનમાં તાત્કાલિક બોધનો સમાવેશ થાય છે, પારંપરિક પ્રયોજન મોક્ષનું હોય છે.

૪. સંબંધ : નિજ ભતિ કલ્યનાથી રચાયું કે પૂર્વચાર્યોનાં કથન સાથે સુસંગત છે તે દર્શાવવું પણ જરૂરી છે. ગાઈએ જ છીએ કે, પરંપરાચાર્ય ગુર્વે નમઃ । કૃપાળુદેવે ૧૪ પૂર્વમાં મધ્યમ ઉમા આત્મપ્રવાદ પૂર્વના સારાંશરૂપે શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની રચના કરી. એ ૧૪ પૂર્વ તો અનુપલબ્ધ છે પણ ‘પૂર્ણ વીતરાગ જેવો બોધ અમને સહેજે સાંભરી આવે છે’ તથા પ્રસ્તુત શાસ્ત્ર સર્જન પહેલાં છ ભહિને ‘બીજા શ્રી રામ અથવા મહાવીરછીએ, પરમાત્મસ્વરૂપ થયા છીએ’ લખનાર આ શાસ્ત્રા પુરુષને વિષે કે એ પરમ પવિત્ર અને ઉત્તમ શાસ્ત્ર વિષે શું લખ્યું ?

ઉપા. શ્રી યશોવિજયજી મ. ‘આઠ યોગદાનિ સજ્જાય’માં ગવરાવે છે તેમ,
શાસ્ત્ર ધારણાં, ભતિ થોડલી, મનમોહન મેરે.
શિષ્ટ કહે તે પ્રમાણ રે, મનમોહન મેરે.

ટૂકમાં, ‘વસ્તુ’ સમજાવતું શાસ્ત્ર હોવાથી વાસ્તવિક છે, અતિ વિશ્વસનીય છે. ‘પરમ પદ’ની પ્રાપ્તિનો કમ કહેતું હોવાથી પરમ શ્રદ્ધેય છે, પરમ પ્રેમે ઉપાસવા યોગ્ય છે.

જે : ‘જે’ કહીને કૃપાળુ દેવ કેવી જિજ્ઞાસા જગવે છે ?

જે સ્વરૂપ, હું કોણ, મારું સ્વરૂપ શું, જેમ છે તેમ છે, જ્યાંથી ત્યાંથી, યાવત્ તાવત્, વગેરે પ્રશ્નોથી જિજ્ઞાસા જગવી છે. જિજ્ઞાસા એટલે જાણવાની આશા કે ઈચ્છા. આપણાને જે વ્યક્તિ, વસ્તુ કે વાતનું માહાત્મ્ય જણાય તેનું બહુમાનપણું લાગે અને તેના વિષે જાણવાની ઈચ્છા થાય તે સ્વાભાવિક છે. ધર્મ સમજવાની જિજ્ઞાસા થાય તેને બીજું બધું ખૂણ સમાન લાગે. જગતમાં સૌથી સારી અને ઊંચી જિજ્ઞાસા તો આત્માને જાણવાનીએ, જેને જ્ઞાની પુરુષો પરા જિજ્ઞાસા કહે છે, શ્રેષ્ઠ જિજ્ઞાસા કહે છે.

શ્રી ગૌતમ ગણધરની જિજ્ઞાસા પણ કેવી ? શ્રી મહાવીર સ્વામીને પૂછ્યું કે, ભંતે ! કિં તત્ત્વ હે ભગવાન ! તત્ત્વ શું છે ? મહાવીર પ્રભુએ આપી દીધી ત્રિપદી કે, ઉત્પાદ વ્યયધ્રૌદ્વયુક્ત સત્ત્વ. ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતા સહિત સત્ત્વ છે.

બુદ્ધિના આઠ ગુણ ગણાય છે : શુશ્રૂષા એટલે સાંભળવાની અભિલાષા અને આજ્ઞાપાલનની પરાયણતા. એટલે કે, સેવા અને ચાકરી. સેવા-ચાકરી તો એક માત્ર આત્માની જ આત્માએ કરવા યોગ્ય છે. ધર્મના સારરૂપ આત્માને અધર્મથી વારવો-અટકાવવો તેનું નામ સારવાર. પછી શ્રવણ એટલે સાંભળે. ઈચ્છા તો હતી પણ અમલમાં મૂકે, ચરિતાર્થ કરે અને ખરા અર્થમાં સાંભળે. પછી ગ્રહણ કરે એટલે કે પકડ કરે. પછી ધારણ કહેતાં પકડ પાકી કરે, મજબૂત રીતે પકડી રાખે. અને એટલે ઉહા+અપોહ યાને તર્કવિતર્ક, સોચવિચાર કે અનુમાન-આલોચના કરે. જેથી અર્થવિજ્ઞાન એટલે મનમાં પદાર્થનું સ્પષ્ટ ચિત્ર ખુલ્યું થાય અને છેલ્લે તત્ત્વનિર્ઝય, પદાર્થ નિર્ઝય કે સ્વરૂપ નિશ્ચય થઈ જાય. આમ, આ આઠાઠ ગુણો છે તો બુદ્ધિના જ પણ તેનાં મૂળમાં શું ? તો કહે, જિજ્ઞાસા.

જિજ્ઞાસા ગુણ તત્ત્વની, મનમોહન મેરે. (આઠ યોગદાનિ સજ્જાય, ઉપા. યશોવિજયજી)

કઠોપનિષદ્ધની કઠવલ્લીમાં, યમનાં દ્વાર ખખડાવીને પણ મૃત્યુ પછી જીવનાં અસ્તિત્વ વિષે જાણવાની અને આત્માનાં સ્વરૂપ વિષે સમજવાની નિચિકેતાની જિજ્ઞાસાનું અતે સ્મરણ થઈ આવે છે. ‘નિચિકેતા’ નામનો અર્થ જ ‘અવિજ્ઞાત’ અર્થાત્ ‘નહિ જાણેલું રહસ્ય’ છે.

તે જિજ્ઞાસુ જીવને થાય સદ્ગુરુભોધ,
તો પામે સમક્ષિને, વર્તે અંતરશોધ.

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૧૦૮

જે સહજ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના જીવે, અનંતાનાંત અસહજ ઉપાય કર્યે રાખ્યા,
જે નિજ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના જીવે, નિજ ભતિ-કલ્પનાએ નિત્યનવીન સાધનો શોધ્યાં,
જે જિન સ્વરૂપ સમજ્યા વિના જીવ, જ્યાં ત્યાં જીન(ભૂત)ની જેમ રજાયો,
જે અવ્યાબાધ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના જીવ, અનંત કાળથી બાધા-આખડી-માન્યતામાં મચી રહ્યો,
જે મોક્ષ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના જીવે, મોહનો કષય કરવાની મહેનત કર્યો કરી,
જે નિર્વિષ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના જીવનાં, સંસારદુઃખનો નિવેદો ન આવ્યો,
જે નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના જીવે વિકલ્પોની જ આરાધના કર્યા કરી,
જે અનંત સુખ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના જીવ અનંત દુઃખ દરિયામાં દૂષ્યે જ ગયો,
જે સદ્ગુરુ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના જીવ અસદ્ગુરુ અને કુગુરુના ફંદમાં ફસાતો રહ્યો.

જે સ્વરૂપ સમજાતાં, તે પદ નમું : તે ક્યું પદ ? હવે 'તે પદ' ની જિજ્ઞાસા આવી.

તે આત્મપદ સમજાતાં, શાશ્વત કાળ માટે તેમાં જ રહીશ.

તે કૈવલ્ય પદ સમજાતાં, કૈવલ્ય કુમળા-કેવળજ્ઞાન રૂપી લક્ષ્મીને વરીશ.

તે પરમપદ સમજાતાં, પરિનિર્વાણને પામીશ, સંસારથી પાર ઊતરીશ.

તે મોક્ષપદ સમજાતાં, મોહનો કષય કરીશ.

તે અભેદ સ્વરૂપ સમજાતાં, ભગવાન સાથે એક થઈને રહીશ.

તે વસ્તુ સ્વરૂપ સમજાતાં, વસ્તુપણે રહીશ, વાસ્તવ થઈને રહીશ.

તે સત્ત દેવ-ગુરુ-ધર્મ સ્વરૂપ સમજાતાં, સમ્યક્ દર્શનને પ્રાપ્ત થઈશ.

તે જ્ઞાનસ્વરૂપ સમજાતાં, માત્ર જ્ઞાનસ્વભાવી આત્મા બનીને રહીશ.

અખંડમંડલાકારં વ્યાપ્તં યેન ચરાચરમ् ।

તત્પદં દર્શિતં યેન તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ ॥

તો તે પદ જેણે દર્શાવ્યું તેવા શ્રી ગુરુભગવંતને નમસ્કાર છે.

અહો તે સ્વરૂપ ! અહો તે સ્વરૂપ ! એ સ્વરૂપ વિચારતાં, સંભારતાં અમને તો પરમ સમાધિ આવે છે. (પત્રાંક ૧૫૭)

અમારું જે ચિત તે આત્મા સિવાય અન્ય સ્થળે પ્રતિબદ્ધતા પામતું નથી, ક્ષણ પણ અન્ય ભાવને વિષે સ્થિર થતું નથી; સ્વરૂપને વિષે સ્થિર રહે છે. એવું જે અમારું આશ્ર્યકારક સ્વરૂપ તે હાલ તો ક્યાંય કહ્યું જતું નથી. (પત્રાંક ૩૬૮)

જે તે પુરુષનાં સ્વરૂપને જાણે છે તેને સ્વાભાવિક અત્યંત શુદ્ધ એવું આત્મસ્વરૂપ પ્રગટે છે. એ પ્રગટ થવાનું કારણ તે પુરુષ જાણી સર્વ પ્રકારની સંસાર કામના પરિત્યાગી શુદ્ધ ભક્તિએ તે પુરુષસ્વરૂપ વિચારવા યોગ્ય છે. (પત્રાંક ૩૮૬)

સત્ત સ્વરૂપ અને તત્ત્વ પદ જેમાં અધિકૃત છે તે પરમેષ્ઠી સ્વરૂપ અં. આ થયું અં તત્ત્વ સત્ત. તત્ત્વરૂપ તે સત્ત્વરૂપ છે અને સત્ત્વરૂપ છે તે તત્ત્વરૂપ છે.

તે વસ્તુના વિચારમાં પહોંચો કે જે વસ્તુ અતીન્દ્રિય સ્વરૂપ છે. (મોક્ષમાળા શિક્ષાપાઠ ૧૦૧)

તે પ્રાપ્ત કરવા, વચન કોનું, સત્ત્વ કેવળ માનવું ?
નિર્દોષ નરનું કથન માનો 'તેહ' જેણે અનુભવું.

મોક્ષમાળા શિક્ષાપાઠ ૬૭

આ મનુષ્યજન્મ સિવાય અન્ય કોઈપણ જન્મમાં પોતાનો સ્વરૂપનો નિશ્ચય નથી થતો.
(પત્રાંક ૧૦૨)

જીવને સ્વસ્વરૂપ જાણ્યા સિવાય છૂટકો નથી. ત્યાં સુધી યથાયોગ્ય સમાધિ નથી.
(પત્રાંક ૩૮૭)

સ્વરૂપ એટલે ખૂબસુરતી : સામાન્યતા: સ્વરૂપ સાંભળતાં જીવને પોતાનું રૂપ, દેખાવ, ખૂબસુરતીનો લક્ષ પહેલો થાય છે. ભરતેશ્વરને આરીસાભવનમાં કેવળજ્ઞાન થયું. ક્યા બળો ? કઈ ભાવના વડે ? વૈરાગ્ય બળો અને અન્યત્વ ભાવના વડે. વીંટી વડે આંગળી શોભેછે, આંગળી વડે હાથ શોભેછે, હાથ વડે શરીર શોભેછે એટલે શરીરની તો કંઈ શોભા જ નહીં ને ? શરીર હાડ, માંસ, લોહીનો માળો તે હું મારો માનું છું એ કેવી મોટી ભૂલ ? હું બહુ ભૂલી ગયો ! આમ વિવેકથી અન્યત્વનાં સ્વરૂપને જોયું, જાણ્યું અને આત્મસિદ્ધિ થઈ ગઈ. આત્માની રમ્યતા, ભવ્યતા અને હિવ્યતા દેખાઈ ગઈ, ખૂબસુરતી વેદાઈ ગઈ.

વળી, પત્રાંક ૧૮માં લખે છે, સ્વસ્વરૂપ ચીતરતાં મનુષ્ય ખચકાઈ જાય ખરો. પરંતુ સ્વસ્વરૂપમાં જ્યારે આત્મસ્તુતિનો ડિનિત્ય ભાગ ભળે ત્યારે, નહીં તો નહીં જ. જ્યારે ખરું સ્વરૂપ આત્મસ્તુતિ ગણાય તો પછી મહાત્માઓ પ્રભ્યાતિમાં આવે જ કેમ ?

ખરું સ્વરૂપ પણ પત્રાંક ૬૮૨માં કહી દીધું કે, હું દેહાદિ સ્વરૂપ નથી. દેહ, સ્ત્રી, પુત્રાદિ કોઈપણ મારાં નથી. શુદ્ધ ચૈતન્ય અવિનાશી એવો હું આત્મા ધું. એમ આત્મભાવના કરતાં રાગદ્વેષનો ક્ષય થાય.

સ્વરૂપ એટલે સ્વભાવ (જ્ઞાન). જે વડે વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણીએ તે જ્ઞાન. (શિક્ષાપાઠ ૭૭)
આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવી જ છે.

જે સ્વરૂપ સ્થિરતા ભજે છે તે સ્વભાવસ્થિતિ પામે છે. (પત્રાંક ૭૧૦)

સ્વદ્રવ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવે યથાવસ્થિત સમજાયે, સ્વદ્રવ્ય સ્વરૂપ પરિણામે પરિણમી, અન્ય દ્રવ્ય પ્રત્યે કેવળ ઉદાસ થઈ, કૃતકૃત્ય થયે કંઈ કર્ત્વ રહેતું નથી એમ ઘટે છે અને એમ જ છે. (પત્રાંક ૪૭૧)

સ્વરૂપનો અર્થ :

સ્વરૂપ એટલે પોતાનું જ પણ અનેકવિધ રૂપ-બહુરૂપ. પંડિત પ્રવર શ્રી બનારસીદાસજી કૃત 'નાટક સમયસાર' યાદ આવે જ. સંસારની રંગભૂમિ પર અનેક રંગમંચ પર ખેલ ખેલતો જીવ એક નટ જ છે. જીવ રૂપી નટની એક સત્તામાં અનંત ગુણ છે, પ્રત્યેક ગુણમાં અનંત પર્યાપ્ત પર્યાપ્ત પર્યાપ્ત અનંત નૃત્ય છે, 'પલ પલ પરિવર્તન કા નર્તન, યહી મહત્વપૂર્ણ હૈ સંસાર !' પ્રત્યેક નૃત્યમાં અનંત ખેલ છે, પ્રત્યેક ખેલમાં અનંત કળા છે અને પ્રત્યેક કળાની અનંત આકૃતિઓ છે. આવું વિલક્ષણ સ્વરૂપ ધરાવતો જીવ પોતાનું - નિજ સ્વરૂપ સંભાળી શકે છે. પોતાની જ્ઞાન કળા દ્વારા 'નાટક સુનત હિયે ફાટક ખુલત હૈ.'

સ્વરૂપને લક્ષણ કે ઉપયોગના સંદર્ભમાં વિચારીએ તો,

આટળ અનુભવસ્વરૂપ આત્મા સર્વ દ્રવ્યથી પ્રત્યક્ષ જુદો ભાસવો ત્યાંથી મુક્ત દશા વર્તે છે. (પત્રાંક ૭૭૮) આ સમજવા માટે પત્રાંક ૫૦૦ અને પત્રાંક ૧૦૮ની સ્મૃતિ કરીએ.

વિચારની ઉત્પત્તિ થયા પછી વર્દ્ધમાન સ્વામી જેવા મહાત્મા પુરુષે ફરી ફરી વિચાર્યું કે, આ જીવનું અનાદિકાળથી ચારે ગતિ વિષે અનંતથી અનંત વાર જન્મવું, ભરવું થયા છતાં, હજુ તે જન્મ મરણાદિ સ્થિતિ કીણ નથી, તે હવે કેવા પ્રકારે કીણ કરવાં? અને એવી કઈ ભૂલ આ જીવની રહ્યા કરી છે, કે જે ભૂલનું આટલા સુધી પરિણામવું થયું છે? આ પ્રકારે ફરી ફરી અત્યંત એકાગ્રપણે સદ્બોધનાં વર્ધમાન પરિણામે વિચારતાં વિચારતાં જે ભૂલ ભગવાને દીઠી છે તે જિનાગમમાં ઠામ ઠામ કહી છે; કે જે ભૂલ જાણીને તેથી રહિત મુશ્કુલ જીવ થાય.

જીવની ભૂલ જોતાં તો અનંતવિશેષ લાગે છે; પણ સર્વ ભૂલની બીજભૂત ભૂલ તે જીવ પ્રથમમાં પ્રથમ વિચારવી ઘટે છે, કે જે ભૂલનો વિચાર કર્યાથી સર્વે ભૂલનો વિચાર થાય છે અને જે ભૂલના મટવાથી સર્વે ભૂલ મટે છે. કોઈ જીવ કદાપિ નાના પ્રકારની ભૂલનો વિચાર કરી તે ભૂલથી છૂટવા ઈચ્છે, તો પણ તે કર્તવ્ય છે, અને તેવી અનેક ભૂલથી છૂટવાની ઈચ્છા મૂળ ભૂલથી છૂટવાનું સહેજે કારણ થાય છે. (પત્રાંક ૫૦૦)

પ્રસ્તુત પત્રાંક ૫૦૦માં મૂળ ભૂલ પરમ કૃપાળુદેવ દર્શાવતા નથી! જિજ્ઞાસુ જીવને સુવિચારણા અર્થે રમતા મૂકી દીધા છે.

કરુણાળું કૃપાળુદેવે કહી જ દીધું કે, હે જીવ! તું ભૂલ મા. વખતે વખતે ઉપયોગ ચૂકી કોઈને રંજન કરવામાં, કોઈથી રંજન થવામાં, વા મનની નિર્ભણતાને લીધે અન્ય પાસે મંદ થઈ જાય છે, એ ભૂલ થાય છે તે ન કર. (પત્રાંક ૧૦૮)

પ.ઉ.પ.પૂ.પ્રભુશ્રીજી ઉપદેશમૂત્જીમાં પ્રકાશે છે, તા.૨-૮-૧૯૮૨ને મંગળવારના બોધમાં.

આત્મા ઉપયોગ સ્વરૂપ છે. ઉપયોગ સદા ય નિરંતર છે. તે ઉપયોગ ઉપર ઉપયોગ રાખવો. સૂર્ય-ચંદ્ર વાદળાં આડે ન દેખાય તો પણ છે એમ પ્રતીતિ થાય છે; તેમ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે એ પ્રતીતિ ભૂલવા યોગ્ય નથી. ઉપયોગ ભૂલી જવાય છે એ ભૂલ મહાવીર સ્વામીએ દીઠી. ને ઠામ ઠામ આગમમાં ઉપદેશી છે. એ સર્વ ભૂલની બીજભૂત ભૂલ છે.

પત્રાંક ૩૭માં, પ.પૂ.શ્રી જૂઠાભાઈને જણાવ્યું કે, ઉપયોગ એ સાધના છે. તો, પત્રાંક ૭૧૫માં, છે દેહાદિથી બિન્ન આત્મા રે, ઉપયોગી સદા અવિનાશ. મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે.....

મેલું પાણી, મેલ ન પાણી, જો વિચારી જોશો,

પાણી નિર્મણ તે જ દશામાં, સમજી સંશય ખોશો;

તેમ પ્રતીતિ શુદ્ધ જીવની અત્યારે પણ આવે,

સ્વરૂપ વિચારો જીવ-પુરુષગલનું, શુદ્ધિ કોણ છૂપાવે?

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૮૨ : પ.પૂ.શ્રી પ્રભુશ્રીજી

સ્વરૂપ એટલે પૂર્ણ : સ્વરૂપ એટલે એકનો અંક :-

સ્વરૂપ શબ્દ સાંભળતાં કે વાંચતાં જ પૂર્ણતાનો લક્ષ થાય છે. અને એકનો આંકડો ખડો થાય છે. એક આત્મા છે

તો બધું છે. આ એકડો મંડાતાં, તેની પાછળનાં બધાં મીડા પૂર્ણ ગણાય છે.

હરિગીત

જ્યવંત સંગ કૃપાળુ પ્રભુનો, પુણ્યના પુંજે થયો,
હુર્લક્ષ જે સ્વસ્વરૂપનો, ગુરુદર્શને સહજે ગયો.
હે ! મુક્તિમાર્ગ પિણનવો સુખ તે વિના જગમાં નથી,
સ્વચ્છંદ ને પ્રતિબંધથી જીવ રહ્યાતાં થાક્યો નથી.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૩ : પ.પુ.બ્રહ્મચારીજી

પ્રથમ પદમાં એમ કહ્યું છે કે : હે મુમુક્ષુ ! એક આત્માને જ્ઞાનાત્માં સમસ્ત લોકાલોકે જ્ઞાનીશ, અને સર્વ જ્ઞાનવાનું ફળ પણ એક આત્મપ્રાપ્તિ છે; માટે આત્માથી જુદા એવા બીજા ભાવો જ્ઞાનવાની વારંવારની ઈચ્છાથી તું નિવર્ત અને એક નિજસ્વરૂપને વિષે દાખિ છે, કે જે દાખિથી સમસ્ત સૃષ્ટિ જ્ઞેયપણે તારે વિષે દેખાશે.

તત્ત્વસ્વરૂપ એવાં સત્તાસ્ત્રમાં કહેલા માર્ગનું પણ આ તત્ત્વ છે; એમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે, તથાપિ ઉપયોગપૂર્વક તે સમજાવું હુર્લભ છે. એ માર્ગ જુદો છે, અને તેનું સ્વરૂપ પણ જુદું છે, જેમ માત્ર કથનજ્ઞાનીઓ કહે છે તેમ નથી; માટે ઠેકાણો ઠેકાણો જઈને કાં પૂછે છે ? કેમ કે, તે અપૂર્વ ભાવનો અર્થ ઠેકાણો ઠેકાણોથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય નથી. (પત્રાંક ૬૩૧)

જેમ છે તેમ આત્મસ્વરૂપ જ્ઞાયું તેનું નામ સમજવું છે. તેથી ઉપયોગ અન્ય વિકલ્પરહિત થયો. તેનું નામ શમાવું છે. વસ્તુતાએ બંને એક જ છે. (પત્રાંક ૬૫૧)

જેમ છે તેમ સમજાવાથી ઉપયોગ સ્વરૂપમાં શમાયો અને આત્મા સ્વભાવમય થઈ રહ્યો એ ‘સમજને શમાઈ રહ્યા’નો અર્થ છે.

સમજાવા અને શમાવાનું જે કોઈ ઐક્ય કરે, તે સ્વાનુભવપદમાં વર્તે, તેનું પરિભ્રમણ નિવૃત્ત થાય. (પત્રાંક ૬૫૧)

કાયાની વિસારી માયા, સ્વરૂપે શમાયા એવા, નિર્ગ્રથનો પંથ ભવ અંતનો ઉપાય છે. કેવું સત્ય-સચોટ ૫૮ ? (પત્રાંક ૮૦૨)

પત્રાંક ૭૧ મુજબ, પ્રત્યેક દ્રવ્યની પ્રજ્ઞાપનીયતા ચાર પ્રકારે છે :

દ્રવ્યથી એટલે તેના વસ્તુસ્વભાવથી. ક્ષેત્રથી એટલે ઉપચારે-અનુપચારે તેનું કંઈ પણ વ્યાપવું. કાળથી એટલે સમયથી અને ભાવથી એટલે તેના ગુણાદિક ભાવથી.

આત્માની વ્યાખ્યા પણ એ વિના ન કરી શકીએ.

માટે તો આપણે સ્વરૂપ સમજવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીએ.

હું મુક્ત સર્વે પરભાવથી છું,
અસંગ છું, દ્રવ્યથી એકલો હું,
ક્ષેત્રે અસંગ્યાત ધું ગ્રહેશો,
સ્વદેહ-વ્યાપી અવગાહના શો.

કાળે સ્વપ્યાય પરિણમંતો,
અજન્મ અને શાશ્વત ધર્મવંતો,
છું શુદ્ધ ચૈતન્ય, વિકલ્પ-હીન,
સ્વ-ભાવ-દાષ જ વિજ્ઞાનલીન.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૮૭ : પ.પુ.બ્રહ્મચારીજી

હું કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું. એમ સમ્યક્ પ્રતીત થાય છે. (હાથનોંધ ૩:૮)

હું એક છું, અસંગ છું, સર્વ પરભાવથી મુક્ત છું.
 અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક નિજ અવગાહના પ્રમાણ છું.
 અજન્મ, અજર, અમર, શાશ્વત છું. સ્વપર્યાય પરિજ્ઞામી સમયાત્મક છું.
 શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ માત્ર નિર્વિકલ્પ દેષા છું. (હાથનોંધ ૩:૧૧)

હું કેવળ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ સહજ નિજ અનુભવસ્વરૂપ છું.
 પ્રત્યક્ષ નિજ અનુભવસ્વરૂપ છું, તેમાં સંશય શો ? (હાથનોંધ ૩:૭)

હવે આપણે વિચારીએ કે, હું કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપછું, જ્ઞાનજ્યોતિ સ્વરૂપછું, એના સિવાય હું કંઈ નથી. તો એ જ્ઞાનજ્યોતિને કોઈ બહારની વસ્તુ ચોટી છે કે શું છે ? હું વૃથા વિકલ્પો કરીને દુઃખી થાંદું છું. બાકી તો હું આનંદ સ્વરૂપ જ છું.

જ્યારે જ્ઞાન એ જ જ્ઞાન દ્વારા એ જ જ્ઞાનસ્વરૂપને જ્ઞાનમાં લે છે ત્યારે જ્ઞાનાનુભવનો કે સ્વાનુભવનો અવસર મળે છે. સ્વાનુભવમાં સ્વનો અનુભવ છે એમ કહેતાં, સ્વ એટલે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ રૂપ પિંડ, તેનો અનુભવ. જ્યાં સુધી દ્રવ્યાદિક રૂપે આત્માના વિકલ્પમાં રહીએ, નિર્ઝયમાં રહીએ, જ્ઞાનવામાં રહીએ ત્યાં સુધી વિશુદ્ધ જ્ઞાનની અનુભૂતિ પ્રાપ્ત થતી નથી. તેથી સંપૂર્ણ સ્વની અનુભૂતિનું દ્વાર છે જ્ઞાનની અનુભૂતિ. અને એટલે જ જ્ઞાનાનુભવ તે સ્વાનુભવ. આ એવું સ્વરૂપ છે જેમાં ઉપયોગ દ્વારા ઠહેરી શકાય છે. જ્યારે બાધ્ય પદાર્થોમાં ચિત્ત લગાવીએ છીએ ત્યારે ત્યાં ઠહેરી રહ્યા છીએ એમ કહેવાય છે. તો પોતાનાં સ્વરૂપમાં ચિત્ત લગાવીએ - ઉપયોગ રાખીએ તે પોતાનામાં ઠહેરીએ છીએ એમ કહેવાય. ઠહેરે તે લહેરે. સ્વરૂપ કેવું છે ? અનાકુળ, નિરાકુળ જેમાં કષ નથી. સ્વરૂપ તો ચિત્ત પ્રતિભાસ રૂપમાં છે અને સુસંવેદ્ય છે.

સાતમી સદીમાં થઈ ગયેલા દિગંબર આચાર્ય શ્રી અકલંક દેવ રચિત ‘સ્વરૂપ સંબોધન’ સ્તોત્રમાં જગ્ઞાવ્યા પ્રમાણે, સ્વ સ્વને, સ્વ દ્વારા, સ્વ માટે, સ્વથી, સ્વમાં ધ્યાન કરીને ખુદથી જ ઉત્પત્ત પરમ આનંદઅમૃતને પ્રાપ્ત કરે છે.

સ્વः સ્વ સ્વેન સ્થિતં સ્વસ્મै સ્વસ્માત્મસ્વસ્યાવિનશ્બે ।
 સ્વસ્મિન् ધ્યાત્વા લભેત્સ્વોત્થમાનંદમમૃતं પરમ ॥ (શ્લોક ૨૪)

હરિગીત

સુજ્ઞાન સુખ, સુજ્ઞાન આત્મા, જ્ઞાન સૌમાં મુખ્ય છે,
 સુજ્ઞાન ગુરુ કે દિવ્ય દષ્ટિ, જ્ઞાન શિવ-સન્મુખ છે;
 સુજ્ઞાન ધ્યાન સમાન, કાપે જ્ઞાન-ફરશી કર્મને,
 સુજ્ઞાન-દાન મહાન, સ્થાપે પરબ રૂપ પ્રભુ ધર્મને.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૨૫ : પ. પૂ. શ્રી બ્રહ્મચારીજી

એક સ્વરૂપ સમજવાનો આટલો મહિમાછે ?

સ્વ-સ્વરૂપની સમ્યક્ર રચિ, તેનું જ જ્ઞાન પ્રમાણ રે;
 અવિચલ તલ્લીનતા તેમાં તે નિયમથી નિર્વાણ રે.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૩૨, ગાથા ૪ : પ. પૂ. બ્રહ્મચારીજી

એક ‘સ્વરૂપ સમજવું’ શબ્દમાં સધારું સમાવેશ પામે છે, કેવી રીતે ? આ ભરત ક્ષેત્રના ભારત દેશનું નાણાનું ચલાણ પડા રૂપિયો છે ! નાણ, ણાણ તે જ્ઞાન.

૧. આત્મા : જીવ એ ચૈતન્ય લક્ષણ રૂપે એક છે. જળહળ જ્યોતિ સ્વરૂપ આત્માએ પોતાનું જ સ્વરૂપ સમજવાનું છે. આત્માએ, આત્માને, આત્મા વડે, આત્મા માટે, આત્મામાંથી, આત્માનો ઉદ્ધાર કરવાનો છે. આ ઘટકારક જ પરમ સત્તા છે.

ફરી ફરી ઠોકી ઠોકીને કહ્યું છે કે, એક આ જીવ સમજે તો સહજ મોક્ષ છે, નહીં તો અનંત ઉપાયે પણ નથી. અને તે સમજવું પણ કંઈ વિકાર નથી, કેમ કે જીવનું સહજ જે સ્વરૂપ છે તે જ માત્ર સમજવું છે; અને તે કંઈ બીજાનાં સ્વરૂપની વાત નથી કે વખતે તે ગોપવે કે ન જણાવે, તેથી સમજવી ન બને. પોતાથી પોતે ગુપ્ત રહેવાનું શી રીતે બનવા યોગ્ય છે? પણ સ્વખન દશામાં જેમ ન બનવા યોગ્ય એવું પોતાનું મૃત્યુ પણ જીવ જૂએ છે તેમ અજ્ઞાન દશા રૂપ સ્વખનરૂપ યોગે આ જીવ પોતાને, પોતાનાં નહીં એવા બીજા દ્રવ્યને વિષે સ્વપણો માને છે; અને એ જ માન્યતા તે સંસાર છે, તે જ અજ્ઞાન છે, નરકાદિ ગતિનો હેતુ તે જ છે, તે જ જન્મ છે, મરણ છે અને તે જ દેહ છે, દેહના વિકાર છે, તે જ પુત્ર, તે જ શત્રુ, તે જ ભિત્રાદિ ભાવ કલ્પનાના હેતુ છે, અને તેની નિવૃત્તિ થઈ ત્યાં સહજ મોક્ષ છે; અને એ જ નિવૃત્તિને અર્થે સત્સંગ, સત્પુરુષાદિ સાધન કહ્યાં છે અને તે સાધન પણ જીવ જો પોતાના પુરુષાર્થને તેમાં ગોપવ્યા સિવાય પ્રવતર્વિ તો જ સિદ્ધ છે. વધારે શું કહીએ? આટલો જ સંક્ષેપ જીવમાં પરિણામ પામે તો તે સર્વ ક્રત, યમ, નિયમ, જપ, યાત્રા, ભક્તિ, શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિ કરી છૂટ્યો એમાં કંઈ સંશય નથી. (પત્રાંક ૫૩૭)

ટૂકમાં, એકદાથી કે એકના અંકથી આત્માનાં સ્વરૂપની વાત કરી કે જે સમજતાં બધું સમજ જવાય છે. અવળી માન્યતા છે તે મૂકીને સવળી કરવાની છે. મ્રભુશીજીના શબ્દોમાં, વાત છે માન્યાની.

જે એં જાણિ સે સવ્બં જાણિ, જેણે આત્મા જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું. (શ્રી આચારાંગ સૂત્ર, ૧:૩:૪:૨૦૮)

૨. જડ-ચેતન : જગતમાં અનંત વસ્તુ છે પણ મુખ્ય તો બે જ, જડ અને ચેતન; આત્મા અને અનાત્મા; દેહ અને આત્મા; જીવ અને પુદ્ગાલ.

જગતમાં એક જ દ્રવ્ય, આત્મદ્રવ્ય જ હોત, તો તો તે શુદ્ધ અને પૂર્ણ જ હોત. પરંતુ તેમ તો વસ્તુસ્થિતિ નથી. ઘટ્રદ્રવ્યાત્મક જગતું હોલાનું ‘બગડે બે’ જેવો ઘાટ છે. બેથી બધું બગડે છે! દેહ અને આત્માનું Composite form થયું ને?

સ્વરૂપ ચેતન નિજ, જડ છે સંબંધ માત્ર,
અથવા તે હોય પણ પર દ્રવ્યમાં ય છે;
એવો અનુભવનો પ્રકાશ ઉલ્લાસિત થયો,
જડથી ઉદાસી તેને આત્મવૃત્તિ થાય છે.

પત્રાંક ૮૦૨

પ્રત્યેકે પ્રત્યેક પદાર્થનો અત્યંત વિવેક કરી આ જીવને તેનાથી વ્યાવૃત કરવો એમ નિર્ગ્રથ કહે છે. શુદ્ધ એવા સ્ફટિકને વિષે અન્ય રંગનું પ્રતિભાસવું થવાથી તેનું જેમ મૂળ સ્વરૂપ લક્ષગત થતું નથી તેમ શુદ્ધ, નિર્મળ એવું આ ચેતન અન્ય સંયોગના તાદાત્મ્યવત્ત અધ્યાસે પોતાનાં સ્વરૂપનો લક્ષ પામતું નથી. (હાથનોંધ ૧:૧)

ટૂકમાં, સ્વરૂપ સમજે તો જડ-ચેતનનો વિવેક થઈ જાય.

૩. રત્નત્રય : સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્ય તે રત્નત્રય.

અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ય અને અનંત વીર્યથી અભેદ એવા આત્માનો એક પળ પણ વિચાર કરો. (પત્રાંક ૨૧-૨૧)

શ્રી સદ્ગુરુના ઉપદેશથી દેહ-આત્માનો વિવેક થતાં, જીવને થતું જ્ઞાન તે સમ્યક્ જ્ઞાન. તેની શુદ્ધ પ્રતીતિ વર્તો તે સમ્યક્ દર્શન. તેથી સર્વથી બિજુ અને અસંગ જ્ઞાય, તેમાં સ્થિર રહેવાય તે સમ્યક્ ચારિત્ર.

તે ત્રણે અભેદ પરિણામથી રે, જ્યારે વર્તો તે આત્મારૂપ;
તેહ મારગ જીનનો પામિયો રે, કિં વા પામ્યો તે નિજસ્વરૂપ.

મૂળ મારગ સાંભળો જીનનો રે... (પત્રાંક ૭૧૫)

ટૂકમાં સ્વરૂપ સમજતાં રનત્રયની સંપ્રાપ્તિ થઈ જાય છે.

૪. અનંત ચતુષ્ય : આત્માના તો અનંતગુણો. અનંત ગુણોમાં મુખ્ય અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત સુખ, અનંત વીર્ય એ ચાર ગુણ તે અનંત ચતુષ્ય.

અનંત ચતુષ્ય શુદ્ધ ચેતના નિશ્ચય કરવા યોગ્ય રે
એ જ પ્રયોજન રૂપ કાર્ય તે નિયમ સ્વરૂપ મનોજ રે.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્ટ ઉર : પ. પૂ. બ્રહ્મચારીજી

સ્વરૂપ સમજતાં, યથાભ્યાત — યથા...ઘ્યા.ત, યથા... આ..ઘ્યાત સમજતાં, જ્ઞાનાવરણીય-દર્શનાવરણીય-મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર ઘનધાતી કર્મનો ક્ષય થઈ જાય છે અને અનુકૂળ અનંત જ્ઞાન-દર્શન-સુખ અને વીર્ય એ અનંત ગુણ ચતુષ્ય પ્રગતી જાય છે. વળી, સર્વગુણાંશ તે સમ્યક્ત્વ. (પત્રાંક ૮૫)
સ્વરૂપ સમજતાં સર્વ ગુણનો અંશ આસ્વાદાઈ જાય છે. ગુણાંશ કહેતાં ગુણની પર્યાય, અર્થની પર્યાય. (પંચાધ્યાયી પૂર્વાર્ધ ગાથા ૬૧)

એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું છો મોક્ષ સ્વરૂપ;
અનંત દર્શન જ્ઞાન તું, અવ્યાબાધ સ્વરૂપ.

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૧૧૬

૫. પંચ મહાપ્રતિ પાલન : જે સમયે સ્વરૂપ સમજે છે તે સમયે જીવ સૌથી મોટો અહિસક બને છે. સ્વરૂપ સમજતાં તે કેટલાંક કર્મ તો બાંધતો જ નથી. મન-વચન-કાયા ઉપરાંત આત્માથી અહિસા પાળી શકે છે. સ્વરૂપ અનુભવે છે ત્યારે તો સિદ્ધ સંદેશ આત્મા કહ્યો છે, કારણ કે તેમ જ છે. ‘હું પરનું કાંઈ કરી શકું’ એ ભાવ નીકળી જતાં અહિસા જ થઈ ને?

સત્ય તો શુદ્ધ સહજ સત્ત સ્વરૂપ જ છે. તે સમજતાં વિભાવભાવવાળું અસત્ત કે મિથ્યા આચરણ રહેતું નથી. મોક્ષમાળા શિક્ષાપાઠ ૩૫, ‘નવકાર મંત્ર’માં, ...સર્વોત્તમ જગદ્ ભૂષણા સત્ય ગુણનું એ ચિંતવન છે. પંચ પરમેષ્ઠાનું સ્વરૂપ પણ પોતાનું સ્વરૂપ સમજાય છે.

વળી, પોતાનાં સ્વરૂપ સિવાય અન્ય દ્રવ્ય કે પદાર્થના વિચાર કરવા કે ગ્રહણ કરવા એ તો ચોરી છે. પારકી વસ્તુને - પર દ્રવ્યને પોતાની મનાય? જો સ્વરૂપ સમજે તો પરને પોતાનું ન માને, પર ભાવને ઓળખી પરાયી વસ્તુ પરાયે ખાતે રાખે. પરમકૃપાળું દેવે ૧૭ વર્ષની વય પહેલાં પ્રકાશી દીંબું કે, છે તેની તેને સોંપો. (અવળી પરિણાતિ) (પત્રાંક ૫-૨૫)

જ્યાં સુધી સહજ સ્વરૂપનું ભાન નથી ત્યાં સુધી તે પ્રાપ્ત કરવાની પાત્રતા પ્રગટ કરવા સ્થૂળ બ્રહ્મચાર્ય ઉપકારી છે. પણ સહજ સ્વરૂપ સમજતાં બ્રહ્મમાં ચર્ચા રહે છે, આત્મસ્વરૂપમાં નિમજજન રહે છે.

નવ ગ્રહ તો આપ જાણો છો, દસમો ગ્રહ પરિગ્રહ છે. પરિગ્રહ રૂપી રાહુ આત્મસ્વરૂપ રૂપી ચંદ્રને જાણો ગળી જાય છે. જો સ્વરૂપ સમજે તો મિથ્યાત્વ રૂપી અંતરંગ પરિગ્રહ પણ નાશ પામે છે.

ટૂકમાં, સ્વરૂપ સહજમાં છે. જ્ઞાનીનાં ચરણસેવન વિના અનંતકાળ સુધી પણ પ્રાપ્ત ન થાય એવું વિકટ પણ છે. (પત્રાંક ૩૧૫) પણ જો સમજે તો, પંચ મહાક્રત સહજે પળાય છે.

૬. ઇ ૫૬ : ‘જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના’ કહેતાં આત્મસ્વરૂપ સમજ્યા વિના. એમ કહેતાં આત્માનાં અસ્તિત્વની વાત આવી ગઈ. સ્વરૂપ કહેતાં જ ત્રણે કાળ અખંડપણે ટકી રહે તે. ગમે તેવા સંયોગોમાં પોતાનું ધૂબ, અચળ, અસંગપણું છોડે નહીં. તેવો અસલ મૂળ સ્વભાવ ધરાવતો તો આત્મા જ છે કે જે સ્વરૂપ સમજી શકે છે. વળી કોણ દુઃખ પામ્યો? તો કહે, આત્મા. આમ ‘આત્મા છે’ એ પ્રથમ પદ સિદ્ધ થાય છે.

‘પામ્યો દુઃખ અનંત’ કહેતાં, આત્મા દુઃખ પામ્યો અને પાછો અનંતકાળથી દુઃખ પામ્યો. અનંતકાળ અનંત દુઃખ તો શાનું હોય? જન્મ-મરણના ફેરાનું. આ સ્વીકારતાં પૂર્વજન્મ-પુનર્જન્મની સિદ્ધિ થશે અને ‘આત્મા નિત્ય છે’ એ બીજું પદ પણ આવી જાય છે.

જો આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને સમજીને તેમાં રહે તો વિભાવ પર્યાયમાં પરિણામતો નથી અને ભાવકર્મ બાંધતો નથી. પણ પવિત્ર જ્યોતિર્ભવ સ્વરૂપને ન સમજતાં શુભાશુભ ભાવ કર્યા કરે છે અને કર્તા થાય છે. સ્વભાવ પરિણાતિએ નિજ સ્વરૂપનો કર્તા છે.

હવે શુભાશુભ ભાવના શુભાશુભ પરિણામ તો ભોગવે જ. સ્વરૂપ ન સમજતાં કર્મ બંધાયા અને પછી ભોગવવાં પણ પડે છે એટલે ‘આત્મા ભોક્તા છે’ થયું. પોતાનું સ્વરૂપ સમજે તો તેના આનંદનો ઉપભોક્તા પણ પોતે જ છે.

‘જે સ્વરૂપ’ સમજતાં પાંચમું મોક્ષપદ પણ છે. જીવ કર્મ બાંધી શકે છે, કર્મ ભોગવી શકે છે તો તે કર્મ ટાળી પણ શકે, અટકાવી પણ શકે છે. જે જે બંધનાં કારણો છે તેને છેદ તો જે અવસ્થા થાય તે મોક્ષ. બંધ ભાવથી રહિત એવો જે શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ તે મોક્ષ. મુક્તભાવ તે મોક્ષ. મિથ્યાત્વથી મૂક્યાય તે મોક્ષ. વિભાવ પરિણાતિ ન કરી તે મોક્ષ. કર્મથી મૂક્યાય તે મુક્તા. નિજ શુદ્ધતા છે તે મોક્ષ. રાગ, દ્રેષ્ટ, અજ્ઞાનથી રહિત થયો તે મોક્ષ. ટૂકમાં, સ્વસ્વરૂપ સમજે તો મોક્ષ જ છે, અન્વય પ્રધાનતાથી કે વિતીરેક પ્રધાનતાથી. તે અનાદિ સ્વખણ દશાથી રહિત માત્ર પોતાનું સ્વરૂપ છે, એમ જો જીવ પરિણામ કરે, તો સહજ માત્રમાં તે જાગ્રત થઈ સમ્યક દર્શનને પ્રાપ્ત થાય; સમ્યક દર્શનને પ્રાપ્ત થઈ સ્વસ્વભાવરૂપ મોકને પામે. (પત્રાંક ૪૮૭ : ૪ પદનો પત્ર)

‘સમજાવ્યું’ શબ્દમાં ઇહું પદ ‘મોકનો ઉપાય છે’ આવી ગયું. જે સ્વરૂપનો આટલો મહિમાછે તે કોણે સમજાવ્યો? શ્રી સદગુરુ ભગવંતે. સ્વરૂપ સમજી શકાય છે એમ કહેતાં મોકનો ઉપાય છે, ‘મોક્ષ થતો નથી પણ સમજાય છે’ વચ્ચે સાર્થક થાય છે. (વ્યાખ્યાન સાર ૧:૮૦)

૭. સાત ભય : સ્વરૂપ સમજતાં એકે ભય રહેતા નથી. આ લોકમાં મારું શું થશે, પરલોકમાં મારું શું થશે, આજીવિકાનું કેમ થશે, આટલાં બધાં ધનની સુરક્ષાનું શું થશે, અક્સમાત થાય તો શું રહેશે, રોગની વેદનામાં શું થશે અને છેલ્લે મરણ વખતે શું થશે - એમ આ સાત પ્રકારના લૌકિક ભય વિચારવાનને સ્વરૂપ સમજતાં રહેતા નથી. મુમુક્ષુ જીવને એટલે વિચારવાન જીવને આ સંસારને વિષે જીજાન સિવાય બીજો કોઈ ભય હોય નહીં. (પત્રાંક ૫૭)

પત્રાંક ૨૪૪માં શીર્ષ સ્થાને જ પ્રકાશનું કે, નિઃશંકતાથી નિર્ભયતા ઉત્પત્ત હોય છે; અને તેથી નિઃસંગતા પ્રાપ્ત હોય છે.

સ્વરૂપ સમજતાં આત્મતત્ત્વની પૂરી શ્રદ્ધા હોવાથી સમભય પ્રવિમુક્ત બને છે અને નિઃસંગ એવું નિઃશ્રેયસ્સ-મોક્ષસુખ અનુભવે છે.

૮. આઠ ગુણ : સ્વરૂપ સમજતાં જીવ મોહનીય કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરે છે એટલે તરત જ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો અને

દર્શનાવરણીય કર્મનો ક્ષય પણ થઈ જાય છે અને અંતરાય કર્મનો પણ ક્ષય થાય છે. મોહનીય કર્મના ક્ષયે ક્ષાયિક સમ્યકૃત્વ ગાળો કે અનંત સુખ પ્રગટી જાય છે, જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયે અનંત જ્ઞાન પ્રગટે છે, દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયે અનંત દર્શન પ્રગટે છે, અંતરાય કર્મના ક્ષયે અનંત વીર્યગુણ પ્રગટે છે.

આ ચાર ધાતી કર્મના સંપૂર્ણ ક્ષય બાદ અધાતી કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય થાય છે. વેદનીય કર્મના ક્ષયે અવ્યાબાધ સુખની પ્રાપ્તિ, નામ કર્મના ક્ષયે અમૂર્તત્વ કે સૂક્ષ્મત્વ ગુણની પ્રાપ્તિ, આયુષ્ય કર્મના ક્ષયે અવગાહનત્વ ગુણની પ્રાપ્તિ અને ગોત્ર કર્મના ક્ષયે અગુરુલઘૃત્વ ગુણની પ્રાપ્તિ હોય છે.

જ્ઞાનના તો અનંત ભેદ છે, મુખ્ય પાંચ છે. મતિ, શ્રુત, અવધિ, મન:પર્યવ અને પાંચમું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કેવળ. મોક્ષમાળાનું પૂર્ણ માલિકા મંગલ, તેનું છેલ્લું ચરણ તે - સ્વરૂપ સિદ્ધ વિચારી વિરામે.

ટૂંકમાં, સ્વરૂપ સમજતાં આડેઆઈ કર્મનાં ચૂર્ણ થઈ જાય છે. આડે આઈ સિદ્ધ કરતાં અનંતગણી ચઢિયાતી આત્મસિદ્ધ થઈ જાય છે અને સિદ્ધ ભગવંતના આઈ, એકત્રીસ કે અનંત ગુણ પ્રગટી જાય છે.

૯. નવ પદ : નવ નિધાન : નવ સ્મરણ : એક આત્મસ્વરૂપ સમજતાં, અરિહંત-સિદ્ધ-આચાર્ય-ઉપાધ્યા-સાધુ-જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ય અને તપ, એમ નવે નવ પદ સંપ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાન એહિ જ આત્મા, દર્શન એહિ જ આત્મા એમ નવે પદ માટે ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજ્યજીએ નવ પદની પૂજામાં સરસ ગાયું છે. આત્માએ પોતે પોતાનું પદ સંભાળી લેવાની વાત છે.

વળી, ‘પાંચમું સ્વરૂપ કેવળ’ માપ્ત થતાં તો નવે નિધાન પ્રગટે છે. ચક્કવતીના નવ નિધિ કહેવાય છે તેમ ધર્મચક્કવતીનાં નવ નિધાન તે ક્ષાયિક સમ્યકૃત્વ, ક્ષાયિક ચારિત્ર, ક્ષાયિક જ્ઞાન, ક્ષાયિક દર્શન, ક્ષાયિક દાન, ક્ષાયિક લાભ, ક્ષાયિક ભોગ, ક્ષાયિક ઉપભોગ અને ક્ષાયિક વીર્ય.

નવે નવ સ્મરણ પણ એક શુદ્ધ આત્મરમણમાં સમાઈ જાય છે. નવ સ્મરણ જીન ભગવંતની સ્તુતિ છે તો નિજ સ્મરણ નિજ શુદ્ધાત્મની જ ભક્તિ છે ને ?

અનંત કીર્તનાનું કીર્તન કે સ્તવનનું સ્તવન છે,
શુદ્ધ સહજ આત્મસ્વરૂપને નમન છે, નમન છે.

૧૦. દસ લક્ષણ ધર્મ : આત્માનાં અનંત લક્ષણ-ગુણ-ધર્મ પણ મુખ્ય દસ ઉપરથી દસ લક્ષણ પર્વ અર્થાત્ દિગંબર પર્યુષણ પર્વમાં સ્થાન આપ્યું છે તેની વાત કરીએ છીએ.

૧. ઉત્તમ ક્ષમા : આત્મા માત્ર સ્વસદ્ધભાવમાં આવવો જોઈએ; અને તે આવ્યો તો મોક્ષ હથેળીમાં જ છે. (મોક્ષમાળા શિક્ષાપાઠ ૪૩)

ક્ષમા એ જ મોક્ષનો ભવ્ય દરવાજો છે. (પત્રાંક ૮-૩)

આત્મા અત્યંત સહજ સ્વસ્થતા પામે એ જ સર્વ જ્ઞાનનો સાર શ્રી સર્વજ્ઞ કહ્યો છે.
(પત્રાંક ૫૮૩)

૨. ઉત્તમ માર્દવ : કરુણા કોમળતાદિ ગુણ, પ્રથમ ભૂમિકા ધાર. (પત્રાંક ૮૫૪)

૩. ઉત્તમ આર્જવ : મંદ વિષય ને સરળતા, સહ આજ્ઞા સુવિચાર. (પત્રાંક ૮૫૪)

આત્માનું સત્યસ્વરૂપ એક શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદમય છે, છતાં ભાન્તિથી લિત્ત્ર ભાસે છે; જેમ ત્રાંસી આંખ કરવાથી બે ચંદ્ર દેખાય છે. (પત્રાંક ૨૧-૨૮)

૪. ઉત્તમ સત્્ય : જ્ઞાનવા જેવું તો મન છે, કે જે સત્યસ્વરૂપ ભણી અખંડ સ્થિર થયું છે, તથાપિ તે દશા

- વર્ણવવાની સત્તા સર્વાધાર હરિએ વાળીમાં પૂર્ણ મૂકી નથી અને લેખમાં તો તે વાળીનો અનંતમો ભાગ માંડ આવી શકે. (પત્રાંક ૨૮૦)
- એવું જે પરમ સત્ય તેનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ. સત્ય પરં ધીમહિ। (પત્રાંક ૩૦૨) જે સત્યનું ધ્યાન કરે છે, તે સત્ય હોય છે. (પત્રાંક ૩૦૭)
- ૫. ઉત્તમ શૌચ :**
- શુક્લ અંતઃકરણ વિના મારાં કથનને કોણ દાદ આપશે? (પત્રાંક ૨૧-૪૭)
- તે પવિત્ર દર્શન થયા પછી ગમે તે વર્તન હો, પરંતુ તેને તીવ્ર બંધન નથી. અનંત સંસાર નથી. છે તે કલમ લખી શકતી નથી, કથન કહી શકતું નથી, મન જેને મનન કરી શકતું નથી. છે તે. (પત્રાંક ૮૧)
- વ્યવસ્થિત મન એ સર્વ શુચિનું કારણ છે. સ્વરૂપચિંતનભક્તિ સર્વ કાળે સેવ્ય છે. (પત્રાંક ૨૫૩)
- ૬. ઉત્તમ સંયમ :**
- સ્વસ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ તેને પરમાર્થ સંયમ કર્યો છે. (પત્રાંક ૬૬૪)
- દ્રવ્યાનુયોગનું ફળ સર્વભાવથી વિરામ પામવા રૂપ સંયમ છે. દ્રવ્યાનુયોગ પરમ ગંભીર અને સૂક્ષ્મ છે, નિર્ગંધ પ્રવચનનું રહસ્ય છે, શુક્લધ્યાનનું અનન્ય કારણ છે. શુક્લ ધ્યાનથી કેવળજ્ઞાન સમૃતત્વ થાય છે. (પત્રાંક ૮૬૬)
- દ્રવ્યાનુયોગ સુસ્થિર - સ્વરૂપ દાસ્તિ થતાં. (પત્રાંક ૭૬૪)
- ૭. ઉત્તમ તપ :**
- સ્વરૂપમાં પ્રતપન કરવું તે તપ.
- જેમ લક્ષ વગરનું બાણ નકામું જાય છે તેમ ઉપયોગ વિનાનો ઉપવાસ આત્માર્થ થતો નથી. (ઉપદેશ છાયા, પૃ. ૭૦૦)
- સમકિતીનાં જપતપાદિ મોક્ષના હેતુભૂત થાય છે. મિથ્યા દાસ્તિનાં જપતપાદિ સંસારના હેતુભૂત થાય છે. (ઉપદેશ છાયા પૃ. ૬૮૭)
- માંહિથી શુદ્ધ અંતઃકરણ થાય ત્યારે તપ કહેવાય અને તો મોક્ષગતિ થાય. (ઉપદેશ છાયા પૃ. ૭૧૮)
- ક્ષાય ઘટે તેને તપ કર્યું છે. (ઉપદેશ છાયા પૃ. ૭૧૮)
- ૮. ઉત્તમ ત્યાગ :**
- બાધ્ય ત્યાગથી જીવ બહુ જ ભૂલી જાય છે. વેશ, વસ્ત્રાદિમાં આન્તિ ભૂલી જવી. આત્માની વિભાવ દર્શા, સ્વભાવ દર્શા ઓળખવી. (ઉપદેશ છાયા પૃ. ૬૮૬)
- અન્ય સંબંધી જે તાદાત્મ્યપણું ભાસ્યું છે તે તાદાત્મ્યપણું નિવૃત્ત થાય તો સહજ સ્વભાવે આત્મ મુક્ત જ છે; એમ શ્રી ઋષભાદિ શાની પુરુષો કહી ગયા છે, યાવત્તુ તથારૂપમાં શમાયા છે. (પત્રાંક ૪૪૩)
- આત્મ પરિણામથી અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્ય અધ્યાસ નિવર્તવો તેને શ્રી જિન ત્યાગ કરે છે. (પત્રાંક ૫૬૮)
- ૯. ઉત્તમ અક્ષિયન્ય :**
- કિંચન = કોડી. એક કોડી કે પરમાણુ માગ કંઈ મારું નથી એવો નિર્મમત્વ ભાવ તે આક્ષિયન્ય. અક્ષિયનપણાથી વિચરતાં એકાંત મૌનથી જિનસદેશ ધ્યાનથી તન્મયાત્મસ્વરૂપ એવો કયારે થઈશ? (હાથનોંધ ૧-૮૭)

પત્રાંક ૭૩૮, 'અપૂર્વ અવસર' પદમાં,
એક પરમાણુ માત્રની મળો ન સ્પર્શિતા,
પૂર્ણ કલંક રહિત અડોલ સ્વરૂપ જો;
શુદ્ધ નિરંજન ચૈતન્ય મૂર્તિ અનન્યમય,
અગુરુલઘુ અમૂર્ત સહજ પદરૂપ જો. અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે...

૧૦. ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય: મોક્ષમાળા શિક્ષાપાઈ ઉત્તમાં,

પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન;
પાત્ર થવા સેવો સદા, બ્રહ્મચર્ય મતિમાન.

સર્વ ચારિત્ર વશીભૂત કરવાને માટે, સર્વ પ્રમાદ ટાળવાને માટે, આત્મામાં અખંડ વૃત્તિ
રહેવાને માટે, મોક્ષ સંબંધી સર્વ પ્રકારના સાધનના જ્યને અર્થે 'બ્રહ્મચર્ય' અદ્ભુત,
અનુપમ સહાયકારી છે અથવા મૂળભૂત છે. (હાથનોંધ ૩-૧૮)

આવ્યે બહુ સમદેશમાં, છાયા જાય સમાઈ;
આવ્યે તેમ સ્વભાવમાં, મન સ્વરૂપ પણ જાઈ.

(પત્રાંક ૮૫૪ : અંતિમ સંદેશ)

એટલે કે, મન હોવા છતાં મનનું સ્વરૂપ નથી તેમ થતાં આત્મા સ્વભાવમાં રહે છે. આ
ખરું બ્રહ્મચર્ય કે આત્મચર્યા છે.

ટૂકમાં, એક આત્મસ્વરૂપ સમજાતાં આ દસ ધર્મ પણ સમજાય છે, સ્વરૂપમાં સ્થિતિ થતાં
ધર્મમાં સ્થિતિ થાય છે.

પૂ. પંડિત શ્રી ખીમચંદ્રભાઈના શબ્દોમાં,

સ્વમાં વસ. પરથી ખસ.

આત્મામાં અતીન્દ્રિય રસ. એ જ અધ્યાત્મનો કસ.

એકદે મીઠે દસ. એટલું કરીએ તો ખસ.

બેઢો હોય તે બીજું જુએ, એક આત્મા જુઓ. (પ્રભુશ્રીજી)

નિજ સ્વરૂપ જે કિરિયા સાધે, તેહ અધ્યાત્મ લહિયે રે;
જે કિરિયા કરી ચંગતિ સાધે, તે ન અધ્યાત્મ કહિયે રે.

શ્રી શ્રેયાંસ જિન સ્તવન : શ્રી આનંદધનજી મહારાજ

દોહરા

જે સ્વરૂપ જાણ્યા વિના, જાણ્યું તે અજ્ઞાન;

તેથી અસદાચરણનું, થયું ધણું તોફાન.

ચોરાસી લાખ યોનિમાં, પાભ્યો દુઃખ અનંત,

વિવિધ મકારે જગતમાં, મળ્યા કળ્યા નહિ સંત.

હવે મુજ પુણ્યોદય અતિ, શ્રી સહજતમ સ્વરૂપ,
સમજાવ્યું તે પદ નમું, એ જ અપૂર્વ અનુપ.
પુરુષોત્તમ પ્રભુ પરમગુરુ, અનંત ચતુષ્યવંત,
વારંવાર વંદન કરું, શ્રી સદગુર ભગવંત.

પૂ. ગિરધરભાઈ ભોજક, પાટણ.

પાખ્યો દુઃખ અનંત :

ચાર ગતિ, ચોવીસ દંડક અને ચોરાસી લક્ષ જીવયોનિમાં પરિબ્રમણ કરતો જીવ અનંત કાળથી અનંતનું દુઃખ પામતો રહ્યો છે. સંસાર ચકના ચાકડે ચઢેલો જીવ અનંત દ્વય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભવ-ભાવ એ પાંચ પ્રકારનાં પરાવર્તન (પરિવર્તન પણ કહે છે) કરતો, ભવચકના ફેરા ફરતો, ચારે ગતિમાં ‘ગમણાગમણો’ (ગમનાગમન) કર્યા કરતો દુઃખી થયા કરે છે. આ ભવપ્રાપ્તય નાટકમાં જાતભાતના વેશ ધારણ કરતો રહ્યો છે.

પહેલાં તો જીવ નિત્યનિગોદમાં જ રહ્યો, અવ્યવહાર રાશિમાં જ સબડતો રહ્યો. માત્ર એક સ્પર્શન્દ્રિય ધરાવતા આ જીવોનાં દુઃખનું વર્ણન ન થઈ શકતાં ‘કેવલીગભ્ય’ કહી દેવું પડે છે. એક શાસમાં સાડા સતત જન્મ-મરણ કરે છે. (આ પરથી વ્યવહારમાં બોલાતું હશે કે, એક વાર નહીં પણ સાડી સતત વાર !)

એક જીવ સિદ્ધ થતાં, અવ્યવહાર રાશિમાંથી એક જીવ વ્યવહાર રાશિની નિગોદમાં આવે જેને ઠતર નિગોદ કહીએ છીએ. એકેન્દ્રિયમાંથી અનંતકાળે પંચેન્દ્રિય પણા સુધીની ત્રસ પર્યાયમાં આવે છે. વળી નરક ગતિનાં, તિર્યંચ ગતિનાં ભયંકર દુઃખો સહન કરે છે. દેવ ગતિનાં અને મનુષ્ય ગતિનાં દુઃખનો ય પાર નથી.

અસંખ્ય દુઃખ સાથે પાંચ પાંચ પ્રકારે પુદ્ગલ પરાવર્તન કર્યા છે. અનંત ઉત્સર્પિણી - અવસર્પિણી કાળ મળે ત્યારે એક પુદ્ગલ પરાવર્તન થાય.

દિગંબર આભાયનાં શાસ્ત્રોમાં, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભવ અને ભાવ એમ પાંચ પરાવર્તનનું વર્ણન છે તો શૈતાંબર આભાયનાં શાસ્ત્રોમાં, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભવ એમ ચાર ભેદ અને આ પ્રત્યેકના સૂક્ષ્મ અને બાદર એમ બે બે અવાંતર ભેદ વર્ણન છે.

૧. દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તન :

પરમાણુઓના સમુદ્દરથી બનેલો એક મકારનો સ્કંધ તે વર્ગિણા. ઔદ્દારિક શરીર વર્ગિણા, વૈકિય શરીર વર્ગિણા, તેજ્જ્ઞ શરીર વર્ગિણા, કાર્મણ શરીર વર્ગિણા, ભાષા વર્ગિણા, શાસોચ્છવાસ વર્ગિણા અને મનોવર્ગિણા એમ સાત વર્ગિણા રૂપે, ચૌદ રાજલોકમાં રહેલા અનંતાનંત અને તમામે તમામ પુદ્ગલ પરમાણુઓને ગ્રહે અને મૂકે ત્યારે એક દ્રવ્ય પરાવર્તન થાય. આવાં તો અનંતવાર ગ્રહણ કર્યા છે અને છોડ્યાં છે. કારણ કે, સ્વદ્રવ્યનું ઓળખાણ નથી, સ્વ-સ્વરૂપની સમજણ નથી. આ બાદર દ્રવ્ય પરાવર્તનની વાત થઈ.

સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પરાવર્તનમાં, કમપૂર્વક અને સજાતીય (સંદર્ભ) વર્ગિણા રૂપે તમામ પુદ્ગલોના ગ્રહણ-ત્યાગ હોય છે.

૨. ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્તન :

જીવ લોકાકાશના અસંખ્ય પ્રદેશોને મરણ સમયે સ્પર્શો છે. એક જગ્યાએ કે પછી તેથી દૂરની કે નજીકની જગ્યાએ, એમ એક એક પ્રદેશો મરણ થતાં સમગ્ર લોકાકાશમાં મરણ થઈ રહે તેટલા કાળને ક્ષેત્ર પરાવર્તન કહે છે.

સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પરાવર્તનમાં, કોઈ એક પ્રદેશો મરણ થયા પછી તેની બાજુના જ પ્રદેશો મરણ

થાય તો તે પ્રદેશ ગણતરીમાં લેવાય. પણ વચ્ચેના સમયમાં અન્ય પ્રદેશોમાં ગમે તેટલાં મરણ થાય તે ગણતરીમાં ન આવે. એટલે કે, કમવાર ફરસના (સ્પર્શના) હોવી જોઈએ. ક્યારે પાર આવે?

સ્વરૂપ સમજયું નથી માટે આત્મોપ્યોગ સ્વક્ષેત્રમાં નથી તેથી આવા અનંત ક્ષેત્ર પરાવર્તન પણ કર્યાછે.

૩. કાળ પુદ્ધગલ પરાવર્તન :

આ અવસર્પિણી કાળ અને વળી ઉત્સર્પિણી કાળ, બત્રેના ૪૭-૪ આરા મળીને એક કાળચક પૂરું થાય છે, વીસ કોડાકોડ સાગરોપમ એનું માપ છે.

આ કાળચકના પ્રત્યેક સમયને જીવ મરણ વડે સ્પર્શ તારે બાદર કાલ પુદ્ધગલ પરાવર્તન કહેવાય. એટલે કે, વીસ કોડાકોડ સાગરોપમના કાળચકના જેટલા સમય થાય તે પૈકી પ્રત્યેક સમયમાં મરણ થવામાં (ભલે કમથી નહીં પણ વ્યતિક્રમ હોય) જેટલો કાળ વીતે તે બાદર કાલ પુદ્ધગલ પરાવર્તન.

સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ધગલ પરાવર્તનમાં, કમથી ગણાય છે. એટલે કે, આ અવસર્પિણી કાળના પ્રથમ સમયમાં મરણ થયું ત્યાર પછી અવસર્પિણીના બીજા સમયમાં તેનું મરણ ન થયું તો આ અવસર્પિણીનો બાકીનો સમગ્ર કાળ તેમજ સંપૂર્ણ ઉત્સર્પિણીનો કાળ એટલે કે, વીસ કોડાકોડ સાગરોપમમાં એક સમય ન્યૂન એટલા કાળ પછી જ્યારે અવસર્પિણી આવે ત્યારે ગણાનામાં કામ લાગે એવો દ્વિતીય સમય આવે છે. આ દ્વિતીય સમયમાં મરણ થાય તો લેખે, નહિ તો ફરીથી અન્ય અવસર્પિણી કાળ માટે રાહ જોવાની રહે છે. એમ કરતાં દ્વિતીય સમયમાં મરણ થાય પછી તૃતીય સમયમાં તેનું મરણ થવું જોઈએ.

સ્વરૂપને સમજ્યા વિના, આત્માના આનંદને અનુભવ્યા વિના આવાં અનંત કાળ પરાવર્તન કરી ચૂક્યા છીએ. ઉપયોગથી એક પળ પણ ભરનાર આત્માએ તેમ ન કર્યું તેથી. (પત્રાંક ૧૦૫:૬)

૪. ભવ પુદ્ધગલ પરાવર્તન :

ચારે ચાર ગતિમાં, નિગોદ્ધિ નવમી ગ્રેવેયકની દેવગતિ સુધીના, જ્ઘન્યમાં જ્ઘન્યથી મારીને ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ આખુષ્ય સુધીની સ્થિતિમાં જીવ ઊપજે અને એક એક સમયની વૃદ્ધિના કમપૂર્વક સર્વ ભવનું ચક પૂરું કરે તે છે એક ભવ પરાવર્તન. નવ ગ્રેવેયક ઊપર મિથ્યાદાણ જીવો જન્મતા નથી તેથી આપણે ત્યાં સુધીના ભવોને જ લક્ષમાં લીધા છે.

સ્વરૂપનું ઓળખાણ નથી માટે ભવનો અભાવ કર્યાંથી હોય ?

૫. ભાવ પુદ્ધગલ પરાવર્તન :

લોકાકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે, આત્માના પણ અસંખ્યાત પ્રદેશો છે, જીવના પણ અસંખ્યાત અધ્યવસાય અને અનુભંગ સ્થાનો છે. એ અધ્યવસાયોમાં, જીવના જુદા જુદા ભાવ મુજબ તીવ્ર-મંદ વગેરે તરતભ્યતા પણ રહેલી છે. સમસ્ત અધ્યવસાયપૂર્વક મરણ પામવામાં જેટલો કાળ જાય તેને બાદર ભાવ પુદ્ધગલ પરાવર્તન કહેવાય.

સૂક્ષ્મ ભાવ પુદ્ધગલ પરાવર્તનમાં, જેવા અધ્યવસાને જીવ મરણ પામે તેવા જ અધ્યવસાને તદનન્તર મરણ પામે તો જ તે ગણાય છે. જુદી જાતનાં, તીવ્ર-મંદતામાં ફેર પડી જાય તેવાં અધ્યવસાય સ્થાનમાં મરણ થાય તે ગણાતાં નથી. આવાં તો અનંત ભાવ પરાવર્તન કર્યાં છે.

સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, ભાવાતીત સ્થિતિ (શુભ-અશુભ ભાવથી પર) જ્યાં થાય છે તે શુદ્ધ ઉપયોગ કેવી રીતે થાય ?

ઢૂકમાં, પુદ્ગલ પરાવર્તનથી ખ્યાલ આવેછે કે, અનંત કાળ કેમ થતો હશે? આ સંબંધી પદમય શૈલીથી સમજજીવું કદાચ વધુ સુગમ પે એ આશયથી નીચે એક કાવ્ય આપ્યું છે.

પુદ્ગલ પરાવર્તન કાવ્ય

“કર્મ પૂછે છે જીવને, તને સાંભરે રે? હાં જી અનંત પુદ્ગલ પરાવર્ત, મને કેમ વીસરે રે?

આપણો મિત્ર અનાદિના, તને૦ હાં જી ક્ષાળ એકનો ન વિયોગ, મને૦ દ્રવ્ય પરાવર્તન કર્યો, તને૦ હાં જી પુદ્ગલ ભોગવ્યાં સર્વ, મને૦ અનુક્રમે ગ્રહણ કર્યો, તને૦ હાં જી ઔદારિક દેહે પ્રથમ, મને૦ વૈક્રિયિક દેહે ગ્રહણ કર્યો, તને૦ હાં જી તેજસ ને કાર્મણા, મને૦ ક્ષોગ પરાવર્તન કર્યો, તને૦ હાં જી જન્મમરણથી ત્યાંય, મને૦ ક્ષોગ સ્પર્શ્યાં ગાણ લોકનાં, તને૦ હાં જી સામાન્યપણો એમ, મને૦ પ્રથમ જન્મ્યો મેરુ તળે, તને૦ હાં જી અસંખ્ય અસંખ્ય વાર, મને૦ બીજે પ્રદેશે જન્મ થયો, તને૦ હાં જી ગીજે-ચોથે મળ્યો જન્મ, મને૦ ક્રમથી પ્રદેશ પૂરા કર્યો, તને૦ હાં જી મરણથી પણ સ્પર્શ્યી તેમ, મને૦ કાળ પરાવર્તન કર્યો, તને૦ હાં જી જન્મમરણથી એમ, મને૦ ઉત્સર્પણી-અવસર્પણી વિષે, તને૦ હાં જી જન્મમરણની ગાઠ, મને૦ પ્રથમ સમયે જન્મ્યો હતો, તને૦ હાં જી બીજે, ગીજે, ઘણો કાળ, મને૦ સમય ખપાવ્યા અનુક્રમે, તને૦ હાં જી ઉત્સર્પણી-અવસર્પણીના જ, મને૦ મરણ કર્યો પણ તે રીતે, તને૦ હાં જી ભવમાં ભય્યો હું એમ, મને૦ ભાવ પરાવર્તન થયાં, તને૦ હાં જી મૃત્યુ સમયના ભાવ, મને૦ કષાયની તરત્ત્યતા, તને૦ હાં જી ઉત્કૃષ્ટ શુલ્લથી અશુલ, મને૦ અનુક્રમે થયા મરણપળે તને૦ હાં જી વિભાવ ભેદ અનંત, મને૦ અનંતકાળથી આથડ્યો, ગુરુરાજજી રે, અરે! કર્મની સોબતે એમ, મને૦ કર્મની મૈગ્રી તોડવા, ગુરુરાજજી રે, ખરે! આપનું ચરણ-શરણ, મને૦ સમાધિમરણ કરશું હવે, ગુરુરાજજી રે, હાં જી લઈશું ભવનો પાર, મને૦”

(પત્રસુધા ભાગ ૩, પૃ.૪૧૬, પત્રાંક ૪૨૩)

માર્ગની ઈચ્છા જેને ઉત્પત્ત થઈ છે, તેણે બધા વિકલ્પો મૂકીને આ એક વિકલ્પ ફરી ફરી સ્મરણ કરવો અવશ્ય છે : અનંતકાળથી જીવનું પરિભ્રમણ થયા છિંતાં તેની નિવૃત્તિ કાં થતી નથી? અને તે શું કરવાથી થાય? આ વાક્યમાં અનંત અર્થ સમાયેલો છે; અને એ વાક્યમાં કહેલી ચિંતના કર્યા વિના, તેને માટે દેખ થઈ જૂયા વિના માર્ગની દિશાનું પણ અલ્પ ભાન થતું નથી; પૂર્વ થયું નથી; અને ભવિષ્યકાળે પણ નહીં થશે. (પત્રાંક ૧૮૫)

આત્મજ્ઞાન રહી શકે એવી પાત્રતા પ્રાપ્ત થવા તથા તેમાં સ્થિતિ થાય તેવી યોગ્યતા આવવા યમનિયમાદિ સાધનો શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે. પણ જીવની સમજજીવમાં સામટો ફેર હોવાથી તે સાધનોમાં જ અટકી રહ્યો અથવા તે સાધન પણ અભિનિવેશ પરિણામે ગ્રહ્યાં. (પત્રાંક ૬૩૧)

ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન;
અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજ ભાન.

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૭

વળી કૃપાળુદેવ લખે છે, જે મતભેદ આ જીવ ગ્રહાયો છે તે મતભેદ જ તેના સ્વરૂપને મુખ્ય આવરણ છે. (હાથનોંધ ૨:૫)

આગળ પ્રકાશે છે કે, હે જીવ ! અસમ્યક દર્શનને લીધે તે સ્વરૂપ તને ભાસતું નથી. તે સ્વરૂપમાં તને શંકા છે, વ્યામોહ અને ભય છે. (હાથનોંધ ૨:૭)

વળી, દુઃખનો આત્યંતિક અભાવ કેમ થાય ? તે નહીં જણાવાથી દુઃખ ઉત્પત્ત થાય તે માર્ગને દુઃખથી મૂકાવાનો ઉપાય જીવ સમજે છે. (હાથનોંધ ૨:૮)

હજુ ઓછું હોય તેમ, ખુલ્લંખુલ્લા લખી જ દીંહું કે, હે સર્વોત્કૃષ્ટ સુખના હેતુભૂત સમ્યક દર્શન ! તને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર હો. આ અનાદિ અનંત સંસારમાં અનંત અનંત જીવો તારા આશ્રય વિના અનંત અનંત દુઃખને અનુભવે છે. (હાથનોંધ ૨:૨૦)

ટૂકમાં, જીવ અનંત કાળથી રખે છે. કારણ કે,

સમકિત નવિ લહું રે, એ તો રલ્યો ચતુર્ગતિ માંછે;

ત્રસ થાવરકી કરુના કીની, જીવ ન એક વિરાધ્યો,

તીન કાલ સામાયિક કરતાં શુદ્ધ ઉપયોગ ન સાધ્યો... સમકિત નવિ લહું રે...

શ્રી દેવચંદ્રજી મહારાજ કૃત સ્તવન

સમજાવ્યું તે પદ નમું :

અનંત દુઃખની વાત પછી અનંત સુખની ‘બાત’ બતાવનારા શ્રી સદ્ગુરુ પદને નમું છું. જો કે, આપણે અનંતું દુઃખ ભોગવ્યું જ છે એટલે એના વિષે વધુ વાત લખીને સાવ દુઃખી થવું નથી ! નારીપાસ - નિરાશ થવું નથી ! Depress પણ થવું નથી. દુઃખો Deeply Press થયેલાં જ છે ને ? પંડિત શ્રી દોલતરામજી કૃત ‘છાળા’માં સવિસ્તર વર્ણન આવે છે. આ ઉપરાંત ‘સંસાર ભાવના-ભાવનાબોધ’, ‘સમાધિ સોપાન’માં પણ છે.

પરમ કૃપાળુ દેવે જીવને અનંત સુખની લહાણી કરવા અનંત કરુણા કરીને સ્વરૂપ સમજવા સારુ તો શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર સજ્યુ. જીવ અનંત શાનદર્શન સહિત છે પણ રાગદેખ વડે તે જીવને ધ્યાનમાં આવતું નથી. સિદ્ધને રાગદેખ નથી. જેવું સિદ્ધનું સ્વરૂપ છે તેવું જ સર્વ જીવનું સ્વરૂપ છે. માત્ર જીવને અજ્ઞાને કરી ધ્યાનમાં આવતું નથી; તેટલા માટે વિચારવાને સિદ્ધનાં સ્વરૂપનો વિચાર કરવો, એટલે પોતાનું સ્વરૂપ સમજાય. (ઉપદેશ છાયા પૃ. ૬૮૮)

વળી આગળ જણાવે છે, જીવનું સ્વરૂપ શું છે ? જીવનું સ્વરૂપ જ્યાં સુધી જાણવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી અનંતાં જન્મમરણ કરવાં પડે. જીવની શું ભૂલ છે તે હજુ સુધી ધ્યાનમાં આવતી નથી. જીવનો કલેશ ભાંગશે તો ભૂલ મટશે. જે દિવસે ભૂલ ભાંગશે તે જ દિવસથી સાધુપણું કહેવાશે, તેમજ શ્રાવકપણા માટે સમજવું. (ઉપદેશ છાયા પૃ. ૭૦૦)

શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત :

જે પદ શ્રી સર્વજી દીંહું જ્ઞાનમાં,

કહી શક્યા નહીં પણ તે શ્રી ભગવાન જો;

તેહ સ્વરૂપને અન્ય વાડી તે શું કહે ?

અનુભવ ગોચર માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો.

અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે ? (પત્રાંક ૭૩૮)

આપણે તો સ્વરૂપ સમજવા સ્વાધ્યાય... વિચારણા કરીએ છીએ.

જે પુરુષ એમ લખે કે,

ઇવટનું સ્વરૂપ સમજાયામાં, અનુભવાયામાં અલ્ય પણ ન્યૂનતા રહી નથી. જેમ છે તેમ સર્વ પ્રકારે સમજાયું છે. (પત્રાંક ૧૮૭)

વળી, લક્ષ્ણાથી-ગુણાથી અને વેદનથી જોડો આત્મસ્વરૂપ જાણ્યું છે... (પત્રાંક ૪૭૨)

'સત્ત' કોઈ કાળે 'સત્ત' સ્વિવાયના બીજાં કોઈ સાધનથી ઉત્પત્ત થઈ શકે જ નહીં. (પત્રાંક ૨૭૪)

તેવા સત્પુરુષ પરમકૃપાળું શ્રીમદ્ રાજચંદ્ પ્રભુ સ્વયં લખે છે,

ઘણા જીવો તો સત્પુરુષનું સ્વરૂપ સમજતા નથી. કાં તો ઇકાયના રક્ષપાળ સાધુને, કાં તો શાસ્ત્રો ભણ્યા હોય તેને, કાં તો કોઈ ત્યાગી હોય તેને અને કાં તો ડાખ્યો હોય તેને સત્પુરુષ માને છે પણ તે યથાર્થ નથી.

સત્પુરુષનું ખરેખરું સ્વરૂપ જાણવું જરૂરનું છે. મધ્યમ સત્પુરુષ હોય તો વખતે થોડા કાળે તેમનું ઓળખાણ થવું સંભવે, કારણ કે જીવની મરજી અનુકૂળ તે વર્તે, સહજ વાતચીત કરે અને આવકારભાવ રાખે તેથી જીવને પ્રીતિ થવાનું કારણ બને. પણ ઉત્કૃષ્ટ સત્પુરુષને તો તેવી ભાવના હોય નહીં અર્થાત્ નિઃસ્પૃહતા હોવાથી તેવો ભાવ રાખે નહીં, તેથી કાં તો જીવ અટકી જાય અથવા મૂંજાય અથવા તેનું થવું હોય તે થાય. (ઉપદેશ છાયા પૃ. ૬૮૬)

ચોપાઈ

જે સદ્ગુરુ સ્વરૂપના રાગી, તેને કહિયે ખરા વૈરાગી,

જે સદ્ગુરુ સ્વરૂપના ભોગી, તેને જાણો સાચા યોગી.

પ.પુ.બ્રહ્મચારીજી

હવે કૃપાળુટેવે પણ મંગળાચરણ રૂપે શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની આ પ્રથમ ગાથામાં શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંતને નમસ્કાર કર્યા લાગે છે, કેટલો વિનય? શ્રી મહાવીર પ્રભુને નમસ્કાર કર્યા હોય તો નવાઈ નહીં. વચ્ચનામૃતજ્ઞમાં, ઘણી જગ્યાએ સત્પુરુષ કહેતાં તીર્થકર કહેવાનો એમનો આશય હોય તેમ અલ્ય મતિથી સમજાયછે.

શ્રી સદ્ગુરુલદેવને ભગવંત કહ્યા, શા માટે? અજ્ઞાનના અંધારા ઉલેચાવનાર શ્રી ગુરુને ભગવંત કેમ ન કહેવાય? સત્ત દેવ અને સત્ત ધર્મને યથાર્થપણે ઓળખાવનાર તો શ્રી સદ્ગુરુ તત્ત્વ જ ને? ગોવિંદ દર્શાવનાર ગુરુ જ છે! ભગવંતમાં, 'ભગ' શર્દુના ૧૩-૧૪ અર્થમાં, મુખ્યમાં મુખ્ય દ અર્થ તે આ પ્રમાણે છે: ઐશ્વર્ય, રૂપ, યશ, શ્રી, ધર્મ અને પ્રયત્ન. સદ્ગુરુમાં આ બધા જ ગુણ પૂરબહારમાં છે. શ્રી કહેતાં જ આત્મલક્ષ્મીથી સંપત્તિ. પ્રયત્નમાં અહીં તો વિશિષ્ટ પ્રયત્ન છે, વિશિષ્ટ પ્રેરણાછે. ગુરુનો ખાસ પ્રયત્ન-પ્રેરણા-વીર્ય (વિ+ઝી) છે કે, શિષ્ય કલ્યાણ કરે, શીધમેવ કલ્યાણ કરે, સમયમાત્રના અનવકાશે સ્વસ્વરૂપ પ્રત્યે હો. (પત્રાંક ૪૩૦)

પરમેશ્વર ઔર પરમગુરુ, દોનોં એક સમાન;

સુંદર કહત વિશેષ પદ, ગુરુતેં પાવે જ્ઞાન.

શ્રી સુંદરદાસજી

ચૌદ પૂર્વના સાર રૂપ મંત્ર આચ્યો, સહજાત્મસ્વરૂપ પરમ ગુરુ. તેમાં યે સહજ સ્વરૂપનો જ મહિમા ગાયો. સદ્ગુરુ પદમેં સમાત હૈ, અર્દતાટિ પદ સર્વ.....

જીવને કુદરતી સૌન્દર્ય, પ્રાકૃતિક શોભા, Natural Beauty નું ધેલું હોય છે. શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત પણ એમ જ કહે છે, તારા સહજ શુદ્ધ સ્વભાવસુખને જ માણ. પહેલાં માને, તો પછી માણે ને?

વ્યવહારમાં બોલાય છે, રાજપાઠમાં આવી ગયો ! એમ જ કરવાનું છે. આત્મા જ રાજન્દ, રાજા, મહારાજા, સમાટ છે. તેની આણમાં જ તેણે રહેવાનું છે, પણ તે પહેલાં શ્રી સદ્ગુરુદેવની આજા માન્ય કરવાની છે. એમાં આ તો રાજમભુનાં રાજ ! આત્મા જ શેઠ છે, કારણ કે શૈશ છે. ઈન્દ્રિય-મન તો આત્માના સેવક ગણાય. તો, Form માં આવી જવાની મૂળ વાત છે, કારણ કે મૂળ આત્મદ્રવ્યને - એનાં સ્વરૂપને સમજવું છે. પોતાનું સ્વરૂપ સમજે તો સહજ મોક્ષ છે, 'Form' માં આવી ગયો અવશ્ય કહેવાશે. કારણ કે, સહજ સ્વરૂપથી જીવ રહિત નથી, પણ તે સહજ સ્વરૂપનું માત્ર ભાન જીવને નથી, જે થવું તે જ સહજ સ્વરૂપે સ્થિત છે. સહજ સ્વરૂપે જીવની સ્થિતિ થવી તેને શ્રી વીતરાગ મોક્ષ કહે છે. (પત્રાંક ૬૦૮) બસ, એક સ્વરૂપ સમજાતાં મોક્ષમાં !

સદ્ગુરુના ઉપદેશથી, આવ્યું અપૂર્વ ભાન;

નિજપદ નિજમાંહી લહું, દૂર થયું અજ્ઞાન.

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૧૧૮

કૃપાળુદેવનાં એક એક વચન પ્રવચન છે, દાંસી દાંસીને રહસ્ય ભર્યા છે, ઠોકી ઠોકીને બોધનો ધોધ વહાયો છે, માય તેટલો મર્મ મૂકી દીધો છે. આત્મ અનુભવના ઠસ્સાથી લખાયેલાં ઠોસદાર વચનની ઠેસ વાગશે તો જ ઠેકાણે પડીશું.

ઠેસ નહીં તો ટેસ નહીં.

જેમ ભગવાન જિને નિરૂપણ કર્યું છે તેમ જ સર્વ પદાર્થનું સ્વરૂપ છે. ભગવાન જિને ઉપદેશેલો આત્માનો સમાધિ માર્ગ શ્રી ગુરુના અનુગ્રહથી જાણી, પરમ પ્રયત્નથી ઉપાસના કરો. (હાથનોંધ ઉ:૨૧)

અહો શિખામણ આપે આપી, સદા સ્વરૂપ ભજવાની;

અદ્ય શિથિલપણું પણ ત્યાણી, ટંકેતીર્ણ થવાની.

દેવાનંદન હો, રાજચંદ્ર પ્રભુ ઘારા,

આ કળિકળે હો, અમને ઉદ્ધરનારા.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૮૫ : પ. પૂ. બ્રહ્મચારાજી

અંતમાં, પ. પૂ. શ્રી બ્રહ્મચારીજીના જ શબ્દોમાં,

અનુષ્ટુપ છંદ

રાજચન્દ્રસ્વરૂપે મે ભાવના ભવનાશિની ।

અસંગ સંગતિર્યત્ર પરમાત્મ પ્રકાશિની ॥

શ્રીમરુ રાજચંદ્ર દેવ

જ્ઞાનીના પાય સેવે તે, દશા તેની જ પામતો;
બત્તી જેમ અડયે અન્ય, દીવે દીવો જ થાય જે.

પ.પૂ. બ્રહ્મચારીજ.

પત્રાંક ૮૫૪

રાજકોટ, ચૈત્ર સુદ ૮, વિ.સं. ૧૯૫૭

ત૩૦

શ્રી જિન પરમાત્મને નમઃ

૧. ઈરછે છે જે જોગી જન, અનંત સુખસ્વરૂપ;
મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદ, સયોગી જિનસ્વરૂપ. ૧
આત્મસ્વભાવ અગમ્ય તે, અવલંબન આધાર;
જિનપદથી દર્શાવિયો, તેણ સ્વરૂપ પ્રકાર. ૨
જિનપદ નિજપદ એકતા, બેદભાવ નહીં કાંઈ;
લક્ષ થવાને તેહનો, કહ્યાં શાખ સુખદાઈ. ૩
જિનપ્રવચન દુર્ગમ્યતા, થાકે અતિ મતિમાન;
અવલંબન શ્રી સદ્ગુરુ, સુગમ અને સુખખાણ. ૪
ઉપાસના જિનચરણની, અતિશાય ભક્તિ સહિત;
મુનિજન સંગતિ રતિ અતિ, સંયમ યોગ ઘટિત. ૫
ગુણ પ્રમોદ અતિશાય રહે, રહે અંતર્મુખ યોગ;
પ્રાપ્તિ શ્રી સદ્ગુરુવડે, જિન દર્શન અનુયોગ. ૬
પ્રવચન સમુદ્ર બિંદુમાં, ઊલટી આવે એમ;
પૂર્વ ચૌદની લાભ્યનું, ઉદાહરણ પણ તેમ. ૭
વિષય વિકાર સહિત જે, રહ્યા મતિના યોગ;
પરિણામની વિષમતા, તેને યોગ અયોગ. ૮
મંદ વિષય ને સરળતા, સહ આજ્ઞા સુવિચાર;
કરુણા કોમળતાદિ ગુણ, પ્રથમ ભૂમિકા ધાર. ૯
રોક્યા શબ્દાદિક વિષય, સંયમ સાધન રાગ;
જગત ઈષ નહિ આત્મથી, મધ્ય પાત્ર મહા ભાગ્ય. ૧૦
નહિ તૃષ્ણા જીવ્યા તણી, મરણયોગ નહિ ક્ષોભ;
મહાપાત્ર તે માર્ગના, પરમ યોગ જિતલોભ. ૧૧
૨. આવ્યે બહુ સમ દેશમાં, છાયા જાય સમાઈ;
આવ્યે તેમ સ્વભાવમાં, મન સ્વરૂપ પણ જાઈ. ૧
ઉપજે મોહ વિકલ્પથી, સમસ્ત આ સંસાર;
અંતર્મુખ અવલોકતાં, વિલય થતાં નહિ વાર. ૨
૩. સુખ ધામ અનંત સુસંત ચહી,
દિન રાત રહે તદ્દ ધ્યાન મહી;
પરશાંતિ અનંત સુધામય જે,
પ્રશાંત પદ તે વરતે જ્યતે. ૧

ત્રણ

૧. ઈચ્છે છે જે જોગી જન, અનંત સુખ સ્વરૂપ;
મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદ, સયોગી જિનસ્વરૂપ. (૧)

આજ ગુરુ રાજને, પ્રાણમી અતિ ભાવથી, યાચના શુદ્ધતાની કરું છું,
આપ તો શુદ્ધ ભાવે સદા યે રમો, બે ઘડી શુદ્ધ ભાવે ઠકું હું.

પ્રક્ષાવબોધ પુષ્પ ૭૭ : ૫.૫૦. બ્રહ્મચારીજી

ચૈત્ર સુદ નોમનો પવિત્ર દિવસ હતો. શ્રી રામચંદ્રજીના જન્મદિને ‘બીજી શ્રીરામ’ આત્મરામી થઈને અંતિમ સંદેશ આપતા હતા. પાંચમા તીર્થકર શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુનાં મોક્ષ કલ્યાણકનો એ પરમ પુનિત દિન હતો.

સુમતિ ચરણકર્જ આત્મ અરપણા, દરપણ જિમ અવિકાર સુજ્ઞાની;

મતિ તરપણ બહુ સમૃત જાગીએ, પરિસરપણ સુવિચાર, સુજ્ઞાની.

યોગીરાજ શ્રી આનંદધનજી રચિત સ્તવન

હે સુમતિનાથ ભગવાન ! આપ તો દર્પણની જેમ અવિકાર, સ્વચ્છ, નિર્મળાઓ. આપના ચરણકર્મણમાં બુદ્ધિની અર્પણતા કરવી બધા શિષ્ટ જનોને માન્ય છે. એટલે એ મતિ તુષ્ટ-પુષ્ટ થતાં સુમતિ થઈ છે અને ત્યાં અટકી ન જતાં, સાપની જેમ નીરવતાથી આત્મામાં ચારે બાજુ કેલાવી જતી, આપતેમ ધૂમતી જતી, આત્મિક આનંદના ઉછાળા, મસ્તીની છોળ અને હરિરસની હેલી સાથે શૈલેશીકરણની પ્રક્રિયાની આશ તે તલાશ કરતી જાય છે, પરિસર્પણ કરતી જાય છે.

આત્માનાં અતિલ અતિ ઊંડાણનો પૂરો તાગ તો ત્યારે જ્યારે આત્માના નિરાવરણ એવા આઠ રૂચક પ્રદેશની ભાગ મળે, ભાગે. આત્માનાં તળ ત્યારે તપાસ્યાં કહેવાય. કારતક વદ્દ ૮, વિ.સ. ૧૮૫૮ના શુભ દિને, મુંબઈમાં બીજી ભોઈવાડામાં શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુનાં મંદિરજીમાં, જિન પ્રતિમાજીનાં ચરણ તળાંસ્યાં. ઉપદેશ નોંધ પૃ. ૬૬૭ પર નોંધાયેલું છે. તલના અંશ જેટલી જગ્ગા કે આઠ રૂચક પ્રદેશોના કૈત્ર સરખી જગ્ગા પણ જોવાની, અનુભવવાની બાકી ન રહે ત્યારે તલાશ પૂરી થઈ કહેવાય. ‘તલાશ હૈ એક કારવાંકી... તલાશ હૈ !’ કારવાંનો અર્થ કાફલો કે વણજાર થાય. હવે દેહનો ગઢ સંકેલવાનો છે, મન-વચન-કાયાના યોગ પણ જાણે રંધવાની વાત આવીને ઊભી રહી છે. પછી તો આત્મિક સુખની વણથંભી વણજાર અને અનંત આત્મિક શુદ્ધોનો કાફલો રાહ જોતો ઊભો જ છે, મોક્ષને દરબારે.

તો આપણે વાત કરી રહ્યાં છીએ વિ.સ. ૧૮૫૭ના ચૈત્ર માસની નોમની અને તે પરમ પવિત્ર તિથિએ આપેલા પરમ ચરમ સંદેશની. શ્રી વદ્વાણ તીર્થથી (વર્ધમાન પરથી વદ્વાણ) લગ્બબગ મહિના પહેલાં શ્રી રાજકોટ તીર્થમાં, તે વખતનાં રાજકોટ ગામની બહાર, ખુલ્લી હવામાં, સદરમાં આવેલાં ‘નર્મદા મેન્સન’ મકાનમાં, બીજે માળે બિરાજમાન પરમ કૃપાળુદેવની નાદુરસ્ત તબિયતને હિસાબે શાતા પૂછવા અને દર્શનના લાભાર્થ આવનારાની સંઘ્યા વધતી ચાલી. આવાસ અને બોજનની વ્યવસ્થા શ્રી રેવાંકરભાઈ જવેરી અને શ્રી નાનચંદભાઈ અનુપચંદભાઈ મહેતાને ઘેર હતી. કેટલાક સમજુ મુમુક્ષુને આ રીતે ભારતૃપ ન થવાનો ભાવ વેદાતાં વધુ દિવસ ન રોકાતા, કોભ રહેતો. કૃપાળુ પ્રભુ તો ‘નર્મદા મેન્સન’માં અસંગ અને અસુખ્ય હતા, પરમ યોગીપણે હતા. લીંબીના મુમુક્ષુ શ્રી મનસુખભાઈ દેવશીભાઈની સેવા બહુ પ્રશસ્ય હતી. લઘુબંધુ પૂજ્ય શ્રી મનસુખભાઈ તો સેવામાં હાજરાહજૂર

હતા જ. પૂરેવાશંકરભાઈ પણ સદા તત્પર હતા. ટૂંકમાં, સ્વજનોની કાળજી, ભક્તિમાનોની માવજત અને ડોકટરોની સારવાર વચ્ચે મુમુક્ષુઓની વિનંતિને લક્ષમાં લઈને, રામનવમી અને સુમતિ જિન મોકાદ્યાશકના પાવન દિને આ એક અમર કાવ્ય આપ્યું, મહામોંદું નજરાણું આપ્યું, અમૃત્ય પ્રાભૃત-બેટ ધરી. જો કે, તેમનું સમગ્ર જીવન જગત જનોને માટે દિવ્ય બોધદાતા છે અને સમસ્ત કવન મુમુક્ષુજનોને મોકાદાતા છે તેમછતાં, મોકાલિલાખીના આત્મહિતાર્થે દિવ્ય સંદર્શો આપતું પદ ધવલપત્ર પર ઉતાર્યું, તે પદ છે, ઈચ્છે છે જે જોગી જન...

ઈચ્છે છે જે :

ઈચ્છે એટલે ? ઇષ એટલે જાણવું, ઈચ્છવું, ચાહવું, વારંવાર થયા કરવું અને સમર્થ. ઈચ્છે છે જે જોગીજન એટલે યોગીજનો જે ઈચ્છે છે તે, ચાહે છે તે, જાણે છે તે, વારંવાર તે રૂપ થયા કરે છે તે અને સમર્થ છે તે. અહીં આપણને શ્રી કુંદુંડાચાર્યટેવ વિરચિત પ્રવચનસારનું મંગળાચરણ સ્મૃતિમાં આવી જાય :

એસ સુરાસુર મળુસિદ વંદિદં ધોદઘાઇકમ્મમલં ।

પણમામિ વડ્ઢમાણં તિથયં ધમ્મસ્સ કત્તારમ् ॥

એસ-એષ : આ, આટલો જ અર્થ હોય ? સત્પુરુષના એક એક શબ્દમાં અનંત આગમ રહેલાં છે. વળી ૧૫મી સદીના ચન્દ્રકવિ કૃત વૈરાગ્ય મणિમાલા નો પ્રારંભ યાદ કરીએ તો,

ચિંતવ પદ પરમાત્મ ધારે, યોગીજનો જે પદ ઉર ધારે;

જહાજ બની ભવજળ તારે, કેવલ બોધ સુધારસ ધારે.

પદ્ધાનુવાદ : પ.પુ.બ્રહ્મચારીજી

જોગી જન :

યોગ એટલે ? યુજ ધાતુ પરથી આ શબ્દ આવ્યો છે. યુજ એટલે જોડવું, મન સ્થિર કરવું. મોકા સાથે જોડવે તે યોગ. યોગ એટલે સમાધિ, સમતા, સંયોગ. મનનો આત્મા સાથે સંયોગ તે સમાધિ.

અનાદિ સંસારમાં એક માર્ગ આરાધનાનો છે, બીજો વિરાધનાનો. એક ઉપર લઈ જનારો, બીજો નીચે લઈ જનારો. એક માર્ગ પરિધિ-ભમજા કક્ષાથી કેન્દ્ર તરફ ઋજુ ગતિમાં લઈ જનાર, બીજો માર્ગ પરિધિ પર સર્વ દિશામાં - અઢારે ભાવદિશામાં (સંમૂર્ચ્છમ, કર્મભૂમિ, અર્કમભૂમિ, અંતર્દીપના મનુષ્યો; બે-ત્રણા-ચાર-પાંચ ઈન્દ્રિયવાળા તિર્યચો; પૃથ્વી-અપ-અભિ-વાયુ એ ચાર કાય; અગ્ર-મૂલ-સ્કંધ અને પર્વબીજ એ ચાર વનસ્પતિકાય; દેવ તથા નારક મળી ૧૮ ભાવદિશા) ભમજા કરાવનાર છે. એક માર્ગ સર્વસ્વભાવની સ્ફૂરણાનો છે, બીજો ગાડ અંધકારની અવાસ્તવિક ભમજાનો છે. એક માર્ગ મૂળ સ્વભાવને પ્રગટ કરાવનાર છે, બીજો અંધકારનાં ઊંડાણને પમાડનાર છે. એક અહિસા, અમૃત, અભય અને આત્મજાગ્રત્તિનો છે, બીજો હિંસા, ભય અને અતિમૂર્ખણીનો છે. એક માર્ગ મોકાનો, બીજો સંસારનો. યોગીજનો મોકામાર્ગની વાત કરે છે, સંસારની નહીં.

કુંગરની તળેટીમાં વધારે યોગ સાધવો. (પત્રાંક ૧૮, મહાનીતિ ૫)

પાર્વનાથ સ્વામીનું ધ્યાન યોગીઓએ અવશ્ય સ્મરવું જોઈએ. નિ: ૦ - એ નાગની છત્રછાયા વેળાનો પાર્વનાથ ઓર હતો ! (પત્રાંક ૨૧-૧૦૫)

જે પુરુષ પર તમારો પ્રશાસ્ત રાગ છે તેના ઈચ્છટેવ પરમાત્મા જિન મહાયોગીંદ્ર પાર્વનાથાદિકનું સ્મરણ રાખજો અને જેમ બને તેમ નિર્મોહી થઈ મુક્તધ્યાને ઈચ્છજો.માત્ર તે સત્પુરુષોના અદ્ભુત, યોગસ્ફૂરિત ચરિત્રમાં જ ઉપયોગને પ્રેરશો. (પત્રાંક ૩૭)

ચમત્કાર બતાવી યોગને સિદ્ધ કરવો, એ યોગીનું લક્ષણ નથી. સર્વોત્તમ યોગી તો એ છે

કે, સર્વ પ્રકારની સ્પૃહાથી રહિતપણે સત્યમાં કેવળ અનન્ય નિષ્ઠાએ જ સર્વ પ્રકારે ‘સત્ત્વ’જ આચરે છે, જગત જેને વિસ્મૃત થયું છે. અમે એ જ ઈચ્છાએ છીએ. (પત્રાંક ૨૬૦)

મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદ :

જેના મન, વચન, કાયાના યોગ સ્થિર થઈને જેની અંતર્વૃત્તિ રત્નત્રય રૂપ મોક્ષમાર્ગમાં જોડાઈ છે તે યોગી, મુમુક્ષુ, ચોથા ગુણસ્થાનથી બારમા ગુણસ્થાનમાં વર્તતા સર્વ યોગીઓનો સમસ્ત વર્ગ મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદને જ ઈચ્છે છે, કારણ કે તેને જાણો છે. તે પદ એટલે મોક્ષપદ કહો કે સિદ્ધ પદ કહો તે છે. આઠેઆઠ કર્મના સંપૂર્ણ ક્ષયથી કર્મરહિત અને એટલે દેહાદિ યોગથી પણ રહિત એવા અયોગી સિદ્ધપદ રૂપ, નિરંજનપદ રૂપ શુદ્ધાત્માનું પદ છે જે મૂળ તો સહજાત્મપદ છે જે પાણ્યા પછી સિદ્ધશિલા પર તો માત્ર સ્થિતિ કરવાની છે, તેને ઈચ્છે છે, ઉપાસે છે.

પદ કહેતાં, જેના દ્વારા અર્થબોધ થાય તે, શ્રી વિશેખાવશ્યક ભાષ્યની સાક્ષીએ. અહીં આત્મપદ કે શુદ્ધ આત્મપદ કહેતાં, આત્મા દ્વારા શુદ્ધાત્માનો અર્થબોધ થાય તે. આત્મા પોતાનું આત્મત્વ સંભાળી લે તે. અસલમાં તો પોતે શુદ્ધ જ છે. ‘આત્મા થઈને આત્મા બોલ્યો - આરાધ્યો તો બસ.’ સહજ સ્વરૂપે જીવની સ્થિતિ થવી તેને શ્રી વીતરાગ મોક્ષ કહે છે. (પત્રાંક ૬૦૮) આત્મા પોતાનાં સહજ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરે એટલે કે પોતાની પદવી ધારણ કરી લે એટલે મોક્ષ જ છે. મૂળ શુદ્ધ સહજાત્મપદ છે, પરમાત્મપદ છે, સિદ્ધપદ છે.

અનંત સુખ સ્વરૂપ :

જોગી જન તે પદ શા માટે ઈચ્છે છે ? અનંત સુખ સ્વરૂપ છે, માટે.

સંસારના પ્રત્યેક સુખ વડે વિરાજિત રાજેશ્વર ભર્તુહરિજી છતાં પણ, સત્ય તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવાથી તેનો ત્યાગ કરીને, યોગમાં પરમાનંદ માનીને ઉપદેશ કર્યો છે. (ભાવનાબોધ ઉપોદ્ઘાત)

અતિ અતિ સ્વસ્થ વિચારણાથી એમ સિદ્ધ થયું કે, શુદ્ધ જ્ઞાનને આશ્રયે નિરાબાધ સુખ રહ્યું છે. તથા ત્યાં જ પરમ સમાધિ રહી છે. (પત્રાંક ૭૮)

શ્રીમદ્ કુંદુકુદાર્યજીએ ‘સમયસારજી’ના અન્તે ‘સૌખ્ય’ જ મુક્યું ને ?

‘દરશે અરથમાં આત્મા જે, સૌખ્ય ઉત્તમ તે થશે.’ (અંતિમ ગાથા ૪૧૫)

આત્માનું સુખ અનભિલાય છે, શબ્દોથી કહી શકતું નથી તેમ મોક્ષનું સુખ અનુપમેય છે, અનંત સુખ સ્વરૂપ છે, બસ.

સાચિ અનંત અનંત સમાધિ સુખમાં,

અનંત દર્શન, જ્ઞાન અનંત સહિત જો.

અપૂર્વ અવસર એવો કયારે આવશે? (પત્રાંક ૭૩૮)

સયોગી જિન સ્વરૂપ :

મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદ દેહાદિ યોગ સહિત એટલે કે દેહધારી, મુક્ત છતાં જીવતા-જીગતા દેખાતા જીવન્મુક્ત, ચાર ધનધાતી કર્મનો ક્ષય કરી અનંત ચતુષ્ય પદમાં સ્થિત એવા અરિહત પ્રભુ યાને સયોગી જિનને વિષે પ્રગટપણે પ્રકાશી રહ્યું છે. સયોગી જિનનો હવાલો આઘો, છેક સુધી તીર્થપતિ જ હૃદયે ધરીને જીવા, તીર્થકર દેવની જ વાણી સુણીને સુણાવી છે. કૃપાળુદેવે આ અંત્યમંગલમાં પણ જિન પરમાત્માને નમસ્કાર કર્યા. વચનામૃતજ્ઞાના પ્રારંભમાં ‘કામના’ અને અંતમાં ‘ઈચ્છા’ !

બોધું ધર્મદ મર્મ ભર્મ હરવા, છે અન્યથા કામ ના;

ભાખું મોક્ષ સુખોધ ધર્મ ધનના, જોડે કથું કામના. (પત્રાંક ૧:૧)

પ્રશ્ન થાય કે, જ્ઞાની ઈચ્છારહિત કે ઈચ્છાસહિત એમ કહેવું પણ બનતું નથી; તે સહજસ્વરૂપ છે. (પત્રાંક ૩૭૭) તો પછી કૃપાળુદેવ 'ઈચ્છે છે જે જોગીજન' લખે? જરૂર લખે, ઈચ્છે એટલે જ્ઞાન, વારંવાર તે રૂપ થયા કરે અને વળી સમર્થ છે એ અર્થ બરાબર બેસે છે. તે સધણા યોગીજનોએ આત્મસ્વરૂપ જ્ઞાણ્યું છે, આસ્વાધું છે એટલે વારંવાર અનુભવ્યા કરે છે, માઝ્યા કરે છે અને આખરે સમ્ + અર્થ બની રહે છે, નિષ્ણાત-નિર્ગંધ-સ્નાતક થઈ જાય છે.

આ ઈચ્છ પદ, પરમ ઈચ્છ પદ પ્રાપ્ત શી રીતે થાય? સાધ્ય પદ સાધવું શી રીતે? તેનાં સાધન રૂપે મોક્ષમાર્ગનું - યોગમાર્ગનું નિરૂપણ કરતું પંચસૂત્ર પ્રકાશે છે હવેની પાંચ ગાથામાં.

આત્મસ્વભાવ અગમ્ય તે, અવલંબન આધાર;
જિનપદથી દર્શાવિયો, તેહ સ્વરૂપ પ્રકાર. (૨)

સિદ્ધ ભગવાન તો અરૂપી છે. જીવને તો અનાદિથી માત્ર રૂપી પદાર્થનો જ પરિચય છે, ક્યાં મેળ પડે? સિદ્ધના જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય આદિ અનંત આત્મિક ગુણો રૂપ સ્વભાવ અરૂપીપણાને લીધે સમજમાં આવવા અધરા છે, અગમ્ય છે, ગમ ન પડે તેવી અગમ-નિગમ ને આગમની વાત છે. આ શુદ્ધાત્મપદ અમૂર્ત છે, સ્હેજે ઘ્યાલમાં આવે તેમ નથી.

પોતાનાં સ્વરૂપની અમણા ટાળવી, આત્માને આત્મભાવે ઓળખવો. એવી આત્મસ્વભાવ વર્તના તે નિશ્ચયધર્મ છે. (મોક્ષમાળા શિક્ષાપાઠ ૮ : સત્ત્વ ધર્મ તત્ત્વ)

નિજ સ્વભાવ તો અચિંત્ય અવ્યાબાધ સ્વરૂપ, કેવળ ન્યારો છે. (પત્રાંક ૬૫૧)

જ્ઞાની પુરુષને જે સુખ વર્તે છે તે નિજ સ્વભાવમાં સ્થિતિનું વર્તે છે. (પત્રાંક ૬૦૩)

જ્ઞાનીની દદ્ધિ પ્રથમ નિરાલંબન છે, રૂચિ ઉત્પન્ન કરતી નથી, જીવની પ્રકૃતિને મળતી આવતી નથી; તેથી જીવ તે દદ્ધિમાં રૂચિવાન થતો નથી પણ જે જીવોએ પરિષષ્ઠ વેઠીને થોડા કાળ સુધી તે દદ્ધિનું આરાધન કર્યું છે, તે સર્વ દુઃખના કષય રૂપ નિર્વાણને પામ્યા છે; તેના ઉપાયને પામ્યા છે. (પત્રાંક ૮૧૦)

આત્મસ્વભાવ કહો, આત્મદ્રવ્ય કહો, આત્મતત્ત્વ કહો, પરમાર્થ કહો, શુદ્ધાત્મા કહો, પરમ સ્વભાવ કહો કે સ્વસ્વભાવ કહો : બધું એક જ છે.

મતિ, શુંત, અવધિ, મનઃ, કેવલ, તેહ પદ એક જ ખરે,
આ જ્ઞાનપદ પરમાર્થ છે, જે પામ્યા જીવ મુજિત લહે. (ગાથા ૨૦૪)

શ્રી સમયસાર પદ્ધાનુવાદ : પૂ. શ્રી હિમતલાલભાઈ શાહ

કોઈ બહારની કિયા માર્ગ દેખાડતી નથી. જ્ઞાન જ માર્ગ દેખાડે છે. ચિત્ત અંતર્મુખ થાય, તેની વિચારધારામાં જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માનું અવભાસન આવે, એટલે કે ભાવભાસન થાય, ભાવભાસન પૂર્વક સહજ પુરુષાર્થ થાય તો, આત્મદર્શન થાય.

આત્મયંતર ભાવ તે સ્વભાવ. વસ્તુસ્થિતિનો ભીતરી ગુણ જે બાધ્ય પરિસ્થિતિ પર અવલંબિત નથી. (ધ્વલાજી ટીકા)

સ્વભાવ પરની અપેક્ષા રાખે નહીં. એટલે તો એ સ્વભાવ છે. (ન્યાય વિનિશ્ચય ટીકા)

સ્વભાવ અનપેક્ષ છે, નિરપેક્ષ છે, તેથી અનાદિ અનંત છે. (પ્રવચનસાર)

સ્વભાવ અતક્રાચર છે. (આપ્તમીમાંસા)

દ્વયની ઉત્પાદ-વ્યય-ધૂવતાની એકતા સ્વરૂપ પરિણામ તે સ્વભાવ.

(પ્રવચનસાર ૮૭-૧૧૦)

સ્વભાવ પરિણતિએ નિજ સ્વરૂપનો કર્તા છે. (પત્રાંક ૪૮૩, ૪ પદનો પત્ર)

સ્વભાવલાભાતું કિમપિ પ્રાપ્તવ્યં નાવશિષ્યતે ।

ઇત્યાત્મૈશર્થ્યસંપત્તો નિઃસ્પૃહો જાયતે મુનિઃ ॥

જ્ઞાનસાર-નિઃસ્પૃહાષ્ટક : ઉપા. યશોવિજયજી

અર્થાતું આત્મસ્વભાવની પ્રાપ્તિથી બીજું કંઈ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય બાકી રહેતું નથી એમ આત્માના ઐશર્થથી યુક્ત મુનિ સ્પૃહા રહિત થાય છે.

અહીં આપણને પત્રાંક ૬૮૦નું સ્મરણ થઈ જ આવે કે, જેની મોક્ષ સિવાય કોઈપણ વસ્તુની ઈચ્છા કે સ્પૃહા નહોતી અને અખંડ સ્વરૂપમાં રમણતા થવાથી મોક્ષની ઈચ્છા પણ નિવૃત્ત થઈ છે.....

આત્મસ્વભાવ અગમ્ય છે માટે તે સ્વરૂપ સયોગી જ્ઞાન, સદેહ વિચરમાન અરિહત પ્રભુ કે કેવલી ભગવાનનાં અવલંબનથી સહેજે સમજાય એમ કહી, સિદ્ધ સ્વરૂપનું ઓળખાણ કરાવનાર અરિહતસ્વરૂપની મહત્વા ગાઈ છે, જેની કોઈ ઈયતા-સીમા-મર્યાદા નથી. એટલે તો એને મંગલ, લોકોત્તમ અને અનન્ય શરણ કહ્યું છે. જ્ઞાનપદનાં અવલંબન વિના જીવ સ્વાવલંબી થઈ શકતો નથી.

જ્ઞાનપદ નિજપદ એકતા, ભેદભાવ નહિ કાંઈ;

લક્ષ થવાને તોહનો, કથાં શાશ્વત સુખદાઈ. (૩)

જ્ઞાન એ કાંઈ સંપ્રદાયવાચક શબ્દ નથી, મહાન તત્ત્વવાચક શબ્દ છે. રાગાદિ સર્વ આંતર શત્રુને જીતી જે શુદ્ધ સહજાત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત છે એવા આત્મા તે જ્ઞાન. આત્મા અને કર્મના સનાતન યુદ્ધમાં કર્મકટકનો સંહાર કરી જે વિજયશ્રી વર્યા છે એવા ખરેખરા વીર તે જ જ્ઞાન છે. નિજ સ્વરૂપનો જ્ય કર્યા છે માટે તો જ્ઞાન છે.

એક દાણાંત લઈએ.

બકરાને ચરાવનાર કોઈ એક ભરવાડ અરણ્યમાં પર્વતની ગુફામાં તરતનાં જન્મેલાં સિંહનાં બે બચ્ચામાંથી એક પોતાને ઘેર લાયો અને તેને નિત્ય દૂધ પાઈને મોહું કર્યું. તે બચ્ચું દરરોજ બકરાના ટોળા સાથે અરણ્યમાં જાય અને આખો દિવસ બકરાં સાથે બેસે, ફરે, દોડે, પાણી પીએ અને સાયંકાળે બકરાના ટોળાં સાથે જ ઘેર આવે. ભરવાડ પણ તેને બકરાના વાડામાં બકરાં સાથે જ પૂરી રાખે. એવી રીતે તે સિંહના બચ્ચાને રાત્રિ-દિવસ બકરાના સંગઠી પોતાનું સિંહ સ્વરૂપ ભૂલાઈ ‘હું બકરો છું’ એવું દઢ અજ્ઞાન થયું અને તેને ભરવાડ પણ હુંમેશાં બકરો કહી બોલાવવા લાગ્યો. કોઈ દિવસ પણ ‘તું સિંહ છે’ એમ ન કહે. તેથી સિંહને બકરો હોવાનું મિથ્યાજ્ઞાન દઢ થયું.

એક દિવસ વનમાં બકરાના ટોળા સાથે તે સિંહ ઊભો હતો, તેવામાં પર્વતમાંથી એક બીજો સિંહ નીકળ્યો. તેણે બકરાના ટોળામાં પેલા સિંહને જોયો એટલે આશ્રય પામી મોટી ગર્જના કરી. તે સાંભળી સર્વ બકરાં નાસવા લાગ્યાં અને બકરાનો સંગી સિંહ પણ નાસી જવા લાગ્યો. તે જોઈને પર્વતના સિંહે બૂમ પાડી કહ્યું, હે મિત્ર ! હે ભાઈબંધ ! ઊભો રહે. મારે તેને એક વાત કહેવી છે. તેથી બકરાનો સંગી સિંહ ઊભો રહ્યો.

ત્યાર પછી તે પર્વતનો સિંહ તેની પાસે આવી કહેછે : હે ભાઈ ! તું સિંહ થઈને બકરાના ટોળામાં કેમ રહેછે ? ત્યારે બકરાનો સંગી સિંહ રોખ કરી બોલ્યો, હું તો સિંહ નથી. તું હો તો, ભલે હો. હું તો બકરો છું. મને એવી જૂઠી વાત કહેવી નહીં. આવું વિપરીત બોલવું સાંભળીને તે પર્વતના સિંહના મનમાં વિચાર થયો : જે

દિવસથી આ જન્મો છે ત્યારથી જ તેને બકરાંનો સંગ થયો છે અને તેને વનમાં સાથે ફેરવનાર ભરવાડ પણ બકરો કહીને જ બોલાવે છે; તેથી જ તેને ‘હું બકરો છું’ એવું મિથ્યા જ્ઞાન દીઢીભૂત થયું છે તે મારે ઉપદેશથી મટાડવું.

એમ વિચારીને પર્વતનો સિંહ પેલા બકરાના અધ્યાત્મવાળા સિંહને કહે છે : હે ભાઈ ! તું વિચાર કરીને જો તો ખરો. તે બકરાં તો સર્વ નાના છે અને તું તો મોટો જુદ્દો દેખાય છે; તો કહે, હું મોટો બકરો છું. એમ સાંભળી આ સિંહ કહે છે : હે ભાઈ ! તું ફરીથી વિચાર કરી જો. મારી સામું જો. હું પોતે સિંહ છું. મારા લક્ષણ તારાં લક્ષણ સાથે મળે છે. તે બકરાનું એક પણ લક્ષણ તારી સાથે મળતું નથી. બકરાના પગમાં બજ્બે ખરી છે, મારા-તારા પગમાં પાંચ-પાંચ નખ છે. બકરાનું પૂંછું હલ્યા કરે છે, તારું-મારું લાંબું છે. તો તું બકરો નથી. હવે અજ્ઞાની સિંહને કેંઠક વિશ્વાસ આવતાં કહેવા લાગ્યો, તારી વાત સાચી જગ્યાય છે પણ મારું મન માનતું નથી.

ત્યારે પર્વતના સિંહે પેલા અજ્ઞ સિંહને નજીકનાં તળાવના ડિનારે ઊભો રાખી પાડીમાં મોં જોવા કર્યું અને બોલ્યો ; જો, તારું-મારું મુખ સરખું છે ને બકરાનું મુખ તો લાંબું છે, ગોળ નથી. તારી-મારી ડોક લીસી છે, બકરાની ડોકમાં બે આંચળ છે. તારી-મારી કટિ, વાળ, કાન, શરીરનો વર્ણ બકરાની સાથે મળતો નથી. બકરાને શિંગડાં છે ને તેને નથી. માટે તું વિચારી જો. બકરાનાં લક્ષણ તારામાં નથી અને સિંહનાં બધાં લક્ષણ તારામાં છે, તો તું સિંહ શા માટે નહીં ? સિંહ હોવા છતાં, તું ‘બકરો છું’ એમ માને છે, તેનું કારણ એ છે કે, જન્મથી જ તેને બકરાનો તથા ભરવાડનો સંગ રહ્યો છે. તેથી મિથ્યાત્મિમાન થયું છે. હવે ‘હું બકરો છું’ એમ મૂકીને ‘હું સિંહ છું’ એમ નિશ્ચય કર.

આ વાત સાંભળી, વિચારી, પોતાનાં લક્ષણો તપાસી નિશ્ચય કર્યો કે, હું સિંહ છું. પશ્ચાત્તાપ કર્યો કે, આટલા કાળ સુધી મિથ્યા માનતામાં જ રહ્યો કે, હું બકરો છું, હવે કોઈ દિવસ બકરાનો સંગ નહીં કરું, તેનો નાશ કરીશ. આવો નિશ્ચય કરીને સિંહ સાથે વિચરવા લાગ્યો.

આશા ત્યાં વાસા (વાસના) થઈ, દેહ ભાવથી હાણ;
સિંહ ભુલી બકરો બન્યો, ગ્રાદ્ય ત્રાદ્ય ભગવાન.

શ્રી શિશુચંદજી

આવી રીતે આત્માને અનાદિ કાળથી સ્વર્વરૂપનું અજ્ઞાન રહ્યું છે. કર્મના સંબંધથી દેહેન્દ્રિય વગેરેના સમુદ્દરાયરૂપ બકરાના ટોળામાં આવી અજ્ઞાન... અવિદ્યા... મિથ્યાત્વવશાતું હું મનુષ્ય, હું પુરુષ, હું સ્ત્રી, હું દેવ, હું વાણિયો, હું બ્રાહ્મણ, હું મુમુક્ષુ, હું આશ્રમવાસી એમ માન્યું છે અને પોતાનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ, સચ્ચ્યાદાનંદ સ્વરૂપ ભૂલી ગયો છે. વળી ભરવાડ સરખા ગુરુ પણ તું સંસારી છે, તું વાણિયા છે, તું વિદ્વાન છે, તું બાળક છે વગેરે ખોટા બોધથી અજ્ઞાન દંડ કરાવે છે.

અજ્કુલગત કેશરી લહે રે, નિજપદ સિંહ નિહાળ;
તિમ પ્રભુભક્તે ભવિ લહે રે, આતમ શક્તિ સંભાળ. અજિત જિન તારજો રે...
શ્રી અજિત જિન સતવન : શ્રી દેવચંદજી મહારાજ

જિન થઈ જિનવર આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે;
ભૃંગી ઈલિકાને ચટકાવે, તે ભૃંગી જગ જોવે રે.

શ્રી નમિ જિન સતવન : શ્રી આનંદધનજી મહારાજ

જેમ સિંહને જોઈને અજ્કુલગત સિંહને નિજ સ્વરૂપનું ભાન થાય છે તેમ જિનસ્વરૂપનાં દર્શને મુમુક્ષુને ‘દર્પણ જિમ અવિકાર’ પ્રભુના રૂપદર્પણમાં નિજ સ્વરૂપનું દર્શન થાય છે. અવિકાર એવા નિર્મલ દર્પણમાં જેમ પુરુષના સ્વરૂપનું અર્પણ થાય છે તેમ નિર્વિકાર એવા નિર્મલ અંતરાત્મામાં જ પરમાત્માના સ્વરૂપનું

અર્પણ થાય છે, પ્રતિબિંબ પડે છે, સમાપત્તિ થાય છે. અને પછી ઉદ્ગાર નીકળી પડે છે કે, ‘જે જિન છે, પરમાત્મા છે તે જ હું છું.’

અહો ! અહો ! હું મુજને કહું, નમો મુજ નમો મુજ રે;

અમિત ફલ દાન દાતારની, જેહની લેટ થઈ તુજ રે. શાંતિ જિન એક મુજ...

શ્રી શાંતિનાથ સ્વામી સ્તવન : શ્રી આનંદધનજી મહારાજ

વ્યવહાર સે હૈ દેવ જિન, નિહચેસે હૈ આપ;

એહિ બચનસે સમજ લે, જિન પ્રવચનકી ધાપ.

હાથનોંધ ૧:૧૪:૬

વ્યવહારથી જિન ભગવંત સત્ત દેવ છે. જે સ્વરૂપમાં રમણતા કરે તે દેવ. નિશ્ચયથી તો પોતાનો આત્મા એ જ દેવ છે. જિનભક્તિથી તેમનાં સત્ત સ્વરૂપનો લક્ષ થતાં, પોતાના આત્માનું ભાન પ્રગટે છે અને પોતે પણ તે પદનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. આ વચનથી જિન પ્રવચનનો પ્રભાવ સમજવા યોગ્ય છે.

ટૂકમાં, જિન ભગવંતનું અનંત જ્ઞાનાદિ ઐશ્વર્યયુક્ત શુદ્ધ સહજ આત્મસ્વરૂપ રૂપ પરમ પદ પ્રગટ છે તેવું જ આ જીવનું પણ મૂળ સ્વરૂપ શુદ્ધ સહજ આત્મારૂપ છે. એટલે મૂળ સ્વરૂપે જિન પરમાત્મા અને આત્માના સ્વરૂપમાં લેદ નથી. પણ વર્તમાનમાં જિન ભગવાનને તે પરમાત્મપદ પ્રગટછે, વ્યક્ત છે અને આત્માને તે કર્મોથી આવચિત છે. ઇતાં તે કર્મકાલિમા ટળી શકે છે અને પોતાનું પરમાત્મપદ જિનની જેમ જ પ્રગટ પ્રકાશિત થઈ શકે છે એવો લક્ષ કરાવવા માટે ગણધરાદિ આચાર્ય ભગવંતોએ શાસ્ત્રો રચ્યાં છે.

સર્વ જીવનું પરમાત્મપણું છે એમાં સંશય નથી, પણ જ્યાં સુધી તે સ્વરૂપ યથાતથ્ય પ્રગટે નહીં ત્યાં સુધી મુમુક્ષુ, જિજ્ઞાસુ રહેવું તે વધારે સારું છે; અને તે રસ્તે યથાર્થ પરમાત્મપણું પ્રગટે છે. (પત્રાંક ૫૮૮)

જિનવર પૂજા રે તે નિજ પૂજના રે, પ્રગટે અન્યય શક્તિઃ

પરમાનંદ વિલાસી અનુભવે રે, દેવચંદ્ર પદ વ્યક્તિઃ.

પૂજના તો કીજે રે બારમા જિન તણી...

શ્રી દેવચંદ્રજી મહારાજ કૃત સ્તવન

જિન પ્રવચન દુર્ગભ્યતા, થાકે અતિ મતિમાનઃ;
અવલંબન શ્રી સદગુરુ, સુગમ અને સુખખાણ. (૪)

જિન પ્રવચન એટલે શુત, તેની ઉત્પત્તિ જિનેશ્વર અને ગણધરોનાં વચનથી છે. વળી, શ્રી વિશેષાવશ્યક ભાષ્યની સાક્ષીએ કહું તો, પ્રવચન એટલે શુતધર્મ, તીર્થ, માર્ગ, પ્રાવચન અને પ્રવચન.

પ્રવચન એટલે શુતધર્મ. શુતનો ધર્મ એટલે સ્વભાવ તે બોધ એટલે શુતને બોધસ્વભાવપણું છે તેથી શુતધર્મરૂપ છે. વળી શુત જીવને સદગતિમાં કે સંયમમાં ધારી રાખે છે માટે શુતધર્મ.

પ્રવચન એટલે તીર્થ. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના સમુદ્દ્રાય રૂપ સંધ તે તીર્થ કે પ્રવચન.

પ્રવચન એટલે માર્ગ. કર્મથી મળિન આત્મા જેના વડે શુદ્ધ કરાય તે પ્રવચન કે માર્ગ. મોક્ષનો પંથ જેથી શોધાય, તે પ્રવચન કે માર્ગ.

પ્રવચન એ જ પ્રાવચન. પ્રગતવચન-પ્રશસ્તવચન-પ્રધાનવચન આદિ વચન અથવા જ્વાદિને વિષે અભિવિષિ અને મર્યાદા વડે મોક્ષ પમાડનાર વચન તે પ્રાવચન.

જિન ભગવંતનો ઉપદેશ સર્વોપરી શાખબોધ છે જે અગાધ, અવિરત અને અવિતથપણે જ્ઞાનગંગારૂપે પ્રવાહતો હોવાથી તેમ જ તેનો આશય અત્યંત ગહન હોવાથી તે સહેજે સમજાય તેમ નથી પણ દુર્ગમ છે. અતિ મતિમાનો, મહા મેધાવીઓ કે પ્રવર પંડિતો જેવા પણ મથીને થાકી જાય છતાં ભગવાનની વાણીનો પાર પામી શકતા નથી. નાનકડી નાવડીથી દુસ્તર સાગર કેમ પાર થાય? ક્યારે પાર આવે? તેમ બહુ પ્રકારે બુદ્ધિવાળા કે મહા મનીષીઓ પણ જિનપ્રભુના ઉપદેશને હદ્યંગમ્ય કરી શકતા નથી.

સર્વ જીવ છે સિદ્ધ સમ, જે સમજે તે થાય;
સદ્ગુરુ આજ્ઞા જિન દશા, નિમિત્ત કારણમાં ય.

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાખ ગાથા ૧૩૫

પ્રત્યક્ષ જાગે વગર સમજાવ્યે પણ સ્વરૂપ સ્થિતિ થવી સંભવિત માનીએ છીએ. કારણ કે, મૂર્તિમાન મોક્ષ તે સત્યુરૂષ છે. (પત્રાંક ૨૪૮)

પરમાત્માને ધ્યાવવાથી પરમાત્મા થવાય છે, પણ તે ધ્યાવન આત્મા સત્યુરૂષના ચરણ-ક્રમની વિનયોપાસના વિના પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. એ નિર્શ્રથ ભગવાનનું સર્વોત્કૃષ્ટ વચનમામૃત છે. (પત્રાંક ૬૨)

જેમ સાગરમાંથી રત્નો શોધવાં દુઝર છે પણ ગાગરમાંથી શોધવાં સહેલાં છે તેમ જ્ઞાની ભગવંત, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંતના અવલંબને શાખ રહસ્ય સમજ શકાય છે, જિન પ્રવચનનો તાગ પામી શકાય છે. આ તો કુંડામાં રત્ન છે!

હરિગીત

પરમાત્મપદ અરિહંતનું સમજાય સદ્ગુરુ-સંગથી,
દૂરભીનથી જેવી રીતે દેખાય હિમગિરિ ગંગથી.
શાખો કહે વાતો બધી નકશા સમી ચિતારથી,
ગુરુગમ વિના બીના ન હદ્યંગમ બને વિચારથી.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુણ્ય ઉ, ગાથા ૬ : પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજી

શાખમાં માર્ગ કહ્યો છે, મર્મ તો સત્યુરૂષના અંતરાત્મામાં રહ્યો છે. (પત્રાંક ૮૮) ટૂંકમાં, પરમ કૃપાળુદેવનું અવલંબન સુગમ અને સુખની ખાણ સમાન છે. તેમના પ્રત્યે ભક્તિ અને પ્રેમ હોય તો બધું થાય. પર પ્રેમ પ્રવાહ બઢે પ્રલુસે, સબ આગમ ભેદ સુઊર બસેં. (પત્રાંક ૨૬૫)

ઉપાસના જિન ચરણની, અતિશય ભક્તિ સહિત;
મુનિજન સંગતિ રતિ અતિ, સંયમ યોગ ઘટિત. (૫)

જિન ચરણની સેવા, પૂજન, ધ્યાન કે પરિચર્યન કરવું તે ઉપાસના કહેવાય. મોક્ષમાળામાં તો જિનેશ્વરની ભક્તિથી આપણી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામે છે તેમ પુરુષાર્થની પ્રેરણ મળે છે તેમ પ્રકાશયું જ છે. શ્રી સદ્ગુરુના શરણના પ્રતાપે, જીવને જિનચરણની કહેતાં જિનની આજ્ઞાનું આરાધન કેવી રીતે થાય તે સમજાય છે. ચરણની ઉપાસના કહેતાં પગ પકડીને બેસી જવું કે બાજુમાં બેસી જવું એમ નથી પણ તેમના ચારિત્રમાં લક્ષ કરવાનો છે. તેમનું કહેલું કરવાનું છે અને સમ્યક્ પ્રકારે થાય તો જરૂર તેમની બાજુમાં બેસવા જેવી યોગ્યતા અને દશા આવે. પ્રભુ સન્મુખ આસન લેવાને બદલે ‘તુજ મુજ એક’ થતાં તેમની પાસે આસન લેવાનું બને તે જિનચરણની ઉપાસના.

પ્રલુબ્ધ ભક્તિમાં જેમ બને તેમ તત્પર રહેવું. મોક્ષનો એ ધૂરંધર માર્ગ મને લાગ્યો છે.

(પત્રાંક ૩૮૦)

જિનભક્તિમાં અતિ શુદ્ધભાવે લીનતા સિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો પછી માગવાની ઈચ્છા પણ નથી. (પત્રાંક ૧૨૮)

સત્રદેવગુરુશાસ્ત્ર ભક્તિ અપ્રમત્તપણે ઉપાસનીય છે. (પત્રાંક ૮૫૭)

તે સંભારને ગવેષતા, પ્રતીત કરવા ઈચ્છતા, તેને સંપ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છતા એવા આત્માર્થી જનને પરમ વીતરાગ સ્વરૂપ દેવ, સ્વરૂપનૈછિક નિઃસ્પૃહ નિર્ણથ રૂપ ગુરુ, પરમ દયા મૂળ ધર્મવ્યવહાર અને પરમશાંત રસ રહસ્યવાક્યમય સત્થાસ્ત્ર, સંભારની સંપૂર્ણતા થતાં સુધી પરમ ભક્તિ વડે ઉપાસવા યોગ્ય છે; જે આત્માના કલ્યાણનાં પરમ કારણો છે. (પત્રાંક ૮૧૩)

ટૂકમાં, જિન ભગવંતની ચરણ ઉપાસના, પાંચમા પરમ ગુરુ અને પરમેષ્ઠી તરીકે જેમનું સ્થાન છે તેવા આત્મજ્ઞાની મુનિજ્ઞનોના સત્સંગ પ્રતિ અતિ રતિ, રૂચિ અને રસ અને ફલસ્વરૂપ સંયમિત જીવનની સુવાસ પ્રગટે છે. સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ પ્રત, નિયમ, સંયમ વગેરે સધણું સફળ થાય છે. વિષયવૈરાગ્ય, અલ્યારંભ-પરિગ્રહ, વ્યસન-અભક્ષ્ય ત્યાગ વગેરે ત્યારે સાર્થક થાય છે.

ગુણ પ્રમોદ અતિશય રહે, રહે અંતર્મુખ યોગ;
પ્રાપ્તિ શ્રી સદ્ગુરુ વડે, જિન દર્શન અનુયોગ. (૬)

હવે અતિશય ભક્તિ પછી અતિશય ગુણ પ્રમોદ શું ?

એ ગુણ ચિંતવનથી આત્મા સ્વરૂપાનંદની શ્રેષ્ઠીએ ચઠો જાય છે. (મોક્ષમાળા પાઠ ૧૩)
ખરા ગુણી તો જિન પરમાત્માએ જેની જાંખી સદ્ગુરુ ભગવંતમાં થાય જ. એટલે તેમના પ્રત્યે અત્યંત પ્રેમ અને ભક્તિ જાગે છે. અહો ! તેમની નિર્ણથતા ! અહો ! તેમની અસંગતા ! અહો ! તેમની સ્વરૂપ સ્થિતિ ! સ્વખાંતરે પણ રોમ માત્રમાં વિષય વિકારની છાયા યે દેખાતી નથી ! ધન્ય છે અહિસક મુનિજ્ઞનોને જે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જીવની યે રક્ષા કરે છે અને સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ રીતે પણ અહિસા પાલન કરે છે ! પંચ પરમેષ્ઠી પ્રભુ પ્રત્યેના આવા ગુણાનુરાગને લીધે તો સહજ સ્વયંભૂ (ઉદ્ગાર નીકળી પડે છે કે,

નમો અરિહંતાણં, નમો સિદ્ધાણં,
નમો આયરિયાણં, નમો ઉવજાયાણં, નમો લોએ સવ્વ સાહૂણં.

પંચ પરમેષ્ઠી ભગવંતના શુદ્ધ સહજ આત્મસ્વરૂપનો લક્ષ કરાવતાં આપણને અનન્ય શરણનું - આત્માનું ભાન, જ્ઞાન ને દાન આપનાર પરમ કૃપાળુદેવ પ્રદત્ત ‘સહજાત્મસ્વરૂપ પરમ ગુરુ’ કહેતાં અતિશય પ્રમોદભાવ આવે છે, ઉલ્લાસ ઉત્કૃલ્લ થઈ ઉઠે છે, પ્રમોદગુણ પ્રકૃલ્લતા પામે છે, અર્હત તત્ત્વની અનુમોદના થઈ જાય છે.

કોઈપણ આત્માના ગુણ જોઈ હર્ષ પામવો. (પત્રાંક ૫૭)

અંશ માત્ર પણ કોઈનો ગુણ નીરખીને રોમાંચ ઉલ્લસવાં. (પત્રાંક ૬૨)

પ્રમોદ એટલે ગુણજ્ઞ જીવ પ્રત્યે ઉલ્લાસ પરિણામ. (પત્રાંક ૮૬)

પ્રમોદ ભાવનાના અભાવે એક મુમુક્ષુ બીજા મુમુક્ષુને સાંખી શકતો નથી. ગુણિયલના ગુણ દેખી - સાંખીની હૈયું નાચી ઉઠવાને બદલે, પ્રમોદ કે આનંદ આવવાને બદલે અજંપો ઘેરી વળે છે, દેખ બુદ્ધિ થાય છે, ઈર્ઝા ભભૂકે છે ત્યાં તે મુમુક્ષુ શાનો ?

ગુણીના ગુણમાં અનુરક્ત થાઓ એ મહાવાક્યની શીખ આપી છે કૃપાળુદેવે.

(શિક્ષાપાઠ ૧૦૧:૧૦)

પ્રમોદ ભાવના તો ધર્મધ્યાન માટે રસાયણ (औષધ) રૂપ છે.

(યોગશાસ્ક પ્રકાશ : ૪ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી)

અપાસ્તાશેષદોષાણાં, વસ્તુ તત્ત્વાવલોકિનામ् ।

ગુણેષુ પક્ષપાતો યઃ સ પ્રમોદઃ પ્રકીર્તિઃ ॥

અધ્યાત્મ કલ્પદુમ અધિકાર ૧ : શ્લોક ૧૪ : શ્રી મુનિસુંદર સૂરિજી

અર્થાત् જેમણે સર્વ દોષો દૂર કર્યા છે, વસ્તુ તત્ત્વને જોઈ રહ્યા છે, તેમના ગુણ પર પક્ષપાત તે પ્રમોદ ભાવના.

પ્રમોદ જાગે ન ગુણીજનોમાં, મૈત્રી ન જામે જગજંતુઓમાં.

‘પાપનું પ્રાયશ્ચિત’ : શ્રી સંતબાલજી

ટૂકમાં, જિન ચરણની ઉપાસના અતિશય ભક્તિ, આત્મજ્ઞાની મુનિ કે ગુરુની સંનિધિ, સંયમનો સ્લીકાર, અતિશય પ્રમોદ ભાવ વડે થતાં, આત્મા બહિરૂખ હતો તે અંતરૂખ બને છે. શ્રી સદ્ગુરુદેવની કૃપાથી આંખ ખુલી જાય છે, દિવ્યનેત્ર સાંપે છે અને જેને દર્શનના ચારે અનુયોગ - પ્રથાનુયોગ, કરણાનુયોગ, ચરણાનુયોગ અને દ્રવ્યાનુયોગનાં શાસ્ત્રોમાં ગુણિત સિદ્ધાંતનું રહસ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

મુદ્રિતા (ભાવના)ના મોદશાલી, પરમ પ્રમોદ વડે પ્રમુદિત પરમાત્માને નમસ્કાર.

પ્રવચન સમુદ્ર બિંદુમાં, ઊલટી આવે એમ;

પૂર્વ ચૌદની લબ્ધિનું, ઉદાહરણ પણ તેમ. (૭)

શ્રી મહાવીર પ્રભુ અને શ્રી ગौતમ પ્રભુ વચ્ચેની ગુરુગમની વાત. ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર સ્વામીને સચિન્ય પૂછ્યું, ભંતે ! કિ તત્ ? હે ભગવંત, તત્ત્વ શું છે ? શ્રી મહાવીર સ્વામીએ પ્રકાશ્યું, ઉપનેને વા વિગમેને વા ધુવેવિ વા । વસ્તુ ઉત્પત્ત થાય છે, નાશ પામે છે અને સ્થિર રહે છે. ઉત્પાદવ્યધોવ્યયુક્ત સત્ । તત્નો જવાબ સત્ત છે ! ઉપરોક્ત ત્રિપદી આપી એટલે કે, કેવળ ત્રણ માતૃકા પદ રૂપ અર્થ કહ્યા, પણ બારે અંગ (દ્વાદશાંગી) કહ્યાં નથી. ત્રણ માતૃકા પદ શબ્દરૂપ થતાં દ્વાદશાંગીની અપેક્ષાએ સંક્ષિપ્ત હોવાથી અર્થ કહેવાય છે અને ગણધરોની અપેક્ષાએ એ જ માતૃકાપદ શબ્દરૂપ હોવાથી સૂત્ર કહેવાય છે.

પ્રવચન સમુદ્રથે કે, જેમાં નિશ્ચય અને વ્યવહારનાં કથન કે જ્ઞાન અને કિયા નયની કથા રૂપી ઉછળતા તરંગો છે, એ તરંગોના મહા અવાજથી દુર્નિયવાદી કે એકાંતવાદી રૂપી કાચબા દુઃખી થાય છે, એમાં કુપ્શ રૂપી પર્વતો તૂટી જાય છે, વિવિધ નયોનાં પ્રમાણથી અર્થનિશ્ચયકારિણી રૂપી નદીઓના પ્રદેશનું સૌભાગ્ય છે, સ્યાદ્વાદ રૂપી મર્યાદા (ચારે તટ) છે તે. સમુદ્રમંથનના અંતે ૧૪ રત્નોની પ્રાપ્તિ થઈ તેમ પ્રવચન સમુદ્રના મંથનના અંતે ૧૪ પૂર્વની ઉપલબ્ધ થઈ. ૧૪ પૂર્વના સારાંશ રૂપે ‘સહજાત્મસ્વરૂપ પરમ ગુરુ’ મંત્ર મળ્યો, હવે મંત્રાઈ જવાનું છે ! પ્રાપ્તિ શ્રી સદ્ગુરુ વડે, જિન દર્શન અનુયોગ.’

શ્રુતનો સાગર કે પ્રવચનનો સમુદ્ર તો આપણાથી કેમ તરાય ? કેમ પીવાય ? મહાવીર સ્વામી તરફથી ત્રિપદી મળતાં જ મહાપ્રજ્ઞાવંત ગણધર ભગવંત ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન પ્રગટાવી શક્યા. ત્રિપદી લબ્ધિવાક્ય બની ચૂકી. એ બાર-બાર અંગની જનની છે. ચૌદ પૂર્વ તો બારમા દંદિવાદ અંગનો અમુક ભાગ છે. ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાનની ગાગરમાં સમસ્ત શ્રુતનો સાગર સમાવી દીધો.

શ્રીમાન્ ગણધરોએ તો એમ દર્શિત કર્યું છે કે, એ વચ્ચો (ત્રિપદી) ગુરુમુખથી શ્રવણ કરતાં આગળના ભાવિક શિષ્યોને દ્વાદશાંગીનું આશયભરિત જ્ઞાન થયું હતું. (શિક્ષાપાઠ ૮૭)

સાગરનાં જળમાંથી એક બિંદુ માત્ર ચાખી જોતાં સારાએ સમુદ્રનાં જળનો સ્વાદ પામી જવાય છે તેમ જ્ઞાનીનો એક શબ્દ સમજાતાં કે એક વાક્યનો પરમાર્થ પરિણામતાં જીન પ્રવચન સમુદ્ર પીવાઈ જાય છે, ભવસાગર તરાઈ જાય છે.

એક બુંદ જલથી એ પ્રગટ્યા, શુતસાગર વિસ્તારા;
ધન્ય જિનોને ઉલટ ઉદ્ઘિંદું, એક બુંદમે ડારા.

શ્રી ચિદાનંદજી મહારાજ

શાલક્ષાનથી નિવેડો નથી, અનુભવજ્ઞાનથી નિવેડો છે. (પત્રાંક ૨૭૦)

સત્શુતનો અપાર મહિમા હોવા છતાં શાસ્ત્રો વાંચી ગયે પાર આવે એમ નથી. શાસ્ત્રોનું ધોલન કરી ગયેલા આત્માનુભવી જ્ઞાની સદ્ગુરુ ભગવંતનું અવલંબન જ શાસ્ત્ર સમુદ્રનો પાર પામવા અનુપમ આધાર છે.

ગમ પડ્યા વિના આગમ અનર્થકારક થઈ પડે છે. (પત્રાંક ૧૨૮)

કેળ-થે પડ અંદર પડ જે, ચમત્કૃતિ રૂપ ભાસે,
સત્શુતના અર્થો પણ તેવા, નિર્ભળ જ્ઞાન મકાશે. અહોહો ! પરમ શુત ઉપકાર !
સત્પુરુષનાં વાક્યે વાક્યે અનંત આગમ વ્યાપે,
માત્ર મંત્ર રૂપ શબ્દ ઘણાનાં ભવદુઃખ સર્વ કાપે. અહોહો ! પરમ શુત ઉપકાર !

ભવિને શુત પરમ આધાર
પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૭ : પ.પુ.બ્રહ્મચારીજી

ટૂકમાં બિંદુમાં સિંધુ અને ગાગરમાં સાગર ઉલટી-ઉપસી-ઉલસી આવે છે તેમ આ કાળમાં આપજાં કલ્યાણ કાજે કીધેલ-દીધેલ ‘સહજાતમસ્વરૂપ પરમ ગુરુ’ મંત્રનાં સ્મરણમાં સર્વસ્વ સમાય છે, ચૌદ પૂર્વનો સારાંથી સાર. શાસ્ત્રોના સમુદ્રમાં અવગાહન કરીને, ઉલેચીને ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજ્યજી મહારાજે કહી જ દીંધું કે, આટલાં અવગાહન બાદ ભક્તિ એ ભાગવતી બીજ છે. પ.૩.૫.પુ.પ્રભુશ્રીજીએ પણ ભક્તિનો અપરંપાર મહિમા ગાયો છે, મંત્રમાહાત્મ્ય શિરસાવંદ્ય રાખ્યું છે, આજ્ઞા અંગીકૃત કરી છે અને એ જ રીતિ પ.પુ.બ્રહ્મચારીજીની છે. ગૌતમ ગણધર જેવી ગુરુભક્તિ આ બન્ને સત્પુરુષોમાં ઝાકે છે.

એક ૨૪કણ મેરુને જન્મ આપી શકે છે,
એક જલકણ સમુદ્રનું ઉદ્ગમસ્થાન બની શકે છે,
એક અન્ધકણ પુષ્કળ ધાન્યને પેદા કરી શકે છે,
એક શીતકણ હિમાલયને પ્રગટ કરી શકે છે,
તેમ પરમ કૃપાળુટેવ પ્રણીત વચનામૃતનો એક જ શબ્દ, એક જ મંત્ર કે એક જ વચન ત્રિવિધ તાપ મિટાવી શકે છે, ભવસમુદ્ર તરાવી શકે છે, કારણ કે, પ્રવચન છે !

વિષય વિકાર સહિત જે, રહ્યા મતિના યોગ;
પરિણામની વિષમતા, તેને યોગ અયોગ. (૮)

મતિ-શુત જ્ઞાનની શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ થતી જતી હોય તેવા બુદ્ધિવંત જીવોને જે વિષય વિકાર પ્રત્યે આસક્તિ છે. અગર તો ધટી નથી તો તેમની પ્રજ્ઞા તત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરાવવા માટે સફળ થતી નથી. કારણ

કે, અનિત્ય પદાર્થો અને અશુદ્ધ વિષયોમાં વિષમ પરિણામ થયા જ કરે છે, ઈષ-અનિષ રીતે બુદ્ધિ વત્યા કરે છે. તે પરિણામ સમ થયે, શાંત થયે, રાગદ્વેષ રહિત થયે જ તત્ત્વ પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે વિષયાસકત જીવોને ભતી-પ્રજ્ઞા કે શુતક્ષાનની પ્રાપ્તિ થઈ હોય, વિદ્વત્તા કેળવી હોય, તો પણ તેને તે આત્મપ્રાપ્તિ માટે કાર્યકારી નહીં થતી હોવાથી મળેલો યોગ અયોગ થઈ જાય છે, ન મળ્યા બરાબર થાય છે, નિષ્ફળ જાય છે, નકામો જાય છે.

વિષ+ય =વિષય. વિષ એટલે ઝેર. યા એટલે જવું. ઝેર પ્રત્યે લઈ જાય તે વિષય. પાંચ ઈન્દ્રિયના રૂપ વિષયો તથા ૨૪૦ (૨૫૨) વિકારો છે. દિગ્ભર આભાયના શાસ્ત્રોમાં, ઈન્દ્રિયના વિષયો ર૭ કહ્યા છે. શ્રી કાર્તિકેય સ્વામી તો ૨૮મું મન પણ ગણો છે (ઇન્દ્રિયના વિષયો વતા અનીન્દ્રિય એવું મન). એક એક ઈન્દ્રિયનો વિષય જીવને કેટલું રજાવે છે તે આપણે તિર્યંચ જીતિનાં દણાંતથી શ્રી શિ.રા.મિશ્રા રચિત કાવ્યમાં વિચારીએ તો,

હરિગીત

સ્પર્શન્દ્રિય

લેવા કરિના દાંત વનમાં, વાંસ તૃણ ખાડે ધરે,
ખોટી બનાવી હાથણી, લોકો ઉભી સામે ધરે;
હાથી મરે ખાડે પડી, જ્યાં સ્પર્શવાને જાય છે,
માટે વિચારો માનવી કે, વિષયથી શું થાય છે ?

રસેન્દ્રિય

દરિયે જઈને માછીમારો, કાંટે લગાડી ભક્ષ કંઈ,
નાખે પછી જળમાં બિચારું, જાણતું છળકપટ નહીં;
ખાવા જતાં રસથી મરે કાંટા મુખે ધોંચાય છે,
માટે વિચારો માનવી કે, વિષયથી શું થાય છે ?

ધ્રાષ્ટેન્દ્રિય

લોભાઈ મધુકર ગંધ ગ્રહવા, કમળ પર બેસી રહે,
સાંજે બીડાયે પદ્ધમ તો યે, એ નીકળવા ન ચહે;
આવી કરિ ખાયે કમળ ત્યાં, મધુકર અરે ભક્ષાય છે,
માટે વિચારો માનવી કે, વિષયથી શું થાય છે ?

શ્રોત્રેન્દ્રિય

વનમાં શિકારી જાય છે ને મધુર ગીતો ગાય છે,
જાયે હરણ પાસે સુણીને, શબ્દમાં લોભાય છે;
મારે શિકારી બાણ તાણી, રંક હરણ હજાય છે,
માટે વિચારો માનવી કે, વિષયથી શું થાય છે ?

શ્રી ચિદાનંદજી મહારાજ પણ કહે છે કે,

એક એક આસકત જીવ એમ, નાના વિષ દુઃખ પાવે રે;
વિષય વાસના ત્યાગો ચેતન, સાચે મારગ લાગો રે.
પંચ પ્રબલ વર્તે નિત્ય જાહું, તાહું કહા જયું કહીએ રે;
ચિદાનંદ એ વચન સુણીને, નિજ સ્વભાવમાં રહીએ રે.

વિષયો રૂપી વિષ અતિ દાસુણ છે કે જેના વડે આત્મા વિભાવ ભાવ રૂપી પરભાવ પામતો જન્મોજન્મ જ્ઞાનચેતનાને જ્ઞાણતો નથી. અર્થાત્ જ્ઞાનચેતનાના સઞ્ચલનપણાને પામતો નથી.

જહા ખરો ચંદણભારવહો, ભારસ્સ ભાગી ન હુ ચંદણસ્સ ।

એવ ખુ નાળી ચરણેણ હીણો, નાણસ્સ ભાગી ન હુ સુગર્હીએ ॥

ઉપદેશમાળા : શ્રી ધર્મદાસ ગણી

જેવી રીતે સુખડ-ચંદનનો ભાર વહન કરનારો ગધેડો ભારનો ભાગીછે, ચંદનનો નથી, તેવી જ રીતે વર્તન વગરનાં જ્ઞાનને જ્ઞાનનારો જ્ઞાનનો ભાગીછે, સુગતિનો નથી. ગર્દભ સાકરનો બોજો ઉપાડે તેથી તેને કંઈ મીઠાશ આવતી નથી તેવી જ રીતે આચરણ વગરનું જ્ઞાન, બુદ્ધિ, મતિ માત્ર બોજો જ છે.

ટૂકમાં,

વિષય પ્રતિભાસ જ્ઞાનથી વિષમ પરિણતિ હોય છે,

તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાનથી સમ પરિણતિ હોય છે.

હવેની ત્રણ કરીઓમાં (ગાથા નં. ૮, ૧૦, ૧૧) પાત્રતા કેળવવાનો સંદેશ આપે છે.

મંદ વિષય ને સરળતા, સહ આજા સુવિચાર;

કરુણા કોમળતાદિ ગુણ, પ્રથમ ભૂમિકા ધાર. (૮)

જેની વિષયાભિલાષા મોળી પરી છે, વિષયાસક્રિત મંદ થતી ચાલી છે, મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ સરળ, નિષ્પત્ત, નિખાલસ, માયારહિત, અવંચક થઈ છે, જે જ્ઞાનીની આજ્ઞામાં એકતાન થઈ સુવિચારણાની ભૂમિકાએ પહોંચ્યો છે, દયા-શાન્તિ-સમતા-ક્ષમા-સત્ય-ત્યાગ-વૈરાગ્ય વગરે ગુણોથી આત્માનાં પરિણામમાં કોમળતા આવી છે તેવા અલ્યારંભી જીવો માર્ગપ્રાપ્તિની પ્રથમ ભૂમિકામાં આવ્યા ગણાય.

પંડિત પ્રવર શ્રી બનારસીદાજીની ભાષામાં, આવા જીવોને સુંધા કહીએ. જે ગુરુવચન પ્રેમપૂર્વક સાંભળે છે, ભદ્રપરિણામી છે, હૃદયમાં દુષ્ટતા નથી, મંદક્ષાયી છે પણ આત્મસ્વરૂપને ઓળખતા નથી તે છે સુંધા જીવ, આપણી ભાષામાં સીધા કહીએ તો ચાલે.

વિશાળ બુદ્ધિ, મધ્યસ્થતા, સરળતા અને જિતેન્દ્રિયપણું, આટલા ગુણો જે આત્મામાં હોય, તે તત્ત્વ પામવાનું ઉત્તમ પાત્ર છે. (પત્રાંક ૪૦)

સરળતા બહુ મોટો ગુણ છે. આજે સરળતા અને નિખાલસતા નહિવત્ત દેખાય છે. કૃપાળુદેવના શબ્દોમાં, નિષ્પત્તપણું હાનિને પામ્યું છે. (પત્રાંક ૧૬૩)

જ્ઞાનીપુરુષની આજા ભવમાં જવાને આડા પ્રતિબધં જેવી છે. અપૂર્વ પુરુષના આરાધનથી અપૂર્વ વિચાર, અપૂર્વ જ્ઞાન થાય છે. (પત્રાંક ૫૧૧)

જ્યાં પ્રગટે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે નિજજ્ઞાન;

જે જ્ઞાને ક્ષય મોહ થઈ, પામે પદ નિવર્ણા

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૪૧

વિચારવૃત્તિ સાથે ત્યાગવૃત્તિ ઉત્પત્ત કરવી તે જ વિચાર સફળ છે. (પત્રાંક ૭૪૮)

શુક્લ અંત:કરણ વિના મારાં કથનને કોણ દાદ આપશો ? (પત્રાંક ૨૧-૪૭) શુક્લ અંત:કરણ કહીને આપણી પાસે માયા-કપ્ત રહિત સરળતા, વિષય-ક્ષય રહિત નિર્મળતા, આજા-સદ્ગુણિતા

થઈ શકે તેવી પવિત્રતા અને સ્વચ્છ પાટી (જેથી લખાય) તથા વાળ્યા વળાય તેવી કોમળતા હોવાની પૂર્વશરતો મૂકી દીધી છે. આટલું હશે તો તેમનાં કથનને અને વચ્ચને અવશ્ય દાદ આપી શકીશું.

રોક્યા શબ્દાદિક વિષય, સંયમ સાધન રાગ;
જગત ઈષ્ટ નહિ આત્મથી, મધ્ય પાત્ર મહાભાગ્ય. (૧૦)

જે મુમુક્ષુજનો સ્પર્શ, રસ, શબ્દ વગેરે ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાંથી આસક્તિ ટાળી, વિષયો પ્રત્યે તુચ્છ ભાવ લાવી, વૃત્તિને રોકીને ઈન્દ્રિયસંયમ સાધે છે તથા પરમાર્થસંયમનાં સાધનો - સત્તસંગ, સદ્ગ્લોધ, સત્ત્યુત પ્રત્યે રૂચિવાન થાય છે અને 'આત્માથી સો હીન' ગણે છે, આત્માને જ અગ્રેસર રાખતાં જગત-સંસારના સંગ-પ્રસંગ પ્રત્યે ઉપેક્ષાવાંત થાય છે તેવા આત્માર્થી મહાભાગ્યવાન મોક્ષાર્થીઓ મધ્યમ પાત્ર કહેવાય છે.

પંડિતવર શ્રી બનારસદાસજી આવા જીવોને ચુંધા જીવ કહે છે. જે જીવો સાત વ્યસન ને સાત અભક્ષયના ત્યાગીછે, કૃપાળુદેવની આજ્ઞા શિરોમાન્ય કરે છે, સંસારથી વિરક્ત થઈને આત્મ-અનુભવનો રસ લે છે, શ્રી સદ્ગુરુદેવ કૃપાળુદેવનાં વચ્ચન બાળકની જેમ દૂધની પેઠ ચૂસે છે તે છે ચુંધા જીવ.

'શ્રી કાત્તિક્યાનુપ્રેક્ષા'માં લોકાનુપ્રેક્ષામાં ગાથા ૧૮૫-૮૬-૮૭માં, જ્ઘન્ય-મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ અંતરાત્માનું વર્ણન કર્યું છે. 'સો જ્ઞાનીનો એક મત' જ હોય !

ટૂકમાં,

અનુષ્ટુપ

ગણે ના જો કશું મારું, તો તૈલોક્ય ધડી જ તું;
યોગીને યોગ્ય જાણી તે, રહસ્ય પરમાત્માનું.

નહિ તૃષ્ણા જીવ્યા તણી, મરણ યોગ નહીં ક્ષોભ;
મહાપાત્ર તે માર્ગના, પરમ યોગ જિતલોભ. (૧૧)

જીવ્યા સુધી જે તૃષ્ણા ન રાખે તે મરણ વખતે શા માટે રાખે ? જિંદગીમાં કેટલાંક શુલ્ષ કામ કરવાં બાકી રહી ગયાં તેવો કર્તવ્યભાવ પણ હોતો નથી. પૌદ્રગલિક ઉપભોગની તૃષ્ણા તો રહેતી જ નથી. લક્ષ્મીસંચય કે શાસ્કસંચય વાપર્યા-વાંચ્યા વિનાનો પરી રહેશે એવો વિકલ્પ પણ ઊઠતો નથી. પરપદાર્થ પ્રત્યે મૂર્ખાનો અભાવ વર્તે છે. લોભ કષાયના કણીયા/કિંદું કેટલું યે બાકી રહેતું નથી તેથી તો જિતલોભ કહ્યા છે.

લોકો પ્રાણના નાશને મરણ કહે છે. પણ આત્માનો પ્રાણ તો જ્ઞાન છે. એ જ્ઞાન શાશ્વત હોવાથી કદી નાશ પામતું નથી, માટે મરણ જેવું કશું નથી તો પછી જ્ઞાનીને મરણનો ભય કર્યાંથી હોય ? શાથી હોય ? જ્ઞાની મહાત્મા તો સ્વયં નિઃશંક થઈને નિરંતર સ્વાભાવિક જ્ઞાનને જ અનુભવે છે.

નિન્દનું નીતિનિપુણા યદિ વા સ્તુવન્તુ
લક્ષ્મી સમાવિશતુ ગચ્છતુ વા યથેષ્ટમ् ।
અદ્વૈત મરણમસ્તુ યુગાન્તરે વા
ન્યાયાત્પથઃ પ્રવિચલન્તિ પદં ન ધીરાઃ ॥

નીતિશતક શલોક ૮૩ : શ્રી ભર્તૃહરિજી

અર્થાત્ નીતિનિપુણો નિંદા કરે કે સ્તુતિ કરે, લક્ષ્મી આવે કે જાય, હમજાં જ મરણ થાય કે યુગો પછી આવે પરંતુ, ધીર પુરુષો ન્યાયના માર્ગથી (પોતાની ચાલથી, શૈલીથી કે પદથી) વિચલિત થતા નથી.

ટુકમાં, મૃત્યુના સમયે કોલ નથી, કુભ્ય સ્થિતિ નથી પણ
મૃત્યુને મિત્ર ગડે છે, મહોત્સવ માનીને માણવા તત્પર છે, સમાધિમરણને સમાધિભાવે ભેટવા તૈયાર છે તેવા
મહાભાગ્યશાળી જીવો ઉત્કૃષ્ટ પાત્ર ગણવા યોગ્ય છે. આવા પરમ યોગીજનો સ્વલ્પ સમયમાં સયોગીપદ તજ અયોગી
થઈ સિદ્ધપદને પામી લોકાંગે બિરાજવાના છે. ધન્ય છે એવી પરમ સમાધિ દાખવનારા પરમ યોગીને !

દુર્ગા દુર્ગા દુર્ગા

દર્શનમોહ વ્યતીત થઈ ઊપજ્યો બોધ જે,
દેહ લિત્ર કેવલ ચૈતન્યનું શાન જો;
તેથી પ્રક્ષીણ ચારિત્ર મોહ વિલોકિયે,
વર્તે ઓચું શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન જો.

પરમ કૃપાળુદેવ

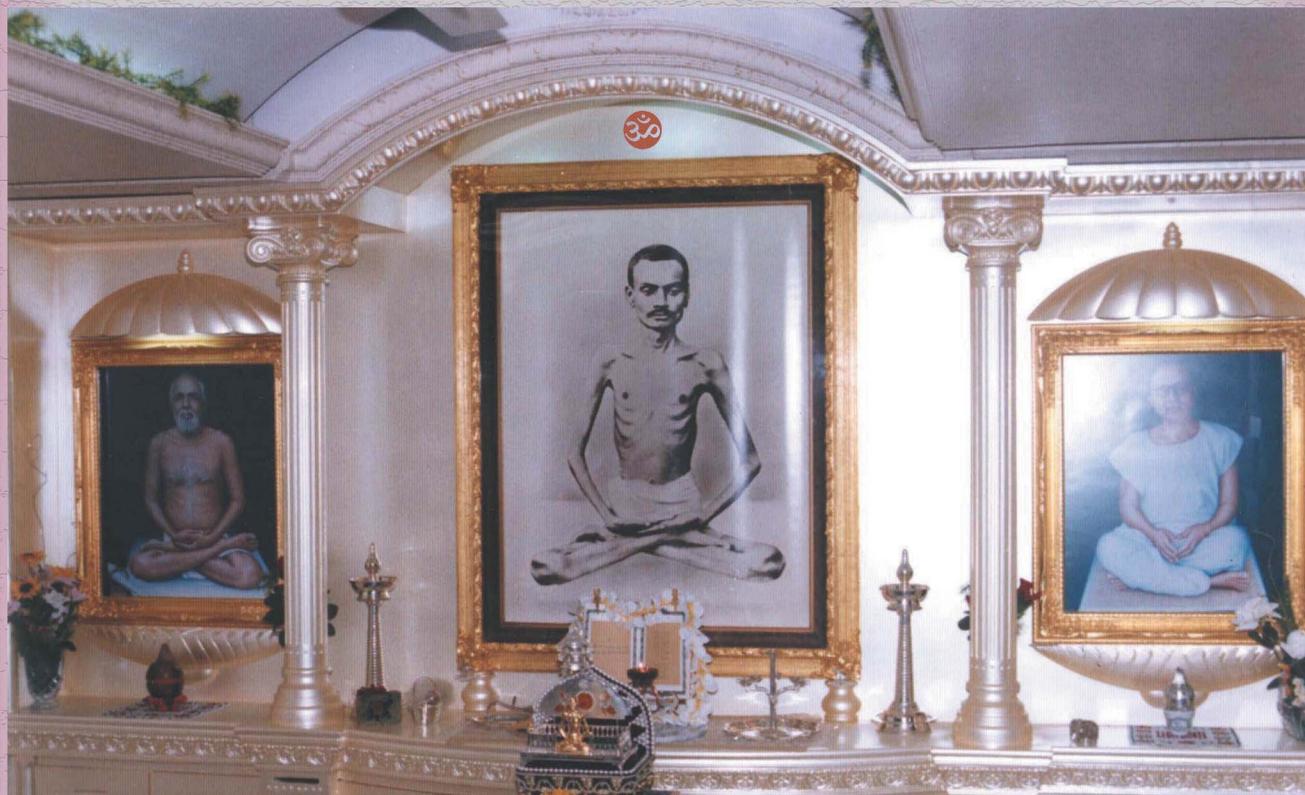
દુર્ગા દુર્ગા દુર્ગા

દુર્ગા દુર્ગા દુર્ગા

સંયમના હેતુથી યોગ પ્રવર્તના,
સ્વરૂપ લક્ષે જિન આશા આધીન જો;
તે પણ કણ કણ ઘટતી જાતી સ્થિતિમાં,
અંતે થાયે નિજરવરૂપમાં લીન જો.

પરમ કૃપાળુદેવ

દુર્ગા દુર્ગા દુર્ગા

ॐ

પત્રાંક : ૯૫૪-૨

વિભાવ તજી શ્રી રાજચંદ્રજી, સ્વભાવમજન થયા છે,
તે માટે પ્રણમું ચરણો હું, સૌને ગમી ગયા છે;
તે પદ પ્રાપ્તિ જે જન ઈચ્છે, તે તો તેને ભજશો,
થઈ લયતીન પરાલ્પણીમાં, સર્વ વિભાવો તજશો.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૮૨ : પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજી

૨. આવ્યે બહુ સમદેશમાં, છાયા જાય સમાઈ;
આવ્યે તેમ સ્વભાવમાં, મનસ્વરૂપ પણ જાઈ. (૧)

સૂર્ય મધ્યમાં તપતો હોય તે મધ્યાળ્કડાળ. માથા પર સૂર્ય સીધી લીટીએ જોંચે તપતો હોય
ત્યારે પૃથ્વી, માથું અને પગ એક સમ દિશામાં, સમ દેશમાં આવે છે અને છાયા (શરીરનો પડછાયો) પગમાં પેસી જાય
છે. સિદ્ધાંત એ છે કે, પ્રકાશનું કેન્દ્ર અને પદાર્થ એક જ દિશામાં, એક જ સમાન લીટીમાં આવતાં, પદાર્થની છાયા
પદાર્થમાં જ સમાઈ જાય છે. હવે જ્યારે સૂર્ય સવારે કે સાંજે મધ્યમાં નથી હોતો ત્યારે છાયા નાની-મોટી ઈત્યાદિ રીતે
સંકોચ-વિસ્તાર પામે છે તેમ મન પણ રાગ-દેખ, ઈષ-અનિષ આદિ વિષમ ભાવમાં પરિણમવાનું કામ કર્યા કરે છે,
નાની-મોટી છાયા થયા કરે છે.

જો આત્મા, પરમાત્મા અને સદ્ગુરુની કૃપાની એકતા અથવા સમ્યક દર્શન-જ્ઞાન
ચારિત્રની એકતા રૂપ સમભાવ-સ્વભાવમાં સ્થિરતા રૂપ સમપ્રદેશમાં આવે તો તે મનસ્વરૂપ લય પામી આત્મામાં જ
સમાઈ જાય, મનનું સ્વરૂપ જે સંકલ્પ-વિકલ્પનું કામ તે દૂર થઈ જાય છે, સંકલ્પ-વિકલ્પની છાયા ટળી જાય છે.

સોઽયં સમરસી ભાવસ્તદેકીકરણં સ્મૃતં ।
એતદેવ સમાધિઃ સ્યાલ્લોકદ્વયફલપ્રદઃ ॥

તત્ત્વાનુશાસન શ્લોક ૧૩૭ : શ્રી નાગસેન સ્વામી

અર્થાત્ તે ધ્યાતાનું ધ્યેય રૂપ થઈ જાવું તે જ સમરસી ભાવ છે, તેને એકીકરણ કરે છે.
તે જ બને લોકમાં ઉત્તમ ફળ દેનારી સમાધિ કહેવાય છે.

નિરસ્તવિષયાસંગં સંનિરુદ્ધં મનો હૃદિ ।
યદા યાત્યુન્મનીભાવં તદા તત્પરમં પદમ् ॥

બ્રહ્મબિંદુ ઉપનિષદ શ્લોક ૪

એટલે કે, વિષયોની આસક્તિ છૂટી જતાં મન જ્યારે હૃદયમાં આત્મામાં ટકેલું રહે છે
ત્યારે મનનું મનપણું નીકળી જાય છે અથવા તો મનસાતીત અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે એટલે ચિત્ત ઉન્મનીભાવને પામે છે
ત્યારે તે પરમ પદને પામે છે.

કદલીવચ્ચાવિદ્યા, લોલેન્દ્રિય-પત્રલા મનઃકન્દ્ર ।

અમનસ્કફળ દૃષ્ટિ, નશ્યતિ સર્વપ્રકારેણ ॥

યોગશાસ્ક પ્રકાશ ૧૨, શ્લોક ૪૦ : શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી

અર્થાત્ ચયળ ઈન્દ્રિયો રૂપી પાંડાવાળી, મન રૂપ કંદુવાળી, અવિદ્યારૂપ કેળ અમનસ્ક ફળ દેખવાથી સર્વ પ્રકારે નાશ પામે છે. કેળને એક વખત ફળ આવ્યા પછી તેનો નાશ થાય છે. તેને બીજી વખત ફળ લાગતાં નથી. તેમ અમનસ્ક ફળ દેખ્યા પછી બીજાં કર્મ લાગતાં નથી. આમ અમનસ્ક ભાવ કે ઉન્મની ભાવ મનના જ્યમાં મોદું કારણ છે.

નિજ સ્વરૂપ જે કિરિયા સાધે, તેણ અધ્યાત્મ લહિયે રે,

જે કિરિયા કરી ચઉગતિ સાધે, તે ન અધ્યાત્મ કહિયે રે.

શ્રી શ્રેયાંસ જિન સત્વન : શ્રી આનંદધનજી મહારાજ

એટલે કે, જે કિયા (કંઈ) કરવાથી નિજ સ્વરૂપ સાધી શકાય તે અધ્યાત્મ છે.

જે કિયા કરવાથી ચારે ગતિમાં જવું પડે તે અધ્યાત્મ નથી.

સ્વભાવોઽધ્યાત્મ ઉચ્ચતે । (શ્રી ભગવદ્ ગીતા અ. ૮, શ્લોક ૩)

સ્વભાવ જ અધ્યાત્મ કહેવાય છે. અધ્યાત્મ એટલે આત્મજ્ઞાન, બ્રહ્મજ્ઞાન અર્થ કરતાં, સ્વભાવ એટલે જ આત્મજ્ઞાન ગણાય.

તો, વાત સમજવાની છે પોતાના સ્વભાવની. આવો, આપણો જ આત્મસ્વભાવ સમજવાનો યત્ન કરીએ. સ્વભાવ એટલે શું? સીધી સાદી રીતે તો, પ્રકૃતિ, તાસીર, આદત, ટેવ, કુદરતી રીતે મળેલો ગુણ, લક્ષણ.

સ્વ+ભાવ. સ્વનું ભવન અર્થાત્ હોવું-થવું તે. શ્રી કુંદુંદાચાર્ય દેવ વિરચિત શ્રી સમયસારજીની ગાથા ૭૧ સાક્ષી પૂરે છે.

શ્રી કાર્તિકેય સ્વામી ‘કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા’માં પ્રકાશે છે, વસ્તુનો સ્વ-ભાવ તે ધર્મ. એટલે કે વસ્તુનો ધર્મ તે તેનો સ્વભાવ.

‘તત્ત્વાર્થ સૂત્ર’ની રાજવાર્તિક ટીકામાં શ્રી અકલંક દેવે મૂક્યું છે, સ્વ =પોતાના અસાધારણ ધર્મ. ભાવ =(દ્વારા) થવું તે.

‘કષાય પ્રાભૂત’માં શ્રી યતિ વૃષભાચાર્ય દર્શાવ્યું છે, અંતરંગ કારણ તે સ્વભાવ.

ષટ્ઠ ખંડાગમ ધવલાજી ટીકામાં આચાર્ય ભગવંતે સમજાવ્યું છે, આભ્યંતર ભાવ તે સ્વભાવ. અર્થાત્, વસ્તુસ્થિતિનો ભીતરી ગુણ જે બાબુ પરિસ્થિતિ પર અવલંબિત નથી.

‘પ્રવચનસાર’માં, શ્રીમદ્ કુંદુંદાચાર્યજીએ કહ્યું છે, દ્રવ્યની ઉત્પાદ-વ્યાપ્તિ-ધ્રુવતાની એકતા સ્વરૂપ પરિણામ તે સ્વભાવ. ગુણ-પર્યાયની આત્મા જ સ્વભાવ છે. સ્વભાવ અનપેક્ષ છે, નિરપેક્ષ છે, તેથી અનાદિ અનંત છે.

‘ન્યાય વિનિશ્ચય ટીકા’ કહે છે, સ્વભાવ પરની અપેક્ષા રાખે નહીં, એટલે તો એ સ્વ-ભાવ છે. ધવલા ટીકામાં, સ્વભાવમાં તર્કનો ગ્રવેશ નથી.

સ્વભાવના મુખ્ય બે ભેદ, સામાન્ય અને વિશેષ.

સામાન્ય સ્વભાવ : અસ્તિત્વ, નાસ્તિત્વ, નિત્ય, અનિત્ય, એક, અનેક, ભેદ, અભેદ, ભવ્ય, અભવ્ય.

વિશેષ સ્વભાવ : ચેતન, અચેતન, મૂર્ત, અમૂર્ત, એકમદેશી, બહુમદેશી, શુદ્ધ, અશુદ્ધ, વિભાવ અને ઉપચરિત. આ દસ છે તે.

સ્વભાવની આટલી બધી મહત્તમા ? હોય જ ને ! સ્વ-ભાવ છે. સ્વભાવ નથી તો કંઈ નથી.

શ્રી કુંદુંડસ્વામીએ તો ઉદ્ય-ઉપશમ-કાયોપશમ-ક્ષાયિક, આ જ ભાવોને પણ પરદવ્ય ને પરસ્વભાવ કહી દીધા છે. કેમ કે, તે પર્યાય છે અને પર્યાયમાંથી નિર્મળ પર્યાય પ્રગટતી નથી. માટે એક દ્વય સામાન્ય સ્વભાવ જ ઉપાદેય છે. (શ્રી નિયમસાર, ગાથા ૫૦)

સંગીતની રીતથી વાત કરું તો, સા..રે..ગ..મ..પ..ધ..ની..સા. સારેગમ યાને સારે ગમ,

સારેગમ, એટલે કે, સારી યે સૃષ્ટિના ગમ-દુઃખ;

પ એટલે, જે પદમાં;

ધ એટલે, ધારે-ધારણ કરે;

ની એટલે નહીં

સા એટલે તે વિદ્યા, તે પદવી, તે શૈલી, તે પ્રકૃતિ.

આખી આલમનું અંશ માત્ર દુઃખ જે પદમાં નથી તે સહજ શુદ્ધ સ્વભાવ,
‘મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદ’

બૃહદારાયક ઉપનિષદમાં, જનક રાજા અને યાજ્ઞવળ્ય ઋષિ વચ્ચેના સંવાદનું સ્મરણ કરીએ. યાજ્ઞવળ્ય ઋષિ જનક રાજાને ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. પોતાના ગુરુજી હોવાથી જનક રાજે ભાવપૂર્વક સત્કાર કર્યો.

જનક રાજા : હે ગુરુદેવ ! અનેક પ્રયત્નો પછી પણ મને મનની શાંતિ નથી.

યાજ્ઞવળ્ય : એ તો ઠીક, પણ મને મ્રથમ ગુરુદક્ષિણા તો આપો.

જનક : છુ, જરૂર આપું. આ સુવર્ણમુક્રાઓ, વખાલંકારો વગેરે સ્વીકારો.

યાજ્ઞવળ્ય : આ બધી તો પારકી ચીજો છે. પ્રજા પાસેથી મેળવેલી છે. એનાં દાનનો તમને કોઈ અધિકાર નથી.

જનક : તો હું મારાં રાજપાટ આપનાં ચરણોમાં સમર્પણ કરું છું.

યાજ્ઞવળ્ય : આ રાજપાટ તમે પોતે ઉપાર્જલી ભિલકત ન કહેવાય. એ તો પૂર્વજો પાસેથી મળેલી સંપત્તિ છે.

જનક : હે ગુરુવર્ય ! સ્લી-પુત્રાદિ પર મારો પોતાનો અધિકાર છે, તો આપ સ્વીકારો.

યાજ્ઞવળ્ય : એ બધાં પર અધિકાર છે એ મોરી ભ્રમણા છે. એ બધા તમારી આજ્ઞા ન માને, તો બળથી કે દબાજાથી એ દાન તમે મને આપો; એવું દાન સ્વીકારવામાં મને લાભ કરતાં હાનિ વધુ છે. વળી એ દાન હું શી રીતે સાચવું ?

જનક : તો પછી આ મારું શરીર સ્વીકારો, ગુરુદેવ ! તેની પર તો મારો સંપૂર્ણ અધિકાર છે.

પાજવલ્ક્ય : ના, ના, ના. તમારો મૃત્યુ બાદ શરીર કંઈ સાથે આવવાનું નથી. એના પર તમારો શો અધિકાર? મને તો તમારું મન આપો, તેથી મને સંતોષ થશે.

જનક : હાથમાં જળ લઈને, સંકલ્પ કરીને, કહું છુંકે, હે ગુરુદેવ! એ મન હવે આપનું છે. હવે મને શાંતિમંત્ર આપો.

પાજવલ્ક્ય : ઉતાવળે આંબા ન પાકે, રાજન્ન! અહીં ફરી આવીશ ત્યારે શાંતિમંત્ર આપીશ.

થોડા દિવસ બાદ,

જનક : ગુરુદેવ! મને હવે જલ્દી જલ્દી શાંતિમંત્ર આપો. મારું ચંચળ મન મને બહુ પરેશાન કરે છે.

પાજવલ્ક્ય : તમારું મન તમને હેરાન કરે છે? અશક્ય છે. મન તો તમે મને દક્ષિણામાં આપેલ છે; એ હવે તમારી પાસે હોય જ ક્યાંથી?

જનક : મન જ સર્વ અનર્થનું મૂળ છે. મન જ આત્માને બંધ-મોક્ષનું કારણ છે. હે ગુરુદેવ! મને શાંતિમંત્ર મળી ગયો. આજથી મન મારા પર અધિકાર નહીં ભોગવે.

પાજવલ્ક્ય : રાજન્ન! વાસનાનો ત્યાગ કરશો તો, છો ત્યાં જ વસશો, આત્મામાં જ રહેશો.

વિભાવ પરિજ્ઞતિ ન કરે તો, સ્વભાવ તો છે જ. ધીએ તે પામીએ.

ધ્યાનધૂપં મનઃપુષ્પં પંચેન્દ્રિય હૃતાશનમ् ।

ક્ષમાજાપ સન્તોષપૂજા પૂજ્યો દેવો નિરંજનઃ ॥

સિદ્ધ સુતિ, શ્લોક ૧૫

આપણે સાયંકાલીન દેવવંદન વેળાએ આ શ્લોક બોલીએ છીએ, ખરું? હે નિરંજન દેવ! હે સિદ્ધાત્મા પ્રભુ! ધ્યાનરૂપી ધૂપ, મન રૂપી પુષ્પ, ક્ષમા રૂપી જ્ઞાપ, સંતોષ રૂપી પૂજા વડે પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયોની હૃતાશની-હોળી કરીને આપને નમું છું, મારો શુદ્ધાત્મા પણ તેવો જ પૂજ્ય છે.

‘દેવવંદનમાં પ્રત્યક્ષ દેવને બોલાવ્યો છે’ આ રીતે પણ ખરો. બહિરાત્મભાવના કાચલાં-છોતરાં ઉખડી જ્યા, આપણને સંસારભાવથી ઉઘેડી નાખે અને અંતરાત્મ દશા કે આત્મભાવમાં આણી દે એવું એમાં દેવત છે. વળી સંધ્યાકાળે જ શા માટે?

ગોરજ ટાણે, ગોધુલિક સમયે, Twilight ટાઈમે - સમી સાંજે ગાયોનું ધણ પાછું ફરતું હોય, ડેકની ઘંટીઓના મધુર રણકાર અને આરતી થતી હોય, નગારા વાગતાં હોય, ઘંટનાં રણકતા હોય, જાલર વાગતી હોય, શંખ ફૂંકતા હોય, ધૂપધટાઓ પ્રસરતી હોય, ચામર વીજાતા હોય, મધુર નાં ફેલાતા હોય, અશુદ્ધિઓ દૂર થતી હોય, અધર્મો નાશ પામતા હોય અને જ્ઞાનનો-દીવાનો પ્રકાશ પથરાતો હોય તે સંધ્યા. સમ્યક્ પ્રકારે ધ્યાન થાય તે સંધ્યા. સૂર્યોદય સમયે સૂર્ય પોતાનાં કિરણો બ્યાપક રીતે ફેલાવે છે અને સૂર્યસ્ત સમયે બધાં કિરણોને પોતાનામાં જ સમેટી લે છે. પ્રભાતે પ્રસરણ અને સંધ્યાએ સંવરણ. ઉપાસનાના આદ્યવાન અને વિસર્જનના બે સંયોગો મળીને આધ્યાત્મિક ઘટના ઘટે છે.

સંધ્યા થતાં રજેગુણનો દિવસ સમાપ્ત થયો, તમોગુણની રાત્રિનો પ્રારંભ હજુ નથી થયો. સંધ્યાના સમયની ગણના ન દિવસમાં થાય, ન રાત્રિમાં થાય. દિવસ અને રાતનો સંધિકાળ તે સત્ત્વગુણનો - આત્માના સમત્વનો અને પ્રશમત્વનો પ્રતિનિધિ છે.

વેદના ડોઈ મંત્રમાં ઋષિ કહે છે, પક્ષીઓ સાંજે માળામાં પાછા ફરી રહ્યાં છે, તે રીતે અંતર્યામી પરમાત્મામાં નિવાસ કરવા-આશ્રય લેવા મારી તમામ વૃત્તિઓ પાછી ફરી રહી રહ્યી છે. પવનપુત્ર-અંજનાસુત

હનુમાનજી મોક્ષે પધાર્યા છે તેમને પણ સંધ્યાકાળના આકાશના બદલાતા ક્ષણિક રંગો અને વાદળાં પરથી વૈરાગ્ય આવ્યો હતો.

શંકરાચાર્યજીના શબ્દોમાં, જેમ માળામાં દોરો મોતીઓથી ઢંકાયેલો છે, છતાં બે મોતી વચ્ચે દોરાની જલક પણ દેખાય છે. તેવી જ રીતે ચૈતન્ય શક્તિ બે વિકલ્પો વચ્ચે ઢંકાયેલી રહે છે; પરંતુ બેઉના વચ્ચા ગાળામાં, બે વિકલ્પોની વચ્ચે ચૈતન્યશક્તિ પ્રગટ થાય છે.

આપણા શાસોચ્છવાસ ચાલે છે ત્યારે પણ બે શાસની વચ્ચે શાંત રહે છે. તે સમયે ચિત્ત પ્રગટ થાય છે. બાકી તો ચિત્ત વિચારો-વૃત્તિઓથી ઢંકાયેલું રહે છે. પરંતુ એક આવરણ દૂર થાય અને બીજું આવે એની વચ્ચેની ક્ષણોમાં એ સ્પષ્ટ દેખાય છે, એ ઉજજવળ સમય છે. બધી ચિંતા, વિચાર, વૃત્તિથી મુક્ત-શાંત સમય. આ વચ્ચગાળાની મુક્તિની - નિર્વિકલ્પ ક્ષણને લંબાવવાનો પુરુષાર્થ, એ જ ઉપાસના.

જં સામળણ ગહણ, ભાવાણ ણેવ કટૂમાયારં ।

અવિસેસિદ્ધૂન અછે, દંસણમિદિ ભણણ સમએ ॥

બૃહદ્ દ્રવ્ય સંગ્રહ, શ્લોક ૪૩ : શ્રી નેમિયંડ સિદ્ધાંત ચક્વતાઈવ

અર્થાત્ પદોમાં વિશેષપણું કર્યા વિના-ભેદ પાડ્યા વિના, આકાર અર્થાત્ વિકલ્પ કર્યા વિના, પદાર્થોનું જે સામાન્યપણો (સત્તાવલોકન રૂપ) ગ્રહણ તેને પરમાગમમાં દર્શન કહેવામાં આવે છે. તાત્પર્ય કે, જ્યારે કોઈપણ કંઈ પણ અવલોકે છે - જુએ છે ત્યારે જ્યાં સુધી તે વિકલ્પ ન કરે ત્યાં સુધી સત્તા માત્રના ગ્રહણ રૂપ દર્શન કહેવાય છે, વિકલ્પ થતાં જ્ઞાન કહેવાય છે. અહીં દર્શન કહેતાં દર્શનોપયોગ છે, જ્ઞાન કહેતાં જ્ઞાનોપયોગ છે. આમ, એક જ્ઞેય તજી અન્ય જ્ઞેયના ગ્રહણ પહેલાંની નિર્વિકલ્પ સ્થિતિની વાત આવી. આ સ્થિતિને ‘આવ્યે બહુ સમદેશમાં’ કહી શકાય. આને ‘આવ્યે તેમ સ્વભાવમાં’ પણ કહી શકાય.

શુક્રદેવજીને અંશે પણ અંજ્મો અને અધૂરૂપ લાગતાં જનક વિદેહી પાસે જ્ઞાનમાસિ માટે ગયા. શુક્રદેવજી શાંત થયા, નીચેનો શ્લોક જનકજી પાસેથી સાંભળીને.

દૃષ્ટદર્શનદૃશ્યાનાં મધ્યે યરૂશનં સ્મૃતમ् ।

નાતઃ પરતરં કિચિનિશ્ચયાત સ્ત્યપરો મુને ॥

મહોપનિષદ્, શ્લોક ૬૮

હે મુનિ ! દદ્ધા, દર્શન અને દર્શયની મધ્યે જે દર્શન કહેવાય છે, તેથી વધારે શ્રેષ્ઠ કરી નથી, આ સર્વોત્કૃષ્ટ નિશ્ચય છે.

બીજી રીતે, દદ્ધા અને દર્શયનો અસ્ત થતી વખતે વચ્ચે જે અવસ્થા થાય તે સ્વરૂપસ્થિતિનું નામ યોગભૂમિકા. આ યોગભૂમિકા એ જ મોક્ષ.

આ સંધિકાળની ક્ષણને શૂન્યત્વ કહો કે અખંડ ક્ષણ કહો, મુક્તાત્માની ક્ષણ કહો કે ખાલી આકાશ જેવી બહારથી વ્યાપક અને અંદરથી શૂન્ય ક્ષણ કહો. ભીતરમાં છલાંગ લાગી જાય તો વૈશ્વિક ચેતના સાથે અનુસંધાન થઈ જાય. પ્રથમ જ્ઞાનને મૂઢીમાં લીધો, એટલે મહાવીર દેવે જગતને આમ જોયું. (પત્રાંક ૧૫૬) અનંતતા Infinity ને મુઢીમાં બંધ રાખવી અને શાશ્વતી - eternity ને ક્ષણમાં પ્રત્યક્ષ કરવી. William Black નામના કવિની કેવી મજાની વાત ? કવિરાજ કૃપાળું પ્રભુએ પણ કેવો રાજ રમતો મૂકી દીધો છે ?

આ ક્ષણને પકડી લેવાની છે. કણબીને ક્ષણની કિંમત, વેપારીને મણની કિંમત અને સાધકને ક્ષણની કિંમત હોય જ હોય. “ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવમરણો, કાં અહો રાચી રહો ?” વિભાવ-પરભાવ ન કરે

તો, સ્વભાવ તો છે જ. પાસે જ છે, સાથે જ છે, તેમાં રહી જાય, સ્થિતિ કરી જાય તો સુતમ. વિભાવ સ્વભાવથી વિરુદ્ધ ભાવ નથી, વિશેષ ભાવ છે. સ્વભાવ વિના વિભાવ થઈ શકતો નથી.

અનાદિ કર્મ સંયોગો, જીવ સાથે વિભાવથી;
સ્વભાવનું થતાં ભાન, તૂટે કર્મની સંતતિ.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૨૨ : પ. પૂ. બ્રહ્મચારીજી

યુરોપના કોઈ કવિએ કાણની શાશ્વતીની વાત આ રીતે કાવ્યમાં કહી છે : I am the pause between two notes. હું સંગીતના બે સૂર વચ્ચેની રિકતતા છું અને સંગીત-સૂરાવલિ અખંડ-અકબંધ રહે છે. એક સંગીતજ્ઞે પણ કહું છે કે, સૂરોમાંથી સંગીત નથી નીપજતું પણ બે સૂર વચ્ચેના અવકાશ-શૂન્યતામાંથી સંગીત નીપજે છે.... between the lines... વાંચતાં આવડવું જોઈએ, તેવું જ અધ્યાત્મની સૃષ્ટિમાં પણ ખરું અને ખાસ.

આત્મસ્વભાવે ન વિકલ્પ કોઈ, વિભાવથી તિનિ સુખી અમોહી;
નિર્બંધ, અસ્પૃષ્ટ, અનન્ય ભાળો, સદા ય આત્મા સ્થિરતા જ વાળો.

શ્રી રાજચંદ્ર મ્રભુપાદ વંદું...

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૮૭ : પ. પૂ. બ્રહ્મચારીજી

વર્તે નિજ સ્વભાવનો, અનુભવ, લક્ષ, પ્રતીતા;
વૃત્તિ વહે નિજ ભાવમાં, પરમાર્થ સમકિત.

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૧૧૧

‘શાનનું ફળ વિરતિ છે.’ જે વાંચવાથી, સમજવાથી તથા વિચારવાથી આત્મા વિભાવથી, વિભાવનાં કાર્યોથી અને વિભાવનાં પરિણામથી ઉદાસ ન થયો, વિભાવનો ત્યાગી ન થયો, વિભાવનાં કાર્યોનો અને વિભાવનાં ફળનો ત્યાગી ન થયો, તે વાંચવું, તે વિચારવું અને તે સમજવું અજ્ઞાન છે. વિચારવૃત્તિ સાથે ત્યાગવૃત્તિ ઉત્પત્ત કરવી તે જ વિચાર સફળ છે, એમ કહેવાનો શાનીનો પરમાર્થ છે. (પત્રાંક ૭૪૮)

વિભાવનો ત્યાગી થાય તે ક્યાં રહે? ક્યાં જાય? ક્યાં આવે? તો કહે, ‘આવ્યે તેમ સ્વભાવમાં.’

કેવળ નિજ સ્વભાવનું, અખંડ વર્તે જ્ઞાન;
કહિયે કેવળ જ્ઞાન તે, દેહ છતાં નિર્વિષા.

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૧૧૩

સર્વ આભાસ રહિત આત્મસ્વભાવનું જ્યાં અખંડ એટલે ક્યારે પણ ખંડિત ન થાય, મંદ ન થાય, નાશ ન પામે એવું જ્ઞાન વર્તે તેને કેવળજ્ઞાન કહીએ છીએ. જે કેવળજ્ઞાન પામ્યાથી ઉત્કૃષ્ટ જીવન્યુક્ત દશા રૂપ નિર્વિષા, દેહ છતાં જ અત્ર અનુભવાય છે.

સ્વભાવમાં આવવા માટે —

આત્માને વિભાવથી અવકાશિત કરવાને અર્થે અને સ્વભાવમાં અનવકાશપણે રહેવાને અર્થે કોઈ પણ મુખ્ય ઉપાય હોય તો આત્મારામ એવા જ્ઞાની પુરુષનો નિષ્ઠામ બુદ્ધિથી ભક્તિયોગરૂપ સંગ છે. એમને વારંવાર સમીપમાં છીએ એમ સંભારી જેમાં આ સંસારનું ઉદાસીનપણું કહું હોય તે હાલ વાંચો, વિચારો. આત્માપણે કેવળ આત્મા વર્તે એમ જે ચિંતવન રાખવું તે લક્ષ છે, શાસ્ત્રના પરમાર્થરૂપ છે. (પત્રાંક ૪૩૨)

આત્મસ્વભાવની નિર્મણના થવાને માટે મુમુક્ષુ જીવે બે સાધન અવશ્ય કરીને સેવવા યોગ્ય છે; સત્શુત અને સત્તસમાગમ. પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષોના યોગના અભાવે સત્શુતનો પરિચય અવશ્ય કરીને કરવા યોગ્ય છે. શાંત રસનું જેમાં

મુખ્યપણું છે, શાંતરસના હેતુએ જેનો સમસ્ત ઉપદેશ છે, સર્વ રસ શાંતરસગર્ભિત જેમાં વર્ણવ્યા છે, એવાં શાલનો પરિચય તે સત્થુતનો પરિચય છે. (પત્રાંક ૮૨૫)

જેની નિષ્કારણ કરુણાને સ્તવતાં નિત્ય નિરંતર,

પ્રગટે આત્મસ્વભાવ સહજ તે વસજો અમ અંતર;

ગાઓ ગાઓ, મુમુક્ષુ સર્વ પ્રલુદ્ધપાનાં ગાન.

બા.બ્ર.પ.પૂ.ડૉ.શાન્તિભાઈ પટેલ

અહો સત્પુરુષનાં

વચનામૃત, મુદ્રા અને

સત્સમાગમ ! સુષુપ્ત ચેતનને

જાગૃત કરનાર, પડતી વૃત્તિને સ્થિર રાખનાર,

દર્શન માત્રથી પણ નિર્દોષ અપૂર્વ સ્વભાવને ગ્રેરક,

સ્વરૂપ પ્રતીતિ, અપ્રમત સંયમ અને પૂર્ણ વીતરાગ નિર્વિકલ્પ

સ્વભાવનાં કારણભૂત; છેલ્લે અયોગી સ્વભાવ પ્રગટ કરી,

અનંત અવ્યાબાધ સ્વરૂપમાં ર્થિતિ કરાવનાર ! ત્રિકાળ જ્યવંત વતો !

ॐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

(પત્રાંક ૮૭૫)

અંતમાં, શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી ‘વીતરાગ સત્વ’માં પ્રકાશે છે કે, જે આશ્રવ છે તે ભવહેતું છે અને સંવર છે તે મોકષહેતું છે, એવી આ આઈતી મુદ્દિ છે. અર્થાતું આશ્રવથી બંધ છે અને સંવરથી મોકષ છે એટલું કહીને અહીંતું ભગવતું મુઢી ખંખેરીને ચાલતા હતા. આ માર્ગનો સાર સર્વસ્વ આઈતી મુદ્દિમાં સમાય છે. આ ટૂંકો ટ્યુને ચોક્કો ચટ માર્ગ ભગવાને આટલા સંક્ષેપમાં જ કહ્યો છે, બાકી બીજું બંધું છે તે આ સંક્ષેપ માર્ગનું પ્રપંચન-વિસ્તારીકરણ છે.

‘સ્વભાવમાં રહેવું, વિભાવથી મૂકાવું’ એ જિન પ્રવચનની મુખ્ય આજ્ઞા છે, એ જ શાસન સર્વસ્વ છે, એ જ પ્રવચનસાર છે, એ જ સૂત્ર પરમાર્થ છે. વિભાવ રૂપ અર્ધમંથી નિવૃત્તિ કરાવી, સ્વભાવ રૂપ ધર્મ પમાડવો એ જ જિન પ્રવચનનું મુખ્ય પ્રયોજન છે, એ જ ઉપદેશ છે, એ જ આદેશ છે અને એ જ આત્માનો વાસ્તવિક ધર્મ છે.

ઉપજે મોહ વિકલ્પથી, સમસ્ત આ સંસાર;

અંતર્મુખ અવલોકનાં, વિલય થતાં નહિ વાર. (૨)

દીદવ છંદ

જે ગુરુરાજ સમાધિ રસે, પરિપૂર્ણ સુખી પરમાત્મ પોતે,

સર્વ વિકલ્પરહિત થયા, નહિ કોઈ મનોરથ આત્મ જ્યોતે;

તે પદમાં પ્રશાંતી મનથી, તજી સર્વ મનોરથ લૌકિક જે જે,

સર્વ વિકલ્પ જવા ત્રણ સેવીશ, શુભ મનોરથ સાધક તે તે.

પ્રજ્ઞાવલોધ પુષ્પ ૧૨ : પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજી

વાર વિનાનાં પુદુગલ પરાવર્તન, અનાદિ કાળનાં અટન, ચાર ગતિ-ચોવીસ દંડક -

ચોરાશી લક્ષ જીવયોનિનાં ભવભ્રમણનું મૂળ કારણ શું ? ગૌતમ સ્વામીને મહાવીર સ્વામીની વિદ્યમાનતામાં કેવળ જ્ઞાન કેમ ન થયું ? જડ-ચેતનનો વિવેક કેમ થતો નથી ? એવો ક્યો મંગળ નહે છે જે આપણું અમંગળ કરે છે ?

ભવભ્રમણનું મૂળ કારણ જીવનો મોહે છે. મોહભાવ વશાત્ પરમાં અહંત્વ-મમત્વભાવ અને તેને લીધે ઉત્પન્ન થતા રાગદેખ રૂપ સંકલ્પવિકલ્પ જનિત વિભાવ છે. સ્વરૂપને ભૂલી નિરંતર વિભાવો કર્યા કરે છે અને મોહ વિકલ્પ નવીન કર્મબંધનનું કારણ બનતાં પરિભ્રમણ ચાલુ જ રહ્યા કરે છે.

મોહ સંસારનું પ્રભળ કારણ છે. નીરાગી નિર્વિકાર મહાવીર મારામાં મોહિની રાખે ? (શિક્ષાપાઠ ૪૪) એમ વિચારતાં અને અંતર્મુખ થતાં ગૌતમ સ્વામીને કેવળજ્ઞાન થયું.

મોહાચ્છાદિત દશાથી વિવેક ન થાય એ ખરું. નહિ તો વસ્તુગતે એ વિવેક ખરો છે.

(પત્રાંક ૧૧૨)

અહો પામર ! તું શું મોહે છે ? એ મોહ મંગળદાયક નથી. (શિક્ષાપાઠ ૭૧)

સંસારની ટેખાતી ઈંડ વારણા જેવી સુંદર મોહિનીએ આત્માને તટસ્થ લીન કરી નાખ્યો છે. મોહિનીથી સત્યસુખ અને એનું સ્વરૂપ જોવાની આકંક્ષા પણ કરી નથી. (શિક્ષાપાઠ ૫૨)

હે નાથ ! સાતમી તમતમપ્રભા નરકની વેદના મળી હોત તો, વખતે સમ્મત કરત પણ જગતની મોહિની સમ્મત થતી નથી. (પત્રાંક ૮૫)

મિથ્યાત્વ મુખ્ય મોહ છે. અવિરતિ ગૌણ મોહ છે.

પ્રમાદ અને કખાય અવિરતિમાં અંતર્ભાવી શકે છે.

યોગ સહચારીપણે ઉત્પન્ન થાય છે.

હાથનોંખ ૨:૮

મોહ રાજાનાં રાજ (રાજ્ય)થી સમસ્ત સંસાર સર્જીય છે. મોહ રાજ શી રીતે ?

રાજ જેમ પ્રજાનું પાલન કરે છે તેમ મોહ દુર્ગુણોને પાળે-પોષે છે.

રાજ જેમ પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે તેમ મોહ સદ્ગુણોથી બચાવે છે, આવવા દેતો નથી.

રાજ રાજ્યનો વિકાસ-વિસ્તાર કરે છે તેમ મોહ અસ્તનો, વિપર્યાસનો વિસ્તાર કરે છે.

ટૂકમાં, મોહના વિકલ્પથી આ સમગ્ર સંસારનું, કુલ સંસારનું, સારા સંસારનું, સબ સંસારનું વર્ધન છે, ઉત્પાદ છે, ઉપજન છે, મૂળ છે. મોહના વિકલ્પથી આ સંસાર સમસ્ત - સમ્પ્રાણ - બધી બાજુથી અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

એક તિબેટીની જૂની બોધકથા છે.

એક હતો ગરીબ પણ ભારે મહેનતુ. તનતોડ મજૂરી કરીને અનાજની એક ગૂણ બચાવી. રોજ રોજનું પૂરું કરે તેને માટે એક ગૂણ અનાજનો સંધરો તો અધિધ બની જાય. આ ગૂણનું અનાજ ઉંદર ખાઈ જાય તો ? કોઈ ચોરી જાય તો ? એને માટે અનાજનો સંધરો તો મોટી ચિંતાનો વિષય બની ગયો. એણે રસ્તો શોધી કાઢ્યો. ગૂણને દોરડાથી બાંધી પોતાની ઝૂપડીની પડાળે એક વળી સાથે બાંધી દીધી. તેને થયું, હવે ઉંદર તો નહીં ખાઈ શકે. ત્યાં વિચાર આવ્યો કે કોઈ ચોર આવી ચોરી જાય તો ? તેણે અનાજની ગૂણ નીચે જ સૂવાનું નક્કી કર્યું. હવે ચોરની બીક પણ ન રહી.

તે ગૂણની નીચે સૂતાં સૂતાં ઘોડા ઘડવા લાગ્યો. આ અનાજમાંથી થોરું થોરું તે નફો કરી વેંચશે. તેમાંથી બીજું અનાજ ખરીદશે અને પોતે અનાજનો મોટો વેપારી બની જશે. ઘણા ય મા-બાપ પોતાની કન્યા

મને - મોટા દાણાવાળાને આપવા તૈયાર થશે. એ પહેલાં મારે નવું મકાન ચણાવવું પડશે. આવી તૂટી-કૂટી ઝૂપીમાં રહેવાનું હવે પાલવે નહીં. દાણાવાળાની નજર સામે નવું મકાન ચણાતું અને પોતાના લગ્ન ધામધૂમથી થતાં હોય એવું ચિત્ર રમવા માંડ્યું, પછી તો પોતાને ત્યાં પુત્રજન્મની વધામણી સંભળાવા લાગી. પુત્રનું નામ શું રાખવું એ વિચાર સળવયો. એ જ પળે નાનકરી બારીમાંથી ચંદ્રને ઊગતો જોયો. કીર્તિચંદ્ર જ નામ પારીશ. હજુ તે કીર્તિચંદ્ર નામ બોલે ત્યાં ઉદર વળી પર ચડી ગયો હશે. તેણે દોરું કાપી નાખ્યું. માથા ઉપર ગૂણ પડતાં જ અનાજનો વેપારી ત્યાં ને ત્યાં ઢળી પડ્યો.

આ બોધકથા કલ્યાણાના ઘોડા દોડાવતા જતા — ઘોડાડવાસીઓ માટે છે. મનની ઘોડાડ અટકાવીને આપણે માથે શું લટકે છે તે જરા જોઈશું ખરા?

હે જીવ ! તું ભરમા મા, તને હિત કહું છું. અંતરમાં સુખ છે.

હે જીવ ! ભૂલ મા, તને સત્ય કહું છું. સુખ અંતરમાં છે. બહાર શોધવાથી નહીં મળે.

અંતરનું સુખ અંતરની સ્થિતિમાં છે; સ્થિતિ થવા માટે બાધ્ય પદાર્થો સંબંધીનું આશર્ય ભૂલ. (પત્રાંક ૧૦૮)

હે જીવ ! સ્થિર દસ્તિથી કરીને તું અંતરંગમાં જો, તો સર્વ પરદવ્યથી મુક્ત એવું તારું સ્વરૂપ તને પરમ પ્રસિદ્ધ અનુભવાશે. (હાથનોંધ ૨:૭)

પંડિતવર્ય શ્રી બનારસીદાસજી નવે નવ પુત્રોના વિયોગ બાદ લખે છે,

અન્તર્દષ્ટિસે સોચો તો, બાહર ન સુખદુઃખ હૈ ।

જિતના મોહ પરિયિહ ઘટતા, ઉતના સુખ સન્મુખ હૈ ।

પ્રત્યાહાર એટલે સર્વ ઈન્દ્રિયને અંતર્મુખ કરવી. શ્રી સૂયગડાંગજ સૂત્ર (અ. ૧:૮:૧૬) અને શ્રી ભગવદ્ ગીતામાં (અધ્યાય ૨, શ્લોક ૮૮) આવેછે કે, જેમ કાચબો પોતાનાં અંગોને સમેટી લેછે તેમ આત્મા જ્યારે ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાંથી સમેટી લે છે ત્યારે એની બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે, આ પ્રત્યાહાર છે. ‘સમજણ બીજી પછી કહીશ, જ્યારે ચિત્તે સ્થિર થઈશ. (પત્રાંક ૧૦૭)

શરીરમાં પેસેલું શલ્ય-કાંટો-શૂળ બેંચી કાઢવા માટે બે ઉપાય છે. કાં તો જોરથી બેંચી કાઢવું, કાં તો તે ભાગ ઢીલો થતાં આપોઆપ આસાનીથી નીકળી જવું જોઈએ. આમાં પહેલા પ્રકારમાં ધણ્યું બળ વાપરવું પડે, કષ ઉઠાવવું પડે. તેમ મનઃશલ્ય દૂર કરવા માટે અનેક પ્રકારની મન-વચન-કાયાની કષ કિયા કરવા છતાં તે શલ્ય માંડ-માંડ નીકળે છે અથવા નીકળતું નથી. પણ મનનું શિથિલપણું-ઢીલાપણું કરવામાં આવે તો મનઃશલ્ય સહેજે નીકળી જાય છે.

એટલે કે, મન-વચન-કાયાની કઠોર કિયા સર્વથા સંહરી લઈ, દૂર કરી શલ્યપણાથી-શિથિલપણાથી જ મનને વિયોજિત કરવું, આત્મામાંથી અલગ કરી દેવું. મનને loose, relaxed મૂક્તાં આપમેળે નીકળી જાય છે. આમ માયા શલ્ય, મિથ્યાત્વ શલ્ય અને નિદાન શલ્ય જે મહાપ્રયાસે કાઢવા મુશ્કેલ તે વિના આયાસે અંતર્મુખ થતાં દૂર થઈ જાય છે, વિલય થઈ જાય છે. (વીતરાગ સ્તવ, પ્રકાશ ૧૪, શ્લોક ૧ : શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી)

મન ઢીલું મૂકાય, મન વીલું ન મૂકાય.

પરમ કૃપાળુદેવે ૧૭ વર્ષની વય પહેલાં સંય્ક્રાન્તનું કેવું રટણ કર્યુછે ! પરભાવથી વિરક્ત થા, સ્વરાજ પદવી સ્વતપ આત્માનો લક્ષ રાખો, સ્વરદવ્ય અન્યદવ્ય ભિન્ન ભિન્ન જુઓ, સ્વરદવ્યના રક્ષક-વ્યાપક-

ધારક-રમક-ગ્રાહક ત્વરાથી થાઓ વગેરે બોલ નં. ૧૦થી ૧૧૮માં, વિધિ-નિષેધરૂપ અસ્તિ-નાસ્તિનો અનેકાન્ત સિદ્ધાંત પ્રરૂપતાં, મોહ વિકલ્પના ત્યાગનો ઉપાય બતાવ્યો છે.

વળી, શિક્ષાપાઠ ૮માં, આ સંસાર તે મારો નથી. હું એથી લિભિન્સ, પરમ અસંગ, સિદ્ધ સદશ આત્મા છું, એવી આત્મસ્વભાવવર્તના તે નિશ્ચય ધર્મ છે. શ્રી સમયસારજીની ગાથા ૧૧મી પણ એ જ કહે છે ને? પોતાનો ત્રિકાળ સ્વભાવ પરમ અસંગ સિદ્ધ સદશ આત્મા છે અને એને જ આશ્રયે સમ્યક્ દર્શનાદિ સર્વ શુદ્ધ અવસ્થાઓ પ્રગટે છે. અહો જ્ઞાન! અહો સ્વરૂપ! ૧૪-૧૫-૧૭ વર્ષની વયે તત્ત્વનો કેવો નિર્ધાર છે! અહો! અહો! શ્રી સદ્ગુરુરૂપેવ! હો વંદન અગણિત.

આત્માના અનંત ધર્મોમાં મુખ્ય ધર્મ જ્ઞાન છે. પરાશ્રય બુદ્ધિધૂટી, અંતર્મુખ થવામાં જ્ઞાન જ કારણ છે. જ્ઞાનમાં જ્ઞાન માત્રનું વેદન થવું એ જ અંતર્મુખપણું છે. તે સમયે નિજ જ્ઞાન વેદનમાં રાગ અને પરનાં વેદનનો અભાવ છે, તેમ અનુભવગોચર થતાં, રાગ અને પરથી લિભિન્સપણું થયું કહેવાય. તેથી જ્ઞાન થતાં શ્રદ્ધાન થાય છે. અને ત્યારે જ ઉપયોગ સ્વરૂપમાં ઠરવા-સ્થિર થવા સમર્થ થાય છે.

ચેતના સ્વભાવ સર્વ જીવોમાં વિદ્યમાન છે. તેના થડી જ જીવ સ્વને અને પરને જાણો છે. તેનો સ્વભાવ જ જાણવું અને દેખવું છે. જે સ્વને જાણો છે તેને દર્શન કહે છે, પરને જાણો છે તેને જ્ઞાન કહે છે. આત્મામાં એક ચેતન ગુણ છે અને તેમાં દીપકની જેમ સ્વ પર અવભાસક (સ્વ પર પ્રકાશક) ગુણ છે. આ સિવાયના સર્વ ગુણ નિર્વિકલ્પ છે. આ જ્ઞાન ગુણ એક જ વિકલ્પવાન છે. અતે વિકલ્પનો અર્થ છે, અર્થને અવભાસ કરવું-જાગાવવું. આ ગુણ જ આત્માને અને પરને અવભાસ કરે છે. ચૈતન્યનો ચમત્કાર જ આત્માનું અસ્તિત્વ બનાવે છે.

‘પંચાધ્યાયી’માં, ઉપયોગનું બદલવું તે વિકલ્પ. તે વિકલ્પ જ્ઞાનની પર્યાય છે. જ્ઞાનોપયોગ એક પદાર્થથી બીજા પદાર્થ તરફ જાય તે જ ઉપયોગ સંકાન્તિ. વિકલ્પ બે પ્રકારે, રાગાત્મક અને જ્ઞાનાત્મક. રાગના સદ્ગુરુભાવમાં જ જ્ઞાનમાં જ્ઞાની પરિવર્તન થાય છે તે રાગાત્મક વિકલ્પ. રાગના અભાવને કારણે કેવલજ્ઞાન, સ્વસંવેદન જ્ઞાન કે શુક્લધ્યાન નિર્વિકલ્પ થાય છે. આમ, મોહના વિકલ્પથી સંસાર છે અને અંતર્મુખતામાં મોહના અભાવે મોક્ષ છે.

વિષ ઔર અમૃત દોનોં એક હી સમંદરમે હૈ ।

શંકર ઔર કંકર દોનોં એક હી કંદરમે હૈ ॥

જમાના ચુનાવ કા હૈ, ચુનાવ કર લો ।

પ્રભુતા વ પશુતા દોનોં તુમ્હરે હી અંદર હૈ ॥

વિવેકબુદ્ધિ નથી તેથી મોહ છે, પશુતા છે અને વિવેક છે તેથી અંતર્મુખતા છે, પ્રભુતા છે.

ઉપયોગનું પરમસ્વરૂપમાં જોડાણ થવું તે યોગભક્તિ.

આ યોગભક્તિ નિર્વાણની હેતુભૂત હોવાથી નિર્વાણભક્તિ.

જિનોકત તત્ત્વમાં આત્માને જોડવો તે સમાપ્તિભક્તિ.

સમ્યક્ રત્નત્રય પરિણામોનું ભજન તે નિશ્ચય ભક્તિ.

આવી ભક્તિને વરતાં ને ભગવત્ સ્વરૂપને ભજતાં થકાં આ આખરી સંદેશો અશ્મોલ ઉપહાર છે, અમૂલ પ્રાભૂત છે, અનોખી ભેટ છે, અનન્ય સિદ્ધિ છે, ‘નિયમસાર છે.’

સંકલ્પસંક્ષયવશાદ્લિતે તુ ચિત્તે સંસાર મોહમિહિકા ગલિતા ભવન્તિ ।

સ્વચ્છં વિભાતિ શરદીવ ખમાગતાયાં ચિન્માત્રમેકમજમાદ્યમનન્તમન્તઃ ॥

મહોપનિષદ્ધ, શ્લોક ૫૩

અર્થાત् સંકલ્પોના નાશને લીધે ચિત્ત જ્યારે ગળી જાય છે ત્યારે સંસાર રૂપ મોહની ઝકળ પણ ગળી જાય છે. પછી શરદ ઋતુનાં સ્વચ્છ આકાશની જેમ અજન્મા અને આદિ-અંત રહિત એક માત્ર ચૈતન્ય જ પ્રકાશે છે.

કૃપાળુદેવની શ્રીમુખે આજ્ઞાથી અને વરદ હસ્તે પ્રભુશ્રીજીને અપાયેલ પૂજ્યપાદ સ્વામી વિરચિત ‘સમાધિ શતક’ના સધન સ્વાધ્યાયના પરિપાકરૂપે, ૧૭મી ગાથાનું ઓર માહાત્મ્ય ગાયું તે શું હશે ?

એવં ત્યક્ત્વા બહિર્વાચં ત્યજેદન્તરશેષતઃ ।

એષ યોગઃ સમાસેન પ્રદીપઃ પરમાત્મનઃ ॥

અર્થાત્ બાધ્ય વાચા તથા અંતર્વચાનો સંપૂર્ણ ત્યાગ થતાં જ પરમાત્મપદ સાથે જોડાઈ જવાય છે.

જહાં કલપના-જલપના, તહાં માનું દુઃખછાંદિ;
મિટે કલપના-જલપના, તથ વસ્તુ તીન પાઈ.

હાથનોંધ ૧:૧૨

બાધ્ય વાચાનો ત્યાગ તો ઘણાં કરે છે અને મૌનવત સેવે છે. પણ સાથે નદીના પ્રવાહની પેઠે ચાલ્યા જ કરતી અંતર્ વાચા, કલપના, જલપના મિટાવી દે તો તે સમયે ત્યાં જ રન્તરયની પ્રાપ્તિ થાય છે. પરમાત્મપદ રૂપી દીવો પ્રગટાવવાનો આથી ટૂંકો રસ્તો ક્યો છે ?

યતો વાચો નિવર્તને વિકલ્પકલનાન્વિતાઃ ।

વિકલ્પસંક્ષયાજ્જન્તો પદं તદવિશિષ્યતે ॥

અન્નપૂર્ણા ઉપનિષદ્, અધ્યાય ૨, શ્લોક ૩૩

અર્થાત્ વિકલ્પો કરવા સાથે જ્યાંથી વાણી પાછી ફરે છે તે પદ પ્રાણીના વિકલ્પોનો નાશ થવાથી બાકી રહે છે. ‘અબાધ્ય અનુભવ જે રહે, તે છે જીવસ્વરૂપ.’ (શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૫૧)

‘દશ્ય છે જ નહિ’ એવા બોધ વડે મનમાંથી દશ્ય જો સાફ થઈ જાય તો, નિર્વાણની પરમ શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે, મોક્ષનો રસ્તો પણ સાફ થાય છે, મોક્ષ માર્ગ આપે છે. કારણ કે, સમસ્ત સંસાર માર્ગનું અંતર કપાઈ ગયું, એક માત્ર અંતર્મુખ અવલોકન થતાં.

ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજ્યજ્ઞ મહારાજ કહે છે તેમ,

અહં મમેતિ મન્ત્રોऽયં મોહસ્ય જગદાન્યકૃત् ।

ક્ષયમેવ હિ નજ્યૂર્વ : પ્રતિમન્ત્રોઽપિ મોહજિત् ॥

અર્થાત્ હું અને મારું એ મોહના મંત્ર આગળ ‘ન’ લગાડી લેતાં તે મોહ જીતવાનો મંત્ર થઈ જાય છે.

જિનાગમની શૈલીએ દર્શન મોહ અને ચારિત્ર મોહ કહો, વેદાંતની રીતિએ અજ્ઞાનની સાત ભૂમિકા કહો કે અધ્યાત્મ શૈલીએ શ્રી સમયસારજીની સાખે કર્તાકર્મપણું કહો —

આ મોહ છે, મિથ્યાત્વ છે, અજ્ઞાન છે.

વિકલ્પકઃ પરં કર્તા વિકલ્પઃ કર્મકેવલમ् ।

ન જાતુ કર્તૃ કર્મ ત્વં સવિકલ્પસ્ય નશ્યતિ ॥

શ્રી સમયસારજી કળશ ૮૫ : શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યજી

અર્થાત् વિકલ્પ કેવળ કર્તા છે અને વિકલ્પ જ કેવળ કર્મ છે. જે જીવ વિકલ્પ સહિત છે તેનું કર્તાકર્મપણું કદી નાશ પામતું નથી.

અતે વિકલ્પ એટલે જોયના બેદથી જ્ઞાનમાં બેદ માલૂમ થાય તે. અને સંકલ્પ એટલે દ્રવ્ય કર્મ, ભાવ કર્મ, નોકર્માદિ પુરુષાદિ પુરુષગલ દ્વયોમાં પોતાની કલ્પના કરવી તે.

સંકલ્પ-વિકલ્પથી રહિત થવું એ મહાવીરનો મુખ્ય માર્ગ છે. (પત્રાંક ૧૨૩)

સતત અંતર્મુખ ઉપયોગે સ્થિતિ એ જ નિર્જ્ઞથનો પરમ ધર્મ છે. એક સમય પણ ઉપયોગ બહિર્મુખ કરવો નહીં એ નિર્જ્ઞથનો મુખ્ય માર્ગ છે. (પત્રાંક ૭૬૭)

નિજ રૂપં પુનર્યાતિ મોહસ્ય વિગમે સતિ ।

ઉપાધ્ય ભાવતો યાતિ સ્ફટિકઃ સ્વસ્વરૂપતામ् ॥

યોગસાર, સંવર અધિકાર : શ્રી અમિતગતિ આચાર્ય

અર્થાત् મોહનો વિનાશ થઈ જતાં જીવ ફરીથી પોતાનાં નિર્મણ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થાય છે. જેવી રીતે રક્ત પુષ્પાદિ રૂપ ઉપાધિનો અભાવ થઈ જવાથી સ્ફટિક પોતાનાં શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થાય છે.

એટલે કે, મોહના વિકલ્પથી સમસ્ત સંસારની ઉપજ-ઉત્પત્તિ-ઉત્પાદ હતો તે અંતર્મુખ અવલોકતાં, વિલય-વ્યય થયો અને આત્મા એની ધ્યાવતા ધારીને રહ્યો.

હણી મોહગ્રંથિ, ક્ષય કરી, રાગાદિ સમ સુખદુઃખ જે;

જીવ પરિણમે શ્રામજ્ઞયમાં, તે સૌખ્ય અક્ષયને લહે.

પ્રવચનસાર ગાથા ૧૮૫ : શ્રી કુંદુકુંદાચાર્યજી

એટલે કે, મોહગ્રંથિનો ક્ષય કરવાથી, મોહગ્રંથિ જેનું મૂળ છે એવા રાગદ્વૈષનું ક્ષપજ થાય છે. તેથી સમસુખદુઃખ એવા તે જીવને પરમ મધ્યસ્થતા જેનું લક્ષણ છે એવા શ્રામજ્ઞયમાં ભવન-પરિણમન થાય છે, અને તેથી અનાકૃણતા જેનું લક્ષણ છે એવા અક્ષય સૌખ્ય-સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

કૃપાળુદેવ જેવા અપવાદરૂપ ઓલિયા પુરુષે અસાધારણ પુરુષાર્થથી મોહના ધરમાં રહીને જ મોહને મહાત કર્યો. કુંદુંબ છે તે મોહને રહેવાનો અનાદિ કાળનો પર્વત છે. (પત્રાંક ૧૦૩)

મોહ નિર્મળ કરવાનો માર્ગ છે, માલિક સાથે મહોબ્બતનો. પરપ્રેમ પ્રવાહ બહે પ્રભુસે....

મોહભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રશાંત;

તે કહિયે જ્ઞાની દશા, બાકી કહિયે ભ્રાંત.

શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર ગાથા ૧૩૮

મઢી આ મોહની મૂકો, અનાદિ કેદથી છૂટો;

સુદર્શનના બધા અંગો, ઉપાસી કર્મને કૂટો.

ચઢીને મોક્ષને પંથે, મહા આનંદ રસ પામો,

વિસારી સર્વ વિકલ્પો, શમાજો જ્યાં નહીં નામો.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૮૧ : ૫.૫.બ્રહ્મચારીજી

મીઠાની પૂતળી, પડી દરિયામાં. દરિયાનું ઊંડાણ માપવા. શું થાય? આખીને આખી ઓગળી ગઈ. બહાર કોણ આવે? સાધક પણ સાધનામાં મન મૂકીને ઓગળી જાય તો સંસાર વિલય થઈ જાય છે, શુદ્ધાત્માની અનુભૂતિ થઈ જાય છે અને આખરે સિદ્ધતટે પહોંચે છે. પણ શ્રી સત્પુરુષની કૃપાબણે, શ્રી ગુરુના ગમે, પરમકૃપાળુની કૃપાએ.

ઉપાદાનનું નામ લઈ, એ જ તજે નિમિત્ત;
પામે નહિ સિદ્ધત્વને, રહે આન્તિમાં સ્થિત.

શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર, ગાથા ૧૩૬

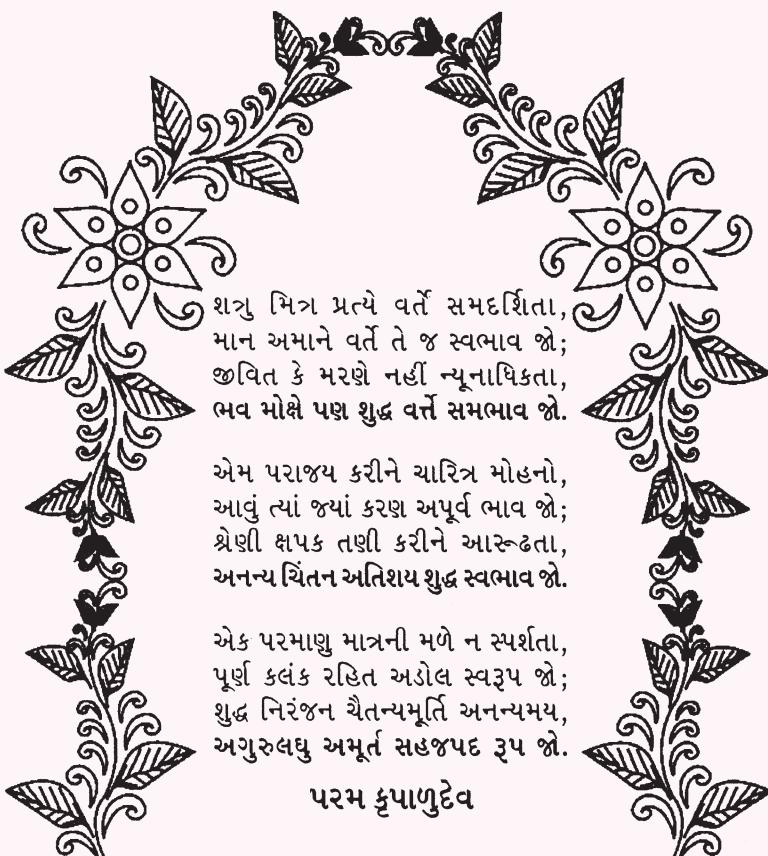
અંતમાં,

કવ્યાલી-ગાંગલ

અનંત ભવ તણાં કાપો, કૃપાળુ આજ મુજ કાપો;
ભુલાવી સર્વ વિકલ્પો, ચરણમાં ચિત્ત સ્થિર સ્થાપો.

હે મહા મોહહારી દેવાધિદેવ !
યાચના એટલી સ્વામી અમારી, મોહ અમારો મારો.
હે ગુરુરાજ ! તમે જાણો છો સધણું, છોરુ અમે તો તમારાં....

પદ્મનંદી આલોચના : પ.પુ.બ્રહ્મચારીજી

ॐ

પત્રાંક : ૮૫૪-૩

સુખધામ અનંત સુસંત યહી, દિન રાત્ર રહે તદ્દ ધ્યાન મહીં;
પર શાંતિ અનંત સુધામય જે, પ્રણમું પદ તે, વર તે, જય તે.

૧૪ રાજલોકમાં ૧૪મે ગુણસ્થાનકે પહોંચવા આ ૧૪ કંડિકાનાં અમર અને અંતિમ કાવ્યની અંતિમ કંડિકા કહો કે, અંત્ય મંગલ કહો કે સ્વદેશ જવાનો સદૃપુદેશ ગણો, તે પ્રસ્તુત કરીનો આપણો સહુ યથાશક્તિ, યથાભક્તિ અને યથામતિ સ્વાધ્યાય કરી રહીએ.

સુખ :-

દુઃખ સુખથી ઉપરાંઠા થવું. (પત્રાંક ૫:૨૦)

સુખદુઃખ એ બતે મનની કલ્યના છે. (પત્રાંક ૮:૨)

સમભાવે સર્વ સુખ સંપાદન કરું છું. (પત્રાંક ૧૮:૨૭૮)

શુદ્ધ જ્ઞાનને આશ્રયે નિરાબાધ સુખ રહ્યું છે. ત્યાં જ પરમ સમાધિ રહી છે.

(પત્રાંક ૭૮)

પ્રકાશશક્ત્યા યદ્વૂપમાત્મનો જ્ઞાનમુચ્યતે ।

સુખં સ્વરૂપવિશ્રાન્તિશક્ત્યા વાચ્યં તદેવ તુ ॥

અધ્યાત્મ ઉપનિષદ્, ૨:૧૧ : ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી

અર્થાત् આત્માનું જે સ્વરૂપ પ્રકાશ શક્તિની અપેક્ષાએ જ્ઞાન કહેવાય છે તે જ સ્વરૂપ વિશ્રામશક્તિ-આત્મ રમણતાના સંદર્ભમાં સુખ છે.

જ્ઞાની પુરુષને જે સુખ વર્તે છે તે નિજ સ્વભાવમાં સ્થિતિનું વર્તે છે. (પત્રાંક ૬૦૩)

ઉપજ્ઞાતિ

પહેલું સુખ તે સમક્ષિત સાર, બીજું સુખ તે સત્સ્નુત વિચાર,
ત્રીજું સુખ તે સત્ત્સંગ પ્રસંગ, ચોથું સુખ તે પરમાર્થ અસંગ.

પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજી

અહો જ્ઞાનમહો જ્ઞાનમહો સુખમહો સુખમ् ।

અહો શાસ્ત્રમહો શાસ્ત્રમહો ગુરુરહો ગુરુઃ ॥

અવધૂત ઉપનિષદ્, શ્લોક ૩૨

એટલે કે, અહો જ્ઞાન ! અહો જ્ઞાન ! અહો સુખ ! અહો સુખ ! અહો શાસ્ત્ર ! અહો શાસ્ત્ર ! અહો ગુરુ ! અહો ગુરુ ! આ બધાંને જ ધન્ય છે.

સુખધામ :-

સુખને રહેવાનું ઠેકાણું, સ્થાન, આશ્રય તે સુખધામ. સુખ ક્યાં રહે છે ?

દોહરા

અનંત સુખશાયા વિષે, સ્થિર થયા ગુરુરાજ;
અયાચક પદ ઉર ધરી, સુખશાયા કહું આજ.
વળી સિદ્ધાન્તિક વાત પણ કહે સુખશાયા ચાર,
સ્વાનુભવ, ^૧ સંતોષ, ^૨ ને સંયમ, ^૩ ધીરજ, ^૪ ધાર.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૧૩ : પ. પૂ. બ્રહ્મચારીજ

સુખ ક્યાં છે ? સ્વાનુભવ કરે તો તેમાં છે, સંતોષ દાખવે તો ત્યાં છે, સંયમ રાખે તો તેમાં છે, ધીરજ ધરે તો ત્યાં છે. શ્રી ઠાણાંગ સૂત્ર પણ સાખ પૂરે છે. ગૌતમ બુદ્ધ પણ રાગ-દ્વેષ અને મોહના વિજયને સુખશાયા કહે છે. (અંગુજર નિકાય ૩:૩૪)

શુદ્ધ, બુદ્ધ, ચૈતન્ય ઘન, સ્વયંજ્યોતિ સુખધામ;

બીજું કહિયે કેટલું ? કર વિચાર તો પામ.

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ગાથા ૧૧૭

આત્મસાધનાની ભૂમિકામાં, જ્ઞાનમાર્ગની સપ્ત ભૂમિકાઓ, યોગમાર્ગનાં સપ્ત ચક, અને પુરાણકથાઓમાં આવતા સાત લોકનો સમાવેશ થાય છે જે સપ્તધામ કહીએ તો ખોઢું નથી. આ સાતમું ધામ તે સુખધામ.

આત્મજ્ઞાનની સાત ભૂમિકા :—

૧. શુભેચ્છા : આત્મકલ્યાણની ભાવના-ઈચ્છા થવી.
૨. વિચારણા : સદાચારમાં મ્રવૃત્તિ કરવી.
૩. તનુમાનસી : વિષયો પરની આસક્તિ ઓછી થવી.
૪. સત્ત્વાપત્તિ : ચિત્તની શુદ્ધ સાત્ત્વિક ભાવમાં સ્થિરતા રહેવી.
૫. અસંસક્તિ : સત્ત્વગુણની સ્થાપના થવી.
૬. પદાર્થભાવના : અંદરના-બહારના પદાર્થની ભાવના કીણ થવી.
૭. તુર્યગા : અંતે સ્વભાવમાં એકનિષ્ઠ પ્રાપ્ત થવી, તુરીયાવસ્થા.

આમ, આ મંગલ કાવ્યમાં આત્મજ્ઞાનનો મંગલમય માર્ગ મૂકી દીધો છે.

સુસંત ચહી :—

સંત એટલે ? સત્તને પ્રાપ્ત તે સંત. શાંતિ પમાડે તે સંત.

અસ્ત એટલે હોવું, થવું. આત્માનું અસ્તિત્વ જેને ભાસ્યું છે તે સંત.

સંતપણું અતિ અતિ દુર્લભ છે. આવ્યા પછી સંત મળવા દુર્લભ છે. (હાથનોંધ ૧:૧૬) સંત વિના અંતની વાતમાં અંત પમાતો નથી. (પત્રાંક ૧૨૮) સંત એટલે સાધુ પુરુષ, મહાત્મા, પરમ હંસ, વૈરાગી, યોગી.

સુસંત એટલે સંતના યે સંત, શ્રેષ્ઠ સંત, શ્રેષ્ઠ જ્ઞાની, સત્પુરુષતા જ અર્પે તેવા પરમ પુરુષ, પરમ સંત.

પરમ પુરુષ પ્રભુ સદ્ગુરુ, પરમ જ્ઞાન સુખધામ;
જેણે આપ્યું ભાન નિજ, તેને સદા પ્રણામ.

(પત્રાંક ૨૬૬)

સર્વોત્તમ યોગી તો એ છે કે, સર્વ પ્રકારની સ્પૃહાથી રહિતપણે સત્યમાં કેવળ અનન્ય નિષ્ઠાએ જે સર્વ પ્રકારે સત્તુ જ આચરે છે, જગત જેને વિસ્મૃત થયું છે, અમે એ જ ઈચ્છીએ છીએ. (પત્રાંક ૨૬૦)

મહત્ત્ત્વ મહનીય મહઃ મહાધામ ગુણધામ ।
ચિદાનન્દ પરમાત્મા વન્દૈ રમતા રામ ॥

ચહી :- સુસંતો અનંત સુખધામને ઈચ્છી, ચાહી, જાહી, કહી રાત-દિન તેના ધ્યાનમાં રહે છે.

અહનિશ અધિકો પ્રેમ લગાવે, જોગાનલ ઘટમાંહિ જગાવે. (પત્રાંક ૨૨)

શ્રી ચિદાનંદજી મહારાજ ‘સ્વરોદ્ય જ્ઞાન’માં જગાવે છે, તેમ દેહદેવળમાં - ઘટમાં જ ધ્યાનનો અજ્ઞિન પ્રગટાવતાં કર્મ ભસ્મીભૂત થઈ જાય છે. તે જોગ-યોગ પોતે જ છે, પોતાનો આત્મા જ છે માટે તે પ્રત્યે દિન-બ-દિન, રાત-દિન, અહોનિશ અધિક પ્રેમ વહેવડાવવાનો છે. જે કંઈ રૂચિ છે તે ભાત્ર એક સત્યનું ધ્યાન કરનારા સંત પ્રાણે છે. (પત્રાંક ૩૫૭)

દિન રાત્ર રહે તદ્દ ધ્યાન મહીઃ :-

તદ્દ ધ્યાન કહેતાં તેનું ધ્યાન, તે ધ્યાન. તદ્દ-તત્. અં તત્ સત્ત કહીએ છીએ તે - તત્. હું નહીં, તું નહીં, તે પરમાત્મતત્ત્વ, તત્ત્વ+ત્વ=તત્ત્વ, તે (પરમાત્મ)પણું. લગભગ ચૌદ-પંદર વર્ષની વયે આ કૃપાળુદેવ લખે છે,

ત્વરાથી આગ્રહ ‘સ’ દશા ગ્રહવી. (પત્રાંક ૫-૧૬)

‘સ’ એટલે સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્ દર્શન.

રસ અને હંસમાં પણ ‘સ’ અક્ષર છે.

હંસ એટલે આત્મા. રસ એટલે સુધારસ, આત્માના અતીન્દ્રિય આનંદનો રસ.

રસો વૈ સઃ । ઉપનિષદોનો સારાંશ કે, રસ તો તે જ છે.

‘પરમાત્મ પચ્ચીસી સ્તોત્ર’માં-

સ: એવ પરમં બ્રહ્મ, સ: એવ જિનપુંગવઃ ।

સ: એવ પરમં ચિત્ત, સ: એવ પરમો ગુરુઃ ॥૧૬॥

સ: એવ પરમં જ્યોતિઃ, સ: એવ પરમં તપઃ ।

સ: એવ પરમં ધ્યાન, સ: એવ પરમાત્મકમ् ॥ ૧૭ ॥

સ: એવ સર્વ કલ્યાણ, સ: એવ સુખભાજનમ् ।

સ: એવ શુદ્ધ ચિદ્રૂપ, સ: એવ પરમ: શિવ: ॥ ૧૮ ॥

સ: એવ પરમાનન્દ: સ: એવ સુખદાયક: ।

સ: એવ પર ચૈતન્ય, સ: એવ ગુણસાગર: ॥ ૧૯ ॥

અર્થાતું તે જ પરમ બ્રહ્મ છે, તે જ જિનપુંગવાં છે, તે જ પરમ ચિત્ત છે, તે જ પરમ ગુરુ છે. તે જ પરમ જ્યોતિ છે, તે જ પરમ તપ છે, તે જ પરમ ધ્યાન છે, તે જ પરમાત્મા તત્ત્વ છે. તે જ સર્વ કલ્યાણ છે, તે જ સુખ ભાજન છે, તે જ શુદ્ધ ચિદ્રૂપ છે, તે જ પરમ શિવ છે. તે જ પરમ આનંદ છે, તે જ સુખદાયક છે, તે જ શ્રેષ્ઠ ચૈતન્ય છે, તે જ ગુણસાગર છે.

આટલો બધો તો ‘તે - તદ્દ’નો મહિમા છે !

તે વસ્તુના વિચારમાં પહોંચો કે જે વસ્તુ અતીન્દ્રિય સ્વરૂપ છે. (શિક્ષાપાઠ ૧૦૧-૮)

તે પ્રાપ્ત કરવા વચન કોનું સત્ય કેવળ માનવું ?

નિર્દોષ નરનું કથન માનો, ‘તેહ’ જેણે અનુભવ્યું. (શિક્ષાપાઠ ૬૭)

અખંડ મંડલાકારં વ્યાપ્તં યેન ચરાચરમ् ।

તત્પદં દર્શિતં યેન તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ ॥

અર્થાતું ત્રસ અને સ્થાવર જીવોથી ભરપૂર આખા લોકમાં જે વ્યાપેલા છે (કેવલજ્ઞાન અને કેવલી સમુદ્ધાતની અપેક્ષાએ) એવા ભગવાનનું પદ કે સ્વરૂપ જેણે ઉપદેશ્યું તે સદ્ગુરુને નમસ્કાર કરું છું.

જે વસ્તુ અને જે પદ આજ રાજ્ય શ્રી ચક્રવર્તિની વિકોરીયાને દુર્લભ-કેવળ અસંભવિત છે તે વિચારો. તે વસ્તુ અને તે પદ ભણી કેવળ ઈચ્છા-અભિલાષા હોવાથી... (પત્રાંક ૩૦)

દોહરા

તેહ તત્ત્વરૂપ વૃક્ષનું, આત્મધર્મ છે મૂળ;

સ્વભાવની સિદ્ધિ કરે, ધર્મ તે જ અનુકૂળ. (પત્રાંક ૭૮)

એનું સ્વખ્ને જો દર્શન પામે રે, તેનું મન ન ચઢે બીજે ભામે રે;

થાય સદ્ગુરુનો લેશ પ્રસંગ રે, એને ન ગમે સંસારીનો સંગ રે. (પત્રાંક ૧૬૮)

ધર્મ જ જેના અસ્થિ છે, મિંજા છે, લોહી છે, આમિષ છે, ત્વયા છે, ઈન્દ્રિયો છે, કર્મ છે, ચલન છે, બેસવું છે, ઊઠવું છે, ઊભું રહેવું છે, શયન છે, જાગૃતિ છે, આહાર છે, વિહાર છે, નિહાર છે, વિકલ્પ છે, સંકલ્પ છે, સર્વસ્વ છે એવા પુરુષની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે, અને તે મનુષ્યદેહ પરમાત્મા છે. એ દશાને શું આપણે નથી ઈચ્છા? ઈચ્છાએ છીએ. (પત્રાંક ૧૩૦)

રાત્રિ અને દિવસ એક પરમાર્થ વિષયનું જ મનન રહે છે... (પત્રાંક ૧૩૩)

ચૈતન્યનો નિરંતર અવિચિત્ર અનુભવ પ્રિય છે, એ જ જોઈએ છે. બીજી કંઈ સ્પૂહા રહેતી નથી. એક ‘તુંહિ, તુંહિ’ એ જ યથાર્થ વહેતી પ્રવાહના જોઈએ છે. અધિક શું કહેવું? લઘ્યું લઘ્યાય તેમ નથી, કથ્યું કથાય તેમ નથી. શાને માત્ર ગમ્ય છે. (પત્રાંક ૧૪૪)

અમારો દેશ હરિ છે, જાત હરિ છે, કાળ હરિ છે, દેહ હરિ છે, રૂપ હરિ છે, નામ હરિ છે, દિશા હરિ છે, સર્વ હરિ છે. (પત્રાંક ૨૫૫)

નિર્વિકલ્પ જ્ઞાન થયા પછી જે પરમ તત્ત્વનું દર્શન થાય છે તે પરમ તત્ત્વરૂપ સત્યનું ધ્યાન કરું છું. (પત્રાંક ૧૬૭)

સત્ત્વં પરં ધીમહિ ! (એનું જે) પરમ સત્યનું ધ્યાન કરીએ છીએ. (પત્રાંક ૩૦૨)

ધાર્મા સ્વેન સદા નિરસ્તકુહકં સત્ત્યં પરં ધીમહિ । (શ્રી ભાગવતનું મંગલાચરણ)
અર્થાત્ પોતાની સ્વયંજ્યોતિથી સર્વદા અને સર્વથા માયા અને માયાકર્મથી પૂર્ણિતઃ મુક્ત રહેનારા પરમ સત્ત્ય રૂપ
પરમાત્માનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ. (પત્રાંક ૩૦૨, ૩૦૭)

ભગવતને સર્વ સમર્પણ કર્યા સિવાય આ કાળમાં જીવનું દેહાભિમાન મટવું સંભવતું
નથી. માટે અમે સનાતન ધર્મરૂપ પરમ સત્ત્ય તેનું નિરંતર ધ્યાન કરીએ છીએ. જે સત્ત્યનું ધ્યાન કરે છે તે સત્ત્ય હોય
છે. (પત્રાંક ૩૦૭)

તે પરમ સત્ત્ય એટલે ?

ષટ્કારક પરમ સત્ત્ય છે. તેનું ધ્યાન વર્તે છે. આ છ કારક કેવી રીતે ?

૧. કર્તા : પરિણામનાર દ્વય કર્તા છે. દ્વય સ્વતંત્રપણે પરિણામીને પરિણામનો કર્તા થાય છે.
૨. કર્મ : કર્તાનું ઈષ્ટ તે કર્મ. દ્વયનું પરિણામ થયું તે કર્મ.
૩. કરણ : સાધન. કાર્ય રૂપે પરિણામવામાં પોતાનો સ્વભાવ જ સાધકતમ સાધન છે. તેથી દ્વય પોતે જ
કરણ છે.
૪. સંપ્રદાન : કર્તાએ જે કાર્ય નીપજાવ્યું તે જેને આપે તે સંપ્રદાન છે. તેથી દ્વય પોતે જ સંપ્રદાન છે.
૫. અપાદાન : જેમાંથી કાર્ય કરવામાં આવે તે દ્યુવ વસ્તુ અપાદાન છે. અર્થાત્ પોતાનામાંથી પૂર્વભાવનો વ્યય
કરીને નવીન ભાવ કરતું હોવાથી અને દ્વય રૂપે દ્યુવ રહીને નવીન કાર્ય નિપજાવતું હોવાથી પોતે
જ અપાદાન છે.
૬. અધિકરણ : જેના આધારે કર્મ કરવામાં આવે છે તે અધિકરણ છે. તેથી પરિણામનાર દ્વય સ્વયં અધિકરણ છે.

ટૂકમાં, દ્વય સ્વતંત્ર છે, ગુજરાતી સ્વતંત્ર છે, પરિણામન સ્વતંત્ર છે.

આત્મા, આત્માને, આત્માથી, આત્મા માટે, આત્મામાંથી અને આત્મામાં - આમ છ
નિશ્ચયકારકો જ પરમ સત્ત્ય છે. એકત્વ-વિભક્ત શુદ્ધ સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવનાર જ્ઞાની ભગવંતના અસીમ ઉપકારને
અનન્ય ભાવે નમસ્કાર છે. વ્યાકરણની વિભક્તિથી શું ? એમ અવર્જનાવાદ કરતાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે. છઠી
વિભક્તિ સિવાયની છ વિભક્તિ તો પરમ સત્ત્ય છે, પરમ સત્ત્યનું ભાન કરાવે છે, જ્ઞાન કરાવે છે.

મા ચિદ્ઘ મા જંપહ મા ચિન્તહ કિં વિ જેણ હોઇ થિરો ।

અપ્પા અપ્પમિ રાઓ ઇણમેવ પરં હવે જ્જાણમ् ॥

બૃહદ્ દ્વય સંગ્રહ, ગાથા ૫૮ : નેમિંદ્ સિદ્ધાંતદ્વ

અર્થાત્ કાયાથી ચેષ્ટા ન કરો, વચ્ચનથી ન બોલો, મનથી ન વિચારો. જેથી આત્મા
આત્મામાં જ સ્થિર રહે. કારણ કે, જે આત્મામાં તહ્વીન રહે તે જ પરમ ધ્યાન છે.

આ શાખમાં પરમ સત્ત્ય-પરમ ધ્યાનને ૬૮ વિશેખણો-નામોથી નવાજ્યું છે.

સોરઠ દેશ, વવાણિયા નગરે, જન્મ્યા રાજચંદ્ર દેવ;

ઈડર ગિરિ પર આવિયા રે, દ્વયસંગ્રહ સંભળાવિયો રે,

કીધા ભવથી પાર હો પ્રભુજી ! તારણતરણ જિદ્ધાજ.

વિ.સં. ૧૮૫૬ એટલે ઈતિહાસની આરસીમાં છપનીયાના દુષ્કાળનું ચિત્ર છે. પણ પરમ કૃપાળુદેવ તરફથી ગાથા ૫૬-૫૮ ગાથાના ‘બૃહ્દ દ્રવ્યસંગ્રહ’ના બોધનો સુકાળ હતો, પરમાર્થની વર્ષા જ હતી.

જાપ મરે, અજપા મરે, અનહદ ભી મર જાય;
સુરતિ સમાની સબદમે, તાહિં કાલ નહિ ખાય.

કબીર સાહેબ

સુરતિ એટલે તલ્લીન અવસ્થા. જીવની સુરતિ જ્યારે શબ્દમાં એટલે કે પરમ નાદમાં નિઃશેષપણે સમાઈ જાય છે ત્યારે કાળનો ભય રહેતો નથી. જાપ, અજપાજપ જાપ (અવિરત, જંપ રહિત જાપ) કે અનાહત નાદ, આ બધું જ શબ્દની સુરતી-તલ્લીનતા-તત્ત્વ લીનતા, તે પદમાં લીન થતાં કાળ પડા શું કરી શકે? કૃપાળુદેવ કાલાતીત બની રહે છે.

આ આત્મા પડા તે પદનો અભિલાષી અને તે પુરુષનાં ચરણકમળમાં તલ્લીન થયેલો દીન શિષ્ય છે. તમને તેવી શ્રદ્ધાની જ તે શિક્ષા દે છે. (પત્રાંક ૩૭)

પર શાંતિ અનંત સુધામય જે :—

પરમ શાંતિપદને ઈચ્છીએ છીએ, એ જ આપણો સર્વસંમત ધર્મ છે. અને એ જ ઈચ્છામાં ને ઈચ્છામાં તે આપણને મળી જશે. (પત્રાંક ૩૭)

આ વિષમકાળમાં પરમ શાંતિના ધામરૂપ અમે બીજા શ્રી રામ અથવા શ્રી મહાવીર જ છીએ, કેમ કે અમે પરમાત્મસ્વરૂપ થયા છીએ. (પત્રાંક ૬૮૦)

પર શાંતિ એટદે ?

પર એટલે ઉત્કૃષ્ટ, સર્વોત્કૃષ્ટ, સર્વોચ્ચ, સર્વોત્તમ, ભિન્ન, મુખ્ય, પ્રધાન, અજનભી, અન્તિમ, મોક્ષ, પરબ્રહ્મ. તેવી શાંતિ તે પર શાંતિ.

પર લખતાં-વાંચતાં બાવન જ વંચાય ને? બાવન અક્ષરમાં - ઉદ્ધ મૂળાક્ષરો કે વંજનો, ક થી શ, અ, આ, ઈ થી અં, અઃ સુધીના ૧૨ સ્વર અને ઝ, લૃ વગેરે ૪ સ્વર હાલ ખાસ વપરાશમાં નથી તે.

વાણી કે લેખિનીથી અકથ્ય પરા શાંતિ, પરા-પશ્યંતી વાણી જેવી, પરા વિદ્યાવાળી શાંતિ, બાવનીયાની બહારની શાંતિ તે પરા શાંતિ.

સર્વ વિભાવથી પર

સર્વ કાળથી પર

સર્વ સંકલ્પ-વિકલ્પથી પર

સર્વ ગુણસ્થાનકની પરિપાટીથી પર

સર્વ પરભાવથી પર

સર્વ ભૂમિકાથી પર

સર્વ સુખદુઃખની કલ્પનાથી પર

જે શાંતિ છે તે સહજ શુદ્ધ પૂર્ણ સ્વભાવ સહિત સ્વરૂપની છે.

પ્રભુશ્રીજીને અમદાવાદમાં આગામાનને બંગલે, વિ.સં. ૧૮૫૬માં, મ્રકાશયું કે,
અમારામાં અને વીતરાગમાં ભેદ ગણશો નહીં.

પૂ. પોપટલાલભાઈને - મોક્ષમાર્ગના વરેહુને કહ્યું કે,

શ્રી પાર્શ્વનાથાહિ યોગીઓ અને અમારામાં કાંઈ ભેદ જાગ્રાશો નહીં.

દોહરા

જ્ઞાનભાઈ દશા વિષે રહેતી જે અપ્રતીત;
રાજચંદ્ર મળતાં થકાં, પ્રત્યક્ષ દીઠી સ્થિત.

પૂ.દુંગરશીભાઈ ગોશળીયા

આ ઉપરાંત, ‘પરમ શાંતિ અનુભવીએ છીએ’, ‘પરમ અવગાઢ દશા અનુભવીએ છીએ’, ‘અમારે હવે બીજી મા નથી કરવી’ વગેરે શું સૂચવી જાય છે? ધન્ય છે તે બડભાગી મુમુક્ષુઓને, મહાત્માઓને કે જેમણે કૃપાળુદેવની દશા તેઓ શ્રીના શ્રીમુખેથી જ શ્રવણી.

સ્વસ્વરૂપે સ્વયં સ્વપ્સ્યેતું સઃ જીવનુક ઉચ્ચતે । તેજોબિંદુ ઉપનિષદ્દ
એટલે કે, જે પોતાનાં સ્વરૂપમાં જ સૂઅ છે તે જીવનુકત કહેવાય છે.

ચોપાઈ

સર્વ કાલનું ત્યાં છે જ્ઞાન, દેહ છતાં ત્યાં છે નિર્વાણ;
ભવ છેવટની છે એ દશા, રામધામ આવીને વસ્યા. (પત્રાંક ૧૦૭)

અનંત સુધામય જે :—

સુષુ ધીયતે પીયતે અર્થતે વા ઇતિ સુધા । સુધા એટલે અમૃત. સુધા એટલે જલ. સુધા એટલે રસ. સુધા એટલે સર્ફેટી, પવિત્રતા, શુક્લતા. છેલ્લે છેલ્લે આ સુધાંશુ (ચંદ્ર, રાજચંદ્ર) જ્ઞાનરૂપી ગંગાનું અમૃતરૂપી જળ પીતાં પીતાં મુમુક્ષુજનોને પણ પ્રસાદ પીરસતા જણાય છે.

ધ્યાન સુધારસ, પાન મગનતા, ભોજન સહજ સ્વભોગ રે,
રીજ એકત્વતા તાનમેં વાજે, વાર્ષિક સન્મુખ યોગ રે.

શ્રી મહાજશ જિન સ્તવન : શ્રી દેવચંદ્ર મહારાજ

આમાં સુધારસનું ધ્યાન, એકત્વનું તાન, સન્મુખતાનું ગાન અને મગનતાનું પાન કર્યું.
સુ=શ્રેષ્ઠ રીતે, સમ્યક્ પ્રકારે. ધા=ધારણ કરવું. આત્માએ આત્માને ‘જેમ છે તેમ’ ધારણ કરી લીધો છે તેથી તે સુધામય જ હોય.

‘સુખધામ’ શબ્દથી શૈવોના શિવમાર્ગનું, શિવનું-કલ્યાણનું,
‘અનંત’ શબ્દથી મહાપ્રતિક્રીના ધ્રુવમાર્ગનું, ધ્રુવત્વનું,
‘સુધામય’ શબ્દથી બૌદ્ધ દર્શનના વિસભાગ પરિક્ષયનું, સ્વસ્વભાવ રૂપ અમૃતનું,
‘પર શાંતિ અનંત’ શબ્દથી સાંઘ્ય-યોગ દર્શનની પ્રશાંત વાહિતાનું સૂચવન છે.-

પૂ.ડૉ.ભગવાનદાસભાઈ મહેતાનું આ તારણ કેટલું સ્પષ્ટ છે ! સકલ યોગમાર્ગના પરમ રહસ્ય રૂપ આ પદ છે. સર્વ યોગશાસ્કનો છેલ્લો શબ્દ - The last word તે પરમ કૃપાળુદેવનો આખરી શબ્દ - The final word બની રહે છે.

પૂ.પુષ્યવિજયજી ભ.સા.ના શબ્દોમાં, દેવદુન્દુભિના દિવ્ય નાદ સમાન આ એક માત્ર કરીમાં જ એ પ્રભુના દિવ્ય આત્માનો દિવ્ય જ્ઞાનપ્રકાશ જગઝગાયમાન...જગમગાટમય...ચળકતો...
ચમકતો...દમકતો નિહાળી શકાય છે.

જગમગ શબ્દ ય મજાનો ને અર્થસભર. જગ એટલે જ્ઞાન પ્રકાશ અને મગ એટલે સુખ. જ્ઞાન અને સુખ, જ્ઞાન અને સ્વભાવની જ વાત આવી ને? જ્ઞાનસ્વભાવી આત્મા છે... એ જ વાત આવે.

એક દણાંત યાદ આવ્યું. બે રાજી વચ્ચે યુદ્ધ થયા બાદ, વિજેતા રાજાએ સર્વને જોઈતી વસ્તુ મંગાવવા કહ્યું. સહુ પ્રજાજનોએ અને સમગ્ર દેશની સધળી રાણીઓએ આ... તે વસ્તુ મંગાવી પણ એક નાની રાણીએ પત્ર લખ્યો ને મોકલ્યો જેમાં ‘આપ’ લખ્યું. આપ કહેતાં આત્મા, આપ કહેતાં તમે. રાણીએ ‘એક’ રાજા મારી લીધો તેમ અર્થ થયો. એક રાજા તો આત્મા જ છે, મહારાજા છે. રાજાએ આ પત્રની માગણીનો સ્વીકાર કર્યો અને એ રીતે રાણીને રાજા સાથે બધું જ રાજ મળ્યું. “નૃપતિ જીતાં જીતીયે, દણ, પુર ને અધિકાર.” (શિક્ષાપાઠ ૩૪)

હે મુમુક્ષુ! એક આત્માને જ્ઞાનાં સમસ્ત લોકાલોકને જ્ઞાનીશ અને સર્વ જ્ઞાનવાનું ફળ પણ એક આત્મપ્રાપ્તિ છે. માટે આત્માથી જુદા એવા બીજા ભાવો જ્ઞાનવાની વારંવારની ઈચ્છાથી તું નિર્વન અને એક નિજ સ્વરૂપને વિષે દસ્તિ દે કે જે દસ્તિથી સમસ્ત સૃષ્ટિ જીયપણે તારે વિષે દેખાશે. તત્ત્વસ્વરૂપ એવા સત્યાખ્યમાં કહેલા માર્ગનું પણ આ તત્ત્વ છે એમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે. પણ ઉપરોગપૂર્વક સમજાવું દુર્લભ છે. (પત્રાંક ૬૩૧)

તે અચિત્ય દ્રવ્યની શુદ્ધ ચિત્તિ સ્વરૂપ શુદ્ધ આત્મપદને હું પ્રણામ કરું છું તેમ કહેવામાં શુષ્ણતા નથી. શુદ્ધ આત્મપદ દ્રવ્ય દસ્તિએ શુદ્ધ જ છે પણ પર્યાયમાં એ શુદ્ધ સ્વરૂપ અનુભવગોચર થાય ત્યારે એનું સાર્થક્ય અને યાથાર્થ. અન્યથા કથન માત્ર છે. અત્ર તો, સહજ સ્વભાવિક સ્વાનુભવ ઉદ્ગાર આત્મસામર્થ્યના પથાર્થ ભાનથી ઉલ્લાસિત ભાવે અચિત્ય દ્રવ્યની શુદ્ધ ચિત્તરૂપ આત્મપદને નમસ્કાર કરી, તે સર્વોત્કૃષ્ટ શુદ્ધ આત્મપદ જ્યવંત વર્તો, જ્યવંત વર્તો! કહી તે અનંત સુધામય સ્વરૂપમાં જાણે દૂબકી મારી રહ્યા ન હોય! એવો ‘શુદ્ધ શુક્લાત્મિજ્ઞાત્ય’ (શ્રી ભગવતીજી સૂત્ર) ઉત્ત્રત પ્રકાર જરૂાઈ આવે છે. ‘સુધાનો સાગર કથે, સાધુ શુભ ક્ષેમથી.’ (પત્રાંક ૪)

પ્રણાનું પદ તે વર તે જ્ય તે :—

યોગીઓ જેને ‘અનાયા દશા’ કહેછે તે પદની હું શું વાત કરું? શું લખું? જે આય્યામાં આવી ન શકે, વ્યાખ્યામાં વર્ણવી ન શકાય, સંખ્યામાં સમાવી ન શકાય તે દશા જે પદમાં રહેલી છે તે પદને પ્રણામું છું. પ્રણામન એટલે દેહથી નમવું તે. દેહાતીત દશાએ વર્તતા વર્તતા, દેહને - કાયાના યોગને જાણે કે નમાવેછે, જૂકાવેછે. જેનો જોક જ મોક્ષ પ્રત્યે હોય તે તો ત્યાં જ ઝૂકે ને?

અવિષ્મપણે જ્યાં આત્મધ્યાન વર્તે છે એવા જે ‘શ્રી રાયચંદ્ર’ પ્રત્યે ફરી ફરી નમસ્કાર કરીએ છીએ. (પત્રાંક ૩૭૬)

‘આ જ્ઞાનપદ પરમાર્થ છે જે પામી જીવ મુક્તિ લાદે.’ (શ્રી સમયસારજી ગાથા ૨૦૪)

સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં કિયાપદ-ધાતુ પણ આત્મનેપદી અને પરસ્મૈપદી !

વર્જિત સંકલ્પવિકલ્પેન પરમ સમાર્થી લભન્તે ।

યદ્વ વિદન્તિ સાનન્દં કિં અપિ તત્ શિવસૌખ્યં ભજન્તિ ॥

યોગસાર શ્લોક ૮૭ : યોગીન્દુદેવ -

જે સમસ્ત વિકલ્પોથી રહિત થઈને પરમ સમાધિને પ્રાપ્ત થાય છે, તેઓ આનંદનો અનુભવ કરેછે, તે મોક્ષસુખ કહેવાય છે.

જે પ્રભુની આજાભક્તિમાં લીન થાય છે તે આત્માર્થી મુમુક્ષુ જીવ પરમ સમાધિમય પ્રભુનું પરમપદ પામે છે.

ટૂકમાં, જે અતીન્દ્રિય સહજ સુખનું અનંત ધામ છે, અવ્યાબાધ સ્વરૂપ છે, જેને સંતપુરુષો ચહી હિવસ-રાત જેમનાં ધ્યાનમાં વર્તી રહ્યું છે, જે પરમ શાંતસ્વરૂપ છે, જે અનંત સુધામય છે તે અચિંત્ય દ્રવ્યની શુદ્ધ ચિત્તિ સ્વરૂપ શુદ્ધ આત્મપદને હું પ્રણામ કરું છું. તે સર્વોત્કૃષ્ટ પદ જયવંત વર્તો, જયવંત વર્તો;

તે પદને,

મોક્ષ કહો કે મુક્તિ કહો,
શિવ કહો કે સિદ્ધિ કહો,
નિર્વાણ કહો કે નિર્વૂત્તિ કહો,
વિશ્વલેખ કહો કે વિમોક્ષ કહો,
પરબ્રહ્મ કહો કે વિપ્રમોક્ષ કહો,
અપુનર્ભવ કહો કે વિમુક્તિ કહો,
ભવાતીત કહો કે સંસારાતીત કહો,
દેહાતીત કહો કે જીવન્મુક્ત કહો,
સ્થિતપ્રક્ષ કહો કે અવધૂત કહો,
સુખધામ કહો કે પરમ સમાધિ કહો—

કોઈ અર્થને નથી.

આ નિર્વાણ શતાબ્દી ચાલેછે, વિ.સં. ૧૮૫૭થી વિ.સં. ૨૦૫૭ના સો સો વર્ષનાં વહાણાં વહી ગયાં. ચૈત્ર વદ પની શ્રી કુંશુનાથ તીર્થકર દેવનાં દીક્ષા કલ્યાણકની પવિત્ર તિથિએ કૃપાળુદેવનો દેહ પંચત્વને પામ્યો, આત્મા પંચમ પદે ચાલ્યો. આ પંચમી મિતિ મર્યાદા દોરતી ગઈ કે તિથિ તારતી ગઈ કે,

પંચ પ્રમાણથી મુક્ત થાઓ,
પંચ ઈન્દ્રિયબળ તોડો,
પંચ મહાવ્રતનું પાલન કરો,
પંચ આચારની આરાધનામાં રહો,
પંચ દેહથી રહિત પંચમ ગતિને પામો.

દુઃખમ કાળનું

પ્રબળ રાજ્ય પ્રવર્તે છે, તો પણ અડગ નિશ્ચયથી,
સત્પુરુષની આશામાં વૃત્તિનું અનુસંધાન કરી
જે પુરુષો અગુખતીર્થી સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને ઉપાસવા ઈરછે છે
તેને પરમ શાંતિનો માર્ગ હજી પણ પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે.

(પત્રાંક ૮૩૧)

છેલ્લો,

દોહરા

ઈચ્છા વર્તે અંતરે, નિશ્ચય દઢ સંકલ્પ;
મરણ સમાધિ સંપજો, ન રહો કાંઈ કુવિકલ્પ.

પરમકૃપાળુ દેવ પ્રતિ, વિનય વિનંતિ એહ;
ત્રય તત્ત્વ ગ્રાણ રત્ન મુજ, આપો અવિચલ સ્નેહ.

શ્રી રત્નરાજ સ્વામી

આપણે એ સુખ-સમાધિ પામીએ એ જ સમીહા.

અંતમાં,

યમુના રડી'તી સૌ પ્રથમ, શ્રીકૃષ્ણના વિયોગથી,
આકંક્ષ પ્રગટ્યું'તું બીજું, શ્રી ગાંધીજીના ભોગથી,
તે દિન વારી આજીની, ગઈ હૃદયથી હલબલી,
ઘારા કૃપાળુ રાજને આપી રહી શ્રદ્ધાંજલિ.
ક્રૂજ ધરા શતાબ્દી સાલે, નિર્વાણને નિવાપાંજલિ,
ઘારા પ્રભુ કૃપાળુને, આપી રહી સ્મરણાંજલિ.

કાલાતીત કૃપાળુદેવને,
દેહાતીત દેવાધિદેવને,
સમયાતીત સનાતન દેવને,

ન

સ

સ

ન

સ

ન

સ

સ

ન

સ

સ

સ

ન

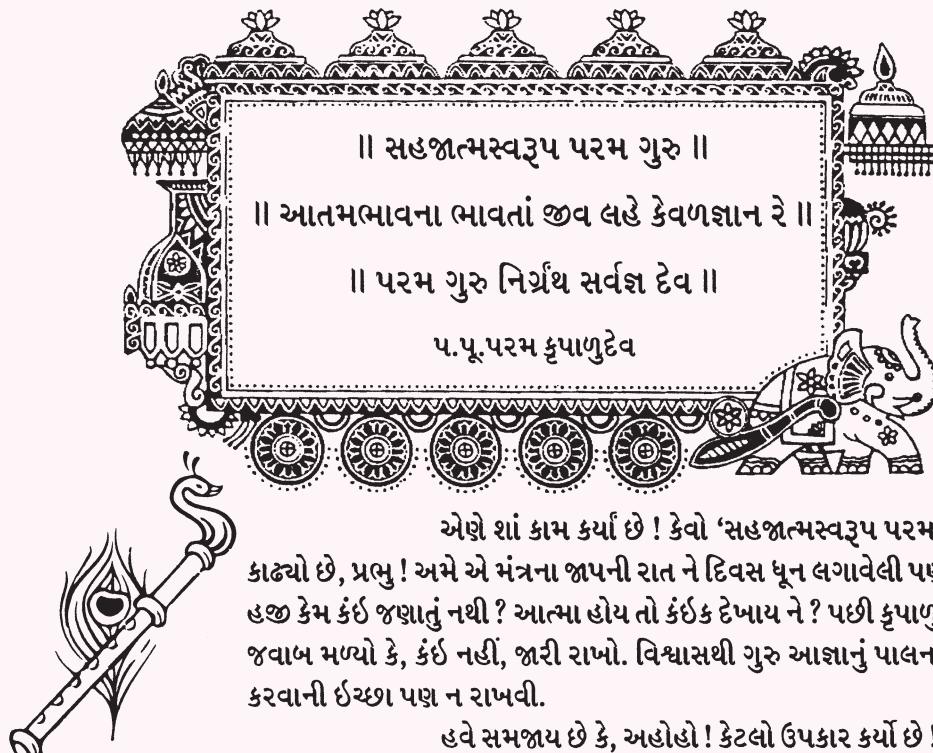
સ

સ

સ

ન

મહામંત્ર

એણે શાં કામ કર્યા છે ! કેવો ‘સહજાત્મસ્વરૂપ પરમ ગુરુ’ મંત્ર યોજી કાઢ્યો છે, પ્રભુ ! અમે એ મંત્રના જાપની રાત ને દિવસ ધૂન લગાવેલી પણ વિકલ્પ ઊઠે કે, હજુ કેમ કંઈ જણાનું નથી ? આત્મા હોય તો કંઈક દેખાય ને ? પછી કૃપાળુટેવને વાત કરતાં જવાબ મળ્યો કે, કંઈ નહીં, જારી રાખો. વિશ્વાસથી ગુરુ આજ્ઞાનું પાલન કરવું અને જોવા કરવાની ઈચ્છા પણ ન રાખવી.

હવે સમજાય છે કે, અહોહો ! કેટલો ઉપકાર કર્યો છે ! સંકલ્પ - વિકલ્પ મનમાં આવતા રોકી, સત્યુરૂધનો બોધ ‘સહજાત્મસ્વરૂપ’ તે પ્રત્યે ભાવ, પરમ ગુરુ (જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર) પ્રત્યે પ્રેમ, ચિત્ત પ્રસંગતા લાવવા માટે ઉપયોગ દઈ એટલે એક શબ્દનો વચનથી ઉચ્ચાર કરી, મનથી વિચાર કરી, પુદ્ગલાનંદી સુખને ભૂલી આત્માનંદી સુખ, તેની લહરીઓ, ખુમારી ધૂટે તે આનંદ અનુભવવા માટે પુરુષાર્થ કર્તવ્ય છે. પ.પુ.પ્રભુશ્રીજી

મુક્ત થવાની એક જ રીત,
 આત્માનું અદ્ભુત ગૂજે સંગીત.

ક્ષમાની શરણાઈ બાજે સંગાથ,
 લુલાવે દેહ ને દુનિયાનું ભાન.

५५. ॐ श्री राज पुरुषोत्तमाय नमः ।
५६. ॐ श्री राज प्रबुद्धात्मने नमः ।
५७. ॐ श्री राज प्रभवे नमः ।
५८. ॐ श्री राज प्रज्ञापारमिताय नमः ।
५९. ॐ श्री राज प्रारब्धदेहिने नमः ।
६०. ॐ श्री राज फलमात्रतनवे नमः ।
६१. ॐ श्री राज ब्रह्मनिष्ठाय नमः ।
६२. ॐ श्री राज मच्छुतटमहाजनाय नमः ।
६३. ॐ श्री राज मतिस्मृतिज्ञानिने नमः ।
६४. ॐ श्री राज महात्मने नमः ।
६५. ॐ श्री राज महाप्राज्ञाय नमः ।
६६. ॐ श्री राज महावीराय नमः ।
६७. ॐ श्री राज मोक्षदात्रे नमः ।
६८. ॐ श्री राज युगपुरुषाय नमः ।
६९. ॐ श्री राज योगीश्वराय नमः ।
७०. ॐ श्री राज राजवैद्याय नमः ।
७१. ॐ श्री राज रामाय नमः ।
७२. ॐ श्री राज लोकोत्तराय नमः ।
७३. ॐ श्री राज वचनातिशयिने नमः ।
७४. ॐ श्री राज वरदाय नमः ।
७५. ॐ श्री राज ववाणियावैश्यवराय नमः ।
७६. ॐ श्री राज विक्रमाय नमः ।
७७. ॐ श्री राज विचक्षणाय नमः ।
७८. ॐ श्री राज विदेहिने नमः ।
७९. ॐ श्री राज विरल विभूतये नमः ।
८०. ॐ श्री राज वीतरागाय नमः ।
८१. ॐ श्री राज वीराय नमः ।

અંત

રાજસ્તુતિ શતસમુચ્ચય

હરિ, તારાં નામ છે હજાર, ક્યા નામે લખવી કંકોતરી ?
 નામ તારાં છે અપાર, ગણતાં ન આવે પાર,
 પહોંચે ના પૂરો વિચાર, ક્યા નામે લખવી કંકોતરી ?
 પ્રભુ, તારાં છે અનંત નામ, ક્યે નામે જું જપમાળા ?
 ઘટ ઘટ આતમ રામ, ક્યે ઠામે શોધું પગપાળા ?
 ઓ મેરે . . . ! કિસ નામસે પુકારું ?

મહાત્માઓએ ગમે તે નામે અને ગમે તે આકારે એક સત્તને જ પ્રકાશયું છે. તેનું જ શાન કરવા યોગ્ય છે. તે જ પ્રતીત કરવા યોગ્ય છે. તે જ અનુભવ રૂપ છે. અને તે જ પરમ પ્રેમે ભજવા યોગ્ય છે.એવું તે પરમ તત્ત્વ, પુરુષોત્તમ, હરિ, સિદ્ધ, ઈશ્વર, નિરંજન, અલખ, પરબ્રહ્મ, પરમાત્મા, પરમેશ્વર અને ભગવતું આદિ અનંત નામોએ કહેવાયું છે. (પત્રાંક ૨૦૮)

પ્રભુના ગુણ તો અનંત. તીર્થકર ભગવંતને આપણે ૧૦૦૮ ઉત્તમ લક્ષ્ણવંત કહીને સમરીએ છીએ. સહભ્ર એટલે હજાર. સૂર્યને સહભ્ર કિરણ, ઈન્દ્રને સહભ્ર નેત્ર, શેખનાગને અને પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ધરણેન્દ્રને સહભ્ર ફેણ, ભગવતીને સહભ્ર ભુજા, ગરુડ - નૃસિંહ વગેરે દેવોને સહભ્ર દાઢ, કાર્તવીયર્જુન અને બાજાને સહભ્ર ભુજા કહીને સહભ્રનો મહિમા ગવાયો છે. મહાભારતમાં પણ યુધ્યાંદ્રના પાંચ પ્રશ્નોના ઉત્તર રૂપે ભીષે કહ્યું કે, સ્તુવનામસહસ્રેણ પુરુષ: સતતોઽથિતઃ ।

યૌગિક દસ્તિએ પણ શરીરનાં સહભ્રાર ચક્કમાં સહભ્ર દળની વાત સહભ્રનો જ મહિમા સૂચવે છે.

જેમ વિષ્ણુસહભ્ર નામાવલિ, શિવસહભ્રનામાવલિ, લલિતાસહભ્રનામાવલિ વગેરે છે તેમ જિનસહભ્રનામાવલિ પણ છે. શેતાંબર અને દિગંબર, બજે સંપ્રદાયમાં જિનસહભ્રનામસ્તોત્ર મળે છે.

૪થી સદીના અંતિમ ભાગમાં, શેતાંબર આચાર્ય શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર સૂર્યિજીએ જિનસહભ્રનામ સ્તોત્ર રચ્યું છે જે 'સિદ્ધ શ્રેય: સમુદ્દરા' અને 'શક્કસતવ' નામે પ્રસિદ્ધ છે અને મોટાભાગનું ગદ્યમાં છે.

૫મી સદીમાં, દિગંબર આચાર્ય શ્રી જિનસેનજી રચિત 'આદિ પુરાણ'ના રપમા પર્વના ૧૦૦ થી ૨૧૭ સુધીના શ્લોકનું સંકલન તે જિનસહભ્રનામ સ્તોત્ર.

૧૨મી સદીમાં, શેતાંબર આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરીજીએ જિનસહભ્રનામ સ્તોત્ર રચ્યું જેનું બીજું નામ છે 'અર્હનામસહભ્ર સમુચ્ચય'.

૧૩મી સદીમાં, દિગંબર પંડિત શ્રી આશાધરજીએ જિનસહભ્રનામ સ્તોત્ર રચ્યું.

૧૪મી સદીમાં, દિગંબર આચાર્ય શ્રી સકલકીર્તિજીએ જિનસહભ્રનામ સ્તોત્ર રચ્યું.

૧૭મી સદીના પૂર્વિંમાં, શેતાંબર આચાર્ય શ્રી દેવવિજયગણિ રચિત જિનસહભ્રનામ સ્તોત્ર 'અર્હનામસહભ્ર સમુચ્ચય' પણ કહેવાયું છે.

૧૭મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં, શેતાંબર આચાર્ય શ્રી વિનયવિજયજીએ ‘અહંમસ્કાર સ્તોત્ર’ રચ્યું છે.

ઈ.સ. ૧૬૮૨માં, ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીએ ‘સિદ્ધસહભ્રનામકોશ’ની રચના કરી છે.

અને હાં, સંસ્કૃત ભાષાથી અનભિજ્ઞ જીવો માટે સહભ્ર નામની રચનાઓ ભાષામાં પણ કરાઈ છે. તેના કર્તા તરીકે, દિગંબર પંડિતપ્રવર શ્રી બનારસીદાસજી અને શેતાંબર મુનિ શ્રી જીવહર્ષગણિજી છે. ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીએ ગુજરાતી ભાષામાં પણ ‘સિદ્ધસહભ્રનામવર્ણન છંદ’ રચ્યું છે.

હવે પ્રશ્ન એ થાય કે, નામ સહભ્રના પાઠથી લાભ શું?

નામસ્તવ કરનારો આત્મા તીર્થકર નામકર્મ સુધીનું પુણ્ય બાંધી શકે એવો તો એનો મહિમા છે. તે પ્રાપ્ત થાય એ દરમ્યાન સહભ્ર નામના પાઠથી શુભની અને શાન્તિની પ્રાપ્તિ, પાપોનો નાશ, અભીષ્ટ સિદ્ધિ અને સર્વ દુઃખોથી મુક્તિ વળેરેનો લાભ મળે છે.

નવધા ભક્તિમાં પણ સ્મરણ ભક્તિનો મહિમા ગાયો છે.

શ્રુતાંબ્રે: અવગાહનાત् સારાઽસાર સમુદ્ધૃતઃ ।

ભક્તિર્ભાગવતી બીજં પરમાનન્દસમ્પદામ् ॥

(ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી)

અર્થાત્, આગમ...શાસ્ત્રોના...શુતના સાગરમાં ઝૂબકી મારીને સાર એ મેળવ્યો છે કે, પવિત્ર ભક્તિ એ પરમાનંદ રૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટેનું બીજ છે.

મોક્ષનું બીજું નામ જ મહોદય.

શ્રી આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્રમાં પરમકૃપાળું દેવ પ્રકાશે છે કે, સમજું મોક્ષ ઉપાય તો, ઉદ્ય ઉદ્ય સદ્ગ્લાગ્ય (ગાથા ૮૬) અર્થાત્ મોક્ષનો ઉપાય ભક્તિ છે એમ સમજું તો ઉદ્ય ઉદ્ય, મહાઉદ્ય, મહોદય યાને મોક્ષ કે મુક્તિ જ છે.

પરમકૃપાળું દેવ પરમોપકારી પ.પૂ.પ્રભુશ્રીજીને ફરમાવે છે, પ્રભુભક્તિમાં જેમ બને તેમ તત્પર રહેવું. મોક્ષનો એ ધૂરંધર માર્ગ મને લાગ્યો છે. મનથી સ્થિરતા થવાનો મુખ્ય ઉપાય હમણાં તો પ્રભુભક્તિ સમજો. આગળ પણ તે અને તેવું જ છે. (પત્રાંક ૩૮૦)

હવે આપણે સહભ્ર સમુચ્ચયની વાત સંક્ષેપીને અતે શત સમુચ્ચય પર આવીએ છીએ. મનુષ્યને શતાયુ કહેવામાં આવે છે. તેનું આયુષ્ય સો વર્ષનું ગણાય છે. આ સો વર્ષ માત્ર કાળગણના પૂરતો નથી, પરંતુ તેમાં રહેલાં સર્જનાત્મક તત્ત્વને દર્શાવે છે. તેનાં એક એક દલનું ખીલવું તે તેના પૂર્ણ વિકાસનું પગલું છે. પૂર્ણ વિકસિત કમળને શતદલપદ કહે છે. કઠોપનિષદ્ધ (૨:૩:૧૬)ની સાક્ષીએ, હૃદયમાં એકસો એક નારી રહેલી છે. જેમાંની એક બ્રહ્મરંઘ સુધી પહોંચેલી છે. એ નારી વડે ઊર્ધ્વગમન કરી આત્મા અમૃત તત્ત્વને પામે છે. બીજી નારીઓ દ્વારા અનેક પ્રકારની દેહાન્તર અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. આ સોની સંખ્યા મનુષ્યત્વના વિકાસની સૂચક છે. માનવહૃદયકમળને એટલે જ શતદલકમલ કહેવાય છે. પરંતુ આ સોની મર્યાદા ધરાવતી સંખ્યા સાથે એકનો આંકડો ઉમેરવામાં આવ્યો છે. આ જે એક કિરણ છે તે મનુષ્યને સો-સો આવતોમાંથી બહાર કાઢી ઉંચે લઈ જતું ભગવદ્ગુરુનું પરમાત્મ તત્ત્વ છે.

સો-સો પરિવર્તનો કહો કે અસંખ્યાત સમયની પર્યાપ્ત કહો : આ બધાં વચ્ચે એક અને અવિકારી રહેનારું તો આત્મતત્ત્વ જ છે.

સોની સંખ્યા દ્વારા વિશ્વમાં અનુપ્રવેશ અને તેથી પર એક સંખ્યા દ્વારા પરાત્પરનું દર્શન છે. શત અન્વય સ્વરૂપ છે તો એક તેથી વ્યતિરેક સ્વરૂપ છે.

અહીં તો રાજપ્રભુનાં સ્મરણનો સો વિશેષણોથી સુતિ કરવાનો કે કાલી-ઘેલી રીતે તેમની નવાજિશને નવાજવાનો નામ પ્રયાસ છે.

દેવર્ષિ નારદજીને પણ બ્રહ્માએ કહી જ દીધું કે, કળિયુગમાં સંસાર તરવાનો ઉપાય પ્રભુનું નામસ્મરણ જ છે. નામસંકીર્તન તે નામસંકીર્તન. ગાન આત્મસિદ્ધિનું, નામ રાજપ્રભુનું અને તાન પરમાત્મા સાથેનું.

પણ પ્રશ્ન થાય કે, નામસ્મરણ કરવા માટે શું એ નામનું રહસ્ય કે અર્થ જાણવો જરૂરી છે ? જુ હાં, નામ કે વિશેષજ્ઞાની પાછળ જે ભાવ-દર્શન પ્રગટ-અપ્રગટપણે રહ્યાં છે તે જાણતા હોઈએ તો, નામસ્મરણ વેળા વિશેષ આનંદ થાય, મન ખીલે બંધાય, સમયાંતરે નામ સાથે એકરૂપતા સધાય.

કામિતદાયક પદ શરણ, મન સ્થિર કર પ્રભુ ધ્યાન;
નામસ્મરણ ગુરુરાજનું, પ્રગટ કલ્યાણ નિદાન.

અજસ્ત એટલે અવિરત.

પ્રભુનું નામ જયારે અવિરત લેવાયછે ત્યારે તેમાંથી અનંત શ્રી પ્રગટ થાય છે. જ્યાં રાજ નામાવલિની અજસ્ત સહજ ધારા વહે છે ત્યાં પવિત્રતમ વાતાવરણ થવાથી પરમ પવિત્ર શ્રી રાજધામ બની જાય છે. આ અજસ્ત એટલે કે અજપાજપ જાપ બની રહે, આત્માની નિરંતર પ્રતીતિ રહ્યા કરે એ જ રાજપ્રભુ પાસે પ્રયાચના.

શત શત નામે નિજ નામ ઓગળે,
શત શત રૂપે નિજ પીડ પીગળે,
નદી ભજીને જયમ નામ રૂપ,
સિંહુ બની કેવળ સિંહુમાં ભળે.
શ્રી મકરંદભાઈ દવે.

પદાર્થની નિશ્ચળતા, જ્ઞાનની ઉજજવળતા અને ભક્તિની નિર્ભળતા : આ ત્રિવેણી તીર્થો પ્રયાગ તીર્થે એકાકાર થાય છે અને ચૈતન્યના શબ્દાતીત મહાસિંહુમાં અંતે ભણી જાય છે, આત્મા બહિરાત્મા મટી, અંતરાત્મા થઈ, પરમાત્મા બની જાય છે.

આ અવ્યલ નંબરના અઝીજ (પ્રિય, પૂજ્ય)
અલ્લાહ (ઇશ્વર)
આફતાબ (સૂર્ય)
અલિમ (વિદ્વાન)
ઇલ્લી (જ્ઞાની)
ઓલિયા (સિદ્ધ)
અનવર (જળહળ સ્વરૂપ)
પરમકૃપાળુદેવ પર આફરીન પુકાર છે.

આ કૃપાળુ કલ્પીર (શ્રેષ્ઠ) છે.

આ કૃપાળુ નબીને નવાજું અ.

આ કૃપાળુ પીર, પયગંબર, પાદરી, પરવરદિગારની પનાહ લઈએ.

આ કૃપાળુ ફડીર, ફિરંદા, ફિલસૂઝ, ફૂગીની ફિજી પર ફિદા થઈએ.

આ કૃપાળુ રબ, રહીમ કે રહેમાનની રહમ નજરને પાત્ર થઈએ.

આ કૃપાળુ વલી, વહીદ કે વીતરાગના વારસ પર વારી જઈએ, ઓવારણાં લઈએ.

આ કૃપાળુ અજલગજબનો પુરુષ છે, અગિયારમું અછેરું (આશ્ર્ય) છે,

અજૂલા (ચમત્કાર) છે, આઠમી અજયબી છે.

આ આત્માની ઉજળિયાત (ઉજજવળતા)

રળિયાત (રમ્યતા)

દૈવત (દિવ્યતા)

બહુરે રહમ

મેરે માલિક

રાજ મહતાબ વા રાજ મન્સૂર થકી છે.

૧. અકારણ વત્સલ :

જેમણે અન્ય જીવને વિષે આ મારો શિષ્ય છે, અથવા ભક્તિનો કર્તા છે, માટે મારો છે એમ કદી જોયું નથી, એવા જે પરમકૃપાળુદેવે રાગાદિ કારણ વિના સર્વ આત્મબંધુ પ્રત્યે - વત્સ એટલે કે વાછરડા પ્રત્યે ગાયના વાત્સલ્ય જેવું - પરમાર્થ એમ રૂપ નિષ્કારણ વાત્સલ્ય જ ધર્યું છે. વચનામૃતજી પત્રાંક ૪૮ઊની ઉપરોક્ત સાક્ષી સાથે શ્રી રત્નકરંડ શ્રાવકાચારની ૧૭મી ગાથા અને શ્રી સમયસાર પ્રાભૂતની રૂપમી ગાથાના સંદર્ભ લખું તો, સમ્યક દર્શનનો ઉમો વાત્સલ્ય ગુણો જ્યાં પ્રગટ છે તે કૃપાળુદેવની પ્રેમજાતાની બલિહારી તો જુઓ !

૨. અન્તર્યામી :

સામી વ્યક્તિના મનના પરિણામ - અંતર્દ્ર પરિણામ જાણી શકવાની કૃપાળુદેવની અનુભવસિદ્ધ હકીકિત તો મોરબીના શ્રી મનસુખભાઈ કિરતયંદભાઈ મહેતાના તથા બોટાદના શ્રી મણિભાઈ રાયયંદભાઈ ગાંધીના અનુભવ પ્રસંગો પરથી સ્પષ્ટ થાય છે. બીજા પણ અનેક પ્રસંગો છે.

તદુપરાંત, અંતરમાં જે જાય - જાણો તે અંતર્યામી અધ્યાત્મ પુરુષ એવા શ્રીમદ્જને અન્યના મનોગત ભાવ જણાય એમાં આશ્ર્ય શું ?

શ્રી શ્રેયસ્ય રાજ અંતરજામી, આત્મરામી નામી રે... સ્તવન ગાઈશું ?

૩. અદ્ભુત નિધિ :

જેને વિચારતાં વિસ્મય થાય તે શુદ્ધાત્માનું સ્વરૂપ કદી યે જૂનું થતું નથી. તે નિત્ય નવીન રહે છે અને વળી વિસ્મયને પ્રેર્યા કરે છે. સાહિત્યના નવ રસમાં અદ્ભુત રસનો સ્થાયી ભાવ જ વિસ્મય છે. તેનું ઉદ્દીપન તેના ગુણોનો મહિમા છે, જે નિધિ છે, કોશ છે, ખજાનો છે; મજાનો છે.

કૃપાળુદેવનાં અદ્ભુત સ્વરૂપને કોઈ સીમા નથી. આ સીમાહીન તત્ત્વ એક સીમાબદ્ધ મનુષ્ય શરીરમાં આવિર્ભાવ લે એ જ એક અદ્ભુત વસ્તુ છે.

સીમિત શરીરક્ષેત્રમાં, અસંખ્યાત આત્મપ્રદેશોમાં, અદ્ભુત નિધિનું આનંત્ર પ્રગટે ?

હાં, હા? એમ જ છે. કૃપાળુદેવે પ્રગટાવ્યું જ ને? વચનામૃતજી પત્રાંક ૨૧-૧૨ છે, જ્ઞાનીઓએ એકત્ર કરેલા અદ્ભુત નિધિના ઉપભોગી થાઓ. ચાલો ત્યારે, ગઝલ ગાઈ લઈએ કે, તરાવે ભવનિધિ માટે, ભજો ગુરુ રાજને ભાવે. (પૂ. રત્નરાજ સ્વામી)

૪. અનામ :

જેમને અંતઃશાસ નથી, ઉદ્ઘાસ નથી, નામ નથી, કોઈ નામ ન્યાય ન આપી શકે એવા અતિ ઉત્તમ છે, પોતાનું શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ સિદ્ધ (Realize) કરી જાણ્યું છે પણ આ નશર જગતમાં પોતાનું ઈશ્વરત્વ અપ્રસિદ્ધ છે એવા કૃપાળુદેવનું આપણે ઈનામ મળ્યું છે, બેટ મળી છે, પ્રાભૃત પ્રાપ્ત થયું છે, એ નજરાણું સાથે નજર મિલાવીએ. વચનામૃતજી પત્રાંક ૧૬૭ મુજબ, “મુક્તાત્મા હોવાથી વાસ્તવિક રીતે તેમને નામ, ધામ, ગામ કાંઈ જ નથી; તથાપિ વ્યવહારે તેમ છે.” અનામના પ્રણામ (પત્રાંક ૧૩૮) લખનારને શું નામ આપવાનું?

૫. અનુત્તર :

જેનો કોઈ ઉત્તર નથી, જવાબ નથી, જોડ નથી તેવો લાજવાબ આત્મા, બેઝોડ આત્મા. જેનાથી કોઈ ચઢિયાતું નથી, જેનાથી બધું ઉત્તરતું છે તેવો સર્વોત્કૃષ્ટ, સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રધાન આત્મા. આ અનુત્તર યોગી પત્રાંક ૮૪માં, બોલ ૮-૮માં ફરમાવે છે તેમ, “અનુતરવાસી થઈને વર્ત.”

૬. અમાન :

મા ધાતુનો અર્થ છે માપવું. પત્રાંક ૨૧૩ અન્વયે, એક અંશ શાતાથી કરીને પૂર્ણકામતા સુધીની સર્વ સમાધિ, તેનું સત્પુરુષ જ કારણ છે. આટલી બધી સર્મર્થતા જેને આપણે માપી શકતા નથી તે અમાન પુરુષ. પ્રમાણ ચાર છે : પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમા અને શબ્દ. પ્રત્યક્ષ દેહે પરમાત્મા હોય છે ત્યારે ભાગ્યે જ કોઈ મહાભાગીને ઓળખાણ થાય છે. કોઈ બાદ્ય ચિહ્નથી અનુમાની શકતા નથી, વ્યવહારમાં બેઠેલા દેખાય છે. ઉપમાથી માપવા જતાં આપણી ભતી મપાઈ જાય છે તેવા અમાની એટલે કે નિર્માની, નિરભિમાની કૃપાળુદેવનું અમાન એટલે કે શરણ લઈએ, આશ્રય લઈએ અને શબ્દદેહે ઓળખાણ કરી લઈએ. કૃપાળુદેવ રચિત ‘મુનિને પ્રણામ’ પદમાં, મનહરણદમાં, “મુનિ તુમ આગે મેરે પ્રનામ અમાન હો.”

૭. અમૃતસાગર :

જ્યાં રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન છે ત્યાં કર્મ છે અને જ્યાં મળ, વિક્ષેપ, આવરણ છે ત્યાં મૃત્યુ છે. આ નાશવંત શરીરમાં અમૃતની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય તે કઠોપનિષદ્ધ ૨:૩:૧૫માં કંધું છે તેમ, હૃદયની સર્વ ગ્રંથિઓ નાશ પામે છે ત્યારે મર્ત્ય મનુષ્ય અમૃતસ્વરૂપ થાય છે. વચનામૃતજી પત્રાંક ૧૭૦માં, ગ્રંથિભેદ થયો એ ત્રણે કણમાં સત્ય વાત છે.

અમૃત કહેતાં ચારની સંખ્યા યાદ આવે અર્થાત્ અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત સુખ, અનંત વીર્ય એ અનંત ચતુષ્ય જ્યાં લહેરિયાં લે છે તે અમૃતસાગર કૃપાળુદેવ. સાતની સંખ્યા પણ સ્મૃતિમાં આવે કે, મિથ્યાત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય, સમ્યકૃત્વ મોહનીય, અનંતાનુંબંધી કોષ, અનંતાનુંબંધી માન, અનંતાનુંબંધી માયા અને અનંતાનુંબંધી લોભ એ સાત પ્રકૃતિના ક્ષયથી આત્મા હસ્તગત થતાં કૃપાળુદેવ અમૃતસ્વરૂપ જ હોય ને?

સત્તુ સત્તુ એનું જ રટણ છે. પરમ પીયુષ અને પ્રેમભક્તિમય જ રહીએ! (પત્રાંક ૨૧૭)

વચનામૃતજી પત્રાંક ૬૮૦માં અંગત છતાં પ્રગટપણે લખી જ દીધું કે, સંસારના તાપથી ત્રાસ પામેલા અને કર્મબંધનથી મુક્ત થવા ઈચ્છિતા પરમાર્થપ્રેમી જિજ્ઞાસુજીવોની ન્રિવિધ તાપાગિને શાંત કરવાને અમે અમૃતસાગર છીએ.

૮. અવધૂત :

અ કહેતાં, આશાઓ રૂપ બંધનોથી છૂટેલો અને સાદ્ગત નિર્મળ હોવાથી નિત્ય આનંદમાં જ વર્તતો આત્મા. વ કહેતાં, જેણે વાસના છોડી હોય, જેનું વચન નિર્દોષ હોય અને જે વર્તમાનમાં જ વર્તે છે તે આત્મા. ધૂ કહેતાં, જેનું મન સંકલ્પ-વિકલ્પથી છૂટી ગયું હોય, ધ્યાન-ધારણાથી જે મુક્ત થયો હોય, અલખના નામની ધૂણી ધખાવી હોય કે ધૂન મચાવી હોય અને અલક્ષયના દેદારનાં દર્શન કર્યા હોય તે આત્મા. ત કહેતાં, જેણે તત્ત્વનું ચિંતન ધર્યું હોય, જે સાંસારિક ચિંતા તથા ચેષ્ટાથી રહિત હોય અને અજ્ઞાન તથા અહ્ંકારથી મુક્ત થયો હોય તે આત્મા. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થ જાણે વર્જ દીઘા હોય અને પછી લખીને સ્પષ્ટતા કરી દીધી પત્રાંક ૧૭૬માં, અબધુથયા છીએ. અદ્ભુત દશા નિરંતર રહ્યા કરે છે. પ્રભુશ્રીજી પ્રકાશતા, અબધુએટલે આત્મા.

૯. અવાક્ગોચર :

વાણી જેને વર્જવી શકતી નથી અને ઈન્દ્રિયો દ્વારા જ્યાં પહોંચી શકતું નથી તે માત્ર અનુભવગોચર જ્ઞાનને સર્વજ્ઞ ભગવંત પણ વચનયોગમાં પ્રકાશી શકતા નથી. તો આ અન્ય વાણી તો શું કહે? પત્રાંક ૮૧માં, જે પુરુષ એમ લખી દે છે કે, “છે તે કલમ લખી શકતી નથી, કથન કહી શકતું નથી, મન જેને મનન કરી શકતું નથી. છે તે.” તો એવા પુરુષની આત્મદર્શાના ગુણગ્રામ આપણો શું કરી શકીએ?

૧૦. અલ્લા :

અલ્ + લા । સંપૂર્ણપણે ગ્રહણ કરે છે, જાણે છે તે પરાશક્તિ કહો કે પછી પરમાત્મદેવ કહો, અલ્લાહ કહો કે અતીમ કહો કે ભગવાન કહો. જળહળ જ્યોતિ સ્વરૂપ તું, ભયતંજન ભગવાન. (પત્રાંક ૧)

૧૧. અસમ્બન્ધ બન્ધુ :

જન્મથી કે લગ્નથી, લોહીની સગાઈથી કે પ્રીતની સગાઈથી તો સંસારમાં સ્વાર્થ સંબંધે સંબંધીઓ અને બાંધવો કંઈક હશે પણ નિઃસ્વાર્થ કેવળ શુદ્ધ પરમાર્થ સંબંધે સાચું પરમાર્થબંધુત્વ તો તારું છે જે પરમાર્થની જ ભેટ આપે છે. બીજા સંબંધ બંધનકારક છે, આ સંબંધ બંધનછેદક છે, અબંધ છે. પ. પૂ. શ્રી બ્રહ્મચારીજીના શબ્દોમાં, ‘પ્રજ્ઞાવબોધ’ પુષ્પ ૮૭, ‘આત્મભાવના’માં-

શ્રી રાજચંદ્ર પ્રભુપાદ વંદુ
મુમુક્ષુના જે પરમાર્થ બંધુ
આ યુગમાં જે પ્રગટાવનારા
યથાર્થ શુદ્ધાત્મ વિચારધારા... શ્રી રાજચંદ્ર પ્રભુપાદ વંદુ...

૧૨. આનન્દકન્દ :

આંતર શત્રુઓ પર વિજય મેળવો હોવાથી શોકને અવકાશ નથી. આનંદસ્વરૂપ પ્રભુના દર્શનથી આપણે પણ આનંદનો છંદ પામીએ છીએ અને એટલે આનંદનું અખંડ ગાંઠ ગાઈ શકીએ છીએ. કંદ તો ગમે ત્યાંથી ઊગ્યા કરે, ફૂટ્યા કરે, ધરમાં કે ભૂમિમાં, તેમ કૃપાળુદેવને ગમે ત્યાંથી વાંચો, લખો કે ભાળો, નિહાળો કે પરખો, નીરખો પણ એ તો આનંદનો કંદ, જિનનો નંદ, સુખનો કંદ હોવાથી આપણને પણ આનંદ આપે છે, કલ્યાણ કરે છે અને પ્રસરતા અર્પે છે. આનન્દમાનન્દકરં પ્રસત્રં જ્ઞાનસ્વરૂપં નિજબોધરૂપમ્ ।

૧૩. આર્ષકવિ :

કવિ તો દાઢા છે, ઉદ્ગાતા છે, કાન્તદર્શી છે. કારણ કે, આર્ષકવિ તો સર્વ આવરણ

બેદીને, સર્વ પડદા હટાવીને સત્યને જોઈ શકે છે. તે જ વિશ્વનું અનંત ગાન ગાઈ શકે છે. જ્યાં ન પહોંચે રવિ, ત્યાં પહોંચે કવિ; જ્યાં ન પહોંચે કવિ ત્યાં પહોંચે અનુભવી, એમ કહેવાય છે. ઈશાવાસ્ય ઉપનિષદ્ભાં આત્માને કવિ-મનીષી કહ્યો છે. તીર્થકર દેવનું પણ આ એક વિશેષજ્ઞ છે. આ તો રવિવારના જન્મેલા સિદ્ધહસ્ત કવિ અને રસસિદ્ધ અનુભવપૂત કવીશ્વર છે. તેમની યશરૂપી કાયાને જન્મ, જરા, મરણ રૂપી ભય નથી.

જયન્તિ તે સુકૃતિનો રસસિદ્ધાઃ કવીશ્વરઃ ।
નાસ્તિ યેષાં યશઃ કાયે જરામરણં ભયમ् ॥

૧૪. આશુપ્રજ્ઞ :

સાવ સાદો અર્થ તો હાજરજવાખી.

આશુ એટલે શીધ, જલ્દી. મજા એટલે વિશેષતઃ ઉત્કૃષ્ટતઃ જાણનાર, મજાવંત. છેક બાલ્યાવસ્થામાં જ શ્રુતસાગરને ઘોળીને પી જનાર બાળ રાજ નહોતા પણ લાખો વર્ષની વયના જ્ઞાનવૃદ્ધ પુરાણ પુરુષ હતા. એક શ્લોક વાંચતાં હજારો શાસ્ત્રનું ભાન થઈ તેમાં ઉપયોગ ફરી વળતો હોય તેવા રાજપ્રભુના કરેલા આગમના યથાર્થ અર્થ તો જુઓ ! કેવું અભૂતપૂર્વ સૂક્ષ્મતમ વિવેચન અને પરમાર્થ ?

શ્રી ઠાક્ષાંગજી સૂત્રની સાક્ષીએ કહું તો, આશુપ્રજ્ઞ એટલે દિવ્યજ્ઞાની, કેવળજ્ઞાની. પત્રાંક ૨૭માં, પોતે સહી કરી છે, ‘આશુપ્રજ્ઞ રાજચંક્ર.’

૧૫. ઈશ્વર :

ધર્મ, વીર્ય, યશ, શ્રી, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય : આ છ ઐશ્વર્ય છે. સામાન્ય રીતે આ છને મેળવનાર ઐશ્વર્યનો ભોક્તા અને દાસ બની જાય છે પણ રાજપ્રભુ તો ઐશ્વર્યનો સ્વામી છે અને મુક્ત છે.

“કર્તા ઈશ્વર કોઈ નહિ, ઈશ્વર શુદ્ધ સ્વત્બાવ.” શ્રી આત્મસિદ્ધશાસ્ત્ર ગાથા ૭૭ અન્વયે, પોતે આત્મસ્વભાવની પરિણાતિને લીધે શુદ્ધ અને નિજસ્વરૂપનો જ કર્તા છે, અધીશ છે, ઈશ્વર છે. શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ જેનો થયો છે તે ઈશ્વર. (પત્રાંક ૭૧૮)

દેશને અદૃશ્ય કર્યું અને અદૃશ્યને દૃશ્ય કર્યું એવું જ્ઞાની પુરુષોનું આશ્વર્યકારક અનંત ઐશ્વર્ય વીર્ય વાણીથી કહી શકાવું યોગ્ય નથી. (પત્રાંક ૬૪૮)

સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને સર્વ પ્રકારે જાણનાર, રાગદેખાટ સર્વ વિભાવ જેણો ક્ષીણ કર્યા છે તે ઈશ્વર. (હાથનોંધ ૩:૧૭)

લિ. ઈશ્વરાર્પણ (પત્રાંક ૨૫૮), શું લખવું આપણે ?

૧૬. ઉદાસીન :

ઉદ્ + આસીન | ઉત્ એટલે ઉંચે, આસીન એટલે બેઠેલ, બિરાજેલ. જગતના ભાવ, રાગ, દ્વેષ, મોહ સ્પર્શી ન શકે, સુખ-દુઃખ આદિ દ્વારા સ્પર્શી ન શકે, કર્તા-ભોક્તાદિ ભાવ સ્પર્શી ન શકે તેવા ઉચ્ચ આસનમાં બેઠેલા કૃપાળુદેવ, “સર્વ ભાવથી ઔદાસીન્ય વૃત્તિ કરી” પરમાનંદમય સુખાસનમાં બિરાજેલા કૃપાળુદેવ, પત્રાંક ૩૮૮ મુજબ, “ઉદાસીન શાંદનો અર્થ સમપણું છે” એટલે એવા સમતાસ્થિત, કૃતકૃત્યતા રૂપ ઉપેક્ષાવાન અને સાક્ષીભાવે - દષ્ટાભાવે જોયા કરનાર કૃપાળુદેવ એટલે જ લખી દીધું કે, સુખની સહેલી અને અધ્યાત્મની જનની ઉદાસીનતા છે. લિખિતંગ કરેછે,

વિપરીત કાળમાં એકાકી હોવાથી ઉદાસ !!! (પત્રાંક ૪૬૬)

ઉદાસીનતાનો જ્યાં વાસ, સર્વ દુઃખનો ત્યાં છે નાશ.
 સર્વકાળનું ત્યાં છે જ્ઞાન, દેહ છતાં ત્યાં છે નિર્વાણ.
 ભવ છેવટની છે એ દશા, રામ ધામ આવીને વસ્યા. (પત્રાંક ૧૦૭)

૧૭. કરુણાસિંધુ :

સત્યુરૂધનાં શરણ જેવું એકે ઔષધ નથી. આ નિશ્ચય વાર્તા બિચારાં મોહંધ પ્રાણીઓ નહીં જાણીને ત્રણે તાપથી બળતાં જોઈ પરમ કરુણા આવે છે. (પત્રાંક ૨૧૪)

પત્રાંક ૬૮૦માં, કલ્યાણના માર્ગને અને પરમાર્થ સ્વરૂપને યથાર્થ રીતે નહીં સમજનારા અજ્ઞાની જીવો, પોતાની મતિ કલ્યાણાથી મોક્ષમાર્ગને કલ્પી, વિવિધ ઉપાયોમાં પ્રવર્તન કરતાં છતાં મોક્ષ પામવાને બદલે સંસાર પરિબ્રમણ કરતા જાણી નિષ્કારણ કરુણાશીલ એવું અમારું હદય રે છે.

આ અંતર અનુભવ પરમાત્મપણાની માન્યતાના અભિમાનથી ઉદ્ભવેલો લઘ્યો નથી, પણ કર્મબંધનથી દુઃખી થતા જગતના જીવોની પરમ કારુણ્ય વૃત્તિ થવાથી તેમનું કલ્યાણ કરવાની તથા તેમનો ઉદ્ઘાર કરવાની નિષ્કારણ કરુણા એ જ આ હદયચિતાર પ્રદર્શિત કરવાની પ્રેરણા કરે છે.

આત્માછે, નિત્યાછે, કર્તાછે, ભોક્તાછે, મોક્ષાછે, મોક્ષનો ઉપાયાછે. આ છ ૫૬ - ષ્ટ્ર સ્થાનક સમજાવીને રાજ્યપ્રભુએ દેહ અને આત્માનો ભેદ બતાવીને અપાર કરુણા કરી છે.

૧૮. કલાકલાપકલિત :

સૂર્યની બાર, ચંદ્રની સોળ, તત્વજ્ઞાનની સોળ કળા જેમાં સહજે સમાયછે તેવી જ્ઞાનકળાથી જે જ્ઞાત છે, પ્રાપ્ત છે, ગૃહીત છે, ધ્વનિત છે, વિભૂષિત છે. તેવા સભ્યગદિષ્ટ મોરલાનો સ્વરૂપસિદ્ધ કેકારવ કે આ કાઠિયાવાડમાં ભૂલી પડેલી કોયલનો સ્વરૂપસિદ્ધ ટથ્થકાર છે. કલાપ એટલે સમૂહ, મોરપિદ્ધનો સમૂહ અને ચંદ્ર.

૧૯. કલ્પનાતીત :

આ કાલ્યનિક પુરુષની વાત નથી પણ કલ્યાણાથી પર એવા સત્તની, વાસ્તવિક પુરુષની હકીકત છે. બનાવેલો, ધારેલો, રચેલો પુરુષ નથી પણ નક્કર ભૂમિ પર થઈ ગયેલો અને સહુને ટક્કર મારે તેવો સ્વાભાવિક પુરુષ છે. મન માને નહીં, મગજ ચાલે નહીં, બુદ્ધિમાં બેસે નહીં અને કલ્યાણામાં આવે નહીં તેવી આત્મદશાનાં ચઢાણ છેક સુધીનાં ચડી લીધાં, જડી દીધાં.

૨૦. કલ્પવૃક્ષ :

પત્રાંક ૬૮૦માં, ખાત્રી-ખુમાર-ખુમારીપૂર્વક ડિનિમ નાદથી લખી જ દીયું કે, મુમુક્ષુ જીવોનું કલ્યાણ કરવાને માટે અમે કલ્પવૃક્ષ જ છીએ. જીવનું કલ્યાણ થવું તો જ્ઞાની પુરુષના લક્ષમાં છે. (પત્રાંક ૪૬૬)

સમુદ્રમંથન પછીનાં ૧૪ રત્નની પ્રાપ્તિ થઈ તેમાં કલ્પવૃક્ષ પણ ખરું. દેવતાઈ મનાતાં આ વૃક્ષની પાસેથી જે માગો તે મળે તેવી માન્યતા છે. જિનાગમમાં પણ ૧૦ પ્રકારનાં કલ્પવૃક્ષ કહ્યાં છે. ઈચ્છો, ચિંતવો કે વસ્તુ મળી જ સમજો. અરે, કૃપાળુદેવ રૂપી કલ્પવૃક્ષનાં વચ્ચનામૃત, મુદ્રા ને સત્તસમાગમ સેવો કે આત્મવસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ જ સમજો. પાંચમા આરામાં ય કલ્પવૃક્ષ ! કળિકાળ કલ્પતરુ છે !

વૃક્ષનાં ફળને કોઈ ચૂંટી કે લૂંટી ન જાય એ માટે એની આસપાસ સંરક્ષક વાડ કરવામાં આવે છે પણ તેવી કોઈ પણ સંરક્ષક વૃત્તિ-વાડ તું કલ્પવૃક્ષની આસપાસ નથી. એટલે હે કૃપાળુ ! તું કલ્પવૃક્ષને સેવીને ગમે તે કોઈ ફાવે તેમ ફળ ચૂંટી વા લૂંટી શકે તેમ છે.

૨૧. કેવલ :

કેવલ્ય પ્રાપ્ત પુરુષ તે કેવલ. માત્ર આત્માનું જ કેવન, સેવન કરે છે તે કેવલ. કેવળ નિજ સ્વભાવનાં જ્ઞાનની દશા અને દિશા દર્શાવનાર તે કેવલ. વિશિષ્ટ, વિચક્ષણ અને વિલક્ષણ પુરુષ તે કેવલ. માત્ર, ફક્ત, શુદ્ધ, સ્વચ્છ, સાફ, પૂર્ણ તે કેવલ. જેની માત્ર એક શુદ્ધ વૃત્તિ જ છે તે પ્રતાપી પુરુષ જ્યવંત વતો. (પત્રાંક ૮૦)

૨૨. કલિકાલકેવલી :

કાર્તિકી પૂર્ણિમાના પરમ પવિત્ર દિને જેમનો જન્મ તેવા શ્રી હેમચંડ્રાચાર્યજી કળિકાળ સર્વજ્ઞ કહેવાય છે તો શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી કાર્તિકી પૂર્ણિમા અને વળી આદિત્યવારે (જેના પરથી દિતવાર-રવિવાર થયું) જન્મેલા તે કળિકાળે કેવળી કહેવાય છે. કેવળજ્ઞાન રૂપી સૂર્ય, સૂર્યવારે જન્મીને, અત્યંત શુદ્ધ જ્ઞાનસ્થિતિને બજી ગયો.

પત્રાંક ૬૭૮ અનુસાર, આત્માને વિષેષી સર્વ પ્રકારનો અન્ય અધ્યાસ ટળી સ્ફટિકની પેઠે આત્મા અત્યંત શુદ્ધતા બજે તે કેવળજ્ઞાન છે.

આ કરાળ-વિકરાળ કાળમાં, આ હુંડાવસર્પિણી કાળમાં, આ કળિયુગમાં કેવળી હોય ? અરે, ‘જ્ઞાન કેવળથી કળો’ અને ‘જ્ઞાન જ્ઞાનીમાં કળો’નો નાદ જગત્યો છે, સાદ પાડ્યો છે, નારો લગાવ્યો છે તે કેવળજ્ઞાનને કળીને.

દેવાનંદન હો રાજચંદ્ર પ્રભુ ઘારા,

આ કળિકાળે હો અમને ઉદ્ધરનારા.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુણ્ય ૮૫ : પ. પૂ. બ્રહ્મચારીજી

૨૩. ગણધર ગુણધર :

દિવ્ય દેશનાનું દાન તો તીર્થકર દેવનું, પણ તે તે સમયે હાજર હોય તેને. પછી ગણધર ભગવંત ગ્રંથ રૂપે ગુંધે નહીં તો ? એવા અચિંત્ય માહાત્મ્યવંત શ્રીમાન્ ગણધર દેવ છે. કૃપાળુદેવ પણ મહાવીર સ્વામીના છેલ્લા અંતેવાસી શિષ્ય હતા. જાણે કે સંઘણું સંધરી લીધું અર્થાત્ સંગ્રહિત - સમ્યક્ પ્રકારે ગ્રહણ કરી લીધું અને આ કાળના જીવોને ધરી દીધું, આમ ગણધર જેવા ગુણ ધરાવનાર છે.

૨૪. ગહન :

ભગવાન એટલે જ અચિંત્ય, અગમ, અગોચર અને ગહન. આપણાં મન-વચન-કાયા અને બુદ્ધિ પાછાં પડે ! અંતઃસ્તલમાં રૂબકી મારવી પડે. ગોતા લગાવ્યા બાદ ગોતી લે પોતાનું અંતરાત્મપણું તો યે ગહન વાત તો ખરી જ, વર્તનારો યે ગહન. ‘સમ્યગદિષ્ટ મહાપુરુષની અંતર્યા ગહન કહી.’ (પ્રજ્ઞાવબોધ ૨૦:૨૦)

સમસ્ત સંસાર બે પ્રવાહથી વહે છે, પ્રેમથી અને દ્વેષથી. પ્રેમથી વિરક્ત થયા વિના દ્વેષથી છૂટાય નહીં, અને પ્રેમથી વિરક્ત થય તેણે સર્વસંગથી વિરક્ત થયા વિના વ્યવહારમાં વર્તી અપ્રેમ (ઉદાસ) દશા રાખવી તે ભયંકર વ્રત છે. (પત્રાંક ૫૬૬) આવા મહાવતીની ગહન દશાની આપણો વાત કરી રહ્યાં છીએ.

સર્વ વિભાવથી ઉદાસીન અને અત્યંત શુદ્ધ નિજ પર્યાયને સહજપણે આત્મા બજે તેને શ્રી જિને તીવ્ર જ્ઞાનદશા કહી છે. કોઈક જીવથી એ ગહન દશાનો વિચાર થઈ શકવા યોગ્ય છે. (પત્રાંક ૫૭૨)

શ્રી ભગવદ્ ગીતાના અધ્યાય ૮, શલોક ૧૪ અનુસાર, અનન્ય ચિત્તવાળા સાધક માટે તો પ્રભુ સુલભ જ છે. ચિત્તનો લય એ જ ચૈતન્યનો ઉદ્યય છે. ગુહા, ગુહાદાપિ ગુહા, રાજગુહા કહેવાય છે તે રહસ્યનું ઉદ્ઘાટન તો રાજ જેવા રાજદાર (ભેદી પુરુષ) કરી શકે.

૨૫. ચિત્તચન્દન :

ચિત્ત એટલે નિર્ધારિત. નિશ્ચય એથી આવિયો, ટળશો અહીં ઉતાપ. (પત્રાંક ૧૫૪)

ચિત્ત એટલે મન, હૃદય તો ખરું જ. કેવળ અશાતામય આ સંસાર અંગાર જેવો લાગે ત્યારે તેનું વારણ-નિવારણ રાજવદન અને રાજવાણીનું ચંદન છે, જે શાત્તા અને શાંતિ બક્ષે છે. માટે ચિત્તચંદન છે.

સિંચે વિશ્વ સુધારસે રે, ચંદ્ર રહ્યો પણ દૂર રે;

તિમ પ્રભુ કરુણાદિષ્ટી રે, લહિયે સુખ મહમૂર.

એ પ્રભુ ઘારો રે, મારાં ચિત્તનો ઠારણહાર મોહનગારો રે.

મારાં ચિત્તનો ઠારણહાર રાજકૃપાળુ રે.

શ્રી સુપાર્થ જિન સ્તવન : ઉપા. શ્રી યશોવિજયજી

૨૬. જિનમાર્ગોદ્વારક :

થશે અવશ્ય આ દેહથી, સત્યધર્મનો ઉદ્વાર રે, ધન્ય રે દિવસ. (હાથનોંધ ૧:૩૨)

ઠામ ઠામ જે પુરુષે જિનાગમની અને જિનેશ્વર ભગવંતની સાક્ષી આપી છે, વીતરાગ માર્ગનો અનન્ય સત્યંકાર કર્યો છે, શ્રી મહાવીર સ્વામીનો મહિમા ગાયો છે તે, ઈડરના મહારાજા સાથેના વાર્તાલાપમાં શ્રીમુખે સ્પષ્ટ કહી દે છે કે, જિન શાસનનો પૂર્ણપણે પ્રકાશ કરનાર આ છેલ્લા તીર્થકર અને તેઓના શિષ્ય ગૌતમ આદિ ગણધરો અહીં વિચરેલાનો ભાસ થાય છે. તેઓના શિષ્યો નિર્વાણ પામ્યા, તેમાંનો એક પાછળ રહી ગયેલો જેનો જન્મ આ કાળમાં થયેલો છે. તેનાથી ઘણા જીવોનું કલ્યાણ થવાનો સંભવ છે.

ચરમ તીર્થકર શ્રી મહાવીર દેવનાં ચરણકમળ સમીપે બેસનાર, ‘ઉપનિષદ’ કરનાર (ગુરુની બાજુમાં બેસીને અધ્યયન કરનાર) આ બીજું કોઈ નહીં પણ રાજચંદ્ર પ્રભુ પોતે જ છે. માર્ગને પામેલા હોવાથી માર્ગ પમાડી શકે છે.

ઉદ્વાર એટલે જ મોક્ષ, મુક્તિ. ઉદ્ + હ અને ઉદ્ + ધૃ એમ બસે થાય. સંસાર સાગરમાંથી બહાર કાઢે, ઉપર લાવે તે ઉદ્વાર.

હાથનોંધ ૨-૧૫માં, “તમે શા માટે ધર્મનો ઉદ્વાર ઈચ્છો છો?” પરમ કાર્ણણ સ્વભાવથી. તે સદ્ગર્મ પ્રત્યેની પરમ ભક્તિથી.

૨૭. જીવન્મુક્તા :

જેને ભોગો ગમે નહીં, સુખ-દુઃખ આવ્યે હર્ષ-શોક ન થાય, જેનું અંત:કરણ હર્ષ, ખેદ, ભય, કોષ, ઈચ્છા અને દીનતાનાં દર્શનથી સંબંધ ન પામે, જે આત્મરમણતાને લીધે સર્વોત્તમ વિશ્રાંતિમન હોય, નિરીહ-નિઃસ્પૃહ અને નિઃસ્નેહ થઈ જીવતો હોય, લગારે લેપાતો ન હોય, બધી ઈચ્છાઓ-શાંકાઓ-ચેષ્ટાઓ-નિશ્ચય બુદ્ધિથી ત્યજી દીધા હોય એટલે કે,

સંગ ત્યાગી, અંગ ત્યાગી, વચન તરંગ ત્યાગી;

મન ત્યાગી, બુદ્ધિ ત્યાગી, આપા શુદ્ધ કીનો હૈ.

નાટક સમયસાર, સર્વવિશુદ્ધ અધિકાર : પંડિતપ્રવર શ્રી બનારસીદાસજી

કળાધર છતાં કળાહીન રીતે અને છતે ચિત્ત વિનાનો વર્તતો હોય તે જીવન્મુક્ત. મહોપનિષદ્ધમાં જનકજી તરફથી શુક્રદેવજીને લાધેલો ઉપરનો સદ્ગોધ અને શ્રી ભગવદ્ ગીતાજીમાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા

તરફથી અર્જુનજીને થયેલ સ્થિતપ્રકાશતાનો બોધ, અને આ ધીટ અને ભીષણ કાળમાં જીવતાં થકાં મુક્ત દશાને વરેલા રાજપ્રભુમાં શો ફેર ?

જીવતાં જગતીયું કરનારા જગતવાસી જીવો ક્યાં ?
જીવન જીવી-જીતી જાણનારા જગત્તાથ રાજ ક્યાં ?

૨૮. જીવિત સમયસાર :

જીવમાં કર્મ બદ્ધછે કે અબદ્ધ એ તો નય પક્ષ થયો. કોઈ નય દુઃખવ્યા સિવાય, નયપક્ષથી કે ગચ્છમતની પક્ષાપક્ષથી પર રહીને, અતિકાન્ત થઈને, સ્વભાવને કમ શાં અને અવલંબન શેનાં એમ ગણીને, સ્વસ્વભાવ પર જ મુશ્તાક રહેનાર તથા સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાનની જે એકને જ સંજ્ઞા મળે તેવો આત્મા તે જ સમયનો સાર અને તેમ જ જીવી જનારા ખરેખર જીવત સમયસાર કૃપાળુદેવને કોટિ કોટિ પ્રજામણે, સમયજને સલામણે.

૨૯. જ્યોતિર્ધર :

બૃહદ્ધારણ્યક ઉપનિષદ્ધના તૃતીય બ્રાહ્મણના ચતુર્થ અધ્યાયમાં, જનક રાજ અને ગુરુ યાજ્ઞવળ્યનો સંવાદ છે. દિવસે સૂર્ય પ્રકાશ, સૂર્યાસ્ત થતાં ચંદ્રજ્યોતનો આધાર, બજેનો અસ્ત થતાં અજિનપ્રકાશ, તે ન હોય તો વાક્યોતિ (વાણીનો પ્રકાશ, તે પરથી વાક્યમય-સાહિત્ય), તે ન હોય ત્યારે પણ આત્માની સ્વયં જ્યોતિ છે જેના વડે જીવ પોતાના ઘરે-સ્વભાવમાં આવી શકે છે. ‘સ્વયંજ્યોતિ સુખધામ’. વાક્યોતિ આપણા મન-બુદ્ધિ-ઇન્દ્રિયોને અજવાણે છે, જ્યોતિર્ભ્ય સ્વરૂપ અન્તરાત્મામાં પ્રકાશ પાથરે છે. સત્તની સાધનામાં માણની શુદ્ધિ, ચિત્તની સાધનામાં મનની શુદ્ધિ અને આનંદની સાધનામાં હદ્યની શુદ્ધિ થાય છે. આ નૃણાની આત્મંતિક શુદ્ધિ થતાં ચિત્તનો વિલય થાય છે અને પરમ દ્યુતિમય એવું એક માત્ર ચૈતન્ય જ બાકી રહે છે, તે ‘જ્યોતિષામ् અપि તદ્ જ્યોતિઃ તમસઃ પરમ् ઉચ્ચતે ।’ એ જ્યોતિઓની પણ જ્યોતિ છે અને તમસથી પર કહેવાય છે. ઇપના અંબાર સમ જ્ઞાનના અંબાર જેવી જળહળ જ્યોત, કેવળ જ્યોત ધરનારા, જ્યોતિર્ધર જગત્તાથ જે સ્વયંજ્યોત વડે આપણી સર્વ જ્યોતને અંદરથી પ્રકાશિત કરે છે તે કૃપાળુદેવ.

૩૦. તત્ત્વલોચનદાયક :

શ્રી ગૌતમને ચાર વેદ પઠન કરેલા જોવાને શ્રીમદ્ મહાવીર સ્વામીએ સમ્યક્નેત્ર આપ્યાં હતાં. (પત્રાંક ૨૧-૭૪) આપણને બીજા મહાવીર સમ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી તત્ત્વરૂપી આંખ આપે છે, પાંખ આપણી છે. દિવ્ય ચક્ષુ આપે છે આ સદ્ગુરુ ભગવંત. કૃપાળુદેવના ગણધર તુલ્ય પૂ.શ્રી અંબાલાલભાઈએ સંસ્કૃત ભાષાના અભ્યાસના અંતે પહેલો જે શ્લોક રચ્યો તે -

મહાદેવ્યાઃ કુક્ષિરતં શાબ્દજીતવરગત્મજમ् ।
રાજચન્દ્રમહં વન્દે તત્ત્વલોચનદાયકમ् ॥

કેવી યથાર્થ ગુરુ ભક્તિ ? આપણાં કલ્યાણ અર્થે કૃપાળુદેવે માન્ય કર્યો હતો. લોચ એટલે જોવું. સાચી દસ્તિ આપે છે તે જ સમ્યક્ નેત્રદાતા કૃપાળુદેવ.

સર્વશ્રેષ્ઠ તત્ત્વ લોચનદાયક માનું. (પત્રાંક ૧૮-૪૬૮)

૩૧. તત્ત્વજ્ઞાની :

સર્વ પ્રકારનો નિર્ણય તત્ત્વજ્ઞાનમાં છે. (પત્રાંક ૬-૨)

સર્વ કલેશથી અને સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો ઉપાય એક આત્મજ્ઞાન છે. (પત્રાંક ૫૬૮)

સાધન કંઈક કંઈક કરી થાક્યો, પણ ભવનો નહિ અંત લખ્યો;
તત્ત્વજ્ઞાની ગુરુ જેને મળિયા, ભવબંધનથી મુક્ત થયો.

બ્રહ્માનંદજી

તત્ત્વજ્ઞાની ગુરુ વિના કલ્યાણ નથી. આજ્ઞાભક્તિના નિયમ કે મંત્રદીક્ષા સમયે અપાતું 'તત્ત્વજ્ઞાન' જેમાં કૃપાળુદેવનાં વચનનો સંગ્રહ છે તે કેટલું રહસ્યમય છે? પૂ. સોભાગભાઈ અને પૂ. દુંગરશીભાઈને પણ લઘ્યું કે, તમે પદાર્થને સમજો. (પત્રાંક ૩૧૩) કૃપાળુદેવ એટલે આત્મજ્ઞા, સમયજ્ઞ અને તત્ત્વજ્ઞ.

૩૨. તરણતારણ :

પોતે તરે અને બીજાને તારે તે તરણતારણ. તરી શકે તે જ તારી શકે.

જેની પ્રાપ્તિ પદ્ધી અન્ત કાળનું યાચકપણું મટી, સર્વ કાળને માટે અયાચકપણું પ્રાપ્ત હોય છે એવો જો કોઈ હોય તો તે તરણતારણ જાણીએ છીએ, તેને ભજો. (પત્રાંક ૩૭૮) તરણતારણ પ્રત્યે હૃદય ભક્તિથી તન્મય બને, જ્ઞાનથી શુદ્ધ વિવેક જાગે ત્યારે જ જીવ મોહ-શોકને તરી જાય છે. પરમકૃપાળુદેવ પ્રત્યેનો પ્રેમ અને ઋતંભરા પ્રજ્ઞા બને તારક શક્તિ ધરાવે છે.

વે ગુરુ મેરે મન બસો, જે ભવજલથિ જિહાજ,

આપ તિરે પર તારહિં, ઐસે શ્રી ઋષિરાજ... વે ગુરુ મેરે મન બસો.

શ્રી ભૂધરદાસજી

૩૩. ત્યાગી :

કોઈ પણ પ્રકારના સિદ્ધિ યોગે કે વિદ્યાના યોગે સાંસારિક સાધન પોતા સંબંધી કે પરસંબંધી કરવાની પ્રતિજ્ઞા છે. એ પ્રતિજ્ઞામાં એક પણ પણ મંદપણું આવ્યું હોય એમ હજુ સુધીમાં થયું છે એમ સાંભરતું નથી. (પત્રાંક ૩૨૨) આવું કેટલા ત્યાગીને છે? આ તો ખરો ત્યાગી ખરો ને?

સુંદર કહત ઐસો, સાધુ કોઉ શૂરવીર;

વૈરિ સબ મારિકે, નિચિંત હોઈ સૂતો હે. (પત્રાંક ૬૭૨)

શ્રી સુંદરદાસજી-શૂરાતન અંગ ૨૧:૧૧

સંસારથી અલગ થઈને જીવી રહ્યા, વેગળા રહ્યા, વિરાગી થયા. 'કેવળ હૃદયત્યાગી' પ્રકારો છે, આત્મપરિણામથી જેટલો અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્ય અધ્યાસ નિવર્ત્તવો તેને શ્રી જિન ત્યાગ કહે છે. અત્યંત જ્ઞાન હોય ત્યાં અત્યંત ત્યાગ સંભવે છે. અત્યંત ત્યાગ પ્રગટ્યા વિના અત્યંત જ્ઞાન ન હોય એમ શ્રી તીર્થકરે સ્વીકાર્યું છે. (પત્રાંક ૫૬૮) પંડિત બનારસીદાસજી જગ્ઞાવે છે તેમ, સંગ ત્યાગી, અંગ ત્યાગી, વચન તરંગ ત્યાગી; મન ત્યાગી, બુદ્ધિ ત્યાગી, આપા શુદ્ધ કીનો હે. ગ્રહજાત્યાગના વિકલ્પથી પર સહજ સ્વભાવે એ મુક્તાત્મા હતા. ત્યાગી એટલે ઉદાર એમ અર્થ કરીએ તો, ગમે તે આભાય-સંપ્રદાય-પંથના સંત-મહાત્મા-આચાર્યનાં શાલ્ક-પુસ્તક વાંચવા-વિચારવામાં ઉદાર હતા અને સર્વ જીવને સિદ્ધ સમ જોવાની ઉદાત્ત આત્મદિષ્ટ હતી. એટલે કે, ઉદારચરિતાનાં તુ વસુધૈવ કુદુમ્બકમ્ ।

૩૪. દિનનાથ :

દિન એટલે દિવસ, ૨૪ કલાકનો સમય એમ જ સમજાય છે. દિન એટલે ધર્મ પણ થાય. દિનનાથ કે દીનનાથ એટલે ધર્મનો નાથ. 'હે પ્રભુ'ના વીસ દોહામાં, ૧૪મા દોહામાં આ શબ્દ પર્યોજયો છે. ધર્મસ્વરૂપ થઈને અન્યને ધર્મપ્રાપ્તિ કરાવી છે. વચનામૃતજ્ઞમાં પ્રથમ શતકની બીજી પંક્તિ, 'ઓદું ધર્મદ મર્મ હરવા, છે અન્યથા કામ ના'ને છેક સુધી ચરિતાર્થ કરી છે.

૩૫. દિવ્યદૂષા :

જે અંતરાત્માને નિહાળે છે તે. જે આત્મદૂષા છે તે જ સર્વદૂષા છે અને તે જ દિવ્યદૂષા છે. તેને સર્વજ્ઞ કહો, તત્ત્વજ્ઞ કહો કે ત્રિકાલજ્ઞ કહો, કંઈ વાંધો નથી. ‘આત્મવત् સર્વભૂતેષુ, યઃ પશ્યતિ સઃ પશ્યતિ’ બધામાં આત્મા જુએ છે તે જ ખરેખર જુએ છે, તે જ દિવ્ય દર્શન છે, દિવ્યદૂષા છે. અધ્યાત્મની સૃષ્ટિમાં સમસ્ત જે દિવ્યનોં જ છે. એવા આર્ષકવિ દિવ્યકારી દિવ્યદૂષા કૃપાળુદેવ છે. પૂ.ડૉ.ભગવાનદાસભાઈ મહેતાના શબ્દોમાં,

માલિની છંદ
ધન્ય દિન લલકાર્યો, ધર્મ સાચ્યો ઉધાર્યો;
સુઅવસર અપૂર્વી, દિવ્યદૂષા સુગાર્યો.

૩૬. દીનનાથ :

તત્ત્વજ્ઞાનની ઉપલબ્ધિ કે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના આપણે અનાથ જ છીએ. આજ સુધીનાં સધળાં સાધન લક્ષ વિનાનાં બાળની પેઠે નકામાં પુરવાર થયાં છે. એક સત્ત્ર ગુણ પ્રગટ્યો નથી ત્યાં સુધી દીન જ છીએ, સાધનહીન છીએ. પણ હે કૃપાળુદેવ ! આપ તો અનાથના નાથ, ગરીબનિવાજ, દીનબંધુ, દીનનાથ, દીનનાથ છો. અનન્ય શરણના આશ્રયદાતા છો.

૩૭. દેવાધિદેવ :

સમસ્ત સૃષ્ટિની સધળી વસ્તુઓ અન્ય પ્રકાશથી પ્રકાશિત છે, પણ આત્મા સ્વયંપ્રકાશ રૂપ છે, પરમાત્મા પણ સ્વયં પ્રકાશિત છે, માટે ભગવાનને ‘સૂર્યકોટિ સમપ્રભ’ પણ કહ્યા છે. દિવ્યની મર્યાદા અને મલિનતા એ જ આપણો અંધકાર છે. નામસ્મરણ આ મર્યાદાને તોડી નાખે છે અને મલિનતાને પરમશુદ્ધિમાં પલટાવી નાખે છે, કર્તાપણાનું અભિમાન ઓગણી નાખે છે. એથી સાક્ષીભાવ જાગે છે, એક માત્ર અસ્તિત્વ જ બાકી રહે છે. આમ આસ્તિત્વનું ભાન કરાવનાર અને હિવ્યતાનું દાન દેનાર દેવ છે. પોતે જ પ્રભુશ્રીજીને લઘુ છે, લિ.રાજચંદ્ર દેવ (પત્રાંક ૮૩૮)

પૂજ્યપદે જ્યાં થઈ સ્થાપના, દેવ રૂપે રહે કેવા રે !
દેવ-ભાવ પ્રગટાવે સદ્ગુરુ, દેવ-દેવ રૂપ એવા રે.
પ્રજાવબોધ પુષ્ય દ૭ : પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજી

૩૮. ધીર :

ધીર કહેતાં જ ધીરજવાન, વીર, ગંભીર, શાંત, સંતુષ્ટ, ચતુર શબ્દનો લક્ષ થાય. આ બધા ગુણોનો સરવાળો સુંદર પણ થાય. આત્માનું આંતરિક સૌન્દર્ય ખીલી ઉઠે છે, અસંગતા નીખરી ઉઠે છે. ‘વિકારહેતૌ સતિ વિક્રિયન્તે યેસાં ન ચેતાંસિ તે એવ ધીરાઃ ।’ વિકારનાં (વિભાવનાં) હેતુઓ હાજર હોવાછતાં જેમનાં ચિત્ત વિકારયુક્ત થતાં નથી તે જ ધીર પુરુષો છે. હીરા, માણેક જેવી મૂલ્યવાન ચીજને જે પૃથ્વીનો વિકાર ગણે, સત્તર વર્ષની વય પહેલાં લખે કે, સ્ત્રીઓનાં રૂપ ઉપર લક્ષ રાખો છો તે કરતાં આત્મસ્વરૂપ પર લક્ષ દો તો હિત થાય. (૫-૮૫), શ્રી લલ્લુજી મુનિશ્રી જેવા સ્થાનકવાસી આચાર્ય અને ‘ચોથા આરાના મુનિ’ જેને પ્રથમ સમાગમે જુકાતી દે અને પોતાનાથી ઝડપ વયવૃદ્ધ એવા પૂ.સોભાગભાઈને પણ આત્મપ્રતીતિકર લાગે તે કેવો ધીર પુરુષ ?

૩૯. ધર્મમૂર્તિ :

બને ધર્મમૂર્તિ થવા પ્રયત્ન કરીએ, મોટા હર્ષથી પ્રયત્ન કરીએ. (પત્રાંક ૧૫૭-૭) ધર્મ જ જેનું સ્વરૂપ છે, ધર્મ જ જ્યાં પ્રગટપણે રહેલો છે તે ધર્મમૂર્તિ. ધર્મ - પરમાર્થ માટે જ જેનો દેહ વિઘ્નમાન

છે તે ધર્મમૂર્તિ. ધર્મ જ જેનું સૌન્દર્ય છે તે ધર્મમૂર્તિ. જેમનાં દર્શન માત્રથી પણ અપૂર્વ સ્વભાવ-ધર્મની પ્રેરણા થાય તે ધર્મમૂર્તિ. ધર્મ જ જેનાં અસ્થિ અને ધર્મ જ જેના મિંજા છે, ધર્મ જ જેનું લોહી છે, ધર્મ જ જેનું આમિષ છે, ધર્મ જ જેની ત્વચા છે, ધર્મ જ જેની ઈન્ડ્રિયો છે, ધર્મ જ જેનું કર્મ છે, ધર્મ જ જેનું ચલન છે, ધર્મ જ જેનું બેસવું છે, ધર્મ જ જેનું ઊઠવું છે, ધર્મ જ જેનું ઊભું રહેવું છે, ધર્મ જ જેનું શયન છે, ધર્મ જ જેની જાગ્રત્તિ છે, ધર્મ જ જેનો આહાર છે, ધર્મ જ જેનો વિહાર છે, ધર્મ જ જેનો નિહાર (!) છે, ધર્મ જ જેનો વિકલ્પ છે, ધર્મ જ જેનો સંકલ્પ છે, ધર્મ જ જેનું સર્વસ્વ છે, એવા પુરુષની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે, અને તે મનુષ્યદેહ પરમાત્મા છે. (પત્રાંક ૧૩૦)

સત્પુરુષના અંતઃકરણો આચર્યા કિંવા કહ્યો તે ધર્મ. (પત્રાંક ૨૧-૬૮)

નહીં રાગ ને વળી દેખનો લવલેશ આત્મપ્રદેશમાં,

પરમાત્મા સમજો ધર્મમૂર્તિ દેહધારી વેશમાં.

પ્રભુતુલ્ય મહાશય તત્ત્વજ્ઞાની રાજચંદ્ર મયા કરો.

પૂ. શ્રી અંબાલાલભાઈ

૪૦. નિર્ગથ :

આભ્યંતર ગ્રંથિનો છેદ ઉડાની દેનાર એ નિર્ગથ મહાત્મા બાબુ ગ્રંથિના સંપૂર્ણ છેદ માટે સુસજ્જ હતો, મુક્તિતની સભ્યકુંપ પ્રતીતિ કરાવે તેવું તેમનું દર્શન અને સત્ત્સમાગમ હતા. “મોક્ષ કહ્યો નિજ શુદ્ધતા, તે પામે તે પંથ; સમજાવો સંક્ષેપમાં, સકળ માર્ગ નિર્ગથ.” શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની ગાથા ૧૨૨ અન્વયે, આત્માનું શુદ્ધ પદ તે મોક્ષ છે અને તે જેથી પમાય તે તેનો માર્ગ છે. શ્રી સદ્ગુરુએ - પરમ કૃપાળુદેવે નિર્ગથનો સર્વ માર્ગ સમજાવો છે તે તે દશામાં આવ્યા બાદ. મિથ્યાત્ય ગ્રંથિ જેની છેદાઈ ગઈ તે સદ્ગુરુ, સદ્ગુરુ એટલે નિર્ગથ. સ્નાતક - નિર્ગથ તે છે જેણે વિષયકથાયાનું સ્નાન કરી નાખ્યું - નાહીં નાખ્યું છે. મોહનીય કર્મના ક્ષય અર્થે ‘પરમ ગુરુ નિર્ગથ સર્વજ્ઞ દેવ’ની માજા ગણીએ છીએ, એટલો તો મહિમા છે. આત્મત્વ પ્રાપ્ત પુરુષ - નિર્ગથ આત્મા - જ્યારે યોગ્યતા ગણી તે આત્મત્વ અર્પશે - ઉદ્ય આપશે - ત્યારે જ તે પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે જ તે વાટ મળશે. (પત્રાંક ૫૪)

૪૧. નિર્વિકલ્પ :

અમને જે નિર્વિકલ્પ નામની સમાધિ છે તે તો આત્માની સ્વરૂપ પરિણાતિ વર્તતી હોવાને લીધે છે. આત્માના સ્વરૂપ સંબંધી તો પ્રાયે નિર્વિકલ્પપણું જ રહેવાનું અમને સંભવિત છે, કારણ કે અન્ય ભાવને વિષે મુખ્યપણે અમારી પ્રવૃત્તિ જ નથી. (પત્રાંક ૩૨૨)

પ્રત્યક્ષ જોગે વગર સમજાવ્યે પણ સ્વરૂપસ્થિતિ થવી સંભવિત માનીએ છીએ. (પત્રાંક ૨૪૮)

પૂર્ણ વીતરાગ સ્વભાવનાં કારણભૂત સત્પુરુષનાં વચનાભૂત, મુદ્રા અને સત્ત્સમાગમ છે. (પત્રાંક ૮૭૫)

સત્પુરુષનો ઉપયોગ નિર્વિકલ્પ હોય છે ત્યારે યોગ્ય મુમુક્ષુને અનુસંધાન થતાં નિર્વિકલ્પતાનો અનુભવ થઈ જાય છે.

૪૨. નિર્વિકાર :

નિર્વિકાર મનના મુમુક્ષુઓ જેનાં ચરણકમળની ભક્તિ સેવા ઈચ્છે છે તેવો પુરુષ (હાથનોંધ ૧-૧૬) તો નિર્વિકાર હોય જ, હતો.

નિર્વિકારી દશાથી મને એકલો રહેવા દો. (પત્રાંક ૨૧-૧૦૨)

સત્પુરુષો કહેતા નથી, કરતા નથી, છતાં તેની સત્પુરુષતા નિર્વિકાર મુખમુદ્રામાં રહી છે. (પત્રાંક ૨૧-૧૨૨)

ઉપયોગની શુદ્ધતા અને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે નિર્વિકાર દસ્તિની અગત્ય છે. (પત્રાંક ૬૪) નિર્વિકાર એટલે વિકારરહિત, વાસનારહિત, પરિવર્તનરહિત, રોગરહિત. નિર્વિકાર દસ્તિ એટલે સમ્યક્ષુદસ્તિ. કૃપાળુદેવ જેવા નિર્વિકારી પરમાત્મામાં વૃત્તિ રાખતાં નિર્વિકાર થબાય છે.

કેવળ નિર્વિકાર છતાં પરબ્રહ્મ પ્રેમમય પરાભક્તિને વશ છે. (પત્રાંક ૨૦૧)

છો નિર્વિકારી પાસ રાખો, ભક્તિ હું દિલમાં ધરું;
સહજાત્મરૂપી સેવ્ય ગુરુને, વંદના વિધિએ કરું.

પૂ. શ્રી અંબાલાલભાઈ

૪૩. નિરાગી :

નિર + આગસ्। આગસ્ એટલે દોષ, પાપ, અપરાધ. નિર એટલે રહિત, વિયોગ, નાશ કે અતિક્રમ. અઢાર પાપસ્થાનક અને અઢાર દૂષણ રહિત તે નિરાગી.

૪૪. નિરાલંબ :

આલંબન રહિત તે નિરાલંબ.

જ્ઞાનીની દસ્તિ પ્રથમ નિરાલંબન છે, રચિ ઉત્પત્ત કરતી નથી, જીવની પ્રકૃતિને મળતી આવતી નથી; તેથી જીવ તે દસ્તિમાં સચિવાન થતો નથી, પણ જે જીવોએ પરિષહ વેકીને થોડા કાળ સુધી તે દસ્તિનું આરાધન કર્યું છે, તે સર્વ દુઃખના ક્ષય રૂપ નિર્વાણને પામ્યા છે; તેના ઉપાયને પામ્યા છે. (પત્રાંક ૮૧૦) નિરપેક્ષ અવિષમ ઉપયોગને નમસ્કાર (પત્રાંક ૭૩૫) કરનાર આ જ્ઞાની ભગવંત નિરાલંબ છે અને અનન્ય શરણનો બોધ દેતા હોવાથી બોધ પણ નિરાલંબ છે. સ્વભાવને કોનું અવલંબન ? શેનું અવલંબન ? પોતે જ, સ્વભાવ જ.

આલંબન સાધન જે ત્યાગે, પરપરિણાતિને ભાંગે રે.

અક્ષય દર્શન જ્ઞાન વૈરાગે, આનંદધન પ્રભુ જગે રે... વીરજીને ચરણે લાગું...

શ્રી આનંદધનજી કૃત શ્રી મહાવીર સ્વામી સ્તવન

દેવ-દેવીની તુષ્ટમાનતા-માન્યતા-માનતાનો બોધ નથી તેથી પણ નિરાલંબ છે. વળી આ કાળમાં સ્વયંબુદ્ધ છે તેથી પણ પરમકૃપાળુદેવ નિરાલંબ કહી શકાય.

સુખદુઃખ, હર્ષશોકાદિને વિષે અપ્રતિબદ્ધ છે એવા જે જ્ઞાની તેને કોઈ આશ્રય કે આલંબન નથી. શાતા-અશાતા બત્તેમાં ઉદાસીન છે. જે ઉદાસીન છે તે મૂળ સ્વરૂપે નિરાલંબન છે. નિરાશ્રય એવા જ્ઞાનીને બધું ય સમ છે. (પત્રાંક ૩૭૭)

૪૫. નિઃસ્પૃહ :

ચૈતન્યનો નિરંતર અવિચ્છિન્ન અનુભવ પ્રિય છે, એ જ જોઈએ છે. બીજી કંઈ સ્પૃહા રહેતી નથી. (પત્રાંક ૧૪૪)

અમારું ચિત્ત નિઃસ્પૃહ અતિશય છે અને જગતમાં સસ્પૃહ તરીકે વર્તીએ છીએ, એ કળિયુગની કૃપા છે. (પત્રાંક ૨૨૨)

જો કે, વચ્ચામૃતજ્ઞાના પ્રારંભે જ, ‘બોધું ધર્મદ મર્મ ભર્મ હરવા, છે અન્યથા કામ ના’ (પત્રાંક ૧) અર્થાત્ જીવોની બ્રાહ્મિ-ભરમ-ભ્રમ દૂર કરવા ધર્મનો મર્મ બોધું છું, બીજી કોઈ કામના-ઈચ્છા-સ્પૃહા નથી, એમ પ્રકાશનાર પરમકૃપાળુદેવ આગળ લખે છે, બુદ્ધિ તો મોક્ષને વિષે પણ સ્પૃહાવાળી નથી. (પત્રાંક ૩૭૮)

જેની મોક્ષ સિવાય કોઈ પણ વસુની ઈચ્છા કે સ્પૃહ ન હોતી અને અખંડ સ્વરૂપમાં રમણતા થવાથી મોક્ષની ઈચ્છા પણ નિવૃત્ત થઈ છે... (પત્રાંક ૬૮૦) લખનાર કૃપાળુદેવ જેવા નિઃસ્પૃહ, નિરીહ, નિલોભી પુરુષ જ હોય ને ?

નિલોભી સદ્ગુરુ વિના, કવણ ઉતારે પાર ? (બૃહદ્ આલોચના)

પત્રાંક ૩૮૮માં તો પોતે પોતાની નિષ્ઠામતા ખુલ્લી કલમથી કહી દીધી છે.

વળી આપ શ્રીમતુ કંઈ પણ લેવાને સર્વથા નિઃસ્પૃહ છો. (પત્રાંક ૪૧૭)

નિલોભી સદ્ગુરુ તણા, સેવો પ્રેમે પાય;

તો સંતોષ ઉરે વસે, એ જ અચૂક ઉપાય.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુણ્ય ૧૩ : પ.પુ.બ્રહ્મચારીજ

૪૬. નીરાગી :

નિર્ગત કે નિર્મૂળ છે રાગ જેનો તે. જેને રાગ નથી તે. વીતરાગીનો પર્યાય શબ્દ છે નીરાગી. ક્ષમાપના પાઠમાં નીરાગી પરમાત્માને સંબોધન છે તો પત્રાંક ૫૧, ૫૨, ૫૫માં નીરાગી પુરુષોને - મહાત્માઓને નમસ્કાર છે.

રાગ વિના સંસાર નથી અને સંસાર વિના રાગ નથી. (મોક્ષમાળા શિક્ષાપાઠ ૧૦૧) રાગમાં દ્વેષનો સમાવેશ થઈ જાય છે. રાગ નથી તેને દ્વેષ નથી, તેથી સંસાર નથી. પરિણામે વીતરાગી છે, નીરાગી છે.

નીરાગીનાં વચનોને પૂજ્ય ભાવે માન આપું. (પત્રાંક ૧૯-૪૨૦)

નીરાગી ગ્રંથો વાંચું. (પત્રાંક ૧૯-૪૨૧)

નીરાગી અધ્યયનો મુખે કરું. (પત્રાંક ૧૯-૪૨૭)

આપણે આ નીરાગી રાજના રાગી થઈ વચનામૃતજ્ઞને માન આપીએ, વાંચીએ અને મુખપાઠ કરીએ.

તત્વાભિલાઘાથી મને પૂછો તો હું તમને નીરાગી ધર્મ બોધી શકું ખરો. (પત્રાંક ૨૧-૮૬)

રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન એ ત્રણો કારણથી રહિતપણે શબ્દો પ્રગટ લેખપણું પામ્યા છે; માટે સેવનીય છે. (પત્રાંક ૩૮૮) જ્યાંથી ત્યાંથી રાગદ્વેષ રહિત થવાનો જ બોધ આપ્યો છે, એ બોધસ્વરૂપ થઈને કહું છે માટે વીતરાગના - મહાવીરના ખરા અનુયાયી - વારસ, અરે બીજા મહાવીર જ છે પરમકૃપાળુદેવ.

૪૭. પરમકૃપાલુ :

જેઓને ભાન્તિથી કરી પરમાર્થનો લક્ષ મળવો દુર્લભ થયો છે એવા ભારતક્ષેત્રવાસી મનુષ્ય પ્રત્યે તે પરમકૃપાળુ પરમકૃપા કરશે. (પત્રાંક ૧૮૧)

લોકોને કંઈ જૂં કહીને સદ્ગુરુ પાસે સત્સંગમાં આવવાની જરૂર નથી. લોકો પૂછે તો સ્પષ્ટ કહેવું કે, મારા પરમકૃપાળુ સદ્ગુરુ પધાર્યા છે. (ઉપદેશધાયા પૃ. ૬૮૪) કેટલી કૃપા ?

મોક્ષમાર્ગનું યથાર્થ ભાન કરાવનાર, પરિભ્રમણના આંટા ટળાવનાર, માર્ગ ભૂલેલાને માર્ગ બતાવનાર, દિશા બતાવીને વાટે આવતાં વિધો-ભૂલોનું નિવારણ સમજાવનાર શ્રી સદ્ગુરુદેવ પરમ કૃપાળુદેવનો કેટલો ઉપકાર ? હે પરમકૃપાળુદેવ ! હું મન, વચન, કાયાની એકાગ્રતાથી આપના ચરણારવિદમાં નમસ્કાર કરું છું. (પત્રાંક ૪૧૭)

૪૮. પરમ ગુરુ :

પરમ પદની પ્રાપ્તિ કરાવે તે પરમ ગુરુ.

શ્રી અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ-સાધ્વી : આ પાંચે પરમ ગુરુછે, કેમ કે, શુદ્ધ સહજ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ છે. આત્માનું ભાન કરાવે અને આપણાને અનન્ય શરણ ગ્રહાવે - પકડાવે તે પરમ ગુરુ પરમ કૃપાળુદેવ. ‘સહજાત્મસ્વરૂપ પરમ ગુરુ’ અને ‘પરમ ગુરુ નિર્ગંધ સર્વજ્ઞ દેવ’ મંત્રસમરણ કરીને આપણે પરમ ગુરુનું કીર્તન કરીએ છીએ.

પરમેશ્વર અરુ પરમ ગુરુ, દોનોં એક સમાન;

સુંદર કહત વિશેષ યહ, ગુરુતેં પાવે જ્ઞાન.

શ્રી સુંદરદાસજી

૪૯. પરમ પુરુષ :

પરમ પુરુષ પ્રભુ સદ્ગુરુ, પરમ જ્ઞાન સુખધામ;

જેણે આખ્યું ભાન નિજ, તેને સદા પ્રણામ.

પત્રાંક ૨૬૬-૨

પરમ જ્ઞાન અને પરમ સુખના ધામ સદ્ગુરુ એ જ પ્રભુછે અને પરમ પુરુષછે. પોતાને પોતાનું, પોતાના શુદ્ધ આત્મપદનું ભાન કરાવનાર અને નિજને નિજનું શરણ પકડાવનાર પરમ પુરુષને પ્રણામ છે. પ્રશ્નોપનિભદ્ધ હઃપ અનુસાર, જેવી રીતે સાગર તરફ વહેતી નદીઓ સમુદ્રને મળીને વિલય પામી જાયછે અને તેમનાં નામ-રૂપ બદલાઈ જાયછે અને તેઓ સાગર તરીકે જ ઓળખાયછે, તેવી જ રીતે બધું જોનારા આ દણાની પુરુષ તરફ જતી સોળ કળાઓ પુરુષને મળીને વિલય પામી જાય છે અને તેમનાં નામ-રૂપ બેદાઈ જાય છે. માત્ર તેઓ પુરુષ તરીકે જ ઓળખાયછે. પુરુષ એટલે આત્મા. પુરુ એટલે શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ. શી એટલે શયન કરવું. શેતે - સ્વુંબેછે. ઉત્તમ એવી જ્ઞાનચેતનાની શાયામાં જે સ્વુંબેછે, સ્વામીછે તે પુરુષ. પરમ પુરુષ કહેતાં પરમ આત્મા.

૫૦. પરમ શ્રદ્ધેય :

એક આત્મતત્ત્વ જ ઉપાદેય છે, શ્રદ્ધેય છે, શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય છે. માટે ઉપાદાન એવા આત્માએ શ્રી સદ્ગુરુતત્ત્વને, પરમકૃપાળુદેવને પરમ શ્રદ્ધેય માનવા યોગ્ય છે. શ્રત્ + ધા, સત્ + ધા એટલે શ્રદ્ધા. વિશ્વાસ, પ્રતીતિ, સન્માન કરવા યોગ્ય તે શ્રદ્ધેય. પરમ પદનો લક્ષ, પ્રતીતિ, અનુભવ કરાવી દે તેવા સદ્ગુરુ પરમકૃપાળુ પરમ શ્રદ્ધેય છે. શ્રી મહાવીર પ્રભુ ફરમાવે છે કે, સધ્યા પરમ દુલ્લહા । (શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, અધ્યયન ઉ, ગાથા ૮) શ્રદ્ધા પરમ હુલભ છે પણ પરમ શ્રદ્ધેય પરમ કૃપાળુદેવની શ્રદ્ધા થઈ ગઈ તો, આત્મા હાથમાં જ છે.

તે પુરુષ નમન કરવા યોગ્ય છે, કીર્તન કરવા યોગ્ય છે, પરમ પ્રેમે ગુણગ્રામ કરવા યોગ્ય છે, ફરી ફરી વિશિષ્ટ આત્મપરિણામે ધ્યાવન કરવા યોગ્ય છે, કે જે પુરુષને દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી કોઈપણ પ્રકારનું પ્રતિબદ્ધપણું વર્તતું નથી. (પત્રાંક ૪૦૦)

૫૧. પરમાત્મા :

હું સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મા છું. (પત્રાંક ૨૧-૫૫)

અંતરંગ મોહગ્રંથિ જેની ગઈ તે પરમાત્મા છે. (પત્રાંક ૨૧-૬૮)

પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટ. પરમાત્મા એટલે ઉત્કૃષ્ટ આત્મા. બહિરાત્મા, અંતરાત્મા સિવાયના જીવો તે પરમાત્મા. જ્યાં પ્રમાતા, પ્રમાણ અને પ્રમેય એ જીણે એકરૂપ બની જાય છે ત્યાં પરમાત્માનું દર્શન છે. આ ભરત ક્ષેત્ર અને ઐરાવત ક્ષેત્રમાં ૨૪ તીર્થકર દેવ થાય અને એ સંઘા શાશ્વત છે. પરમાત્મા શબ્દના અક્ષરોનો સરવાળો પણ ૨૪ જ ને? પ = એટલે પાંચ, ર = એટલે બે, મા = એટલે સાડા ચાર, ત = એટલે આઠ, ભા = એટલે સાડા ચાર: કુલ ૨૪ થયા ને? $P = 5, R = 2, M = 4, T = 8$, અને ભા = ૪।, પરમાત્મા = ૨૪.

જ્ઞાની પુરુષ અને પરમાત્મામાં અંતર જ નથી; અને જે કોઈ અંતર માને છે, તેને માર્ગની પ્રાપ્તિ પરમ વિકટ છે. પરમાત્મા આ દેહધારી રૂપે થયો છે એવી જ જ્ઞાની પુરુષ પ્રત્યે જીવને બુદ્ધિ થયે ભક્તિ ઊરો છે. (પત્રાંક ૨૨૩)

...અમે બીજા શ્રી રામ અથવા શ્રી મહાવીર જ છીએ, કેમ કે અમે પરમાત્મસ્વરૂપ થયા છીએ. (પત્રાંક ૬૮૦)

પરમાત્માની ભક્તિમાં ગૂંધાવું. (પત્રાંક ૮-૧૬)

૫૨. પરમેશ્વર:

અરિહંત નમો, ભગવંત નમો, પરમેશ્વર શ્રી ગુરુરાજ નમો. (શ્રી જ્ઞાનવિમળ સૂર્યિજી)

બધાને વશમાં રાખવાની સ્વાભાવિક શક્તિ કે બધાં-બધું પર સંપૂર્ણ આધિપત્ય જેનું છે તે પરમેશ્વર.

માણસ પરમેશ્વર થાય છે એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે. (પત્રાંક ૨૧-૭૮)

જે મનુષ્ય સત્પુરુષોનાં ચરિત્રરહસ્યને પામે છે તે મનુષ્ય પરમેશ્વર થાય છે. (શિક્ષાપાઠ ૧૦૧-૨)

સાકાર ઉપદેશા, વર્તમાન ટેહે જીવન્મુક્ત અને સમસ્ત વિશ્વના શાપક હોય તે પરમેશ્વર કે આમ પુરુષ છે. (વ્યાખ્યાનસાર ૨-૧૩)

મારા ગ્રહ દશ વિદ્વાનોએ મળી પરમેશ્વરગ્રહ ઠરાવ્યા છે. (પત્રાંક ૨૭)

કૃપાળુદેવની કુંડળીમાં રાજ્યોગ અને પ્રવર્જયાયોગનો સમન્વય છે, જેનો પ્રભાવ તેમનાં જીવનમાં ચરિતાર્થ થયેલો જોવા મળે છે. શ્રી રામચંદ્રજી અને શ્રી રાજચંદ્રજી, બજેની કુંડળીમાં અદ્ભુત સાભ્ય છે કે, અનંતની જ્ઞાનયેતનાનો ઝ્રોત વદ્યસ્થાનમાં અર્થીત કુંડળીના ચોથા સ્થાનમાં સમ્યકું બનીને સ્થિર થયો છે. આ એક ચ્યાતારી ગ્રહસ્થિતિ છે જે તેમની જ્ઞાનયેતનાની પરમોચ્યાશ્રેષ્ઠીનું સૂચન કરે છે. પૂ. શ્રી ગિરધરભાઈના શબ્દોમાં,

શ્રીમદ્ સદ્ગુરુ રાજચંદ્ર, વર્તમાન આ કાળ;

પુરુષોત્તમ પરમેશ્વરુ, પરમ ધરમ કરુણાળ.

આત્માને પરમેશ્વર માનું. (પત્રાંક ૧૮-૧૮૨) ખરેખર આત્માને પરમેશ્વર માન્યો-જાણ્યો-કર્યો. મારો રાજરાજેશ્વર, પરમેશ્વર !

૫૩. પવિત્ર :

સંસ્કૃતમાં પૂ ધાતુ છે, પવતે-પુનાતિ-પુનીતે-પૂયતે ઇતિ પવિત્રમ् । પવિત્ર એટલે શુદ્ધ, સ્વચ્છ, નિર્મળ હોવું અને કરવું. પવિત્ર એટલે જે ઝાપટે છે, આટકે છે, ઉપણે છે - ફોતરાં વગેરે કાઢી ધાન્યને સાફ કરે છે તે.

પરમ કૃપાળુદેવ પોતે પવિત્ર છે અને અપવિત્રની ઝાટકણી કાઢી સત્પાત્ર બનાવે છે તે.

સદા પવિત્ર કોણ ? જેનું અંત:કરણ પાપથી રહિત હોય તે. (પત્રાંક ૮-૫)

પવિત્રતાનું મૂળ સદાચાર છે. (પત્રાંક ૫-૫૭) પોતે સંપૂર્ણતઃ સત્ત આચારી થઈને પ્રકાશયું છે. તે પવિત્ર દર્શન થયા પછી.....સોળ ભવ નથી. (પત્રાંક ૮૧)

તે પવિત્ર દર્શન કહેતાં સમ્યકું દર્શન થયા પછી અનંત સંસાર નથી કે સોળ ભવ નથી એટલે કે, વધુમાં વધુ પંદર ભવમાં મોક્ષ જઈ શકાય છે.

સમકિતને ખરેખરું વિચારે તો નવમે સમયે કેવળજ્ઞાન થાય. (ઉપદેશ છાયા પૃ. ૭૨૨)

આપણે પણ પરમકૃપાળુદેવની કૃપાદિષ્ટ ઈચ્છાએ કારણ કે, પવિત્ર પુરુષોની કૃપાદિષ્ટ એ જ સમ્યકું દર્શન છે. (પત્રાંક ૨૧-૧૧૦)

પૂ. રાવજીભાઈ દેસાઈના શબ્દોમાં, સદા સમરો સદ્ગુરુદેવ, પાવન થાવાને.

૫૪. પુણ્યશ્લોક :

પવિત્ર ચરિત્ર અને સુંદર આચરણવાળા આત્મા પુણ્યશ્લોક કહેવાય છે. સ્તુતિ કે શ્લાઘા કરવા યોગ્ય પુરુષ તે પુણ્યશ્લોક. શ્લોક એટલે ત્યાગી દેવું - છોરી દેવું એમ પણ અર્થ થાય. જેમણે પુણ્યને - શુભ ભાવને પણ હેય ગણી આત્માને જ ઉપાદેય ગણ્યો છે તે પુણ્યશ્લોક. જેમની કીર્તિ કલંકિત થતી નથી તે પુણ્યશ્લોક.

પુણ્યશ્લોકો નલો રાજા પુણ્યશ્લોકો યુધિષ્ઠિરः ।

પુણ્યશ્લોકો ચ વैદેહી પુણ્યશ્લોકો જનાર્દનઃ ॥

અર્થાતું, નળ રાજા, ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિર, મિથિલા રાજવી જનક વિદેહી અને વિષ્ણુ કે કૃષ્ણ મહારાજા પુણ્યશ્લોક ગણાય છે. પણ હું તો કહું કે,

સત્ત યુગમાં હરિશ્ચંદ

તેતા યુગમાં રામચંદ્ર

દ્વાપર યુગમાં કૃષ્ણચંદ્ર

કળિ યુગમાં રાજચંદ્ર

શુદ્ધ અને સ્વચ્છ, નેક અને શુભ, ભલા અને ઢૂડા, મનોહર અને મંગળદાયક છે, પ્રાતઃસ્મરણીય છે.

૫૫. પુરુષોત્તમ :

પુરુષ એટલે આત્મા અને ઉત્તમ એટલે શ્રેષ્ઠ. પુરુષોત્તમ એટલે શ્રેષ્ઠ આત્મા, પરમાત્મા. ક્ષર-અક્ષરથી પર પરમકૃપાળુદેવ પોતે ઉત્તમ પુરુષ છે.

તે શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ સત્ત-ચિત્ત-આનંદરૂપે સર્વત્ર ભરપૂર છે. (પત્રાંક ૧૫૭-અ)

જ્ઞાન અપેક્ષાએ આત્મા સર્વવ્યાપક છે. જ્યાં જ્યાં આત્મા છે ત્યાં ત્યાં આનંદ છે. સર્વત્ર કહેતાં સર્વ સ્થળ અને સર્વ સમય.

શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ, શ્રી સદ્ગુરુ અને સંત એ વિષે અમને લેદબુદ્ધિ છે જ નહીં. નહીં એક રૂપ જ છે. (પત્રાંક ૧૫૮)

સદ્ગુરુ, સંત સ્વરૂપ તુજ, એ દફતા કરી દે જ. (પત્રાંક ૨૬૪)

શ્રી ભગવદ્ ગીતાનો ૧૫મો અધ્યાય જ ‘પુરુષોત્તમ યોગ’ છે.

પુરુષોત્તમ કહેતાં પરમ સત્તની જ વાત છે. પોતે પરમ પુરુષ થયા છે, પરમ સત્તને પામ્યા છે.

૫૬. પ્રબુદ્ધ :

પ્ર + બુધ ।

જન્મ જન્માંતરનો જાણકાર, યુગોના યુગોથી જાગી ગયેલો, પંડિતો ય જેમની પાસે પાણી ભરે તેવો પંડિત અને સચેત પરમકૃપાળુદેવ તે પ્રબુદ્ધાત્મા.

ઉદ્ય આવેલાં કર્માને ભોગવતાં નવાં કર્મ ન બંધાય તે માટે આત્માને સચેત રાખવો એ સત્પુરુષોનો મહાન બોધ છે. (પત્રાંક ૫૧)

વીતરાગ પરિણાતિ પરિણામતાં, ઉઠી નાઠા બોદ્ધા.

શ્રી આનંદધનજી કૃત શ્રી મલિનાથ સ્તવન

અર્થાત્ સંસારના ત્રાસથી ત્રાસી સંસારથી નાસી ગયા - નાઠા, સંસારથી ઉઠી ગયા એટલે સંસારને પૂંઠ દઈ દીધી અને બોધસ્વરૂપ થઈ જગતના જીવોને પ્રબોધી ગયા તે પ્રબુદ્ધ પરમકૃપાળુ પરમાત્મા. ક્ષણ ક્ષણની, પ્રસંગ પ્રસંગની, કાર્ય કાર્યની જાગ્રત્તિ રાખીને આત્મોપયોગે જીવી ગયા.

જેની પ્રત્યક્ષ દશા જ બોધરૂપ છે, તે મહત્વુરૂપને ધન્ય છે. (હાથનોંધ ૨-૫)

૫૭. પ્રભુ :

પ્ર + ભૂ । ભૂ એટલે હોલું, થવું. પ્ર એટલે પ્રકૃષ્ટ - ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપે હોલું, થવું તે પ્રભુ. પ્રભુ એટલે સમર્થ અને સર્વેસર્વ, સ્વામી અને સર્વાધિકારી, શાસક અને માલિક, ઈશ્વર અને ભગવાન. શ્રીમદ્ રાજપ્રભુની પ્રભુતા, મુજથી કહીયન જાય જી... શ્રી દેવચંદ્રજી મહારાજ કૃત શીતલ જિન સ્તવનની જેમ ગાવાનું મન થાય.

તે કોઈ પાસેથી કંઈ લીધું નથી, કોઈને કંઈ દીધું પણ નથી, તથાપિ તાંતું પ્રભુત્વ છે ! હૃદ્યરૂપ ગુફામાં રહેતા પરમાત્મા અણુ કરતાંયે સૂક્ષ્મ અને મહાન કરતાં યે મહાન છે. (અણોરણીયાન્ મહતો મહીયાન્ આત્મા...કઠોપનિષદ્ ૧:૨:૨૦) આત્માની અનંત શક્તિ, સિદ્ધિ અને લબ્ધિલબ્ધ રાજ્યચંદ્ર પ્રભુ છે, પરમાત્મસ્વરૂપને પ્રામણે. તેમના પ્રબોધેલા 'વીસ દોહા'માં હે પ્રભુ ! શું કહું ? ની પ્રાર્થના સાથે અરજ પણ કરીએ કે,

જ્ય પ્રજ્ઞા-પૂર્ણ, પ્રભુ, પરમ હિતસ્વી જગને,
દ્યાદષ્ટિ યાચું, અરજ મુજ આ આપ ચરણે;
મહા મુક્તિમાર્ગ પ્રગટ કરતા રાજગુરુને
નમીને, ઈચ્છાંદું અનુસરણ આ આપ ચરણે.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્ય ૧ : ૫. પૂ. બ્રહ્મચારીજી

૫૮. પ્રજ્ઞાપારમિત :

ઉજ્જવળ જ્ઞાનની સીમાને - પારને પ્રાપ્ત છે તે પ્રજ્ઞાપારમિત. પાર-અપાર જ્ઞાનની આરપાર ગયા છે તે પ્રજ્ઞાપારમિત. જ્ઞાન તો અનંત છે, નિઃસીમ છે, પારદર્શક છે, transcendent છે. તે પાર પહોંચી ગયા, તે પાર પામી ગયા, આ અપાર અને અસાર સંસાર સમુદ્રનો તાગ લઈ લીધો, તે પ્રજ્ઞા પારમિત. કૃપાળુદેવે તો પ્રજ્ઞારૂપી છીણી વડે કર્મસ્થિતિ ક્ષીણ કરી દીધી. પ્રજ્ઞાપારમિત પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ વિ.સં. ૧૮૫૬માં 'પ્રજ્ઞાવબોધ મોક્ષમાળા'ના ૧૦૮ મણકાની સંકલના પણ પ્રકાશી છે જે પત્રાંક ૮૪૬ રૂપે છે.

૫૮. પ્રારબ્ધદેહી :

પરેચણનુચારીને શષ્ઠભેદ નથી. (પત્રાંક ૨૩૨)

પોતાનું અથવા પારકું જેને કંઈ રહ્યું નથી એવી કોઈ દશા તેની પ્રાપ્તિ હવે સમીપ જ છે. (આ દેહે છે) અને તેને લીધે પરેચણાથી વતીએ છીએ. (પત્રાંક ૨૩૪)

હરિ ઈચ્છાથી જીવનું છે અને પરેચણાથી ચાલવનું છે. (પત્રાંક ૨૫૧)

હાલ જે પ્રવૃત્તિ જોગમાં રહીએ છીએ તે તો ઘણા પ્રકારના પરેચણાના કારણથી રહીએ છીએ. આત્મહિનું અખંડપણું એ પ્રવૃત્તિથી બાધ નથી પામતું. (પત્રાંક ૩૭૬)

જે જે કાળે જે જે પ્રારબ્ધ ઉદ્ય આવે તે તે વેદન કરવનું એ જ્ઞાની પુરુષોનું સનાતન આચરણ છે અને તે જ આચરણ અમને ઉદ્યપણે વર્તે છે. (પત્રાંક ૪૦૮)

ઈચા પ્રારબ્ધ, અનિચ્છા પ્રારબ્ધ અને પરેચણ પ્રારબ્ધ : આ ત્રણમાં પરેચણ પ્રારબ્ધ પ્રમાણે જીવી જીવનારા કૃપાળુટેવે સહુ સાથેના ઋણાનુંથી પૂરા કરેલ છે. સ્વયં દસ્કત આપે છે, પ્રારબ્ધથી જીવતા રાયચંદના યથાયોગ્ય (પત્રાંક ૧૪૭) અને પ્રારબ્ધ દેહી. (પત્રાંક ૩૮૭)

૬૦. ફલમાત્રતનું :

હે પરમ કૃપાળુટેવ ! આપ તો ફલ માત્ર તનુ (શરીર) વાળા છો. મોકષફળ એ જ જેની કાયા છે તેવા કેવલ મોકષફલમય મૂર્તિમાન મોકષસ્વરૂપ છો. આપની નિષ્ઠામ-નિર્નિદાન કે ફલાકાંકા-ફલાભિસંધિ ભક્તિ કરીને મને કંઈ આ લોક-પરલોકનું ફળ જોઈતું નથી. આપ તો સાક્ષાત્ મોકષફલદાતા છો. એટલે આપની સેવા-ભક્તિથી મોકષફળ મળ્યા વિના રહેવાનું નથી.

મહાત્માનો દેહ બે કારણને લઈને વિદ્યમાનપણે વર્તે છે, પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવવાને અર્થે, જીવોના કલ્યાણને અર્થે; તથાપિ એ બજેમાં તે ઉદાસપણે ઉદ્ય આવેલી વર્તનાએ વર્તે છે, એમ જીણીએ છીએ. (પત્રાંક ૩૭૩)

૬૧. બ્રહ્મનિષ્ઠા :

બ્રહ્મ કહેતાં આત્મ, પરમાત્મા, પરબ્રહ્મ, મોકષ, ઓકાર જે કહો તે અને બ્રહ્મનિષ્ઠ એટલે આત્મમળ, આત્મધ્યાનરત, આત્મજ્ઞાનનિરત. બ્રહ્મભાવમાં નિત્ય નિવાસ કરે તે બ્રહ્મનિષ્ઠ. આત્મભાવે જ રહે તે સ્વરૂપનિષ્ઠ. આત્માકારતા ભજ્યા કરી છે જેમણે તે પરમકૃપાળુ ટેવ. બ્રહ્મ કહો કે સત્ત-ચિત્ત-આનંદ કહો કે આસ્તિ-ભાતિ-પ્રિય કહો કે આત્મસ્વભાવ કહો કે સ્વરૂપ કહો, તેની જ નિજાવંત તે પરમ કૃપાળુટેવ.

લાગી છે તેને જ લાગી છે અને તેણે જ જાણી છે; તે જ 'પિયુ પિયુ' પોકારે છે. એ ખ્રાણી વેદના કહી કેમ જાય ? કે જ્યાં વાણીનો પ્રવેશ નથી. વધારે શું કહેવું ? લાગી છે તેને જ લાગી છે. તેના જ ચરણસંગથી લાગે છે; અને લાગે છે ત્યારે જ ધૂટકો હોય છે. એ વિના ભીજો સુગમ મોકષમાર્ગ છે જ નહીં. (પત્રાંક ૨૪૧)

૬૨. મચ્છુતટમહાજન :

મચ્છુનદી મોરબી પાસેની નદી. વવાણિયા ગામ મોરબી તાબાનું હતું. વવાણિયા બંદરની જમીનના કંઠા પર મોરબીની હકૂમત હતી. મોરબી ઈ.સ. ૧૬૮૮ સુધી કર્યાનો જ એક પ્રદેશ ગણાતો. આ મચ્છુ નદીના કંઠાનો મહાજન ખરા અર્થમાં મહાજન, મહાત્મા, સજજન, લોકખ્યાત, મહાપુરુષ, આગેવાન અને મુખી હતો. સમાજ માટે પોતાના પેસા, બુદ્ધિ, સાધન કે સમગ્ર ઐશ્વર્ય વાપરનાર સત્યનિષ્ઠ વૈશ્ય મહાજન હતા કૃપાળુટેવ. લોકકલ્યાણ અર્થે મોરબીમાં 'મોકષમાળા' રચી જ દીધી ને ? મચ્છ એટલે મત્સ્ય. મચ્છુતટ એટલે અષ્મંગલ પૈકી એક તે મત્સ્યયુગલનો જીણો નિર્દેશ ન કરતો હોય ?

૬૩. મતિસ્મૃતિજ્ઞાની :

દોહરા

વવાણિયાના વાણિયા, ગણધર ગુણ ધરનાર;
જાતિસ્મરણે જાણિયા, ભવ નવસેં નિરધાર.

પ.પુ.બ્રહ્મચારીજી

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ જીવનકળા’ની કોઈ જૂની આવૃત્તિની છપાઈમાં શરતચૂકથી આઠસો ભવનો ઉલ્લેખ છે પણ કૃપાળુદેવને ભરેખર નવસો ભવનું જાતિસ્મરણ જ્ઞાન હતું. મતિસ્મૃતિજ્ઞાન એ જ જાતિસ્મરણજ્ઞાન. મતિજ્ઞાનનો જ પ્રકાર કહેવાય. કચ્છી કલ્યાણજ્ઞભાઈને શ્રીમુખે કહેલું કે, અમને નવસો ભવનું જ્ઞાન છે. શ્રી ઘીમજીભાઈને તો પોતાનો પૂર્વભવ સવિસ્તર કહી ‘તમારો અમારા પર ઉપકાર છે’ કહેલું.

મુંબઈમાં ભૂલેશ્વરમાં શાકમાર્કેટ પાસેનાં દિગંબરી દહેરાસરજીમાં કચ્છી શ્રી પદમશીભાઈને ઉત્તર આપતાં શ્રીમુખે કહેલું કે, અમને જાતિસ્મરણજ્ઞાન છે. સાત વર્ષની વયે વવાણિયામાં અમીચંદભાઈ ગુજરી જતાં તે વિષે વિચારતાં પડદો ખસી ગયો અને જ્ઞાન થયું. શ્રી જૂનાગઢનો ગઢ દેખી એ જ્ઞાનનું ઓર વિશેષપણું થયું હતું.

અંતર્જ્ઞાનથી સ્મરણ કરતાં એવો કોઈ કાળ જણાતો નથી વા સાંભરતો નથી કે... (પત્રાંક ૧૨૮)

પુનર્જ્ઞન્મ છે - જરૂર છે એ માટે અનુભવથી હા કહેવામાં અચળ છું. (પત્રાંક ૪૨૪)

પૂર્વકાળમાં ઉત્તર દિશામાં વિચરવા વિષેનું તેમણે મિથ્યા કહું નથી. (પત્રાંક ૨૧૨)

પૂર્વકાળમાં જે જે જ્ઞાની પુરુષના પ્રસંગો વ્યતીત થયા છે તે કાળ ધન્ય છે; તે ક્ષેત્ર અત્યંત ધન્ય છે. (પત્રાંક ૪૬૫)

આ દેહ અને તે પ્રથમનો બોધબીજ ડેતુવાળો દેહ તેમાં થયેલું વેદન તે મોક્ષકાર્ય ઉપયોગી

છે. (પત્રાંક ૪૮૫)

પૂર્ણ વીતરાગ જેવો બોધ તે અમને સહજે સાંભરી આવે છે. (પત્રાંક ૩૧૩)

જ્યાં કેવળ જ્ઞાનની વાત છે ત્યાં જાતિસ્મરણ જ્ઞાન વિષે વિશેષ શું કહેવું ?

૬૪. મહાત્મા :

મહાન આત્મા, મહામના, મહંતના મહંત તે મહાત્મા. મેરુ સમાન મહાન તે મહાત્મા. વિ.સં. ૧૮૫૪માં, વસો ક્ષેત્રે વિચરતા વાનરને ‘નિષ્પરિગ્રહી મહાત્મા’ કહેનાર અને ‘વિચરશું કવ મહત્પુરુષને પંથ જો’ લખનારા કૃપાનાથ પોતે જ કેવા મહાત્મા હતા?

શ્રી ખેડા તીર્થે પરમકૃપાળુદેવ જે બંગલામાં પથારેલા ત્યાં પૂ. દેવકરણજી મુનિ ગયા. તેમની દશા નિહાળી તેમના આનંદમાં વિક્ષેપ ન થાય તે માટે ભીતના પડે ઊભા રહી ગયા. કૃપાળુદેવ સ્વયં સ્વયંને પ્રકાશે છે, વિ.સં. ૧૮૪૭ની સાલમાં રાજજ બિરાજ્યા હતા તે મહાત્મા શાંત અને શીતળ હતા. હાલ સાલમાં વસો ક્ષેત્રે વર્તતા મહાત્મા પરમ અદ્ભુત યોગીન્દ્ર પરમ સમાધિમાં રહેતા હતા.

આત્મદશાને પામી નિર્દ્વિપ્દે યથાપ્રારથ્ય વિચરે છે એવા મહાત્માનો યોગ જીવને દુર્લભ છે. (પત્રાંક ૮૧૭) પરંતુ તે કાળમાં તો તે મહાત્મા વિદ્યમાન હતા.

જે મહત્વ પુરુષનું ગમે તેવું આચરણ પણ વંદન યોગ્ય જ છે, એવો મહાત્મા પ્રાપ્ત થયે મુમુક્ષુએ કેવી દસ્તિ રાખવી? (પત્રાંક ૨૭૨)

મુમુક્ષુનાં નેત્રો મહાત્માને ઓળખી લે છે. (પત્રાંક ૨૫૪) માટે આપણે મૂમૂક્ષુ મટીને મુમુક્ષુ બનવું રહ્યું.

જે દેહધારી સર્વ અજ્ઞાન અને કષાય રહિત થયા છે તે દેહધારી મહાત્માને ત્રિકાળ પરમ ભક્તિથી નમસ્કાર હો, નમસ્કાર હો ! તે મહાત્મા વર્તે છે તે દેહને, ભૂમિને, ધરને, માર્ગને આસનાદિ સર્વને નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો ! (પત્રાંક ૬૭૪)

આવા પરમ સત્ત - Too Good અને પરમ મહત્ત્વ - Too Great મહાત્માનું ઓળખાજી પડવું અધરું છે. મહાત્મા બનવા માટે કેવું સુંદર લઘું છે ? લખી જ શકે ને, રાખ્યાપિતા મહાત્મા ગાંધીજીના પણ ગુરુ તે કેવા ! પરમ મહાત્મા કહેવા ?

મહાત્મા થવું હોય તો ઉપકાર બુદ્ધિ રાખો, સત્પુરુષના સમાગમમાં રહો, આહાર-વિહારાદિમાં અલુભ્ય અને નિયમિત રહો, સત્થાસ્થાનું મનન કરો, ઊંચી શ્રેષ્ઠીમાં લક્ષ રાખો. (પત્રાંક ૨૧-૧૭)

૬૫. મહાપ્રાજ્ઞ :

અત્યંત વિવેકી હોવાથી આપ મહાપ્રાજ્ઞ હો.

જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણો અજ્ઞાન, અદર્શને ઘેરી લઈ જે ભિશ્રતા કરી નાખી છે તે ઓળખી ભાવઅમૃતમાં આવવું, એનું નામ વિવેક છે. વિવેક એ જ ધર્મનું મૂળ અને ધર્મરક્ષક કહેવાય છે. (શિક્ષાપાઠ ૫૧)

....અનુત્તર અંતરંગ વિચારણાથી જે વિવેક થયો તે જ આપણને બીજી દસ્તિ કરાવી, સર્વ કાળને માટે સુખી કરે છે. (પત્રાંક ૧૫૭-૨)

પ્રત્યેકે પ્રત્યેક પદાર્થનો અત્યંત વિવેક કરી આ જીવને તેનાથી વ્યાવૃત કરવો એમ નિર્ણય કરે છે. (હાથનોંધ ૧-૧)

૬૬. મહાવીર :

આ કૈત્રની આ કાળની તીર્થકર ચોવીસીમાં ચરમ તીર્થકર શ્રી મહાવીર પ્રભુના છેલ્લા અંતેવાસી શિષ્ય હતા તે રાજચંદ્ર પ્રભુ મહાવીર પ્રભુનું હદ્ય જ્ઞાતા જ હોય એ સ્પષ્ટ સમજાય તેવું છે. વીર પ્રભુનાં નિર્વિશ્કાળથી ભર્મગ્રહ શરૂ થતાં મહાવીરને નામે જ પાંડ પ્રસર્યા હતા તેને ખંડવા અને પ્રચંડ તમ હરવા અખંડ જ્ઞાનજ્યોત પ્રગટાવવા આ બીજા મહાવીર પધાર્યા.

હું બીજો મહાવીર છું, એમ મને આત્મિક શક્તિ વડે જગ્ઝાયું છે. સત્ય કહું છું કે, હું સર્વજ્ઞ સમાન સ્થિતિમાં છું. સર્વ પ્રકારથી હું સર્વજ્ઞ સમાન અત્યારે થઈ ચૂક્યો છું, એમ કહું તો ચાલે. (પત્રાંક ૨૭)

આ વિષમ કાળમાં પરમ શાંતિના ધામરૂપ અમે બીજા શ્રીરામ અથવા શ્રી મહાવીર જ છીએ, કેમ કે અમે પરમાત્મસ્વરૂપ થયા છીએ. (પત્રાંક ૬૮૦) તું શ્રી મહાવીરની દસ્કત આપી છે એથી અધિક આપણે શું કહી શકવાનાં ? વીરજીને ચરણો લાગું, વીરપણું તે માગું રે.... (શ્રી આનંદધનજી મહારાજ)

૬૭. મોક્ષદાતા :

મોક્ષ તો આ કાળને વિષે પણ પ્રાપ્ત હોય અથવા પ્રાપ્ત થાય છે. પણ મુક્તપણાનું દાન આપનાર એવા પુરુષની પ્રાપ્તિ પરમ દુર્લભ છે; અર્થાત્ મોક્ષ દુર્લભ નથી, દાતા દુર્લભ છે. (પત્રાંક ૩૭૮)

આ દુષ્પમકાળમાં પરિભ્રમણનાં કારણ અને નિવારણ સુસ્પષ્ટ કહી તેમાં આવતાં વિધનો અને ભયસ્થાનોમાં ન અટકતાં આત્મામાં ટકવાનો સદુપાય દર્શાવનાર મોક્ષદાતા જ છે.

જન ધર્મ ધર્મ કહી કર્મ ઉપાજી ભટકે,
તે મોક્ષમૂર્તિ સમ સદ્ગુરુ મળતાં અટકે.
આ કળિકાળમાં મોક્ષમાર્ગ લુલાયો,
અવિરોધપણે કરી તમે પ્રગટ સમજાવ્યો.

પ્રક્ષાવબોધ પુષ્પ ૭૬ : પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજી

૬૮. યુગપુરુષ :

તીર્થકરની આવિદ્યમાનતાએ તારકપણાની જવાબદારી ઉપાડવામાં જે અદ્વિતીય પુરુષ વિશેષ હોય તે યુગપ્રધાન સત્પુરુષ કહેવાય. તીર્થકરની જેમ જ યુગપ્રધાન પણ એક વિશેષ પદ છે. ઉત્સર્ગ માર્ગ સામાન્ય કેવળીથી માંડીને ક્ષાયિક સમ્યકૃત્વ યુક્ત દ્રવ્ય-ભાવ મુનિપદ પર્યત અને અપવાદ માર્ગ ક્ષાયિક સમ્યકૃત્વવંત ભાવ-મુનિપદ પર્યત યુગપ્રધાન કહેવાય. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી તે કાળના, તે સમયના યુગપ્રધાન સત્પુરુષ થઈ ગયા.

તીર્થકર જે સમજ્યા અને પામ્યા તે આ કાળમાં ન સમજી શકે અથવા ન પામી શકે તેવું કંઈ જ નથી જો કે, તીર્થકર થવા ઈચ્છા નથી; પરંતુ તીર્થકરે કર્યા પ્રમાણે કરવા ઈચ્છા છે. (પત્રાંક ૧૭૦)

મોરબીથી લગ્ન કરીને પાછા ફરતાં તેઓશ્રીના સિગરામ પર કેસરનાં છાંટણાંનો વરસાદ થયો તે બાબત પૂછીતાં, તેમણે બનેવી શ્રી ચત્રભૂજભાઈને અત્યંત ગંભીરતાપૂર્વક કહું કે, જ્ઞાનીનું છેલ્લું ભોગાવલી કર્મ હોય ત્યારે દેવો પૂજવા આવે. આ યુગપ્રધાન પુરુષનાં લક્ષણ છે.

શ્રી વઢવાણ કેમ્પમાં બિરાજમાન હતા ત્યારે પૂ. શ્રી અંબાલાલભાઈને અને પૂ. શ્રી નિભોવનભાઈને શ્રીમુખે જણાવેલું કે, જૂના શાસ્ત્રબંદરમાં તાડપત્રીય ગ્રંથમાં યુગપ્રધાન પુરુષ તરીકે અમારો ઉલ્લેખ છે.

યુગપ્રધાન સમતારસ સાગર, સહજસ્વરૂપ સ્થિતિ ધારી રે,
જહાજ બની પ્રભુ પંચમ કાળે, તાર્યા બહુ નર નારી રે, શિવસુખ વરવાને.
પૂ. શ્રી રાવજ્જભાઈ દેસાઈ

૬૯. યોગીશ્વર :

પોતાનામાં સ્વાધીન અને સંપૂર્ણ થવું તે યોગીપણું.

દશ વિના જેની દણ્ણ સ્થિર છે, યત્ન વિના જેનો વાયુ સ્થિર છે, અવલંબન વિના જેનું મન સ્થિર છે તે યોગી. શુક્લેવ સરીખડો, જન્મ-જન્માંતરનો જોગી, ઈડરના પહાડો ગજાવતો યોગી, વનકૈત્રોમાં ધ્યાન ધરતો યોગી તે પરમ કૃપાળુંદેવ.

દઢ યોગી છો, તેવો જ રહે. (પત્રાંક ૭-૪)

સમય માત્ર પણ અપ્રમત્તધારાને નહિ વિસ્મરણ કરતું એવું જે આત્માકાર મન... (પત્રાંક ૩૫૩)

ચમત્કાર બતાવી યોગને સિદ્ધ કરવો એ યોગીનું લક્ષણ નથી. સર્વોત્તમ યોગી તો એ છે કે સર્વ પ્રકારની સ્પૃહાથી રહિતપણે સત્યમાં કેવળ અનન્ય નિષ્ઠાએ જે સર્વ પ્રકારે 'સત્ત' જ આચરે છે, જગત જેને વિસ્મૃત થયું છે. (પત્રાંક ૨૬૦) ધર્મસંબંધ અને મોક્ષસંબંધ તો ઘણું કરીને યોગીઓને પણ ગમે છે; અને અમે તો તેથી પણ વિરક્ત રહેવા માગીએ છીએ. (પત્રાંક ૨૮૨)

યોગીજનોને અનંત સુખસ્વરૂપ સયોગી જિન થતાં સુધીમાં વચ્ચે અનેક આકર્ષણો, પ્રચૂર

પ્રલોભનો, ભીષણ ભયસ્થાનો અને વિવિધ વિભૂતિઓ-ભભૂતો પણ પ્રગટે છે. પરંતુ એને ઓળંગી જનાર.... અરે એ પ્રત્યે ઉપયોગ પણ ન દેનાર યોગીશ્વર ગુરુરાજ છે, સહજ સ્વભાવ સિદ્ધ યોગી છે.

પૂ. શ્રી સુખલાલભાઈની વિનંતિથી શ્રી વઢવાણ કેમ્પમાં કૃપાળુદેવ બે વીતરાગ મુદ્રાનાં ચિત્રપટજીની આપણને ભેટ આપી. તેને બીજે દિવસે મુમુક્ષુ શ્રી મનસુભાઈ દેવશીભાઈને કહ્યું કે, શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રલુને ઉપસર્ગકર્તા કમઠ દેવ પ્રત્યે દેખ નહોતો કે છત્રધારક ધરણોન્ન દેવ પ્રત્યે રાગ નહોતો તેવી અદ્ભુત પરમ વીતરાગ દશા અમારી તે વખતે પ્રાપ્ત હતી.

દોહરા

યોગીશ્વર ગુરુરાજનાં, યોગબળો પલટાય;
વિલાસ વિષ કળિકાળનું, અમૃતમય થઈ જાય.

પ. પૂ. બ્રહ્મચારીજી

૭૦. રાજવૈદ્ય :

વિદ્ય એટલે જાણવું, અસ્તિત્વ ધરાવવું. સર્વના જ્ઞાતા પરમકૃપાળુદેવનું દર્શન અજ્ઞાન માત્રને દૂર કરનારું છે. મહારોગને મટાડનારું છે. જીવનો સમ્યકુદ્દર્શન વડે મિથ્યાત્વ રોગ ટાળનારા, સમ્યકુદ્દર્શન વડે જીવને રોગનો ભોગ થત્તાં બચાવનારા અને સમ્યકુદ્દર્શન વડે સંપૂર્ણ શુદ્ધ ચેતનારૂપ આરોગ્યની પુષ્ટિ કરનારા કૃપાળુદેવ રાજવૈદ્ય કે વૈદ્યરાજ છે. (ઉપદેશાધિયા પૃ. ૬૭૮)

વચનામૃત વીતરાગનાં, પરમ શાંતરસ મૂળ;

ઔષધ જે ભવરોગનાં, કાયરને પ્રતિકૂળ. (પત્રાંક ૧૫:૩)

જો ખરા વૈઘની પ્રાપ્તિ થાય તો દેહનો વિધર્મ સહેઠે ઔષધિ વડે વિધર્મમાંથી નીકળી સ્વધર્મ પકડે છે. (વ્યાજ્યાનસાર ૨:૧૦:૮)

અનુભવી વૈદ્ય દવા તો આપે પણ દરદી જો ગળે ઉતારે તો રોગ મટે. (ઉપદેશાધિયા પૃ. ૭૨૪)

જીવેદના ૧૦મા મંડળના ૮૭મા જીજુના દાઢા તરીકે ભિષળ જીણિનું નામ આવે છે, જે અથર્વણા પુત્ર હતા અને શાંત-પુષ્ટ કરનારી વસ્તુઓના જ્ઞાતા હતા. પરમાત્માની શાંત અને પરિપુષ્ટ કરનારી ઉપાસના માટે પ. પૂ. શ્રી અંબાલાલભાઈના શબ્દોમાં,

કળિકાળમાં ભવરોગ હરવા વૈદ્ય માનું આ ખરો,
પ્રભુ તુલ્ય મહાશય તત્ત્વજ્ઞાની રાજયંત્ર મયા કરો.

૭૧. રામ :

શબ્દાદિ પાંચ વિષયની ઈચ્છાએ કરી જેનાં ચિત્ત અત્યંત વ્યાકુળપણે વર્તે છે તેવા દુસ્રમ કળિયુગમાં, તેને વિષે વિદ્ધિપણું જેને પરમાર્થને વિષે નથી થયું, ચિત્ત વિક્ષેપ પાભ્યું નથી, સંગે કરી પ્રવર્તન ભેદ પાભ્યું નથી, બીજી પ્રીતિના પ્રસંગે જેનું ચિત્ત આવૃત થયું નથી, બીજાં જે કારણો તેને વિષે જેનો વિશ્વાસ વર્તતો નથી, એવો જો કોઈ હોય તો તે આ કાળને વિષે ‘બીજો શ્રીરામ’ છે. (પત્રાંક ૩૮૪)

વાલ્લાડિકે રામયંત્રા વિષે કહ્યું કે, વિષ્ણુનાં સદૃશાં વીર્યો । મહાસમુદ્ર પર સેતુ બાંધીને રામે રાવણા જેવા અસુરના વશમાં પડેલી ચિત્ત શક્તિને મુક્ત કરી હતી. એટલે વીરતામાં, પરાક્રમમાં રામ વિષ્ણુ સમાન છે. આપણા રાજયંત્ર રામયંત્ર જેવા છે. રામ જેવો વૈરાગ્ય, રામ જેવી વીરતા અને રામ જેવાં બાણ ! રાજબાણ વાગ્યાં રે હોય તે જાણો !

જે જગમાં લેપાયા નહિ, શૂરવીર બીજા શ્રી રામ સમા,
ધૃતિ અચલ ધરી રાજચંદ્ર ગુરુ, નિશાદિન સેવે સ્વરૂપ રમા;
મુજ મન તે શ્રી રાજચંદ્રના ચરણકમળમાં લીન રહો,
વારંવાર કરું હું વંદન, ગુરુ-ભક્તિ મુજ માંહિ વહો.

પ્રક્ષાવબોધ પુષ્પ ૪૨ : ૫.૫.બ્રહ્મચારીજી

૭૨. લોકોત્તર :

લોકોત્તર એટલે અ-લૌકિક, અસાધારણ અને લોકમાં ઉત્તમ. વજથી પણ કઠોર અને ફૂલથી યે કોમળ એવા લોકોત્તર પુરુષોનાં ચિત્તને પામી શકવા કોણ સમર્થ છે? આ રાજપ્રભુનું તથાભવ્યત્વ - તથા પ્રકારનું ભવ્યપણું - વિશિષ્ટ યોગ્યપણું - ગૃહસ્થાશ્રમમાં યોગદશ! એવું ઉત્તમ છે કે ઉત્તરોત્તર સર્વ કલ્યાણ પરંપરાનું એક અનુપમ સાનુબંધ કારણ થઈ પડે છે.

લોક અલોકે દેખ (પત્રાંક ૧૦૭), લોક સંશાથી લોકાંત્રે જવાતું નથી. (પત્રાંક ૧૨૮), જીવને લોકમાર્ગમાં પડી રહેવું છે અને લોકોત્તર કહેવરાવવું છે. લોકનો ભય મૂકી સત્પુરુષોનાં વચનો આત્મામાં પરિણામાવે તો સર્વ દોષ જાય. (ઉપદેશાધ્યા પૃ. ૭૧૨)

જબ જાન્યો નિજ રૂપકો, તથ જાન્યો સબ લોક;

નહિ જાન્યો નિજ રૂપકો, સબ જાન્યો સો ફોક.

(હાથનોંધ ૧-૧૪)

આવા લોકોત્તર પુરુષને ભજવા હોય તો પ્રભુશ્રીજી કહે છે તેમ 'લોક મૂકે પોક' કરવું પડે. આ લોકોત્તરને લૌકિક ભાવે પૂજતાં કે લોકલજ્જા રાખતાં સ્વસ્વભાવનું ભાન થતું નથી.

જે લોકોત્તર દેવ, નમું લૌકિકથી;

દુર્લભ સિદ્ધ સ્વભાવ, પ્રભો તહકીકથી.

શ્રી દેવચંદ્રજી કૃત શ્રી વજંઘર જિન સત્તવન

લૌકિક દાસ્તિએ તમે-અમે પ્રવર્તશું તો અલૌકિક દાસ્તિએ કોણ પ્રવર્તશે? (પત્રાંક ૩૨૨)

લોકોત્તર ફળ નીપજે, મનમોહનજી; મોટો પ્રભુનો ઉપકાર, મનનું મોહ્યું રે મનમોહનજી.

રંગરસિયા રંગ રસ બન્યો, મનમોહનજી; કોઈ આગળ નવિ કહેવાય, મનનું મોહ્યું રે મનમોહનજી.

શ્રી વીરવિજયજી કૃત પંચ કલ્યાણક પૂજા

૭૩. વચનાતિશાયી :

અતિશય એટલે શું? જગતમાં બીજા કોઈમાં ન હોય એવો અતિશાયી-ચઢિયાતો ગુણપ્રભાવ-મહિમા વિશેષ તે અતિશય. તીર્થકર દેવના મુષ્પ ૪ અતિશયમાં એક વચનાતિશય છે. શ્રી વદવા તીર્થમાં પ્રભુશ્રીજી આદિ છ મુનિને પરમ કૃપાળુદેવનો સમાગમ થયો તે વિષે 'ચોથા આરાના મુનિ' પ્રભુશ્રીજી પ્રકાશે છે કે, પરમ કરુણાનાથે પરમ કરુણા કરી ઉપશમ રસ અને વીતરાગભાવ પ્રગટ થાય એવી અપૂર્વ વાણી પ્રકાશી. પોતે પરમ વીતરાગ મુદ્રા ધારણ કરી શુદ્ધ આત્મોપયોગમાં રહી જણાવ્યું કે, આ વાણી આત્મામાં સ્પર્શાને નીકળે છે. આત્મપ્રદેશોથી નિકટતરથી લુંછાઈને પ્રગટે છે. અમને સર્વ સાધુઓને આ અલૌકિક વાણીથી અલૌકિક ભાવ પ્રગટ થયો હતો. જેમનાં વચનો શીતળ લાગે છે તેમનો આત્મા કેટલો શીતળ હશે? ઉપશમ સ્વરૂપ થઈ ઉપશમ સ્વરૂપ વચનામૃતની વૃદ્ધિ કરીછે. જેના વચનબળે જીવ નિર્વાણમાર્ગને પામે છે એવી સજીવનમૂર્તિ (પત્રાંક ૨૧૨) લખેછે, જેનું અપાર માહાત્મ્ય

છે, એવી તીર્થકર દેવની વાણીની ભક્તિ કરો. (પત્રાંક ૧૧૮) જ્ઞાનીઓની વાણી, ‘નય’માં ઉદાસીન વર્તે છે, તે વાણીને નમસ્કાર હો. (પત્રાંક ૨૦૭) લખનારના વચનાતિશયને અને જિનવાણીની લ્હાણી કરનાર રાજવાણીને આપણા નમસ્કાર હો. સમ્યગર્દનનું પણ કારણ સદ્ગુરુદેવ કૃપાળુની વાણી.... (પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્ટ ૧૬)

સંપૂર્ણ નિજ અનુભવરૂપ તેમની વાણી અજ્ઞાનીની વાણીથી વિલક્ષણ અને એકાંત આત્માર્થબોધક હોઈ તેમને વિષે વાણીનું અપૂર્વપણું કહ્યું તે તેમનો વચનાતિશય. (પત્રાંક ૮૭)

આપણે તો એમ જ ગાઈશું કે,

પૂર્વ પુષ્યના ઉદયથી, મધ્યો સદ્ગુરુ યોગ;

વચનસુધા શ્રવણે જતાં, થયું હૃદય ગત શોગ. (પત્રાંક ૧૫૪)

૭૪. વરદ :

વર એટલે શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ. દ એટલે આપનાર, દેનાર. ઉત્તમ એવી આત્મવસ્તુને આપનારા, આત્માનું ભાન દેનારા. વરદ એટલે વરદાન દેનારા. શાનું વરદાન ? પંચ વિષયના સાધન રૂપ રાજ્યલક્ષ્મીનું સ્વખન પણ ન હો એ આત્મભાવના ભાનનું અને આત્માના જ્ઞાનનું દાન તે વરદાન. વરદ એટલે શુભ. શુભ તો ગમે તે આત્માનું જ હોય. આ કાળમાં આપણું કલ્યાણ કરનારા, શુભ ઈચ્છનારા અને મંગળમય માર્ગ લઈ જનારા તો પરમ કૃપાળદેવ છે. એ ગુપ્ત તત્ત્વને જે આરાધે છે, તે પ્રત્યક્ષ અમૃતને પામી અભય થાય છે. ઈતિ શિવમ् (પત્રાંક ૨૦૦) આમાં રાજમભુનો જમણો હાથ અભ્યદાયી કહી શકાય અને વર્તમાને વિઘ્નમાન એવા મહાવીરને શરણે આવો એટલે તમારું શ્રેય જ છે. (પત્રાંક ૬૮૦) આમાં રાજમભુનો ડાબો હાથ વરદ કહી શકાય, આશીર્વાદ આપેછે ને? પ્રભુશ્રીજીને લધુતા ધારી કલ્યાણમૂર્તિ બનશો તો ઘણા જીવોનું તમારા દ્વારા કલ્યાણ થશે નું શ્રેષ્ઠ વરદાન આપીને ખરા અર્થમાં વરદ બન્યા.

૭૫. વવાણિયાવૈશ્વયવર :

આનર્ત પ્રદેશ એ જ કાઠિયાવાડ અને એ જ સૌરાષ્ટ્ર. શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન, શ્રી નેમનાથ ભગવાન, ભાવિ તીર્થકર શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા, રાજેમતી પ્રભ્વીથી પરમપુનિત સુરાષ્ટ્ર. તે આજનું પશ્ચિમ ભારત - સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાતનો એક ભાગ ગણાય છે તે. સાંપ્રતકાળમાં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી ધંધુકા ગામમાં, મહાત્મા ગાંધીજી પોરબંદરમાં અને શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી વવાણિયા ગ્રામમાં થયા. કર્ણ-કાઠિયાવાડને સાંધનાર વવાણિયા નામનાં નાના ગામે મોટા માણસ - ભગવાન જન્મ્યા. દેવદિવાળી દિને દેવામાને ત્યાં દેવાંશી નરનો આવિર્ભાવ થયો, જગદીપનો જન્મ થયો.

પશ્ચિમ ભારતની પટરાણી, પુરી વવાણિયા બહુ વખણાણી,

જનની આ વીરની લેખાણી, ગુરુ રાજચંદ્ર સ્વીકરાણી.

અંતર અતિ ઉલ્લસે હો કે જન્મભૂમિ નીરખી

મુમુક્ષુ મનને હો કે કલ્યાણક સરખી.

પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજી

સત્ય, ન્યાય, નીતિ, નેકીથી વ્યાપાર કરનાર રાજ વહેપારી જ આરબને કહી શકે કે ‘રાજચંદ્ર દૂધ પીએ છે, લોહી નહીં !’ પોતાની આત્મદશાથી દિશા દર્શાવનાર સાચા દશાશ્રીમાળી વૈશ્યવર છે. એટલી બધી ઉદાસીનતા છતાં વેપાર કરીએ છીએ, લઈએ છીએ, દઈએ છીએ, લખીએ છીએ, વાંચીએ છીએ, જાળવીએ છીએ અને ખેદ પામીએ છીએ. જેનું ઠેકાણું નથી એવી અમારી દશા છે. (પત્રાંક ૨૫૫) મન મોક્ષમાં ને તન સંસારમાં જેવો ધાર્ત હતો. વૈશ્યવેશો અને નિર્ભયભાવે વસતાં કોટી કોટી વિચાર થયા કરે છે. (હાથનોંધ ૧-૩૮)

આ વાણિયો ગ્રામ વવાણિયાનો, અપૂર્વ સત્ર રત્નવણીક સુજાણો,
વ્યાપાર રત્નત્રધીનો અનન્ય, કરી લહો આતમલાભ ધન્ય;
રાષ્ટ્રપિતા ભારત ભાગ્યધાતા, ગાંધી મહાત્મા જગ જેહ ઘ્યાતા,
તેના ય જે ગ્રેરણામૂર્તિ વંદ્ય, તે રાજ્યંક્ર સત્તું વિશ્વવંદ્ય.

૭૬. વિક્રમ :

વિશેષપણો જે ઉત્કમજા કરે છે તે. જે ત્રણેય ગુણને અતિકમી જાય
છે તે વિકમ. મનુષ્ય રજોગુણ, સત્ત્વગુણ અને તમોગુણ એ ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિને વશ છે. તેને જ અનુકમે બ્રહ્મગ્રંથિ,
વિષ્ણુગ્રંથિ અને રૂદ્રગ્રંથિ કહેવામાં આવે છે. જ્યારે આ ત્રણે ગ્રંથિનો બેદ થાય છે ત્યારે જ ત્રણે સારે દેહભાવમાંથી
મુક્તિ મળે છે. આ ત્રણે પ્રકૃતિ પર વિજય મેળવે તે વિકમ. કમે કે વિકમે, સુખનો સમય હવે ક્યો કહેવો? (પત્રાંક
૧૫૭-૨) લખીને અંતરંગ અનુત્તર વિચારણાથી વિવેક કરાવી સર્વકાળને માટે સુખી બનનારા કૃપાળુદેવ ખરા અર્થમાં
પરદુઃખભંજક વિકમ રાજવી છે. ગૃહસ્થદશામાં યોગદશા લાવનાર આ વિકમને વંદન વાર હજાર.

૭૭. વિચક્ષણ :

વિ+ચક્ષુ। વિચક્ષણ એટલે દીર્ઘદર્શી, પારદર્શી. વિચક્ષણ એટલે વિદ્વાન, બુદ્ધિમાન.
વિચક્ષણ એટલે ચતુર, સાવધાન. નવસો ભવનું જાતિસ્મરણ જ્ઞાન અને શ્રી મહાત્મા પ્રભુના છેલ્લા અંતેવાસી શિષ્ય
હોવાનું તાદ્દશ સ્મરણ હોવાથી વિચક્ષણ તો હોય જ ને? દીર્ઘદિષ્ટિ વિચારીને આ કાળમાં આપણા જેવા જીવોનાં
કલ્યાણ કર્યે એ માર્ગમાં થતી ભૂલો અને તેને દૂર કરવાના ઉપાય પણ કહ્યા છે. મત-મતાંતરથી પર રહીને મૂળ
વસ્તુનો લક્ષ કરાવનાર વિચક્ષણ પુરુષ છે. અતિ વિચક્ષણ પુરુષો સંસારની સર્વોપાધિ ત્યાગીને અહોરાત્ર ધર્મમાં
સાવધાન થાય છે. પળનો પણ પ્રમાદ કરતા નથી. (શિક્ષાપાઠ ૫૦)

૭૮. વિદેહી :

દેહ છતાં દેહાતીત દશા તે વિદેહી. મિથિલા નગરીના ઘણા ઘણા નરેશ જનક વિદેહી
હતા. સંસારમાં રહ્યા છતાં ને તે નીતિથી ભોગવતાં છતાં વિદેહી દશા રાખવી. (પત્રાંક ૮-૧૫) જડ ભરત અને જનક
વિદેહીની દશા મને પ્રાપ્ત થાઓ. (પત્રાંક ૨૧-૬૭) આવું લખી જનારો પુરુષ રાજવિદેહી જ હતો. ચિત્તસ્થિત ધણ્ણું
કરી વિદેહી જેવી વર્તે છે. (પત્રાંક ૩૭૪) દેહાભિમાન જેનું ગળી જાય છે અને પરમાત્મતાત્વ જેને જગાઈ જાય છે તેનું
મન જ્યાં જાય છે ત્યાં તેને સમાપ્તિ જ છે. કૃપાળુદેવનો વિદેહભાવ તાગવો તો વિકટ છે છતાં વિદેહ ભાવની ત્રિકરણ
શુદ્ધિએ સ્તવના થાય તો ય કલ્યાણ છે.

પ્રભુ! સત્ય ધર્મને ઉદ્ધરવા, અશરીરી ભાવ સદા વરવા;

અજ્ઞાન કલંક મહા હરવા, કરી દેહની આપે ના પરવા.

અંતર અતિ ઉલ્લસે હો કે જન્મભૂમિ નીરખી.

પ. પુ. બ્રહ્મચારીજી

૭૯. વિરલ વિભૂતિ :

સમર્થ પુરુષો કલ્યાણનું સ્વરૂપ પોકારી પોકારીને કહી ગયા; પણ કોઈ વિરલાને જ તે
યથાર્થ સમજાયું. (પત્રાંક ૨૧-૨૫) વિભૂતિ એટલે ભસ્મ નહીં પણ ભૂષય, ભૂષણ અને ભૂતિ રૂપે પરમ કૃપાળુદેવ
છે. માત્ર સૌન્દર્ય, ઐશ્વર્ય કે સામર્થ્યની વાત નથી પણ ભૂષય કહેતાં સુષુપ્ત ચેતનને જગ્રત કરે છે, ભૂતિ કહેતાં મોહ-
શોકને તરી જાય છે અને સાધકને ય તરાવે છે. હજારો વર્ષ થાય તેવી અસાધારણ વ્યક્તિ કે અસામાન્ય વિભૂતિ રૂપે

હોવાથી કૃપાળુદેવની કેટલીક વાતો-કથનો શાસ્કોથી પર પણ હોઈ શકે છે. ‘યોગદાસ્તિ સમુદ્ધય’ના આધારે કહું તો, શાસ્કો સામાન્યપણે માર્ગદર્શન કરે પણ વિશેષ તો આત્માનુભવ રૂપ સામર્થ્યોગથી જાણી આગણ વધવાનું હોય છે. આ કાળમાં પરમકૃપાળુદેવ જેવી વિશ્વવંદ્ય, વીતરાગ અને વિરલાતિવિરલ વિભૂતિને પિછાણતાં વાર લાગે છે.

૮૦. વીતરાગ :

દેહ છતાં મનુષ્ય પૂર્ણ વીતરાગ થઈ શકે એવો અમારો નિશ્ચલ અનુભવ છે. કારણ કે અમે પણ નિશ્ચય તે જ સ્થિતિ પામવાના છીએ, એમ અમારો આત્મા કહે છે અને એમ જ છે. (પત્રાંક ૩૩૪)

શ્રી તીર્થકર દેવનો અંતર આશય તે પ્રાયે મુખ્યપણે અત્યારે કોઈને વિષે આ ક્ષેત્રે હોય તો તે અમે હોઈશું એમ અમને દઢ કરીને ભાસે છે. કારણ કે જે અમારું અનુભવ શાન તેનું ફળ વીતરાગપણું છે, અને વીતરાગનું કહેલું જે શુત્રજ્ઞાન તે પણ તે જ પરિણામનું કારણ લાગે છે; માટે અમે તેના અનુયાયી ખરેખરા છીએ, સાચા છીએ. (પત્રાંક ૩૨૨)

અમદાવાદમાં આગાખાનને બંગલે વિ.સં. ૧૯૫૭માં, વઢવાણ કેમ્પ (હાલ સુરેન્દ્રનગર) જતાં પહેલાં, પ્રલુશ્રીજી અને દેવકરણજી મુનિને કૃપાળુદેવે બોલાવી છેલ્લી સૂચના આપતાં જણાવ્યું કે, અમારામાં અને વીતરાગમાં બેદ ગણશો નહીં.

પ્રશામરસનિપાન દૃષ્ટિયુગમ્ પ્રસત્રં, વદનકમલમંકઃ કામિનીસંગશૂચ્યઃ ।

કરયુગમપિ યત્તે શસ્ત્રસંબંધવંધ્યં, તદસિ જગતિ દેવો વીતરાગસ્ત્વમેવ ॥

ऋઘ્ભપંચાશિકા : કવિ ધનપાલ (વ્યાખ્યાનસાર ૨-૮)

અર્થાત્ અહો ! બને ચક્ષુ કેવા પ્રશામ રસમાં - વીતરાગ ભાવમાં દૂબેલાં છે ! અહો ! મુખકમળ કેવું શાંત, સૌચ્ય અને પ્રસત્ર છે ? નથી એમના ખોળામાં કામિની કે નથી એમના હાથમાં હથિયાર ! અહો ! સમભાવભરી દાસ્તિ સમપરિણામે જગતને દેખી રહી છે ! અહો ! પ્રસત્ર મુખમુદ્રા પરમ આત્માનંદ વ્યક્ત કરી રહી છે ! અહો ! અસંગતા સર્વ પરભાવની પરિવર્જના મકાશી રહી છે. ખુલ્લા ખાલી હાથ જાણો સૂચવી રહ્યા છે કે, અમને હવે આ ચિત્રવિચિત્ર જગત સાથે કંઈ લેવાદેવા નથી ! ‘ધન્ય એવા કૃતાર્થ’ છીએ, અમારે કંઈ કરવા પણું રહ્યું નથી ! આવી અદ્ભુત નિર્વિકાર મુખમુદ્રાવાળા કૃપાળુદેવ વીતરાગદેવ જ છે.

૮૦. વીર :

આત્મધર્મ શૂરવીરે આત્માનું અમૃત પાખ્યા છતાં વિષને પીવાનું દુઃખ અનુભવ્યું છે. એમાંથી નીપજતી વેદનાની તીવ્રતા કૃપાળુદેવ જેવા વીરે જરૂરી જાણી છે, જે મહાક્ષાની પુરુષોની સંપત્તિ હૈ. પરમાત્માને પામવા કે પરમાત્મસ્વરૂપ થવા આ દર્દ શોધવું અને જરવવું એ પરમાત્મપ્રેમીઓની અવસ્થા હૈ. ગ્રંથિને બેદવામાં જે વીર્ય-વીરતા દાખવવી ઘટે તે પૂરેપૂરી દાખવીને નિર્ણય થયા છે, વીર થયા છે, મહાન વીરતાવાળા મહાવીર સ્વામીને અનુસરીને મહાવીર થયા છે.

શરીર ભાવની જીવતાં જ ભસ્મ બનાવી દેનારા વીર છે. મૃત્યુને જતી લીધું છે અને કદી ક્ષીણ ન થનાર અમૃત છું એમ કહી શક્યા છે. વળી સંસારબદ્ધોને છોડાવવા કટિબદ્ધ થયેલો ખરો વીર કૃપાળુદેવ છે. પ.પૂ. શ્રી શાન્તિભાઈના શબ્દોમાં, ગઝલ રૂપે,

રખોપાં રામનાં ભાઈ, સદા યે વીરતા દાખી;
પળેપળ લેતા સંભાળ એ, સહજશરણો સદા રાખી.

૮૨. વૈરાગી :

Born Ascetic - આજન્મ વૈરાગી અને જન્મ-જન્માંતરનાં જ્ઞાનવશાત્ વિશેષ વૈરાગીનાં 'રંગની પિચકારી', 'કાંકરો' જેવા વિષયો પરનાં કાવ્યોમાં પણ વૈરાગ્યવૃત્તિ ચળકે છે. 'મોક્ષમાળા'ની રચના વખતે 'યોગવાસિષ્ઠ'નાં 'વૈરાગ્ય પ્રકરણ'માં વર્તતા શ્રી રામચંદ્ર જેવો - જેટલો વૈરાગ્ય હતો. ઓગણીસસેં ને બેતાલીસે, અદ્ભુત વૈરાગ્યધાર રે પણ જાણીએ છીએ. મોક્ષમાળામાં બબ્બે પાઠ 'વૈરાગ્ય' વિષે મૂકનારે સ્પષ્ટ પ્રકાશયું છે કે, વૈરાગ્ય એ ધર્મનું સ્વરૂપ છે અને વૈરાગ્ય એ જ અનંત સુખમાં લઈ જનાર ઉત્કૃષ્ટ ભોગ્યો છે. વૈરાગી અને આત્મજ્ઞાની થઈને લખ્યું કે, ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન. પૂ.ગાંધીજીના શષ્ટ્યોમાં, 'અપૂર્વ અવસર'ની કરીઓમાં જે વૈરાગ્ય જળહળી રહ્યો છે તે મેં તેમના બે વર્ષના ગાઢ પરિયમાં કષે કષે જોયેલો છે. પ્રત્યેક કિયા કરતાં તેમનામાં વૈરાગ્ય તો હોય જ. વૈરાગ્ય વિના વીતરાગતા પ્રગતે ?

૮૩. શતાવધાની :

એકીસાથે, લક્ષ રાખી, ભૂલ વગર, બિન બિન, સો કિયા કરી બતાવવી કે સો વિષયની સફળતાપૂર્વકની સ્મરણશક્તિ તે શતાવધાન. માત્ર અઢાર-ઓગણીસ વર્ષની વયે વિના અભ્યાસે, વગર પરિશ્રમે, વજા યોગસાધનાએ, સહજ સ્વભાવે મુંબઈ માં વિ.સ. ૧૯૪૭માં, જાન્યુ. ૨૨, ૧૮૮૭ના રોજ શતાવધાનનો પ્રયોગ સાધન્ત સાંગોપાંગ રીતે સફળ કરેલો. ડૉ. પિટર્સન, સર ચાર્લ્સ સાર્જન્ટ સહિત સમગ્ર સમુદ્દર કૃપાળદેવ પર ફિદા ફિદા થઈ ગયેલો. માત્ર ગુજરાતી ભાષા જાણનારે એકી સમયે સોળ સોળ ભાષાના ચારસો અક્ષર અને તે પણ વિલોમ સ્વરૂપે - કઈ શક્તિથી અવધાર્ય હશે ? સર ચાર્લ્સ સાર્જન્ટની સાથે વિલાયત જવાની વાતનો સવિનય અસ્વીકાર કરતા આ નિઃસ્પૂણી નરે કહું, આત્મા અનંત શક્તિનો ધારી છે; શતાવધાનાટિ એ શક્તિના નમૂનારૂપ ૨૪કલ્ષો છે; એથી માનમાં આવી જઈ ધર્મ હારી જવા જેવું છે. અને ભરયુવાનીમાં કીર્તિનાં સર્વોચ્ચ શિખરે જ આવા પ્રયોગો-પ્રસંગોને તિલાંજલિ આપી દેવાનું તો એ પુરુષ જ કરી શકે. કંચનના ત્યાગી છે, કામનીના ત્યાગી છે પણ કીર્તિની લાલસા ફગાવનાર તો તું રાજ્યંદ હો લાલ.

૮૪. શબ્દબ્રહ્મા :

ભગવાનનું સ્વરૂપ કેવળ શબ્દાતીત હોત તો, તેની પ્રાપ્તિ કરવી મનુષ્ય માટે અસંભવિત બની જત. એટલે પરબ્રહ્મ પામવાનું પ્રથમ પગથિયું શબ્દબ્રહ્મ પણ કહેવાય છે. ભાષા-સાહિત્ય એ વિચારનું-ભાવનું વાહન છે, માધ્યમ છે અને ભાવિતામાં પુરુષના શબ્દબ્રહ્મમાં તેના આત્માનું-બ્રહ્મનું દર્શન થાય છે. વાણીના ૪ પ્રકાર છે : પરા, પશ્યંતી, મધ્યમા અને વૈખરી. વૈખરીથી શરૂ થતો મંત્રનો જાપ પરા વાણીએ પહોંચતાં વાણી સાર્થક છે. વળી, 'નામ નામી એક' એ ન્યાયે, નામમાં જ નામી ધૂપાયેલો છે. ભાવની ઉત્કૃષ્ટા અને ચિત્તની નિર્ભળતા થતાં નામમાંથી નામી પ્રગટ થાય છે. કૃપાળુદેવના એકેક વાક્યમાં, એકેક શબ્દમાં, અનંત આગમ રહ્યાં છે. (પત્રાંક ૧૬૬)

૮૫. શંકર :

શામ એટલે કલ્યાણ, કુશળતા, સમૃદ્ધિ કે સ્વસ્થતા; કર એટલે કરનાર. શંકર એટલે શુભદાયી, મંગળકારી અને મહાદેવ. વીતરાગ જેવો કોઈ મહાન દેવ નથી અને કૃપાળુદેવ વીતરાગ હોવાથી શંકર છે, મહાદેવ છે - મહાન દેવ છે.

મહાત્માનો દેહ બે કારણને લઈને વિદ્યમાનપણે વર્તો છે; પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવવાને અર્થે, જીવોનાં કલ્યાણ અર્થે. (પત્રાંક ૩૭૩) ઈડરના મહારાજાની સાથે વાતચીતમાં કૃપાળુદેવ જણાયું કે, મહાવીર સ્વામી-ગૌતમ આદિ ગણધરો ઈડરમાં વિચરેલાનો ભાસ થાય છે. તેઓના શિષ્યો નિર્વાણને પામ્યા; તેમાંનો એક પાછળ રહી ગયેલો જેનો જન્મ આ કાળમાં થયેલો છે. તેનાથી ઘણા જીવોનું કલ્યાણ થવાનો સંભવ છે.

ટિકરની કંકર ભતી, ભૂલ ભયંકર ભાન;
શંકર તે સ્નેહે હરો, ભયબંજન ભગવાન.

પત્રાંક ૧ : પ્રભુ પ્રાર્થના

૮૬. શાન્તઃ

સંસ્કૃતમાં શમ્ ધાતુ છે, શમ્ એટલે શમાવું, શાંત થવું, સ્વસ્થ થવું, શાંત કરવું.
સ્વરૂપે રહી શાંતતા શાંતિ નામે. (પત્રાંક ૧૩) જેમ છે તેમ આત્મસ્વરૂપ સમજાવાથી ઉપયોગ સ્વરૂપમાં શમાયો તેથી
આત્મા સ્વભાવમય થઈ રહ્યો. (પત્રાંક ૬૫૧) આમ સમજને શમાઈ જનારા શાંત રાજે શાંતિ જિનની કેવી સુતી રચી
છે? નીરાગી મહા શાન્ત મૂર્તિ તમારી (પત્રાંક ૧૩) અને અનંત શાંતમૂર્તિ એવા ચંદ્રપ્રભ સ્વામીને નમો નમઃ
(પત્રાંક ૮૫૩)

સંસારમાં અજ્ઞાન અને અશાંતિને સીધો સંબંધ છે. પરમકૃપાળુદેવ તો સ્વયં જ્ઞાનસ્વરૂપ
છે તેથી અજ્ઞાન અને અશાંતિને અવકાશ નથી. સંસારના ત્રિવિધ તાપને શાંત કરનારા તો શાંત થયેલા ભગવાન જ છે
જે શાંતિ પમારી શકે. શૈતાશતર ઉપનિષદ (૬:૧૮)માં કહ્યા મુજબ, નિષ્ફલં નિષ્ક્રિયં શાન્તમ् । તે પરબ્રહ્મ
કલારહિત, કિયારહિત અને શાન્ત છે. સૃષ્ટિ લીલામાં શાંત ભાવથી તપશ્ચર્યા કરવી એ પણ ઉત્તમ છે. (પત્રાંક ૨૧:૪૫)
પૂ. શ્રી રત્નરાજ સ્વામીના શબ્દોમાં,

શાન્તિકે સમુદ્ર ઉપશાન્તિકે અખાત માનો,
ભાન્તિ ભય ભાંજવેકો ભાસ્કર લીલામ હૈ.

નિર્વિષ પહેલાં લગભગ પાંચ મહિને અમદાવાદમાં શ્રીમુખે પ્રકાશયું કે, પરમ શાંતિ
અનુભવીએ છીએ. આથી વિશેષ આપણે શું કહી શકવાનાં? પત્રાંક ૮૧૨, ૮૧૬, ૮૨૦, ૮૨૨માં પરમ શાંતિની
જાણો દસ્કત આપી છે! સર્વ વિભાવ પરિણામથી થાકવું, નિવૃત્ત થવું તે શાંતિને સર્વ ધર્મનો આધાર કર્યો છે. (પત્રાંક
૪૮૬) આવું પ્રકાશનાર કેવા શાંત હોય? પૂ. શ્રી સોભાગભાઈને શાંત મૂર્તિ કહેનાર પોતે કેવી શાંત મૂર્તિ!

અહો ! સર્વોત્કૃષ્ટ શાંત રસમય સન્નાર્થ-

અહો ! તે સર્વોત્કૃષ્ટ શાંત રસપ્રધાન માર્ગના મૂળ સર્વજ્ઞાદેવ-

અહો ! તે સર્વોત્કૃષ્ટ શાંત રસ સુપ્રતીત કરાવ્યો એવા પરમકૃપાળુ સદ્ગુરુદેવ-
આ વિશ્વમાં સર્વકાળ તમે જ્યવંત વર્તો, જ્યવંત વર્તો.

(હાથનોંધ ૩-૨૩)

૮૭. શાસ્તા :

શાસ્ ધાતુ પરથી શાસ્તૃ શબ્દ બને. શાસ્તા એટલે શિક્ષક, શાસનકર્તા, જિન કે જૈન
ધર્મગુરુ. શાસ્તા પુરુષનાં વચ્ચન તે શાસ્ત્ર. મોક્ષમાળા અને આત્મસિદ્ધિ જેવાં સત્તાસ્ત્ર સર્જયાં તે શાસ્તાપુરુષ.

.....કોઈ શાસ્ત્રમાંથી એ વાત નીકળી આવશે. ન નીકળે તો કંઈ બાધ નથી. તીર્થકરના
હદ્યમાં આ વાત હતી, એમ અમે જાણ્યું છે. (પત્રાંક ૧૭૦)

...તે શબ્દો આગમ જ છે, જિનાગમ જ છે. રાગ, દેષ અને અજ્ઞાન એ ત્રણે કારણથી
રહિતપણે એ શબ્દો પ્રગટ લેખપણું પામ્યા છે; માટે સેવનીય છે. (પત્રાંક ૩૮૭)

બધાં શાસ્ત્ર અમારાં હૈયામાં છે. (એક મુમુક્ષુને)

એક શ્લોક વાંચતાં અમને હજારો શાસ્ત્રનું ભાન થઈ તેમાં ઉપયોગ ફરી વળે છે. (પત્રાંક ૮૧૭)

જંગમ મૂર્તિ મુખ્ય હૈ, સ્થાવર ગૌણ પ્રધાન;
 સ્વાનુભવી સત્પુરુષ કે, વચન પ્રવચન જ્ઞાણ. પૂ.રત્નરાજ સ્વામી
 શાખ ઘણાં મતિ થોડલી, મનમોહન મેરે !
 શિષ્ટ કહે તે પ્રમાણ રે, મનમોહન મેરે ! ઉપાધ્યાય પશોવિજ્યજી
 પરમકૃપાળુ કહે તે પ્રમાણ રે, મનમોહન મેરે !

૮૮. શ્રીમત્ :

શ્રી કહેતાં જ શોભા, સુંદરતા અને લક્ષ્મીનું સ્મરણ થાય. શ્રી સાથે કીર્તિ, વાણી, બુદ્ધિ,
 સ્તુતિ, ધૂતિ, ક્ષમા એ બધા દિવ્ય ગુણો આવેછે. તેના સ્વામી કે તેની સાથે જોડાયેલા તે શ્રીયુત, શ્રીમાન, શ્રીશ, શ્રીદ,
 શ્રીધર વગેરે. જેમ ગુણ-ગુણી જુદા નથી, શક્તિ-શક્તિમાન જુદા નથી તેમ શ્રી અને શ્રીમાન જુદા નથી.

વળી શ્રીમત્ એટલે પ્રસિદ્ધ. કૃપાળુદેવે આત્મા સિદ્ધ-પ્રસિદ્ધ કર્યો છે તેથી ખરા શ્રીમદ્
 છે. શ્રીમદ્ વિશેષજ્ઞ ન રહેતાં તેમનું વિશેષ નામ બની ગયું છે !

૮૯. શ્રોત્રિય :

શ્રોત્રિય એટલે વિદ્વાન, વેદ પારંગત, શાખનિષ્ઠાત, બહુશુત. શુતિપરાયણ, શુતિધર,
 શ્રોત્રિય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ એ શ્રવણભક્તિના ઉપાસકની ઉત્તરોત્તર ચઢિયાતી ગતિ સૂચ્યે છે. શ્રદ્ધાથી-તત્પરતાથી એકાગ્ર
 ચિત્તથી નામસ્મરણ થાય છે ત્યારે શુતિપરાયણ કહેવાય છે, શ્રવણ હૃદયનો કબજે લઈ લે ત્યારે શુતિધર બને છે,
 સ્થિરતા થાય છે અને શ્રોત્રિય બને છે. શ્રોત્રિય એટલે જેનાં હૃદયમાં શુતિનાં રહસ્યોનો પ્રકાશ થયો છે, શુતિ-સૂત્ર-
 શાખના અર્ક સમા અક્ષરબ્રહ્મને-આત્માને પામેલ છે તે. શ્રોત્રિય અને બ્રહ્મનિષ્ઠમાં બેદ નથી, કારણ કે, બ્રહ્મવિદ્બ
 બ્રહ્મણિ સ્થિતઃ । બ્રહ્મને જ્ઞાનારો બ્રહ્મમાં સ્થિર થયો હોય છે.

સદ્ગુરુ શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ પદ સેવાથી શુદ્ધ જ્ઞાન થશે,
 અવર ઉપાસન કોટિ કરો પણ શ્રીહરિથી નહિ હેત થશે.

શ્રી બ્રહ્માનંદજી

૯૦. સજ્જન :

સત્ત + જન તે સજ્જન, સારા-ભલા માણસ, gentleman; સત્ત પ્રાપ્ત છે તે; સંતજન.
 કૃપાળુદેવ સત્ત ને પ્રાપ્ત તો ખરા જ. સદ્ગૃહસ્થ તો શું પણ ઉત્તમ ગતિને પામે તેવા ઉત્તમ ગૃહસ્થ હતા. સત્્ય, ન્યાય,
 નીતિ, નેકી, ઈમાનદારી, સંતોષ, ક્ષમા, નિખાલસતા, સરળતા, નિવ્યજિ નિર્દોષતા, કરુણા વગેરે સદ્ગુણોથી
 સભર એટલે સજ્જન ખરા. જગતમાં મહાદેવને-શિવજીને કંઠે હલાહલ વિષ રાખ્યું હોવાથી નીલકંઠ અને સજ્જન
 કહે છે. ‘મારું વિષ અમૃત કરનારા, તારી કરુણાનો કોઈ પાર નથી !’ ગાઈને આપણે કૃપાળુદેવને સજ્જન....
 મહાદેવ ગણીએ છીએ. વળી સજ્જન એટલે સજ્જ, કટિબદ્ધ. પ્રબળ પુરુષાર્થી જીવ પરમ કૃપાળુદેવ જેવાં પુષ્ટ
 નિમિત્ત કારણનો જોગ પામી કરેઓયાં કરી ગ્રંથિભેદ કરી વહેલો મોડો મોક્ષે જાય છે. સાયંકાલીન દેવવંદનમાં ‘પરમ
 સજ્જન’ કહીને રોજ સુતિ કરીએ છીએ. સજ્જનતા વિષે લખનાર (પત્રાંક ૧૨) ખરેખર સજ્જન જ છે.

૯૧. સત્પુરુષ :

પૂ.અંબાલાલભાઈ પરના પત્રમાં, સોભાગભાઈ જેવા સત્પુરુષ પ્રત્યેનો પત્રવ્યવહાર
 તમને પોષણ રૂપ થશે. (પત્રાંક ૨૪૦) સત્પુરુષની છાપ આપનાર તત્પુરુષ સત્પુરુષ તો હોય જ ને ?

સત્તને પ્રાપ્ત છે તે પુરુષ-આત્મા તે સત્પુરુષ. સત્તને પ્રકાશિત કરવા કોઈ પ્રમાણપત્રની

કે સિફારિસની જરૂર નથી. સત્પુરુષો તો સ્વરૂપથી જ સત્ત હોઈ સૂર્ય સમ સદા જ્યવંત-પ્રકાશવંત છે. સત્પુરુષ એ જ કે નિશાદિન જેને આત્માનો ઉપયોગ છે. (પત્રાંક ૭૬)

આત્મભાવને અર્થે સંસાર સંવૃત કર્યો છે જેણે અર્થાત् સર્વ સંસારની ઈચ્છા જેના પ્રત્યે આવતી નિરોધ થઈ છે એવા નિર્ગંધને - સત્પુરુષને તેરમે ગુણસ્થાનકે કહેવા યોગ્ય છે. (પત્રાંક ૩૮૩) શ્રી મોહમ્મી સ્થાનેથી (મુંબઈથી) નિખામ સ્વરૂપ છે જેનું એવા સ્મરણરૂપ સત્પુરુષના વિનયપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. (પત્રાંક ૩૮૮) પૂ. સોભાગ્યાઈ પરના આ પત્રમાં સ્વયં સ્વયંને સત્પુરુષ કહીને પોતાની દશા સુસ્પષ્ટ વિદિત કરે છે. અપૂર્વ, નિર્વિકલ્પ અને અયોગી સ્વભાવના કારણભૂત સત્પુરુષ પરમકૃપાળુદેવ છે જેમાં વચનામૃત, મુદ્રા અને સત્તસમાગમ સંનિહિત છે. (પત્રાંક ૮૭૫ આધારે)

૬૨. સદ્ગુરુ :

સત્ત પામીને સત્તને બતાવનાર તે સદ્ગુરુ.

લોકો એમ પૂર્ણ કે, કોણ પધાર્યા છે ? તો સ્પષ્ટ કહેવું કે, મારા પરમકૃપાળું સદ્ગુરુ પધાર્યા છે. તેમનાં દર્શન અર્થે જવાનું છે. (ઉપદેશાયા ૧, પૃ. ૬૮૪) ચોખ્યુંચાણક લખીને પરમ ઉપકાર કર્યો છે. મોકષમાળામાં સદ્ગુરુ તત્ત્વ પર બે પાઠ આપીને મહતી કૃપા કરીછે. શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં બોધબીજ પ્રાપ્તિકથનમાં શિષ્યમુખે જે પદનો મહિમા અને ઉપકાર વેદન મૂક્યુંછે તે શ્રી સદ્ગુરુ સ્વયં કૃપાળુદેવ જ છે. વચનામૃતશ્લો સારાંશ જ છે, સદ્ગુરુ. કારણ કે, ‘સદ્ગુરુ પદમેં સમાત હૈ, અહીંતાં પદ સર્વ, તાતેં સદ્ગુરુ ચરણસું, ઉપાસો તજી ગર્વ.’

કૃપાળુદેવ ગુરુ ભગવંત પણ છે અને ભગવંત પણ છે. શ્રી સુંદરદાસજીના શબ્દોમાં,

પરમેશ્વરમે ગુરુ બસેં, પરમેશ્વર ગુરુ માંહિ,
સુંદર દોઉ પરસ્પર, બિજ્ઞભાવ કદુ નાહિ.

જો ખરા ગુરુની પ્રાપ્તિ થાય તો, આત્માની શાંતિ ઘણી જ સુગમતાથી અને સહેજમાં થાય છે. (વાખ્યાનસાર ૨:૧૦:૮) ભિથ્યાત્વનાં અંધારાં ઉલેચાવનાર અને જ્ઞાનનાં અંજનશલાકા કરીને આપણામાં ભાવપ્રાણ પૂરનારા કૃપાળુદેવ છે. બોધટાંકડે ઘરીને ટંકોતીર્ણ સ્વસ્વરૂપ ભજીવનારા કૃપાળુદેવ છે.

પુષ્ટાલંબન પરમ ગુરુ, શ્રીમદ્ સદ્ગુરુ કરું પ્રણામ.

નિર્વાણ માર્ગ સુવહાણ જેવા, કુસંગ કાર્ય ય મૂકાવનારા;
સન્નમાર્ગ આપી ય ટકાવનારા, શ્રીમદ્ ગુરુછે જગમાંહિ ન્યારા.

પ. પૂ. બ્રહ્મચારીજી.

૬૩. સનાતન દેવ :

સનાતું એટલે નિત્ય, આવાગમનથી પર. સનાતન એક એવી અવસ્થા છે કે જેમાં કશો ભેદ-વિભેદ નથી, જ્યાં આત્મા પરમાત્મા થાય છે. જ્યારે મનુષ્યમાં પૂર્ણપણે સાત્ત્વિકતા આવી વસે છે ત્યારે તેનાં હૃદયમાં સત્યનો આવિર્ભાવ થાય છે. આ સત્ય તેના વિચાર-વાણી-વર્તનમાં એકસરખું પ્રકાશે છે. તેના દ્વારા કૃપાળુદેવ પોતાનો પ્રકાશ પાથરે છે. સત્ય સનાતન છે, સનાતન સત્ય છે. સત્યને સનાતન બ્રહ્મ, સનાતન આત્મા કહેવાય છે.

સનાતન આત્મધર્મ તે શાંત થવું, વિરામ પામવું તે છે; આખી દ્વાદશાંગીનો સાર પણ તે જ છે. તે ષષ્ઠી દર્શનમાં સમાય છે અને તે ષષ્ઠી દર્શન જૈનમાં સમાય છે. (વાખ્યાનસાર ૨-૧૮) આત્માના સનાતન ધર્મને વિષે શ્રેયપણું લાગવાથી જ્ઞાનીઓ વિષયસુખથી વિરમી આત્માના સનાતન ધર્મમાં જોડાયા

છે. (વાખ્યાનસાર ૨-૨૮) જે અવસરે જે પ્રાપ્ત થાય તેને વિષે સંતોષમાં રહેવું એવા સત્પુરુષોના કહેલા સનાતન ધર્મને પૂરેપૂરો ચરિતાર્થ કર્યો હતો. (પત્રાંક ૩૮૨)

મહાવીરનો અવિભક્ત સનાતન જૈન માર્ગ વર્તમાનમાં સમ્યક્ પ્રકારે ઓળખનાર અને ઓળખાવનાર શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર સનાતન દેવછે. સત્પુરુષોના સંપ્રદાયની સનાતન એવી કરુણાવસ્થા ધરાવતા સનાતન દેવ છે.

૬૪. સમદર્શી :

જ્યાં ત્યાંથી રાગદ્વેષરહિત થવું એ જ મારો ધર્મ છે; અને તે તમને અત્યારે બોધી જઉ છું. (પત્રાંક ૩૭) એક પર રાગ અને એક પર દ્વેષ એવી સ્થિતિ એક રોમમાં પણ તેને પ્રિય નથી. (પત્રાંક ૧૩૪) ઇચ્છાદ્વેષ વિહીનેન સર્વત્ર સમચેતસા । ભગવદ્ ભક્તિ યુક્તેન પ્રાપ્તા ભાગવતી ગતિઃ ॥ (પત્રાંક ૧૪૧) અન્યે, ઈચ્છા અને દ્વેષ વગર, સર્વ ઠેકાણો સમદાચિથી જોનાર એવા પુરુષો ભગવાનની ભક્તિથી યુક્ત થઈને ભાગવતી ગતિને અર્થાત્ નિર્વાણને પાખ્યા. આ દેહે કરવા યોગ્ય કાર્ય તો એક જ છે કે કોઈ પ્રત્યે રાગ અથવા કોઈ પ્રત્યે કિંચિત માત્ર દ્વેષ ન રહે. સર્વત્ર સમદશા વર્તે. એ જ કલ્યાણનો મુખ્ય નિશ્ચય છે. (પત્રાંક ૭૭૮)

વળી શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાખમાં,

આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદ્યમયોગ;

અપૂર્વવાણી, પરમશુત, સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય. ગાથા ૧૦

સમદર્શિતા એટલે શત્રુ-મિત્ર, હર્ષ-શોક, નમસ્કાર-તિરસ્કાર આદિ ભાવ પ્રત્યે જેને સમતા વર્તે છે તે. પાર્શ્વનાથ સ્વામીનું ધ્યાન યોગીઓએ અવશ્ય સ્મરવું જોઈએ. નિ: ૦ - એ નાગની છત્રછાયા વેળાનો પાર્શ્વનાથ ઓર હતો. (પત્રાંક ૨૧-૧૦૫)

પૂ. શ્રી સુખલાલભાઈ છગનભાઈ સંઘવી નામના મુમુક્ષુવર્ય (જેમની વિનંતિવશાત્ત જગતને પરમકૃપાળુદેવના પદ્માસન અને કાર્યોત્સર્ગ મુદ્રાના બજે ચિત્રપટળની લેટ મળી છે) કૃપાળુદેવને પત્રમાં લખે છે કે, જે ઉત્તરસંડા જેવા નિવૃત્તિક્રોને નિવૃત્તિમાં છતાં અને મોહમયી પુરી જેવા પૂરપાટ પ્રવૃત્તિ સ્થળે પ્રવૃત્તિમાં છતાં આત્મસ્વરૂપસ્થ સમવૃત્તિ રાખનાર છે, રાખે છે તે પરમાત્મસ્વરૂપ વીતરાગી શ્રી સદ્ગુરુનાં ચરણકમળ અને ઉપાસીએ છીએ.

પૂ. પોપટલાલભાઈ મહોકમયંદભાઈને વઢવાણમાં કૃપાળુદેવે સ્વશ્રીહસ્તે પોતાનું યોગમુદ્રાનું ચિત્રપટ આપ્યું અને ફરમાવ્યું કે, શ્રી પાર્શ્વનાથાદિ યોગીઓ અને અમારામાં કાંઈ ફેર ન જાણો.

ટૂંકમાં, પદાર્થને વિષે ઈષ અનિષ બુદ્ધિરહિતપણું, ઈચ્છારહિતપણું, મમત્વરહિતપણું હોવાથી તેવી ચારિત્ર દશાવંત પરમ કૃપાળુદેવ સમદર્શી હતા.

૬૫. સમયજ્ઞ :

સમય એટલે આત્મા. સમયજ્ઞ એટલે આત્માને જાણનાર. ‘જેણે આત્મા જાણ્યો, તેણે સર્વ જાણ્યું’ એ નિર્ગ્રથ પ્રવચનને સફળ કરનાર કૃપાળુદેવ સમયજ્ઞ-તત્ત્વજ્ઞ-આત્મજ્ઞ હતા. સમય એટલે વખત કહીએ તો, આ દુષ્મકાળના જીવાને અને કળિકાળને બરાબર જાણતા હોવાથી તે મુજબ સદ્ગુરૂધ આપ્યો છે. સમય એટલે અવસરના પણ જાણ હતા એટલે સ્વલ્યાંશે પણ શિથિલતાને મોકો ન આપતાં મોકશગામી હતા. સમય એટલે પ્રતિજ્ઞા-નિયમ કહો તો, પરિભ્રમજ્ઞાનાં પ્રત્યાખ્યાન લીધેલાં હોવાથી પણ સમયજ્ઞ કહેવાય. સમય એટલે સફળતા કે દુઃખસમાપ્તિ કહો તો પરમપદ-મોકશળ સહિત હતા અને ભવપર્યટનનાં દુઃખની સમાપ્તિ હતી. છેલ્દે, સમય એટલે સિદ્ધાંત કહો તો, એ તો જીવતો - જાગતો ‘સમયસાર’ હતો.

૮૬. સહજ :

હે સહજતમસ્વરૂપી ! (પત્રાંક ૧૬૧)

જે પુરષ આ ગ્રંથમાં સહજ નોંધ કરે છે તે પુરષ માટે પ્રથમ સહજ તે જ પુરષ લખે છે. (હાથનોંધ ૧-૪) સહ એટલે સાથે, જ એટલે જાય છે. જવું આવે ત્યાં જાણવું આવે જ એવો સંસ્કૃત સાહિત્યનો નિયમ અને અધ્યાત્મ સૂચિનો યે ખરો જ ને ? આત્મા જ્યાં જ્યાં જાય છે, જન્મે છે, ત્યાં ત્યાં તેનું સ્વરૂપ સાથે જ છે. સહજ સ્વરૂપથી જીવ રહિત નથી માત્ર તેનું ભાન થવું એ જ સ્થિતિ છે. સહજ સ્વરૂપે જીવની સ્થિતિ થવી તેને શ્રી વિતરાગ મોક્ષ કહે છે. (પત્રાંક ૬૦૮) સહજ આત્મસ્વરૂપને મ્રાપ્ત કૃપાળુદેવ તે ‘શ્રી સહજ’.

સહજ એટલે સ્વાભાવિક. વાણી-વિચાર વર્તનમાં પૂરી સંવાદિતા હોવાથી તેમનું બધું યે સ્વાભાવિક હતું, લખાણ પણ કેટલું સ્વાભાવિક ? કેવું સહજ ? ગાંધીજીને પણ કહેવું પડ્યું કે, ક્યાંએ કૂત્રિમતા નથી. સહજ સ્વભાવને જ ગાયો છે, માઝ્યો છે માણા રાજે ! અરે, ‘સહજતમસ્વરૂપ પરમ ગુરુ’ મંત્ર પણ આખ્યો. જ્ઞાની ઈચ્છારહિત કે ઈચ્છાસહિત એમ કહેવું પણ બનતું નથી; તે સહજ સ્વરૂપ છે. (પત્રાંક ૩૭૭)

૮૭. સાક્ષાત્ સરસ્વતી :

મોરબીના વસંત બાગમાં અષ્ટાવધાનના પ્રયોગ પછી બીજે જ દિવસે મોરબીના સોની બજારના સ્થાનકવાસી ઉપાશ્રયમાં બે હજારની મેદની સમક્ષ બાર અવધાન બાદ, મોરબી હાઈસ્ક્યુલમાં કરેલા બાર અવધાન, જામનગર જવાનું થતાં કરેલાં બાર અને સોણ અવધાન, ફરીથી મોરબીમાં કરેલા બાર અવધાન બાદ, વઢવાણમાં બે હજારની મેદની સમક્ષ સોણ અવધાન કરી દેખાડ્યા હતા. પછી બોટાદમાં બાવન અવધાન અને મુંબઈમાં તો સો અવધાન કર્યા એ આપ જાણો છો જ. લીંબડી-વઢવાણના માનપત્રમાં તેમની અદ્ભુત અવધાનશક્તિ અને આશુપ્રકા કવિત્વ શક્તિથી પ્રેરાઈને ‘સાક્ષાત્ સરસ્વતી’નું બિરુદ્ધ આપવામાં આવ્યું. મોરબી નિવાસી સમવયસ્ક શ્રી વિનયંદ્રભાઈ (વનેંદ્રભાઈ) પોપટભાઈ દફતરીને કૃપાળુદેવ પર પરમ પ્રેમ-પ્રતીતિ આવી જતાં વિ.સં. ૧૯૪૭માં ‘સાક્ષાત્ સરસ્વતી’નામે પુસ્તિકા રચી. મુંબઈમાં શતાવધાનના પ્રયોગ પછી સુવર્ણયંદ્રક એનાયત થયો અને ‘સાક્ષાત્ સરસ્વતી’નું બિરુદ્ધ પણ આપ્યું.

જે રસ જગતનું જીવન છે તે રસના અનુભવી (પત્રાંક ૨૪૭) એવા જીવનવંતા પુરુષની વાણીની વાત છે. એટલે કે, સ રસ વતી ! સરસ્વતી એટલે જિનવાણીની ધારા. (વાખ્યાનસાર ૨:૮:૧) શ્રી મહાવીર દેવની વાણી સુણીને સુણાવનારા દેવાંશી નર ‘સાક્ષાત્ સરસ્વતી’ હોય એમાં સવાલ નથી.

સાક્ષાત્ સરસ્વતી શું આ નરરૂપધારી ? વાચસ્પતિ અવનીમાં શું ગયા પધારી ?

એવા વિતર્ક જનના મનમાં લસંતા, શ્રી રાજયંદ્ર વચનામૃતને સુણાંતાં.

પૂ.ડૉ. ભગવાનદાસભાઈ મહેતા

૮૮. સિદ્ધાર્થ :

જેનો અર્થ એટલે હેતુ, પ્રયોજન સફળ થઈ ચૂક્યા તે સિદ્ધાર્થ. સિદ્ધનાં સુખ સ્મૃતિમાં લાવો (પત્રાંક ૫-૫૦) લખનાર તો સિદ્ધાર્થ જ હોય ને ? બાધ્યભાવે ગૃહસ્થશ્રેષ્ઠ છતાં અંતરંગ નિર્શ્રી શ્રેષ્ઠ જોઈએ, અને જ્યાં તેમ થયું છે ત્યાં સર્વ સિદ્ધિ છે. (પત્રાંક ૭૧) વળી લખે છે કે, સ્વભાવની સિદ્ધિ કરે, ધર્મ તે જ અનુકૂળ. (પત્રાંક ૭૮) સર્વર્થસિદ્ધિ આપે તેવાં શાસ્ત્રની રચના કરી જેને આમ આપ્યું શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાશ્વત.

સિદ્ધાર્થના પુત્ર (મહાવીર સ્વામી)નાં નિર્મળ ચરણકમળને સંયમશ્રેષ્ઠ રૂપ કૂલથી પૂજનાર (પત્રાંક ૩૦૮) કૃપાળુદેવ સિદ્ધાર્થ થતા રહ્યા, વર્ધમાન બની ગયા. ધન્ય રૂપ - કૃતાર્થરૂપ એવા જે અમે તેને વિધે આ ઉપાધિજોગ જોઈ લોકમાત્ર ભૂલે એમાં આશ્રય નથી. (પત્રાંક ૩૮૫) રાજમભુ તો સહજ સિદ્ધ છે. કર્તવ્યભાવ તેમને

વિધે વિલય પ્રાપ્ત છે. ધન્ય રે દિવસ આ અહો... પદ રચીને પણ સહજ પુરુષાર્થ તો સમયે સમયે વર્ધમાન રહ્યો છે. સિદ્ધપદે પહોંચવાનો નિર્ધાર નોંધાવી દીધો તે સિદ્ધાર્થ સ્વયં બુદ્ધ હતા, શુદ્ધ હતા, સિદ્ધ પુરુષ જ હતા.

૮૮. સુધાસિન્ધુ :

સુષ્ટુ ધીયતે પીયતે વા અપ્યતે ઇતિ સુધા । સુધા એટલે અમૃત, સિદ્ધુ એટલે સાગર. કૃપાળુદેવ એટલે અમૃતસાગર. ‘અમી ભરેલી નજરું એની, રાજચંદ્ર ભગવાન રે.....’ દાસ્તિરાગ જાયછે ત્યારે જ દાસ્તિ શુદ્ધ અને મુક્ત બને છે. રાજપ્રભુની દાસ્તિમાં સહજ રીતે જ અનાસક્તિ અને નિર્મળતા રહેલી છે. ઉત્કુલ કમળ ઉલ્લાસ, ઉજાસ અને સુવાસનું પ્રતીક. ઉલ્લાસ આનંદવાચક, ઉજાસ જ્ઞાનવાચક અને સુવાસ સદા વર્ધમાન શક્તિવાચક છે. યજુર્વેદનો મૃત્યુંજ્ય મંત્ર ‘સુગાન્ધિ પુષ્ટિવર્ધનમ्’ મુજબ જ્યાં સુગાંધ છે ત્યાં પુષ્ટિ છે અને જ્યાં પુષ્ટિ છે ત્યાં અમૃતનો સંચાર થાય છે. કૃપાળુની દાસ્તિ જ્યાં જ્યાં પડી છે ત્યાં ત્યાં અમૃત સંચર્યું છે.

સુધાની ધારા પછીનાં કેટલાંક દર્શન થયાં છે... (પત્રાંક ૧૮૭) સુધારસ એ કોઈ યૌગિક સાધનાની ખેચરી મુદ્રાથી પ્રગટાવવાની વાત નથી પણ તેનું સ્વરૂપ અને માહાત્મ્ય ગુરુગમે અને આજ્ઞારૂપ માર્ગ વડે સમજાય તે પણ કેવું સુધામય રીતે પ્રકાશયું છે ? એક એક વચન અમૃતમય છે એટલે તો ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથને ‘વચનામૃતજી’ કહીએ છીએ. શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર તો આ અવની પરનું અમૃત છે. કૃપાળુદેવની ભાષા કેવી શિષ્ટ, ભિષ્ટ, વિશિષ્ટ ને વિલક્ષણ છે ? શૈલી કેવી રસાણી અને ઉજ્જવળી છે ? જેના વચનબળે જીવ નિર્વાણમાગને પામે છે એવી સઞ્ચલન મૂર્તિ છે. હે સુધાસિંહ ! હે સુધાકર ! હે સુધાંશુ ! હે સુધાનિધિ ! હે સુધાવર્ષ ! આપની ભક્તિ રૂપી સુધા પાજો. પ. પુ. બ્રહ્મચારીજીના શબ્દોમાં,

કલિકાલાનલે દગ્ધાનુ જીવાંસ્ત્રાતું સમુદ્યતઃ ।

રાજચન્દ્ર સુધાસિંહુન્મસ્તસ્તસ્મૈ સ્મરામ્યહમ् ॥

કણિકાળની જાળથી બળતા જીવોને બચાવનાર, ૫૨મ શાંતિ આપનાર શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર અમૃતસાગરને સ્મરીને નમસ્કાર કરું છું.

૧૦૦. સુસંત :

સત્ત ને પ્રાપ્ત છે તે સંત. આ પૃથ્વી પર પ્રભુનાં દર્શન કરવા હોય તો તે સંતમાં, સંતહૃદયમાં થાય છે. શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ સંત હૃદયને ભગવાનનું દીવાનખાનનું કહેલું છે. સંતનાં - સત્પુરુષનાં વચનામૃત, મુદ્રા ને સત્સમાગમને લીધે સંત જંગમ તીર્થ છે. સંતનો એક અર્થ છે, બે હાથ જોડેલી અંજલિ કે ખોખો. શ્રી તુલસીદાસજીની દાસ્તિએ, જેમ બસે હાથને સંપુટ કરીને અંજલિમાં સુગંધી ફૂલ રાખ્યું હોય તો બસે હાથને સુવાસિત કરેછે તેમ સંત કોઈ બેદભાવ વિના જગતને આનંદથી ભરી દે છે.

શાન્તિ પમાડે તેને સંત કહીએ, તેના દાસના દાસ થઈ રહીએ.

સર્વના માંહી છે તે સર્વથી ન્યારા બાપુ, એવા ભક્તને નિત્ય ચાહીએ.

શ્રી બાપુદાસ

જેના કરકમળમાં સઘળું જગત્ત રહેલું છે, (હસ્તામલકવત્ જાણી-દેખી રહ્યા છે !) જેના નેત્રકમળમાં કરુણારૂપી અમૃતનો સાગરછલકે છે, જેના ચરણકમળમાં સમગ્ર તીર્થોનો નિવાસ છે, જેના હૃદયકમળમાં ગુણાતીતપણું બિરાજે છે અને છેલ્લે જે અનંત સુખધામને કહે છે, ચહે છે, જાણે છે તે પદને પ્રણમન કરનારા, અવિષમપણે જ્યાં આત્મધ્યાન વર્તે છે, એવા ‘શ્રી રાયચંદ્ર’ પ્રત્યે ફરી ફરી નમસ્કાર કરીએ છીએ. (પત્રાંક ૩૭૬)

જગ પાવનકર તે અવતર્યા, અન્ય માત ઉદરનો ભાર, જીવું ધન્ય તેહનું.

જાણો સંત સલૂષા તેહને, જેને હોય છેલ્લો અવતાર, જીવું ધન્ય તેહનું.

શ્રી બ્રહ્માનંદજી

૧૦૧. સુહૃદ્ :

સુહૃત્ એટલે પરમ સખા, સૌથી નિકટના સાથી.

અપૂર્વ વસ્તુનો પ્રાપ્ત કરાવનાર તથા યોગક્ષેમનો કરનાર, અનુકૂળા આડાનાર, કરુણાથી કરીને પરમ સુખનો દેનાર તે સુહૃદ્-મિત્ર. (પત્રાંક ૧૬, પૃ. ૩૮)

સાંખ્ય દર્શન મુજબ, પોતાની સ્વરૂપ સમજણમાં કંઈ દોષ તો નથી ને તે શોધવા પોતાના ગુરુ કે સવાયા શિષ્ય કે સમાનશીલ બજીત સાથે વિચારણ તે સુહૃત્પ્રાપ્તિ. આઠ મહાસિદ્ધિમાં પણ સાતમી મહાસિદ્ધિ તે સુહૃત્ પ્રાપ્તિ જે રમ્યકુ પણ કહેવાય છે. ભગવાનનું માહાત્મ્ય ભક્તના હદ્યમાં પ્રગટતા મધુર સ્વરૂપમાં પૂર્ણ થાય છે... જ્યારે માહાત્મ્ય અને જ્ઞાનયુક્ત ભજીત એક માત્ર અનુરાગ ભજીતમાં પરિણામે છે ત્યારે જ ભજીતનું ફળ પૂર્ણ રસથી સભર બની જાય છે. વ્રતનિયમો દ્વારા થતું તપ ભગવાન ભણી એટલે કે આત્મલક્ષે થાય છે ત્યારે કઠોર નથી બનતું પણ સૌન્દર્યની જાંખી કરાવે છે. આ સૌન્દર્ય બાધ્ય કે સ્થૂલ નથી પણ સૂક્ષ્મ પ્રકાશનું દર્શન કરાવે છે. સર્વના આધાર રૂપે રહેલો આ પ્રકાશ જડ નથી પણ ચેતનમય છે અને એક તાલબદ્ધતામાં આંદોલિત થઈ રહ્યો છે. આ નાદ આનંદને પ્રેરે છે, અને આનંદ એક એવા રસતત્ત્વનો પરિચય કરાવે છે જે સદાકાળ આપણા હદ્યદેશો રહેલું છે.

સર્વ આત્માના સુહૃદ્ એવા શ્રીમદ્જી સહૃદયીના હદ્યમાં તો હોય જ.

૧૦૨. સૌખ્ય :

સૌખ્ય એટલે શાંત-સુશીલ, સુંદર-પ્રસન્ન કે કોમળ-મનોહર. સોમ એટલે ચંદ્ર, સોમ પરથી સૌખ્ય શબ્દ બનતા ચંદ્રના ઘણા ગુણનો સરવાળો તે સૌખ્ય. ચંદ્રની જેમ મનની યે સોળ કળાય છે. મનની ૧૫ કળા નિર્વાણ ખાતે અને ૧૬મી અક્ષય કળા ઉદ્ય પામે ત્યારે જીવને પોતાનાં શિવસ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે. ૧૬મી કળા અમૃતકળા છે. આઠમી પરા યોગદાસ્તિમાં શાશી જેવો શીતળ, આહ્લાદક બોધ હોય છે અને પૂર્ણપણે આત્મસ્વભાવમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી સમાપ્તિ.... પરમ સમાપ્તિ હોય છે. પરશાંતિ અનંત સુધામય જે.... (પત્રાંક ૮૫૪) માયામય અગ્નિથી પ્રજ્યાલિત જીવોને પરમ કાર્યાયમૂર્તિનો બોધ એ જ પરમ શીતળ જળ છે. (પત્રાંક ૨૩૮) જગતને, જગતની લીલાને બેઠા બેઠા મફતમાં જોઈએ છીએ. (પત્રાંક ૧૬૫) કેવા સૌખ્ય?

કૃપાળુદેવનાં વચનોનું સેવન કરતાં એક મહાન ગંગીર આત્માનો ખળભળાટ સંભળાય છે. તેની સાથે જ, રસને ગ્રહણ કરતા રવિની જેમ રવિવારે જન્મેલા અને અમૃત વરસાવવા અમૃત ચોઘડિયે આવિર્ભાવ પામેલા સૌખ્ય રાજચંદ્રના આત્મદર્શનની પૂર્ણ પૂર્ણિમાની ચાંદની નીચે આત્મિક સુખથી લહેરાતા ચિત્ત પારાવારનો પણ આજસાર મળે છે. અનંત સૌખ્ય અને સૌખ્ય સાથે જ હોય ને?

૧૦૩. સ્વરૂપસ્થ :

પ્રકૃતિનાં રાજમાં - પર્યાયના નર્તનમાં પલટા આવ્યા જ કરે છે પણ તેનાથી જે સ્વરૂપ ક્ષુભ્ય કે ખંડિત થતું નથી તે સ્વરૂપની વાત છે.

જે સ્વરૂપ છે તે અન્યથા થતું નથી એ જ અદ્ભુત આશ્રયંછે. (પત્રાંક ૮૫૧)

મૂર્તિમાન ! અમે તે મૂર્તિમાન સ્વરૂપને શું વર્ણવીએ ? એ સ્વરૂપ વિચારતાં, સંભારતાં અમને તો પરમ સમાધિ આવે છે. અહો તે સ્વરૂપ ! અહો તે સ્વરૂપ ! (પત્રાંક ૧૫૭-અ)

સ્વરૂપનું ભાન થવાથી પૂર્ણકામપણું પ્રાપ્ત થયું. જ્યાં કેવળ સ્વરૂપસ્થિતિ છે ત્યાં તો પછી બીજું કંઈ રહ્યું નથી; એટલે ત્યાગવાપણું પણ રહ્યું નહીં. (પત્રાંક ૩૨૮)

શુદ્ધતા વિચારે, ધ્યાવૈ, શુદ્ધતામેં કેલિ કરૈ.... કવિતમાં સુધારસનું જે માહાત્મ્ય કહ્યું છે તે કેવળ એક વિભસા (સર્વ પ્રકારનાં અન્ય પરિણામથી રહિત અસંખ્યાત પ્રદેશી આત્મદ્રવ્ય) પરિણામે સ્વરૂપસ્થ એવા અમૃતરૂપ આત્માનું વર્ણિન છે. તેનો પરમાર્થ યથાર્થ હદ્યગત રાખ્યો છે. (પત્રાંક ૪૭૫)

હે કૃપાળુ ! તારા અભેદ સ્વરૂપમાં જ મારો નિવાસ છે ત્યાં હવે તો લેવા દેવાની પણ કડાકૂટથી ધૂટા થયા છીએ અને એ જ અમારો પરમાનંદ છે. (પત્રાંક ૬૮૦)

પ્રભુશ્રીજી પરના પત્રમાં ‘શ્રી સહજાત્મસ્વરૂપ’ સહી કરી છે. (પત્રાંક ૭૧૮)

શ્રી ઈરાગિરિ પર સાત મુનિ સમક્ષ બેજિગાર, બેઝિઝક, બેતઅમુલ બોલ્યા કે, આ સિદ્ધશિલા અને (અમે) બેઠા છીએ તે સિદ્ધ.

રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનનો આત્મંતિક અભાવ કરી જે સહજ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત થયા તે સ્વરૂપ અમારું સ્મરણ, ધ્યાન અને પામવા યોગ્ય સ્થાન છે. (હાથનોંધ ૨-૧)

શ્રી આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્રનો આરંભ પણ જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના....થી કરીને સ્વરૂપસ્થ થતાં સુધીનો બોધ છે. (પત્રાંક ૭૧૮)

સ્વરૂપ-સ્થિત સમતાપતિ રે, સર્વ અવસ્થામાં ય,
રાજયંદ્ર પદ તે નમું રે, સ્થિર મન થાઓ ત્યાં ય.
સમતા-સ્વામી તે રે, જે રમતા સમભાવે.

પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ પ્રદાન : પ.પુ.બ્રહ્મચારીજી

૧૦૪. સ્વામી :

પંચમ આરે અવતર્યા રે, સદ્ગુરુ સત્ત અવતાર;
મૂળ મારગ પ્રગાટ કર્યો, સ્વામી ખોલ્યાં છે મોક્ષનાં દ્વાર...સુગુરુ નિત્ય સાંભરે.
પૂ.રલારાજ સ્વામી

હે શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વામી ! આપે જ તો અફાટ અને અસ્ખલિત કરુણાવશાતુ કહી દીધું કે, તમારે કોઈ પ્રકારે ડરવા જેવું નથી; કારણ કે તમારે માથે અમારા જેવા છે; તો હવે તમારા પુરુષાર્થને આધીન છે. જો તમે પુરુષાર્થ કરશો તો મોક્ષ દૂર નથી. (વ્યાખ્યાનસાર ૨:૧૦:૧૮) ઓ સમતા સ્વામી ! મોટાને ઉત્સંગ બેઠા ને શી ચિંતા ? તિમ પ્રભુ ચરણ પસાય, સેવક થયા નચિંતા. (શ્રી દેવચંદ્રજી કૃત શ્રી અરનાથ સ્વામી સ્તવન)

પ્રભુશ્રીજી પરમકૃપાળુદેવને એક પત્રમાં લખેછે કે, હે કૃપાળુનાથ ! નમિરાજર્ણિની દશા જોઈ ઈન્દ્ર અદ્ભુત ભાવે ગુણસ્તવન કરી, નમસ્કાર કરી પોતાના સ્થાને ગયો. હે નાથ ! તે તો ઋષિપણામાં દીકા. પણ હે કૃપાળુ સ્વામી, જે વ્યવહારનો ઉદ્ય વત્ત્યાંછિતાં તેથી અન્ય, ઋષિદ્શાના ભાવને પાખ્યા છે તે અત્યંત વહેપારી, ઋષિપણાથી પણ અવિક (રાજર્ણિ, પરમર્ણિ, સમદર્શી કહું ?) પ્રભુને પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર હો ! આપે આત્મા પ્રાપ્ત કર્યો છે માટે માલિક છો, પ્રભુ છો, રાજા છો, નાથ છો, પતિ છો, ગુરુ છો, સર્વોત્કૃષ્ટ સાધુ-મુનિ છો, સ્વામી છો.

હવે તો હે સ્વામી ! તવ ચરણની ભેટ થઈ તો,
સુષ્પાવો, સદ્ગુંધો, ભવતરણ શ્રદ્ધા પ્રગટજો;
'ધૂઠુંધૂઠું ક્યારે ?' સ્વગત ભણકારા જગવજો,
વિસારું શા સારુ ? સમરણ તમારું સતત હો !
પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૧:૧૧ : પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજી

૧૦૫. હરિ :

હ એટલે હરી જવું, નાસ કરવું, દૂર કરવું. હરિના અનેક અનેક અર્થમાં, આ અર્થ મુખ્ય
છે. હરિ એટલે હરી લેનાર, દૂર કરનાર, નાસ કરનાર.

હરિ એટલે વિષ્ણુ અને વિષ્ણુ કહેતાં સર્વવ્યાપક જ્ઞાન. અમારો દેશ હરિ છે, જીત હરિ
છે, કાળ હરિ છે, દેહ હરિ છે, રૂપ હરિ છે, નામ હરિ છે, દિશા હરિ છે, સર્વ હરિ છે. (પત્રાંક ૨૪૫) જ્ઞાનસ્વભાવી
આત્માને બધું જ્ઞાનમય જ હોય ને ? વળી પ્રકાશે છે કે, અમારું ચિત્ત તો બહુ હરિમય રહે છે. (પત્રાંક ૨૪૮) સાચા હરિ
રાગદ્વેષ ને અજ્ઞાન જેના ગયા છે તે. (ઉપદેશશાયા પૃ.૭૨૬) પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજીના શબ્દોમાં, કલ્પાલી રૂપે,

હરે જે મુજ ચિદ્વવૃત્તિ, કરાવી વિશ્વ વિસ્મૃતિ,
હરિ તેથી ખરા મારા, શ્રીમદ્ ગુરુરાજજી ઘારા.

૧૦૬. હિન્દહીરક :

કૃપાળુદેવ તેર વર્ષની વય થઈ ત્યાં સુધી તો વવાણિયાની બહાર ગયા નહોતા. ચૌદ-
પંદર વર્ષની વય પછી મોરબી પધાર્યા હતા. ત્યાં અષ્ટાવધાની શંકરલાલ શાસ્ત્રીના પ્રયોગો જોઈને 'આવું તો થઈ શકે'
કહીને બીજે જ દિવસે તેવા પ્રયોગ કરી બતાવ્યા. લગભગ સતત વર્ષની વયે જામનગર જવાનું થતાં, ત્યાં વિદ્વાનો
આગળ બાર અને સોળ એમ બે વિધિથી અવધાન કર્યા હતાં. જામનગરમાં બે વિદ્વાનો આઠ-દસ વર્ષથી અવધાનો
કરવા માટે મહેનત કરતા હતા પણ નિષ્ણળતા મળતી હતી. તેથી વિદ્વાનોને અને સહુને કૃપાળુદેવ પ્રત્યે આદર-
બહુમાનપણું અને આશ્ર્ય ઉત્પત્ત થયાં હતાં. જામનગરમાં 'હિન્દના હીરા' તરીકે ઉપનામ મળ્યું હતું.

ભારતનાં ભૂપણ, હિંદના હીરા, ગુજરાતનાં ગૌરવ, સૌરાષ્ટ્રના રલ, કાઠિયાવાડના
કૃપાળુદેવ, વવાણિયાના વ્હાલા, રાજકોટના રાજરાજેશ્વર માટે ગાઈએ કે,

ધન્ય ભૂમિ ભારત જળહળતી, ગૌરવવંતી ગાજે રે;
જગ પાવનકર જન્મ્યા આજે, જન્મશતાબ્દી રાજે જે;
અનંત સુખનાં ધામે રાજે, નિવાણશતાબ્દી આજે રે.

રાજ્યસંત પૂ.વિનોભા ભાવે કહ્યું કે, શ્રીમદ્ રાજયંત્રજી જેવા પુરુષ આ ભારતવર્ષની
ભૂમિમાં જન્મ્યા અને શાસોચ્છવાસ લીધા તેથી આ ભૂમિ ભાગ્યશાળી બની છે. ગાંધીજીને ગુરુ રાજયંત્ર ન મળ્યા હોત
તો, માઈકલ કે મોહમ્મદ થઈને પાછા આવત પણ મોહનદાસ ગાંધી ન રહેત ! જેટલું કહીએ તેટલું થોંંછે આ હિંદના
હીરલા માટે કે વીરલા માટે.

૧૦૭. ક્ષયોપશમારી :

ક્ષયોપશમનો સીધો સાદો અર્થ છે, સમજણ કે જ્ઞાનનો ઉઘાડ.

માત્ર સાત વર્ષની વયે નવસો ભવનું જાતિસ્મરણ જ્ઞાન, પ્રાથમિક શાળામાં ગુજરાતી
ભાષાનું જ શિક્ષણ છતાં પંદર-સોળની વય પહેલાં ધણાં જિનાગમ અને દર્શનગ્રંથનું અવગાહન, સતતરમે વર્ષે દિવસ
ત્રણમાં 'મોક્ષમાળા'નું સર્જન, એની યે પહેલાં સમ્યક્ અનેકાન્તાનું રટણ - પત્રાંક પના બોધવચન ૧૦૪ થી ૧૧૭ -

સ્વરૂપ્યના ગ્રાહક થાઓ વગેરે, વિના પ્રયાસે શતાવધાનનો જવલંત સફળ પ્રયોગ, ઓગડીસમે વર્ષે આશુપ્રજ્ઞતા (દિવ્યજ્ઞાન કેવળજ્ઞાન) જેને પ્રગટેછે તે આ કાળનો ક્ષયોપશમી પુરુષ છે. આ કાળમાં એવો કોઈ પુરુષ હોય તેમ ધારો છો ? અને ધારો છો તો કેવાં કારણોથી ? (પત્રાંક ૨૩૬) એમ પૂ. શ્રી અંબાલાલભાઈને પત્રમાં પૂછેલ છે.

પૂર્ણ વીતરાગ જેવો બોધ અમને સહજે સાંભરી આવે છે. જ્ઞાનીના આત્માને અવલોકીએ છીએ અને તેવા થવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ. (પત્રાંક ૩૧૩)

‘વનની મારી કોયલ’ની કહેવત પ્રમાણે, આ કાળમાં અને આ પ્રવૃત્તિમાં અમે છીએ. (પત્રાંક ૩૩૬) માત્ર દોઢ કલાકમાં એકી સપાટે એક આસને કરેલાં શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રનાં અજબ સર્જન પર તો આફરીન પોકાર છે ! દિલશાદી છે, દિલયસ્પી છે, દીવાનગી છે, દાદ દેતાં દાદું... દાદુંના ઉદ્ગાર સરી પડે છે ! એક શ્લોક વાંચતાં અમને હજારો શાખાનું જ્ઞાન થઈ તેમાં ઉપયોગ ફરી વળે છે. (પત્રાંક ૮૧૭) ઈડર અને વસોની શાંત જગાઓ સંભારવાથી તદ્વપ યાદ આવે છે. વડવા ગામે શાંત સમાધિસ્થ દશામાં બેઠેલા તે પાંચસો વાર સ્મૃતિમાં આવી છે. (વાખ્યાન સાર ૨-૧૨) સાત નયના ચૌદ બોલ (હાથનોંધ ૨-૧૬) પ્રબળ ક્ષયોપશમની જાંખી કરાવે છે. અને છેલ્લે, તે ધર્મની વિધિ, અર્થની વિધિ, કામની વિધિ, અને તેને આધારે મોક્ષની વિધિને પ્રકાશી શકે તેવો છે. ઘણા જ થોડા પુરુષોને પ્રાપ્ત થયો હશે એવો એ કાળનો ક્ષયોપશમી પુરુષ છે. (હાથનોંધ ૧-૪)

૧૦૮. જ્ઞાનાવતાર :

વીર તણા નિર્વિષાથી, પ્રસર્યો ભર્મ પ્રચંડ,
વીર દેવનો નામ દઈ, પ્રસરાવ્યા પાખંડ,
સૌ પાખંડને ખંડવા, સદ્ગુરુ જ્ઞાન અખંડ,
ચંડ પ્રચંડ તમ હરવા રે, સદ્ગુરુ સૂરજ ઊર્ગિયા હો જી.

મહાવીર પ્રભુનાં નિર્વિષા કાળથી ભર્મગ્રહ શરૂ થતાં મહાવીરને નામે પાખંડીના ભેદ શરૂ થયા. મૂળ માર્ગથી લોકો ગાઉ દૂર હતા તેવામાં રાજ આફિતાબ-સદ્ગુરુ સૂરજ ઊર્ગતાં અજ્ઞાન અંધકાર દૂર થયો. નહિ જ્ઞાનેન સદૃશાં પવિત્રમિહ વિદ્યાતે । (શ્રી ભગવદ્ ગીતા અ.૪, શ્લોક ૩૮) અર્થાત્ જગતમાં જ્ઞાન જેવું પવિત્ર કંઈ નથી. શુદ્ધ અપાપવિદ્ધં સ્વરૂપમ् । ભળ-વિક્ષેપ-આવરણથી રહિત હોવાથી જ્ઞાન પવિત્ર છે તેથી જ્ઞાનાવતાર પણ પૂતાત્મા છે, પવિત્રાત્મા છે.

નિઃસંદેહસ્વરૂપ જ્ઞાનાવતાર છે અને વ્યવહારમાં બેઠા છતાં વીતરાગ છે. (પત્રાંક ૧૬૭)
આત્મા જ્ઞાન પાખ્યો એ તો નિઃસંશય છે. પરમાત્મા પણ તેને પૂછી શકનાર નથી. તેનું કરેલું સર્વ સવણું છે. (પત્રાંક ૧૭૦) પ્રભુશ્રીજીના શબ્દોમાં, જ્ઞાનીના ગમ્મા, જેમના નાખો તેમના સગ્મા. અનંતગુણગંભીર જ્ઞાનાવતાર પુરુષનો લક્ષ કેમ જોવામાં આવ્યો નહીં હોય ? (પત્રાંક ૨૪૭) આત્મા અત્યંત સહજ સ્વસ્થતા પામે એને જ સર્વ જ્ઞાનનો સાર શ્રી સર્વજ્ઞ કહ્યો છે. (પત્રાંક ૫૮૭) કૃપાળુદેવ એવાં સ્વભાવજ્ઞાને વરેલા હતા, ખરેખરા જ્ઞાનાવતાર હતા. દેહધારી છતાં નિરાવરણ જ્ઞાન સહિત વર્તે છે તેવા મહાપુરુષોને ત્રિકાળ નમસ્કાર. (પત્રાંક ૬૭૪)

‘મોક્ષમાળા’ સૂત્ર-સિદ્ધાંતનો ટોડો-ટોડલો-મિનાર-મુકાબલોછે, ઉપદેશ તરંગથી છલકાયા કરેછે. મોક્ષનો માર્ગ ખરેખર મતભેદ વિનાનો બોધ્યો છે. જિનવાળીનો મહિમા કેવો ઉત્કૃષ્ટ રીતે ગાયો છે ? મોરબીના શ્રી વિનયચંદ્રભાઈ પોપટભાઈ દફતરીના (કૃપાળુદેવના સમકાલીન) આ શબ્દો કેટલા સાચા પુરવાર થયા છે ? ‘મોક્ષમાળા’ અને ‘શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર’ લખનાર જ્ઞાનાવતાર ન હોય તો લખી શકે ? હરગિજ નહીં.

શ્રી કબીર સાહેબને યાદ કરું તો,
ચીટીકે પાંવમે નુપૂર બાજે, વો ભી મેરા સાહિબ સુનતા હૈ.

કીરીના પગનાં જાંજરનો ઝંકાર પણ મારો રાજમભુ સાંભળે છે ! આવાં જ્ઞાનને શું
કહેવું ? અવધિજ્ઞાન ? મન : પર્યવ્યક્તિજ્ઞાન ? કેવળ જ્ઞાન ? જ્ઞાનને તે સીમા છોય ? તે તો અસીમ, નિઃસીમ ને અનંત. તો
પછી જ્ઞાનીને કઈ સીમા ? જ્ઞાન કેવળથી કળો અને જ્ઞાન જ્ઞાનીમાં કળો (પત્રાંક ૨૬૭) લખનાર પૂરેપૂરો અને ખરેખરો
જ્ઞાનાવતાર છે. નમન છે તે જ્ઞાનને પણ.

અંતમાં, પરમકૃપાળુ પ્રભુના શ્રી ચરણદ્વયમાં નમસ્કાર.
તરણતારણ રાજને તસ્લીમ હો.

હે રાજચંદ્ર ભગવંત !

જેમ કોઈ પાંગળો મહા ગહન વનને બે પગથી ચાલીને ઓળંગવા ઈચ્છે તેમ મેં બુદ્ધિ
વિકલ-પંગુએ તારાં ગુણવર્ણન રૂપ મહાવનને બે પદથી.... થોડા શબ્દથી કે ૧૦૮ વિરોધજાથી નવાજવાનું મહાવિકટ
કાર્ય હાથ ધરવા હામ ભીડી છે તે બાળચેષ્ટા ગણી આ બાળનું કલ્યાણ કરજે, એટલું જ કહું છું.

હે મહાપ્રતાપી કૃપાળુ પરમેશ્વર !

અમે સાચા અને પવિત્ર અંતઃકરણથી તારું ધ્યાન કરી, શક્તિ રૂપી ચંદન અને
ભક્તિ રૂપી અક્ષત તારે મંગળ ચરણે અર્પણ કરી, તને પ્રેમપુષ્પની માળા ચડાવી અમે અમારી પ્રાર્થના સમાપ્ત
કરીએ છીએ. તું પ્રસન્ન ચિત્તથી અમારું કલ્યાણ કર. (ઉપદેશામૃતજી પત્રાવલિ ૨૫)

યે હમારે રસ્તે, યે હમારે વાસ્તે ।

ચાહે મહાવીરકે કથન, ચાહે બુદ્ધ કે વચન ।

ચાહે હો પુરાણ, ચાહે હો કુરાન ।

નાનકકી નજર, ઈસા કી ડગર ।

માગર હમારે રાજદાર તો વો હી રાજ ।

ઓ ચેતનરામ ! રાજનામને વળજ્યા તે સુખધામમાં વસ્યા.

સ્વરૂપ પ્રત્યેનો પ્રેમ

દશા પ્રત્યેની શક્તિ

વચન પ્રત્યેની ભક્તિ

નિશ્ચય કરીએ

આશ્રય સેવીએ

શરણ લઈએ.

ગુણ અનંત અપાર, રાજ તોરા, ગુણ અનંત આપાર.

સહસ્ર રચના કરત, સુર ગુરુ, તોહી ન આવે પાર. રાજ તોરા ગુણ અનંત અપાર
કૌન અંબર ગિનૈ તારા, મેરુ ગિરિકો ભાર,

ચરમ સાગર લહરી માલા, કરત કૌન વિચાર. રાજ તોરા ગુણ અનંત અપાર
ભક્તિગુણ લવલેશ ભાખે, સુવિધિજન સુખકાર.

સમયસુંદર કહત હમંકું, શાસ તુમ આધાર. રાજ તોરા ગુણ અનંત અપાર

ભલું થયું મેં પ્રભુ ગુણ ગાયા
રસનાનો ફલ લીધો રે,
દેવચંદ્ર કહે મારાં મનનો,
સકલ મનોરથ સીધો રે.
શ્રી શાન્તિનાથ સ્તવન

સ્વામી ગુણ ઓળખી, સ્વામીને જે ભજે,
દરિશણ શુદ્ધતા તેહ પામે.
શાન ચારિત્ર તપ વીર્ય ઉલ્લાસથી
કર્મ જીપી વસે મુક્તિધામે.
શ્રી મહાવીર સ્તવન

પરમાત્માની વચનવિલાસે સ્તુતિ અતિ
કરનારા વિદ્વાનો થોકે થોક જો,
બ્રહ્માનંદ સુધા-સાગરના સ્નાનથી
ભવસંતાપ તજે હા વિરલા કો'ક જો.
પ્રજ્ઞાવબોધ પુષ્પ ૧૫ : પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજ

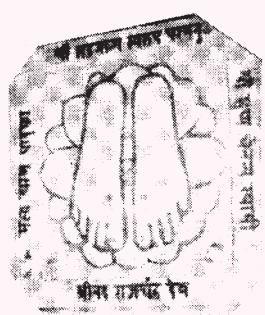
મનમોહન રાજ રમો હૃદયે,
જીબ જાપ જપો સમયે સમયે;
તન આતમ સેવન કાજ ટકો,
ધનનો ન ધૂં મનમાં ચટકો.
ત્રોટક : પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજ

અનુષ્ટુપ
રાજચન્દ્રસ્વરૂપે મે ભાવના ભવનાશિની ।
અસંગ સંગતિર્યત્ર પરમાત્મ પ્રકાશિની ॥

પ.પૂ.બ્રહ્મચારીજ

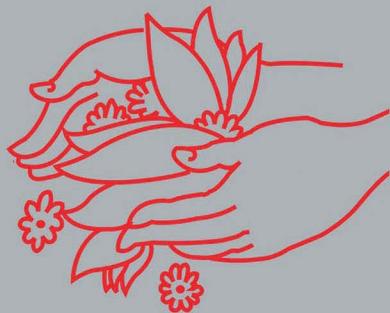
અંતમાં,
શ્રીમદ્ રાજપ્રભુને સમય સમયનાં વંદન.
શ્રીમદ્ રાજપ્રભુને ક્ષાણ ક્ષાણનાં નમન.
શ્રીમદ્ રાજપ્રભુને શત શત સ્તવન.
શ્રીમદ્ રાજપ્રભુને સહભ્ર સહભ્ર પ્રશામ.
શ્રીમદ્ રાજપ્રભુને લાખ લાખ સલામ.
શ્રીમદ્ રાજપ્રભુને કોટિ કોટિ નમસ્કાર.
શ્રીમદ્ રાજપ્રભુને અબજ અબજ ઈબાદત.
શ્રીમદ્ રાજપ્રભુને અસંખ્યાત અનંત અભિવદન.
શ્રીમદ્ રાજપ્રભુને અનંત અનંત અભિનંદન.

॥ શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ શ્રીશ્રિતપાદબ્જાય નમોનમઃ ॥

મમ સદગુરુચરણ સદા શરણમ् ।

પરમકૃપાળુદેવના પાદુકાલ

પરમકૃપાળુદેવ ધરમપુરમાં શ્રી રણાઠોડભાઈ ધારશીભાઈ મોહીને ત્યાં રહ્યા હતા
ત્યારે તેમના ચરણકમળની પ્રત્યાકૃતિ લઈને તે ઉપરથી બનાવેલ ચાંદીના પાદુકાલ.
(હાલ આ પાદુકાલ મુંબથિમાં શ્રી મનુભાઈ ભગવાનદાસ મોહીને ત્યાં છે.)

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર નિર્વાણ શતાબ્દી

“જય શ્રી સદગુર રાજચંદ્ર દયોદયિ,
આ પામર પર અતિ કર્યો ઉપકાર જો;
કોટિ ઉપાયે પણ બદલો દેવાય નહીં,
પરમ પદ દર્શાવી ધો સહકાર જો.”

શત શત કુંભે વચનામૃતેવ

શત શત દીવે રાજપ્રભુ જીવે

જય શ્રી સદગુર વંદન

